

Polgári Szemle

GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

CIVIC REVIEW – LEARNED PAPER FOR ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

2016/I-3.

VOL. 12. NO. 1-3.

Polgári Szemle
Gazdasági és társadalmi tudományos folyóirat

Kiadja a Polgári Szemle Alapítvány
A szerkesztőbizottság székhelye: Budapest V. ker., Falk Miksa u. 1.
1537 Budapest, Pf. 396.
info@polgariszemle.hu

A folyóirat a Szövetség a Polgári Magyarországért Alapítvány
és a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatásával jelenik meg.
Stratégiai támogató az Edutus Főiskola és a Károli Gáspár Református Egyetem.

Főszerkesztő: dr. Lentner Csaba

Szerkesztőbizottság:
Dr. Botos Balázs
Dr. Cséfalvay Zoltán
Dr. Illés Mária
Dr. Matolcsy György (elnök)
Dr. Miskolczy Bodnár Péter
Dr. Scheuer Gyula
Dr. Szatmári Péter
Dr. Szennyessy Judit
Dr. Vízkelety Mariann

Honlap: www.polgariszemle.hu
www.facebook.com/polgariszemle

Nyomdai előkészítés: Iconos Kft.
1138 Budapest, Úszódaru u. 12. VI. em. 62.

A lap megrendelhető: 1537 Budapest, Pf. 396,
illetve e-mailen: info@polgariszemle.hu.
Előfizetési díj egy évre 3000 Ft.

Terjeszti a Lapker Zrt., illetve a Szkítia könyvesbolt: XI. kerület, Ménesi út 1/A.

ISSN 1786-6553

A Polgári Szemlében megjelenő írások a szerzők véleményét tükrözik,
amelyek nem esnek szükségképpen egybe a szerkesztőség álláspontjával.

TARTALOMJEGYZÉK

Lentner Csaba – Esélyeink. Főszerkesztői beköszöntő	7
 <i>Állam- és társadalompolitika</i>	
Kásler Miklós – Etnikai és demográfiai változások Magyarország 1100 éves(nél is régebbi) történelmében	13
Prugberger Tamás – A nyílt társadalom filozófiájára alapozott neoliberális nagyhatalmi politika és az Európába tartó muszlim migráció	41
Kandikó József – Bertáné Varga Judit – Egy sikeres program a külhoni magyar értelmiség erősítéséért	58
Kolozsi Béla – Székelyföld magyar autonóm területiségéről	72
Tomka Ferenc – Egyházüldözés és propaganda a kommunizmusban	81
Horváth Attila – A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon	94
Veres Pál – Kihívások és változások a magyar felsőoktatás rendszerében, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra	115
Bertalan Péter – Hálózatok az oktatásban	139
Balassa Bence – Consensus sapientium, avagy a hanyatlás szimptómái	159
Koi Gyula – Hagyomány vagy változás?	166
Stefánia Bódi – The Importance of the Doctrine of the Holy Crown in the Hungarian Public Law Thinking with Special Focus on Werbőczy's Tripartitum	185
 <i>Gazdaságpolitika</i>	
Zéman Zoltán – Új lendületben a gazdaságtudomány	202
Czeglédi Csilla – Marosné Kuna Zsuzsanna – Kollár Péter – Miskolciné Mikáczó Andrea – Varga Erika – Zéman Zoltán – A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban	208
Giday András – Szegő Szilvia – Biztonságos nyugdíj: béremelés és bérlekésprogram	229
Bacsó Róbert – Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása	244
Bajor Tibor – Központ helyett periféria	252
Becsey Zsolt – A közlekedéspolitika belülnézetből	271
Jandala Csilla – Sándor Tibor – A rendezvények és a turizmus kapcsolata a múltban és a jelenben	291
Szabó Dániel Róbert – Józsa László – Világmarkák hangjai	304
Papp Vanda – Néhány gondolat az óriásplakátokról	317
Uzzoli Annamária – Egedy Tamás – A gazdasági válság hatása az egészségesegyenlőtlenségek területi különbségeire Magyarországon	326

Történelem, nemzetközi kitekintés

Hamza Gábor – A „Harmadik Róma” (Tretyij Rim) eszméje és Oroszország	341
Eperjesi Zoltán – „Jó működési gyakorlatok” bemutatása a bécsi és müncheni városüzemeltető cégek példáján	348
Borzán Anita – A konvergenciakritériumok alakulása Romániában	366
Mráz Katalin – A kelet-közép-európai országok versenyképessége nemzetközi rangsorok alapján	376
Paiman Ramazan Ahmad – Role of Central Banks in the Economy	392
Diana Kucherenko – Strategic Directions of the Development of the Higher Education of Ukraine in the Conditions of the Innovative Transformations	408
Nagy Szebasztian – Egy mítosz margójára	417

Tudományos szakkönyvekről

Prugberger Tamás – Pénzügyi szakértők képzelt beszélgetése Magyarország változó világbeli helyzetéről (Patai Mihály – Parragh László – Lentner Csaba)	423
Potóczki Judit – Recenzió A társadalombiztosítás pénzügyei című könyvről (Novoszáth Péter könyvéről)	433
Iván Dániel – Recenzió a Magyary Zoltán összes munkái kritikai kiadásáról	438

TABLE OF CONTENTS

Csaba Lentner – Our Chances. Welcome by the Editor-in-Chief	10
 <i>State and Social Policy</i>	
Miklós Kásler – Ethnic and Demographic Changes in Hungary’s over 1100 Years of History	13
Tamás Prugberger – Open Social Philosophy of the Global Neoliberal Conflict-of-Power Politics Behind the Muslim Migration into Europe	41
József Kandikó – Judit Bertáné Varga – Successful Program to Help Hungarian Intellectuals Beyond the Borders	58
Béla Kolozsi – About the Hungarian Autonomous Territoriality of Szekler-Land	72
Ferenc Tomka – Religious Persecutions and Propaganda in Communism	81
Attila Horváth – Educational Policy of the Soviet Dictatorship in Hungary	94
Pál Veres – Changes and Challenges of the Hungarian Higher Education System Particularly in the Period After 2010	115
Péter Bertalan – Networks in Education	139
Bence Balassa – Consensus Sapientium or the Symptoms of Decadence	159
Gyula Koi – Tradition or Change?	166
Stefánia Bódi – The Importance of the Doctrine of the Holy Crown in the Hungarian Public Law Thinking with Special Focus on Werbőczy’s Tripartitum	185
 <i>Economic Policy</i>	
Zoltán Zéman – Economics on New Growing Way	202
Csilla Czeglédi – Zsuzsanna Marosné Kuna – Péter Kollár – Andrea Miskolciné Mikáczó – Erika Varga – Zoltán Zéman – Educational Conditions of Entrepreneurship Knowledge in Highly Education	208
András Giday – Szilvia Szegő – Secure Pension: Wage Hike and Home Rental Programme	229
Róbert Bacsó – Virtual Currency as a Challenge of the Modern Financial Market Regulation	244
Tibor Bajor – Centre Instead of This is the Periphery	252
Zsolt Becsey – Transport Policy with the Eyes of an Internal Witness	271
Csilla Jandala – Tibor Sándor – The Relationship Between Events and Tourism in the Past and the Present	291
Dániel Róbert Szabó – László Józsa – The Voices of Global Brands	304
Vanda Papp – Ramblings on Billboards	317
Annamária Uzzoli – Tamás Egedy – Effects of Economic Crisis on Regional Differences of Health Inequalities in Hungary	326

History, International Outlook

Gábor Hamza – The Idea of “Third Rome” (Tret’ij Rim) and Russia	341
Zoltán Eperjesi – Examples of “Good Operating Practices”: City Management in Vienna and Munich	348
Anita Borzán – The Development of the Convergence Criteria in Romania	366
Katalin Mráz – The Competitiveness of the Central and Eastern European Countries in International Rankings	376
Paiman Ramazan Ahmad – Role of Central Banks in the Economy	392
Diana Kucherenko – Strategic Directions of the Development of the Higher Education of Ukraine in the Conditions of the Innovative Transformations	408
Szebasztian Nagy – Footnote to a Myth	417

Reviews of Scientific Books

Tamás Prugberger – Financial Experts’ Fictitious Conversation About Hungary’s Changing Position in the World. (Mihály Patai – László Parragh – Csaba Lentner)	423
Judit Potóczki – Review of the Book Entitled Finances of Social Insurance (a book by Péter Novoszáth)	433
Dániel Iván – Review of the Complete Works of Zoltán Magyary Critical Edition	438

Esélyeink

Főszerkesztői beköszöntő

2016 nyarán a magyar társadalmat két alapvető, a sorsát meghatározó kérdés foglalkoztatja: az Európára zúduló migránsáradat és a magyar közpénzügyi rendszer ütésálló képessége, eredményessége.

Évtizedekkel ezelőtti stratégiai előretekintések úgy vélekedtek, hogy az Amerikai Egyesült Államok elveszíti globális gazdasági vezető szerepét, sőt a hegemoniáját is a globális dinamikában. Az Európai Unió pedig jelentős gazdasági térszűkítést szenved el Ázsiához képest, a világleptétkű fejlődésben szerepe harmadlagos lesz, ellenben a tudomány, kultúra, innováció, biztonság, sőt a politika területén is növeli mintaadó szerepét. Alternatív hangokként élesen süvítettek az éterbe és a tudományos konferenciák csendjébe azok a prognózisok is, miszerint a glóbusz gazdasági lendülete – az Egyesült Államok és az EU ellenében – a nagy ázsiai gazdaságoktól származik majd, vagyis Kína és India felemelkedése lesz a világ gazdasági fejlődésének motorja.

Mára minden másképpen látszik beteljesedni. 2008 és 2014 között az Amerikai Egyesült Államok központi bankja (Fed) sikeres válságkezelést hajtott végre, csökkentette a kamatot, aktív szereplőként jelent meg a vállalati hitelezés újraindításában és az állampapírpiac serkentésében, aminek eredményeképpen az USA újra régi fényében tündököl. Öt százalék alatti a munkanélküliségi rátája, erős a külpolitikai akaraterő-érvényesítő képessége. Politikai ellenlábasait, legyen az Oroszország vagy Délkelet-Ázsia bármely feltűnni szándékozó üstökösjelöltje, sikeresen lokalizálja, tartja, tolja vissza térségi szerepkörébe. Az Európai Unió lassan tíz éve tartó mélyrepülése szinte senki által sem vitatott, ám a jó öreg kontinensből még azok az értékek is továbbtűnőnek látszanak, amelyekben magát még fényezhette volna. Kétséges, kérdéses, sőt egyre inkább bizonytalanul válik, hogy Európa meg tudná őrizni a mintaadó szerepét a tudomány, kultúra, innováció, biztonságos környezet és politikai kultúra területén.

Európát eddig többmilliós, de évek múltán több tízmilliós bevándorlótömeg lepi majd el, ezzel etnikai-vallási térképe átrajzolódik. Noha az ezredforduló környéki gazdasági-népességi prognózisok azzal számoltak, hogy az EU térszűkítése mögött az igen szerény gazdasági dinamika és számottevő népességvesztés húzódik meg, lélekszáma 750 millióról mintegy 50 millióval csökken 2025-re. Az arab tavasz óta azonban mindez szertefoszlan látszik. És nem az európai nemzetek fertilitási rátájának emelke-

dése, hanem a közép-ázsiai, észak-afrikai menekültek Európába zúdulása emeli a népességszámot. Évtizedekkel ezelőtt is azzal számoltunk, hogy a globális piacokon a képzett, motivált, szorgalmas és tehetséges munkaerő lesz a szűk keresztmetszet, ám mindez Európa esetében, a betelepülni szándékozók által aligha teljesülhet. Az európai munkakultúrára és társadalmi együttélési viszonyokra nem szocializálódott, poroszos munkafegyelemhez nem szokott, alacsony szakképzettségi szinttel bíró ázsiai és afrikai bevándorlók aligha képezhetik az európai térség csúcstermékeinek munkaerőbázisát, Európa társadalmának stabilitását, a kontinens biztonságát aligha erősíthetik. Az európai térség így továbbra is a képzett, motivált munkaerő hiányában fog szenvedni, ráadásul az őseurópai nemzetek lélekszáma tovább fogyatkozik. Minden feltétel adott Európa további süllyedéséhez, megmaradt értékeinek devalválódásához. Görög, spanyol, portugál állástalanok milliói várnak évek óta munkára, miközben a „szociáldemokrata” Angela Merkel afrikai bevándorlókkal reméli feltölteni a német iparban hiányzó álláshelyeket.

A globális pénz- és tőkepiacokon óriási tőkefeleslegek alakulnak ki, a kínálati piac lesz a meghatározó, miközben a népesség kontinensek között ingázik majd, vagy ami most erősebb tendenciának tűnik, a háborús afrikai és ázsiai övezetekből végleg Európába költözik. A szűkülő erőforrások megszerzéséért és megtartásáért háborúk indulhatnak, illetve a már ma is folyó politikai és katonai konfliktusok felerősödhetnek. Meghatározó lesz rövidesen a „back to basic” fordulat, vagyis a termőföld, az éghajlat, a víz, az energia és az élelmiszerek, és különösen a biztonságos, élhető környezet szerepe felértékelődik. Az ipari és posztindusztriális korszakoknál jobban meghatározzák majd az egyes családok, települések, régiók, országok, nemzetek és nagy gazdasági integrációk működését, sikereit vagy kudarcait. Európa ma még ezen forrásokban és alapértékekben bővelkedik. Ám az etnikai-vallási térképe átrajzolódásával ez már aligha maradhat így.

Bennünket, magyarokat a migránshullámok érkezésén túl a 2010 után újjászervezett államműködés és közpénzügyi rendszer elleni támadások kötnék le. A magyar kormány 2010 és 2013 között sikeres fiskális konszolidációt hajtott végre. Folyamatosan stabilizálódnak az állampénzügyek, családok százazreit menekítették ki a devizahitelt folyósító bankok karmaiból, mindezt a 2013-tól új vezetés alá kerülő Magyar Nemzeti Bank közreműködésével. Kezdetét vette a Növekedési Hitelprogram, melynek keretében eddig 33 676 vállalkozás jutott beruházási és forgóeszközhitelhez közel 2281 milliárd forint összegben. Az NHP-ban dominálnak a kapacitásbővítésre felvett hitelek, amelyek a beruházásélénkülés, rajta keresztül pedig a GDP-növekedés biztos alapjai. Az NHP hatására élénkült a vállalati hitelezés, toxikus eszközöktől (devizajelzálog, projektfinanszírozás) megtisztultak a banki mérlegek, és alacsonyabb banki kamatkörnyezet alakult ki, egyidejűleg a bankrendszer stabilizálását is segítette a jegybanki politika. Az NHP jelentősen mérsékelte a programban részt vevő vállalkozások kamatterheit, mind az új hitelek, mind a devizahitel-kiváltások hatására, javult a vállalkozások és a lakosság jövedelmi helyzete. A 83 százalékos mértékkel csökkentett jegybanki alapkamat hatására olcsóbb lett a magyar állam finanszírozása, 10 százalékkal csökkent az államadósság mértéke, felére esett vissza az államadósság devizakitettsége. Összessé-

gében tehát növekedésnek indult a gazdaság, és egyidejűleg stabil a pénzügyi egyensúly, nőtt a lakosság fizetőképes kereslete, több pénz maradt a családok pénztárcájában, amely köszönhető a hatósági árszabályozásnak (rezsicsökkentés), a megfeleztet személyi és társasági nyereségadónak, a kormányzat aktív piacszervező és szabályozó tevékenységének és az alacsonyabb kamatkörnyezetnek.

Az Orbán Viktor–Matolcsy György-tengely által sikerre vitt közpénzügyi rendszer-váltás első körben profitot vett ki a külföldi bankok és nemzetközi vállalatok pénztárcájából, majd 2013-tól a jegybanki alapkamat drasztikus csökkentésével a külföldi pénzügyi, állampapír-befektetők kevesebb kamat-profit bevételhez jutnak. Mindez szükséges a magyar költségvetés és háztartások egyensúlyban tartásához, így a nemzetközi térből érkező támadások permanenciáját az Orbán Viktor–Matolcsy György vezette gazdaságpolitikai kurzus kénytelen még hosszú ideig elviselni, miközben a lakosság a nem konvencionális módozatú közpénzügyi rendszer előnyeit élvezi.

Az ellenség most a Fellegvárat, a pénz- és hitelkibocsátás, a devizatartalékok őrzésének székhelyét, a Magyar Nemzeti Bankot és annak elnökét támadja. Hiteltelenné kívánja tenni a jegybankot, rajta keresztül a kormány működését. Mit tehetünk mi, magyar polgárok? Elvárható-e a polgári értelmiségtől, hogy oroszládként harcoljanak a Fellegvárért és az általa lefedett szállásterületek biztonságáért, mint 450 évvel ezelőtt, 1566-ban Európát az oszmán terjeszkedéstől védő Szigetvár vitézei?

A leírt prioritásokat tekintve mostani lapszámunk fókuszába méltán került a migránskérdés tudományos, történeti, jogi megközelítése Kásler Miklós és Prugberger Tamás professzorok tollából, míg a magyar közpénzügyi rendszer eredményeit, tudományos rendszertanát a következő lapszámunk, sőt angol nyelvű különkiadványunk középpontjába állítjuk. Remélve, hogy évszázadokon át a magyarság tragédiájának tekinthető világpolitikai összefüggések megértésének hiányát oldani tudjuk, magunkat előnyös pozícióba tudjuk emelni s tartani.

Érdemes a *Polgári Szemlét* olvasni!

*Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár,
a Polgári Szemle főszerkesztője*

Our Chances

Welcome by the Editor-in-Chief

In the summer of 2016, two crucial questions are at the forefront of public interest in Hungarian society: the migrants flooding Europe and the shock-resistance and effectiveness of the Hungarian system of public finances.

Decades ago, strategic forecasts predicted that the United States of America would lose its global leading role and even its hegemony in the global dynamics. The European Union was thought to suffer considerable losses to Asia, and fall back third in global development, however, it would retain or even increase its significance as a role model in sciences, culture, innovation, security, and even politics. Alternatively, sharp voices also howled in the ether and break the silence of scientific conferences, predicting that the economic impetus of the globe would be given by the large Asian economies, rather than the United States of America and the European Union, in other words, world economic development would be driven by the emergence of China and India.

By now, everything seems to be taking a different shape. Between 2008 and 2014, the central bank of the United States of America (Fed) completed a successful crisis management, cut the interest rate, actively participated in the re-launching of corporate lending and in boosting the sovereign security market, and as a result, the US got back its old glory. The unemployment rate is below 5 percent, and it has a powerful capacity to enforce its foreign policy. It successfully localizes its political opponents, whether Russia or South-east Asia, or any other candidate intending to appear as a comet, withholds them and pushes them back to their regional roles. The European Union's nearly decade-long freefall is undisputed, and now the good old continent seems to be losing even those values it could have boasted of. It is becoming doubtful, questionable, and what is more, increasingly uncertain that Europe is able to remain a role model in the field of science, culture, innovation, the safe environment and political culture.

Europe has been flushed by several millions of migrants, and after a few years their number will rise to tens of millions, thus re-drawing the ethnic and religious map. Although at around the turn of the millennium, economic demographic predictions expected the population to decrease by approximately 50 million from 750 million by 2025 as a result of the very humble economic development and considerable loss of population.

However, since the “Arab Spring” all this seems to shatter. Instead of improvement in the fertility rate of European nations, population numbers increase due to the legions of Central Asian and North African refugees coming to Europe. Qualified, motivated, hardworking and talented labour was expected to become the bottleneck in global markets decades ago, but in Europe’s case this problem can hardly be solved by those who intend to settle here. The poorly qualified Asian and African immigrants not socialised for the European work culture and the rules of European social coexistence and not used to strict, Prussian work discipline can hardly make a labour basis for European hightech products, and can hardly reinforce social stability and security on the European continent. Thus the European region will continue to suffer from the lack of highly qualified and motivated professionals, while the population of originally European nations will continue to decrease. Every condition is given for Europe’s further deterioration and for the continued devaluation of the values still retained. Millions of Greek, Spanish and Portuguese unemployed have been waiting for employment for years, while the “social democratic” Angela Merkel hopes to top up the empty places in German industry with African immigrants.

In the global money and capital markets, enormous excess capital has been accumulated and has led to a supply market, with the population commuting between continents or – and this seems to be the more dominant trend at the moment – move from the war-torn zones to Europe for good. Wars may start for the acquisition and retention of the increasingly scarce resources, and the ongoing political and military conflicts might increase. The “back to basic” approach will soon become the key trend: agricultural land, climate, water, energy and food, and especially safe and liveable environment will appreciate. In the future these will have a higher impact on the operation, successes or failures of the individual families, communities, regions, countries, nations and large economic integrations than during the industrial and post-industrial eras. At the moment, Europe still abounds in these resources and basic values. But if its ethnic and religious map is re-drawn, the situation can hardly remain the same.

In addition to the repeated waves of migrants, Hungarians have been on tenterhooks with the attacks on the system of state finances and public funds re-organised in 2010. Between 2010 and 2013, the Hungarian government successfully consolidated the fiscal system. State finances kept stabilising, families were saved from the clutches of banks in hundreds of thousands, all with the contribution of the National Bank of Hungary under the control of a new leadership from 2013. The Funding for Growth Scheme was launched to provide 33676 businesses with investment and working capital loans in an amount of about HUF 2281 billion. In the frame of FGS, loans were granted predominantly for capacity increase, laying safe foundations for boosting investments and the concomitant GDP increase. FGS gave an impetus to corporate lending, toxic instruments (FX mortgage, project financing) were removed from banks’ balance sheets, bank interests dropped, and simultaneously, the policy pursued by the central bank facilitated bank system stability. FGS considerably mitigated the interest burdens for the businesses participating in the program, and as a result of both the

new loans and the redemption of FX loans, businesses and households could both realise higher income. As a result of the 83-percent cut in the central bank base rate, Hungarian state financing became cheaper, state debt dropped by 10 percent, and the exposure of sovereign debt to foreign exchange fluctuations fell to half. In the aggregate, the economy can be said to start growing, and simultaneously with a stable financial balance, households' solvent demand has increased, and as a result of price regulation (overhead cuts), halved personal income and corporate taxes, the active role played by the government in market organisation and regulation, and of lower interest rates, more money is left in family budgets.

In the first round, the change of regime in public finances, brought to fruition by Viktor Orbán and György Matolcsy, tapped the funds available for foreign banks and international companies, and then after 2013, as a result of a drastic reduction in the central bank base rate, foreign financial investors and investors in government securities could earn less profit on interest. As these are all needed to maintain equilibrium in Hungarian public and household finances, the economic policy government under the leadership of Viktor Orbán and György Matolcsy is compelled to endure permanently recurring attacks from the international space, while the population enjoys the benefits of the unconventional system of public finances. The enemy is now attacking the Headquarters, the haven where money and loans are issued and foreign exchange is kept safe: the National Bank of Hungary and its governor. They make efforts at destroying the central bank's credibility and indirectly, government operation. What can we, Hungarian citizens do? Can right-wing intellectuals be expected to fight as lions for the Headquarters and for the security of the areas under its protection, just as the soldiers who defended Europe at Szigetvár from the spread of the Osmanic Empire 450 years ago, in 1566?

With consideration to the above described priorities, this issue of our journal rightly focuses on the scientific, historical and legal approaches to the problem of migration, in a study by professors Miklós Kásler and Tamás Prugberger, and the next issue as well as the English special edition will focus on the achievements and scientific taxonomy of Hungarian public finances. We hope to be able to narrow the gap in understanding the world political correlations that can be considered as a tragedy for Hungarians and to bring and maintain ourselves in an advantages position.

It is worth reading *Polgári Szemle!*

Prof. dr. Csaba Lentner
university professor, editor-in-chief

Kásler Miklós

Etnikai és demográfiai változások Magyarország 1100 éves(nél is régebbi) történelmében

**Ethnic and Demographic Changes in Hungary's
over 1100 Years of History**

Összefoglalás

A dolgozat végigvezeti Magyarországon etnikai és demográfiai változásait a magyar történelem szemléletváltozásain. Tárgyalja a háborúk, a pusztító betegségek, a migráció és az emigráció kérdéseit.

Summary

An overview is given of ethnic and demographic changes in Hungary as reflected in the changes of approach through history. Wars, devastating epidemics, migration and emigration are discussed.

A gondolkodás, életszemlélet, a hit, az életvitel, az emberek családi, társadalmi és egyéb körülményei, az ezeket leíró vagy definiáló fogalmak folyamatosan változnak. Koronként változott és mást jelentett a kimondott vagy leírt szó. Jelenlegi fogalmaink visszavetítése a régmúltba félreértésekhez és félreértelmezéshez vezethet. Ezt vállalva

PROF. DR. KÁSLER MIKLÓS PhD, az MTA doktora, főigazgató, egyetemi tanár
(m.kasler@oncol.hu).

töreksem a korhűsége, az egyértelműsége, a bonyolult események leegyszerűsítésére, biztosan tudva, hogy ez hiánytalanul nem lehetséges. Mivel a demográfiai és etnikai helyzetet leginkább a történelem, a háborúk, a pusztító betegségek, a migráció és emigráció határozzák meg, a lehetséges megközelítések közül az események képezik a dolgozat alapját és keretét.

Magyarország, vagyis a magyarok állama több mint 1100 éve létezik. Ha az „állam” fogalmát a jogtörténészek, történészek, szociológusok és szociális/kulturális antropológusok szempontjai szerint használjuk, akkor a magyar államiságot Szent István szépapja, Álmos alapozta meg a 9. század derekán, amikor Etelközben – a honfoglalás előtti magyar szállásterületen – fejedelemmé választották. Az állam egy meghatározott terület lakossága felett érvényesített, külső erőktől független és intézményes főhatalom. Amennyiben az állam az arisztotelészi legfőbb közjó elérése végett működik, annyiban a közösségi akarat politikai kifejező erejének is tekinthető. Mindemellett az irányító hatalom elfogadása, az integritás és a spirituális összetartozás-tudat is jellemzi.

Az Etelközben élő magyarság közösségi akarata a Kárpát-medence elfoglalására irányult, amit a 9. század második felében sikeresen végre is hajtott, ekképp a közép-európai magyar államiság is 1100 évnél hosszabb múltra tekint vissza.¹ Természetesen a nyugat-európai normák követése Géza nagyfejedelem előkészületei után Szent István király keresztény állam-újraalapításával vette kezdetét.² Ennek ma is működő elemei vannak, mint a kodifikált törvényalkotás, a latin betűs műveltség, a területi alapon szervezett közigazgatás, de az első magyar államelméleti mű – az Imre herceghez írott *Intelmek*³ – szintén Istvánhoz kapcsolódik.

A másik közösségsszervező tényező az etnikum. Ezt magyarul a 'nép' jelentéssel adjuk vissza, de nem azonos a populációval, ami inkább népességnek felel meg. Míg a populáció egy adott térség lakosságának neutrális jelölése, addig az etnikum, a nép egy saját elnevezéssel és jelrendszerrel rendelkező eredet- és hagyományközösség. Tény azonban, hogy ezek a fogalmak alig-alig jelennek meg ilyen vegytisztán a népvándorlás kori Közép-Európa mozgalmas, zivataros századaiban.

A magyarok élő példája annak, hogy e fogalmak mögött a közösségek is folyamatosan változtak, mozgásban vannak.

A magyarság saját eredethagyománya (csodaszarvasmonda)⁴ és a rá értett hun, türk, onogur, avar, baskír stb. népnevek egyként jelzik, hogy a honfoglalók a sztyeppe kultúrköréből származnak. Ám a magyarság alakulása a Kárpát-medencei megtelepedésével sem állt le. Végző soron azoknak a hullámokban érkező közösségeknek a gyűjtőneve, akik a Kárpátok koszorúin belül megtelepedtek. Ők etnikailag magyarok, helyben talált avarok és szlávok, besenyők, úzok, kunok, jászok, frankok, itáliaiak, újonnan jövő szláv és germán csoportok voltak. Hittek az égiekben, vagy bizánci, római vagy reformált módon Krisztusban hittek, a mohamedán vagy zsidó vallást gyakorolták. A befogadott népcsoportok hozták nyelvüket, tradícióikat, szokásaikat, harcmodorukat, kultúrájukat. Bár ezeknek a populációknak egymáshoz viszonyított aránya adott időpontokban különbözött, az évszázadok során egyre inkább homogénizálódott, asszimilálódott, gazdagítva a sokgyökerű magyarságot. A társadalmilag

különbözőképpen rétegződött népet regnicolának (országlakosnak) nevezték. Ők alkották a társadalmat, és képezték az államot (regnum, archiregnum), amely a trianoni békediktátumig – a történelem viharaitól tépázottan bár, de – alapjában véve a jogrend erejével élhető keretet biztosított lakóinak. A 20. századi diktatúrák korában a szerves magyar jogfejlődés megszakadt, és teljesen új irányt vett.

A Kárpát-medence elfoglalásának okait biztosan nem ismerjük. A számos teória két markáns, nem bizonyítható vélemény körül csoportosul. Az egyik szerint a kazár szövetségből hét hasonló eredetű „magyar” törzs elvált, és csatlakozott hozzájuk három rokon kabar törzs. A Kaszpi-tenger környékén elindult népvándorlási hullám nyugatra tolta az úzokat, az úzok szétverték a besenyőket, a besenyők szétverték a magyar szállásterületeket, így a menekülő magyarok kényszerűségből elfoglalták a Kárpát-medencét. Az elképzelés logikai gyengesége, hogy ez egy antik görög toposzon alapul.⁵ E szerint a kelet felől támadó erősebb népek szétverik és nyugat felé űzik szomszédjaikat, akik legyengülve szétverik az erők teljében lévő nyugati szomszédjaikat. Az eldölt dominósor végén a szétvert magyarok 895-ben elfoglalják a Kárpát-medence Dunától keletre és északra eső hatalmas területeit, 900-ig megszállják a teljes Kárpát-medencét, fegyverrel megszüntetik Arnulf keleti frank király fennhatóságát, sőt 899-ben Brenta mellett bravúrosan legyőzik Berengár longobárd király túlerőben lévő seregeit. Mindezek betetőzéséül a magyar birodalom fennmaradását és megszilárdulását eredményezte a 907-ben vívott pozsonyi csata, amely a korábbi területek visszafoglalására induló birodalmi frank sereget megalázó módon teljesen megsemmisítette.⁶

A másik elképzelés a dinasztia meggyőződése, a fennmaradt hazai és külföldi korabeli krónikák, történelemkönyvek és a népi hagyomány alapján az 1850-es évekig egyöntetűen elfogadta, hogy szakrális nagyfejedelmeink, Attila égi küldetéssel felruházott leszármazottai (Turul nemzetség) örökség jogán foglalták el a Közép-Duna-medencét.

Noha az Árpádok Attila-hagyománya hitelesnek fogadható el,⁷ de ez önmagában nem ad választ a honfoglalás miértjére. A kiváltó ok egyfelől az Álmos vezetésével Etelközben létrejött magyar sztyeppeállam mint új hatalmi tényező volt, másfelől a Kárpát-medence vonzó természetföldrajzi adottságai és politikai megosztottsága. Maga a honfoglalás az újabb megfigyelések fényében egy tudatosan eltervezett, hosszú folyamat lehetett, amely a 9. század közepétől a 895 körüli évekig tarthatott; Álmos nagyfejedelemmel kezdődött, és fia, Árpád uralkodása idején teljesedett ki.

Mínthogy az Avar Kaganátus lehanyatlása a 800-as évek első szakaszában nem járt népirtással, különböző népcsoportok – avarok (köztük onogur-előmagyarok, illetve székelyek?) és szlávok – lakták e tájat, akikhez a Karoling-Pannóniában frank és bajor telepések járultak. Ezeket a viszonyokat ismerte ki Álmos és Árpád népe, amely sikerrel hajtotta végre a Kárpát-medence állami-politikai integrációját magyar főség alatt. A tudatos magyar honfoglalás folyamata nem járt semmifajta demográfiai megváltoztatással a Kárpát-medencére nézve.

A honfoglalók létszámát magunk 250–300 ezerre becsüljük. A honfoglalást megelőző évtizedek Kárpát-medencei lakosságának számát 300–400 ezerre tehetjük. Ösz-

szetételüket és elhelyezkedésüket a történelmi adatok és régészeti leletek alapján az 1. táblázat foglalja össze. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez a becslés csak egy történeti rekonstrukciós lehetőségként értékelendő.

1. táblázat: Kárpát-medencei lakosság a honfoglalás előtt (9–10. sz.)

Karoling peremkultúra vazallus népei (Isztriai-félszigettől a Cseh-medencéig)	Avarok (40-45%) Frankok (40-45%) Bizánci töredékek (jellegzetes leletek) Szláv töredékek (nem jellegzetes leletek)
Dunántúl	Avarok Frankok
Felvidék	Szlávok (Kassától a Szatmári-síkságig és Kárpátaljáig) Azonosítatlan származású leletek
Erdély	Avarok (Aranyostól délre, a Maros mentén és szórvány) Bolgárok (Al-Duna és szórvány) Szlávok (Észak- és Kelet-Erdély) Szekelyek (Észak-Erdély, Bihar és a Partium északi területei)
Alföld	Avarok (teljes Alföld) Bolgárok (szórványban a Tisza-vidék) Magyarok (Kárpátalja, Felső-Tiszavidék, Bodroghöz)

Forrás: Saját szerkesztés.

A nagyfejedelmek uralkodásának száz éve alatt a Bizánci és a keleti frank Német-római Császárság közé beékelődött a magyar középnagyhatalom, amely mindig szövetségben, „kalandozó”, nyugatra és délre vezetett preventív hadjáratokkal megelőzte, illetve késleltette a két hatalmas szomszéd megerősödését. 907 és 955 között semmi nem történhetett Európában a nagyfejedelmek akarata ellenére. A néhány ezres, de rendkívül hatékony lovasseregek rabló hadjáratok vezetésére nem voltak alkalmasak – ahhoz hajók vagy szekerek kellettek volna –, de sokszor több ezer kilométeres hadjárataik során nemesfémeket, foglyokat és állatokat zsákmányolhattak. A foglyok mellett az önként bevándorlók, a védelmet keresők tarkították csekély számban az etnikai és vallási képet. A 955-ös augsburgi ütközet nyugat felé, az arkadiopoliszi (970) pedig Bizánc felé zárta le a preventív háborúkat. A háborúk embervesztesége jelentéktelen volt, hiszen néhány ezres seregek vezették. A vereségek ellenére – erőfölény hiányában – 907 és 1030 között (Konrád birodalmi serege) külső támadás nem érte az országot. Bizánci és római hittérítők téríthettek szabadon, kolostorokat építhettek, híveik száma nőtt, szolgáik szabadon meglepedhettek, a kereskedés minden égtáj felé biztosított volt.

1000-ben a három éve nagyfejedelmként uralkodó Vajk (felesége Szent II. Henrik császár testvére, Boldog Gizella) a kereszténység hivatalos felvétele mellett döntött. II. Szilveszter pápa koronát küldött, elismerve a szuverén (a császárságtól független) magyar királyságot, és az 1083-ban szentté avatott király, Szent István egyházszervező és térítő tevékenységét („Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha

Krisztus akkora népet térített meg általa” – állítja róla a Hartvik-féle legendaszerkesztmény szerint a koronát küldő pápa). Gizella kíséretében számos német és itáliai lovag érkezett szolgálkkal. A hittérítők jelentős számban Rómából jöttek, bár a bizánci kolostorok még a tatárjárás idejében (1241–1242) – az 1054-es egyházszakadás ellenére – is működtek.

A kialakuló, négy égtájat összekötő kereskedelem és kereskedők, a meghonosodó kézműiparosok kevésbé, a betelepülők és menekültek (besenyők, bolgárok) inkább gyarapították a népességet. Az országot gyarapító menekülők vagy betelepülők megkülönböztetés nélküli befogadását, sőt támogatását ezer éven keresztül meghatározta Szent István *Intelmei*, amelyet fiának, Szent Imrének okulására írt: „...ahogyan ugyanis a vendégek a világ különféle részeiből és tartományából érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket. Ezek az összes királyságnak a díszére válnak, és nagyszerűvé teszik az udvart, és elrettentik a kihívóan fellépő külföldieket. Az egynyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő királyság ugyanis gyenge és törékeny”. Az idézet a korabeli latin nyelven azoknak az idegeneknek a befogadását jelenti, akik erre méltóak, értéket hordoznak, és hajlandók a külső támadások ellen fellépni. Nem a kószáló tömegekről, hanem a szabad akaratból honosított, minőséget hordozó emberekről van szó. Bár Szent István Karoling-államot alakított ki, királysága nem volt nyugat-európai hűbéri értelemben véve feudális, ugyanis a birtokokat a megszerzett érdemekért adta, és nem a birtoklás kényszerítette ki a szolgálatot. Ez a körülmény kívánatossá tette az idegenek megtelepedését, és jelentősen erősítette a királyi hatalmat. A keresztény magyar állam tehát nem a nyugati modell szolgai másolásaként jött létre, hanem a latin–germán „római” újítások a sztyepei hagyatékkal alkottak szintézist. A Magyar Királyság egy erős és központosított államhatalmat mutatott fel, amelyben nem kaphattak helyet az egymás földjét és népét pusztító-sarcoló hűbérurak.⁸

Szent István minden hadjáratában győzött. A trónra lépését megelőző és követő fegyveres (dinasztián belüli) összecsapások, II. Baszileiosz bizánci császár szövetségében a bolgárok legyőzése, II. Konrád német-római császár támadó birodalmi seregének szétverése jelentős véres veszteséget nem okozott. Ugyanez jellemzi 1038 után a 11. századot, bár halála után zendülések és trónharcok következtek. A társadalom spontán egységesülése és szaporodása folyamatos volt. Mivel Szent István és utódai kivétel nélkül külföldi dinasztiák gyermekeivel házasodtak (különösen feltűnő a két császársággal kötött dinasztikus házasságok sora), a fejedelmi kísérek megtelepülése befolyásolta a vezető réteg etnikai viszonyait. A honfoglaló vezető réteg összeolvadt az itt talált vezetőkkel, az Árpád-háziak által a környező országokból és birodalmakból behívott elittel, germánokkal, szlávokkal, franciákkal, spanyolokkal, itáliaiakkal, Zsigmond és a Habsburgok uralkodása alatt főleg a németekkel, csehekkel. A magyar arisztokrácia nagyon jelentős hányada Szent László idejétől folyamatosan növekvő arányban horvát etnikumból származott. A 19. században jelentős számú zsidó eredetű család lett magyar főnemes.

A 11. század kedvező demográfiai tendenciáit nem befolyásolta a század négy polgárháborúja (amelybe beavatkozott a német-római császár), a német birodalmi

seregek hétszeri, az úzok és kunok háromszori, a bolgárok kétszeri és a lengyelek legyőzése sem. Csak a kor legnagyobb hadvezére, az első lovagkirály, Szent László tizenegy háborút vívott győztesen. Mivel testvérének férje, Zvonimir utód nélkül halt meg, a horvát–szlavón vezetők többsége Szent Lászlót hívta meg a trónra. 1090–1091-ben Szlavóniát békésen, Horvátországot és Dalmáciát kisebb harcok árán szállta meg.⁶ Előbb fiatalabb unokaöccsét, Álmos herceget tette meg horvát királynak (2. táblázat), de amikor idősebb unokaöccse, az 1095 óta magyar király Könyves Kálmán 1102-ben horvát királlyá koronáztatta magát, magyar–horvát perszonálunió jött létre, amely 800 éven keresztül, a trianoni diktátumig egyetlen fegyveres összecsapás nélkül, a két nemzet kölcsönös előnyére fennmaradt. A vezető réteg jelentős része összeházasodott a magyarokkal, a vegyes házasságok kölcsönösen gazdagították mindkét népet.

2. táblázat: A népesség bővülése Szent László haláláig (11. sz.)

Szaporodó népesség	Természetes Királynői kíséreték (orosz, lengyel, normann, német, bizánci, szerb) A legyőzött fekete kúnok (úzok) töredékei (Erdély keleti része)
Terület- és népességgyarapodás (perszonál-reál unió)	Szlavónia (a mai Horvátország) Horvátország (a mai Dalmácia) Dalmácia (az adriai tengerpart és a szigetek)
Veszteségek	Hét német birodalmi támadás (1030–1107) Négy polgárháború több felvonásban Három kun betörés

Forrás: Saját szerkesztés.

A 12. század első felét főleg a döntést nem eredményező bizánci–magyar összecsapások, a másodikat és a 13. század első felét (a tatárjárásig) a Magyarország körüli vazallus államok sikeres kiépítése jellemezte (3. táblázat). A minden második évben vezetett rövid hadjáratok veszteségei nem voltak jelentősek. Több keresztes had vonult keresztül az országon, az V. hadjáratot pedig II. András vezette 1217-ben édesanyja (Anne de Châtillon) szülőföldjére. Nagy jelentőségű volt, hogy II. András Dél-Erdélybe telepítette a Német Lovagrendet, a Havasalföldön megtelepedett, a mongolok elől menekülő besenyők és kunok, illetve a Kárpátokba is beszivárgó vlahok (oláhok) térítésére, civilizálására és az ország védelme céljából, emellett számos szász hospest a lovagrend kiszolgálására, az addig ismeretlen gazdasági tevékenységek meghonosítására. A lovagrendet még II. András – önállósodási törekvésük miatt – Pomerániába űzte,⁹ a hospesek pedig sok százezer főre szaporodva, kiváltságaikat megőrizve 1848-ig Erdély egyik nemzetét, az Universitas Saxonumot képezték. (Városaik és falvaik Trianon után Romániához kerültek, a Ceașescu-érában elnéptelenedtek, miután a „Kárpátok géniusza” elkezdte a magyar falvak lerombolását, a szászokat pedig fejenként néhány ezer márkáért elengedte Nyugat-Németországba.) Az akkor beszivárgó

oláhok, a Kárpátokban nyájaikat őrző pásztorok lévén, véres veszteséget évszázadokig alig szenvedtek, és rendkívül gyorsan szaporodtak. 1222-ben kényszerítették a főurak – néhány évvel a *Magna Charta* után Európában másodikként – II. Andrást az *Aranybulla* aláírására, amely korlátozta az előtte és utána is rendkívül erős királyi hatalmat, a törvények király általi megszegése esetén a fegyveres ellenállás jogát is belefoglalva. Ez a későbbi magyar szabadságharcok jogi alapja.¹⁰

3. táblázat: A népesség alakulása Szent Lászlótól II. Endréig, 12–13. század első fele

Szaporodó népesség	Természetes Királynői kíséret A Német Lovagrend és a szász hospesek betelepítése Az üldözött zsidók befogadása Oláhok (vlachok) beszivárgása Besenyő menekülők
Veszteségek	Bizánci háborúk Expanzív háborúk (vazallus államok kialakítása délen és keleten) Átvonuló keresztes hadjáratok kisebb dűlései A Német Lovagrend kiverése
Terület- és népességgyarapodás (vazallus államok)	Bosznia Észak-Szerbia Szörényi bánság Ungaro-Valachia, majd Havasalföld és Moldva Halics és Lodomeria

Forrás: Saját szerkesztés.

Ezzel összefügg Szent István egyre inkább szakralizálódó koronája és a korban már köré épülő, Európában egyedülálló Szent Korona-eszme, átvéve a szent királyok hatalmát és nemzetképző, összetartó szerepét. A korona szent, mert az angyalok hozták az égből, és a pápa juttatta el Szent Istvánhoz, aki a halála előtt Szűz Máriának ajánlotta fel Magyarországot, így a Szent Korona a világ királynőjének, Magyarország égi patrónusának a koronája. Összeköti Magyarországot a Mindenhatóval, az égi hatalmat a földivel. A Szent Korona így nem tárgy, hanem eszme, önálló személyiség, az ország szuverenitásának és integritásának letéteményese, a hatalom teljességének birtokosa, amelyet ember vagy embercsoport nem birtokolhat. A Szent Korona-eszme az idők folyamán változott. A kezdetektől a 13. század elejéig a királyt értették alatta, ám mivel az *Intelmek* a kegyes hatalomgyakorlás mellett a zsarnokság ellen is határozottan szól, ezért a Szent Korona-eszme már az elejétől fogva kizár mindenfajta despotikus-diktatórikus kormányzási módot. Az államelmélet e korai, személyes korszakában is a Korona jelképezi az államiságot. A regnum az ország, a kormányzás objektuma. A 13. századtól kezdve a koronafogalomba az alattvalók is beletartoztak, ilyenformán nem a Szent Korona államszimbolizáló jelentése változott meg, hanem az állam, amelyet szimbolizált. 1440-ben, I. Ulászló személyében olyan uralkodó lépett a magyar trónra, akit elődjével semmilyen dinasztikus szál nem kötött össze, hanem kizárólag a vá-

lasztás jogán lett király. Ez is mutatja a Szent Korona-eszme el nem évülő, progresszív erejét. A választás elve ugyanakkor a királyság kora elé mutat vissza, az etelközi vérszerződésig. Jóllehet, ennek ismerete egy olyan gesztában maradt fenn, ami a lovagi eszmén keresztül láttatja Álmos egyeduralkodóvá választását, de maga a vérszerződés egy ősi sztyeppei szokás, Hérodotosz is feljegyezi ezt a szkíták köréből. A hatalomkorlátozás elve tehát a Magyar Királyság kora elé tekint vissza, ám e kevésbé adatolt kérdés taglalása szétfeszítené e gondolatmenet kereteit. Jelenleg a Szent Korona égisze alatti hatalommegosztás a lényeg, amely úgy működött, hogy a király megosztja a hatalmát a (politikai) nemzet között – Európában egyedülállóan – úgy, hogy nem a király vonja be a nemzetet a hatalomba, hanem a nemzet választja a királyt az uralkodásra. A 13. századtól nyomon követhető, de nyilván régebb óta úgy, hogy a Szent Koronával a koronázási eskü után a koronázást az esztergomi érsek végzi Székesfehérváron. A feltételek teljessége szükséges a legitimitáshoz. A király is bevonja az egész (politikai) nemzetet a hatalomba, de – ugyancsak Európában egyedi módon – az emberek nem azért szolgálják a királyt (rajta keresztül a Szent Koronát), mert erre hűbéri esküvel megerősítetten hatalmat kaptak (feudális hierarchia), hanem mert előzetesen megszolgálták azt. A Szent Korona-eszme ekként érte el azt, hogy egyrészt a központi hatalom hosszú ideig erős és hatékony tudott maradni, hiszen nem volt hűbériség, másrészt a magyar világban minden ember korlátozott a hatalomban. (Mai fogalmkészletünkkel talán a „demokratikus feudalizmus” kifejezést találnánk ki rá.) Az eszmét nem befolyásolta az oligarchák vagy a királyi hatalom időszakos gyengülése vagy erősödése.

A Szent Korona biztosítja az örök isteni értékrendet és az örök értékeket (természeti jogi alapelvek), amelyek nem vitatandók, hanem követendők (jó-rossz, igazság-igazságtalanság stb.). A magyar jogrend fejlődése során a reneszánsz után sem relativizál.

A Szent Korona mint főhatalom II. András korában már a hagyomány és jog alapján az ország kizárólagos tulajdonosa, így vagyona, földje, bányái, jószágai nem eladhatók, nem forgalomképesek, nem lehet elzálogosítani, mivel a király és a nemzetet alkotó emberek (a Szent Korona tagjai) a főhatalom elidegeníthetetlen vagyonának csak használói, kezelői családjuk kihalásáig (ösiség – 1848-ban szüntetik meg) vagy érdemtelené válásáig.

Mivel a főhatalom megosztott, gondoskodni kell a nemzet és a király hatalma közötti egyensúlyról (szabad királyválasztás, a koronázási eskü, a királlyal szembeni fegyveres ellenállás joga, a Szent István által létrehozott megyerendszer területi, majd érdekképviseleti önkormányzattal, amelynek egyetértése nélkül a király nem tud törvényt hozni vagy azt végrehajtani). Akár a király, akár a nemzet, akár külső erő sérti a jogait, kötelesek – akár fegyveresen – a jogokat visszaállítani. Jogai, mivel égi eredetűek, soha nem szűnnek meg, csak időlegesen szünetelnek.¹¹

Óriási spirituális mélységeket is hordoz a Szent Korona-eszme, hiszen Szent István nem apostoli, mint a pápa, hanem apostol, egyenrangú az apostolokkal, a népek megtérítőivel, tehát neki és utódainak egyetemes küldetésük van. Ezen túlmenően az ország Mária birodalma, a magyar királyok II. András után Jeruzsálem királyai.

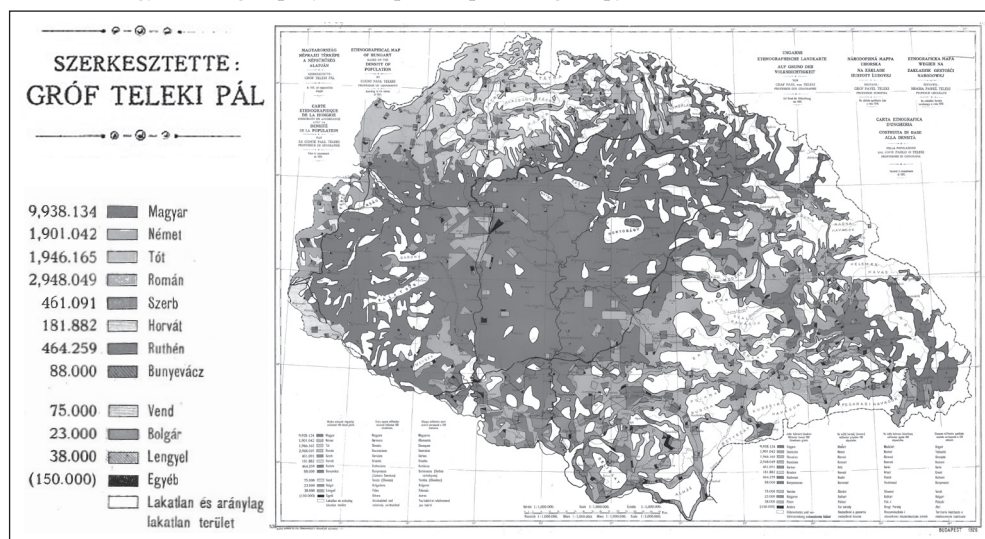
A 14. században Európa egyetlen archiregnuma (első, szent, ősi, a világot működtetni képes erő).

III. Béla (1172–1196) és fiai uralma alatt Magyarország ismét nagyhatalmi helyzetbe került. Jövedelme azonos volt a francia és angol királyokéval, a 90-95%-ban magyar népesség száma 1241-re megközelítette a kétmilliót (3. táblázat). Ebben a helyzetben támadták meg a mongolok Magyarországot. A mongolok 1223-ban a Kalka mellett szétverték a Kijevi Rusz, a kunok és a társult kisebb népek egyesített seregeit, 1236-ban határozták el Nyugat-Európa megtámadását, 1240-ben elfoglalták Kijevet, és megszállták a sztyeppét. A menekülő kunok befogadást kértek. IV. Béla király intézkedéseket tett az ország védelmére – a főurak azonban a kunokat a tatárok előőrsének tekintették, és kiűzték őket az országból. Egyes források szerint Batu kán ajánlatot tett IV. Bélának, hogy együtt támadják meg a nyugati birodalmakat. Ennek az erőnek senki nem állhatott volna ellen az Atlanti-óceánig. A szent királyok nemzetsége ezt nem fogadhatta el, hanem amint történelme során mindig, a túlerővel szemben is védte a keresztény Magyarországot és a keresztény Európát, a korabeli „schengeni” határokat. A mongolok három irányból támadtak. Északon legázolták a kisebb orosz fejedelemségeket, a lengyeleket, Sziléziát. A déli hadseregcsoport Bolgárországon és a Havasalföldön áttörve, a főszereg pedig a Keleti-Kárpátok hágóin özönlött az országba. A muhi csatában, 1241 márciusában kelepcébe csalták és tönkrevérték a királyi sereget, a megszállt területeket elpusztították, a lakókat tömegesen kiirtották. IV. Béla sem a pápától, sem a császártól (akik egymással háborúztak), sem egyetlenegy nyugati uralkodótól nem kapott segítséget. A rendelkezésre álló haderő 1241 teléig tartotta a Duna vonalát. A folyó befagyása után a tatárok átkeltek, és végigszánguldtak a Dunántúlon, Szlavónián, Horvátországon egészen a dalmát Trauig (ma Trogir), üldözve a királyt, majd feltehetően a nagykanvásztás miatt elhagyták az országot.

A tatárjárás volt a magyar történelem első demográfiai katasztrófája. A birodalom egyes becslések szerint elvesztette lakosságának 30–50%-át.¹² Ez ma már túlzásnak tekintendő. A pusztítás elsősorban a Dunától keletre és északra elsősorban a gazdag sík területeken történt, bár az Alföld mocsarai, Erdély és a Felvidék erdőségei számos lakost elrejtettek. Szerencsére a tél rendkívül hideg volt, így – bár felütötte fejét a pestis – lényegesen kisebb járványt okozott, mint tőlünk nyugatra. IV. Béla már 1242-ben kiverte Babenberg Frigyes a tatárjárás alatt megszállt nyugati vármegyékből, 1242 és 1246 között a cseh Ottokárral felosztották országát. A század további időszakában IV. László támadó hadjáratokat vezetett, amelyek közül jelentőségében kiemelkedik a második morvamezei csatanyerés (1278) és a második tatár támadás (1285) szétverése. A király a veszteségek pótlására a következő években jelentős kiváltságok biztosítása mellett számos hospeszt, a johannita lovagrendet, 40 ezer kun családot telepített be a kereszténység felvétele után, befogadta a mongolok elől menekülőket (bolgárok, oroszok, besenyők, lengyelek stb.) és a nyugaton üldözött zsidókat. Felgyorsult az oláhok beszivárgása is. A betelepülők közül a nomád kunok beolvadása nehézségekbe, esetenként fegyveres összeütközésekbe torkollott, bár a morvamezei csatában, amelyet IV. László döntött el a leányágon Árpád-házi II. Ottokár ellenében Habsburg Rudolf javára – megalapozva a dinasztia későbbi hatalmát –, a kun

előőrök már „Jézus, Jézus” kiáltással harcoltak. Az 1. ábrát tanulmányozva az lehet a benyomásunk, hogy a Magyar Királyság jelentős tényező maradt Közép-Európában. Nagyhatalmi pozícióját azonban csak a szent királyok nemzetsége férfiágának kihalása után, a három leányági Árpád-házi dinasztia (Wittelsbach, Přemysl, Anjou) harcából győztesen kikerülő Anjou Károly Róbert (V. István lányának, Máriának és II. Anjou Károlynak az unokája) és fia, Nagy Lajos állította vissza. Miután Károly Róbert rendezte a tengeremléki (Adria) helyzetet, és megerősítette az ország déli és keleti védővonalát, a bánságokat és vazallus fejedelemségeket, biztosítani akarta az országot Cseh- és Lengyelország felé, hogy visszafoglalja jogos örökségét, a Nápoly–Szicília kettős királyságot. 1335-ben megszervezte a híres visegrádi királytalálkozót (ennek folyománya az Antall József kezdeményezésére kialakított visegrádi négyek együttműködése), amelyen a bajor, a lengyel, a cseh és a magyar uralkodó vett részt, és megállapodott Közép-Európa szövetségi és érdekszféráiban. A találkozó legfontosabb eredményeképpen két évszázadra lezárultak a Habsburg-törekvések ebben a térségben, békés évtizedek következtek, Nagy Kázmér halála után pedig Nagy Lajos örökölte a lengyel trónt. Utódja lengyel királyként ifjabb leánya, Hedvig lett, aki feleségül ment a litván nagyfejedelemhez, Jagellóhoz – aki felvette a kereszténységet –, így egyesítve a két birodalmat.¹³

1. ábra: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján

A magyar birodalom Nagy Lajos alatt érte el hatalma csúcsát politikai befolyásában, katonailag területében, és gazdaságilag is, népessége jelentősen gyarapodott, etnikailag nem változott. Trónharcok és a különböző irányú hadjáratokban jelentős véres veszteség nem volt, mert a nagyobb hadjáratokban jelentős számú külföldi zsoldos harcolt a birodalom területén kívül. Az egész Európát 30–50%-ban kipusztító, Messinából elterjedt pestisjárványt a nápolyi hadjáratokban részt vett katonák hozták haza.

Az állami adminisztráció feljegyzései és a korabeli krónikák alapján erősen valószínű, hogy a halálozás nem közelítette meg Magyarországon az európai mértéket. A lepra is csak szórványosan fordult elő.¹⁴

Az Anjouk későbbi utódja, Luxemburgi Zsigmond, majd az őt követő „vegyesházi királyok” alatt a törökök megvetették a lábukat a Balkánon, és észak felé nyomultak. Zsigmond hosszú uralkodása alatt magyar királyként (1387–1437), cseh királyként (1417) és német császárként (1433) megváltoztatta az uralkodás módját, stílusát, főleg birodalmi politikát folytatott, az első időszakban a magyar erőforrásokra támaszkodva terjeszkedett nyugat felé, rendezte a konstanzi, bázeli, firenzei és a többi zsinaton az egyház ügyeit, lemondatta az ellenpápákat, máglyára küldte Husz Jánost, és felvette a fegyveres harcot követelőivel. Letörte az önálló francia egyház kialakításának kísérletét. Zsigmond széles látókörű európai uralkodó volt, megpróbálta megszervezni a császárságot. Bár Szent László volt a példaképe, mellé (és első felesége, Nagy Lajos lánya mellé) temetkezett, birodalmát Budáról tervezte irányítani. Európai utazásai, diplomáciai tevékenysége, a trónokért és a husziták ellen folytatott harcai lekötötték figyelmét. Nagy Lajos még a vazallus államok területén (első védelmi vonal) verte szét a törököket, Zsigmond alatt ezt a törökök szétörték. A rigómezei csatában (1389) szétverték a szerb vazallus államot, sőt ezeken a területeken már jelentős csatát is veszít (Nikápoly, 1396) nemzetközi hadseregével a francia–burgundi seregek fegyelmetlensége miatt. Nem tudja megakadályozni az egyre gyakoribb török betöréseket és a második védelmi vonal – Nándorfehérvár–központú – várainak megtámadását.¹⁵ Feltehető, hogy Zsigmond – hasonlóan Mátyáshoz – Nyugaton akart békét, hogy az egyesített keresztény erőket fordíthassa a török ellen. A szerb despota, a havasalföldi és a moldvai vajda – az erőviszonyoktól függően – hol a magyar király, hol a szultán vazallusa. Minden második évben kisebb harci cselekmények zajlanak. Majd csak Hunyadi János (1407 k.–1456) páratlan katonai zsenije helyezi át az ütközeteket a Balkánra, állandóan támadva, és 17 év alatt 14 hadjárat során többször európai jelentőségű vereséget mért a törökökre. További hat kisebb ütközetben győz, és a várnai (1444) csatavesztése is jelentősen visszavetette a törököt. Az 1456-os világraszóló nándorfehérvári győzelme után a szultán 1521-ig csak néhányszor próbálkozott a magyar határon (viszont elfoglalt több jelentős mediterrán szigetet és Afrika északi államait).¹⁶

Mivel egyre gyakrabban és egyre nagyobb seregekkel támadtak a törökök – és zajlottak a huszita háborúk –, egyre nagyobb magyar seregek harcoltak (az 1443–1444-es téli hadjárat során Hunyadi serege kb. 30–35 ezer fő), a lengyel segítség, a vazallusok segédcsapatai és a zsoldosok alkalmazása mellett is egyre nagyobb a véres veszteség. Ezt azonban bőségesen pótolta a török elől tömegesen beözönlő bosnyákok, szerbek és a török, valamint saját vajdáik brutális kegyetlenkedései elől menekülő havasalföldi és moldvai oláhok migrációja (Danest és Draculest családok vérbosszúi, a Drakula-történet eredete). A növekvő lakosságszámon belül etnikailag megváltozott az arány, amit elősegített, hogy a menekülők megtarthatták vallásukat. A bevándorlás folytatódott fia, a kiváló hadvezér, kiváló diplomata és reneszánsz uralkodó, Hunyadi Mátyás ideje (1458–1490) alatt is, aki meg tudta tartani az ország szuverenitását és

integritását állandó, 6–8 ezer fős zsoldoshadseregével. Az ország mintegy 160 ezer fős hadsereget tudott kiállítani, a hajóhad 364 hajóból (köztük 16 negyvennégy evezős nagy gálya) állt, emberekkel és a szükséges fegyverekkel ellátva. A magyar történelem legkiválóbb alvezéreinek tucatját nevelte ki. A harci szekerek száma 3000 körül volt. Hasonló létszámú és fegyverzetű hadsereget a korban csak az erősödő török birodalom tudott kiállítani. Mátyás – az állandó nyugati támadások miatt – úgy döntött, hogy nyugaton és északon fegyverekkel békét terem, és az újabb erőforrásokra támaszkodva, a törökök feltartóztatásából később támadásba megy át. Harminckét évi uralkodása alatt 29-ben hadjáratot vezetett. (Szent István után második magyar királyként 1485-ben elfoglalta Bécset.)

Mátyás haláláig az állandósuló háborúk okozta sporadikus pestisjárványok és az ivóvizek elfertőződése miatt fellépő kolerajárvány (1439) – amelyben meghalt I. Albert király és a Szendrő felmentésére induló hadsereg zöme – nem okozott akkora emberveszteséget, mint a háborúk és a betörő török sereg elhurcolt foglyai. 1438-ban például az egyik török sereg átkelt a Dunán Erdélybe, és elpusztította Szászvárost, Segesvárt, Medgyest, Brassót, majd 70 ezer fogollyal átkelt a Kárpátokon. A török fő-sereget kísérő akindzsik és a balkáni vazallusok mészárlásai gyakoriak és jellemzőek voltak.

Mindezek ellenére Magyarország lakossága Mohácsig (1526) folyamatosan gyarapodott, egyenlő volt Anglia lakóinak számával, 4–4,5 millióval, amelyből etnikailag 80–85%-ban magyar volt. Dél-Erdélyben az oláhok, a Délvidéken a balkáni szláv menekültek és a Felvidéken maradt husziták változtattak az etnikai arányon. Az 1514-es Dózsa György-féle „parasztháború” sem járt demográfiai mérhető kártétellel.

1520-ban a török történelem legnagyobb uralkodója, Nagy Szulejmán került trónra, 1521-ben elfoglalta Nándorfehérvárt, Zimonyt, Szabácsot és több fontos déli várat (ezzel összeomlott a második védelmi vonal), és 1526-ban a déli védelmi rendszer még létező kisebb erősségeit. Észak-Afrika és Rodosz elfoglalása után a törökök 1526-ban Magyarországot ellen támadtak.

II. Lajos – bár csak a hadsereg felét tudta összevonni és harcba küldeni – vállalta Mohácsnál az ütközetet. A kezdeti sikerek után katasztrofális vereséget szenvedett, és 26 ezer embert veszített. Az ütközetben a király is elesett, így a három helyen gyülekező hadak szétszéledtek, és nem lehetett Buda alatt megvívni a döntő ütközetet. A török hadsereg felperzselte a Duna mindkét oldalát (csak Esztergom és Buda között a hegyekben több embert mészároltak le, mint Mohácsnál), és számtalan fogollyal hagyta el az országot. Ezzel lezárult a 300 éves török–magyar háború első fele, amelynek során, 1372 és 1526 között, Magyarország több mint 150 évig rendkívüli erőfeszítések árán meg tudta őrizni szuverenitását és integritását, számban és javakban gyarapodó népességét, vallását, középnyaghatalmi állását, ősi népi és európai (román, gótikus és reneszánsz) kultúráját. Ez csodának számított, hiszen az 1500-as évek elején a török birodalom területe és lakossága már ötször, bevétele legalább tíz-tizenötször nagyobb volt, mint a magyar királyé. Utána jött a realitás, amikor a török, a hősiek ellenállás ellenére, lépésről lépésre elfoglalta Budát (1541), és tőle nyugatra, keletre és délre az ország egyharmadát. A kettős királyválasztás megkönnyítette a foglalást, mert a keleti

tartományok a leghatalmasabb erdélyi főúrtól, Szapolyai János (felesége Jagelló Izabella) királyságától, a nyugat-dunántúliak Habsburg Ferdinándtól (V. Károly császár és spanyol király testvére) várták a törökök kiűzését, de egyik fél sem tudta a Szent Koronát jogaiba visszahelyezni. Szapolyai próbált megegyezni a törökökkel, akikkel Ferdinánd is tárgyalt, miközben hiába várta a birodalom segítségét, V. Károlyt lekötötte a franciák elleni háború és óriási birodalmának számos gondja, többek között a protestáns hitre tért német választófejedelmek fellépése. A speyeri szerződésben (1570) deklarálták a Magyar Királyság jogfolytonosságát (amely elveszítette területének kétharmadát), és létrejött egy viszonylagosan önálló állam, az Erdélyi Fejedelemség, amely a Szent Korona-eszmét is képviselte, az ország egyesítésének alternatívája lett, biztosította a magyarok (székelyek), szászok és a többi populáció fejlődését és kultúráját.¹⁷ A középső „oszmán terület” vezetői és a katonaság zömmel délszláv, főleg bosnyák volt, albánokkal kiegészülve. A török etnikum a nagyobb hadjáratok során vonult át az országon, amely a hadsereg élelmezését biztosító rablásokkal, a lakosság legyilkolásával és foglyok ejtésével járt, bár a törökök szándékuk szerint nem kiirtani akarták a lakosságot, hanem adóztatni és kifosztani. A törökök kiveréséig állandósultak a végvári harcok, ide-oda mozgó kisebb csapatok is folyamatosan küzdöttek egymással. A 150 év előtti harcok miatt ebben az időszakban a menekülő délszlávok túlsúlyba kerültek a kivérzett Délvidéken (a Száva és Dráva közti területen), Szapolyai pedig Cserni Jovánnak („a fekete cár”) letelepedési engedélyt is adott Bácska és a Temesköz (Bánát) területére. A bevonuló szerbek kiirtották a maradék magyar lakosság jelentős részét, amíg Szapolyai szét nem verte a martalóc hordákat (1527). A Temesköz magyar őslakossága az első magyar genocídiumot soha nem tudta kiheverni. A második demográfiai katasztrófát nem a fenti események okozták, hanem az ún. tizenöt éves háború (1593–1606), amikor osztrák vezetéssel jelentős számú zsoldosregegek (20–40 ezer fő) felszabadítottak néhány török várat a Dunántúlon, feldúlták a területet, majd átkelve a Dunán, a 150 ezer emberrel közeledő szultán felé vonultak az Alföldre. A hadmozdulatok során a két hatalmas hadsereg rendkívüli pusztítást végzett, kiirtva a lakosság jelentős részét. A harcok kiterjedtek a Délvidékre és Erdélyre is. A hadi helyzetet Bocskai konszolidálta, Bethlen Gábor (1613–1629) pedig két háborúban (1619–1621, 1623–1626) rendkívül eredményesen harcolt Wallensteinnel szemben, miközben Erdélyt gazdaságilag, iparilag és kulturálisan felvirágoztatta. A Habsburg-, a török hadjáratok és a tatár beütések Erdélyben főleg a folyóvölgyek magyarságát ritkította. Különösen pusztító volt az 1657 utáni tatár és az 1660-as török hadjárat. A kipusztított lakosság helyébe a hegyekből oláhok telepedtek be. Bethlen Gábor alatt Erdély egymillió lakosának kb. 80%-a magyar (székely), a többi román és szász. A török kiűzésekor a lakoságnak már csak a fele magyar Dél- és Közép-Erdélyben. Az 1600-as években pl. Szilágy vármegye 106 magyar falujából 46-ban oláh többség jött létre, Kolozs vármegye 112 helysége közül 55-ből szorult ki a magyarság.

A törökök kiűzése Bécs 1683-as ostromával kezdődött. A kahlenbergi győztes csata (Sobieski lengyel király érdeme) után a szövetséges seregek (Szent Liga), birodalmi fővezérlettel és jelentős magyar katonai részvétellel, 1689-re felszabadították a török uralom alól Magyarország teljes területét, és mélyen benyomultak a Balkánra. Ekkor

XIV. Lajos felmondta a 20 évre kötött fegyverszünetet a „barátként” kezelt Oszmán Birodalom tehermentesítésére, így a törökverő hadseregből kiváló hadvezéreket és jelentős katonai erőt kellett a francia határra átcsoportosítani. A török ellentámadás visszahódította a Balkánt, néhány éves állóháború után a szultán utolsó nagy támadását 1697-ben Savoyai herceg Zentánál szétverte. Csak a Temesköz maradt török kézen 1716–18-ig. A 300 éves háború utolsó 15 éve helyreállította Magyarország integritását, de újabb demográfiai katasztrófa árán.

1526 és 1697 között az ország 4,5 milliós lakossága kb. 3,5-4 millióra csökkent. A veszteségeket növelte az időnként endémiás pestis és tífusz (Cardano írta le: *morbis hungaricus*), melyeket az 1542-ben a Balkánról Budáig hatoló török hadsereg hurcolt be. 30 ezer volt a magyar áldozatok száma. 1544-ben a Buda visszafoglalására induló keresztény sereg puskalövés nélkül ugyancsak 30 ezer embert veszített.¹⁸ Így tehát ebben az időszakban – a két 15 éves háborúban (1591–1606, 1683–1699) – változott meg döntően Magyarország etnikai összetétele. A törökök uralta Alföldön és peremvidékein állandó harcok és hadjáratok, Északkelet-Magyarországon a Habsburg-hadjáratok, Erdélyben a tatárok és törökök betörései okoztak jelentős véres emberveszteséget.

A török kiverését nem kísérte lelkesedés, és nem őrizte meg az emlékezet úgy, ahogy jelentősége indokolná. A 15 évig húzódó háborút, majd az országban telelő és eltartott, brutálisan fellépő 50-60 ezres hadsereget mérhetetlen nyomor kísérte. A különadók megugrottak, a Neoacquistica Commissio követelte – 150 év rablás, gyűjtogatás és menekülés után – az eredeti birtokleveleket, az esetlegesen visszaadott birtok 10%-át elvette a hadi hozzájárulás. Az ország kifosztásához jogfosztás is társult. Az országgyűlés (1687-ben) lemondott a szabad királyválasztás jogáról, Erdélyt a magyar király (és császár) – ugyan a Szent Korona tagjaként, de – külön kormányozta (Diploma Leopoldinum), csorbította a rendek jogait és a tordai országgyűlés (1568) biztosította vallásszabadságot. A török kiverésének 15 éve volt a következő demográfiai katasztrófa, amelyet a társadalom minden rétegének mély elkeseredése kísért. A fenti okok miatt kezdődött a kuruc mozgalom, amely a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711) teljesedett ki („cum Deo pro patria et libertate”).

A 18. századot három béke határozta meg. A karlócai (1699) a szuverenitás és az ősi jogok csorbulása mellett helyreállította az ország integritását, a szatmári béke (1711) rendezte Magyarország közjogi és egyéb viszonyait, és az utrechti (1713) meghatározta a Habsburg Birodalom európai helyzetét (a Duna melletti területekre szorult vissza, így Magyarország a birodalmon belül felértékelődött).

A Rákóczi-szabadságharc 8 éve váltakozó hadi helyzetet eredményezett, a harcok az ország összes területét többször is érintették, a hadjáratok felprédálták azt, ami az országból a török kiverése után még maradt.¹⁹ A császáriak oldalán magyarok is harcoltak, így a háborúnak részben polgárháborús jellege is volt, sőt a Délvidéken nagy számban élő szerbek is a császáriak támogatására lázadtak fel, és irtották az őslakosokat: a magyarokat és a horvátokat. Ez volt a Délvidéken a második genocídium. A kuruc-osztrák harcok (1687–1699, 1701) és a szabadságharc jelentős, kb. 30 ezres véres áldozattal járt. Ennél tízszer több emberéletet (kb. 300 ezer) követelt a fellob-

banó pestisjárvány. A fenti veszteségek a hatodik demográfiai katasztrófát okozták. Az összlakosság száma kb. 3,5 millió, a magyarság aránya kb. 50%-ra csökkent. A szabadságharcot lezáró szatmári béke méltányos volt, elkezdődhetett az ország alkotmányos, politikai, társadalmi jellegének megfelelő kulturális konszolidáció. Az előző században jelentős volt a reformáció, ezt követte békés eszközökkel az ellenreformáció. Míg szinte minden nyugati országban fegyveres vallásháborúk, megtorlások történtek, ez Magyarország 1100 éves történetében egyetlenegyszer sem fordult elő. A kiirtott lakosság helyére az ország középső területeire, a síkságokra és a nagyobb folyómedrekbe a perifériáról, a Kárpátokból és azon kívülről spontán telepedtek le országlakók. Így kerültek tótok az Alföld déli részére, a moldvai és erdélyi oláhok az Alföld keleti és északi részeibe és – Székelyföld kivételével – az erdélyi medencékbe. A horvátok a nyugati határon, a szerbek a Duna mindkét oldalán észak felé húzódtak. Az itt maradt főleg délszláv és albán török katonaság gyorsan és észrevétlenül, a 200 ezer szerbiai menekült részben integrálódott. Az etnikai sokszínűséget tarkították a menekült örmények és a cigányok. Az uralkodóház és néhány főúr jelentős kiváltságokkal nagyszámú külföldit, főleg német származású katolikus csoportokat telepített be elsősorban a Délvidékre, a Felvidékre, a Dél-Dunántúlra, Erdély és az Alföld találkozásának területeire. A spontán és a szervezett migráció etnikailag különböző, de kulturálisan hasonló, a kereszténység valamelyik rituáléját gyakorló populációkból állt, amelyek elfogadták a főhatalmat és a törvényeket, és zömmel alkalmazkodtak a toleráns befogadó ország szokásaihoz.

Az utrechti béke után körvonalazódott a Dunai Monarchia, amelynek tartományait az uralkodó mint német-római császár, a Magyar Királyságot és tartományait mint magyar király irányította. A századot végig jellemezte, hogy a császár paternális (III. Károly, Mária Terézia) majd abszolút (II. József, 1780–1790) felvilágosult uralkodóként birodalmi érdekeket követve próbálta a magyar rendi jogokat csökkenteni, a rendek pedig az ősi alkotmányra (Szent Korona-eszme), a királyi esküre hivatkozva sikeresen ellenálltak. A király és a rendek is próbálgatták hatalmukat növelni. Megtehették, mert a birodalom a magyar haderő, nyersanyagok és mezőgazdaság nélkül nem nyerte volna meg a háborúit, és nem tudta volna megtartani az 1740 után már a nőágra is kiterjedő uralmát (Habsburg–Lotaringiai-dinasztia) és nagyhatalmi állását („Vitam et sanguinem”).²⁰

Az ipar főleg az osztrák, cseh és morva tartományokban, a mezőgazdaság pedig a Magyar Királyság területén, Erdélyben fejlődött, amit a vitatott „kettős vámrendszer” is alátámasztott. Az ország lakossága a spontán migráló és a III. Károly, de főleg Mária Terézia-féle betelepítések után gyorsan szaporodott, különösen az oláhok, akik a havasalföldi és moldvai fejedelemségekben uralkodó nyomorúságos helyzet miatt, a jobb élet reményében menekültek át tömegesen a Kárpátokon. Hasonlóan nőtt annak a több hullámban menekülő több százezer szerb befogadottnak a száma, akik a török háborúk során, még 1690 után is menekültek Magyarországra. Az oláh és szerb paraszti és pásztortömegek tömbökben telepedtek le, a germán (sváb, vallon, szász stb.) betelepülők szétszórta, főleg a nagyobb városokban (zömmel kézművesek és kereskedők). 1785-re – a népszámlálás adatai szerint – a kb. 8 millió

lakos 38%-a volt magyar etnikum. Erdélyben ekkor haladja meg a románok (oláhok) aránya az 50%-ot. A populáció növekedését alig befolyásolta a század három törökellenes háborúja (III. Károly és II. József alatt) és a két nyugati háború (Mária Terézia alatt). Befolyásolta azonban az „oláh császár”) Horea–Cloșca–Crișan-féle román parasztlázadás, amelynek során 60 ezer magyart irtottak ki, főleg az erdélyi Érchegységben és környékén.

A 18. század utolsó és a 19. század első felében évtizedes viták kezdődtek nemesi körökben a polgári átalakítás szükségességéről, tartalmáról és módjáról, amely alkotmányosan, békés úton menne végbe a Habsburg Birodalmon belül az ország szuverenitása és integritása alapján. A felvilágosodás eszmerendszerének összeegyeztetése zajlott az ősi alkotmánnyal. A francia forradalom brutalitása és a napóleoni háborúk szörnyűségei ellentétesek voltak a magyar tradíciókkal és életszemlélettel, így a radikális megoldásokat nem vették számításba. Megerősödött azonban a nemzeti érzés patrióta és nem nacionalista értelemben. Ez utóbbi kevésbé a horvát, inkább a tömbben élő román, a szerb, majd a szlovák vezető rétegre volt jellemző, néhány évtizedes késéssel, és nem létező történelmi előzményekre támaszkodva.

Míg a 18. században a királyi és császári család törekedett – a birodalmi szempontok prioritása mellett – a társadalom alsóbb rétegei jogainak kiterjesztésére és anyagi gyarapodásának elősegítésére, a 19. század első felében a magyar nemesség kezdeményezte egyre határozottan a polgári átalakulást. Széchenyi István gróf („a legnagyobb magyar”) főleg a gazdasági, Kossuth pedig a társadalmi reformokat szorgalmazta.²¹

Az 1848. márciusi forradalmi hullám (Párizs, Itália, Bécs stb.) felgyorsította az eseményeket. A rendi országgyűlés alsó- és felsőrendi háza március 13-án megszavazta a kiérlelt és előkészített törvényeket, a király (V. Ferdinánd) pedig hosszas vita után április 11-én aláírta azokat. A törvények a polgári és a társadalmi átalakulás legteljesebb garanciáit biztosították, a nemesség – egyedülálló módon – békés úton, önként lemondott kiváltságairól. A dinasztia lemondatta V. Ferdinánd császárt és királyt (a király lemondását a magyar jog nem ismerte), és I. Ferenc Józsefet jelölték ki császárnak, aki az életben lévő király, az ősi alkotmányra tett eskü és a magyar királyavatás többi feltételének hiányában nem lehetett és nem lett magyar király. Mint osztrák császár vonta vissza, illetve tagadta meg az 1848-as törvényeket (amihez nem volt joga), lázította fel a szerbek és románok egy részét és az erdélyi szászokat, valamint mozgósította hadseregeit. Az első magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf nemzetközi segítség hiányában megszervezte az államapparátust, a hadiipart, új pénzt bocsátott ki, hadsereget szervezett, amely Pákozdnál szeptember végén megverte és az osztrák határra szorította vissza a Jellasics vezette császári sereget. A császári ellentámadás eleinte, a tél folyamán sikeres volt, de a „tavaszi hadjáratban” az egészen kiváló parancsnokok és a kiváló harci eredményeket felmutató honvédsereg győztes ütközetek sorozatával tönkrement és Bécsig szorította vissza a császári hadsereg demoralizált maradványait, Bem tábornok pedig jelentős sikereket ért el Erdélyben. Ferenc József császár Varsóban kézcsókra járult a cárhoz, kunyerálva beavatkozását, aki a Szent Szövetség értelmében utasította Paskievics herceget, hogy

200 ezer fős hadsereggel támadja meg Magyarországot. A három irányból megtámadott magyar seregek Arad és Temesvár körül koncentrálódtak, de Görgey Artúr (a század egyik legzséniálisabb hadvezére) mérlegelve, hogy a 30–35 ezer fős honvédsereg két, egyenként 100 ezer fő fölötti hadsereggel győztes csatát nem vívhat, 1849. augusztus közepén letette a fegyvert az oroszok előtt.²² A fegyverletételt – a magyar jog alapján minden részletében törvénytelen, és csak az 1956 utáni kádárihoz hasonlítható – rendkívül brutális megtorlás és jogfosztás követte. (Lord Palmerston írja a bécsi angol követnek: „...az osztrákok a legnagyobb vadállatok azok között, akik valaha a művelt emberek nevét bitorolták, kegyetlenkedésük... Magyarországon és Erdélyben csupán az afrikai és haiti négek eljárásához hasonlítható.”) A császár adminisztratív módon, rendeletekkel irányította az országot, amire a nemzet passzív rezisztenciával felelt. Ferenc József a krími háborúban részt vett az oroszok elleni koalícióban (beleharapott az 1849-ben még megcsókolt kézbe), fegyverrel akarta megakadályozni két nagy nemzetállam létrejöttét, az olasz és a német egységet, de minden háborúban vereséget szenvedett (Lombardia és Velence elvesztése, kislemet egység porosz vezetéssel). A königgrätzi csata elvesztése után a dinasztia belátta, hogy ki kell egyeznie Magyarországgal. Az évekig tartó tárgyalások során nagyon sokféle elképzelést tárgyaltak. Deák Ferenc („a haza bölcsé”) találta meg azt a megoldást, amely megfelelt a Szent Korona-eszméből levezetett ősi magyar jogrendnek, a dinasztia és a rendek között kötött szerződésnek (Pragmatica Sanctio), az 1848-as törvényeknek, a szerződő felek érdekeinek és a közös ügyek (hadügy–pénzügy–külügy) rendezésének. A kiegyezés („kiegyenlítés”) után Ferenc József császár letette az ősi királyi esküt, majd a Szent Koronával az esztergomi hercegprímás Magyarország, Horvátország, Dalmácia, Róma, Jeruzsálem stb. királyává koronázta. Ezt követte 1868-ban a magyar–horvát kiegyezés. A választott országgyűlés biztosította állampolgárainak a személyi szabadságjogok és a polgári jogok teljességét, a kulturális autonómiát, az egyik első törvény biztosította a korlátlan és feltételek nélküli bevándorlást az országba.²³

Az ország elképesztő gazdasági, kulturális, egészségügyi, oktatási fejlődést produkált. A GDP-t megtízszörözte, a vasúti és úthálózatát megtízszerezte. Hasonló arányú volt a növekedés a gazdaság egyéb területein is. A fejlődés üteme Magyarországon volt a legmagasabb Európában. Egy kérdéskört azonban nem lehetett megoldani: a nemzetiségi kérdést. A különböző eredetű népcsoportok vallási és politikai vezetőinek egy része a 19. században felismerte etnikai hovatartozását, a magyar identitást fokozatosan kiegészítette, illetve részben felváltotta a szomszédos, részben még török függőségben lévő, azonos eredetű nemzetek összetartozás-tudata. Számos mítoszt kreáltak és emeltek „tudományos tényné”: a szlovákok Nagymoráviára, a románok a dákoromán elméletre, a déli és északi szlávok a pánszláv eszmére, a csehek a birodalmon belüli (1620 előtti) államukra hivatkoztak. Számos – sokszor extrém – javaslat került felszínre a dualista állam részéről és a nemzetiségek részéről egyaránt. Ezek vagy megvalósíthatatlanok, vagy egymásnak ellentmondóak voltak (pl. dualista állam esetén a szlávok fővárosa Prága, Zágráb vagy Belgrád legyen).²⁴

Az évszázad során jelentős változások zajlottak le Európában. Új politikai és gazdasági hatalmak emelkedtek fel, mások gyengültek. A felmerülő érdekek, az alkalmi szövetségek és az általuk vívott háborúk Európában két nagy szövetségi rendszert hoztak létre: a központi hatalmakat és az entente cordiale-t. A Magyar Királyság lakossága 1848-ra kb. 10 millió volt, a magyarság részaránya 40%. 1869-ben az őslakosság 13,6 millió, ebből 6,2 millió magyar. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a 18 millió állampolgárból 54% (9,9 millió) magyar (*I. ábra*). A lakosságszámot csökkentették a 19. század háborúi, az első világháború előtti másfél milliót számláló végleges kivándorlás Amerikába és a járványok. A Napóleon elleni háború Győr melletti vesztes ütközetében elfogott francia foglyok Pécsen okoztak endémiásflekktífusz-járványt. 1831-ben kolerajárvány söpört végig az országon, főleg a Felvidéken szedte áldozatait. A járványban félmillió ember megbetegedett, a népesség vesztesége kb. 200 ezer ember volt. 1848 tavaszán ismét fellobbant a kolera Horvátországban, majd áterjedt a Dunántúlra. Ez megnehezítette a honvédtoborzást, de ennek folytán kevesebb katonát tudtak a Jellasics-féle császári seregbe is besorozni. A Paskievics vezette 200 ezres orosz hadsereg Lengyelországból hurcolta be a betegséget, megközelítően 80 ezer katona betegedett meg, 10 ezer pedig meghalt. A 19. század végén, 1870 körül Franciaországból indult diftéria volt a leggyilkosabb járvány, melyben évente 30 ezer gyermek halt meg. A pestis a 17., a himlő (hála a vakcinációnak) a 19. században, a flekktiusz a század végén megszűnt. Megjelent viszont a tbc (morbus hungaricus), amely tömegesen szedte áldozatait egészen az 1940-es évekig, és csak az 1950-es években sikerült megszüntetni.

A magyar lakosságon belül folyamatosan nőtt a természetes szaporodás részaránya, a nemzetiségek spontán asszimilációja és a cári birodalomból elüldözött zsidóság jelentős integrálódása, asszimilációja révén. Magyarországra korlátlanul menekülhettek százezres nagyságrendben a zsidók, hiszen a magyar országgyűlés – Európában először – szabad bevándorlást, a törvény erejénél fogva teljes emancipációt biztosított. A magyar etnikum aránya annak ellenére növekedett, hogy 1848–1849-ben a szerb felkelők a Délvidéken, a románok Erdélyben – bár az 1848-as törvények a jogok teljességét biztosították minden országlakónak, bármire való tekintet nélkül – martalóc bandákba szerveződve tömeges, sok tízezer áldozattal járó mészárlást rendeztek. (Az erdélyi kisvárosban, Nagyenyeden a teljes magyar lakosságot legyilkolták, és több ezer koponyából gúlát emeltek a római katolikus templom előtt. Ugyanez történt a délvidéki Fehértemplomon is.) Jelentős területek, városok, falvak néptelenedtek el. A Horea-féle román parasztfelkelésnek, a török elől menekülő déli szlávok 1526 és 1690 utáni vérengzéseinak is volt etnikai jellege, de a cél akkor a gazdagabb és civilizáltabb őslakók földjeinek és javainak megszerzése volt. Az 1848–1849-es vérengzés elsősorban etnikai indíttatású volt. A nemzetiségek jelentős része és számos külföldi ugyanakkor a szabadságharc mellé állt, még 1849-ben is, amikor Európában már mindenhol leverték a polgári forradalmakat.

Az 1878-as berlini kongresszuson Bismarck és gróf Andrássy Gyula (közös külügyminiszter) lehetővé tették a román fejedelemségek függetlenségét, majd a Monarchia

annektálta Boszniát és Hercegovinát az Árpád-házi királyok birodalmának jogára hivatkozva – miként Lengyelország felosztásakor is –, holott a magyar vezető elit az etnikai arányok romlása miatt ennek ellenállt.

A két balkáni háborúban az Oszmán Birodalom hatalma tovább gyengült, majd Bulgária átmeneti megerősödése után a mindig oroszbarát Szerbia értékelődött fel. Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásakor a háború nem feltétlenül volt törvényszerű, a Monarchia Szerbiához intézett ultimátumát – többek között azzal a kivétellel, hogy a Monarchia rendőrsége is bekapcsolódjék a nyomozásba –, Szerbia kezdetben el is fogadta. (Az Interpol és a különböző titkosszolgálatok együttműködésének korában az elutasítás nem érthető, mint ahogy akkor sem volt az.) Az első világháború okai, a többszöri békekötési kísérletek eredménytelensége, a békefeltételek kialakítása, majd a napjainkig tartó történelmi események mozgatórugói máig nem ismertek, vagy rosszul ismertek, torzítottak, vagy a nagyhatalmak érdekei titkosak voltak, állandó diszkusszió tárgyai. Az viszont tény, hogy gróf Tisza István magyar miniszterelnök a legvégsőkéig ellenezte a háborút a német és osztrák nagyvezérkar, a politikai elit és a két császár ellenében. Amikor nem tudta tovább tartani pozícióját, követelte és elérte, hogy deklarálják: a Monarchiának nem célja a háborús terjeszkedés. A háború látszólag presztízsokok miatt kezdődött, a végén ideológiai jellegű háborúvá fajult, majd nagyhatalmi érdekek alapján kötöttek békét. A központi hatalmak két résztvevője bejelentette semlegességét, amit Olaszország egyszer szegett meg (amikor belépett a háborúba korábbi szövetségesei ellen), Románia pedig 1916-ban megtámadta a Monarchiát, azonban a központi hatalmak csekély erőkkkel szétverték a román hadsereget, és bevonultak Bukarestbe. 1918 elején különbékét kötött, a békétárgyalások előtt ismét az antant szövetségese. 1916-ig főleg a központi hatalmak sikerei voltak a jellemzőek, az USA 1917-es háborúba lépése döntő anyagi fölényt eredményezett. Wilson amerikai elnök 14 pontja egyenlő felek igazságos megállapodásának lehetőségét ígérte, a népek önrendelkezési jogát is beleértve. Ezzel szemben titkos paktumok születtek, amelyeket érvényesítettek a békekötés során. Az 1918-as nyugati német offenzíva, illetve a piavei áttörés megrekedése után a központi hatalmak nem kapituláltak, hanem bízva Wilson 14 pontjában, fegyverszünetet kötöttek. Október legvégén létrejött Lengyelország, amelyhez november elején csatlakozott Galícia, a csehek önállósodtak, a déli szlávok önálló államban gondolkodtak, a románok deklarálták elszakadásukat a Monarchiától. Október 31-én Károlyi gróf lett a miniszterelnök, és kikiáltották a köztársaságot. Az 1918. november 3-án Padovában megkötött fegyverszünet szerint a békétárgyalásokig minden hadviselő fél a birtokolt pozícióban maradt. A magyar hadseregek minden irányban az ezeréves határon túl tartózkodtak. Megindult a tömeges hazaáramlás, a hadsereg 40%-a teljes rendben és fegyverzettel. Linder hadügyminiszter pedig kijelentette, hogy „nem akar több katonát látni”. A hadseregek lefegyverzésével egy időben, főleg francia segítséggel, az egyszer már szétvert román, a szerveződő cseh és szerb hadsereg bevonult az országba, folyamatosan és önkényesen módosítva a fegyverszüneti vonalat. Az 1919. márciusi Vix-jegyzék feltételei után az antantbarát Károlyit a radi-

kális baloldal lemondatta. A hatalmat 133 napra a kommunistákkal szövetséget szociáldemokraták és radikális liberálisok ragadták magukhoz, végzetesre fordítva a belső viszonyokat, és ellehetetlenítve a külkapcsolatokat. A Felvidékre bevonuló cseheket a Vörös Hadsereg hazájukat védő katonái megverték és visszaszorították. A tilalom ellenére megalakult pár ezer fős székely hadosztály néhány ezer emberre hónapokig lelassította a román hadsereget. Az antant kérésére a Felvidéket a bolsevisták kiűrtették, a székely hadosztály hősiek harcok során felmorzsolódott. Az ország nagyobb része megszállás alá került. A Szegeden megalakult nemzeti hadsereg, az ideiglenes, majd választott parlament reménytelen helyzetet örökölt.

Eközben a Versailles környéki béketárgyalások folytak. Magyarország esetében még az amerikaiak is feladták a wilsoni 14 pontot, és a nemzetiségek vezetőivel kötött titkos szerződéseket valósítottak meg. A tárgyalásokra a magyar küldöttséget nem hívták meg, a megtorlás tárgyalásán a vádlott nem jelenhetett meg, nem érvelhetett, nem védhette magát. A tárgyalás befejezése után a „kivégzés” (aláírás) előtt az utolsó szó jogán szólhatott. Ugyanakkor a Magyar Királyságon egymással is veszekedő szomszédos államok minden követelését, sokszor elképesztő hazugságait is elfogadták (pl. a pár méter széles Ipoly hajózható stb.). Jellemző, hogy nem a népek önrendelkezési jogára vagy etnikai elvekre, hanem meghamisított történelmi és gazdasági érdekekre hivatkoztak. Az 1907-es orosz–francia szerződésig liberális mintaállamként értékelt Magyarországot az utódállamok, a feudalizmus, az elnyomás, a népek börtönének állították be. Ahogy az akkori olasz külügyminiszter, Francesco Nitti fogalmazott, ki akarták végezni, életképtelen helyzetbe akarták hozni. Ez majdnem sikerült is.²⁵ Diktátummal elszakították az ország területének pontosan kétharmadát, iparának 70-80%-át, vasúti és úthálózatának, természeti javainak, legjobb földjeinek nagy részét, erdőinek 95%-át, a Horvátország nélküli 18,3 millió lakosából 7,6 millió maradt. 10,6 milliót megkérdezésük nélkül elcsatoltak, köztük 3 millió magyart, az elcsatolt lakosság 30,2%-át, akit tömbökben éltek az oktrojált új határok túloldalán (4. táblázat). Akkor született a mondás, hogy Magyarország határos Magyarországgal. Egy többnemzetiségű, ezeréves jogállamot megszüntettek, hétfelé daraboltak, és olyan életképtelen államalakulatokat hoztak létre, amelyekben a nemzetiségek aránya magasabb volt, mint az ezeréves Magyar Királyságban. Az utódállamok kivétel nélkül szétestek; először 1940 és 1945 között. Egy nemzetállam maradt a térségben, Magyarország. Nem vették figyelembe sem az ezeréves történelmi, sem a geoökonómiai (a Kárpát-medence tökéletes földrajzi és gazdasági egység), sem az etnikai elvet, sem a népek önrendelkezési jogát. Még azt sem engedték meg, hogy az elcsatolt területek lakossága népszavazáson döntsön. Sopronban „a rongyosgárda” önkéntesei megfutamították az osztrák csendőrséget, majd a kisváros főleg német nyelvű honpolgárainak kétharmados többsége népszavazással Magyarország része maradt. Hasonló eredmény máshol is várható lett volna, ugyanis a nemzetiségek vezetőinek törekvése és az emberek véleménye gyakran nem esett egybe (a nemzetiségek helyzete jogilag, gazdaságilag és kulturálisan lényegesen kedvezőbb volt Magyarországon, mint az országon kívüli nemzetársaiké).

4. táblázat: Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak részesedése a történelmi Magyarország területéből és népességéből*

Ország	Terület (km ²)	Népesség (fő)	Ebből magyar (%)*
Csehszlovákia	61 633	3 517 568	30,3
Románia	103 093	5 257 467	31,6
SZHSZ Királyság	20 551	1 509 295	30,3
Ausztria	4 020	291 618	8,9
Olaszország	21	49 806	13,0
Lengyelország	589	23 662	1,0
Összes veszteség	189 907	10 649 416	30,2
Trianoni Magyarország	92 963	7 615 117	88,3
Történelmi Magyarország	282 870	18 264 533	54,4

* Horvát-Szlavónország nélküli adatok; az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatai alapján.

Forrás: Történelmi egészségtan. Szerk.: Ember István, Molnár F. Tamás, Varga Csaba, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2009.

A megszálló hadseregek az országot kifosztották (csak a Budapestet is megszálló román hadsereg 20–30 ezer vagonnyi holmit rabolt el, az írógéptől és a bútoroktól kezdve a gyárak teljes gépparkjáig, méneseket, csordákat hajtottak el), mindent vittek, amit elértek.²⁶

A visszaállított Magyar Királyságban trónfosztották a Habsburg-dinasztiát, Hunyadi és Kossuth után harmadszorra Horthyt választották kormányzónak, aki főleg az erdélyi arisztokrácia vezetésével, a demokrácia és diktatúra jegyeit viselő autokratá politikai rendszert alakított ki. Bár lehetetlennek látszott, megszervezték az államapparátust, konszolidálták a pénzügyeket, fejlesztették a gazdaságot, rendkívül erőteljesen fejlesztették az oktatási rendszert az elemi iskolától az egyetemig, fokozatosan szétbontották a kisanant totális politikai és gazdasági blokádját, támogatták a „leányországok” magyarságát. Európa egyik legkiválóbb egészségügyi rendszerét működtették, elsősorban szolidaritási alapon. A magyar kultúra minden ága virágzott (pl. zene: Bartók, Kodály, Dohnányi), a 17 magyar származású Nobel-díjas majdnem mindegyike a két világháború között végezte iskoláit, a magyar filmművészet a legelső között született meg (közülük néhányan, pl. Czukor György teremtették meg Hollywoodot), a magyar futballválogatott két világbajnoki ezüstérmét (1938, 1954) szerző és a berlini (1936), illetve helsinki (1952) olimpia 3. helyét elérő sportolók ekkor nőttek fel. A leányországok magyarsága számos diszkriminációt szenvedett el, még a trianoni szerződést is számos kérdésben megszegték a győztesek. A magyarság nemzeti egysége rendkívül megerősödött. Minden hazai és leányországbeli magyar párt és a nemzet egyetértett abban, hogy Trianon indokolhatatlanul igazságtalan volt, az ország ezeréves integritását helyre kell állítani vagy az etnikai határok mellett, vagy teljes mértékben. A békés revíziót Trianon lehetővé tette, azonban Anglia és Franciaország aktív támogatására nem lehetett számítani (az első és második bécsi döntésen érdektelenséget jelentett be, de nem ellenezte, az olaszokra és a németekre bízta a

döntést). A 2. világháború eseményei ismertek, ebből kiemelem, hogy Ausztria népszavazás útján, 97%-os többséggel, rendkívüli lelkesedéssel egyesült Németországgal. Az összes többi leányország szétesett, Münchenben a négy európai nagyhatalom elfogadta Csehszlovákia felosztását. A cseh gyáripár teljes kapacitással támogatta a Wehrmachtot, a szlovák vezér, Tiso azonnal szoros szövetséget kötött Hitlerrel.

Románia részlegesen, a délszláv királyság brutális polgárháború mellett részeire bomlott. Magyarország 1938 és 1940 között békés úton visszakapta a Felvidék egy részét, Kárpátalját, Észak-Erdélyt.

A Délvidékre 12 nappal az után vonultak be a magyar csapatok 1941-ben, amikor Horvátország kilépésével megszűnt a délszláv királyság, Szerbiát, mint a térségben a náciaknak egyedülként ellenálló országot, legyőzték a németek. A revíziót szinte ellenállás nélkül, óriási lelkesedéssel fogadta a lakosság. Magyarország nem akart részt venni a háborúban, de miután a románok, szlovákok és horvátok ezt megtették, továbbá az ország geopolitikai helyzete lehetetlenné tette a semlegességet, egy provokáció után belépett a háborúba, amelyből 1943 után megpróbált – sikertelenül – kilépni.²⁷

Az országot 1944. március 19-én megszállták a németek, az ország önállósága teljesen megszűnt, és csak 1990-ben állt helyre. Elkezdődött a nemzeti baloldali gondolkodásúak üldözése, és tömegessé vált a zsidók Németországba deportálása százezres nagyságrendben, egészen 1944 nyarának közepéig, majd a nyilas puccs után (1944. október 15.) felerősödött. Az ország csatatérre változott, a németek, később a szovjetek letarolták és kirabolták. Fegyverrel, terrorral, propagandával és más bolsevik módszerek alkalmazásával – jelentős ellenállás mellett – kikényszerítették a kommunista berendezkedést. A szűk pártelit egy részét leszámítva, a társadalom minden rétege sérült jogilag, társadalmilag és gazdaságilag. Ez lett az oka az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak, amelyben egy tízmilliós ország fegyverrel harcolt a szabadságáért egy szuperhatalom ellen. Magyarország, mint a történelem során legtöbbször, senkitől, az ENSZ-től sem kapott, a bizonytalan ígéretek ellenére, fegyveres segítséget, így a Szovjetunió sikerrel verte le a szabadságharcot.

A megtorlás után, a Kádár-korszakban a kommunista rendszer lényege nem változott, de az ismételt forradalomtól való félelmükben próbáltak kedvezőbb szociális viszonyokat teremteni („gulyáskommunizmus”). A nagyhatalmak nyilvánvalóan egyeztetett be nem avatkozása mellett Magyarország 1989-ben átengedte Ausztriába a keletnémet menekülteket. Ezzel eldőlt a szocialista országok első dominója, amely néhány hónap alatt sorra döntötte el a többi. A trianoni diktátum ismét életképtelennek bizonyult. A Szovjetunió megszűnt, belőle önálló államok váltak le, nagy létszámú orosz kisebbséggel. Csehszlovákia kettévált, Jugoszlávia rendkívül brutális háborúban szétesett, nemzetiségei kivívták önállóságukat. A magyar kisebbségek azelőtte soha nem létezett Szlovákiában, illetve Szerbiában és Romániában éltek tovább. A térség államai beléptek a NATO-ba, csatlakoztak vagy csatlakoznak az EU-hoz.

Az első világháború kitörésétől napjainkig Magyarország legalább 9 különböző politikai, egymásnak ellentmondó ideológiai rendszerben élt. A királyság után, 1918. október 31-én megalakult köztársaságot követte a Tanácsköztársaság, annak bukása

után, 1944. március 19-ig a Horthy névvel fémjelzett nemzeti–konzervatív–keresztény államberendezkedés, majd a német megszállás, és 1944. október 15. után a nyilas puccs. Ezt követte 1945. április 4-e után a szovjet megszállás, 1947-ig törvénytelenül expendáló bolsevik felügyelet mellett koalíciós kormányok, ezután 1956-ig a sztálinista diktatúra, 1956. október és november 4-e között forradalom és szabadságharc, ezt követően a Kádár-rendszer, végül 1990-től a szabad választáson győztes pártokból alakult parlamentáris demokrácia. A leányországok uralkodó nemzetei is megszenvedték a változások jelentős részét, az ott élő magyar kisebbség nehéz sorsát megsokszorozta az erőszakolt asszimilációs politika, a másodrendű állampolgársággal együtt járó jogi, spirituális és materiális megkülönböztetés.

A 20. század kataklizmájában Trianon után elveszítettük 10,6 millió honfitársunkat, 30% magyar anyanyelvűt. A csonka országban 7,6 millió ember maradt, a magyar etnikum aránya 88% (a térség egyetlen etnikailag egységes állama) volt. Számuk természetes szaporodással ismét megközelítette a 10 milliót. A békés területrevízió során 172 ezerre nőtt a 93 km²-es országterület, lakóinak száma kb. 15 millióra nőtt, amely a párizsi béke (1947) után elveszett. A születési arányszám 1914-ig még 34–35 ezrelékes volt, amely a trianoni diktátum óta folyamatosan csökkent (5,28), 1981 óta negatív, a termékenységi ráta az utóbbi években átlagosan 1,34 gyermek, kisebb, mint a halálozási szám. Azóta az ország lakossága folyamatosan csökken. A leányországokból az 1. világháború után 300–500 ezer ember menekült a csonka országba. A 2. világháború után a Beneš-dekrétumok nyomán 60 ezer magyart telepítettek át a Felvidékről. A szlovák repatriálók száma alacsonyabb volt. Több tízezer német származású, zömmel asszimilálódott németet telepítettek ki, helyükre székely menekültek települtek le. Az erdélyi magyarok tízezrei illegális, majd legális módon tértek vissza az anyaországba. A leányországokban élő magyar népesség száma (3 millió) 2001-re 2,4 millióra csökkent (4. táblázat). Ez a tendencia folytatódik. Mivel Horthy 1939-ben Hitler leghatározottabb kérésére sem engedte átvonulni a Wehrmachtot, a náci és bolsevik harapófogóba került zsidók és lengyelek a közös határon százezres nagyságrendben menekültek Magyarországra. Más európai országból is menekültek üldözött zsidók, főleg Ausztria Németországhoz való csatlakozása után.

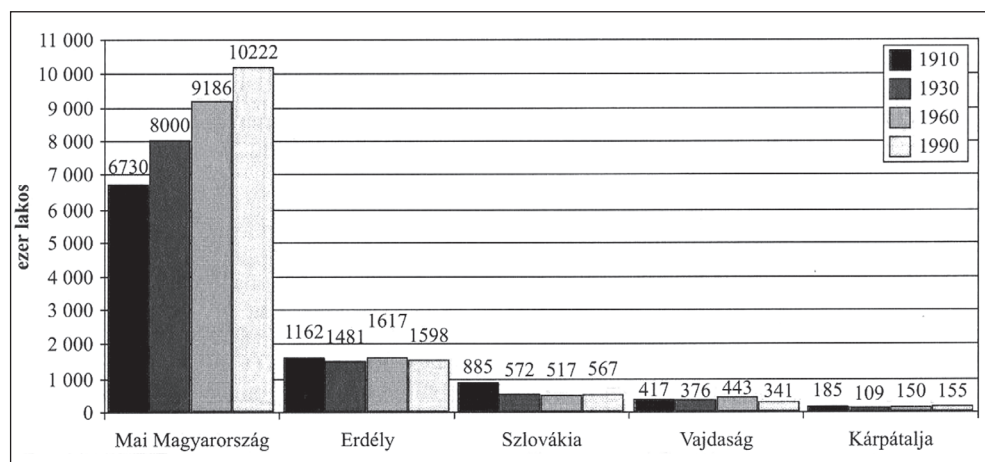
Az 1. és 2. világháború katonai vesztesége kb. 1-1 millió fő volt. Ebben benne volt két genocídium. A holokauszt során több százezer honfitársunkat hurcolták megsemmisítőtáborokba, a zsidók mellett ellenállókat (köztük a kormányzó fiát) és néhány ezer cigányt. Az 1942-es újvidéki razzia során a magyar fegyveresek kb. 3500 embert végeztek ki, Tito partizánjai 1944 végén, 1945 elején mintegy 35–40 ezer civilt a magyar lakosságból. A szlovákiai fasiszták és a Maniu-gárda áldozatainak száma néhány ezer, a hátszágokból emigrált magyarok létszámát nem ismerjük. A szovjet hadifogságban különböző okok miatt nagyjából 200 ezer magyart veszítettünk. Az 1945 utáni tisztogatások áldozatainak száma kb. 30 ezer, az 1956-os szabadságharcban és a megtorlás során áldozatul esettek száma ennél kevesebb. Az utolsó száz évben a migrációt meghaladta az emigráció. A Tanácsköztársaság után csak néhány ezer bolsevista menekült el, Európa fasizálódása és a nácik térnyerése miatt a 2. világháború előtt és alatt néhány ezren. 1945 és 1948 között több mint százezres

magyar emigráció zajlott le, 1956 után több mint 200 ezres. A társadalom leképzettebb, legkultúraltabb és leggazdagabb rétegei menekültek (közülük 3000 egyetemi tanár került el).

A 19. század végén (antiszepszis – Semmelweis Ignác, aszepszis – Lister, védőoltások) és a 20. század első felében (baktériumok felfedezése, egyre hatékonyabb gyógyszerek) a baktériumok okozta járványok megszűntek, a vírusjárványok nem. A Spanyolnátha (influenza) három nagy hullámban söpört végig Európán, és jelentősen érintette Magyarországot is. Az utolsó évtizedek vírusfertőzései (AIDS, nyugat-nílusi láz, Ebola stb.) és a már felszámolt járványok fellobbanásának veszélye összefüggésbe hozható a világméretű turizmussal, az Európa felé irányuló migrációval és a „szexuális felszabadulással”.

A leányországok magyarságát emellett az erőltetett asszimiláció is sújtotta. A nemzeti hovatartozás letagadása miatt 1 millió magyar tűnt el. A diszkriminációból fakadó emigráció először főleg Magyarországra, az utolsó évtizedben a nyugati országokba irányult (2. ábra).

2. ábra: A magyar nemzetiségűek számbeli változása 1910 és 1990 között, népszámlálási adatok alapján

Forrás: Történeti egészségtan. Szerk.: Ember István, Molnár F. Tamás, Varga Csaba, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2009.

A 2. világháború végén felfüggesztették az abortusz tilalmát, mert a szovjet hadsereg több százezer nőt erőszakolt meg a tizenévesektől a matrónákig. A középkori agresszív lefolyású szifiliszjárványok elkerülték az országot – a 19. és 20. században sporadikusan főleg a bohém rétegeket érintette –, 1945-ben azonban 480 ezer kúrát biztosító Salvarsant osztottak szét. A kommunisták – a 2. világháború ágyútölteleikének számbeli növelésére – rendkívül szigorú abortusztilalmat vezettek be. A Ratkó Anna bolsevik miniszterről elnevezett időszakban jelentősen nőtt a természetes szaporulat, sőt az akkor születettek gyermekei és unokái fogamzóképes korban a születé-

si számot növelik. Miután a Szovjetunióban 1955-ben kismértékben liberalizálták az abortusztörvényeket, ezt követően Magyarországon – a világon egyedülállóan – teljesen szabaddá tették. Ennek következtében napjainkig 6 millió abortuszt végeztek el, a magyar nemzet egyik legnagyobb demográfiai katasztrófáját okozva. Ha erre nem került volna sor, a magyarság összlétszáma 20 millió felett lenne.²⁸

Összegzésképpen: A különböző etnikai populációkból spontán kialakuló magyar nemzet 600 éven keresztül szuverén, integer középnagy hatalomként az Árpád-házi királyok szakralitását, majd a Szent Korona-eszme tradícióit és összetartó hatalmát elismerve, különleges jogrendszert és állami berendezkedést, társadalmat és kultúrát hozott létre. A természetes fejlődést egy minden vonatkozásban idegen világhatalom, amelynek a Magyar Királyság fegyveresen ellenállt, a mongol invázió fél évszázadra lefékezte, lakosságának mintegy 10%-át kiirtotta, de etnikailag nem változtatta meg. A másik idegen világhatalommal, a törökökkel vívott háromszáz éves háborúban a nemzet kivérzett, szuverenitása és integritása átmenetileg csorbult, a magyar etnikum lakosság száma 4 millióról egyharmadára csökkent. A törökök kiűzése után a Habsburg-császár magyar királysága biztosította a terület integritását, a birodalom többi részétől elkülönülő alkotmányosságot és a birodalom érdekeivel összekötött szuverenitást, amelynek megsértését két szabadságharc után (1703–1711, 1848–1849) először békekötéssel, másodszor a kiegyezéssel állítottak helyre. A török háborúkban a népesség elvesztett kétharmadát menekültek és a szabadon, sokszor támogatott bevándorlók pótolták, de az etnikai arányok – bár javult – az eredetit nem érték el. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése után Magyarországot – semmilyen érvrendszerrel nem indokolhatóan – a trianoni diktátummal 7 részre szakították, elvették területének kétharmadát. Az 54%-ban magyar etnikumú ország honpolgárainak több mint a felét, köztük a magyar etnikum 30%-át idegen országba kényszerítették.

A magyar birodalom 1000 éven keresztül a változó korok eszmerendszere alapján védte Európát („a schengeni határt”). Törvényei, tradíciói, eszmeisége szerint minden menekültet és bevándorlót befogadott bármiféle megkülönböztetés nélkül, aki integrálódott a magyar viszonyokba. Többségük spontán és teljes mértékben asszimilálódott (besenyők, kunok, jászok, itáliaiak, lengyelek, bunyevácok, svábok, szászok, örmények és kisebb népcsoportok), mások csak részben asszimilálódtak (szerbek, szlovákok, zsidók, vendek). Egy részük pedig (érzelmileg) magyarnak vallotta magát (ruténok, cigányok).

Az integrálódás önként vállalt volt, az asszimiláció spontán zajlott le. Erőszakos asszimilációs törekvés gyakorlatilag nem volt. Azoknak a menekülteknek és bevándorlóknak egy része, akik tömbökben éltek, és elfogadták a magyar államberendezkedést, a 19. században kibontakozó nacionalizmus, a vallások különbözősége miatt, világi és egyházi vezetőik hatására, párhuzamos nemzeti identitást alakítottak ki, nem asszimilálódtak, és akár akarta a többség, akár nem, ürgyét és érvet szolgáltatottak az egységes, ezeréves ország feldarabolásához. Mesterségesen létrehozott vagy megnövelt államokhoz csatolták őket, amelyek életképtelennek bizonyultak. A leányállamokba kényszerített magyarok még a trianoni diktátum előírta jogait

sem gyakorolhatták. Erős és sokféle erőszak, kényszer hatására sem asszimilálódtak. A nyugati magyar emigráció részben beolvadt, részben kettős identitású, megtartva magyar eredetének tudatát akár több generáción keresztül.

A magyarság 1100 év alatt – a háborúk, az emigrációk és a liberális abortusz-törvény ellenére – megsokszorozta létszámát: néhány százezres népből tizenötmilliószámú nemzet lett. A trianoni diktátum utáni kényszerek ellenére – bár hét országban –, az utolsó száz évben is másfélszeresére növekedett, és jelenleg is a világ legtokéletebb geoökonómiai-politikai egységének, a Kárpát-medencének messze legnagyobb lélekszámú nemzete (13–15 millió), milliós nagyságrendű amerikai, nyugat-európai és ausztráliai emigrációval.

Emiatt bizakodunk.

JEGYZETEK

- ¹ Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011.
- ² *Szent István és az államalapítás*. Szerk.: Veszprémy László, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- ³ *Sancti Stephani regis primi Hungariae. Libellus de institutione Morum sive Admonitio spiritalis*. Szent István: *Erkölcstanító könyvecske avagy intelmek*. Szerk.: Havas László, Debreceni Egyetem, Debrecen, 2005.
- ⁴ Anonymus: *A magyarok cselekedetei*. Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- ⁵ Szabados György: *A magyarok bejövételének hadtörténeti szempontú újraértékelése*. Hadtörténelmi Közlemények, 2010/1–2., 215–235. o.
- ⁶ Veszprémy László: *Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2008.
- ⁷ Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Junior, Budapest, 1996, 26–36. o.
- ⁸ Györffy György: *István király és műve*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- ⁹ Hóman Bálint – Szekfü Gyula: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936.
- ¹⁰ *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1525*. Válogatás. <http://mek.oszk.hu/01300/01396/> (Letöltés: 2014. augusztus 27.)
- ¹¹ Tóth Zoltán József: *Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*. HUN-idea, Budapest, 2007.
- ¹² *Magyarország történeti demográfiaja 896–1995*. Szerk.: Kovács József, KSH, Budapest, 1997.
- ¹³ Dümmerth Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Panoráma, Budapest, 1982.
- ¹⁴ *Népegészségügyi orvostan*. Szerk.: Ember István, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Passau–Budapest, 2007.
- ¹⁵ C. Tóth Norbert: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- ¹⁶ Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig 1396–1526*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005.
- ¹⁷ R. Várkonyi Ágnes: *A Királyi Magyarország 1541–1686*. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- ¹⁸ Szakály Ferenc: *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718*. Corvina Kiadó, Budapest, 1986.
- ¹⁹ *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa I–II*. Szerk.: Tamás Edit, Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2003.
- ²⁰ Marczali Henrik: *Mária Terézia és kora*. Laude Kiadó, Budapest, 1997.
- ²¹ Hermann Róbert – Závodszy Géza: *Nemzet születik*. Helikon Kiadó, Budapest, 1999.
- ²² Hermann Róbert: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- ²³ *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- ²⁴ *Trianon*. Szerk.: Zeidler Miklós, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- ²⁵ M. Kiss Sándor – Raffay Ernő – Salamon Konrád: *Magyarország sorstragédiái a 20. században*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- ²⁶ Harry Hill Bandholtz: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra*. Magyar Világ, Budapest, 1993.

²⁷ Püski Levente: *A Horthy-korszak 1920–1941*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

²⁸ Für Lajos: *Magyar sors a Kárpát-medencében. Népesedésünk évszázadai 896–2000*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2001.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Ádám Magda: *A kisantant és Európa 1920–1929*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

Bárány Attila: *Zsigmond király, a konstanzi zsinat és a százéves háború*. Századok, 2010/6., 1345–1396. o.

Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

Bencsik Gábor: *Igazságot Magyarországnak. Lord Rothermere és a magyar revízió*. Magyar Mercurius, Budapest, 2002.

Bertényi Iván: *Magyarország az Anjouk korában*. Gondolat, Budapest, 1987.

Bírborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. Lectum, Szeged, 2003, 98–100., 101–103.

Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Szerk.: S. Varga Katalin, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. Neumann, Budapest, 2003. <http://mek.oszk.hu/05800/05872/html>. (Letöltés: 2015. február 8.)

Joseph Canning: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Andrew Cliff – Peter Hagggett – Matthew Smallman-Raynor: *World Atlas of Epidemic Diseases*. Oxford University Press, New York, 2004.

Frederick F. Cartwright – Michael Biddiss: *Disease and History*. Stroud, Sutton, 2000.

Sidonia Dedinová: *Beneš, a likvidátor*. Korona Kiadó, Budapest, 2004.

Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Siegfried Fischer-Fabian: *A német cészárok. A középkor császárainak tündöklése és bukása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985, 15–95. o.

John Flournoy Montgomery: *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004.

Freisingi Ottó: *I. Frigyes császár tettei*. Athenaeum Rt., Budapest, 1913.

Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Fordította Görgey István és Katona Tamás, Neumann, Budapest, 2004. <http://mek.oszk.hu/04700/04739/html/index.htm>. (Letöltés: 2015. szeptember 9.)

Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája*. Attraktor Könyvkiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2012.

Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2009.

A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995.

Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.

Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam I–II*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012.

Képes Krónika. A magyarok a régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaiukról és bátorságukról.

Szerk.: Tarján Tamás, Magyar Hírlap – Maecenas Kiadó, Budapest, 1993, 24–26. o.

Kézai Simon Magyar krónikája. Szerk.: Bálint István János, Magyar Ház, Budapest, 1999, 11–17. o.

Klinger András: *Magyarország népessége a népszámlálások alapján*. In: Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Kovacsics József, KSH, Budapest, 1997, 295–317. o.

A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Szerk.: Katona Tamás, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979, 296–359. o.

Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1977.

László Gyula: *A „kettős honfoglalás”-ról*. Archaeológiai Értesítő, 97. kötet, 1970/2., 160–190. o.

László Gyula: *Árpád népe*. Helikon Kiadó, Budapest, 1988, 132–133. o.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk.: Györffy György, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Matuz József: *Az Oszmán Birodalom története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

Nyárády R. Károly: *Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig*. Erdélyi Múzeum, 59. kötet, 1997/1–2., 1–39. o.

- Pálosfalvi Tamás: *A Hunyadiak kora 1437–1490*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
- II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Szerk.: Thaly Kálmán, Ráth Mór, Pest, 1872.
- Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956 II*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Ernest Renan: *Mi a nemzet?* Holmi, 1994/8., 1177–1188. o.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- William L. Shirer: *A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. A náci Németország története*. Teleteacher, Budapest, 1996.
- Szabó Béla: *A magyar korona országainak statusjogi és monarchiai állása a pragmatica sanctio szerint*. História-antik Könyvesház, Budapest, 2013.
- Szakály Ferenc: *Honkeresők. Megjegyzések Cserni Jován hadáról*. Történelmi Szemle, 1979/2., 227–261. o.
- Szamosközy István: *Erdély története 1598–1599, 1603*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.
- Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynői intézmény az Árpádok korában*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005.

Prugberger Tamás

A nyílt társadalom filozófiájára alapozott neoliberális nagyhatalmi politika és az Európába tartó muszlim migráció

**Open Social Philosophy of the Global Neoliberal
Conflict-of-Power Politics
Behind the Muslim Migration into Europe**

Összefoglalás

A tanulmány a jelenlegi migránsválsággal foglalkozik, amely az észak-afrikai és a közel-keleti arab államokból indult el, az ottani két térségnek az USA, Franciaország és Németország által „arab tavasznak” elnevezett forradalmi láncolat kiprovokálása következtében. A tanulmány bemutatja mindennek ókori népvándorlási előzményeit, annak akkori és mostani migrációs okait. Európa az ókorhoz hasonló demográfiai összeroppanás szélén áll, és a neoliberális irányzat megfelelő családpolitika helyett a migránsokból akarja a munkaerőpótlást megoldani. A magyar kormány és a közép-európai államok látják ennek a veszélyét, vagyis azt, hogy ez a tendencia, ha folytatódik, az európai kultúra és gazdaság, az Európai Unió és az európai nemzetállamok, valamint nemzeti-népi kultúrák megsemmisüléséhez vezet. Ugyanakkor az USA a

PROF. EM. DR. PRUGBERGER TAMÁS DSc, az MTA doktora, egyetemi tanár,
Miskolci Egyetem, Debreceni Egyetem (prugberger.tamas@t-online.hu).

saját nagyhatalmi gazdasági érdekéből támogatja e folyamatot, remélve, hogy így létrejöhet a saját államformájához és gazdasági rendszeréhez hasonló Európai Egyesült Államok, amelyet majd uralni tud.

Summary

The study discusses with the current migration crisis started in North-Africa and in the Arab countries of the Middle-East as result of the chain revolutions provoked by the USA, France and Germany. A comparison is made between migrations to Europe in the Antiquity and at present. Europe was, and is now again, on the edge of a demographic breakdown, and instead of an appropriate family policy, the Neoliberals think to solve labour shortage by importing people. The governments of Hungary and other Central European countries see the danger of it: this leads to the destruction of the European culture and economy, the European Union, as well as European nation states and their cultures. However, out of economic interests, the US supports the process, hoping to set up the United States of Europe similar to itself, with the aim to rule it.

ELŐZMÉNYTÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉS

Immanuel Wallerstein amerikai gazdaságsszociológus professzor elmélete szerint, ha a mai globális méretű neoliberális kegyetlen versenyelvű társadalomgazdasági rendszert nem váltja fel egy olyan megreformált szociális piacgazdasági rendszer, amely kiküszöböli a korábbi jóléti társadalom (welfare society) hibáit, bekövetkezik először Európában, majd pedig az egész civilizált gazdasági régióban az, ami az 5. században a Római Birodalom széthullásához vezetett.¹ A Római Birodalom és annak a szociális ollót szélesre nyitó virágzó kapitalizmusa a népvándorlás viharaiiban államszervezetével együtt felbomlott, és anarchiába süllyedt. Kultúrája, civilizációja, jogrendje és államszervezete szétesett. Gazdasági, szociális, egzisztenciális és fizikai bizonytalanság lett úrrá a volt Római Birodalom területén, ahol kis barbár államok alakultak ki. Valamennyit megmentett a klasszikus kultúrából az újonnan kialakult ókeresztény vallás, amelynek globális egyházi szervezete a volt birodalom nyugati és keleti területein a klasszikus államszervezethez viszonyítva jóval alacsonyabb fokon, de megszervezte az új államalakulatokat nyugaton,² keleten pedig valamennyire stabilizálta a Keletrómai (Görög) Birodalmat. Így az Alexandriai Könyvtárban a 7. század közepéig a Római Birodalom keleti része meg tudta őrizni a klasszikus görög-római filozófiai és irodalmi műveket, mígnem az Alexandriát 640 és 642 között elfoglaló arabok a könyvtár felgyújtásával megsemmisítették az ott őrzött görög-római szellemi kultúra egészét.³

Úgy tűnik, vészjóslóan megismétlődik korunkban, vagyis a legújabb, posztmodern korban mindaz, ami az ókor végén történt. A Római Birodalom virágzó századainak gazdasági-társadalmi jólétében élő felső és középpolgári réteg, a mai szekularizált

társadalomhoz hasonlóan, kényelmi okokból a császároktól lefelé szétzilálta a gyermekvállalás alapját jelentő családi kötelékeket. Emiatt nem, vagy csak alig születtek utódok. A provinciák gyorsan kiürültek, és az üres területekre maguk a római császárok hívták be a vándorló barbár törzseket, amelyek kiszakították a birodalom testéből az általuk lakott területeket, végül pedig megdöntötték a központi hatalmat is. A Római Birodalomban is bevezették, a mai Németországhoz hasonlóan, a gyermektelenségi adót, amely alól azonban viszonylag könnyen mentesülni lehetett, mivel a római császárok és közvetlen környezetük túlnyomó része is gyermektelen volt. Elég, ha felidézzük a római „ezüstkor” második századának császárait, az Antoninusokat, akik saját gyermek hiányában adoptálták utódaikat.⁴ Nyugat-Európában ma hasonló a helyzet; ott, de a kelet-európai államokban is, egy szekularizált családellenes filozófia uralkodik, amelyet az Európai Unió és parlamenti pártjai követendő és hivatalosan elismert etikai rangra emelnek.⁵

A mai helyzet tehát nagyon hasonlít a késő római császárkor dekadenciájához, ami könnyen az Európai Unió és az Európai Gazdasági Térség közeli bukásához vezethet. Ugyanakkor az USA-ban még mindig a hagyományos etikai és családbarát szemlélet dívik, és onnan ered ugyan a neoliberais etikai-erkölcsi szemlélet, amit azonban csak Európa irányában exportál az USA azért, hogy ha de jure esetleg nem is, de facto azonban gazdaságilag és politikailag egyaránt gyarmatává tegye. Erre irányul az USA által szorgalmazott transzatlanti szabadkereskedelmi és befektetési (beruházási) megállapodás minél előbbi tető alá hozása az Európai Unióval, aminek az USA által megfogalmazott szinte valamennyi pontja az EU-ra és tagállamai vállalataira nézve hátrányos, de az USA-ra és vállalataira minden vonatkozásban előnyös. Minthogy egy ilyen előnytelen megállapodást az EU tagállamai nem fogadnának el, ezért Európa nemzeti állami szerkezetét kívánja az USA és a mögötte álló láthatatlan nagytőke felszámolni. Erre kapóra jött a japán–osztrák vegyes házasságból származó Richard von Coudenhove-Kalergi 1925-ben publikált elmélete. Eme elmélet szerint a nagy háború kirobbanásához a kis európai nemzeti államok egymással szembeni ellentétei vezettek. Hogy többé ilyenre ne kerülhessen sor, Európa nemzeti államait szét kell zilálni arab tömegek Európába engedésével. Az így létrejövő népkeveredés következtében a hagyományos nacionalista európai gondolkodástól eltérő kozmopolita szemlélet alakulna ki egy olyan embertípussal, amely børszínében is az óegyiptomiakéhoz hasonlítana.⁶ Coudenhove-Kalerginek ezt a nézetét vélte alátámasztani Oswald Spenglernek *A Nyugat alkonya* című, szintén ez időben megjelent kétkötetes munkája, ahol Mohamed működését és a Koránt pozitív színben tünteti fel, és azt állítja, hogy míg a római katolikus és a görögkeleti ortodox egyház között az ellentét kibékíthetetlen, addig a római katolikus és az iszlám vallás között a viszony korántsem ennyire elmérgesedett.⁷ Ezt a filozófiát lovagolta meg közvetlenül a 2. világháborút követően a nyílt társadalom filozófiájának irányzata, amelyhez a felnőtté válását követően a magyar származású amerikai tőzsdeguru, Soros György is csatlakozott.⁸ Ez a filozófiai irányzat szeretné elérni a nemzetállamok lebontását Európában annak érdekében, hogy az USA-hoz hasonló egységes európai állam alakuljon ki.

A 2015 TAVASZÁN EURÓPA IRÁNYÁBA ELINDULT TÖMEGES
MIGRÁCIÓT ELINDÍTÓ GAZDASÁGPOLITIKAI KÖRÜLMÉNYEK

Áttérve ezek után a jelenlegi helyzetre, mára már egyértelművé vált, hogy a menekültáradat elindítója nemcsak közvetett módon az USA, hanem közvetlenül is. A menekültáradat előidézésének oka ugyanis az, hogy az USA az „arab tavasszal” nem demokráciát, hanem anarchiát hozott létre, és a civilizált polgári demokrácia helyett, a korábbi kiszámítható diktatúrák megdöntését elősegítve, hatalomra segítette a szélsőséges muszlim vallási fanatikusokat. Ezek terroristadiktatúrákat hoztak létre, amelyek Allah és Mohamed nevében gyilkolják az ottani keresztényeket és a nem az általuk vallott muszlim irányzatot követő arabokat, menekülésre kényszerítve őket. Ezek azok a politikai menekültek, akiket az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata értelmében a civilizált államoknak be kell fogadniuk. E nyilatkozat azonban nem kötelezi eme államokat az ún. gazdasági menekültek befogadására, akik a jobb élet reményében indulnak útnak. Márpedig Líbiából a Földközi-tengeren Olaszországba, Irakból, Afganisztánból, Pakisztánból és Szíriának a kormányerők által ellenőrzött területeiről Görögországba érkező migránsok jelentős része nem politikai menekült. Ugyanis a növekvő munkanélküliségből fakadó és terjedő szegénységből kívánnak a jobb élet reményében Európa leggazdagabb, legnagyobb életszínvonalat biztosító államaiban letelepedni. A migrációval érintett egyes európai államok, különösen az osztrák titkosszolgálat felderítései és a migránsok egy részének elmondása nyomán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az USA – részben Soros György közreműködésével létesített liberális alapítványokon keresztül – pénzeli az embercsempészeket és a migránsokat, mobiltelefonokkal is felszerelve őket. Erről nyíltan szó esett 2013 októberében a Hír TV *Civil Kaszinó* című műsorában. A YouTube arról is tett közzé a világhálón tudósítást, hogy az embercsempész-hálózat megszervezése, valamint a hajóknak nevezett óriáscsónakok rendelkezésre bocsátása mögött is az USA áll.

Az USA e közreműködése mögött a legegyszerűbb magyarázatként az állhat, hogy mindent megtesz azért, hogy a menekültáradat ne Amerikába, hanem a közelebbi Európába vegye az irányt. Azonban ennél bonyolultabb a helyzet. Az USA így kívánja Európa nemzeti, nemzetállami gyökereit szétzilálni annak érdekében, hogy minél előbb a jelenlegi, többségében kozmopolita neoliberális EU-bizottság, és különösen a korábbi luxemburgi miniszterelnökként korrupciós botrányba keveredett elnöke,⁹ Jean-Claude Juncker segítségével, életre hívhassa az USA adminisztrációjához hasonló „Egyesült Európai Államokat”. Az Európai Egyesült Államok élére az USA prezidenciális elnökként Junckert ültetné, aki miniszterelnökivel összekapcsolt államfői jogkörrel bevezetné a transznacionális szabadkereskedelmi és befektetési/beruházási, valamint szolgáltatási egyezményt, amellyel – mint már erről szó esett – gazdasági hatalmát teljessé tenné Európa felett, mintegy gyarmatává lesüllyesztve azt. Ehhez a körhöz tartozik még Verhofstadt belga miniszterelnök is, akinek miniszterelnöksége is közrejátszik abban, hogy egy egész arab negyed alakult ki a belga fővárosban, Brüsszelben, ahonnan a múlt év novemberi párizsi merényletsorozat és valószínűleg azt a hannoveri merényletkísérletet is szervezték, amelyet a biztonsá-

gi szolgálatnak sikerült felderíteni és megghiúsítani. Mind a kettőre a későbbiekben még visszatérek.

Felvetődhet bennünk a „New Age” irányzatnak részben a „Bilderberg-csoport”hoz” fűződő kapcsolata, amely erősen ritkítani akarja a Föld lakosságát. Elképzelhető, hogy Afrika és Elő-, valamint Kis-Ázsia életrevalóbb mobil lakosságát át akarja telepíteni e népességritkító irányzat Európába, hogy az Afrikában visszamaradó kevésbé életképes és teljesen képzetlen, primitív lakosságot, biológiai eszközökkel mesterséges járványokat előidézve, kiirtsák vagy ismét gyarmati rabszolgaságba süllyesszék. Afrikát ilyen módon kiürítve, vagy lakosságát erősen megtizedelve, ásványi kincseihez, különösképpen olajkútjaihoz egészen olcsón, szinte ingyen hozzájuthassanak. Lehet, hogy e nagy menekülő tömegnek Európára eresztését is járványkirobbantási szándék vezérli, hogy a lakosság Európában is jelentősen lecsökkenjen. A holland Bernhard herceg, a Bilderberg-csoport megalapítója rokonszenvezett a hitleri náci eszmékkel. Így a Bilderberg-csoporttól nem lehet idegen a Föld lakosságának jelentős megritkítása azzal, hogy akik ezt túlélik, eljön részükre a Kánaán.¹⁰ Nyilván ez a megfontolás mozgatta a transzatlanti politikát abban, hogy amikor az iszlám hitvallás egymással szemben álló síita és szunnita irányzatából fakadóan az afrikai Ruandában élő hutuk és tuszik között kitört a háború, az 1994 áprilisa és júliusa között bekövetkezett közel félmillió tuszi áldozatával járó vérontást tétlenül szemlélte az ENSZ mögött álló USA, és csak jóval később avatkozott közbe.¹¹ A beavatkozással azonban tartós nyugalom nem alakult ki, mivel az ellentétek újból felerősödtek, és könnyen lehet, hogy a harcok ismét kiújulnak. Hasonló volt a helyzet a délszláv háborúban. Az USA itt is csak azt követően lépett, amikor már több éven keresztül egymást irtották a horvátok és a szerbek, valamint a bosnyákok, az ENSZ békefenntartó katonai egységei pedig Srebrenicánál közbeavatkozás nélkül nézték végig a szerbek által a horvát lakossággal szemben elkövetett tömegmészárlást. Elképzelhető, hogy Amerika, a „New Age” és a Bilderberg-irányvonallal¹² összhangban, majd csak akkor akar beavatkozni a jelenlegi helyzetbe, amikor az Iszlám Állam és az agresszív szunnita szélsőségesek a Közel-Keleten terrorjukkal és az Európában elkövetett egyre sűrűbb merényleteikkel is jelentős hatással lesznek a Föld lakosságára nézve. A „New Age” irányzat és a Bilderberg-csoport tagjai között, miként ezt a csoport konstanzi üléséről szóló tudósítások jelezték, olyan nagynevű, Nobel-díjjal kitüntetett közgazdászok voltak aktívan jelen a megbeszéléseken, akik zseniális szakmai és politika-szociológiai tudásuk és felkészültségük mellett pszicho- vagy elmepatológiai elferdülésben szenvednek.¹³

Az itt leírt feltételezések után rátérve a szikár tényekre, az USA, részben a német szövetségi kormány közreműködésével, meg tudta buktatni Afrikában és Kis-Ázsiában azokat a diktatórikus rezsimeket, amelyek tovább nem voltak hajlandók az USA-nak, Németországnak és Franciaországnak a tényleges értékénél jóval alacsonyabb áron eladni az olajat. A diktátorok eltávolítása Egyiptomban csak félsikerrel járt, Szíriában viszont eddig eredménytelen maradt. Amikor Bassár el-Aszad apja halála után átvette a hatalmat Szíriában, uralkodását az USA irányába történő közeledéssel kezdte. Szíriából Magyarországra és Németországba elszármazott értelmiségiek elmondása szerint Aszad demokratikusan kezdett kormányozni, és számos reformot

is végrehajtott. Ennek ellenére Aszad közeledését az USA, részben retorzióként az arab világ irányába elindított „demokráciaexport-láncolatának” megszakítása miatt, részben pedig Izrael kívánságára elhárította. Ugyanis Izrael és Szíria hosszú idő óta ellenséges viszonyban áll egymással. Itt azonban mind az USA, mind Izrael politikája rövidlátásról tesz tanúságot. Az USA annak érdekében, hogy Aszadot megbuktassa, a hatalomra kerülését követő néhány hónapon belül a kormány ellen tünetést provokált, az akkor ott szolgálatot teljesítő és e küldetését követően Magyarországra is hasonló célból kiküldött André Goodfriend hathatós segítségével. Végül is sikerült az USA-nak a jelenlegi Iszlám Államhoz tartozó, al-Kaida vezetésű szunnita ellenzékkel polgárháborút kirobbantatnia. Ennek eredményeképpen, Szíria és az USA által korábban Szaddám Huszein megbuktatásával szintén anarchikussá tett Irak határmezsgyéjét felezővonalként felfogva, hazánknál két és félszer nagyobb területen kalifátusként megalakult az Iszlám Állam, amely Izraelt, Boszniát, Szerbiát és Horvátországot is okkupálni akarja, és újra fel kívánja osztani a Közel-Keletet. Sőt, miként ez az Iszlám Állam (ISIS) írásban lefektetett titkos, de kiszivárgott programjából kitűnik, mindazokat a területeket meg akarja hódítani – mint írja, visszafoglalni –, amelyek a történelem során iszlám fennhatóság alá tartoztak. Így a valaha török hódoltság alatt álló területeket, ideértve a Kárpát-medence nagy kiterjedésű középső részét, ami Magyarországot és Romániát egyaránt érintené, de az Ibériai-félsziget déli részét is, amelyet a középkorban a mórok birtokoltak.

Minderről az írott és az elektronikus sajtón kívül Loretta Napoleoni *Az iszlamista fönix* című könyve is tudósít, amelyben a szerző leírja, hogy az Iszlám Állam az általa meghódított és az amerikai beavatkozások által teljes anarchiába döntött területeken helyrehozta az infrastruktúrát, és azon muszlimok részére, akik alávetették magukat az iszlám szunnita irányzatú törvényeinek, szociális biztonságot kíván nyújtani. Ugyanakkor viszont elvárja, hogy azok, akik elismerik az új kalifátus fennhatóságát, az iszlám törvényei szerint éljenek. Akik viszont erre nem hajlandók, és nem muszlimok, azokat a legkegyetlenebbül kiűldözi vagy kivégzi.¹⁴ Tehát azok, akik emiatt menekülnek e területekről, valóban politikai és/vagy vallási okokból üldözöttek. Igen sokan azonban olyan gazdasági menekülők, akiket az Iszlám Állam által még meg nem hódított területeken dúló, amerikai beavatkozásoknak köszönhető anarchia, szétesett államiségi szervezet okozta munkanélküliség, létbizonytalanság, elszegényedés, vagy egyszerűen a már említett nagyhatalmi politika által felvázolt európai jólét indít útnak. Ugyanakkor az sem kizárt, sőt tény, hogy az Iszlám Állam által Európába küldött „alvó terroristák” és titkos szervező ügynökök is a menekültek közé vegyülnek, kiknek feladata az Európában élő muszlim lakosság radikalizálása, valamint az európai kultúra és állami rend szétverése. Érdemes e szempontból komolyan venni Bayer Zsoltnak a *Magyar Hírlap* augusztus 22-i számában, *Folyamatban* címen megjelent írását, amelyben a londoni iszlám közösség által szervezett „béketüntetésről” szól, amelynek jelmondatai az iszlám megsértőinek megölésére, lemészárlására, lefejezésére, Európa lebontására, meghódítására és bosszúra buzdítottak.

Mindez kísértetiesen hasonlít az Iszlám Állam célkitűzéseire. Könnyen lehet, hogy a menekültáradattal olyanok is érkeznek, akiknek feladatuk európai fiatalok beszer-

vezése, akik majd merényletekkel mindezt Európa különböző államaiban végrehajtják. Miként az eddigiek is mutatják, az USA-ból elindult az a szélsőségesen neoliborális, globalizált gazdaságpolitika, amely szétroncsolta az európai államok szociális piacgazdasági rendszerét, kilátástalan munkanélküliségbe sodorta a fiatalok tömegeit, amelyek ilyen célra könnyen mobilizálhatók. Ugyanakkor az USA és nyilván a hatására a NATO sem hajlandó szárazföldi harcot indítani a vallási fanatizmusból felbecsülhetetlen ókori kulturális és muzeális örökségeket is megsemmisítő Iszlám Állammal szemben, hanem csak bombázza állásait, miközben azok rugalmasan áthelyeződnek. A bombázás tehát eddig sok eredményt nem hozott, ugyanakkor a szíriai kormánycsapatok a szárazföldi harchoz sem az USA, sem a NATO hadseregétől nem kapnak támogatást. Az USA ugyanis nyilván azért, hogy Izrael melletti demonstrációját kinyilvánítsa, elhatárolódik Aszadtól.

Ezt Izrael az izraeli–szír ellentét okán meglelégedéssel vette tudomásul. Ugyanakkor mind az amerikai, mind az izraeli politika szűklátókörűségéről tanúskodik annak figyelmen kívül hagyása, hogy az Iszlám Állam Izrael területére is aspirál, azokon a területeken pedig, amelyeket meghódít, azonnal megszüntet minden állami szervezetet, és bevezeti az iszlám törvényhozást és állami szervezetrendszert.¹⁵ Az általa meghódított területeken pedig – miként erről Loretta Napoleoni tudósít – nincs helye sem síitának, sem zsidónak, sem kereszténynek, sem ateistának, kizárólag szunnitának. Ebből kiindulva gyilkolja az Iszlám Állam az általa meghódított szíriai és iraki területeken a nem szunnitákat, míg a szunnitákat a maga céljaira mobilizálni tudja.¹⁶ A szervezet sikerét még az is elősegíti, hogy Törökország attól való félelmében, hogy a területén élő és az Iszlám Állam ellen harcoló kurdok területi autonómiára törekednek, velük szemben is harcol, Izrael pedig el van foglalva az ismét kiújuló Gázai övezeti konfliktussal. Ugyanakkor az sem megnyugtató esemény, hogy 2015. december végén a Hormuzi-szorosban Irán, a nemzetközi kötelezettségvállalásaival szemben, amerikai és francia hadihajók közelében ballisztikus rakétákkal robbantást hajtott végre.¹⁷ Ez a tény viszont alátámaszthatja és indokoltta teszi az izraeli miniszterelnök, Benjamin Netanjahu fenntartásait az USA-nak Iránnal szembeni konfliktuskerülő politikájával szemben.

A JELENLEGI MIGRÁCIÓS FOLYAMAT, ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI ÉS AZ ERRE IRÁNYULÓ EURÓPAI UNIÓS, TAGÁLLAMI ÉS HAZAI KORMÁNYREAGÁLÁSOK

Az ijesztően nagy méretű, népvándorlással felérő migráció 2015 késő tavaszán, kora nyarán indult el. Magyarország a késő nyári, kora őszi időszakra Szerbia felé déli határán felépítette a kerítést, és büntetté minősítette a kerítés megrongálását, valamint a határon történő illegális átkelést. Ugyanerre került sor több héttel később a horvát–magyar határon, a migránsáradatnak a horvátok részéről a korábbi szerbiaihoz hasonló tömeges átengedése miatt. Majd ezt követően Szlovénia is kerítést épített magyar segítséggel, tekintettel arra, hogy Horvátország regisztrálás nélkül Szlovéniába kezdte irányítani a migránsok tömegét. Mivel a magyar kormány kezdeményezésére

indult el a schengeni határok megvédése, sorozatos nemtelen kritikák zúdultak a magyar miniszterelnökre az Európai Bizottság elnökétől és az EU azon tagállamaitól, amelyeket liberális kormányok irányítanak, különösen a francia miniszterelnöktől, az osztrák kancellártól, valamint a horvát kormányfőtől. Embertelennek minősítették, aki megszegi a menekültek befogadásával kapcsolatos nemzetközi egyezményeket és európai uniós előírásokat. Az EU-nak és tagállamai egy részének balliberális vezetői ugyanis, rejtetten összejátszva az USA-ból irányított pénzügyi hatalommal, Junckerrel és Angela Merkellel az élen, minden migránst, a gazdaságát is be kívánják engedni a skandináv államok szintén liberális kormányaihoz hasonlóan, hogy közülük a negatív demográfiai mutatókból eredő szellemi és szakmunkási munkaerőt pótolhassák. Legalábbis ez a hivatalos magyarázat.

Merkel kijelentette, hogy azokat a migránsokat, akiket erre alkalmasnak talál, kétéves tanfolyammal megtanítják németül, és szakmát is el kell sajátítaniuk. Mindennek ellentmond azonban az, hogy legtöbbjük analfabéta vagy aluliskolázott. Sem szakmát elsajátítani, sem németül megtanulni nem akarnak, hanem a menekültstátusz után járó szociális segélyből kívánnak megélni. Nógrádi György biztonságpolitikai szakértő adatai szerint az eddig Németországba érkezett migránsok túlnyomó része nem dolgozik, és nem is hajlandó dolgozni, hanem csak a segélyalapú életvitelre kíván berendezkedni. Ezt közülük többen egyértelműen ki is jelentették. Ugyanakkor Nógrádi adatai szerint 2015-ben és 2016 első negyedében a migránsokkal szemben Németországban mintegy 180 ezer büntetőeljárást indítottak meg, amiről azonban a német sajtó hallgatott.¹⁸ A merkeli elképzelés ellenére nem némettel kívánnak házasodni, hanem a saját maguk fajtájával, és utódaikat a muszlim előírások szerint kívánják új hazájukban is felnevelni,¹⁹ sőt hozni akarják hátramaradt hozzátartozóikat is.

Mindezt figyelembe véve, igen helytálló módon vezette be Svájc azt a megoldást, hogy a migránsok túlnyomóan Soros György alapítványaitól származó vagyonát és pénzét már a határon elveszik, és ebből fedezik élelmezési és tartózkodási költségeiket. Ezt a megoldást Svájctól átvette már Hollandia és Németország is. Minderre tekintettel Merkel és az Európai Bizottság, valamint a többi demográfiai összeroppanás előtt álló nyugat-európai tagállam²⁰ balliberális kormánya szelektálást kíván végrehajtani, amit úgy képzel el, hogy a minden évben nagy számban érkező és válogatás nélkül befogadásra kerülő migránsok közül a munkaerő-utánpótlásnak megfelelőket megtartják, a többit pedig szétosztják kvóták szerint a tagállamok között, mely kvótákat minden évben újról megállapítanak. Az Európai Bizottság ezzel lényegében megvalósítaná Coudenhove-Kalergi elképzelését, amin keresztül létrejönne az USA gyarmataként az egységes Európa.

Köztudott, hogy az Iszlám Államnak részben már korábban Brüsszel iszlám negyedében megtelepedett, valamint a nyár folyamán illegálisan a szerb–magyar határt átlépve frankofón földre megérkezett „alvó terroristái” szervezték meg és bonyolították le 2015. november közepén a már említett párizsi vérengzést, amelyet néhány nappal később a hannoveri footballstadionban akartak megismételni.²¹ Mindez elgondolkodásra késztette az EU és balliberális tagállamainak vezetőit, és kezdtek igazat adni a magyar miniszterelnöknek. Ez azonban csak rövid ideig tartott. Az elmúlt

év decemberi brüsszeli miniszterelnöki csúcson az egymással együttműködő és a kvóta elfogadásától elzárkózó visegrádi négyeket akkor mentesítették a migránsok tagállamok közötti szétosztása alól, azonban ez a mentesítés nem biztosított a jövőre vonatkozóan. Ráadásul a V4-eket kizárták a kvótaelosztással kapcsolatos további tárgyalásokból. Így nem lehet tudni, hogy a többiek a zárt ajtók mögött a jövőt illetően mit határoztak.

Magyarországgal az élen, a V4-ek álláspontja – helyesen – a kvóták elfogadásától való elzárkózás, amelyhez, úgy tűnik, hogy Románia és Bulgária is csatlakozik. Helyénvalóan járt el Szlovákia és Magyarország, amikor megtámadta az EU Bizottságnak a tagállamok részéről kötelezően elvállalandó kvótarendszeréről meghozott, azonban a római és a lisszaboni szerződésbe, vagyis az Unió jogi normáiba ütköző határozatát az Európai Bíróságnál. Továbbá az is helytálló, hogy a magyar kormány, a lisszaboni szerződéssel összhangban, tiltakozó aláírásgyűjtéssel is meg kívánja gátolni a kötelező migránselosztási rendszer hatálybaléptetését. Remélhetőleg ezek a körülmények befolyásolhatják az Európai Törvényszéket, és talán az EU Bizottságát is eddigi migránspolitikájának ártértékelésére készíti. Múlt év december elején létrejött az úgynevezett Schengen barátai együttműködés, amelyhez jó volna, ha minél több józanul gondolkodó kormány által irányított tagállam csatlakozna. Az együttműködést a V4-ek arra reagálva hozták létre, hogy a hollandok olyan javaslattal álltak elő, miszerint egy belső schengeni övezetet kellene létrehozni azon tagállamok külső határainál, amelyek a kvótaelosztással egyetértettek. E belső schengeni határvédelem következtében a külső schengeni határokon akadálytalanul beáramló migránsok kiválogatás nélkül azokban a tagállamokban maradnának, amelyek a kvótarendszerrel szemben foglaltak állást.

Eme cinikus holland tervet húzta keresztül az együttműködés, amely a valódi, azaz a „külső” schengeni határok megvédésére irányul. Ennek érdekében javasolja, sőt igényli Bulgária felvételét a schengeni rendszerbe, valamint a görög–macedón határt schengeniként megerősítését, és a határon történő szelektálás elvégzését, szükség esetén kerítés létesítése mellett. Csak így lehetne rászorítani az EU bizottságát arra, hogy jogellenes kvótaelosztási határozathozatal helyett jogszerű határozathozattal szerezzen érvényt annak, hogy azok az országok, amelyek schengeni határral rendelkeznek, csak regisztráció és annak kivizsgálása mellett engedjenek be olyan menekültet, akit vallási okból vagy politikai nézetei miatt valóban üldöznek, a gazdasági migránsokat pedig szigorúan visszairányítsák. Bár Görögországnak kellene a schengeni határokat védelmezni, ezt következetesen szabotálja. Miként ezt görög származású értelmiségiektől megtudtam, ennek oka, hogy 2015 nyarán a trojka Angela Merkel hajthatatlansága következtében nem kapott olyan hosszú lejáratú, kedvezményes kamattal járó hitelt, amivel gazdaságát antiszociális intézkedések nélkül helyrehozhatta volna. Ezért állítólag az USA informális módon, anyagilag segíti Görögországot, cserébe viszont elvárja, hogy a határait nyitva tartsa a migránsok előtt.

A migrációval kapcsolatos fejlemények teljes mértékben igazolják a V4-ek aggodalmát és Orbán Viktor előrelátó politikáját. Szilveszter éjjelén arab migránsok szervezett csoportjai több nyugat-európai állam, így Németország, Ausztria, Finnország és

Svájc nagyvárosai közterületein ünneplő, szerintük hitetlen lányok csoportjait támadták meg, és szexuálisan inzultálták, sőt erőszakoltak meg vagy vertek össze egyazon időben. Ezek a muszlim migráncsoportok egymással országok és települések közötti mobiltelefon-összeköttetésben állva, minden valószínűség szerint központi irányítás és felső utasítás mellett jártak el. Ahogy ez az egyes vallomásokból kitűnik, a cél a sáría szellemében, az európai kultúra és divat szerint élő gyaurlak európai nők megbüntetésének örve alatt, az ifjú arab migránsok szexuális feszültségei intézményes levezetésének a megszervezése lehetett egy vagy több radikális iszlám szervezet részéről. Eme országok hatóságai és rendfenntartó szervei ahelyett, hogy azonnal körbekerítéssel összefogták és letartóztatták, valamint végleges kitiltással egybekötve, hazájukba történő visszatoloncolásuk eljárását elindították volna, még fedezték őket, szabad folyást adva az eseményeknek.

Mind a vezető német politikusok, a rendvédelmi hatóságok vezetői, a kölni polgármester, mind pedig a sajtó igyekezett eltussolni az ügyet. Csak napokkal később léptek a nyilvánosság elé a hírközléssel együtt, amikor a közfelháborodás ezt kikényszerítette. A kölni polgármester asszony és a rendőrkapitány is csak azonosíthatatlan észak-afrikai idegenekről beszélt, elhallgatva, hogy ezek valamennyien a tömeges népvándorlás során Németországba érkezett fiatal muszlim migránsok voltak. A tüntetések és a közfelháborodás hatására kénytelen volt a német kancellár a nyilvánosság elé lépni. Merkel bejelentette, hogy szigorú kivizsgálást indítanak, a tömeges garázdaságban országszerte részt vett migránsokat kiutasítják, illetve közölte, hogy a törvényeket megszigorítják, a hasonló esetek a jövőben szigorú elbírálásban részesülnek, és végleges kiutasítással járnak. A belügyminiszterrel közösen tett azon kijelentése viszont elgondolkodtató, hogy mindezt a német kormány „a német állampolgárok és a migránsok védelme érdekében” teszi meg, amiből arra lehet következtetni, hogy a hivatalos álláspont nemcsak a migránsokat okolja a történetek miatt, hanem minden alap nélkül a saját állampolgárait is. Ezzel lényegében az ügyben megnyilatkozó kölni imám alá adott lovat, aki a történetekért a kölni pályaudvarnál újévet ünneplő lányokat okolta, mivel öltözkük nem takarta eléggé testüket.

Mindebből arra lehet következtetni, hogy a német politika még mindig hintapolitikát folytat, ami könnyen a kancellárnő ellehetetlenüléséhez vezethet, annak ellenére is, hogy bűnbakként nyugdíjazták a kölni rendőrkapitányt, aki csak a hivatalos központi politikai elvárásoknak tett eleget a rendőrséggel és a sajtóval együtt. Az első reakció ugyanis az volt, hogy a német nők tartsák távol magukat a migránsoktól, és így védjék magukat, ahelyett hogy az állam védené meg őket. E defenzív politikai magatartáshoz viszonyítva még gyávább és elszomorítóbb a skandináv államok, közöttük Finnország viszonyulása az ottani hasonló történetekhez: a migránsoknak olyan tanfolyamok szervezését és tartását hangsúlyozza a politika, amely megismerteti velük a befogadó országokban érvényes kulturális és magatartási elvárásokat, ideértve a nőkhöz való viszonyulást is. Ezt az elvet vallotta és alkalmazta már jóval a szilveszteri események előtt a német politika is. És mire ment vele?

Az eddigi események azt mutatják, hogy mindazokat az intézkedéseket, amelyekről eme szilveszteri incidens leírását megelőzően szó esett, a legsürgősebben szükséges

megvalósítani és végrehajtani, mert most már látható, ahogy növekszik Európában a migránsok száma, úgy válnak egyre agresszívabbá és követelőzőbbé. Egyre kiereszkolttabban a saját, sok szempontból az európai kultúrával, életmóddal és morállal ütköző, a társadalmi kapcsolatok terén deviánsnak minősülő közösségi értékeik elismerését igénylik, beleértve a többnejűségük elfogadását, a nők a férfihoz viszonyított alárendelt helyzetét, amibe sokuk szerint belefér az őslakos nők szexuális zaklatása is, amire a szilveszteri eseményeket megelőzően is több példa volt Németországban és a skandináv államokban egyaránt. Kritizálják a szálláshelyeiket és az óvodai, valamint az iskolai ételmisszer-ellátással azonos minőségű, ingyenes ellátásukat. Ezenkívül pedig felháborodtak amiatt, hogy szállásaik takarítását a helyi polgármesteri hivatalok nem vállalják szintén ingyenesen.

Nem véletlen, hogy egyre több rendészeti intézkedésre kerül sor csoportosan és szervezett formában erőszakosan fellépő muszlim migránsokkal szemben. Eklatáns eset erre Hollandiában az elmúlt évben, hogy nem sokkal a karácsonyi ünnepek előtt egy agresszíven fellépő muszlim migráncsoportosulással szemben kellett a rendőrséget kivezényelni, amely csoportosan támadt a kivezényelt rendőrökre, akik végül könnygáz és vízágyú bevetésével tudták csak a rendet helyreállítani, miközben több rendőr is megsérült.²² Ezt sokan a szilveszteri események főpróbájának vélik. Mindezek miatt az Európai Unió léte és az európai civilizált kultúra, valamint az európai nemzetállamok fennmaradása szempontjából alapvető szempont, hogy az EU és az államok számszerűségében is képesek legyenek uralni a menekültek csoportjait, más különben átmenetileg párhuzamos társadalom alakul ki, amit rövid időn belül felvált egy európai muszlim kulturális és hatalmi dominancia.

A szigorú szelektálás tehát Európa számára létkérdés. Kérdés azonban, miként történjen a szelektálás. Úgy tűnik, hogy mindazok, akik az Iszlám Állam területéről érkeznek, politikai menekültek, kivéve a szunnitákat, akik esetében komolyan tartani lehet attól, hogy ők az Iszlám Állam Európába küldött ügynökei. Mára úgy tűnik, hogy a már vázolt atrocitások és követelések hatására, az Európai Bizottságon és a tagállamokon belül a nem fundamentalista és/vagy az USA-nak nem elkötelezett balliberális, hanem józanul gondolkodó politikusok kezdik komolynak átérezni a problémát. Azonban a szocialistákkal koalícióban kormányzó kereszténydemokrata német kormány szempontjait még mindig az vezérli, hogy számos tagország érdekeivel ellentétben azokat a migránsokat, akiket előregedő társadalmában aggok gondozására és a németek által elutasított alacsonyabb rendű munkákra már elhelyezni nem tud, arányosan kerüljenek elosztásra a tagállamok között.

A hivatalos politikában a magyar kormány és a többi európai posztkommunista állam vezetői, a horvát vezetéssel együtt, helyesen látják, hogy ezáltal olyan al-Kaida- és iszlám állambeli ügynökök maradnának nagy számban Európában, amely magát Európát komolyan veszélyeztetné. Ezt Németországon belül a bajor kormány és miniszterelnöke is vallja. Erősen kritizálja is Merkelt, aki egészen a legutóbbi időkig a felső határok számszerű rögzítése nélkül volt kész a migránsok befogadására. 2015. december végétől kezdve azonban már ellentmondásosan úgy nyilatkozik, hogy a Szíriából érkező menekülteket meg kívánja szűrni, hogy valóban azok, nem pedig gaz-

dasági bevándorlók. Arról azonban hallgat, hogy mit kíván tenni azokkal, akik már Németországban vannak, vagy még oda tartanak, és a német munkaerőpiac számára feleslegesek. Nyilvánvalóan ezeket kívánja központilag megállapított kvóták szerint továbbra is folyamatosan elosztani az EU tagállamai között. Még mindig egy, bár már mérsékeltebb „Willkommenskultur” mellett száll síkra, ami abból is kitűnik, hogy a hivatalos német kormánypolitika erőteljesen kritizálja Ausztriát, amiért szintén kerítéssel zárta el délnyugati határát a migránsok elől, és hogy Olaszországtól igényli a földközi-tengeri határainak migránsokkal szembeni védelmét és a migránsok visszafordítását. Merkel a CDU-nak a március 15-én megtartott három tartományi választáson bekövetkezett jelentős népszerűségvesztése ellenére is kitart eddigi migránspolitikája mellett. Kérdés, hogy változtat-e ezen azok után, hogy a március 18-án elfogták Salah Abdeslamot, a múlt év októberi párizsi merénylet főszervezőjét, aki a bizonyítékok alapján titkos hálózatával újabb merényletekre készült. Merkel, Jucker, Verhofstadt és a többi liberális európai uniós vezető politikus álláspontja azután sem változott, hogy a brüsszeli repülőtéren, valamint az Európai Parlamenthez közeli metróállomáson március 22-e reggelén az ISIS által felvállalt két merényletnek mintegy 35 halálos áldozata és 144 sebesültje volt.²³ E szűk látókörű európai vezető politikusok, de többségében az EU régi tagállamainak vezetői sem hisznek Orbán Viktornak, aki jóval korábban felhívta a figyelmet a terrorveszélyre a migránsok Unióba történő ellenőrizetlen beengedése kapcsán. Válaszolt azonban a brit népszavazással a Brexit, amellyel az Unióból történő kilépés mellett döntött.

A MEGOLDÁS KÖRVONALAZÓDÁSA

Merkellel szemben ma már egyre több uniós és tagállami vezető politikus a befogadás felső határainak rögzítését igényli. Ha ezt sikerül elérni, a kvóta szerinti elosztást ellenző államok és Magyarország szempontjából már az is bizonyos fokú eredménynek számít. Ez ugyanis maximálná a befogadásokat azokban a tagállamokban is, amelyek a kvóták szerinti elosztást megszavazták, és az elosztás szerinti befogadásra kötelezték magukat. Ha viszont a Bizottság azokra az államokra is, egy esetleges európai törvényszéki ítélet birtokában, rákényszerítené bizonyos menekültkontingens kvóta szerinti elosztás alapján történő befogadást, amelyek ezzel nem értettek egyet, ki kellene válogatni közülük a gazdasági migránsokat, a regisztrációs eljárás megkerülésével, azonosító iratok nélkül vagy más határsértő módon az EU területére érkezetteket, és azonnal szükséges lenne őket visszatoloncolni Görögországba. Ugyanis Görögország az a schengeni határbirtokos, amelynek kötelessége lett volna szelektálás alapján megakadályozni a gazdasági migránsoknak az EU területére történő belépését, amely kötelezettségét viszont durván megszegte. Úgy kellene velük szemben eljárni, miként ezt Macedónia teszi, amelynek kormánya a gazdasági migránsokat nem engedi tovább, hanem visszairányítja őket Görögországba. Eme eljárás sikere érdekében a kvóták szerinti elosztást meg nem szavazó EU-tagállamoknak még a saját határaikon kellene ezt a szelekciót megtenni, és a fenti kritériumok szerint kiutasítandókat azonnal Görögországba visszairányítani. Görögország az Európai Unió és Törökország

között Brüsszelben ez év március 18-án megkötött migrációs megállapodással vissza tudja irányítani Törökországba a hozzá visszashállításra kerülő migránsokat. Bakondi György migránsüggyel foglalkozó belbiztonsági főtanácsadó szerint azonban kérdéses, hogy miként tud Görögország úrrá lenni az egyre növekvő és Nyugat-Európába tartó migránstömegben, indokolt továbbra is fenntartani a kerítéssel védett macedón–görög határzárát, amely eddig is jól működött. A szakértők szerint ugyanis a balkáni útvonal hermetikus lezárása miatt várható, hogy a migránsok és az embercsempészek Kelet-Európa felől kísérlik meg a Nyugat-Európába történő benyomulást.

Eme, még bizonytalan kimenetelű eredmény mellett az viszont komoly pozitívum, hogy a német kormány kritikája ellenére, az Orbán Viktort alpári módon és tévesen a kerítésépítés miatt bíráló osztrák kancellár Szlovéniával, Horvátországgal és Szerbiával együtt, Macedóniához hasonlóan, szintén kerítés létesítésével lezárta nyugati irányból az Európa belsejébe vezető utat a gazdasági migránsok elől. Azonban a nyugati migrációs útvonal hermetikus lezárása következtében miatt fel kell készülni az EU és a schengeni, valamint Magyarország, Szlovákia és Lengyelország keleti határainak sikeres megvédésére.

Ennek megvalósítása érdekében, továbbá abból a célból, hogy újabb migránstömegek Kelet-Európa felől se érkezhessenek, ajánlatos volna, ha Bulgária és Románia, a Schengeni barátok államainak közreműködő segítségével, kerítést és ellenőrző kapukat létesítve, lezárná déli és keleti határait Szlovéniához hasonlóan, és annak szigorú szerint járna el az esetleg ott megjelenő migránsáradattal szemben. Ha pedig erre Romániát, valamint Bulgáriát nem lehetne rávenni, miután határaik nem schengeniek, akkor Magyarországnak, Szlovákiának és Lengyelországnak kell mindezt megtennie, mivel Romániával és Ukrajnával szomszédos keleti határai schengeniek. Egy ilyen következetes eljárás példával szolgálna ama államok polgárai számára is, amelyeknek filantróp, balliberális és/vagy transzatlanti érzelmű kormányai megszavazták a befogadást és a befogadottak kvóta szerinti elosztását. Ez a példamutatás könnyen alulról elinduló nyomásgyakorlássá válhat, ami érthető módon elindíthat egy leváltási-lecserélési vagy tisztulási folyamatot az EU és az érintett tagállamok vezetésében.

A párizsi merényletsorozatot és hannoveri merényletkísérletet követő decemberi EU-csúcson határozat született, hogy az EU megteszi a szükséges intézkedéseket a schengeni határok védelmére a fokozódó migrációs nyomással szemben. Ezen a téren azonban az EU és Törökország között márciusban megkötött megállapodáson kívül eddig érdemi intézkedés nem történt. Folyamatos az érkezés továbbra is a Földközi-tengeren keresztül Olaszországba és Görögországba. Hatékony megoldás az lehetne, ha a parti őrség mind a két államban meghatározott kikötőkbe irányítaná a migránsokat szállító hajókat és csónakokat, és ott történne meg a már említettek szerinti szűrés, beengedés, illetve a visszashállítás Afrikába vagy a Közel-Keletre.

Hogy ezt el lehessen érni, valamennyi európai tagállamnak elemi érdeke lenne, hogy felsorakozva Orbán Viktor és a Schengen barátai szövetség mellé, nyomást gyakoroljon az EU Bizottságra. Az EU-nak uniós költségvetésből kell megerősíteni a schengeni határokat egész szárazföldi hosszában, kerítés és európai határőrség létesítésével. Ez akár úgy is kivitelezhető, hogy a schengeni határ menti államok kap-

nák meg az ehhez szükséges pénzeket, és az ő kötelezettségük lenne a védőkerítések tömegfeltartóztatásra megfelelően alkalmas egységes szabvány szerinti megépítése, amit minden tagállamban kiegészítene egy megfelelő felszereléssel ellátott nemzeti határőrség felállítása. Minderre európai rendelet meghozatala szükséges. Ezzel együtt ugyancsak EU-rendeletben kellene minden tagállamot, és különösen a schengeni határ mentieket, arra kötelezni, hogy azokat a migránsokat, akik okmányait eldobva vagy a zöld határon keresztül illegálisan érkeztek és érkeznek az EU területére, mindenféle regisztráció nélkül az adott állam határőrsége visszairányítsa. Ugyanígy kellene valamennyi tagállamból véglegesen kiutasítani mindazon migránsokat, akik munka nélkül lézengnek, vagy illegálisan dolgoznak, csakúgy, mint akik bármilyen bűncselekményt követnek el. Európai rendelettel elő lehetne írni, hogy a tagállamok büntető törvénykönyveiket azonnali határidőn belül egészítsék ki olyan büntetési móddal, miszerint a migráns bűnelkövető elzárás helyett kerítésépítési közmunkában való részvételre legyen kötelezhető a kiutasítást megelőzően. Uniós rendeletet kellene hozni arról is, hogy azok a tagállamok, amelyeknek szükségük van a népesség- és a munkaerőfogyás pótlására, az e célból megkeresett államban – azzal szerződést kötve – toborozzanak, ne pedig az Unió területére történő tömeges migránsbeengedéssel. Amiatt pedig, hogy ez a menekültáradat az USA elhibázott közel-keleti és muszlim politikájának köszönhető, az EU-nak nyomást kellene gyakorolnia az USA-ra, hogy segítse elő a be nem fogadott migránsoknak hazájukba történő, szociálisan és egzisztenciálisan is biztonságos visszatelepítését, és addig, amíg ez meg nem történik, a jelenleg titokban folyó transzatlanti szabadkereskedelmi és beruházási, valamint szolgáltatási egyezmény megkötéséről folyó tárgyalásokat függeszse fel.

Magyarország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia, de – úgy tűnik – Románia és Bulgária is eltökélt ilyen megoldásokra. Ha ezekre nem kerül sor – miként ezt a legújabb németországi fejlemények is mutatják –, a szélsőjobboldal egyre erősebb pozíciókat szerez, ami nemcsak Angela Merkel e kérdésben halogató kormányát, hanem a jelenlegi neoliberális többségű EU Bizottságot is eltakaríthatja az útból. Hogy erre Németországban mégse kerüljön sor, München nyomására nemcsak Bajorországban, hanem Berlinben is elkészült egy határlezárási forgatókönyv.²⁴ Ennélfogva van remény, hogy a balliberális EU és tagállami bizottság- és kormányaalkító tényezők eltakarítására vagy politikájuk megváltoztatására szélsőséges jobbra tolódás nélkül sor kerülhet. Egyre több tagállam lakosságának növekvő többsége látja ugyanis hasonlóan a helyzetet, miként azt a magyar miniszterelnök látta és hirdeti kormányával, ma már a kelet- és közép-európai, valamint a balkáni államok zömével együtt. Ezt prognosztizálják a múlt év decemberében Franciaországban megrendezett önkormányzati választások, ahol nem Marine Le Pen szélsőjobboldali Nemzeti Front Pártja, hanem Nicolas Sárközy jobbközép pártja szerezte meg a szavazatok többségét a jelenleg kormányzó szocialistákkal szemben. Ha pedig ezek a változások mégsem történnének meg, Európa és az európai nemzeti államok, ezen belül a poszt-kommunista államok történelmileg kialakult civilizációjának, népességi szerkezeti jellegének és államiségének megmentése érdekében, a nagy-britanniaihoz hasonló népszavazás kilátásba helyezésével kellene az uniós reformot és a migrációs politika

gyökeres megváltoztatását kikényszeríteni. Abban az esetben pedig, ha mindezek ellenére nem következne be, a népszavazást meg kellene valósítani.

Annak érdekében viszont, hogy a kelet-közép-európai és a balkáni államok ezt a harcot eredményesen megvívhassák az EU jelenlegi vezetésével szemben, vagy abban az esetben, ha az Unió széthullana, vagy egy esetleges népszavazás eme államokat az Unióból való kiválásra ösztönözné, hogy gazdaságilag és politikailag egyaránt sikeresen fenn tudjanak maradni, ezeknek az államoknak együtt kell működniük. Ez viszont stabil, belső feszültségektől mentes társadalmi és politikai viszonyokat követel meg. Ehhez a gazdasági és szociális elégedettségen kívül e régió államaiban a történelmileg kialakult államalkotó „európai gyökerű” nemzet és a mellette megtalálható szintén „európai gyökerű” nemzeti kisebbségek megbékélését és jó közérzetét, valamint összedolgozását biztosítani szükséges. Ennek előfeltétele, hogy e régió valamennyi állama és államalkotó nemzetisége elismerje az ott élő kisebbségek kollektív jogait, ideértve az egy tömbben élő nemzeti kisebbségek területi öngazgatását, autonómiáját is. Azért, hogy egyik ország se gyanakodjon a másikra, és meglegyen a kölcsönös bizalom egymás iránt, e térség országai mindegyikének alkotmányába, alaptörvényébe foglalva kellene ratifikálni az egyes országokon belüli kisebbségi nemzetek kollektív jogok és autonómia iránti jogosítványait, és azok tényleges kialakítását annak a kinyilvánításával, hogy mind az ún. „anyanemzet” állama, mind pedig annak kisebbsége elismeri és meg nem változtathatónak tartja a jelenlegi államhatárokat.

Megnyugtató és tökéletes megoldás lenne azonban az arab világban a gyarmati időszakban kialakított országhatároknak a nyugat- és a kelet-európai, valamint a transzatlanti és az ázsiai nagyhatalmak bevonásával tárgyalásos úton való olyan új-rarendezése, amely egy államba tömörítené az azonos vagy hasonló vallású és/vagy nemzetiségű közösséghez tartozó arab populációt. Ha pedig ez ellenállásba ütközne, akkor az egyes arab államokban mindenképpen ki kellene alakítani az egy tömbben élő azonos vallásúak vagy nemzetiségűek autonómiáját annak érdekében, hogy így elkerülhetők legyenek az összetűzések. Ha az államalkotó nemzeti közösségek mellett megkapnák az egy területen élő nemzeti kisebbségek a maguk autonómiáját, ez pozitívan hatna a gazdaságra, megvalósulna eme államokban a belső politikai béke és köznyugalom. Ezáltal még a belső rendfenntartás költségei is jelentősen csökkenthetők lennének. Emellett még minden nyugat- és kelet-európai állam meg tudná őrizni gazdasági befolyását e térségben. Ezt a kérdést bővebben kifejtettem korábbi, *A jogi értékek jelentősége és időszerűsége* címen megjelent tanulmányomban.²⁵

Végezetül néhány reflexiót az időközben történetekhez. Nem lenne teljes a kép, és nem lenne naprakész, ha nem szólnánk arról a szintén Merkeltől származó legújabb kezdeményezésről, mely szerint továbbra is az Unió határain belül történne a bentmaradási jogosultság feltételeinek a vizsgálata, és akik az Unióban maradhatnak, azokat a Bizottság határozata osztja az egyes államokban kvóták szerint szét. Az egyes államoknak meglenne a joguk, hogy a reájuk megállapított kontingens befogadását megtagadják, ez esetben viszont igen nagy összegű megváltási díjat kellene fizetniük. A magyar miniszterelnök és a magyar kormány több tagja is helyesen mutatott rá arra, hogy sem az Európai Unió Bizottságának, sem a parlamentjének, sem a mi-

niszterek tanácsának nincs joga ilyen határozatok meghozatalára. Erre a lisszaboni szerződés egyik itt említett uniós szervnek sem adott felhatalmazást. Abból kifolyólag pedig, hogy a lisszaboni egyezmény messze van attól, hogy az Európai Unió alkotmányának legyen tekinthető, az Európai Uniónak még a minden tagállamára automatikusan kötelező határozata sem írhatja felül az egyes tagállamok és így Magyarország alkotmányát sem. Minden tagállam alkotmánya garantálja saját államának szuverenitását – így a magyar Alaptörvény is –, ezért minden olyan irányú, esetleg meghozni szándékolt határozat esetében, amely a tagországok alkotmányát sérti, megtagadhatják annak tudomásulvételét. Ez vonatkozik a kényszerű migránsbefogadási kvótára is, mivel az a tagállamok szuverenitásának teljes elvételeként jelentené. Más kérdés, hogy önkéntes vállalásra bármelyik tagállamnak lehetősége van.

Ami pedig a legújabb fejleményt illeti, az Európai Unióból való kilépés melletti, nagy-britanniai népszavazás eredményéből le kellene vonni az Unió egész bizottságának, főként az elnökének, valamint az Európai Parlament elnökének a tanulságot, és le kellene mondaniuk, valamint az Európai Parlamentet is fel kellene oszlatni, és új választásokat kellene kiírni. Egyértelművé vált ugyanis, hogy a brit lakosság túlnyomó része azért szavazott az Unió ellen, mert nem szab korlátot a bevándorlással szemben, valamint túlzott központosítással korlátozni akarja a tagállamok, beleértve Nagy-Britannia szuverenitását. Az Európai Unió vezetői ahelyett, hogy elgondolkoznának a történeken – miként Lovas László a *Magyar Hírlap* június 5-i számában megírja²⁶ –, ellentmondást nem tűrő hangon sürgetik a brit miniszterelnököt a kilépés bejelentésére. Teszik ezt nyilván azért, hogy a példa ne legyen ragadós. Ha azonban részükről hamarosan nem történik változás, Ausztriában, Franciaországban, Hollandiában és Olaszországban a jövő évi választásokat követő jobboldali kormányok az egyesült királyságihoz hasonló kiválási népszavazásokat fognak tartani, hacsak a szintén várható német kancellárváltás nem hoz más irányvonalat. Az Európai Unió vagy gyökeresen átalakul, és államok szövetségévé válik, vagy ha tovább erőltetik szövetségi állammá alakulását, szét fog esni. Kár lenne érte.

JEGYZETEK

- ¹ Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2010; *A világrendszer ingája és a Jövőgyetem. Beszélgetések Immanuel Wallersteinnel*. Moderátor: Miszlievitz Ferenc, Savaria University Press, 2010.
- ² Lásd a pápák szerepét és befolyását a kialakulóban lévő és kialakult nyugat-európai államokba a népvándorlás korában és a korai középkorban. Gergely Jenő: *A pápaság története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999.
- ³ A könyvtár felgyújtására I. Omár kalifa parancsára került sor, aki ezt azzal indokolta, hogy ha a könyvtár anyaga a Koránnal egyező, akkor felesleges, ha pedig azzal ellentétes, akkor veszélyes. Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- ⁴ Somogyi József: *Eugenika és etika. A fajok sorsának erkölcsi megvilágítása*. Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly), Budapest, 1934, 8–16. o.
- ⁵ Pelczné dr. Gáll Ildikó PhD, európai parlamenti képviselő előadói nyilatkozata a Fidesz Budapest terézvárosi szervezetének *Polgári Esték* c. rendezvényén, 2016. március 11.
- ⁶ Richard Coudenhove-Kalergi: *Praktischer Idealismus*. Paneuropa Verlag, Wien–Leipzig, 1925; ismerteti Tóth Károly Antal: *Ilyen korban élünk...* Kapu, 2016/2., 26–27. o.

- ⁷ Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I–II.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995. II. kötet, 248., 290., 312., 329–330., 340–347., 360., 368–369., 428–431. o.
- ⁸ Karl Popper: *The Open Society and Its Enemies.* Routledge, London, 1945. 1946; Soros György: *A nyílt társadalom, avagy a globális kapitalizmus megreformálása.* Scolar Kiadó, Budapest, 2001.
- ⁹ Reuters, The Independent, 11 July 2013.
- ¹⁰ Bernhard herceg, Beatrix holland királynő szabadgondolkodású édesapja alapította meg 1954-ben a Bilderberg Szállodában a világ szabadgondolkodású, főleg gazdaságsszociológus szellemi elitjéből álló zárt körű titkos társaságot, amely minden év májusának végén ülésezik, és meghozott állásfoglalásai nem nyilvánosak.
- ¹¹ Lásd ruandai népirtás. https://hu.wikipedia.org/wiki/Ruandai_nepirtas.
- ¹² László András: *Néhány szó a New Age-ről.* www.traditio.org/laszlo/nevage.htm
- ¹³ A Magyar Nemzet és a Magyar Hírlap tudósítása a Bilderberg-csoport konstanzi üléséről. 2012. június.
- ¹⁴ Loretta Napoleoni: *Az iszlamista főnix.* HVG Könyvek, Budapest, 2014, 53–54., 67–77. és 87–97. o.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Magyar Idők, 2016. január 2.
- ¹⁸ Nógrádi György nyilatkozata a MRI-Kossuth Rádió *Európai idő* című műsorában, 2016. március 13.
- ¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy Pokol Béla az *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei* című könyvében írja, hogy a már évtizedekkel ezelőtt a nyugat-európai államokban letelepedett és állampolgárságot is kapott muszlimok gyermekeit hazaküldik a nagyszüleikhez, és ott nevelik fel őket, majd felnőtté válva visszajönnek szüleikhez, de nem vagy csak igen nehezen tudnak elhelyezkedni, mivel az ottani iskolákban olyan képzést kapnak, amely nem teszi alkalmassá őket, hogy a modern európai gazdasági életben munkaerőként helyt tudjanak állni. Pokol Béla: *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.
- ²⁰ Pokol Béla valamennyi nyugat-európai állam tekintetében részletesen bemutatja az egyre veszélyesebbé váló negatív születési rátát és az ott élő második arab generáció antiszociális, agresszív attitűdű lumpenizálódását, munkakerülését, amelyek az általuk lakott városnegyedekben időnkénti autófelfegyűztással és kirakatok betörésével, üzletek kifosztásával kísért csoportos randalírozásokban nyilvánul meg.
- ²¹ Minderről a 2015. november 13. és 20. között megjelent magyar napi sajtó részletesen tudósított.
- ²² Forrás: Magyar Hírlap, Magyar Idők, Magyar Nemzet és Metropolisz.
- ²³ Magyar Hírlap, 2016. március 21. és 23., 6. o.
- ²⁴ Kristály Lehel: *Páncélszekrényben tartják a német határ lezárásának tervét.* Magyar Hírlap. 2016. február 29., 6. o.
- ²⁵ Prugberger Tamás: *A jogi értékek jelentősége és időszerezése.* Polgári Szemle, 2015/1–3., 163., 168. o.
- ²⁶ Lovas László: *Nyugati sajtóterror.* Magyar Hírlap, 2016. június 5.

Kandikó József – Bertáné Varga Judit

Egy sikeres program a külhoni magyar értelmiség erősítéséért

A Collegium Talentum öt éve

Successful Program to Help Hungarian Intellectuals Beyond the Borders

Five Years of Collegium Talentum

Összefoglalás

A Collegium Talentum, a külhoni magyar tehetségeket támogató rendszer 2011 óta működik a Kárpát-medencében. A program célja, hogy a határon túli magyar értelmiségi, egyetemi oktatói és kutatói utánpótlás számára tudományosan felkészült, nemzeti és európai szinten tájékozott fiatalokat képezzen, akiket a szakmai fejlődés mellett a nemzeti értékek közvetítése is vezérel. A program évente 90 elit fiatal doktorandusz tervszerű előrehaladását segíti, jelentősen hozzájárulva ezzel a határon túli magyar elítválság megoldásához. Mostanra háromszáznál több Kárpát-medencei értelmiségit kapcsolt be a tehetségtámogatási rendszerbe, és szervezte eredményesen működő nemzeti elkötelezettségű, külhoni oktatói és kutatói hálózattá.

Summary

Collegium Talentum, a support system for Hungarian talents beyond the borders, has been operating since 2011 in the Carpathian Basin. The aim of the program is to train young researchers scientifically well-grounded by both national and European standards, who can serve as fresh blood for academic institutions, and are

DR. KANDIKÓ JÓZSEF főiskolai tanár, Edutus Főiskola (kandiko.jozsef@edutus.hu), BERTÁNÉ DR. VARGA JUDIT történész, oktatásszervező, Edutus Főiskola (collegiumtalentum.oktatasvezeto@edutus.hu).

inspired, in addition to making a scientific career, by their commitment to convey national cultural values. The program helps the scheduled progress of 90 young doctoral students, thus significantly contributing to mitigating the crisis caused by the lack of intellectuals beyond the borders. To date more than 300 intellectuals have been involved in the programme from the Carpathian Basin and a successfully operating network of professors and researchers committed to national values has been organized.

Ünnepi ülésre gyűltek össze 2016. június 11-én a Collegium Talentum határon túli kollégistái a Magyar Tudományos Akadémia Kupolatermében. A 2015/2016-os akadémiai évben aktív 74 kollégista közül 24-en már azért jöttek, hogy a hároméves támogatási időszak lezárásaként átvegyék a teljesítményüket igazoló oklevelet, és egy tiszteletpéldányt az immár harmadszor megjelenő, a végzős kollégisták kutatási eredményeit bemutató *Intelligens háló 2016* című tanulmánykötetből.

A Collegium Talentum szervezete 2010 nyarán jött létre az akkori Modern Üzleti Tudományok Főiskolája Szenátusi határozata alapján, és támogatási tevékenységét – a Bethlen Gábor Alap Zrt. forrásaira építve – 2011 januárjában kezdte meg. Küldetése, az egykori Selye Láthatatlan Kollégium mintájára, az elszakadt nemzetrészek területén támogatni és közösségbe kövácsolni a magyar tudományos és oktatói elitréteget. A cél a határon túli 30 ezer magyar egyetemista közül évente felkarolni a 30 legtehetségesebbet, és három éven keresztül nemzetközi szintű tehetséggondozásban részesíteni őket. A láthatatlan kollégium elvére épülő, egyénenkénti szakmai tutoriális képzésen alapuló és széles körű műveltséget, valamint pénzügyi támogatást biztosító rendszer egyedülálló a határon túli közösségformálásban. Küldetésünk a határon túl létrejött magyar nyelvű felsőoktatási intézmények számára tudományos fokozattal rendelkező, magyar nyelven tanítani tudó oktatói gárda kiépítése, felerősítése és folyamatos minőségi utánpótlásának biztosítása.

A politikai hátterét a magyar nemzetpolitikáról készített, *A nemzetpolitikai stratégia kerete* című KIM-anyag biztosította,¹ amelynek 3.2.4. pontja a tehetséggondozásról a következőket fogalmazta meg 2011-ben: „A magas szintű, minőségi tudással felvértezett fiatalok szerepének kiteljesedése nagyban hozzájárulhat a magyarság kulturális és gazdasági potenciáljának megerősödéséhez. A tehetséges fiatalok számára ezért kiemelt figyelem szükséges. A tehetséges fiatalok megtalálása, felfedezése és továbbképzése különböző speciális, célzott programok által kell hogy megvalósuljon. Ilyen fontos programként említhető meg a Collegium Talentum tehetséggondozó program, melynek célja, hogy a külhoni területekről felkarolja a kimagaslóan tehetséges magyar fiatalokat, és olyan speciális minőségi tudást nyújtson számukra, amellyel megállják a helyüket a nemzetközi szintű tudományos életben.”

A Collegium Talentum az elmúlt öt és fél évben a határon túl felnövekvő magyar értelmiség egyik fontos bástyája lett, amely az anyaországgal együtt öt országban köti össze a kibontakozó fiatal magyar tehetségeket az egyes tudományterületek is-

mert kutatóival, professzoraival. Alapvető célja a külhoni magyar értelmiségi utánpótlás segítése és a határon túli tudományos oktatói elit erősítése a kutatói pályát lendületbe hozó távlatok megnyitásával. E cél megvalósítása érdekében a Collegium Talentum a határon túli magyar értelmiségi utánpótlás számára tudományosan felkészült, nemzeti és európai szinten tájékozott fiatalokat képez, akiket a szakmai fejlődés mellett a nemzeti értékek közvetítése is vezérel. A program a fiatal kutatók tervszerű szakmai előrehaladását segíti, jelentősen hozzájárulva ezzel a külhoni magyar elitválság megoldásához. A Collegium Talentum így szerepet vállal a magyar anyanyelvű mesterképzésben (vagy az osztatlan képzés 5. tanévétől) részt vevő egyetemi hallgatók, továbbá doktoranduszok értelmiségi pályára történő felkészítésében. A hároméves támogatási program keretében a kollégistákat szakmai kutatásaikban szakterületük professzorai közül választott személyes tutor segíti. A kollégisták kiválasztásánál nincs tudományági megkülönböztetés. A kollégium tagjait, a kollégistákat negyedévenként a nemzeti tudatot és összetartást erősítő képzések és tréningek formálják erős közösséggé, Kárpát-medencei intelligens hálóvá. A Collegium Talentum megteremti a szervezeti és infrastrukturális feltételeit annak, hogy a kollégisták egyetemi tanulmányaik végzése mellett egy magas színvonalú, igényességgel működő, nemzeti és tudományos hálózatépítő tevékenységet folytató közösség tagjai legyenek.

A Collegium Talentum az elmúlt öt év alatt teljesítette ezt a célt, és legfőbb eredményének az tekinthető, hogy a Kárpát-medencei fiatal oktató-kutató közösség számára olyan platformot hozott létre, ahol találkozik, vitázik és fejleszti egymást a nagyváradi történészdoktorandusz az ungvárral, a kolozsvári mikrobiológus a pozsonyival, a székelyföldi néprajzos a felvidékivel, a délvidéki matematikus a kolozsvárral. A Collegium Talentum támogatási programja a felvidéki, a kárpátaljai, az erdélyi és a délvidéki Kárpát-medencei nemzetrészen nemcsak a fiatal értelmiség magyarságtudatát és nemzeti összetartozását erősíti, hanem bővíti a magyar tudományos és társadalmi elitréteget a szülőföldön maradás bátorításával. Most már igazolható, hogy valamennyi határon túli magyar felsőoktatási intézményben jelen vannak a Collegium Talentum segítségével ledoktorált fiatal oktatók, kutatók. Itt nemcsak a magyar állam részéről is segített Selye János Egyetemre, a Sapientia EMTE-re, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára és a Szabadkai Főiskolára kell gondolnunk. A Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, a pozsonyi Comenius Egyetemen, az Ungvári Nemzeti Egyetemen és az Újvidéki Egyetemen egyaránt oktatnak már a Collegium Talentum egykori vagy éppen jelenlegi támogatottjai.

A 2011 és 2015 közötti időszakban a Kárpát-medence különböző felsőoktatási intézményeinek hallgatói, elsősorban doktoranduszai közül összesen 152 fő részesült a Collegium Talentum támogatásában, akikkel ma is szoros, élő kapcsolatunk van, hiszen részben még most is aktív kollégisták, részben az egyre növekvő Alumni hálózat tagjai. A 152 felvett kollégista közül 54 fő végezte el a teljes hároméves támogatási ciklust, jelenleg 74 fő tekinthető aktív kollégistának. Huszonkét kollégista hagyta el

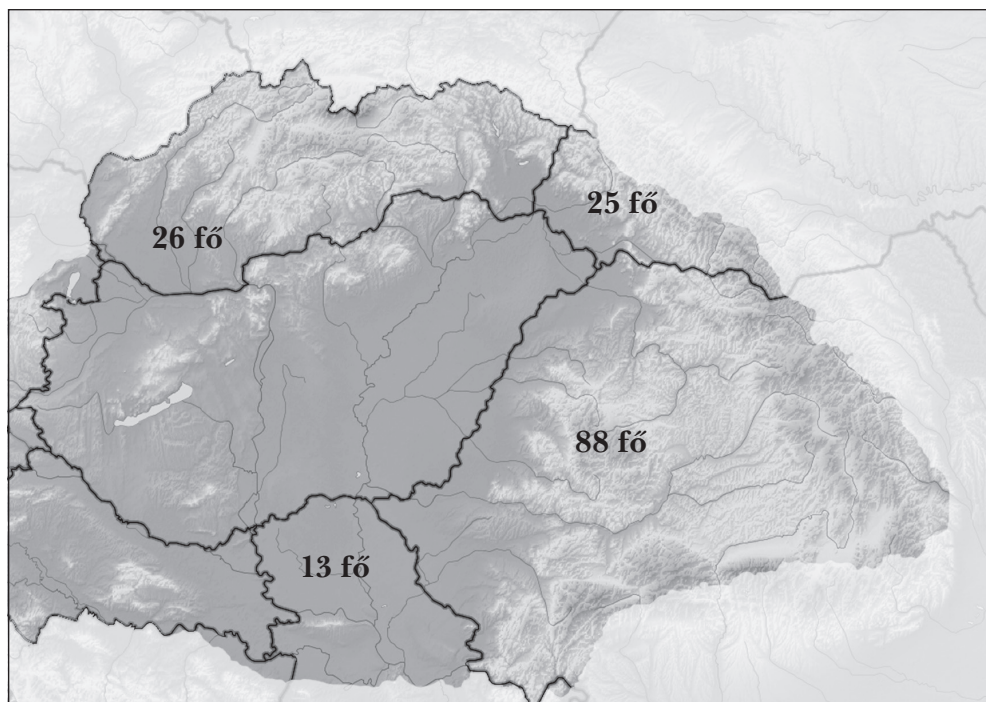
idő előtt a kollégiumot, szakmai vagy személyi (egészségügyi vagy családi) okokra hivatkozva. A tudományos fokozatot szerzett volt kollégisták egyharmada már belépett a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjai közé.

Kollégiumi tagság

A Collegium Talentum létszáma egyidejűleg maximum 90 fő kollégista (három évfolyamban, évente 30 fő) és kollégistánként egy tutor. A tehetséggondozó program hat egyetemi féléven keresztül nyújt támogatást a felvételt nyert kollégisták számára. Halasztási lehetőség nincs. Ezen időszak alatt a kollégista havi ösztöndíjban, egyéb címzett pénzügyi támogatásban, szakmai tutor személyes támogatásában és negyedévenként háromnapos képzésekben részesül.

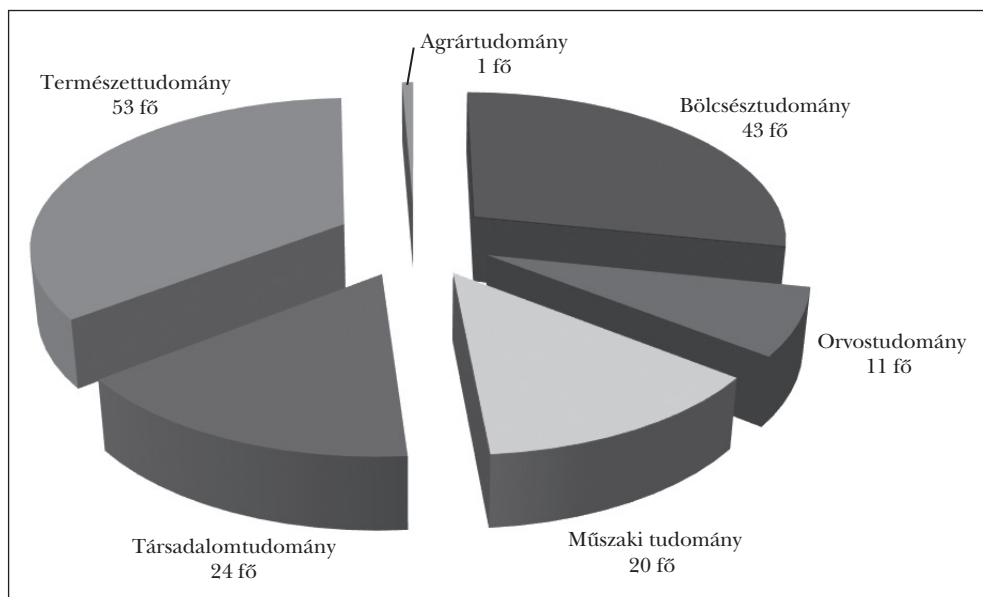
A tutor a kollégista tudományos szakterületének elismert oktatója, kutatója, aki az első támogatási évben lehet a kollégista saját intézményi témavezetője, de a második évtől más intézményből kell szakmai vezetőt, tutort választani. Ebben segítséget nyújt a korábbi tutor és a Collegium vezetése is. Tutorváltás a három támogatási esztendő alatt csak egyszer lehet. Egy tutor legfeljebb két kollégistának lehet a szakmai vezetője.

1. ábra: A Collegium Talentum kollégistáinak régiók szerinti megoszlása a 2011 és 2015 közötti időszakban

Forrás: A Collegium Talentum éves beszámolóí.

2. ábra: A Collegium Talentum kollégistáinak tudománycsoportok szerinti megoszlása a 2011 és 2015 közötti időszakban

Forrás: A Collegium Talentum éves beszámolója.

A kollégistával és a tussal féléves támogatási szerződés alapján, mely rögzíti a kollégista és a tutor kötelezettségeit és jogait, folyik a munka és az ösztöndíj kifizetése. Félévenként, a szerződéskötés alkalmával kell nyilatkozni arról, hogy a kollégista nem részesül más magyarországi állami támogatásban. Amennyiben a kollégista hallgatói jogviszonya a saját egyetemével megszűnik (végzés, kimaradás miatt), a Collegium Talentum tagsága is megszűnik. Emiatt – annak ellenére, hogy minden tanévben egy új évfolyam kerül be 30 fős kerettel – a tervezett 90 fős kollégistalétszámot rendszerint nem tudjuk teljesen feltölteni, az átlaglétszám félévenként 70-80 fő között mozog.

A regionális arányok nagyjából a magyarság szám szerinti alakulását követik, kivéve Kárpátalját. Ez azonban indokoltnak tekinthető, mert ott nyílik a legkevesebb lehetőség az anyanyelven való továbbtanulásra, különösen a doktori tanulmányok elvégzésére. Ugyanakkor az utóbbi időszakban ez a terület kiemelt célpontja a különféle támogatásoknak, a szülőföldön tartás erősítésének. A természettudomány reálisnál és célszerűnél alacsonyabb arányában sajnos a természettudomány iránti általános érdeklődés több évtizedes háttérbe szorulása érződik a vizsgált területeken is.

Amennyiben a kollégisták személyenkénti tutorait is számításba vesszük, az öt év alatt összesen 304 fő került tartós kapcsolatba a tehetséggondozás e meghatározott nemzetpolitikai célokat is teljesítő formájával a Collegium Talentum szervezésében és a Bethlen Gábor Alap támogatása révén. Ehhez kell még számolnunk azt a már több mint kétszáz előadót, tréneret, szakmai vezetőt, akik a képzéseken és különböző

programokon találkoztak a szervezettel. A Collegium Talentum hatóköre tehát már több mint félezer Kárpát-medencei magyar értelmiségit jelent.

A COLLEGIUM TALENTUM TÁMOGATÁSAI

Pénzbeli ösztöndíj

A kollégista egy tanévben 10 hónapra (két féléves szerződés keretében) havi 72 000 forint ösztöndíjban részesül, ami csak személyesen vehető át készpénzben a negyedévenkénti kötelező képzések alkalmával. (A személyes készpénzes kifizetés a garanciája annak, hogy a kollégisták a fontos kötelező képzéseken részt vegyenek.) Az ösztöndíj fejében elvárt, hogy a kollégista a Magyarországon tartott kötelező képzésekre maga finanszírozza az utazását, kutatásaihoz szükségszerűen vásároljon kutatási, kísérleti anyagokat, kisebb eszközöket, szakkönyveket.

A tutor szintén féléves szerződés keretében részesül ösztöndíjban, melynek összege egy évben 10 hónapra havi 50 000 forint. A tutor az ösztöndíjat banki átutalással kapja meg.

Szakmai tutori segítség

A kollégista szakmai előrehaladását a személyes szakmai tutor segíti a leghatékonyabban. A tutori rendszer az ösztöndíjas rendes tanulmányait kiegészítő, személyre szabott foglalkozásokra épül. A kollégista kötelezettséget vállal, hogy tanulmányi átlageredményével és szakmai-tudományos előrehaladásával folyamatosan bizonyítja rátermettségét.

A tutor vállalja, hogy a Collegium Talentum vezetősége által meghatározott szempontok szerint, a kollégistával közösen kialakított munkaterv alapján irányítja és számon kéri a kollégista féléves munkáját, előrehaladását. Különösen fontos, hogy a tutor elősegítse a kollégista publikációs munkáját, szakmai beágyazódását. E célból felhívja a kollégista figyelmét a hazai és külföldi tudományos konferenciákra, ösztönzi az ezeken való részvételt. A tutor kiemelt figyelmet fordít az ösztöndíjas publikációinak elkészítésére, lektorálja azt, és aktívan segíti megjelenésüket. Havonta legalább két alkalommal végzi személyes segítő, szakértő munkáját. A tutori tanácsadás elektronikus formában is végezhető, de ez esetben az e-maileket archiválni kell.

Tutori tevékenységet csak olyan személy vállalhat, aki tudományos fokozattal rendelkezik, szakterületének elismert képviselője, és magyarországi vagy külföldi tudományos-kutató intézet vagy oktatási intézmény főállású vagy nyugdíjas volt munkatársa.

A tutor az ösztöndíjas teljesítményéről és előmeneteléről a szemeszterek végén írásos beszámolót (tutori beszámoló) készít, amelyben állást foglal az ösztöndíjas további támogatásáról. Ehhez kapcsolódva a tutornak joga van bármikor tájékozódni a kollégista munkatervben meghatározott munkájáról. A kollégista nem megfelelő együttműködése és előrehaladása esetén írásban tájékoztatja a Collegium Talentum vezetését.

Konferenciárésztvételi támogatás

A Collegium Talentum ösztönzi a kollégista hazai vagy külföldi konferenciákon való részvételét. Amennyiben a kollégista egy nemzetközi konferencián előzetes jelentkezés alapján elfogadott előadást tart, posztert mutat be, és ezzel dokumentált publikációinak számát növeli, a Collegium Talentumtól előzetes írásbeli kérelem alapján meghatározott keretek szerinti pénzügyi támogatásban részesülhet.

Idegennyelv-tanulásra való késztetés

A kollégistáktól elvárt, hogy a támogatási időszak alatt két különböző idegen nyelvből (a szülőföldje szerinti államnyelv nem fogadható el) folyamatos előrehaladást érjen el. A kollégistának a folyamatos nyelvi előrehaladását félévente beszámolójában dokumentálnia kell, és két félév alatt egy szinttel feljebb kell lépnie, amit sikeres nyelvvizsga-bizonyítvánnyal kell igazolni. A sikeres nyelvvizsga költségeit megfelelő számla alapján a Collegium Talentum készpénzben megtéríti. Amennyiben a kollégista a nyelvvizsgaszintben előrelépést két félév alatt nem teljesít, a megfelelő nyelvvizsga-igazolás bemutatásáig csak csökkentett mértékű ösztöndíjban részesül. A nyelvvizsga bemutatása után ismét teljes ösztöndíjat kap, és újra két félév áll a rendelkezésére a következő nyelvvizsgaszint teljesítéséig.

Munkaterv- és beszámolóképzítési kötelezettség

A kollégista köteles minden szerződött félévre önfejlesztési és kutatási tervet benyújtani, és minden félév végén erről előrehaladási jelentést, beszámolót készíteni a Collegium Talentum vezetése által meghatározott szempontrendszer szerint. A féléves munkatervnek konkrétan kell megfogalmazni a várható mérhető eredményeket, amelyek formája lehet nyomtatott vagy szóbeli publikáció. A kollégistának féléves munkatervében legalább két nyilvános szakmai megjelenést, bemutatható eredményt kell vállalnia, és azokat az előrehaladási jelentésében igazolnia kell.

Az előrehaladási jelentésben, a munkatervhez viszonyítva, több, esetleg más teljesítmény is szerepelhet, de mérhetően kevesebb eredmény nem fogadható el. Ebben az esetben a kollégista először figyelmeztetést kap, és a következő félévre csak csökkentett mértékű ösztöndíjban részesül, a második esetben a kollégista támogatási jogviszonya megszűnik. A kollégista teljesítményét a Collegium Talentum szakmai vezetése a féléves előrehaladási jelentés és az írásos tutori beszámoló alapján minden félévben értékeli, és a következő félév szerződéskötésénél figyelembe veszi.

Negyedévenkénti kötelező képzések

A Collegium Talentum tevékenységével és működésével a magyarországi kollégiumi múlt európai viszonylatban is kivételesen gazdag hagyományaihoz kíván kap-

csolódni, melyek szerint a kollégium független szellemi műhely, a tudományos élet legkorszerűbb eredményeit, a művészetek és a művelődés mindenkori értékeit közvetítő intézmény. Negyedévenként a nemzeti tudatot és összetartást erősítő képzések és tréningek formálják erős közösséggé a kollégium tagjait. E célból – a Collegium Talentum tehetség- és elitképzés-támogatási programjának sajátosságaként – a kollégistáknak egy háromnapos képzési programon kötelező részt venniük. A személyes részvétel motiválásához és érvényesítéséhez elengedhetetlen, hogy ezeken az alkalmon történik a rendszeres pénzbeli támogatások (valamint a konferenciárészvétel, nyelvvizsga-támogatás) kifizetése, és ilyenkor zajlanak a személyes megbeszélések és értékelések az egyéni munkatervek és beszámolók alapján.

A tehetséggondozás komplex feladata során törekszünk arra, hogy a kiemelkedő szakmai képességeken túl fejlesszük az eredeti gondolkodást, a kreativitást és a választott tudományterület, valamint a munkaközösség iránti elkötelezettséget, motivációt. A kötelező képzéseken ezért olyan környezetet biztosítunk, amelyben szakmailag, emberileg és magyarként is otthon érzik magukat a résztvevők.

A kollégisták a képzéseken sokféle tudományterületet érintenek, megtanulják az együttgondolkodás folyamatát. Előnyt jelent, hogy a fiatalok a legkülönbözőbb felsőoktatási intézményekből és szociális környezetből érkeznek, ezért koncepciónk szerves része a sokféle vélemény megismerése, ütköztetése, a vitakultúra elsajátítása, az egymásra és a társadalmi problémákra érzékeny értelmiségi réteg kinevelése. Az a törekvésünk, hogy kollégistáink az interdiszciplinaritás elsődleges hasznélvezői és megvalósítói legyenek.

Képzési koncepciónk alapértéknek tekinti, hogy a hat kollégiumi félév alatt a szakmai minőségen túl olyan pozitív magatartásmintákat sajátítsanak el támogatottjaink, amelyekkel szülőföldjük intézményeiben sikeresek, a döntéseket felelősségteljesen befolyásolni képes vezetők, aktív közéleti emberek legyenek. A képzések tartalmának összeállításakor célunk továbbá, hogy a tudományos közéletet leginkább foglalkoztató diskurzusokat, illetve a legújabb, kompetitív területeket megismerjék, lehetőség szerint már a kollégiumi időszak alatt ezekre bejussanak, ezeken dolgozzanak. Az egyéni tudományos teljesítmény biztosítása mellett – aminek garanciája a tutor-kollégista kapcsolat – a kooperációs képességekre és a személyiség fejlesztésére helyezzük a hangsúlyt.

Kiemelten fontos témakörök, amelyek a képzések tartalmi kereteit meghatározzák, de azokra mindig egyedi szervezéssel, olykor visszatérő, de sokszor változó felkért szakértő előadókkal, trénerekkel kerül sor:

- Személyiségfejlesztés, kommunikációs készség fejlesztése, önismeret, közösségépítés;
- Magyar nemzetpolitika, nemzeti emlékezet, nemzeti ünnepek, a magyar kultúra, híres magyar példaképek;
- Lokális értékek és helyi nevezetességek, új kiállítások, magyar hagyományok;
- Tudománypolitika, tudománytörténet, magyar tudományosság külföldön, tudománykommunikáció;
- Pedagógia, neveléstörténet, nevelésmódszertan és oktatástechnika.

A képzéseken az előadókat, trénereket és technikai feltételeket (szállás, ellátás, egyes programok esetleges belépőjegyei, részvételi díjai, a programokra utazás költségei) a Collegium Talentum biztosítja. A kollégistát terheli a képzés helyszínére való oda- és visszautazás költsége. A képzés végén a kollégisták írásbeli értékelést adnak a programról. Ezek tapasztalatait a későbbi programok szervezésénél a Collegium Talentum vezetése figyelembe veszi.

A támogatott kollégista köteles részt venni a legkésőbb a kollégiumi félévek elején meghirdetett közös képzéseken. Ezek elmulasztása – kivéve az egészségügyi okot, amelyről orvosi igazolást kell benyújtani – ösztöndíjmegvonással járhat, tekintettel a képzések egy főre jutó költségeire. Az igazolatlan távollét miatt az esedékes ösztöndíjat sem kapja meg, és sem meghatalmazással, sem utólag nem vehető át. Az igazolatlan távollétet vagy idő előtti távozást a féléves teljesítmény értékelésénél is figyelembe veszi a vezetőség.

Téli akadémia

A többnyire az első naptári negyedben sorra kerülő Téli akadémia mindhárom évfolyam képviselőit tömöríti. Ez egy 4–6 napos kirándulási program, amelyen előzetes jelentkezés alapján nagyjából az aktív kollégisták fele vehet részt. A célpontok a magyar nemzeti történelem emlékhelyei, egyetemi városai. A többnapos együttlét és a kötetlenebb programszervezés miatt a résztvevők közötti személyes kapcsolatok erősödnek, és az adott helyszínen megismerik kollégista nemzettársaik eltérő társadalmi, tanulmányi és életkörülményeit, a Kárpát-medence természeti szépségeit, régi magyar városait. (Ilyenek voltak eddig: Újvidék, Zenta, Szabadka, Csíkszereda, Kolozsvár, Nagyvárad, Pozsony, Selmecbánya, Nagyszombat, Szeged, Pécs, Győr.) Az adott helyszíneken szakmai városvezetés, egyetemlátogatás, kutatóhelyek bemutatása és a helyi tutorokkal való személyes találkozás színesíti a programot. A Téli akadémia teljes utazási és szállásköltségét, belépő- és idegenvezetői díjait, valamint a szervezett étkezések költségeit a Collegium Talentum finanszírozza.

AZ ÖTÉVES MŰKÖDÉS EREDMÉNYEI

Publikációk

A tudományos szakmai előrehaladás legfontosabb mércéje (általában a doktori iskola követelményeivel összhangban) a publikációk száma és minősége. A publikáció lehet nyomtatott publikáció (szakkönyv, könyvfejezet, szakkikk, recenzió, nyilvánosan megjelent tanulmány vagy absztrakt, konferencián bemutatott poszter) vagy szóbeli publikáció (nemzetközi szakmai konferencián, hazai konferencián, egyetemi műhelyvitán, rendezvényen tartott nyilvános előadás, beleértve a kollégista hallgatói szintjének megfelelő TDK-részvételt is). Minthogy a kollégium elitképzés és tehetségtámogatás, az elvárt teljesítménynek többnek kell lennie a doktori iskolában általában előírt kutatási és publikációs kötelezettségnél. A munkatervben a megjelenés

tervezett, várható idejét és helyét, a beszámolóban, előrehaladási jelentésben a megtartott, megjelent publikációt a publicisztikai hivatkozás szabályai szerint pontosan meg kell jelölni.

Az elmúlt öt évben a kollégisták 427 előadást tartottak tudományos konferenciákon, amelyek közül 34 jelentős nemzetközi konferencián hangzott el. Ezek az adott konferencia programjában és kiadványkötetében is megjelentek, és bővítették az előadó kollégisták tudományos eredménylistáit. Minden évben több kollégista vesz részt az egyes országrészek egyetemei által szervezett Nemzetközi Tudományos Diákköri Konferenciákon, illetve kimondottan a doktoranduszok számára szervezett megmérettetéseken.

A szakkönyvek, szakkönyvfejezetek, illetve a szaklapokban közreadott publikációk száma 535. Ezek nagy számban a különböző tudományterületek neves külföldi szaklapjaiban jelentek meg, de találhatók közöttük teljes szakkönyvek, könyvfejezetek és oktatási anyagok is. A publikációk fele idegen nyelvű, többnyire angol. A természettudományos szaklapokban a kollégistáink által megjelentetett cikkek összesített impact faktora meghaladja a harmincat.

Tudománykommunikációs szerepvállalás

A kollégista – előadással, referátummal vagy korreferátummal – köteles részt venni a Collegium Talentum által szervezett konferencián, műhelyvitán vagy egyéb rendezvényen, valamint köteles a kollégium vezetősége által kért publikációt elkészíteni a szervezet eredményeinek nyilvánosságra hozatalához.

Konferenciák a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából

Az őszi képzések egyikére a Magyar Tudomány Hónapja időszakában, novemberben kerül sor. A képzés keretében, az elsőéves kollégisták bemutatkozása céljából, a Collegium Talentum nyilvános konferenciát szervez, amelyre a tutorokat is meghívja. Az előadásokat a nyilvános konferencia keretében szakmai kérdések követik, a későbbi zárt körű műhelyvitán előadás- és prezentációs technikai kérdések megbeszélésére kerül sor.²

Újszerű tudománykommunikációs projektek

A Collegium Talentum a felsőbb éves kollégisták számára minden tanévben közzétételi lehetőséget szervez a támogatási időszak alatt végzett kutatási eredményeik prezentálására. Az alkalom lehetőséget ad arra, hogy a kollégisták tapasztalatokat szerezzenek az újszerű tudománykommunikációs eszközök elkészítésében, használatában. Így a kollégisták tudománycsoportjainak és témáinak ismeretében poszter vagy Science Slam (tudományismertető kisfilm) bemutatására nyílik lehetőség. A program színvonalát a versenyszellem erősíti, melynek feltételeit, tudománykommunikációs szempontból való szakmai zsűrizési módját és díjait a vezetőség előre meghirdeti.

Poszterbemutató és -verseny

2013-ban a Collegium Talentum történetében először került sor poszterbemutatóra és -versenyre. A 46 felsőbb éves kollégista poszterét kiállítottuk a Magyarország Házában. Az első alkalom volt a kollégium életében, hogy egy nagyrendezvényvel tudatosan vállalta a tudományos élet és a széles nagyközönség előtt az indulása óta elért szakmai eredményeket.³ Másik célunk a poszterkiállítással és -versennyel az újonnan felvett kollégisták ösztönzése, és a kutatói pályájukon való tudományos kommunikáció egyik formájának mintaszerű bemutatása volt. A poszterverseny gondolatának felmerüléséről, a verseny kiírásáról, a poszterkészítés menetéről és technikai folyamatáról tájékoztatást adtunk, konzultációs lehetőséget biztosítottunk a kollégistáknak. A tutoraik lektorálásával összeállított szakmai anyagot egy előre meghatározott nyomdai keretben kellett elhelyezniük. A kiállításra a posztereket nyomdai úton állítottuk elő, de minden poszterről készült egy A/4-es méretű színes szórólap is, amelynek hátlapján a kollégista életrajza volt olvasható. Ez egyben a rendezvény sajtóanyaga is volt, és a szélesebb körű tájékoztatáshoz is felhasználtuk.⁴

Science Slam

A tudománykommunikáció hagyományos keretéből kitörő Science Slam versenyek igazi otthona a színházak, klubok, szórakozóhelyek pódiuma, ahol közvetlenül a laikus közönségnek magyarázhatja el a pályakezdő tudós saját kutatása értelmét és hasznát. Az első Science Slam versenyt 2008-ban rendezték Darmstadtban. Németországban olyan sikeressé vált, hogy ma már központi szervezőirodája van, és a legnagyobb versenyekre elővételtelmen elkelnek a jegyek. Az első Európai Science Slamet Koppenhágában rendezték 2014 júniusában.

A hazai – egyelőre szerényebb – változatban fiatal biológusok, történészek, irodalomárok, egy-egy nyelvész és pszichológus, illetve építész és matematikatanár, filozófus és geográfus beszélt a nagyközönségnek eddig elért eredményeiről a saját maga alkotta, amatőr körülmények között, a modern információtechnikai eszközökkel filmre vett kreatív történetben. A kisfilmeket 2015. november 20-án az Edutus Főiskola Magyar Tudomány Ünnepe rendezvényén mutatták be.

Műhelyviták

Az elmúlt években két tudományos műhelyvitát tartottunk *A külföldi magyar nyelvű tudományos kutatómunka szellemi és infrastrukturális feltételei* címmel. Az elsőre Kolozsváron, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel és a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal közösen került sor, a másikat Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával együttműködve szerveztük. A Collegium Talentum bemutatkozott és tájékoztatókat tartott a BBTE-n Kolozsváron, a Sapientia EMTE-n Marosvásárhelyen, Felvidéken a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen és

a Selye János Egyetemen, valamint kétszer is részt vett a Bálványosi Nyári Szabadegyetemen.

Intelligens háló

A Collegium Talentum a végzős évfolyam részére – általában a hat féléves támogatás lezárásaként – a kollégistáknak a saját kutatási témájukról vagy annak valamelyik eredményéről készített lektorált szakkikkeket tartalmazó tanulmánykötetet készít, amelyet az oklevélatadó ünnepség alkalmából adunk át. A 2014-ben megjelent első kötetről Péntek János akadémikus, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság akkori elnöke készített recenziót: „Nem kétséges, hogy a Collegium Talentumnak fontos szerepe lehet a határon túli magyar tudományosság két nagy gondjának enyhítésében. Az egyik az 1990 előtti három-négy évtizedben kialakult nemzedéki hiány. Az elmúlt két és fél évtizedben felnőtt és megfelelő pozíciókba is került egy új oktató és kutató nemzedék. Most a CT ösztöndíjasai ennek a folytonosságát, természetes rendjét biztosíthatják, pótolhatják a még meglévő jelentős hiányokat. És mint a kötet alapján tapasztalható, máris ezt teszik. A másik, ennél nehezebben enyhíthető gond a korábbi elszigeteltséggel, az államhiányos állapotból eredő szabályozatlansággal és a szubkritikus kutatói létszámmal, intézményhiánnyal összefüggő belterjesség, amely nem tiszteli kellőképpen a szakmai illetőséget, kompetenciát, és amely a folyamatos dialógus és kritika hiányában nem képes kialakítani az értékek valódi rendjét. Ez a fiatalok beilleszkedését is megnehezíti. Ennek ellenében működik a CT »hálója«, amely jelentős előrelépés a közös Kárpát-medencei képzési és kutatási térség alakításában. Ez az a határtalanítás, amelyre támogatáspolitikájával, kapcsolatrendszerével, presztízsével az Akadémia is törekszik.”⁵

ÚJ ÉS LEKÖSZÖNT KOLLÉGISTÁK

Felvételi eljárás

A Collegium Talentum – az éves finanszírozást garantáló tárgyalások és szerződéskötések után – általában az év tavaszi időszakában széles körű mozgósítással pályázatot ír ki a támogatott kollégisták körébe való jelentkezésre. A pályázat meghirdetése a határon túli magyar nyelvű felsőoktatási intézményekben, hallgatói, ifjúsági és szakmai szervezetekben plakátokon, online csatornákon, a közösségi médiában és roadshow formájában szervezett személyes kommunikációval történik.

Az írásban benyújtott anyagok értékelését a Collegium Talentum elnöke és oktatási igazgatója végzi, szükség esetén külső szakértők bevonásával. A jelentkezők mintegy fele kap meghívást szóbeli meghallgatásra, amelyre ötagú, a pályázók tudománycsoportjaihoz illeszkedő tudományos bizottság előtt kerül sor. A felvett harminc fővel – amennyiben az aktuális hallgatói jogviszonyukat igazolni tudják, és határidőre beküldik első féléves munkatervüket – a támogatási szerződést az első kötelező képzésen, október elején köti meg a Collegium Talentum.

Oklevéltadó rendezvény

A júniusi képzési programok egyik napján az akkor hároméves támogatási időszakot lezáró kollégisták részére ünnepi hangulatú oklevéltadó rendezvényt tartunk. Azok is oklevelet kapnak ilyenkor, akik – minthogy doktori címüket időközben megszerezték – nem részesültek hat féléven keresztül támogatásban, de teljesítették szakmai előrehaladási kötelezettségeiket. Ezen a rendezvényen adjuk át a Príma díjat is, amelyet a Collegium Talentum alapított a kollégiumi évei során a tudásával, kutatói alázatával leginkább kiemelkedő, határon túli fiatal részére, aki személyével a Collegium Talentum küldetésében megfogalmazott célokat, a külföldi magyarságot erősítő helyben maradás és építkezés nemes feladatát is megvalósítja.

Alumni rendszer

A támogatási időszakot lezárt kollégista a Collegium Talentum Alumni szervezetének tagja lesz, amennyiben a Collegium Talentum küldetésével összhangban a szülőföldjén végzi szakmai munkáját. Az Alumni szervezet belépési nyilatkozatának aláírásával a volt kollégista elfogadja a működési szabályokat, és ha azokat betartja (pl. a Collegium Talentum népszerűsítése érdekében közösségi feladatokat vállal), részese lehet a Collegium Talentum Alumni támogatási programjainak és kedvezményeinek (rendezvények, kollégiumi programokhoz való kapcsolódás, nemzetközi konferencián előadás részleges támogatása stb.).

VISSZACSATOLÁSOK

A kollégistáktól alkalmanként, illetve dömpingszerűen beérkezett, spontán, olykor pedig – egy-egy rendezvény vagy esemény kapcsán – a vezetőség által módszeresen kért visszacsatolásokból kapunk képet a hároméves tehetséggondozó munka eredményeiről és hasznáról. A kollégium által kifizetett, döntően közvetlenül a kollégistáknak juttatott ösztöndíj lehetővé tette, hogy létfenntartásukhoz ne kelljen munkát vállalni, vagy a szükséges jövedelemkiegészítést kisebb időleterhelésű állással biztosíthassák. Így idejük és energiájuk nagy részét valóban a kutatómunkára fordíthatták. A kollégisták többsége a kollégium szellemiséget fejlesztő és közösségépítő szerepét nagyon fontosnak tartja, és a képzések által biztosított lehetőségekre, eredményekre mutat rá, emellett a magyarságtudat, a nemzeti összetartás erősítését szolgáló programokra is szívesen emlékeznek.

2016 elején értesültünk arról, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság az ötéves Collegium Talentum eddigi működési formájának felfüggesztését, átalakítását tervezi.

A legutóbbi információk szerint a Collegium Talentum a Sapientia Hungariae Alapítvány keretei között folytatja működését 2016 őszétől, amelyre a források is biztosítottak, de a szerződéskötési folyamat 2016 augusztusában még nem kezdődött el.

JEGYZETEK

- ¹ Magyar nemzetpolitika. *A nemzetpolitikai stratégia kerete*. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Budapest, 2011.
- ² Néhány kiragadott példát felsorolunk arra, hogy az elmúlt években milyen témák kerültek sorra. 2012-ben: Grabovac Beáta, Újvidéki Egyetem: *A vajdasági egynyelvűség és kétnyelvűség érzelmi kontextusai*; Sándor Bulcsú, BBTE: *A szimmetria a tőzszeindexek inverz statisztikájában*; 2013-ban: Vas Krisztina, MOGYE: *Rezisztenciaproblémák Staphylococcus aureus törzseknél*; Tötös Áron, Nagyvárad Egyetem: *A prostitúció politikai megítélése Magyarországon a XIX. század második felében*; Gogolák László, Újvidéki Egyetem: *Vezeték nélküli szenzorhálózatok alkalmazása ipari körülmények között*; 2014-ben: Makkai Júlia, BBTE: *Úrilányok Erdélyben – rózsaszín Erdély-mítosz regionális olvasatban*; Turóci Jolán, Ungvári Nemzeti Egyetem: *Az atomoktól a kvarkokig*.
- ³ A posztereken bemutatott kutatási témákra a nagy országos rádió- és televíziósatornákon (MTVA, MR1-Kossuth Rádió, Echo TV, Lánchíd Rádió) kívül az internetes tudományos fórumok (MTA Nemzeti Tehetségsegítő Tanácsa, tehetség.hu) is kíváncsiak voltak, valamint több hazai és külföldi újság is tudósított róla.
- ⁴ A poszterek a Collegium Talentum honlapján megtekinthetők. www.collegiumtalentum.com/index.php/rendezvenyeink/poszter-konferencia/95-a-collegium-talentum-poszterverseny-eredmenyei
- ⁵ Péntek János: *Talentumok az „intelligens hálóban”*. Magyar Tudomány, 2015/6.

Kolozsi Béla

Székelyföld magyar autonóm területiségéről

*A Románián belüli autonóm enkláve,
mint második „többsmagyar” területi entitás*

About the Hungarian Autonomous Territoriality of Szekler-Land

*The Autonomous Enclave Within Romania,
As a Second Territorial Entity Where the Hungarian Ethnic Group
is Concentrated*

Összefoglalás

A romániai magyar területi autonómiáért folytatott küzdelem előterébe kell kerülnie annak a körülménynek, hogy a második világháború utáni, nemzetközileg maradéktalanul legitimként kezelt történelmi korszakban már létrejött Erdélyben egy olyan magyar autonóm entitás, amely méltányos és jogszerű értelemben azóta sem szűnhetett meg. Ez a már létrejött autonóm entitás Magyarországgal együtt képes biztosítani a Kárpát-medencei magyar etnikum adekvát igazgatási-politikai fundamentumát, és egyszersmind a kulturális értelemben felfogott, szórvánnyal együtt tekintett, teljesebb nemzet életét, a térség biztonságának szavatolásával egyetemben. A két lábon álló többsmagyarság eme két elkülönülő területén belül Magyarország mellett a Székelyföld autonómiakénti strukturális kiépülése egyfajta soron következő feladat. Ez

DR. KOLOZSI BÉLA orvos-pszichiáter, szociológus, CSc, egyetemi docens,
Magyarország korábbi szófiai nagykövete (kolbel@hotmail.com).

is indokolja a Székelyföld problematikájának itteni elkülönített kezelését. A székely régió nemzeti-etnikai autonóm területiségétől való megfosztásának lehetőségét folyamatosan vissza kell utasítani, az entitás határait pedig a romániai magyar autonóm területiség majd öt évtizedes blokádjának feloldása után, a románsággal megegyezve lehet módosítani, adott esetben véglegesíteni.

Summary

The fact that after World War II – in a historical period which is treated internationally as fully legitimate – a Hungarian autonomous entity was established in Transylvania that was not possible to eliminate in a fair and lawful way in the legal sense, should be in the forefront of the fight for the Hungarian territorial autonomy in Romania. This autonomous entity, together with Hungary itself, can provide the adequate administrative and political foundation of the Hungarian ethnic group, and at the same time can provide the foundation of a fuller life for the nation in a cultural sense, along with ensuring security in the region. Within these two distinct regions occupied by the Hungarian nation “standing on two legs”, the structural build-up of Szekler-Land as an autonomy, is an upcoming task. The possibility of the deprivation of the Szekler-region of its national and ethnic autonomy has to be rejected; the boundaries of the entity should be modified and finalized in agreement with the Romanian nation, following the dissolution of the almost five-decade blockade of the autonomous Hungarian territoriality in Romania.

Nem több, mint öt évvel a Székelyföld Romániánál maradását megerősítő 1947-es párizsi békeszerződés után, a román államhatárokon belül Magyar Autonóm Tartomány (MAT) néven autonóm terület létesült.¹ A Magyar Autonóm Tartomány az akkor a térségben funkcionáló politikai reguláknak megfelelően, a térségben ott és akkor legalizált, nemzetközileg sem vitatott módon jött létre. 1960-ban ugyanakkor sor került a MAT területi kiterjedését érintő, egyoldalú román „módosításra”, majd az autonómia Ceaușescu általi 1968-as teljes elorzására; ezek semmilyen mértékben nem voltak legitimek. Így a mai, a Székelyföldre vonatkozó területiautonómia-igény nem valamiféle újszülött, pusztán „törekvés”, hanem a legitim, az egyoldalúan vissza nem vonható, ám de facto mégis „visszavont” autonóm területi állapot újrabilizosítása, blokkolásának, blokádjának feloldása.²

Székelyföldet a nagy háborút követően elidegenítették Magyarországtól, nemcsak nemzetközi szinten, de Magyarország történeti alkotmányában 1921-ben rögzítetten, vagyis magyar alkotmányos jogi értelemben is. Az elidegenítés nem a versailles-i Nagy-Trianon-palota tárgyalóasztalánál parafálásra kerülve történt meg, hanem akkor, amikor más, a szerződésben érintett államok törvényhozásai után a magyar törvényhozás is ratifikálta, azt alkotmányos magyar törvénytéte, 1921 nyarán. Az 1940-es, Magyarországhoz történő visszacsatolás után jó négy évvel a visszacsatolás érvénytelenné vált, 1944. október 15-én Magyarország kormányzójának

proklamációjával, Moszkva fegyverszüneti feltételeinek megfelelően, jogilag újra román területté lett.

Az 1921-es szerződésratifikáció és az 1947-es békeszerződés érdemben méltánytalan, ámde formai, illetve nemzetközi jogi értelemben törvényes volt. A Székelyföldre kiterjedő későbbi magyar autonómia 1968-as, egyoldalú román annexiója, elorzása azonban formai értelemben sem volt kellően legitim. Az etnikai-nemzeti területi autonómia – miként az állami függetlenség megadása – nem egyfajta olyan kölcsönadásszerű, avagy „ideiglenes letét”, amelyet az „adományozója” egyszerűen vagy ürügyekkel, de kedve szerint visszavehet, visszavonhat. Ezért ennek a Ceaușescu által kivitelezett autonómiaannexiónak, elragadásnak az utólagos, mai visszavonását, korrekcióját kell mindenekelőtt igényelni, követelni, a magyarok e korrekciós igényének jogosságát megérteni és megértetni.³ Székelyföldnek és a magyar kisebbség „anyaországaként” Magyarországnak, sőt Romániának is a kommunizmus bukása idején, és folyamatosan azóta is, napirendre kellett volna tűznie, és szükség esetén ott tartania a törvénytelen, a diktátor fabrikálta 1968-as autonómiaannexió kiiktatását. Annak, hogy a romániai rendszerváltás komolyan vehető legyen, egyik kritériuma éppen az 1968-as autonómiaelkobzás általános és utólagos, a kommunizmus bukása után már lehetséges elutasítása lett volna, és lenne ma is. A kommunizmus bukása után vétkes közömbösség volt a kérdés felvetésének elmaradása.

A nemzeti jellegű területi autonómia megadása természetesen nem egyenlő a függetlenség megadásával (amint például gyarmati helyzet után), ámde mégis hasonlít arra, az autonómiához juttatás ez irányban akár valamiféle köztes státusnak is tekinthető. Az etnikai-területi autonómia megadása az azt megadó és az azt elnyerő között nem államok közötti viszonyt, hanem nemzetek közötti viszonyt teremt; a megadó és elnyerő kapcsolódása így nem államközi, hanem nemzetek közti viszonyra vonatkozó, nemzetközi jogi és politikai elemeket is tartalmaz. Módosítása – különösen megszüntetése – így nem értelmezhető és kivitelezhető pusztán nemzetállamon, államon belüli kérdésként. A magyar többségű Székelyföld, de ugyanúgy Dél-Tirol, az Åland-szigetek, mindegyikük számára a maga régiójában domináns, döntő súlyú, nagyhatalom által kialakított autonómiájának megadása törvényes volt. Közülük az egyetlenek, a székelyföldi magyar autonómiának ún. „visszavonása” ezért is sértette és sérti a nemzetközi jog világát, valamint közvetve akár az említett Dél-Tirol⁴ és Åland autonómiájának jogelveit is, hiszen azok felvetésével és megadásával kapcsolatban is külső nagyhatalmak játszottak meghatározó szerepet. Mi több, Székelyföld területi autonómiájának 1960-as ún. „módosítása” „Maros Magyar Autonóm Tartománnyá”, és területének változtatása – egyoldalú lévén – már önmagában is jogellenes volt és maradt.

A román kormányzati elit természetesen nem tagadja azt a tényt, hogy Székelyföldön a románok kisebbségben vannak (a népesség egynegyedét alkotják). Ám Románia oly módon is érvelhet, hogy országos többségek sokfelé vannak helyi kisebbségben, kisebbségek pedig helyben többségben – például a románok a magyarországi Méhkerék községben, vagy az oroszok Kelet-Ukrajnában –, tehát e tényben semmi rendkívüli nincs.

A kérdéskörhöz hozzátartozik, hogy „a nemzeti identitástudat gyakran nem csupán emberekhez kötődik, hanem sokféle élő és tárgyi valósághoz is. Tájakhoz, földrajzhoz, a vidékhez és a vidékről készült absztrakciókhoz, vagyis térképekhez, országrajzolatokhoz. [...] A magyar nemzeti identitásra vonatkozó elemzések utalnak arra, hogy egyes, a történelmi Magyarország országrajzához igen erőteljesen ragaszkodó magyarok körében a történeti ország e rajzolatához hozzákapcsolódott térképi formájának szépsége. Hozzátehetjük: talán a szépen megsült, magyar kenyérnek a képe, eme kép felső íveltsége, domborulatossága. A kenyér pedig az élet jelképe, friss melegségében az otthon képzettársítója. A megelégedettséghez a léleknek valahogyan szükséges mindez így együtt: otthonnal, meleggel, jó ízzel, teljes ívű kenyér alakú, erdős-bérces határú hazával. Ám valójában a haza – kissé persze mind e felsoroltak is – mégis főként emberek közössége. [...] A román államterület is egyfajta korong, szabálytalan kör. A Trianon előtti Románia nem az – a mai az. A két világháború közötti – Dnyeszter-határral, az akkori teljes, szélesebb Dobrudzsával – pedig még inkább az volt – a Transznyisziát is birtokló, és a mítoszok Tisza határolta Romániájának képe pedig alighanem a leginkább az. Vajon egy kört, korong alakot közelítő, országnyi pátria-univerzumban telepedett-e meg a románság? Persze nem egészen. Inkább egy aránylag nagyon széles, sávszerűen körbefutó gyűrűn. E körgyűrű-sáv közepén helyezkedik el a hozzá képest kicsiny Székelyföld. E széles gyűrű közepén ugyan, ámde a székek »országa« nem része a kompakt módon románság lakta etnikai »román glóbusznak« – ahogy ötven éve, az egyébként a jogszerűség értelmében azóta sem maradéktalanul de-legitimált, ám akkor hivatalosan is Magyar Autonóm Területtel rendelkező Románia képe ezt szembeötlővé is tette. A román patriotizmus tekintsen el, mint jelentéktelentől, ettől a középben ugyan, de mégis kívül elhelyezkedettségtől? Ne legyen kíváncsi a román nemzet tényleges elhelyezkedésére, kissé patetikusan fogalmazva, ne legyen kíváncsi a mozgásban, települési trendekben is megnyilvánuló nemzeti habitusra? Aligha válaszolhatunk erre igennel... [...] Ha egy európai nemzet valami módon kulturálisan, akár csupán önkormányzatiságából és autonómiájából is kibillentve beolvasztani igyekszik egy másik európai, ha csak részét, töredékét is, akkor valahogy nem éppen nemes, nem éppen elfogadható úton jár. Ha egy nagy nemzet egy kis töredékkel teszi ezt, akkor még – ki kell mondani – kicsinyes is, és kicsinyességében bizony sajnálhatóvá, gyarlóvá válhat.”⁵

A Székelyföld magyarságát és egyáltalán magát a területet a román hivatalosságok nem tartják olyan nagyságrendűnek, hogy annak ügyeit ne lehetne menedzselni a jelenlegi politikai és igazgatási keretek között, és az területi autonómia megalkotását igényelné. Így ha valóban most kellene autonómiát kreálni, ezt az álláspontjukat a román hivatalosságok jobban tudnák védeni és képviselni, mint ha a megvolt autonóm területiségnek elkobzását kellene – az annexió kritizálásának nyomásával szemben is – megvédeniük.

Visszakanyarodva időben, leszögezendő, hogy az 1947-ben a párizsi Luxemburg-palotában parafált békeszerződés, akárcsak trianoni elődje is, nemzetközi jogilag legális. A folyamatnak – éppen magyar félremagyarázói szerint – egyetlenegy olyan, a mai helyzethez vezetett lépése van, amely nem biztos, hogy nemzetközileg maradéktan

lanul legitim. A Magyar Autonóm Terület egyoldalú román eltörlése az így gondolkodó szerint mintegy rendben is van, hiszen amit ócsárolnak, az éppen az akkori autonóm területiségnek a megléte, mert úgymond Sztálin és idegen nagyhatalom kreálta. Miért, Trianont magát nem a nagyhatalmak, majd Párizst talán nem Sztálin hozta össze? Mindez nagyhatalmi döntés volt, nem csak az 1952-es székelyföldi autonómia – ám ez is persze olyan volt, mint minden a környéken akkoriban. Ámde területi rendelkezéseinek egyoldalú román visszavonása valamennyi közül a legrosszabb; magyar oldalról hangoztatni kellene a későbbi román visszavonás jogtalanságát, ugyanis ha már megadtak valamit, egyoldalúan az nem vehető vissza, mint mondjuk Algéria függetlensége Franciaország által később nem lett volna visszavehető, úgymond ő adta, ha úgy hozná kedve, úgy miért is ne venné vissza? Nem könyörögnünk kellene a székelyföldi autonómiáért, jogos a követelés e szempontból, a visszavonás jogtalansága szempontjából is.

A Trianon-kastélyban, Bécs-Belvederében, Párizsban, végül Moszkvában, illetve legvégül Bukarestben, a kommunista pártközpontban az eltörlésnél már tényleg mindenfajta internacionális részvétel nélkül passzolgattak Magyarország és Románia, a magyar és a román náció között ide-oda területeket. Moszkva volt a magyar és a román államon kívüli utolsó érdemi döntéshely, ahol ugyan nem az államok közötti, de valamelyest mégis a nemzetek közötti státuskijelölésként jártak el. Ott valamicskét kaptunk, kompromisszumféléként, ami azért területi értelemben több volt, mint mai helyzetünk.

Az államterületek stabilitása egyébiránt fontos nemzetközi érték és érdek – még győztes háború esetén is megőrzendő.⁶ Mind a függetlenség megadása, mind pedig az autonómia megadása nem oda-vissza szimmetrikus aktus, „nem visszacsinálható” lépés: a már önálló, avagy autonómia esetén önállóbb státus, annak elnyertsége utáni visszavétele nem eszközölhető ugyanazon szempontok szerinti fordított irányú érvényesítésével, mint amilyen annak megadása volt. A „területiautonómia-elragadás” magyar elfogadása minden jövőbeni autonómiaküzdelmet is eleve értelmetlenné tenné, hiszen egy újabb ilyen belső önrendelkezés kivívása esetére vonatkozóan is mintegy „benne lenne a csomagban” annak visszavonhatósága, politikai konjunktúra jellege. Ezért nem szabad könnyösen, hallgatólagosan, önsorsrontó módon elfogadni a múlt századi trükkös (közigazgatási átalakításra hivatkozó) autonómiaeltulajdonítást visszamenőlegesen sem.

Nyilvánvalóan elfogadhatatlan, hogy egy területi önrendelkezéssel rendelkező entitás elveszítse identitását, vagy éppen létjogosultságát attól, hogy – egyébként közvetlen nemzetközi környezetéhez hasonló – rossz, rákényszerített politikai struktúrával rendelkezett egy megelőző rendszer idején. Könnyen belátható, ha létének elvesztését az elfogadhatatlan hajdani politikai szerkezet okán valaki egy maradéktalanul szuverén államra kívánta volna alkalmazni, az nem csupán felháborító, hanem egyenesen komikus is lett volna. Ilyesmire soha nem is került sor. Vajon akár országtól, akár autonóm entitástól azért elragadható lett volna akár részlegesen is a területe, mert a „ronda rezsimek” korában, a szomszédsághoz hasonlóan, külső parancsra benne is „ronda rezsim” létezett? Ahogy egy állam hajdani politikai gyarlóságai miatt nem

veszti felségterületét, ugyanígy egy autonóm entitás sem veszítheti el területét ilyen okoknál fogva.

A nemzeti területi autonómia, mely a nemzetek önrendelkezési jogából deriválódik, nyilván nem veszítheti el az előbbi jogból származó fennmaradását. A területi autonómia elősegíti a korábban területi konfliktusban lévő nemzetek viszonyának rendezését. E tekintetben a német–francia viszonyt is gyakran egyfajta modellként értelmezik.

„Német–francia jellegű megbékélésben élnek-e már a románok és magyarok? Nemzeteik sorsán tőprengő románok és magyarok – különösen értelmiségiek, értelmiségi veretű politizáló emberek – szerettek elmerengeni azon, hogy közös jelenük amolyan – kissé keletebbre tolt – német/francia megbékélés lenne. Reménykedjünk az ilyen modell segítő erejében! Ámde ne kergessünk illúziókat se – vegyük észre a permanens és az átmeneti különbségeket is! Sokféle különbség van. Érdemben viszont itt és most csak két eltérésre szabadjon kitérni. Az egyik eltérés a történelem folyamán ott és itt »gazdát« cserélt terület össznépességre vetített arányát és nagyságrendjét illeti, a másik pedig – bár csupán néhány évtizedes, mégis – már történelmi-nek is nevezhető, kompromisszumos hozzáállást is illető különbség. [...] A háború után Németország francia határvidékére és akkor Franciaország érdekszférájába eső Saar-vidék ugyanis a beköszöntött békeidők elején nem csatlakozhatott mindjárt Németországhoz – évekig egyfajta lebegtetett helyzetben maradt. Elzász és vele Lotaringia északi része végleg Franciaországhoz került, a szomszédos Saar Németországhoz csatolásának 1954. október 23-i, majd 1955. október 23-i népszavazásához viszont Franciaország hozzájárult, a népszavazás részt vevői Németországot választották, és e tartomány azóta is stabilan – így ma is – Németország része, ez az egyik német »Land«. Nem pont ilyesmire lett volna talán szükség román–magyar viszonylatban a 20. század második felében? Ilyesmi persze nem történt. Viszont egyfajta minimális – ám itt nálunk, később »elpárologtatott« – kompromisszum mégis formálódott errefelé is, és éppen a Saar-vidéki népszavazási évtized felében: nevezetesen a régi autonóm hagyományokkal rendelkező, tömbszerűen magyar, a Saar-földihez hasonló nagyságrendű népességgel rendelkező Székelyföldön Magyar Autonóm Tartomány alakítottatt és került be a romániai alkotmányba. Egy viszonylag kis terület, igencsak részleges »szuverenitással«, de mégis magyar autonóm területnek kiáltott ki, és az ilyen aktus – sem a szuverenitás másutt, sem az autonómia kihirdetése itt – nem reverzibilis az azt »megadó« pusztá elhatározásának függvényében. Mint már leszögeztük: az autonómia elnyerése után, az autonómia fennmaradásának vagy megszüntetésének ténye maga is autonómiát élvez.

Sajátos földrajzi elhelyezkedése miatt nem is jöhetett, nem is jön szóba a székely vidék Saar-földhöz hasonló perspektívája, nemzetállamához történő maradéktalan kapcsolása. Területi körülrájoztóságában, államon belüli viszonylagos önállóságában viszont előbbinek de facto is autonómként kellett volna fennmaradnia – persze a többségi nemzet, az egész ország és térség sorsához hasonlóan a megfelelő időben belsőleg demokratizálódva, és így működve ma is, az Európát átformáló »egymás között megosztott szuverenitások« korában is. [...] A társadalmi-politikai struktúrák

a rendszerrel együtt kilencven tájt változtak, ámde az intézményességnél szubtilisebb jogszerűség, a legalitás és legitimitás, a tényleges önkormányzatiság igazi jelentősége a térség formáló elvei között még csak most, meglehetősen lassan kezd beérni. Ezért, ezekért is maradt mindmáig nagy erőfeszítéseket igénylő, mondhatnánk, hercule-si feladat a német–francia típusú, vagy éppen más jellegű, de mély, igazi és szerves megbékélés meghonosítása errefelé. Ámde, a területiként is működő, másutt pedig alkalmasint az utóbbira is támaszkodó perszonális autonómiával együtt mégis meg kell honosítani!”⁷

Széchenyi és Wesselényi „két hazáról”, minden magyar dupla azonosulásáról szólt, amely alatt az akkor is szétválasztott Magyarországot és Erdélyt értette. Ma a két hazaként két elhatárolt területi „entitást”, egy országot (Magyarország) és egy autonómiát (Székelyföld) kellene értenünk, mindkettő esetében egy-egy, a történetiekhez viszonyítottan csonka entitást – de ennyit legalább kellene értenünk rajta! Mindez a két klasszikus patriótának, így a két haza ethoszának öröksége is.⁸

Magyarország, pontosabban a tömbmagyarság településterületei sok tekintetben nem csupán a közép-európai, hanem a délkelet-európai kontinentális nagyrégióhoz is tartoznak. Néhány éve már minden – a magyarhoz hasonlóan töredezett – délkelet-európai nemzet (szerb, horvát, román, albán, bolgár, török, görög) két entitásban él – a magyart kivéve, hiszen annak második entitását az autonómiát keretező állam bekebelezte.⁹

Érdemes rámutatni az „annexió dacára fennmaradt jogosultság” egy fontos nemzetközi példájára is. Lassan öt évtizede, pontosan 1967 óta egy igen jelentős közel-keleti hatalom, Izrael Állam által megszállt területek sajátos nemzetközi értelmezés, kezelésmód alatt állnak: az eltelt öt évtized sem törvényesíthette, legitimálhatta e területek valamiféle elkerülését abból a törvényes státusból, amelyben ötven évvel ezelőtt is és legitim módon ma is léteznek. Ilyen törvényesítést nem is szorgalmazott senki. Az említett székelyföldi (akkori hivatalos nevén Maros Magyar Autonóm Tartomány¹⁰) magyar autonóm terület 1967-ben lényegében még a szó területi értelmében életben volt, az akkor politikai viszonyoknak megfelelő politikai-igazgatási, entitásbeli autonóm keretek között. Egy évvel később, mint a Közel-Keleten, itt is de facto területi változások következtek be, Bukarest a terület autonóm mivoltát kvázi annektálta, de a legitim viszonyokat ez természetesen itt sem – és az említett közel-keletihez hasonlóan azóta sem – változtathatta meg. Az Izrael Állam által megszállt területek tekintetében az Amerikai Egyesült Államok és az európai hatalmak éppen a közelmúltban deklarálták – persze a palesztinok és más érdekeltek nyomására is – a legitim viszonyok további, egyértelmű változtatlanságát. E princípiumot az eddigieknél határozottabban a Székelyföld vonatkozásában is hangsúlyozni kell; a két szituáció ugyanis egyidős és hasonló!

Persze csak akkor lehet igazán érvelni az Izrael Állam által is elismerten saját státusukat megőrzött megszállt területek és a magyar autonómia annexiójának összevethetősége, párhuzamossága, hasonlósága mellett, ha Magyarország és Székelyföld adekvát módon meggyőzi önmagát is, másokat is, hogy a székelyföldi magyar autonómia jogszerűen ma is érvényes, miközben éppen a megvonása, eme megvonás hallgatolagos tűrése az érvénytelen. Nem kevesen vakították azzal a magyar közvéleményt,

hogyan a területi autonómiát a kommunizmus rendelte el, önsorsrontó módon így megnyilatkozva: „az a területi autonómia a magyaroknak nem is kell, az a rossz kommunista autonómia, bezzeg majd a jó!” Ez igazi blöff: a területi autonómia meghirdetése és életbeléptetése nemcsak kommunista országokban történt, de éppen annak egy tollvonással való megszüntetése az, ami csak kommunista országban esett meg.

A területi autonómiával szemben időnként felmerül az aggodalom, hogy ez az autonómián kívül maradó magyaroknak árthatna, mert még szűkebb világukon belül is egyfajta másodrangú magyarokká válhatnának, mint a részlegesen önrendelkező területekből kimaradók. Nem kell attól tartani, hogy ez az autonómián kívül maradó magyaroknak kárára lenne, hiszen nyilvánvaló, hogy magának Magyarországnak a megléte sem éppen árt nekik, bár nem osztozik kisebbségi létükben, keserveikben; sőt éppen ellenkezőleg, az ország léte hasznukra, támogatásukra és erősítésükre szolgál. Magyarország mellett a Székelyföld Autonóm Területi Entitás egyfajta részleges anyaország szerepet is betölthetne – azt hatékonyabban segítve – a történelmi Erdély további területein élő, több helyütt szórványosodó magyar népesség számára.

Határozottan vissza kell utasítani a nemzeti-etnikai autonóm területiségtől való további megfosztás lehetőségét. A magyar autonóm területiség majd öt évtizedes blokádjának feloldása után, közös megegyezéssel lehetne az entitás határait véglegesíteni.

JEGYZETEK

- ¹ Értelmezésünk szerint Székelyföld területi autonóm intézménye helyreállítását követően más, alternatív elnevezéssel (Kelet)-Erdélyi Magyar Autonóm Terület is lehetséges.
- ² Az elemzés egésze – ambíciója szerint – az autonóm, második magyar identitás problémakörét nem pusztán székelyföldi, hanem összmagyar szempontból kíséri meg értelmezni.
- ³ A nemzetközi jog sem egyféle, maradéktalanul kodifikált jog, és a nemzetközi relációk normarendszere sem az, hanem akár csupán néhány résztvevő és érdekelt paradigmája, teóriája is lehet. Ennek megfelelően kell kezelni, inkább érvelendő vitaelemnek tekinteni, mint bizonyossággként elővezetni. A nemzetközi jog egyébként sem egyértelműen levezethető, mindenkire kötelező építkezésű, hanem tárgyalási és vitajavaslatok sokasága. Igaz, természetesen még a belső jog egésze sem egyértelmű, ha az lenne, akkor nem lenne szükség bíráskodásra, bíróságokra, amelyek mérlegelnek és döntenek többféle értelmezés között. Ezért „vitajog” lelhető fel inkább az autonómiánál is, mintsem „punctumjog” lenne az. A most „aktuálisan kitalálendő”, kimunkálendő formulánál jobb a vele kapcsolatos tapasztalatok okán, első közelítésben az, ami már működött, „megvolt”, így például a már létezett, területben kialakult, majd utóbb elragadott Magyar Autonóm Területre való hivatkozás.
- ⁴ A dél-tiroli autonómia esetében az azt 1919-ig birtokló Ausztria védhatalmi státussal rendelkezik. Dél-Tirol autonómiája (egy Itálián belüli formulaként egyfajta belső kváziállam, ami persze nem „lebujtott államot” jelent), mint láthattuk, ugyanolyan háttérrel és motivációval és – ott nyugati, itt keleti – nagyhatalmi szignóval jött létre, mint a székelyföldi Magyar Autonóm Tartomány, és amint körvonalazódott eme területi autonómiák viszonya a magyarság, illetve a német–osztrák közösség egészéhez; a MAT kötődése Magyarországhoz ugyanolyan, mint az említett tiroli és osztrák egymáshoz. Egyébként újabb keletű beszámolók szerint egyre halványul a dél-tiroli autonómia mintaképe, ugyanis ismét Bécshez szeretnének tartozni, az ottani jólét sem tünteti el a nyelvi és a kulturális különbségeket. Az észak-olaszországi Dél-Tirol polgármesterei önrendelkezési joguk visszaállítását kérik. A magyar autonóm entitásnak azonban már csak a „magyarközi” területi kontinuitás hiányában, a két tömbmagyar terület elkülönültsége és távolsága miatt sincsenek átkapcsolódási törekvései.
- ⁵ Kolozsi Béla: *Autonómia és a szabadságot adó szabadsága*. Felvidék.ma, 2010. május 30.

⁶ Az akkor, a világháború negyedik évében még háborús győztes Magyarország az 1918 tavaszi bukaresti békében, a magyarok számára győztes békeszerződésben sem kísérelte meg annektálni a Székelyföld-del kontinuum módon határos, magyarlakta szomszédos Csángóföldet. Románia 1918 tavaszán „volt kénytelen lehorgasztott fejfel megkötni a bukaresti békeszerződést. A győztesek között lévő Magyarország nagylelkű volt, nem úgy, mint röviddel később Bukarest, az addigra győztesé vált antant farvizén. Igen, a farvizén, mert Románia különbékéjével elveszítette az antant kegyeit, többé nem volt sem része az antantnak, sem érdemben hadviselő. Két év múltán, a Trianon-palotában Románia nem csupán a korábbi államhatárai menti román lakosságú területeket kebelezte be, de – mint tudjuk – magyar népességű vidékeket is, bőségesen. Ezzel szemben Magyarország a maga győzelme idején, az 1918 tavaszi békeszerződésben nem csupán román népességű területekért nem nyújtotta ki a kezét, de még a közvetlenül az akkori határai menti, azokon kívüli magyar népességű vidékekért sem! Pedig bizony voltak ilyenek. Nevezetesen – mint már említettük – a Csángóföld, kontinuum módon elhelyezkedve a magyarországi, magyar Székelyföld közvetlen szomszédságában. Könnyen és néprajzilag nem éppen méltánytalanul arrébb helyezhető lett volna a magyar államhatár, nem hagyva ki a közvetlenül szomszédos magyar népességű területeket a magyar állam kereteiből. A történelmi hagyomány, a hosszú távú stabilitás azonban fontosabb értéknek tűnt a magyar államvezetés számára. Nemes lelkű volt ez a magyar mértékletesség? Mindenesetre ne csupán Trianonra emlékezzünk a világháború végével kapcsolatosan, de erre a békeszerződésre is, és arra is, hogy a Csángóföld magyartalanításáért lihegő, veszélyekre hivatkozó, pánikszerű, szűkkeblű, sovén román politika méltánytalanságát érzékelteti az is, hogy Magyarország győztesként sem ragadta el, még magyarjaival együtt sem a csángó vidékeket.” Kolozsi Béla: *Magyarország és Csángóföld*. Háromszék, 2011. május 18.

⁷ Kolozsi Béla: *Lesz-e német-francia jellegű megbékélés?* Háromszék, 2009. augusztus 8.

⁸ „Aligha árt persze a teljes magyar szolidaritásnak Magyarország állami léte; s aligha ártana az autonóm, bár igencsak megcsönkített erdélyi entitás a szélesebb nemzeti közösségnek! Akár mindkettő is szolgálhat anyaország-háttérként a többiek, az entításokhoz képest »diaszpórában« élők számára. A Székelyföld talán mindenekelőtt a történelmi Erdély egyéb területein, kevésbé tömbszerűen élő magyarságot szolgálhatná, a mai Magyarország pedig a hajdani, mára megnövekedett Partiumot és Kelet-Bánságot is magában foglaló, egykori Erdélyen kívül értelmezett Magyarország területén őket segíthetné a nemzet körében megmaradásban és fejlődésben. És persze azért a történeti erdélyieket is.” Sőt az 1848-as Unió mindkét utód-„entitása” – ki-ki a maga erejéhez mérten – ott állna valamennyi magyar kisebbségi és szórványközösség mögött, mellett. Kolozsi Béla: *Csonka-Erdély, Csonka-Magyarország*. Háromszék, 2010. október 14.

⁹ Délkelet-Európa nemzeteinek elhelyezkedése nem kontinuum, hanem töredékes. Ámbár ez nyugatabbra is előfordul, mégis e vidéken igazán karakterisztikus. A délkelet-európai országok valamennyien rendelkeznek a nemzet egyfajta „fősodor” államáról letört, annál kisebb nációrészekkel. Ám náluk jobbára egyenesen ország lett e letört részekből. Minden balkáni nemzet közösség mára már – helyenként ilyen-olyan megszorításokkal – dupla országúvá vált: egy nagyobb és egy kisebb országgal. Felsorolva az érintetteket: Szerbia – Bosznia/Srpska-Republika, Albánia – Koszovó, Bulgária – Macedónia, Görögország – Ciprus, Törökország – Észak-Ciprus, Horvátország – Bosznia-Hercegovinai Föderáció, Románia – Moldova. Pedig a magyarok beérnék éppen nem teljesen szuverén, csupán csak autonóm „kisebbségi országgal”, területi egységgel is. Ebben az értelemben vágyhatunk rá: bár helyet kaphatnánk szimbolikusan mi, magyarok is a leszakított kompakt nemzetrészeknek egyenlő közösségi jogokat biztosító Európában – itt, Délkelet-Európától kicsit északabbra is, kontinentálisabban is –, nem kevésbé, mint a sokszor inkriminált Balkán-félszigeten! Lásd Kolozsi Béla: *Legalább, mint a Balkán!* Háromszék, 2009. november 13.

¹⁰ A tartomány kifejezésben van valami „feudális”, paternalisztikus alárendeltségi jelleg, mondjuk a centrum, a főhatalom azt mintegy „tartja”, ahogy a nagy antik birodalom e szó megfelelőjét használó eljárásában is volt egyfajta emancipálatlanság, avagy az osztrák örökös tartományokban is, és ahogy a mai német állam tagországaira (Land) vonatkozó magyar fordítás is azt (egyébként helytelenül) alkalmazza. Természetesen az erdélyi, székelyföldi autonómia esetében sem fogadható el, hanem inkább egyszerűen az autonómia vagy az entitás kifejezés az igényelt a belső, maradéktalanul szuverén államon belüli részterületre, „tagországra”.

Tomka Ferenc

Egyházüldözés és propaganda a kommunizmusban¹

Religious Persecutions and Propaganda in Communism

Összefoglalás

Sokan hallottak arról, hogy a kommunista hatalom üldözte az egyházat, de ennek összetett rendszerét inkább csak a kort tanulmányozó szakemberek ismerik, pedig az megrendítően izgalmas és közérdekű. A tanulmány áttekintést ad a kommunista egyházüldözés történetéről és az ezt kísérő propaganda módszereiről.²

Summary

Many have heard that the Communist regime persecuted churches, but its complex system is mainly known to the specialists of the period, despite the fact that it is shockingly exciting and of general interest. An overview is given of the history of religious persecution by the Communist regime and the accompanying propaganda methods.

A KONCEPCIÓS PEREK ÉS MÓDSZEREIK

A kommunista diktatúra egyházüldözésének egyik mesteri eszköze volt a koncepciós perek lefolytatása, ezért érdemes megvizsgálni, milyen módon használta fel ezeket a pereket az egyházellenes propaganda.

A Mindszenty-per – a koncepció per példája

Új fényt vetnek a koncepció perekre az 1990 után előkerült jegyzőkönyvek, amelyekből pontosan megismerhetjük az ilyen jellegű perek előkészítését és levezetésének menetét.³ A fennmaradt dokumentumok bemutatják, hogy Rákosi Mátyás, a párt vezetője – és egy általa irányított csoport, Kádár János belügyminiszter közreműködésével – előre meghatározta, kiket kell majd a per tanúivá tenni (akár volt közülük a Mindszenty elleni vádakhoz, akár nem). Megtervezték, milyen vallomásokot kell kikényszeríteni belőlük, a kicsikart, hamis „vallomások” alapján hogyan kell összeállítani a vádiratot, s végül, hogyan kell ezeket a propagandára felhasználni, az ország és a külföld elé tárni.⁴

A kommunista büntetőeljárások gázságának egyik jellemzője – ami lehetővé tette a koncepció pereket is –, hogy a bírói ítélethez nem volt szükség bizonyító tényekre vagy tanúkra, elegendő volt a vádlott beismerő vallomása. Azokat pedig szisztematikusan *ki lehetett verni* a vádlottakból. E logika alapjait Lenin vetette meg, amikor ezt írta: „Számunkra az erkölcs az, ami elősegíti a kizsákmányoló társadalom elpusztítását.”⁵ Ennek mentén minden erkölcsössé vált, amit a kommunisták tettek.

A koncepció perek jellemzője, hogy a pert megelőzően – így a Mindszenty-per előtt is – az állambiztonsági emberek készítettek egy, a céljaiknak megfelelő vádiratot. A Mindszenty elleni vádiratok fennmaradtak. Az első vádirattervezet nem nyerte el Rákosi tetszését. A dokumentumon az ő kézírása olvasható: „Ez a jegyzőkönyv politikához nem konyító emberek munkája. Ez Mindszenty működését dicsőítené.” Ezzel szemben a jegyzőkönyvnek röviden és tömören tartalmaznia kellett a következőket: a magyar demokrácia megdöntésére irányuló tevékenységet,⁶ a kémkedést, a valutaüzérkedést. Tartozzon a vádak közé a Habsburgok visszahozatalának szervezésére irányuló tevékenység, a nyilasok támogatása (bár a bíboros a nyilasok börtönét is megjárta). Rákosi utasításának végén összefoglalja a célt: „A jegyzőkönyv Mindszentyt mutassa egy reakciós, korlátolt, szűk látókörű, cinikus politikai kalandornak. A jegyzőkönyvből ne csak a magyar nép lássa, hanem a külföld is, kicsoda Mindszenty. Ezért nemcsak reakciós, fasiszta voltát, hanem korlátoltságát, jellemtelenségét, hazudozásait, elvakultságát is le kell leplezni. Ne felejtsek el, az ügy messze túlnő a magyar határon, és az egész nemzetközi reakció veresége.”⁷

A vádakkal kapcsolatban ismernünk kell a tényeket: pl. a valutához a hercegprímásnak annyi köze volt, hogy tekintélyes külföldi pénz-, ruha- és gyógyszersegélyeket szerzett a háború után nyomorban élő magyarok számára. Rákosiék a bűnül rótták fel, hogy a valutát nem váltotta át magyar forintra. Ebben az időben a pénz tudvalevően egy-két nap alatt elveszítette értékét, a valuta viszont vásárlóértékkel bírt, és sok tízezer ember életét mentette meg.⁸

Mindszentyről két összefoglaló könyv született a propaganda számára, amelyek a Rákosi által megfogalmazott rágalmakat tartalmazták, bárdolatlan stílusban. E „Sárga könyvet”, majd később a „Fekete könyvet” ország- és világszerte terjesztették. A propaganda hazugságára jellemzően szerepelt benne a prímás kézzel írt „vallomása”, amelyben a Rákosi által megadott stílusban vallja be bűnösségét. A bíborost ismerők

természetesen azonnal felismerték, hogy illet Mindszenty sosem írta le. A kézzel írt vallomás rejtélye a külföld számára is nemsokára feltárult: egy külföldre menekülő neves magyar írásszakértő házaspár vallotta be és tárta a világ elé (és kicsempészett fényképekkel igazolta), hogy őket kényszerítették arra, hogy Mindszenty kézírását utánozva, számos beismerő „vallomást” hamisítsanak. (A vallomást tevő szakértő házaspár rövidesen, „váratlanul” elhunyt.)⁹

A koncepció vádak bevallását gyakran erőszakkal csikarták, verték ki a vádlottból. Mindszenty bíboros emlékirataiban beszámol arról, milyen kínzásokkal akarták kényszeríteni, hogy vallja azt, amit a koncepció szerint hallani akartak. „A letartóztatás napján az Andrássy út 60.-ba vittek. Lehúzták reverendámat, és gúnyosan nevetve alsóruhámat is. [...] Majd elkezdődik a kihallgatás. Írnak egy jegyzőkönyvet, de nem az került bele, amit én mondtam. Megtagadtam az aláírást. Décsi (ávós ezredes, a tárgyalás vezetője – T. F.) fenyegetően megszólal: Jegyezze meg, nálunk a vádlottak nem azt vallják, amit ők akarnak, hanem amit mi akarunk. S kiadta az utasítást: Tanítsátok meg vallani! Az őrnagy visz a cellámba... [...] Belép oda egy magas, tagbaszakadt rendőrtiszt... Nekem fut, és csizmával egész erejével belerúg földetlen gerincembe. Ő is, én is a szemközti falnak esünk... Egymás után méri rám az ütéseket. Arra ébredek, hogy felloccsolnak... Visszavezetnek. Újra követelik, hogy írjam alá a jegyzőkönyvet. Megtagadom. Ez nem az én vallomásom. Décsi dühösen kiadja a rendelkezést: Vissza vele! A gumibotozás újrakezdődik. Utána megint visszavisznek. Décsi ordítva követeli a jegyzőkönyv aláírását. Amikor megtagadom, harmadszor vitet vissza »külön kezelésre«. Az őrnagy harmadszor gumibotoz meg. Ezután Décsi utolsó kísérletet tesz, hogy aláírassa velem a jegyzőkönyvet. Válaszom ugyanaz. Megint tudtomra adják, hogy a vádlottaknak itt azt kell vallaniuk, amit a rendőrség parancsol. A kihallgatók is kifáradnak. Ezután eltelik egy nap, majd a második éjszaka is olyan, mint a tegnapi.”¹⁰

Közben máris beindul a sajtóban a propaganda-hadjárat, amely egyben a vádlott „meggyőzésének” egy újabb lépése is. Az *Emlékirataimban* így folytatja: „A következő nap az egyik ór felolvassa a *Szabad Nép* újságot, amelyben Kádár belügyminiszter tudtul adja, hogy a bíboros a bizonyítékok súlya alatt megtört, beismerte az összeesküvést, kémkedést, valutával üzérkedést.”¹¹ Ezután éjszaka folytatódnak a „kihallgatások”.

A következő napok egyikén a meggyőzés és a kínvallatás egy újabb formáját alkalmazták: megmutatják neki lefogott titkára róla szóló, aláírt „vallomását”. Rá akarják bírni, hogy ő is „vallja be”, amit mondanak neki. Közben orvosok rendszeresen látogatják, és különböző „orvosságok” bevitelét követelik, melyeket, ha teheti, a bíboros titokban elrejt, mert tudomása van az ÁVO által használt akaratbénító szerekről. Megfenyegetik, hogy az édesanyját is behozatják, ha nem hajlandó vallomást tenni.

Az *Emlékirataimban* így folytatja: Mintegy két hét után „táncoló színes köröket kezdtem látni a falon, a levegőben... Décsi ezredes minden éjjel két-három ízben átad kínzómnak, aki záporozza rám az ütéseket. Fizikai megtörésemre szolgál egy másik kegyetlen módszer: nem engednek aludni. Bénuló állapotomban kezdem elhinni, hogy talán mégis bűnös vagyok... Az akaratbénító és kábító szerektől való félelmemben alig eszem... Szabad levegőre az itt töltött 39 nap alatt egyszer sem engedtek. Egy

eddig soha nem tapasztalt félelemérzés kerít hatalmába. [...] Ellenállásom legyen-gült, öntudatom, önérzetem is kihuny... Már azzal sem törődöm, hogy az elém tett jegyzőkönyv az én vallomásomat tartalmazza-e.”¹² A folytonos kihallgatásokra éjszaka viszik el, hogy a rabok ne lássák, hogy a bíboros itt van köztük.

A propaganda következő lépéseként a „nyílt tárgyalás” következik. A bíborost megmosakodva, megborotválva, új ruhába öltöztetve az orvosok készítik fel, hogy kibírja a tárgyalást. Itt – öntudatának teljes hiányában – elmond egy belé szuggerált beismerő beszédet,¹³ amelynek következtében február 8-án életfogytiglani börtönre ítélik.

A propaganda végső eszközeként a sajtó, így a *Szabad Nép* már két nappal az ítélet előtt, február 6-án így ír: „Egy szálnalmas féreg, riadt gonosztevő áll a bíróság előtt. Sutba dobva elveit és céljait, csak eggyel törődik, hogyan menthetné meg nyomorult életét. Hazudozik, kibúvókat keres, büntársaira hárítja a felelősséget. Minden jóérzésű ember megvetéssel fordul el az emberi elaljasodásnak attól a szörnyű gyalázatától, melyet Mindszenty testesít meg.”

1949. július 7-én, amikor a bíboros némileg megerősödött, a Népbíróságok Tanácsához írt levelében börtönben tett „vallomásait” semmisnek nyilvánítja. Ezt azonban nem hozzák nyilvánosságra. A következő évtizedekben, egészen a rendszerváltásig a propaganda változatlanul a Rákosi által megrajzolt bíborosképet szokolja a társadalomba.

A Grösz-per és az amalgám perek, mint a propaganda eszközei

Az amalgám per fogalmát a jegyzőkönyvek tanúsága szerint maga a kommunista titkosrendőrség és vezetőség használta, amint erről is maradtak meg. 1951. május 4-én a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának ülésén Révai József, a párt egyik főideológusa válaszolt a jelenlevőknek a tervezett koncepciós per körvonalaival. Ezekben az években a párt elsősorban a szerzetesrendeket és a püspököket akarta lejáratni a nép előtt, és mindazokat, akik támogatták őket. Ez teszi érthetővé a vádlottak összeválogatását. Idézzük a jegyzőkönyv anyagát: „A per vádlottjait »amalgám« módszerrel¹⁴ kell kiválogatni. [...] A vádlott legyen a pálos rendfőnök, a ciszterci rend főnöke és néhány püspök. A következő vádak kell bebizonyítani: A. A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél ellenforradalmi szervezetet épített ki. (Valójában a pálos Vezér Ferenc asszonyokat védett a megerősököléstől, eközben a férjek agyonverték néhány szovjet katonát. – T. F.) Munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a Püspöki Kart. B. A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítást akarják, hogy esküdt ellenségei a demokráciának... megszégik a törvényeket, kémkednek, valuta-üzleteket kötnek. C. A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonultak, államellenes működést fejtenek ki, a reakciós püspökök tudtával és segítségével. D. A pernek bizonyítani kell, hogy a szerzetesrendek tagjai erkölcsi mocsárban élnek. A pert úgy kell előkészíteni, hogy legkésőbb május végén legyen.”

Felmerült a kérdés: „melyik püspökre kell a tüzet irányítani”, Grösz vagy Shvoy, avagy Péteri püspök legyen a vádlott? „Letartóztassuk-e őket a per előtt?” A jegyző-

könyvek rögzítik a vitát, végül az a döntés születik, hogy csak Grösz érseket tartóztassák le, a többieket „helyesebb házi őrizetbe venni, internálni, s így lehetetlenné tenni püspöki funkciójuk gyakorlását”.¹⁵

A Grösz-per szándéka széles körű csapást mérni az egyházra, ezért a fő perhez számos mellékpert kapcsoltak, melyek szintén pontosan előkészített tervek szerint folytak le.¹⁶ Meghatározták: „Amennyiben lehetséges, a vádirat május 25–26-án jelenjen meg. A tárgyalás június 2-án kezdődjék, lehetőleg úgy, hogy négy tárgyalási nap után ítéletre kerülhessen sor.”¹⁷ Az ÁVH már kellő tapasztalattal rendelkezett arról, mennyi idő alatt lehet kínzással-veréssel, tudatot torzító eszközökkel vallomásra kényszeríteni az elítélteket.

Grösz érsek amalgám perének 22 mellékperében 17 halálos ítéletet hoztak, 216 személyt ítélték sokévi börtönre. A dokumentumok félelmetes pontossággal mutatják be a koncepciót: a persorozatban vádlottá kell tenni mindazokat a tipikus alakokat, akik még kiállnak az egyház mellett. Közjük kerültek szerzetesek, katolikus újságírók, ügyvédek, papok és világiak.

A perrel kapcsolatos sajtókampányt, propagandát annyira fontosnak tartották, hogy Rákosi Mátyás vezetésével körültekintően kidolgozták: ki, hogyan, melyik újságban és miként tájékoztasson az eseményekről. Az újságok pontos sorrendet tartva úgy jelentették meg a híreket, hogy minden napra jusson egy-két tudósítás.

Ezután azt is megtervezték, miként használják ki a propaganda által teremtett légkört: hívják meg a püspöki kar még szabadon levő tagjait, hogy a megfélemlített légkörben tárgyaljanak velük. Vegyék rá őket arra, hogy ígérjenek hűséget az államnak, és ítéljék el a per vádlottjait. Mivel mindennek lényegi célja a propaganda is: követeljék a püspököktől, hogy ígéreteiket az ország nyilvánossága előtt tegyék.¹⁸

A DIKTATÚRA ELSŐ ÉVEINEK TÖRTÉNETE ÉS PROPAGANDÁJA

Áttekintve a kommunizmus hazai történetét, látható, milyen módszerekkel és propagandával vették kezükbe a hatalmat, és folytatták az egyházellenes támadássorozatot. Módszerüket „szalámitaktikának” nevezhetjük. Lépéseik előre kiszámítottan épültek egymásra: az egyesületek megsemmisítése; a többi párt megsemmisítése; az iskolák államosítása, hitoktatás betiltása; főpapi perek; a papi békemozgalom által a papság megosztása.

Az egyesületek megsemmisítése

Magyarországon a 40-es években a katolikus szellemű egyesületek és társulatok taglétszáma több mint egymillió főt tett ki.¹⁹ A kommunisták részéről az egyház elleni támadás első lépése volt, hogy 1946-ban minden keresztény egyesületet betiltottak, vezetőiket börtönbe zárták, több esetben kivégezték. A betiltásokat, a propaganda eszközeit használva, minden esetben jogosnak kellett igazolni. A titkosrendőrök tehát rendszerellenes röplapokat vagy fegyvereket rejtettek el egyházi iskolákba vagy a vád alá helyezni kívántak lakásába, padlására. Majd a „megtalált” bizonyítékok alap-

ján megszülethettek az ítéletek. Ezt a módszert követték többek között Kiss Szaléz gyöngyösi ferences perében, majd halálos ítéletében. A szerzetes körül erős katolikus egyesületi élet folyt. Az ellene irányuló súlyos vádaknak, majd pernek feladata volt igazolni a katolikus egyesületek (s mellette a szerzetesek) gonosz és rendszerellenes magatartását, azaz az egyesületek és szerzetesrendek megszüntetésének jogosságát. 1946-ban Kiss Szalézt három fiatalkorú „társával” együtt halálra ítélték, az ügy további 30 diák vádlottját szovjet munkatáborokba küldték.

1946-ban a Teréz körúton egy összeszólalkozásban lövöldözés támadt, és két orosz katona meghalt. A tetteseket nem találták, de a rendszer és a propaganda katolikus egyesületi fiataloknak tulajdonította a támadást.

A pártok megsemmisítése

A Kommunista Párt programja 1945 táján egy többpártrendszerű demokráciát hirdetett meg. De a párt szinte azonnal megkezdte a többi párt, a más véleményen lévők kiirtását. A feltárt dokumentumokból kitűnik, hogy belső embereik számára kezdettől világos volt a távlati cél; ugyanaz az út, amelyet évtizedekkel korábban a Szovjetunió végigjárt Lenin, majd Sztálin vezetésével. Először meg kell semmisíteni minden egyesületet, majd minden egyéb pártot, társadalmi erőt, majd az egyházi vezetőket, végül következik a vallás teljes kiirtása.

A propaganda a társadalom adott helyzetétől és a körülményektől függően hirdette a rendszer céljait. Az 1945 utáni években ugyanazokat az elveket vallotta, amelyeket a korabeli társadalom és jogrend jogszerűnek tartott, így többek között vallásszabadságot hirdetett.²⁰ A párt vezetőinek magatartása is a propagandának megfelelő volt: amíg az látszott szükségesnek, addig az egyházak szövetségesének mutatták magukat, akik csupán a reakciós főpapok (eleinte csak Mindszenty) ellen folytatnak harcot. 1947-ben a kommunista vezetők, Dinnyés Lajos, Münnich Ferenc még részt vettek a Szent István-napi körmeneten és hasonló egyházi rendezvényeken. Az 1946. I. tc. kimondta: „Az állampolgárok elidegeníthetetlen joga: a vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása... az egyesülés és gyülekezési jog.” A háttérben azonban az egyház elleni harc szüntelen tervezése folyt. Előkerült egy bizalmas irat, amelyet a Politikai Bizottság tagjai 1948 novemberében kaptak kézbe *A klerikális reakció elleni harc* címmel.²¹ Ebben részletekig menő program olvasható a „szalámitaktika” további lépéseiről, melyeknek célja volt az ideológiai harc mellett, hogy igazolják a kommunisták teljhatalmát, és megrettentsek a társadalmat és az egyházak vezetőit.

Az iskolák államosítása

Az egyesületek elleni vádakot követték az egyházi iskolákat és a hitoktató papok erkölceit kikezdő támadások, rágalmak. Így rövidesen „igazolttá vált”, hogy az egyházi szervezetekben, iskolákban „összeesküvő, államellenes, fasiszta elemek”, tanárok, diákok bújnak meg. Rákosi eközben, 1947-ben ismét teljes vallásszabadságot és a vallásoktatás szabadságát hirdette meg.

Egy koncepcióspir-sorozat után, 1947-ben megszüntették a kötelező hitoktatást, majd 1948-ban államosították az egyházi iskolákat (melyeknek több mint fele katolikus iskola volt). A propaganda az egyházi iskolák nevelési rendszerét, nevelőit és sok esetben diákjait is rendszeresen hamis vádakkal támadta. Akik megpróbáltak kiállni ezen iskolák mellett, azokat bezárták, a megvádolt fiatalokat kitiltották az ország összes középiskolaiból. Ezzel törekedtek elriasztani mindenkit attól, hogy az egyháznak, az iskoláknak védelmére keljen.

Az iskolák államosításával összefüggő hangulatkeltéshez kapcsolódott a pócspetri per. A falu 1948 júniusában a katolikus iskolához kivonult, és az iskola bezárása ellen tüntetett. Miközben két rendőr megpróbálta visszatartani a tömeget, az egyik falubeli az egyik rendőrtől elvette a puskáját, és agyonlőtte. A falut a rendőrség napokra elzárta, többeket összeverték, börtönre ítélték. A plébánost, Aszalós Jánost és a falu jegyzőjét megvádolták és halálra ítélték. Később a plébános ítéletét életfogytiglanra változtatták, a jegyzőt kivégezték. A pert és ítéletet a politikai fordulat után koholták és koncepciónak nyilvánították.²²

A szerzetesrendek feloszlatása

A nagy egyházi intézmények megsemmisítése után kezdődött meg Mindszenty bíboros pere, majd a szerzetesrendek feloszlatása. 1950 augusztusában 2500 szerzetest internáltak, majd egy hónap múlva a többieket, összesen mintegy 11 600 szerzetest. Mindezt perek és széles körű propaganda készítette elő, köztük Mindszenty bíboros pere; utólag is perekkel igazolták ennek jogosságát, a Grösz-perhez amalgám módon kapcsolt szerzetesi perekkel.

A média minden egyes perrel kapcsolatban újra és újra megfogalmazta: ismét fény derült a klerikális reakció, a szerzetesek, katolikus egyesületek, iskolák államellenes magatartására, és számos összeesküvésüket sikerült leleplezni.

A papi békemozgalom

A kommunista propaganda rafinált eszköze lett az ún. papi békemozgalom. E mozgalom célját Rákosi fogalmazta meg 1949-ben, a párt (MDP) ülésén: „Gondoskodnunk kell arról, hogy az ellenség megoszoljon, a káplán a püspök ellen legyen.”

A kommunisták bevált módszerként alkalmazták a velük szemben álló erők megosztását (divide et impera). Előbb a keresztény egyházak (katolikusok, protestánsok, kisebb egyházak) között szítottak ellentétet, majd – a papi békemozgalom segítségével – a papság és a püspökök között. A békemozgalom a propaganda jól kimunkált eszköze is volt: igazolni kívánta a magyar nép és a világ felé, hogy a rendszer képes együttműködni a „haladó papsággal”.

A pártvezetőség fennmaradt jegyzőkönyvei igazolják, hogy a mozgalmat a párt tervezte és tartotta fenn. A háttérből való irányítással Rákosi a fiatal Kádár Jánost bízta meg.²³ Egy jegyzőkönyv beszámol arról, hogyan határozták meg előre egy Kádár János által vezetett megbeszélésen az „első békegyűlés” napirendjét, körülményeit és

a felszólalásokat. Sőt, előre megtervezték a gyűlést előkészítő propagandát is: „Szombaton jelenjenek meg az első erre vonatkozó sajtóhírek. A *Magyar Nemzet* és a *Kis Újság* tegyen közzé vasárnapi számában egy rövid részvételre vonatkozó hirdetményt. Majd kedden az összes többi sajtóorgánumon a sor. [...] Szombaton a *Szabad Nép* írjon erről, majd a Rádió, következő számában a katolikus *Új Ember* újság. Készüljenek filmfelvételek a filmhíradók számára. Ezek feladata igazolni, hogy milyen sok pap ért egyet a szocializmus építésével.”²⁴

Az első gyűlés után a sajtó azonnal világgá kürtölte a résztvevők magas számát. A 273 résztvevő valójában a papság létszámának csupán 3,5%-át jelentette, annak ellenére, hogy minden katolikus pap, szerzetes, de sok protestáns lelkész is kapott meghívót. A meghívón, félrevezetően, a gyűlés témájaként nem az állam melletti elköteleződés állt, hanem „a társadalmi igazságosság, valamint az állam és az egyház együttélésének módjai”. Mint később napvilágra került, a 273-as létszám sem volt igaz. A rendszerváltás utáni levéltári vizsgálatok alapján kiderült, hogy sok hamis név található a jelenléti íven. Olyan szerzetesek is szerepelnek rajta, akik ekkor már internálótáborban sínylődtek. Püspöki levéltárakból kerültek elő levelek, amelyekben papok tiltakoznak az ellen, hogy nevük bekerült a megjelenteket tartalmazó és országszerte terjesztett névsorba, noha nem voltak jelen.

A sorozatos félrevezető hazugságok és a hamisító propaganda ellenére a külföld ekkortájt következetesen elítélte a magyar kormány eljárását. Az Egyesült Nemzetek közgyűlése 43:3 arányban nemzetközi sérelemnek bélyegezte a Mindszenty-pert. A hazai püspöki kar és a magyar nép jó része is szembefordult a hamis propagandával, még ha ezzel a börtönbe zárást kockáztatták. Az egyház betiltott és börtönnel büntetett, az ifjúság körében végzett munkája egész idő alatt folyt, az ismételt razziaák és börtönbüntetések ellenére.

A MAGYAR EGYHÁZ HELYZETE 1960 UTÁN

A kommunista időszak egyik legnagyobb feltűnést keltő eseménye volt a Vatikánnal való, 1964-es részleges megállapodás, mely szintén jelentős mértékben propaganda-célokat szolgált.

Háttére, hogy az 56-os események, majd a forradalmat követő megtorlások miatt Magyarország ENSZ-tagságát felfüggesztették, s a diktatórikus ítéleteket világszerte tiltakozások kísérték. Kádárék ezért mindent megtettek rendszerük újra elismertetéséért. 1962-ben sikerült visszaszerezniük a teljes jogú ENSZ-tagságot. 1963-ban amnesztiát hirdettek az 56-os politikai foglyok számára, majd ugyanebben az évben – a dokumentumok tanúsága szerint Moszkvával egyeztetve – puhatolódzni kezdtek, vajon a Vatikán hajlana-e valamiféle megállapodásra a magyar állammal.

Az 1964-ben létrejött megállapodásokat a vezetés idehaza és a külföld előtt is a kommunista hatalmi berendezkedés szentesítéseként értékelte. Agostino Casaroli, a meg egyezést tető alá hozó pápai megbízott azonban így ír emlékezéseiben: „A megállapodás csökkenteni akarta az egyház jogainak korlátozását Magyarországon, de ezt csak kevésbé sikerült elérnie.”²⁵ Az egyházak helyzete sok szempontból semmit sem javult.

Az elkötelezett papok és világi hívek elleni perek folytatódtak a következő 8 év során, egészen 1972-ig. Az ezt követő években már nem folytattak le pereket, de a hívő keresztények és a papok változatlanul tapasztalták a titkosrendőrség folyamatos jelenlétét és fenyegetéseit, és súlyos társadalmi hátrányt szenvedtek egészen a rendszerváltásig.

A propaganda szempontjából érdekes adat, hogy míg az 1960 előtti perek országos és nemzetközi visszhangot kaptak, a későbbi években a propaganda célja épp az ellenkező lett: bizonyítani, hogy hazánk demokratikus, Európa-konform útra lépett. Az esetenként több száz vallásos embert érintő házkutatásoknak, pereknek és börtönítéleteknek olyannyira nem volt sajtóvisszhangja, hogy a kutató is legfeljebb az apró betűs hírek között lelhetette ezek nyomát.

E megdöbbentő propaganda gyümölcseként a magyar történetírás legtöbb alapműve máig is úgy állítja be, mintha az 1964-es megállapodással véget ért volna a hazai egyházüldözés. Az egyetemeken használt, a 20. századról szóló tankönyvek sem írnak az 1960 utáni egyházi perekről, a papokat és vallásos embereket sújtó bebörtönzésekéről, melyek egészen 1972-ig folytatódtak.²⁶ Még kevésbé szólnak az egyháznak 1989-ig tartó titkosrendőri megfigyeléséről. Ennek eredményeképpen a történelem szakon ma végző hallgatók is ezt a hamis képet ismerik.

Jól ábrázolja a helyzetet és a propaganda szándékát a politikai rendőrség egy fennmaradt, 1964-es helyzetelemzése. „A politikai stabilitás lehetővé teszi, hogy a belső reakcióval szemben ne alkalmazzunk nagyobb arányú rendőrségi intézkedést. Viszont az ellenséges elemeknek és szervezkedéseknek szélesebb körét tartjuk ügynöki és technikai ellenőrzés alatt, mint bármikor az előző években. Meg tudjuk szerezni a kellő bizonyítékokat ahhoz, hogy ha a politikai helyzet úgy kívánja, tevékenységüket, a törvényességet betartva, megszakítsuk.”²⁷

Mindemellett, már az 1972-ig tartó perek idején, majd később is, a perbe fogottaknál lényegesen nagyobb volt azok száma, akiknek „veszélyes voltát” a rendőrség jelezte az iskoláknak, a munkahelyeknek, melynek következménye sok esetben a munkahelyről, egyetemről vagy a középiskolából való eltávolítás lehetett. A veszélyesnek ítélt személyeket „politikailag megbízhatatlannak” bélyegezték, és ez minden szinten (iskolában, munkahelyen) súlyos hátrányokkal, elbocsátással járt. S miközben egyrészt mindennek titokban kellett történni, a rendszer szándéka szerint az ilyen történések, mintegy benső propagandaként, a vallásos emberek megfélemlítését is szolgálták.

AZ ATEISTA DIKTATÚRA ÉS A HITOKTATÁS

A kommunizmus törvényi szinten lelkiismereti és vallásszabadságot hirdetett (vö. 1946. I. tc.). De 1948-tól kezdve a marxista ateizmus gyakorlatilag államvallás rangjára emelkedett. Ez azzal járt, hogy a népet nevelő (pedagógusi vagy kulturális-nevelői, akárcsak idegenvezetői) állásokba – és általában a vezető állásokba – csak olyanok kerülhettek, akik ateistának vallották magukat, és részt vettek az ateista elvek propagálásában.

A kommunista államvezetés 1949–1956-ig alig titkolta, hogy célja az egyház megsemmisítése, az ateizmus erőszakos terjesztése. A vallás és az egyházak elleni harcnak és propagandának a következő korszakot jellemző okmánya született meg 1958-ban

az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén.²⁸ Ennek alapelve így hangzik: „A vallásos világnézet és a marxizmus–leninizmus között kibékíthetetlen ellentét van. A vallásos ideológia elleni harcot a marxizmus–leninizmus fegyvereivel vívjuk mindaddig, amíg a vallásos világnézet az emberek tudatából el nem tűnik. [...] A materialista világnézet terjesztése minden állami iskola, az egyetemek és főiskolák, minden állami kulturális-felvilágosító intézet feladata.” Az olyan pártfunkcionáriust, „aki gyermekét megkeresztelteti, hittanra járattja, vagy egyházi esküvőt rendez, pártfegyelmi úton felelősségre kell vonni.” Ezek az elvek lényegében 1989-ig meghatározták a vallással és egyhazzal kapcsolatos magatartás irányát, de a dokumentum, és majd az ezt követők a korszakban, részletesen szóltak arról is, hogy a társadalom és a nyugati országok előtti propagandának a vallás szabadságát kell hirdetnie. Az MSZMP Agitációs Propaganda Osztálya például 1970. április 14-én a külső látszat szempontjából finomítja a korábbi kifejezéseket: változásra van szükség a hazai kommunista párt valláspolitikájában. Ezután a „vallás elleni harc, ateista nevelés” megfogalmazás helyett kerüljön a közhasználatba a „világnézeti nevelés” fogalma. Úgy kell támadni az egyházat, a vallást, hogy közben a párt és az egyházak közti párbeszéd (s a vallásszabadság látszata) ne szenvedjen csorbát.²⁹

1973 őszén az összes középszintű iskolában kötelezően bevezették a Világnézetünk alapjai elnevezésű tantárgyat. A név félrevezető, mert kifejezett célja a materialista-marxista világnézet oktatása és a vallásos világnézet kiirtása volt.

Az emberi jogokról szóló Helsinki Egyezmény aláírása után a kommunista-szocialista oktatásügyi vezetés úgy érezte, a propaganda szempontjából zavaró a Világnézetünk alapjai tantárgy elnevezése. Ezért az illetékes minisztérium a tárgy nevét a semleges hangzású Bevezetés a filozófiába névre keresztelte át, de annak tartalma változatlan maradt, még az 1989/90-es tanévben is.³⁰ Az ateista diktatúra irányelvei érvényben voltak 1989-ig, a fordulatig.³¹ 1975-ben, 1978-ban, 1982-ben további oktatási és párthatározatok születtek, amelyeknek titkos részei lényegében továbbra is fokozni kívánták az ateista és vallásellenes nevelést, miközben változatlanul előírták, hogy miként kell mind árnyaltabban fogalmazni, és a vallás szabadságát hirdetni.³²

Az 1951 óta érvényben lévő rendelet szerint „senki propagandát nem fejthet ki a hitoktatás ellen, s az azon való részvétel érdekében sem”.³³ Ezzel párhuzamosan, egészen a rendszerváltás előtti utolsó évekig, a nevelési intézmények és igazgatói egy-egy új rendelet megjelenése után „bizalmas útmutatásokat” kaptak, hogy az esetleg más-képp fogalmazni látszó nyilatkozatok ellenére is tegyenek meg mindent a hittan visszaszorítása, a hitoktatás akadályozása érdekében. A valóságot jelzi, hogy a hittanra beíratás és a hittan ellenőrzése az iskolaigazgatók feladata volt. A szülőket megfenyegették, hogy súlyos következményekkel járhat gyermekeik beíratása. Az igazgatóknak a beíratást követő napon jelenteniük kellett a Megyei Tanácsnak a beíratkozottak számát és névsorát. Nagy létszám esetén a felsőbb szervek a hitoktatás elleni újabb hadjáratra szólították fel az igazgatókat, pedagógusokat és a szülők munkahelyi vezetőit is.

Az ateizmus hazugságot nem szégyellő propagandája áthatotta az oktatást, a tankönyveket, s mellettük az egész kultúrát, a rádiót, a színházat, a könyvkiadást. Jellemző példa a sok közül: a magyar kiadásokban Karl May *Winnetou* című regényéből kimaradt, hogy Winnetou a halála előtt megtért, magát kereszténynek vallva, és az

örök életbe vetett hittel halt meg. A magyar ifjúsági vagy felnőtt világirodalmi művekből egyszerűen kihúzták a vallásos részeket.³⁴ A katolikus kiadók pedig évente csak néhány kötetet jelentethettek meg, szigorú állami cenzúra mellett.

ÜGYNÖKVÁDAK

A 2002-es kormányváltást követően a nyugati médiában megvádolták az ismét kormányra kerülő MSZP-t és SZDSZ-t, hogy a kormány élén olyan emberek vagy azok gyermekei állnak, akik 1989 előtt a kommunista rendszer kiszolgálói, vezetői voltak. Ekkor jelent meg a sajtóban – a propaganda válaszáként –, hogy a magyar egyház vezetői közül sokan a kommunista rendszer ügynökeiként működtek.

Az ügynökvád megjelenése először széles körű zavart váltott ki, majd egyre több érdemi megnyilatkozás jelent meg ezzel kapcsolatban. Hosszú levéltári kutatás után megállapítható volt, hogy míg a propaganda szerint a papságnak 20 vagy akár 40–50%-a is ügynök volt, a valós adatok szerint mindössze 2%-uk volt az.³⁵ Ez a szám a társadalom más rétegeihez képest elenyésző. Közben megdöbbentő nyilatkozatok jelentek a témával kapcsolatban. Nagy Lajos, a Nemzetbiztonsági Hivatal megalapítója és első igazgatója egy interjúban elmondta, hogy a hivatal munkatársai igyekeztek eltüntetni az érdekkörükbe tartozó személyekre vonatkozó, terhelő levéltári adatokat, illetve az ügynökök kartonjai közé betettek olyan neveket is, akik nem voltak ügynökök. Céljuk a rendszerváltozás utáni propaganda volt, a társadalom szándékos félrevezetése, önmaguk védelmében.³⁶

Az egyház sajtó propagandájáról

A kommunista diktatúra az egyházat minden eszköztől megfosztotta, amelyekkel a hitet hirdethette volna. Nem volt helye a rádióban, tévében, egyetlen hetilapra kapott engedélyt, illetve évi 5-6 megjelentetésére, szigorú cenzúra ellenőrzése alatt.

Az egyház elkötelezett tagjai és közösségei épp ezért másfajta propagandát fejtek ki. Mégpedig szó szerinti értelmében. (A propaganda szó terjesztést jelent, az egyház használatában: a hit terjesztése.) Ilyen propagandát valósított meg Mindszenty bíboros, Márton Áron erdélyi vagy Boldog Romzsa Tódor munkácsi püspök, sok püspöktársuk mellett. Hasonló tanúságot tett sok magyar üldözött és vértanú, többek között a rendszer által kivégzett Boldog Sándor István szerzetes, a rendőrök által meggyilkolt Brenner János szombathelyi pap, vagy Boldog Salkaházi Sára, aki a nyilas időben a zsidókért áldozta az életét. Sok sugárzó életű személy és csoport is élt a kommunista korban, amint erről sok könyv beszámolt.³⁷ A korabeli propaganda a bebörtönzésüket, halálukat rágalmakkal, gyalázkodással igyekezett megokolni. De életpéldájuk „propagandája” a tisztaság, emberség és hűség tanúságtételeként tovább él.

A közösségek tanúságtételét példázza az alábbi momentum. Az MSZMP PB 1960. június 21-i ülésén a BM megbízottja kijelentette: „Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. Rengeteg fiataalt vonnak be.” A PB határozata az államvédelemnek ekkor szabad kezét adott az „illegális klerikális erők elleni harcban”.³⁸ Az idő múltával, tapaszt-

talva, hogy az egyházi közösségeknek nagyobb a vonzerejük, mint a KISZ-nek, felmerült a kérdés: vajon mit lehetne tanulni tőlük? A Kommunista Ifjúsági Szövetség, illetve a Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya 1984-ben megbízást adott szociológusok egy csoportjának, kutassák fel a katolikus kisközösségek erejét, annak módszereit. Néhány sor a hosszú kutatási jelentésből: „A kisközösségeknek sok olyan fiatal tagja van, aki nem kapott vallásos nevelést, de egy hívő osztálytársát vagy ismerőst elkísérte az összejövetelre, s itt ragadt.” A kisközösségek „szoros kapcsolatban vannak egymással, a plébániákkal, az egyházmegye vezetőivel. [...] A csoportot vezető pappal viszonyuk közvetlen, baráti. A tagokat is baráti viszony köti össze, az egymásra figyelés, egymáshoz mint baráthoz való viszonyulás jelei tapasztalhatóak köztük. Intenzíven foglalkoznak karitatív munkával is: Öregek, kórházak látogatása, a házimunka elvégzése, gyűjtés a rászorulóknak számára, betegek, öregek, elesettek segítése [...] Nekünk, nem vallásosoknak, azt hiszem, elgondolkodtatóak ezek a tendenciák. Sok fiatal kerül ilyen közösségekbe, s érzi jól magát, mert közösségre talált.”³⁹

JEGYZETEK

- ¹ Az Országos Széchényi Könyvtár előadás-sorozatát rendezett a propaganda témájában. Az alábbi írás az ott elhangzott előadás frott változata.
- ² Vö. Horváth Attila: *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*. Polgári Szemle, 2014/1–2.
- ³ MOL 276 f. 68/102. ö.e.; 67/ 215. ö.e stb.; vö. Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrrorszervezet története*. Korona 2000 Kiadó, Budapest, 109–137. o.
- ⁴ Lásd Balogh Margit monográfiáját. Balogh Margit: *Mindszenty József I–II*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015.
- ⁵ *V. I. Lenin Összes művei*. 31. kötet, Budapest, 1949, 94. o.
- ⁶ A demokrácia megdöntésével az ún. hóhértörvény értelmében mindenki vádolható, aki kritizálja a kommunista rendszert. S a bíboros valóban ezt tette. Mivel természetszerű kapcsolata volt külföldi követekkel, könnyen lehetett igazolni, hogy előtűk is tett elmarasztaló megjegyzéseket a rendszerről.
- ⁷ Vö. A Legfőbb Ügyészség 1990-ben felülvizsgálta a Mindszenty-pert, és erről egy dokumentumot készített a következő címmel: *Összefoglaló a Mindszenty József és társai bűnügyében lefolytatott perújítási nyomozás megállapításairól*. 1990. VI. 1022; MOL 276 f. 65/356. ö.e., 123–125. o.
- ⁸ Vö. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest, 1994, 260–263. o.; Virányi Ottó: *A katolikus egyház karitatív tevékenysége*. In: Magyar Katolikus Almanach II. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 327–328. o.
- ⁹ Beszámol erről a bíboros is: Mindszenty, i. m. 272–276. o.
- ¹⁰ Uo. 235–236., 240–242.; 247–248. o.
- ¹¹ Uo. 255. o.
- ¹² Uo. 266., 270. o.
- ¹³ Uo. 319. o.
- ¹⁴ Ez a szó, kertetelés nélkül, így szerepel a jegyzőkönyvben: azaz a koncepció szándéka szerint kell vegyíteni a célnak megfelelő egyházi embereket. Az igazság nem érdekes. Vö. MOL A. 276. 54/142. ö.e. 3–9.; Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Püski Kiadó, Budapest, 1993, 44. o.
- ¹⁵ MOL A. 276.f. 54/152. ö.e. Vö. *A Grösz-per előkészítése 1951*. Szerk.: Szabó Csaba, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 20–27. o.
- ¹⁶ Vö. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje 1948–1964*. Görres, München, 1988, 104. o.; Jámbor Ottó: *Grösz érsek koncepciók pere*. Belügyi Szemle, 1990/3.; Szántó Károly: *Meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. Mécses, Budapest, 1991, 60–63. o.

- ¹⁷ MOL A. 276.f. 54/152. ő.e., i. m.; vö. *Grősz József és társai bűnpere*. Szerk.: Sólyom Gáborné, Szikra Kiadó, Budapest, 1951, 7. o.
- ¹⁸ MOL A. 276.f. 54/152. ő.e., i. m.; vö.. Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyháziügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2004, 182–183. o.
- ¹⁹ Póka György: *Az egyházközségek és egyesületek*. In: Magyar Katolikus Almanach II. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 275–290. o.; vö. KALOT címszót – Katolikus Agrárfüjségi Legényegyesületek Országos Testülete. Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Budapest, 2009. <http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html>.
- ²⁰ 1946. I. tc. kimondja: „Az állampolgárok elidegeníthetetlen joga: a személyes szabadsághoz való jog... a vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása... az egyesülés és gyülekezési jog.” A kommunisták 2 év múlva érettnnek látják a helyzetet, hogy mindezt felrúgják: minden nem kommunista egyesületet betiltanak, az összes nem kommunista pártok vezetőit elüldözzék vagy lefogják stb.
- ²¹ Kiszely, i. m. 105. o.
- ²² Vö. Ember Judit: *Pócspetri*. Amicus, Budapest, 1989.
- ²³ Orbán J. Gyula: *Katolikus papok békemozgalma Magyarországon*. METEM, Budapest, 2001. A diktatúra szellemében írt a mozgalomról Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985.
- ²⁴ Orbán, i. m. 109., 111. o.
- ²⁵ Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok 1963–1989*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 139–140. o.
- ²⁶ Vö. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004; *20. századi magyar történelem 1900–1994*. Egyetemi tankönyv, szerk.: Gergely Jenő, Pölöskei Ferenc, Izsák Lajos, Korona Kiadó, Budapest, 2001; Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- ²⁷ MOL XIX-B-1-v, 45-90-2/65.
- ²⁸ Szövegét lásd Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Budapest, 1973. Vö. Mészáros István: *Kimaradt tananyag I–II–III*. Márton Áron Kiadó, 1994–1995. II. 256–264. vö. 41–59. o.
- ²⁹ Mészáros i. m. II. 112. o.
- ³⁰ Mészáros, i. m. III/A. 102–104. o.
- ³¹ Vö. az MSZMP KB elé került javaslat 1989. VII. 28-án: *Állásfoglalás a MSZMP viszonyáról a valláshoz és az egyházakhoz*. In: Mészáros István: *Devictus vincit*. Szent István Társulat, 2002, 191. o.; vö. Mészáros István: *Ateista nevelés iskoláinkban 1950–1990*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 1996.; vö. pl. *A marxizmus vallásmélete és a hallgatók materialista világnézeti nevelése*. Szerk.: Kónya István, Budapest, 1985. (A cseh-szlovák, lengyel, keletnémet és magyar módszerek 1985 táján, az ateista nevelés terén.)
- ³² Figyelemre méltó, hogy a nevelés irányát nem az oktatási minisztérium határozza meg, hanem a kommunista párt, az MSZMP KB.
- ³³ A rendeletek szövegét lásd Marosi Izidor: *A hitoktatás*. In: Magyar Katolikus Almanach. Szent István Társulat, Budapest, 1988, 625k.
- ³⁴ A témához tartozik az is, hogy a kor megújulását sürgető értelmiségieknek különböző áttöréseket sikerült elérniük az irodalom terén is, pl. *A Mester és Margarita* bemutatását.
- ³⁵ Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk*. Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- ³⁶ Napkelte c. műsorában, ATV, 2002. augusztus 9.
- ³⁷ Tomka, i. m.
- ³⁸ Az MSZMP PB június 21-i ülésének anyaga: MOL M-KS-288. f.5/188. ő.e. Vö. Szabó Csaba: *Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években*. Szerk.: Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004., 77. o.
- ³⁹ Kerékgyártó István: *Keresztény kisközösségek*. In: Tájékoztató. A Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya kiadványa, 1984/5. 114–119. o.; vö. még Kónya, i. m. 237–252. o.

Horváth Attila

A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon

Educational Policy of the Soviet Dictatorship in Hungary

Összefoglalás

A szovjet típusú diktatúrában a hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást” kényszerítették rá a lakosságra. Az óvodától az egyetemig, a felnőttoktatástól a médiáig mindenhol a hivatalos tanokat sulykolták az emberek fejébe, mint olyan tanokat, amelyek minden kérdésre választ adnak. A kommunista párt az iskolát is az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni. Az 1950-es tanterv célként tűzte ki, hogy az iskola „tanuló ifjúságunkat Népköztársaságunknak öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje”.

Summary

In a dictatorship of the kind built by the Soviets, power was exercised in every sector in the form of rough, unvarnished and uncontrollable governance. The ideology termed, in most places, Marxism-Leninism was imposed on people as a kind of a “state religion”. From kindergartens to universities, from adult education to the media, the official doctrines were hammered into the heads and claimed to give answers

DR. HABIL. HORVÁTH ATTILA, intézetvezető egyetemi docens, PPKE Jog- és Államtudományi Kar, Nemzeti Közszolgálati Egyetem (horvath.attila@jak.ppke.hu).

to just about any question. The communist party wished to use schools for creating obedient citizens. The 1950 curriculum set the objective to “teach pupils to become conscious, disciplined citizens of the People’s Republic, who are loyal to the working class and build Socialism.”

A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA FOGALMA

A szovjet típusú diktatúra önálló és jogilag végleges közjogi berendezkedés, nem pedig egy kivételes állapot, amelyet az alkotmány rendelkezései értelmében meghatározott feltételek mellett csak háború vagy valamilyen rendkívüli helyzet esetén vezetnek be, s amint ez a rendkívüli helyzet megszűnik, visszaállítják az alkotmányos rendet.¹ A szovjet típusú diktatúra tehát új, önálló közjogi kategória, amelyben – a Szovjetunióban 70 éves, Magyarországon 40 éves regnálása alatt – semmi olyan immanens mozgástendencia nem volt tapasztalható, ami a fennálló rendszer gyökeres megváltoztatására utalt volna.² A totális diktatúra egyébként is megreformálhatatlan, zárt rendszer. Ezt jól bizonyították az erre irányuló, elvetélt kísérletek.³ A reformok következetes elutasítása nem politikai tévedés volt, hanem éppen a rendszer logikájából következett.⁴

Egy szűk hatalmi elit a modern, 20. századi igazgatási technika alkalmazása révén tudta kialakítani a totális diktatúrát. A társadalmi uralom olyan formája jött létre, amely semmilyen korlátozást nem tűrt el, az élet minden területét ellenőrzése és irányítása alá akarta vonni.⁵ A hatalomgyakorlás a politikai rendszer minden szférájában nyers, kendőzetlen és kontrollálhatatlan diktatórikus kormányzásban jelent meg. Ez a kizárólagosság szükségképpen a társadalom autonóm politikai mozgásterének teljes kiiktatásához vezetett, amelyet az uralomgyakorlás technikájának leegyszerűsítésével értek el. A hatalommegosztás elvét tagadva, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalmat egy kézben összpontosítva, egy hierarchikus, rendkívül centralizált államszervezetet építettek ki, amelyet az állampárt irányított és ellenőrzött. Így az egyes állam- és pártfunkciók összefonódtak.

A központi hatalom az élet minden, még a korábban a politikától távol eső részét is irányítani kívánta.⁶ A politika, a gazdaság, a társadalom, a kultúra vonatkozásában minden kérdést egy szűk elit döntött el, amelynek élén korlátlan hatalommal bíró diktátor, a „főtitkár” állt.⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán (1934. január 16. – február 10.) a főtitkárt már nem is választották.⁸

A bolsevik típusú párt a hatalomkoncentráció és a totális diktatúra biztosítékeként működő szervezet lett. A párt – mint államilag tételezett jogszabályok felett álló testület – az egész államszervezetet, illetve a társadalom minden szféráját ellenőrzése és irányítása alatt tartotta. A társadalom, az állam, de még a párt feletti totális ellenőrzést is a terrorisztikus eszközöket is alkalmazó titkosrendőrség gyakorolta, amely a tényleges ellenségen túl a potenciális és önkényesen kiválasztott ellenfeleket is likvidálta. A politikát kriminalizálták, és bárkit, bármilyen ürüggyel

(még a legfelsőbb vezetők közül is) felelősségre lehetett vonni, akár halálra is lehetett ítélni.⁹

Az uralkodó elit irányította szinte minden részletre kiterjedően a gazdaságot, a termelést és az elosztást. A történelem során nem akadt még egy uralmi rendszer, amely az anyagi juttatások és a szankciók ilyen széles körű rendszerét alkalmazta volna. Az uralkodó elit rendelkezett a hír és az információ monopóliumával, kezében tartotta a tömegkommunikációt és a propagandát.

A többnyire marxizmus–leninizmusnak nevezett ideológiát mint egyfajta „államvallást” kényszerítették a lakosságra.¹⁰ Azt állították, hogy a kommunista párt a „proletariátus élcsapata”, és a kommunista (szocialista) rendszer Marx és Lenin elképzelései szerint építi fel a „tökéletes társadalmat”, ahol mindenki „szükségei” szerint jut hozzá a földi javakhoz. Valójában sohasem a proletariátus, hanem a pártelit gyakorolta a hatalmat. Még ha el is hinnénk, hogy a párt vezetői a proletariátus érdekében kormányoztak, az is csak olyan mitológiai formában történhetett volna, mint ahogy „XIV. Lajos közvetítésével Isten uralkodott” Franciaországban.

A totális diktatúra nemcsak terrorizálta a társadalmat, hanem megpróbálta a saját érdekeinek megfelelően átalakítani. A lakosságot militarizálták¹¹ és atomizálták, igyekeztek megsemmisíteni a társadalom szerves, alulról fölfelé való szerveződését, önálló létét, a civil társadalmat, meggyengíteni a családot, a tradíciókat, a régi szokásokat, a szülőföldhöz való kötődést, a nemzeti érzést. Megkísérelték felszámolni az egyházakat, a vallásosságot; betiltották a pártokat, egyesületeket, a civil mozgalmakat és szervezeteket.

Mindebből következett, hogy a szovjet típusú diktatúra 70 év alatt nem volt képes emberhez méltó társadalmi körülményeket teremteni. Az egyént gúzsba kötötték, otthonában, a munkahelyén, az iskolában, sőt a magánéletében is korlátok vették körül; a hatóságok, illetve „önkéntes” segítők folyamatosan szemmel tartották, ellenőrizték. Arra nézve, hogy ez a rendszer milyen hatást gyakorolt az egyéni kezdeményezőképessegre, elég csak az Egyesült Államok elnöke szakértőjének, Zbigniew Brzezinskinek¹² a véleményére hivatkozni, aki szerint a hatalmas Szovjetunió 74 éves fennállása alatt nem produkált egyetlen találmányt sem (kivéve talán a haditechnika terén történt néhány újítást), amely a világpiacon versenyképes lett volna.

A MARXIZMUS–LENINIZMUS MINT KÖTELEZŐ IDEOLÓGIA

A szocialista országokban teljesen mást jelentett az ideológia, mint a demokráciákban. Az ún. marxizmus–leninizmust hivatalos elméletként, a központi akarat által közvetített, világnézeti jellegű eszmerendszert a hatalom közvetlen igazolására használták fel. Egyúttal minden más elméletet hibásnak, a társadalomra károsnak és az államra nézve ellenségesnek minősítettek. A totális diktatúra vezetői ugyanis felismerték, hogy az erőszak önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmat tartósan integrálja. A marxizmus–leninizmust egyfajta „valláspótlékként”¹³ használták fel, amely annyira hiányzott a francia forradalom idején a jakobinusoknak, most ezzel az ideológiával a tömegek aktív támogatását remélték.¹⁴ Fogalomrendszerükben a

marxizmus–leninizmus az „Isten”, Moszkva az „egyházszékhely”, a forradalom „Jézus második eljövetele”, a kapitalisták büntetése a „Pokol”, Trockij az „ördög”, és a kommunista társadalom az „eljövendő királyság”.¹⁵

A marxizmus–leninizmus valóban vonzónak tűnhetett olyanok szemében, akik egyébként kilátástalannak látták egyéni sorsukat. Leginkább a szegényeknek a gazdagok iránt érzett ellenérzését igyekezett kihasználni.¹⁶ Fő tételei minden különösebb fáradtság nélkül elsajátíthatók, mindemellett Marx fő művei (például *A tőke*) gyakran igen homályosak, bonyolultak, és rendszerint rengeteg kétértelmű megfogalmazást tartalmaznak. A hosszú és komplikált művek elemzésére külön ideológusi osztályt alakítottak ki, amelynek a nézeteit senki nem cáfolhatta meg. A bírálók ugyanis nehéz helyzetben voltak a többféleképpen értelmezhető mondatok elemzésénél. A közember pedig az egyszerű eszmék mellé állt, és nem törte a fejét a bonyolult részleteken. A marxizmus–leninizmus eszmerendszerének propagálását nagyban elősegítette, hogy a szocialista országok társadalmi zárt rendszerben éltek, ahol a hivatalos ideológián kívül más hatások nemigen érhettek. Mindemellett kidolgozott nyelvi klisék alkalmazásával segítették a valóságot leegyszerűsíteni, és ellenséggé beállítani mindenféle „burzsoá eszmét”.

Az ideológiai nevelés az óvodában elkezdődött, a középiskolákban már a világnézetünk alapjai elnevezésű, a felsőoktatásban pedig a dialektikus materializmusnak nevezett tantárgyat oktatták, sok helyen szigorlati vizsgával zárva. A munkahelyi pártalapszervezetek pedig a dolgozók körében tovább folytatták az ún. világnézeti nevelőmunkát. Mindezeket a tananyagokat, propagandakiadványokat, brosúrákat, kátékat ideológusok légioi gyártották a napi politikai elvárásoknak megfelelően. Az ideológiának pedig ki kellett terjednie az élet minden területére (a művészetek, az irodalom, a zene, a nyelvészet), hiszen e nélkül olyan veszélyesen szabad területek maradhattak volna, ahol eltérő értelmezések is megszülethetnek.

A marxizmus–leninizmust mint hivatalos világnézetet az Alkotmányba is belefoglalták. Az 1972. évi módosított Alkotmány (1972. évi I. tv. az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről) 3. §-a szerint: „A munkásosztály marxista–leninista pártja a társadalom vezető ereje.” Az eredményekkel nem lehettek túlságosan elégedettek a pártvezetők, hiszen a Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusán (1975. március 17–22.) újfent megfogalmazódott: még aktívabban kell munkálkodni azon, hogy a lakosság elfogadja a szocialista ideológiát, harcba kell szállni a marxista–leninista eszmeiséggel szemben álló nézetek leküzdéséért, illetve általánossá kell tenni a „szocialista erkölcsöt”.¹⁷

A marxizmus–leninizmus dogmatikájának kizárólagos értelmezési előjoga mindig a főtitkárt illette meg. Így lett marxizmus Sztálin „korszakalkotó” nyelvtudományi munkája¹⁸ és közgazdasági „munkássága”,¹⁹ majd Nyikita Szergejevics Hruscsov programja a szűzföldek feltöréséről,²⁰ Brezsnyev doktrínája a „fejlett szocializmus” elméletéről.²¹ Mindeközben Hruscsov kiátkozta Sztálint, Brezsnyev elvetette Hruscsovot, Andropov elhatárolta magát Brezsnyevtől, végül Gorbacsov minden elődjétől. Minden egyes fordulat után a tankönyveket és a vonatkozó szakirodalmat le kellett cserélni, vagy át kellett írni. A bukott főtitkárokra pedig többé nem hivatkoztak. E jelenség

egyik legjellemzőbb példája a szovjet típusú diktatúra egyik legfegyverezettebb hívének, Dolmányos Istvánnak az esete, akinek *A Szovjetunió története* című könyvét azért tiltották be, mert a mű megírása után Hruscsovot leváltották. Miután Dolmányos leadta a kéziratot, már nem tudta követni a napi politikai eseményeket.²² A szovjet főtitkárok elméleteiket hűbérjogként továbbadták „nemzeti kiszerelesre” helytartóiknak. Ennek révén lehetett marxizmus Romániában a falurombolás, Kubában pedig Castro sajátos diktatúrája.

Magyarországon Rákosi Mátyás – a sztálini mintát követve – az extenzív ideológiai propagandát alkalmazta. Ez kevésbé a meggyőzést, mint inkább a társadalom represzív mozgósítását kísérte meg. A naponta sorra kerülő propagandisztikus rendezvények, a *Szabad Nép*-félórák stb. a potenciális ellenfelek megtörését, ellenállásának leszerelését szolgálták a munkahelyeken, az iskolákban, a mozikban, a színházakban, a tömeggyűléseken. Rákosi vagy Sztálin nevének elhangzásakor lelkesen vastapsnak kellett kitörni. Ezzel még a passzív ellenállást is rögtön letörték, hiszen csak nagyon kevesen merték vállalni, hogy ülve maradnak, és nem tapsolnak.²³

A Kádár-rendszer a későbbiekben már az ideológiai meggyőzés manipulatív és kevésbé konfrontálódó formáját választotta, de nyilvánvalóvá vált, hogy már maguk a vezetők sem hisznek a hivatalos irányvonalban, a hatalomgyakorlás során pusztán technikai eszközként kezelték a marxizmus–leninizmus elméletét. Aczél György²⁴ így vélekedett Kádárról: „...jellemző vonása: az ideológia mély lebecsülése. Miközben az ideológia jelentőségéről vezetett üléseket, maga is hangoztatta fontosságát, legbelül nullának, kártékony dolognak tekintette... Az ideológia tolldíszként maradt meg, amit külső és belső okok miatt viselni kellett, de száz és száz megjegyzése tanúskodott arról, hogy mennyire lenézte azt.” A marxista oktatókat is megvetette, „és úgy tekintette őket, mint akiket el kell tartani anélkül, hogy bármi praktikus hasznuk lenne”.²⁵

Karl Marx és Friedrich Engels elmélete azért is felelt meg ezeknek az elvárásoknak, mert a marxizmus ún. klasszikusai minden további vita kizárásával, minden helyzetben és mindig végleges véleményt kívántak formálni mindarról, amire csak az emberi tudás és lelemény az emberi civilizáció kezdeteitől rábukkanhatott.²⁶

AZ „INGYENES” OKTATÁS KÉRDÉSE

Az 1949. évi XX. tv., a Magyar Népköztársaság Alkotmányának 48. §-a deklarálja a „dolgozók” művelődéshez való jogát. A (2) bekezdésben ezt az alábbi módon fejtí ki: „A Magyar Népköztársaság ezt a jogot a népművelés fejlesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával,²⁷ közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg.”

A gazdasági, szociális és kulturális jogok, amelyekhez a művelődéshez való jogot, illetve az ingyenes oktatást is sorolták, az emberi jogok legkevesebb értelmezhető kategóriái. Elismerésük legtöbbször csak egy óhajt fejezett ki, hisz teljesítésükhöz objektív költségvetési feltételek, illetve kormányzati szándékok kelletek.²⁸ Az állampolgár, akit a szociális jogok megilletnének, egyébként sem követelhetette a bíróság előtt alanyi jogként, mert mértékét az állam teljesen szabadon állapíthatja meg. E jogok

megvalósítása tehát minden államra nézve sokkal nagyobb kihívást jelentett volna, mint a polgári és politikai jogoké. Az állam feladata a szociális jogok érvényesülése érdekében ezen jogosultságokra vonatkozó anyagi és eljárási rendszer kidolgozása, a legsérülékenyebb társadalmi csoportok szükségleteinek megfogalmazása, feltárása, a társadalmi szervezetekkel való együttműködés megteremtése, a korai jelzések rendszerének kiépítése, végül pedig e jogok érvényesítésének ellenőrzése lett volna. Erre azonban a szovjet típusú diktatúra eleve teljes mértékben alkalmatlannak bizonyult.

A szovjet típusú diktatúra általános szegénységet teremtett, emellett az állami költségvetés nem rendelkezett olyan mérvű anyagi lehetőségekkel, hogy az Alkotmányban deklarált gazdasági, szociális és kulturális jogokat valóban biztosítani tudják.²⁹ A civil társadalomnak pedig még a legminimálisabb közreműködését is tilalmazta, így pl. az egyházak, egyesületek, alapítványok, magánszemélyek nem támogathatták még a legszegényebbek, hátrányos helyzetűek továbbtanulását sem.³⁰

Mégis, a szocialista országok kitüntetett helyet biztosítottak e jogoknak, mellyel a kapitalista világrenddel szemben a szocialista rendszer felsőbbrendűségét igyekeztek igazolni,³¹ hiszen propagandisztikus célból irracionális versenyt vívtak a gazdagabb nyugati országokkal. Tették ezt annak ellenére, hogy a szociális juttatásoknak nemcsak az abszolút, de még a kiadásokon belüli relatív részaránya is kisebb volt, mint Nyugat-Európában. Ugyanez vonatkozott az oktatásra is.

Az ún. fordulat éve (1948) után a pedagógusok bérét az 1938-as bérek 20%-ára csökkentették.³² Az iskolák államosítása után óriási pedagógushiány lépett fel. A szerzetes tanárokat sok helyen csak képesítés nélküli tanítókkal tudták pótolni. Ez a gyakorlat az alacsony fizetések miatt évtizedekig megmaradt.³³

Az oktatásügyre – egyben a vidéki lakosságra is – mért újabb csapás az iskolák ún. körzetesítésével történt. Míg Wlassics Gyula³⁴ és Klebelsberg Kunó³⁵ minisztersége idején 1100 népiskolát alapítottak, 1920 és 1930 között 3500 új tantermet létesítettek, és közel kétezer pedagóguslakást adtak át,³⁶ addig az 1945/46-os tanévben működő 7440 elemi iskolából 1988–89-re csak 3526 maradt. Ebből a legtöbbet 1968 és 1979 között zártak be, összesen 1731-et. Mindezt demográfiai okokkal nem lehetett volna indokolni, hiszen amikor az ún. „Ratkó-gyerekek”³⁷ iskoláskorba értek, létszámuk elérte a háború utáni maximumot. Az 1965/66-os tanévben 1 413 512 kisdíák tanult Magyarországon, ennek ellenére 1404 iskolát számoltak fel.³⁸

Annak ellenére, hogy olyan intézményeket is felsőoktatási intézményeknek minősítettek, amelyek Nyugat-Európában hagyományosan középfokú képzésnek számítottak, az 1980-as években Magyarország (Romániával és Albániával együtt) rendelkezett a legalacsonyabb hallgatói aránnyal Európában.³⁹

AZ EGYHÁZI ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSA

Az egyházi iskolák államosítását a Kommunista Párt vezetői zaklatásokkal, koncepciós perekkel és hatalmas méretű propaganda-hadjárattal készítették elő. Az Államvédelmi Osztály 1946–1947-ben sorozatos házkutatásokat és razziákat tartott az egyházi iskolákban, ezekben az esetekben a nyomozók által elrejtett fegyvert és tiltott anya-

gokat „találtak” az „összeesküvőknél”. A letartóztatott diákokból terhelő vallomást vertek ki.⁴⁰ A sajtó agresszív hangon vádaskodott, és erélyes rendszabályokat követelt a „reakció fészkei” ellen.⁴¹

1. táblázat: Az oktatásügyre fordított állami kiadások Európában, a GNP és az összes állami kiadás %-ában, 1985 (1984-es adat, ** 1983-as adat)*

Ország	Oktatásra fordított állami kiadások	
	GNP %-ában	Az összes állami kiadás %-ában
Ausztria	5,8	8,1
Belgium	6,1	15,2
Bulgária	7,0	15,2
Csehszlovákia	5,1	7,9
Dánia*	6,6	7,9
Finnország*	5,5	12,5
Franciaország*	5,8	12,5
Görögország**	2,4	12,5
Hollandia*	6,9	12,5
Írország**	6,7	9,1
Luxemburg**	5,6	14,1
Magyarország	7,0	8,0
Málta	3,4	7,7
Nagy-Britannia*	5,2	11,3
NSZK*	4,6	9,2
Norvégia	6,7	13,6
Olaszország	5,7	9,6
Portugália	4,2	11,5
Románia**	2,3	7,5
Spanyolország	3,3	14,2
Svájc	4,9	18,6
Svédország	7,7	12,6
Szovjetunió* (Belorusszia és Ukrán SZSZK nélkül)	6,6	10,2

Forrás: Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris, Budapest, 2009, 459. o.

Az egyházi iskolák államosításának érdekében többtucatnyi koncepciót pert kezdeményeztek,⁴² amelyek közül a legnagyobb szabású az ún. Pócspetri-ügy volt.

A propaganda-hadjárat egyik dokumentuma a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának határozata: „Szombaton pedagógusdelegáció keresse fel a minisz-

terelnököt. A delegáció vezetője Béki elvtárs (a Pedagógiai Szakszervezet főtitkára), de a szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen, aki elpanaszolja a felekezeti iskolák negatív oldalait, követelje a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását. Dinnyés⁴³ válaszában közölje, hogy a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak, és említse meg, hogy a közalkalmazottakról sosem feledkezik meg a kormány. A küldöttség fogadásánál legyen jelen és szólaljon fel Rákosi Mátyás elvtárs is.⁴⁴ Fényképészről, újságírókról gondoskodni kell. Dinnyés választ Horváth⁴⁵ elvtárs készítse el.”⁴⁶

Majd az Országgyűlés kapta az újabb utasítást (1948. június 4-én): „...az iskolák államosításáról szóló törvényt június 15-én kell benyújtani azzal, hogy tekintsenek el a 3 napos bizottsági tárgyalásától. A bizottság 15-én délután 4 órakor üljön össze, és még aznap fejezze be a tárgyalást. A Parlamentben 16-án kezdődjek meg a tárgyalás. Június 17-én pedagógusgyűléseket kell tartani, ahonnan impozáns küldöttség keresse fel a Parlamentben a pártok és a kormány vezetőit.” Még azt is meghatározták, hogy milyen összetételű legyen a küldöttség, kik szólaljanak fel, és mit mondjanak. „A törvényt szombat délig le kell tárgyalni. Az óvodák is legyenek államosítva.”

Így született meg az 1948. évi XXXIII. tv. az iskolák államosításáról. A törvény a nem állami iskolák (melyek szinte kivétel nélkül egyházi iskolák) és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá óvodák, a hozzájuk tartozó felszerelések, berendezések és a fenntartásukat szolgáló célvagyron államosítását rendelte el. 6505 iskolát vettek el, ebből 5407 általános és népiskola, 98 tanító(nő)képző és líceum, 113 pedig gimnázium volt (2. táblázat). Az állami státusba került pedagógusok száma megközelítette a 18 ezer főt, és – Sárközy Pál pannonhalmi főapáthelyettes számításai szerint – 2689 szerzetes tanár, tanítónő és óvónő maradt munka és fizetés nélkül.⁴⁷ Az iskolák mellett államosították a kórházakat, az árvaházakat, a szociális és nevelőotthonokat, de még a temetőket is.

Mindezen intézkedések az egyházak közéleti szerepét szinte teljes mértékben felszámolták. Az egyházi oktatás megszüntetésével máig ható csapást mértek az egyházakra, de a nemzeti kultúrára is. Egyúttal lehetetlenné tették az evangelizációt, és negligálták a szülők természetes jogát gyermekeik valláserkölcsi neveltetésére, amikor több millió gyermeket kényszerítettek ateista iskolákba. Az államosított iskolákban ezután csak ateista (marxista–leninista, kommunista) és internacionalista világnézet szerint lehetett oktatni.⁴⁸

A tanárok kiválasztására vonatkozólag, Aczél György előterjesztése alapján, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága határozatot hozott arról, hogy az egyetemi és főiskolai felvételiknél a jövőben ne csak a munkás-, illetve parasztszármazást vegyék figyelembe, hanem azt is, hogy a jelentkezők megbízhatóan antiklerikális családból származzanak.⁴⁹ Aczél György hozzátette: „...az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégis csak a pedagógusoknál dől el.”⁵⁰

Az egyházi iskolák államosításakor a kultuszkormányzat ígéretet tett, hogy az iskolákban megmarad a kötelező hitoktatás, mely ígéretet természetesen nem tartották be. Az 1949. évi 5. sz. tvr. „fakultatívvá” tette a vallásoktatást, de azt is csak az általános iskolákban és a gimnáziumokban engedélyezték, a többi iskolában (szakközép-

kola, szakmunkásképző stb.) nem. Miután a 14–18 éves korosztály 50%-a szakmunkásképzőbe és szakközépiskolába járt, így a hitoktatás lehetőségéből a fiatalok mintegy felét eleve kizárták. Továbbá nem lehetett hitoktatást tartani az óvodai és a főiskolai, egyetemi, tanító- és óvónőképző intézeti hallgatók számára sem. A törvény születése után óriási energiák mozgósításával indult meg a harc azért, hogy minél kevesebb szülő írassa be a gyermekét a „szabadon választható” tantárgyra.

2. táblázat: Az egyházi iskolák államosítása

Egyházak	Létszám	Elemi iskola	Középiskola	Megmaradt intézmények
izraelita	130 000	26	13	1 gimnázium
evangélikus	480 000	342	21	
református	2 010 000	1184	46	1 gimnázium
katolikus	6 500 000	2885	301	8 gimnázium
egyéb	4 504	381		10 gimnázium

Forrás: Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... Diktatúra és egyház 1945-1956 I. Márton Áron Könyvkiadó, Budapest, 1993, 71–72. o.

Darvas József vallás- és közoktatási miniszternek az iskolai hitoktatás rendjéről 1950. szeptember 15-én kiadott rendelete⁵¹ (amelyet 1957. március 24-én újítottak meg) önmagában is drasztikus módon megnehezítette a hitoktatást. A rendelet értelmében hittanórát csak az iskola épületében lehetett tartani,⁵² és kizárólag az utolsó tanítási óra után. Hittanból nem lehet osztályzatot adni, a vallásstanórákkal kapcsolatban elkövetett mulasztásokért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni nem lehetett.

A hitoktatót, egyházi javaslatra, a megyei, illetve a fővárosi tanács bízta meg. A megbízás megtagadható és visszavonható volt attól, „aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el. [...] A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében csak a vallásoktatás alatt tartózkodhatnak.” A hitoktató munkáját, tanmenetét, óravázlatát szigorúan ellenőrizték.

A hittanra beiratkozni minden évben egy meghatározott időpontban lehetett (amit rövid időben határoztak meg, és lehetőleg ütközött a munkaidővel), azon mindkét szülőnek meg kellett jelennie. Az iskola igazgatójának jelentenie kellett a beiratkozók számát a megyei tanácsnak, a névsort pedig elküldeni az illetékes egyházi hivatalba.

Az állampárt városi, községi, valamint iskolai szervezetei, illetőleg a helyi tanácsi művelődési osztályok arra utasították a hitoktatásra jelentkezőket összeíró pedagógusbizottságokat, hogy beszéljék le a szülőket gyermekük hittanra járatásáról. A tanulók hátrányos helyzetbe kerültek a továbbtanulásnál, s az is előfordult, hogy a tanárok egy része kigúnyolta a hittanra járókat.⁵³ A gyermekeiket hittanra beírató szülők munkahelyi személyi lapjára pedig megbélyegző bejegyzés került. Nyomást gyakoroltak az iskolaigazgatókra, hogy a hittanra iratkozók számát minden eszközzel lecsökkentsék.

A hittantanárokkal szemben a legkülönbözőbb ürügyekkel bírósági eljárást indítottak, nemegyszer fajtalankodás hamis vádjával, mely letartóztatással vagy az állásukból való felfüggesztéssel végződött. Ezért 1957 után a hittanórákat már szinte kizárólag papok tartották, hiszen az 1949 előtt kiképzett hitoktatók fokozatosan kiöregedtek, egyéb világi hitoktatói képzés az 1980-as évek elejéig Magyarországon nem volt.

1956 után rövid időre szabaddá vált az iskolai hitoktatás. Olyan sokan jelentkeztek, hogy gondot jelentett a kellő számú hitoktató biztosítása. Nem sokkal a forradalom és szabadságharc leverése után a 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet⁵⁴ állította vissza a Rákosi-korszak szabályozását, mely igen képmutató módon kimondta: „A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni törekcszenek.” A rendelkezést a lehető legszélesebb körű értelmezéssel érvényesítették, a vallásoktatásra való beiratkozásra buzdító prédikációt is büntették.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1974-ben hosszas tárgyalás után állapodott meg a római katolikus egyházzal abban, hogy 1975. január 1-jétől kezdődően heti két alkalommal egy-egy hittanóra tartható a templomokban, a plébániákon azonban nem. A legfeljebb négy létrehozott csoport közül az egyik oktatásának a diákmise után kell elkezdődnie. A hittanoktatásban részt vevők névsorát az Állami Egyházügyi Hivatal helyi szerveinek szigorúan jelenteni kellett. Ilyen feltételek mellett nem meglepő, hogy a hittanra járók száma fokozatosan csökkent. 1949 szeptemberében az általános iskolás tanulók 80%-a, 1951-ben 43,2%-a, 1952-ben 26,4%-a (Budapesten 1,8%-a), 1965-ben 10%-a, 1975-ben 6-7%-a, 1987-ben 3,18%-a iratkozott be hittanórára.⁵⁵

SZOCIALISTA OKTATÁSPOLITIKA

A kommunista párt az iskolát az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni. Az 1950-es tanterv célként tűzte ki, hogy az iskola „tanuló ifjúságunkat Népköztársaságunknak öntudatos, fegyelmezett állampolgárává, a dolgozó nép hűséges fiává, a szocializmus építőjévé nevelje”.⁵⁶ Az oktatási rendszer kiölt minden kezdeményezést a tanulókból, és üldözte az önálló gondolkodást. Az új tantervi programokban, tankönyvekben mindenekelőtt az ateista–marxista világnézet terjesztését írták elő, ennél fogva minden tantárgy oktatásának célrendszerét átszőtték az ideológiai, politikai elemek, melyek aztán megjelentek a kötelezően és egységesen bevezetett tankönyvekben, ellenőrizték a tan- és szakfelügyelők, az iskolák igazgatói és párttitkárai, és ennek a terjesztésére készítették fel a leendő pedagógusokat a főiskolákon és az egyetemeken.⁵⁷

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1950. évi közoktatási határozata utasításba adta, hogy „olyan ütemben, amennyiben csak gyakorlatilag megvalósítható”, a tankönyvek, a tananyag „sugározza a marxizmus–leninizmus ideológiáját”. Emellett felszólított az ún. „klerikalizmus” és a „burzsoá ideológiák” elleni harcra.⁵⁸

A tankönyvkiadás technikai ellátására 1949-ben létrehozták a Tankönyvkiadót. A tananyag-szabályozás joga teljes mértékben az állampárt hatáskörébe került. Az alsó iskoláktól a felsőoktatásig az egész iskolai tananyagot átírták, a régi tankönyveket kivonták a forgalomból. Az elsőrendű cél volt a mindent átfogó propagandának és manipulációnak alárendelni az oktatást és a tudományt. Így vált pl. Liszenko, biológus és agronómus tanítása szinte megdönthetetlen dogmává,⁵⁹ Engels dialektikus materializmusa és Marx tanai a társadalmi változásokról cáfolhatatlan tétellé.

Az ideológiai propaganda egyetlen tantárgyat sem hagyott érintetlenül. A történelemoktatást a napi politikának rendelték alá. Például Révai József üdvözölte Kosuth Lajos azon tettét, hogy parancsot adott az ellenséggel együttműködő tisztek és mágnások kitelepítésére az ország fővárosából. Szinte nem volt a történelemnek olyan eseménye, amelynek nem lehetett volna valamilyen aktualitást adni. Egy tanfelügyelői jelentésben olvashatjuk: „Colbert rendszerének ismertetése kitűnő alkalmat ad a tervgazdaság célszerű szempontjainak megismertetésére. [...] Az óra legnagyobb hibája az volt, hogy bár a tárgyalt anyagrész (a parasztság vándormozgalma a 18. században) erre nagyszerű lehetőséget adott, a tanár nem aktualizálta az anyagot a klerikális reakció mai kérdéseire.”⁶⁰

Még olyan tantárgyaknál is követték ezt a módszert, amelytől távol állónak tűnhet a direkt politikai nevelés lehetősége. Néhány idézet a tantervi célrendszerből:

– Fizika: „A természettudományos világkép kialakítása és ezáltal a dialektikus–materialista világnézet megalapozása. Harc az idealista világnézet ellen.”⁶¹

– Természettan: „A szocialista mezőgazdasági termeléshez, a nagyüzemi növénytermesztéshez és állattenyésztéshez szükséges alapvető ismeretek elsajátítása oly mértékben, hogy azokat a leendő nevelő tanításban felhasználhassa.”⁶²

– Földrajz: „A Szovjetunió, a népi demokráciák és a tőkés kizsákmányolás alatt álló országok földrajzának megtanítása – ezen keresztül a szocialista társadalom és gazdaság magasabbrendűségének bemutatása... Harc a sovinizmus, a kozmopolitizmus ellen, a proletár nemzetköziség érzésének ápolása, szocialista hazafiságra nevelés.”⁶³ Így kerültek a földrajzkönyvekbe az alábbi megállapítások: „Délkelet-Európa szocialista országai... a legtöbb fejlett tőkés országnál gyorsabban és főleg egyenletesebben gyarapították gazdaságukat, amelyek szerkezetét... a tervgazdaság jóval arányosabbá tette.”⁶⁴ „A tőkés társadalmakban... visszafejlesztették vagy ki sem építették a tömegközlekedési hálózatot.” „A szocialista nagyvárosok tervszerű fejlesztése a korábban elhanyagolt városrészeket a többivel azonos színvonalra emelte.”⁶⁵

– Rajz: „A szocialista művészetszemlélet kialakítása.”⁶⁶

– Matematika: „Az általános iskola számtan- és mértananyagának gyakorlaton alapuló biztos ismerete és áttekintése magasabb szempontból.”⁶⁷ Ez az alábbi matematikapéldákat eredményezte: „Egy francia gyárban 360 munkás dolgozott. A gyártulajdonos a gyári dolgozók harmadát elbocsátotta, mivel az amerikai iparcikkek beözönlése miatt nem tudta termékeit nagy haszonnal eladni. Hány munkás vált munkanélkülivé?” „Egy Koreába kényszerített angol hadosztály létszáma 16 450 katonára volt. 1892 ember megadta magát, 827 meghalt, 1245 megsebesült a koreai és a koreaiak segítségére érkezett kínai csapatokkal vívott küzdelemben. Hány főre csökkent a létszám?”

kent a hadosztály taglétszáma?” „Egy egyénileg dolgozó paraszt 95 kg rozst vetett. Aratás után 1140 kg-ot csépett belőle. Hányszoros a termése? A szomszédos tsz-ben ugyanolyan földön 16-szoros termés volt. Hány mázsás termésnek felel meg? Miért volt ott nagyobb a termés?”⁶⁸

Ezzel párhuzamosan, a tanulóktól szigorúan távol tartották az egyetemes emberi kultúra számos nagy és jelentős alkotását. Ezek zúzdába kerültek, vagy be sem jutottak az országba. Több generáció nőtt fel úgy, hogy ismeretlenek maradtak előttük a művelődés múltjának és jelenének kiemelkedő képviselői, tudósai, filozófusai és gondolkodói.

A pedagógiai elvek, az oktatás módszertanai, a tanítás anyaga mint „tisztá”, „objektív” tudomány jelent meg, amely példaképének a szovjet pedagógiát tartotta.⁶⁹ Nagy Sándor, az ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék vezetője és Horváth Lajos oktató-társa által szerkesztett *Neveléstudományi Tanszék* című könyv hosszú időre meghatározta a magyar pedagógusképzést. A tankönyv *Kommunista nevelés* című fejezetében az alábbiakat olvashatjuk: „Ahogy a társadalmi fejlődés eljut a szocialista formáción keresztül a kommunista társadalomig, éppúgy a nevelés fejlődése is eléri a történelmileg addig ismert legmagasabb minőséget: a kommunista nevelés fokát.” A nevelés célja: a kommunista ember nevelése. „A kommunista ember arculatát a Szovjetunió Kommunista Pártjának programja úgy foglalja össze, mint olyan emberét, aki egyesíti a szellemi fejlettséget, az erkölcsi tisztaságot és a testi tökéletességet.”⁷⁰ Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter a *Szabad Nép*ben tette közzé, hogy a „szocialista társadalom ugyanazokat a nevelési célokat tűzi ki a szülők és az iskola elé. Mind a családban, mind az iskolában a kommunista nevelés feladatát kell megvalósítani. A kommunista erkölcs elválaszthatatlan a szocialista hazafiság és a Szovjetunió szeretetétől.”⁷¹

A pedagógusképzést szintén ennek a célnak rendelték alá. Az 1961-ig szinte kizárólag szovjet pedagógiai munkákon alapuló tantervek előírták, hogy a pedagógiai oktatás célja „annak tudatosítása, hogy az iskola az osztályharc jelentős eszköze, kultúrforradalomnak, szocialista építésünknek erős fegyvere”.⁷² „Óvó- és tanítóképzőinknek a kommunista pedagógia műhelyévé kell válniuk, meg kell alapozni dialektikus–materialista világnézetüket. Egyidejűleg tanulóinkat a kommunista erkölcs megszabta magatartásra, bolsevik akarati és jellemtulajdonságokra kell nevelnünk. Olyan pedagógusokat kell nevelnünk, akik az óvodákban és az iskolákban pártunk politikája szellemében képesek helytállni.” A tanár „tűnjék ki kommunista nézeteinek és meggyőződésének szilárdságával, állhatatos és hajlíthatatlan pártszerű magatartásával. Ismerje a marxizmus tanítását, és éljen annak megfelelően. [...] Bátran vegyék ki részüket az osztályharcból, az idealista, vallásos világnézet elleni szakadatlan, nyílt adáz küzdelem nélkül nevelésünk terén csak félmunkát végezhetünk”.⁷³

Az oktatás minden szintjére a kornak megfelelő tantervi előírásokat dolgoztak ki. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter a korabeli hivatalos álláspontról így ír: „...az iskolaügy elsődrendű politikai hatalmi ügy, az elemi oktatástól kezdve a felső fokig, mert az elemi fokon éppen úgy, mint az egyetemen arra tanítják a növendékeket nyíltan vagy burkoltan, hogy az államhatalom különböző pontjain, a szellemi gazdasági, politikai és egyéb irányító pontjain hogyan viselkedjék és vezesse a hata-

lom érdekében az ország népét. [...] Az iskolaügyön keresztül az állami apparátusnak módja van, ha tetszik, bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni”.⁷⁴

Az 1971-ben megjelent, *Az óvodai nevelés programja* címet viselő minisztériumi kiadvány (az utolsó, 7. kiadást 1985-ben adták ki) *Az óvodai nevelés célja és feladatai* című fejezetében az óvónőknek előírták: az óvodai nevelés során úgy igyekezzenek, „hogya a gyermekek a dialektikus materialista világnézet megalapozása irányába fejlődjenek”.⁷⁵

Az általános iskolának készült tanterv 1950-ben még a „szocialista emberről” szólt, 1963-ban már a következő célmeghatározást találjuk: „Az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista ember személyiségének kialakítását. Ennek érdekében nyújtson minden tanulónak egységes, korszerű alapműveltséget, egész oktató-nevelő munkájával céltudatosan fejlessze bennük a kommunista emberre jellemző erkölcsi tulajdonságokat...”⁷⁶ A korabeli oktatási reform kidolgozására létrehozott bizottság ehhez az elvhez még az alábbi iránymutatást tette hozzá: „A tantervek összeállításánál ennek a tételnek kell elsősorban érvényesülnie, nem pedig a tantárgyak mögött álló szaktudomány rendszerének.”⁷⁷ A Művelődési Minisztérium 114/1977. sz. utasításával kiadott, az általános iskolai nevelésről és oktatásról szóló tervezet megállapítja: „... az általános iskola célja, hogy megalapozza a szocialista ember személyiségének az ismeret-világnézet-magatartás egységében történő kialakítását.” A pedagógusnak a „marxizmus-leninizmus” legyen az „embereszménye,” a tanuló pedig „értse a világnézeti harc lényegét, fontosságát”.

Az 1950-es gimnáziumi tanterv szerint a gimnázium feladata, hogy a „tananyagban, az oktató-nevelő munkában érvényesítse a marxista-leninista világnézetet, harcoljon a reakciós, idealista szemlélet ellen... küzdjön a polgári nacionalizmus és kozmopolitizmus ellen...”⁷⁸ Az oktatási miniszter 1955. június 2-i dátummal adta ki a gimnáziumi rendtartást. Eszerint „a párt és a munkásosztály, egész dolgozó népünk érdekeit odaadóan szolgáló, hazaszerető, szocialista emberré kell nevelni, ennek megfelelően marxista-leninista szellemű általános, valamint polittechnikai műveltséget és sokoldalú képzést kell adni, tovább kell fejleszteni tanulói kommunista világnézetét és kommunista erkölcsi tulajdonságait.”⁷⁹

Az egyetemek, főiskolák tanrendjében a marxista tárgyak központi jelentőségűvé váltak (dialektikus materializmus, tudományos szocializmus, munkásmozgalomtörténet stb.). Az ún. marxizmus-leninizmus a felsőoktatás kötelező tantárgya lett, 1974-re az 55 felsőoktatási intézményben 91 marxizmus-leninizmust tanító tanszék működött. Az 1950-ben kiadott oktatási program szerint: „A marxizmus-leninizmus központi jelentősége azáltal is jusson kifejezésre, hogy minden évfolyamon tanítsák. Felsőoktatásunk középponti előadása során nyerjen a hallgató bevezetést a magyar politikai gazdaságtanba, a marxizmus-leninizmus alapjaiba, a párttörténet nyomán, kiegészítve magyar vonatkozású anyaggal, valamint a dialektikus és történelmi materializmus megismerésébe.”⁸⁰ Szokássá vált, hogy minden tantárgy tankönyve Marx-, Engels-, Lenin- vagy Sztálin-idézettel kezdődött.

A *Világnézeti nevelés a belgyógyászat oktatása keretében* címmel megjelent könyvben⁸¹ az alábbi indoklás jelent meg: „A munka célja, hogy... hatékonyabbá tegye a fiatal ér-

telmiség képviselőinek kommunista szakemberré nevelését.” Ezt a célt sugallta egyik beszédében Kádár János is: „...Néhány hónappal ezelőtt a budapesti orvosegyetemen voltam, s ott kellemes találkozásom volt professzorokkal és más emberekkel. Szóba kerültek az orvostársadalom különböző problémái, a többi között az a kérdésünk, hogy kommunista szakembereket neveljenek. A hallgatók, professzorok jelentős része maga nem kommunista, és ez mégis lehetséges. Itt nincs ellentmondás. Megpróbáltam érzékeltetni, mi a különbség a jelen és a jövő között. Az állam ma az orvosokkal tud dolgozni, bár tudjuk, hogy az orvosok között van kommunista, van szimpatizáns, van politikailag közömbös, és van még reakciós nézetű is. Dolgozunk velük, ha egyébként mint orvosok értenek a szakmájukhoz, és tiszteletben tartják a Magyar Népköztársaság törvényeit. De harminc év múlva ez kevés lesz, és erre gondolni kell. Képzelték, elvtársak – mondtam –, hogy most egy orvos megnézi a beteg nyelvét, a hátát, megkopogtatja, ír neki receptet, utána még elmélázik, és azt mondja: »De tudja, azért Habsburg Ottó egy okos ember!« S mit csinál a beteg? Elmegy, és el van intézve. De tíz év múlva már fejlett szocialista társadalom lesz, s ezt nekünk tudnunk kell, amikor a jövő embereinek a neveléséről van szó. Most ott ül az egyetem padjában a 18–20 éves fiú vagy lány, aki 40 év múlva mint aktív orvos fog dolgozni. Most 1961-et írunk, akkor 2001-et fogunk írni. Hát mi lesz akkor Magyarországon? Kommunizmus lesz, kommunista társadalom lesz! Képzelték el, akkor jön a beteg az orvoshoz, az megkopogtatja, felírja, ami kell, és a végén – a mi hibánkból, a mi elkövetett hibánkból –, 40 év múlva azt mondja: »Tudja, az a Habsburg Ottó nem volt buta ember.« Hát ekkor mi fog történni? Akkor nem az orvos, hanem a beteg fog mentőért telefonálni.”⁸²

A tudományos kutatást szovjet mintára alakították át. A tudományos élet legfőbb intézményévé a Magyar Tudományos Akadémiát tették, amely létrehozta intézeti rendszerét, a korábbi kutatóintézeteket pedig beolvasztották az akadémiai szervezetbe. A kutatásokat ezekben az intézetekben végezték, az egyetemek tevékenységét igyekeztek a hivatalosan előírt tananyag oktatására korlátozni. Kádár az alábbiakkal indokolta a magyarországi kutatások visszafogását és nagyfokú ellenőrzését: „Míg a magyar tudósok rohannak a nyugati tudományos eredmények felé, a nyugati tudósok a szovjet tudomány felé rohannak. Egy sor tudományban a legújabb eredmények a Szovjetunióban vannak, és nem Nyugaton. Óriási szovjet tudományos dokumentáció érkezik hozzánk, és az nincs felhasználva. Miért kell nekünk hatalmas összegekért valamit kikutatni, amikor azt már a Szovjetunióban tavaly alkalmazták? Mi jelezzük az egész magyar tudományos világnak, hogy az új típusú szocialista együttműködésekben belül ilyen lehetőségek vannak, s azokat nekünk kötelességünk kihasználni a Magyar Népköztársaság és az egész tábor javára.”⁸³

EGYETEMI FELVÉTELI RENDSZER

A megbízható káderek képzése érdekében vezették be a felvételi vizsgarendszert. Először a 7.870/1948. Korm. sz. rendelet deklarálta, hogy meg kell szüntetni a volt uralkodó osztály műveltségi monopóliumát, ezért a felvételinél a munkás- és parasztszármazásúakat kell előnyben részesíteni.⁸⁴ Darvas József vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter 1950 tavaszán a tankerületi főigazgatók értekezletén feladatul szabta, hogy az iskolaigazgatók hívják össze az iskolai intézőbizottságokat, amelyek már az iskolában elkezdik a „káderezést”, és előkészítették a munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását.⁸⁵ Az egyetemi felvételi bizottságba a Kar képviselőin kívül bekerültek az állampárt, a szakszervezet és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége képviselői is.

Az 1949/50-es tanévtől kezdődően tehát a felvételi vizsga szabályainak megállapítása és lebonyolítása is az állampárt hatáskörébe került. Származás és megbízhatóság szerint különböztették meg az állampolgárokat, a felvételi során elsősorban a szülők háború előtti, 1938-as foglalkozását, illetve osztályhelyzetét vették figyelembe. Kezdetben tizenegy, 1952-től öt kategóriára osztották fel a felvételizőket: munkás, paraszt, értelmiségi, egyéb, osztályidegen. A sokszor önkényesen az utolsó, „X-es” kategóriába soroltak (volt „kizsákmányolók”, kulákok, katonatisztek stb.) gyermekei a legkiválóbb tanulmányi eredmények mellett sem számíthattak a bejutásra. Központi szabályozás írta elő a „munkás-paraszt származásúak” arányát: 1952–1953-ban 60–65%, 1956 tavaszán 58–60%, 1957-ben 50%. Ennek következtében, míg a megfelelő káderralappal jelentkezők szinte kivétel nélkül felvételt nyertek, addig az értelmiségi származásúaknál átlagosan ötszörös volt a túljelentkezés. Ezért is fordulhatott elő, hogy az 1956/57-es tanévben kitűnően érettségizettek 44,2%-a nem tudott továbbtanulni.⁸⁶ A gyengébb tanulmányi eredménnyel bekerült káderek a vizsgákon az elvárások szerint nem bukhattak meg. Azokat a tanárokat, akik mégis követelményeket támasztottak velük szemben, a hallgatók „túlterhelésével” vádolták.⁸⁷

Az 1956-os forradalom bukása után további szigorításokat vezettek be. Kádár az osztálykategóriák alkalmazásánál a szovjet minta még határozottabb követésére utasított, az ösztöndíjak odaítélésén is változtatásokat javasolt: „Semmiféle ösztöndíjat nem munkás és nem paraszt szülők gyerekeinek nem adnék. Ha más kategória akarja, hogy gyereke iskolába járjon, hozzon anyagi áldozatot. De több ösztöndíjat adnék pl. a munkásgyerekeknek, mint a parasztszármazású gyerekeknek – és erre a gondolatra osztálymeggondolás indít.”⁸⁸

A 25/1957. sz. MM-utasítás előírta, hogy a továbbtanulási kérelmeket először az osztályfőnök és az iskola igazgatója vizsgálja felül, elutasítva azoknak a kérelmét, akiknek a szülei részt vettek az 1956-os forradalomban, vagy politikailag kifogásolható magatartást tanúsítottak. Az állampárti vezetés instrukcióinak megfelelően, Szigeti József⁸⁹ előterjesztése alapján arról határoztak, hogy a szülőknél továbbra is az 1938-as kategóriákat vegyék figyelembe. A párt és állami funkcionáriusok gyerekeit olyan „...elbírálásban kell részesíteni, mint általában a szocializmus építésében és védelmében kimagasló eredményeket elért szülők gyermekeit...”⁹⁰ Biztosítani kell, hogy a felvett tanulók 50%-a munkás-, illetve parasztszármazású legyen. Aczél György továbbá azt is javasolta, hogy csehszlovák mintára a felvételiknél vegyék figyelembe, hogy a jelentkező megbízhatóan antiklerikális családból származzon.⁹¹ Az egyetemi ösztöndíjak elosztásánál is határozott osztálykategóriákat alkalmazzanak. Az egyetemi felvételi bizottságokba csak MSZMP-párttagok és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjai kerülhettek be, a bizottságok összetételét, működését a Művelődésügyi Minisztérium ellenőrzése alá vonták.⁹²

A származás szerinti nyílt megkülönböztetést 1963-ban szüntették meg, amikor már ez a fajta diszkrimináció a nómenklatúra gyermekeit is sok esetben hátrányosan érintette (1962. évi 22. sz. tvr., 166/1963 és 167/1963. MM. sz. rendeletek). Mindazonáltal leszögezték: „Igenis a továbbiakban is biztosítani kell majd, hogy a helyek bizonyos részét fenn kell tartani bizonyos kategóriák gyerekei számára... azonkívül munkások és parasztok gyermekei számára.”⁹³ A felsőfokú képzésnél már nem alkalmazták az „osztályidegeneket” és „ellenségeket” kizáró B kategóriás lapokat, de nem szűnt meg az a gyakorlat, hogy minden tanulóról káderlapot vezettek, amelyből kiderülhetett a tanuló „politikai megbízhatósága”.

Az iskolai oktatásban és a felvételi vizsgáknál továbbra is – ha nem is a korábbi merev kategóriákat alkalmazva – előnyben részesítették az F betűvel jelölt „fizikai dolgozók” gyermekeit. Az országos tanulmányi versenyek első tíz helyezettje közül is csak azokat vették fel, akiknek a „magatartása megfelelő”. A Magyar Szabadság Érdemrend,⁹⁴ a Munkás-paraszt Hatalomért Érdemrend,⁹⁵ a Szocialista Hazáért Érdemrend⁹⁶ többek között azzal a privilégiummal járt, hogy a hozzátartozókat – a felvételi vizsga eredményétől függetlenül – felvették a kiválasztott felsőoktatási intézménybe.⁹⁷

Az egyetem elvégzése után a munkahely kijelölése is hatósági feladat lett. A 137/1961. (VII. 7.) MT sz. rendelet az egyetemi hallgatók tervszerű munkába állításáról határozott.

JEGYZETEK

¹ Búza László: *Diktatúra és kisebbségvédelem*. Egyetem Barátai Egyesület, Szeged, 1936, 11–12. o.

² Nagy Imre 1953-as kormányprogramja vagy az 1968-as gazdasági reformok a rendszer lényegét nem érintették.

³ Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 1989, 15. o.

⁴ Ezért került sor 1968-ban Csehszlovákia megszállására. Brezsnjev és tanácsadói jól tudták, hogy a sajtószabadság engedélyezése milyen beláthatatlan következményekkel járna rájuk nézve.

⁵ A kommunista párttagok kötelezettségeinek felsorolásánál is megtaláljuk ezt az elvet: „...az osztályharcban nincs légüres tér. Ahol nem tör előre a szocializmus, oda behatolnak a kapitalizmus erői. Ahol nem hajtják végre a párthatározatokat, ott teret nyitnak az ellenségnek.” Lásd Pató Imre: *A párttagok jogai és kötelezettségei*. Társadalmi Szemle, 1953/2., 165. o.

⁶ A szovjet típusú diktatúra még az öltözködést és a hajviseletet, a divatot is megpróbálta irányítása alá vonni.

⁷ Ebben a kérdésben is Leninre hivatkoztak: „A szovjet szocialista centralizmus egyáltalán nem mond ellent az egyszemélyi uralom és diktatúra elvének, mivel az osztály akarátát időnként olyan diktátor valósítja meg, aki egyedül többet tehet, és nagyobb szükség van rá.” Idézi Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: *Orosz történelem. A Szovjetunió története II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 150. o.

⁸ Jellemző Sztálin egyszemélyi vezetésére és terrorjára, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XVII. kongresszusán megválasztott Központi Bizottság 71 tagja és 68 póttagja közül 98-an erőszakos halált haltak. A kongresszuson 1225 szavazati és 711 tanácskozási joggal részt vett küldött közül 1108 szintén a terror áldozatává vált. Lásd Takács Gábor: *Intézmények és tisztségviselők a Szovjetunióban 1917–1990*. Oktatási segédanyag. KLTE, Debrecen, 1992, 81. o.

⁹ A Szovjetunióban a politikai rendőrség három egymást követő vezetőjét, G. G. Jagodát, Ny. I. Jezso-vot és L. P. Beriját főbe lőtték. Sztálin szinte a teljes pártvezetést kivégeztette Buharintól Zinovjevig. Magyarországon ez különösen a belügyminisztereket érintette. Rajk Lászlót kivégezték, Kádár János

- életfogytiglani szabadságvesztést kapott. Zöld Sándor nem várta meg, amíg letartóztatják, öngyilkos lett. Rákosi Mátyást a Szovjetunióba internálták.
- ¹⁰ Leszek Kolakowski szerint: „...egyetlen modern társadalom sem létezhet valamilyen legitimáció nélkül. És ez a legitimáció egy totalitárius társadalomban csak ideológiai természetű lehet. A totális társadalmak és a totális ideológia egymást feltételezi.” Idézi Schmidt Mária: *A jövő végérvényesen megbukott*. In: *Kommunista világ született*. Szerk.: Schmidt Mária, XX. Század Intézet, Budapest, 2008, 12–13. o.
- ¹¹ Sztálin csizmában és félkatonai ruhában járt. A pártvezetés ebben is utánozta a vezért. A pártot Sztálin egyébként is a hadsereghez hasonlította: „Pártunk, ha a vezetőség felépítésére gondolok, a legfelső szinten körülbelül 3–4000 vezetőből áll. Ők úgyszólván pártunk karát képezik. Ehhez jön még középső szinten 30–40 000 vezető, ők képezik a párt tisztjeiből álló hadtestet. Ezután a párt alsó parancsnoki állománya következik, mintegy 100–150 000 fő. Ők bizonyos fokig pártunk altisztjei.” Lásd Pravda, 1937. március 27. A szocialista országok tartották fenn a legnagyobb hadsereget, költötték a legtöbb pénzt fegyverekre, alkalmazták az általános hadkötelezettséget. Emellett számos félkatonai vagy katonai szolgálatra előkészítő szervezetet, mozgalmat működtettek (például MHK-mozgalom, kisdobos, úttörő, ifjúgárda, munkásőrség). A társadalom militarizálásának rendelték alá az oktatást is (külön tantárgy lett a honvédelmi oktatás).
- ¹² Zbigniew Brzezinski (1928–): lengyel származású amerikai politológus, egyetemi tanár. Lásd Charles Gati: *Zbig. Zbigniew Brzezinski, a stratég*. Noran Libro Kft., Budapest, 2014. Magyarul megjelent műve: Zbigniew Brzezinski: *Válogatott írások és beszédek*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, é. n.
- ¹³ Raymond Aron: *Az értelmiség ópiuma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 5. o.
- ¹⁴ Márai Sándor erről így nyilatkozott: „»Új vallás! – mondják. – A bolsevizmus új vallás!« Lehet. De én ennek a vallásnak csak a papjaival találkoztam. Hívőkkel még alig találkoztam.” Lásd Márai Sándor: *A teljes napló*. 1948. Helikon, Budapest, 2008, 23. o.
- ¹⁵ Robert Nirbet: *A közösség keresése*. Polisz, 2003, 71–72. o.; H. Szilágyi István: *A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága*. Jogelméleti Szemle, 2003/4., 15. jegyzet; Jászi Oszkár: *A kommunizmus kilitástatlansága és a szocializmus reformációja*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 1989, 81. o.
- ¹⁶ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1971–1979*. III. k. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 181. o.
- ¹⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. 1975. március 17–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- ¹⁸ J. V. Sztálin: *A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950. Vö. Fogarasi Béla: *Sztálin elvtárs „A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései” című munkájának hatása a magyar tudomány fejlődésére*. In: *Filozófiai előadások és tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- ¹⁹ J. V. Sztálin: *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1950.
- ²⁰ A szűzföldek feltörése a hruscsovi szovjet mezőgazdasági kampányok része volt, később katasztrofális eredményeket hozott. A fölszántott sztyeppéről a szél elfújta a vékony termőréteget, ezért megindult ezeknek a területeknek a sivatagosodása. Lásd Varga Zsuzsanna: *Változások és folytonosságok a szocialista országok agrárpolitikájában 1953–1964*. Múltunk, 2013/3., 42. o.
- ²¹ Brezsnyev főtitkár Marx-díjat kapott a marxizmus–leninizmus tudományának továbbfejlesztésében szerzett érdemeiért. L. I. Brezsnyev: *A szovjet társadalom politikai rendszerének fejlődése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- ²² A lektori vélemény szerint: „A szerző igencsak túlértékeli az SZKP XXII. kongresszusának jelentőségét, pozitív szerepét és Hruscsov tevékenységét. [...] Értékelése után nehezen érthető meg, miért került sor Hruscsov leváltására.” Idézi Standsky Éva: *Bomlás. A hatalom és a kulturális elit*. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: Rainer M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 322. o.
- ²³ Pokol Béla: *Politikai reform és modernizáció*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, 416–417. o.
- ²⁴ Aczél György (1917–1991): kommunista politikus, a Kádár-korszak idején a magyar kulturális élet legfőbb irányítója. Lásd Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó Kft., Budapest, 1997.
- ²⁵ Idézi *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Szerk.: Rácz Árpád, Rubicon, Budapest, 2001, 19. o.
- ²⁶ H. Szilágyi István: *A marxista társadalomtudományi fogalmak használhatatlansága*. Jogelméleti Szemle, 2003/4., 6. jegyzet.

- ²⁷ Az alapfokú oktatás minden állampolgárnak alanyi joga és egyben kötelezettsége is. 1951. évi 15. és 1959. évi 29. sz. tvr., 1961. évi III. tv.
- ²⁸ Szamel Katalin: *A gazdasági, szociális, kulturális jogok értéke (Emberi jog, állampolgári jog, alanyi jog, szabadság vagy valami más?)*. Acta Humana, 1993/11., 27. o.; Tóth Károly: *Néhány megjegyzés a szociális jogokról*. In: Alkotmányfejlődés és jogállami gyakorlat. Tanulmányok. Szerk.: Ádám Antal, Hanns-Seidel-Stiftung, Budapest, 1994, 54. o.; Menyhárt Szabolcs: *A szociális jogok alkotmányos megítélése, különös tekintettel a társadalombiztosításra*. Magyar Jog, 2004/8., 470. o.; Lőrincz Lajos: *Gazdasági, szociális és kulturális jogok*. Állam- és Jogtudomány, 1963/1., 43. o.
- ²⁹ Sajó András: *Látszat és valóság a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986, 226–227. o.; Andorka Rudolf: *Szegénység Magyarországon*. Társadalmi Szemle, 1989/12., 30. o.
- ³⁰ Az egyik legismertebb példa: Mindszenty József zalaegerszegi plébánosként minden évben 34 szegény vidéki középiskolás diáknak biztosított ingyenes lakást és ellátást. Lásd Közi-Horváth József: *Mindszenty bíboros*. www.katolikus.hu/mindszenty.html
- ³¹ Egyébként Lenin sem várta el, hogy a kommunista berendezkedés valóban baloldali legyen. Lásd V. I. Lenin: *A „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége*. Magyar Helikon, Budapest, 1980, 262. o.
- ³² *Magyarország története 1918–1975. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: Balogh Sándor, Föglein Gizella, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1986, 155. o.
- ³³ *Pedagógiai Lexikon III.* Szerk.: Báthory Zoltán, Falus Iván, Keraban Kiadó, Budapest, 1997, 166. o.
- ³⁴ Wlassics Gyula (1852–1937) jogász, közjogi író, az MTA tagja. 1895-től 1903-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ³⁵ Klebelsberg Kunó (1875–1932) jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, rövid ideig belügy-, majd vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- ³⁶ *Pedagógiai Lexikon*. Főszerk.: Nagy Sándor, Akadémiai Kiadó, Budapest, II., 1977, 245. o., III., 1978, 668. o.
- ³⁷ Ratkó Anna 1949 és 1953 közötti népjóléti, majd egészségügyi miniszterségének, illetve tágabban az 1950 és 1956 közötti fél évtizednek a népesedéspolitikára utaló elnevezése. Az abortusztilalom és a gyermektelenségi adó miatt a természetes szaporodás üteme ezekben az években jelentősen nőtt.
- ³⁸ *Statistikai tájékoztató az alsófokú oktatási intézmények 1969/70. tanévi helyzetéről*. Összeáll.: Kurucz Dezső, Művelődésügyi Minisztérium Tervfőosztály Statisztikai Osztálya, Budapest, 1970, 15. o.; Miksa Lajos: *A magyar közoktatás tönkretétele. Adalékok egy megírandó iskolatörténehez*. Hitel, 2009/3., 77–86. o.
- ³⁹ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009, 459. o.
- ⁴⁰ A bajai akciót az államvédelmi osztály rosszul hangolta össze a sajtóval. A bajai ciszterciek gimnáziumában talált fegyverekről és összeesküvőkről szóló tudósítás az előtt jelent meg a Szabad Népből, mielőtt az akcióra sort kerítettek volna. Ugró Miklós: *A lelkek megszállása. Az oktagon lövöldözés ürügyén törték le a katolikus egyház ellenállását*. Magyar Nemzet, 2016. május 25.
- ⁴¹ Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000, 101–103. o.
- ⁴² Lénárd Ödönt 1948-ban azért tartóztatták le és ítélték el, mert arra figyelmeztetett, hogy utoljára Hitler államosította az iskolákat. Lásd Lénárd Ödön: *Erő az erőtlenségben*. Kairosz Könyvkiadó, Budapest, 2008, 13. o.
- ⁴³ Dinnyés Lajos (1901–1961): kisgazdapárti politikus, miniszterelnök. Készségesen kiszolgálta a Magyar Kommunista Párt hatalmi törekvéseit.
- ⁴⁴ Ezt Rákosi saját kezűleg írta be.
- ⁴⁵ Horváth Márton (1906–1987): kommunista politikus, a Politikai Bizottság tagja, a Szabad Nép főszerkesztője.
- ⁴⁶ Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948–1953*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1996, 322. o.
- ⁴⁷ Sárközy Pál főapáthelyettes levéltervezete a tartományfőnököknek. EPL 7480/1948; Kivonat az 1948. augusztus 27-i püspökkari ülés jegyzőkönyvéből. Kalocsai Érseki Levéltár – Iskolai határozatok. 3879/1948. Kivonat az 1948. augusztus 27-i püspökkari ülés jegyzőkönyvéből.
- ⁴⁸ Erről a kérdésről a pedagógusok lapjában így írtak: „A jó pedagógus egy kicsit színész is, egy kicsit bíró is. A jó történelemtanár pedig nem is kicsit – politikus. [...] Elolvassuk a görög vallásról szóló olvasmányt, majd részletesen ismertetem a mitológikus elképzeléseket az istenekről és főleg a világról.

A naiv elképzelések derűtséget, nemegyszer hangos nevetést fakasztanak. Ez az a pillanat, amelyet meg kell ragadni. [...] A továbbiakban egyetlen szóval sem mondom, hogy nincs Isten. Sőt, azt bizonygatom, hogy milyen sok van. Lám csak, a görögök mennyivel rendelkeznek. De nemcsak a görögöknél van ennyi isten, hanem másutt is. [...] A fogalmazás: Augustus császár uralkodása alatt született – keresztény legenda szerint – Krisztus, a kereszténység megalapítója. Felfigyelnek a »keresztény legenda szerint« és a »Krisztus, a kereszténység megalapítója« kitételre. Ez számukra új, igényli a magyarázatot, amely a következő. Krisztus csodatevéséről, születéséről csak keresztény források szólnak, amelyekről feltételezhető, hogy kissé hazabeszélnék. Hát nem furcsa, hogy a kor krónikásai, akik egész sereg apró-cseprő dolgot feljegyeznek, Krisztus csodálatos tetteiről egyetlen sort sem írtak? [...]. Igen jól el lehet mélyíteni a következő gondolatot: a történelem folyamán, ha a pápától segítséget kértek (a terjeszkedő török ellen, a keresztény világ védelmében), bárha dugig tömve vala kincstára, legfeljebb megáldotta a fegyvereket és harcosokat, vagy imádkozott a győzelem érdekében, de pénzt, katonát nem küldött. Nem mulasztom el megemlíteni például, hogy a nándorfehérvári diadalban a pápa egyetlen érdeme, hogy dőlnél meghúztatja a harangokat [...] Az az ember, akit hite irányít, csak vakon bolyong a világban. Nincs meggyőződve semmiről, mert meggyőződése kialakítását a hit gátolja. Igen érdekes, hogy a vallások mily sokszor akadályozták az elmélkedést, a hívek természet- és társadalomkutató tevékenységét. Miért? Nyilván azért, mert tudták, hogy a tudomány és a hit ellenségek. Okos ember azt fogadja el, amiről meggyőződött. Nos, istenről nem lehet meggyőződni, őt hinni kell. Olyan istent, amilyent a vallások tanítanak, én még sohasem láttam, tapasztaltam, nem is tudom elképzelni – nem is tudom elhinni.” Lásd Torma Győző tanulmánya. Köznevelés, 1963. május 10., 274. o.

⁴⁹ Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülésének jegyzőkönyve. MOL 288. f. 5. cs. 83. ő. e.

⁵⁰ Idézi Mészáros István: ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1957–1975 II.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 72. o.

⁵¹ A rendelet szövegét közölte: Magyar Katolikus Almanach II., 625–627. o.

⁵² Templomban csak elsőáldozásra lehetett két hónapig tartó, bérmlásra pedig egy hónapig tartó előkészítő oktatást tartani, heti egy-két órában. Az ifjúság templomon kívüli tanítását szigorúan ellenőrizték, büntették. Pl. Bulányi György atyát kis csoportos vallásoktatásért 1952. december 9-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Lásd Hetényi Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* Lámpás Kiadó, Abaliget, 2002, 501. o.

⁵³ Valuch Tibor: *Rekviem a parasztságért.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1988, 54. o.

⁵⁴ Szövegét közli: Magyar Katolikus Almanach II., i. m. 631–635. o.

⁵⁵ Mészáros István: ...*Kimaradt tananyag... A diktatúra és az egyház 1975–1990 III.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1995, 58. o.

⁵⁶ *Tanterv az általános iskolák számára.* A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1220-10/1950. VKM sz. rendeletével. Budapest, 1950.

⁵⁷ Mészáros: ...*Kimaradt tananyag...*, II. i. m. 36. o.; Mészáros: ...*Kimaradt tananyag...*, III. i. m. 72. o.; Donáth Péter: *A „kettős nevelés”-ről az ötvenes években.* Valóság, 2000/7., 64. o.; Donáth Péter: *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868–1958.* Trezor Kiadó, Budapest, 2008, 450. o.

⁵⁸ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal kapcsolatos kérdésekről.* Köznevelés, 1950/8., 210. o.

⁵⁹ T. D. Lizenko (1898–1976) támadást indított a genetika tudománya ellen, és azt vallotta, hogy neveléssel meg lehet változtatni az örökletes tulajdonságokat. A növénynevelés terén is szélsőséges nézeteket vallott. Fő művei: *A biológiai tudomány állásáról.* Bratsztvo-Jedinsztvo Kiadó, Novisizád, 1949; *Agrobiológia.* Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1950; *A hőtenyező hatása a növényi fejlődésfázisok időtartamára. Kísérletek a pázsítfűfélékkel és gyapottal.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1951; *Növények szakaszos fejlődése: tanulmányok a mezőgazdasági növények szakaszos fejlődésének és jarovizációjának elmélete köréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

⁶⁰ Szebenyi Péter: *Feladatok, módszerek, eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1970, 176–177. o.

⁶¹ Az általános iskola 4. osztályos tanulóit pl. Farkas Mihály szavai győzték meg II. Rákóczi Ferenc nagyságáról: „Rákóczi Ferenc a szabadságharc vezéréneként él népünk szívében. Ő volt a Habsburgok ellen

- folytatott igazságos háború legendás katonai és politikai vezetője.” Lásd: *Negyedik könyvünk. Az általános iskolák számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1952, 129. o.; *Tanterv.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 20. o.
- ⁶² Tanterv, i. m. 22. o.
- ⁶³ Uo. 24. o.
- ⁶⁴ *Földrajz a gimnáziumok II. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, é. n., 274. o.
- ⁶⁵ *Földrajz a gimnáziumok I. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, é. n., 196. o.
- ⁶⁶ Tanterv, i. m. 33. o.
- ⁶⁷ Uo. 33. o.
- ⁶⁸ *Általános iskola 4. osztály.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
- ⁶⁹ Nagy Sándor: *A neveléstudomány mai helyzetéről.* Társadalmi Szemle, 1958/4., 75. o.
- ⁷⁰ *Neveléstudomány.* Szerk.: Nagy Sándor, Horváth Lajos, Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.
- ⁷¹ Szabad Nép, 1955. szeptember 1.
- ⁷² *Tanterv a tanító(nő)képzők számára.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1951, 15. o.
- ⁷³ Bizó Gyula: *Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben.* Köznevelés, 1955, 457–459. o.; vö. Jóbóru Magda – Mészáros István – Tóth Gábor – Vág Ottó: *Neveléstörténet.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 383. o.
- ⁷⁴ Ortutay Gyula: *Művelődés és politika.* Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949, 191–192. o.
- ⁷⁵ Idézi Mészáros: ...Kimaradt tananyag..., II. i. m. 111. o.
- ⁷⁶ *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára.* Kiadta a Művelődési Minisztérium a 16/1962. (MK 23.) MM sz. utasítással. Szerk.: Miklósvári Sándor, Budapest, 1963.
- ⁷⁷ Idézi Kovács Éva: *Öt nap tanulás – egy nap munka. Munkaoktatás a Kádár-korszak elején.* História, 1995/9–10., 45. o.
- ⁷⁸ Idézi Mészáros István: ...Kimaradt tananyag... *A diktatúra és az egyház 1945–1956 I.* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994, 73. o.
- ⁷⁹ Uo. 74. o.
- ⁸⁰ Idézi Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” *Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 19. o.
- ⁸¹ *Világnézetű nevelés a belgyógyászat oktatása keretében.* Budapest, 1973.
- ⁸² A beszéd megjelent a Köznevelés 1961. május 14-i számában.
- ⁸³ Idézi Lőcsei Gabriella: *Egérlyukak.* Magyar Nemzet, 2008. június 28.
- ⁸⁴ Szávai Nándor: *Az új típusú tanügyi igazgatás feladatai.* Köznevelés, 1950/1–2., 2. o.
- ⁸⁵ Köznevelés, 1950/9., 245. o.
- ⁸⁶ 1961-ben az alábbi feltételeknek kellett megfelelni a felvételi vizsgák során: „...ahhoz, hogy az intézmények (az előírt) szociális arányt elérjék, a felvételi vizsgán megjelent munkásszármazású tanulók 60, a dolgozó-paraszt származásúak 62 és az értelmiségi származásúaknak 43%-át kell felvenni.” Lásd 1961-es Statisztikai tájékoztató. Idézi Sáska Géza: *Rendszerek és váltások.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007, 105. o.
- ⁸⁷ Kardos József: *Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak iskolapolitikája.* Iskolakultúra, 2003/6–7, 74–75. o.; Kovács József: *A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta.* Pedagógiai Szemle, 1952/6., 493. o.
- ⁸⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei.* 4. kötet. 1957. május 21. – 1957. június 24. Szerk.: Baráth Magdolna, Ripp Zoltán, Intera Rt., Budapest, 1994, 69. o.
- ⁸⁹ Szigeti József (1921–2012) kommunista politikus, marxista filozófus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1957 és 1959 között művelődési miniszterhelyettes, 1959 és 1968 között az MTA Filozófia Intézetének igazgatója.
- ⁹⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető..., i. m. 57. o.
- ⁹¹ MOL M-KS-288. f. 5/83. ő. e.
- ⁹² A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető..., i. m. 70–71. o.
- ⁹³ Idézi Tyekvicska Árpád: 1962. In: *Beszélő évek (1957–1968).* A Kádár-korszak története I. Szerk.: Révész Sándor, Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000, 252. o.; Vö. Elekes Szusanna – Pázmándy

Györgyi: *Társadalmi egyenlőtlenségek az egyetemi felvételin.* Medvetánc, 1981/2–3., 79. o.; Vö. Takács Róbert: *Származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

- ⁹⁴ A kitüntetést az 1946. évi VIII. törvénnyel alapították a szabadságért, demokráciáért folytatott küzdelemben kimagasló érdemeket szerzett személyek tevékenységének elismeréséért. Adományozását az 1953. évi V. tv. megszüntette, majd az 1957. évi 61. sz. tvr. újból visszaállította azokra nézve, akik részt vettek az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében. A felvételi vizsgára vonatkozó kedvezményeket a 3/1968. (V. 26.) MM sz. rendelet 17. § (2) bekezdés és a 105/1966. (MK. 2.) MM sz. utasítás szabályai biztosították.
- ⁹⁵ A Minisztertanács a 25/1957. (IV. 21.) MT sz. rendelettel alapította, és az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében való közreműködésért adományozta.
- ⁹⁶ A kitüntetést a szovjet típusú diktatúra kiépítése érdekében tett cselekmények jutalmazásáért az 1966. évi 29. sz. tvr.-tel alapították. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa egy ízben, 1967. május 1-jén adományozta. Vö. 3/1968. (V. 26.) MM sz. rendelet és 105/1966. (MK 2.) MM sz. utasítás.
- ⁹⁷ *A Magyar Népköztársaság kitüntetései.* Szerk.: Besnyő Károly, Ruda Ilona, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 28–29., 51–52., 85. o.

Veres Pál

Kihívások és változások a magyar felsőoktatás rendszerében, különös tekintettel a 2010 utáni időszakra

**Changes and Challenges of the Hungarian
Higher Education System Particularly in the
Period After 2010**

Összefoglalás

A tanulmány – a teljesség igénye nélkül – áttekintést ad a hazai felsőoktatási rendszer 2010 előtti és utáni változásairól és kihívásairól, különös hangsúlyt helyezve az elemzésben a rendszer- és intézményi paradigma használatára. Mind az elemzés, mind a szakpolitika sikere szempontjából alapvető jelentőségű a felsőoktatás rendszerben, oktatási és társadalmi alrendszerként való értelmezése. A hagyományos szakpolitikai és szaktudományi megközelítés hatékonysága javítható, ha a felsőoktatás rendszerét alapvető intézményi sajátosságai és azok változásai alapján elemezzük. A tanulmányban megmutatjuk, hogy a 2010 előtti időszakban, de részben 2010 után is hiányos ez a fajta tudatos és explicit rendszerben gondolkodás. A 2010 utáni időszak a felsőoktatásban is komoly kihívásokkal indult, az átfogó változások stratégiai megvalósítására pedig öt évet kellett várni. Bár az elmúlt 5 évben és különösen az utóbbi

DR. VERES PÁL PhD, nyugalmazott szakmai tanácsadó, egyetemi docens,
Budapesti Corvinus Egyetem (pal.veres@uni-corvinus.hu).

másfél évben jelentős intézményi változások történtek, a változások alapját képező stratégiaigényű dokumentum a rendszer- és intézményi paradigma alapján hiányosságokat is mutat.

Summary

The study – without exhaustive – gives an overview on the changes and challenges of the Hungarian Higher Education system before and after 2010, with a particular emphasis on the analysis of the system and the institutional paradigm. In the analysis and the success of policies is essential the interpretation of the higher education as educational and social subsystem. The effectiveness of the policy as well as the traditional scientific approaches can be improved if higher education is analyzed on the basis of fundamental institutional characteristics and changes in their system. The paper shows that in the period before 2010, but also after 2010 partly lack of this kind of system thinking. The post-2010 period, the higher education faced serious challenges, but for establishing a comprehensive strategic and strategic changes had to wait five years. Although significant institutional changes have been made in the past five years and in particular over the last year and a half, the strategic document is the basis for the changes which demand shows significant shortcomings in terms of the system and institutional paradigm.

BEVEZETÉS

A negyedik – digitális – ipari forradalom hajnalán a felsőoktatás a társadalmi-gazdasági kihívások fókuszába került. Ez érvényes szervezeti, nemzeti, regionális és globális szinten egyaránt. Az innovatív és folyamatosan megújuló tudás az egyén, a szervezetek, a nemzetgazdaságok és a regionális integrációk szempontjából is a versenyképesség kulcselemévé vált. Az innovációk és térbeli terjedésük felgyorsulása következményeképpen a globális verseny éleződése a nemzeti közösségek (nemzetgazdaságok) számára az oktatást, így a felsőoktatást a verseny egyik legfontosabb eszközévé tette.

A kérdés, ami minket is foglalkoztat, hogy ebben a folyamatban a magyar felsőoktatás rendszere milyen szerepet (funkciót) tölthet be, és milyen feltételekkel. Konkrétabban, arra keressük a választ, hogy – a rendszerváltás utáni fejleményeket is figyelembe véve – 2010 után mennyire volt tudatos és sikeres a felsőoktatási rendszer szereplői részéről a kihívások felismerése és a stratégiai válasz keresése. Vizsgálatunkban különösen az államra mint a felsőoktatási rendszer kulcsszereplőjére fókuszálunk, a szakpolitikára, a rendszerszintű stratégiai gondolkodásra, illetve stratégiákra. A terjedelmi korlátokra is tekintettel vizsgálódásunkat az oktatásra szűkítjük, nem foglalkozunk tehát – vagy csak érintőlegesen – a kutatással és a felsőoktatás egyéb funkcióival.

A továbbiakban először az elméleti, fogalmi, módszertani kereteket és a legfontosabb forrásokat, majd a 2010 előtti stratégiai törekvéseket tekintjük át, különös te-

kintettel azok sorsára. Szembesítjük a stratégiai törekvéseket a rendszerváltás utáni néhány fontos, a felsőoktatási rendszer teljesítményét is jellemző ténybeli mutatóval. Ezt követően térünk rá a 2010 utáni időszak stratégiai törekvéseinek és ténybeli változásainak bemutatására és elemzésére. A stratégiai dokumentumok mellett különös figyelmet szentelünk a jogszabályi változásoknak is. Megvizsgáljuk, hogy mi jellemzi a szakpolitika aktuális stratégiai törekvéseit, hogyan jellemezhető, értékelhető a felsőoktatás hazai rendszerére vonatkozó szakpolitikai jövőkép. Tanulmányunk konklúziókkal és jövőre vonatkozó néhány javaslattal zárul.

ELMÉLET, FOGALMAK, MÓDSZER, FORRÁSOK

Egy nemzeti felsőoktatási rendszer értékelése és fejlesztése is nagymértékben függ attól, hogy milyen elméleti-fogalmi rendszerben írjuk le, fejezzük ki legfontosabb ténybeli és működési jellemzőit. Az Európai Felsőoktatási Térségben (a továbbiakban: EFT) születő szakpolitikai tárgyú dokumentumok gyakran három fontos működési aspektust emelnek ki: a kormányzást vagy irányítást (governance)¹, a finanszírozást (funding), illetve a képzési tartalmat és módszert (curriculum). Ez a fogalomrendszer alkalmas a rendszer egészére és az egyes felsőoktatási intézményekre vonatkozó fontos tények és működési módok leírására. Nem elemzik azonban következetesen azt a kérdést, hogy mi a célja, funkciója a felsőoktatási rendszer e három valóban fontos intézményi jellemzőjének, hogyan vezethetők le a cél szempontjából optimális intézményi működési jellemzők.

A szaktudomány előszeretettel használja a cél-eszköz megközelítést, megjelenik tehát az eszközök funkcionálitása. Ugyanakkor nem látszik egység a célok levezetésében, különös tekintettel arra, hogy kinek a céljairól is van szó, egyáltalán, mit tekintünk célnak, és mit eszköznek. Fontos célként jelenik meg az eredményesség,² amely azonban definíciótól függően célként és eszközként is értelmezhető. Egy másik, a források szűkösségével összefüggő célként jelenik meg a hatékonyság, annak is három formája: termelési, allokációs és dinamikus hatékonyság.³ Amíg azonban az eredményesség a rendszer funkciójához – ha úgy tetszik, értelméhez – kapcsolódik, a hatékonyság már nem a rendszer funkciójaként értelmezhető, inkább eszköz jellegű, amennyiben az eredményességi célnak alárendelt, annak lehető legkisebb ráfordítással való elérését jelenti.⁴

Sorolhatnánk még sokféle – a szakpolitikák által is preferált – fogalmat és indikátort: versenyképesség, lemorzsolódás, foglalkoztathatóság, esélyegyenlőség, nemzetköziség, mobilitás stb. Hiányérzetünk lényege, hogy a rendszer és a szervezetek szintjén nem látunk egy világos és oksági alapú cél-eszköz hierarchiát, amely stabil elméleti alapot adna a célfüggvény meghatározásának.

Felfogásunk szerint egy ilyen összefüggés kiindulópontja a célnak részben személyhez, részben közösséghez történő, egyértelmű kötöttsége. Másképpen fogalmazva, a különböző társadalmi-gazdasági státusú személyeknek és közösségeknek milyen célját szolgálja a felsőoktatás. Ebben a tekintetben például már a felsőoktatási rendszerre és szervezetekre értelmezett versenyképesség is köztes célként, vagyis inkább

eszközként értelmezhető. A másik hiány, illetve gyengeség az idődimenzió hiánya, amennyiben a cél-eszköz kölcsönhatásának időbeli lefutását nem kezelik, különös tekintettel a visszahatásra (vagy másképpen visszacsatolásra), illetve az oksági láncolatra. Így könnyen szem elől téveszthető az igazi („végső”) cél, és/vagy az alkalmazott eszközök nem a kívánt célhoz fognak vezetni.

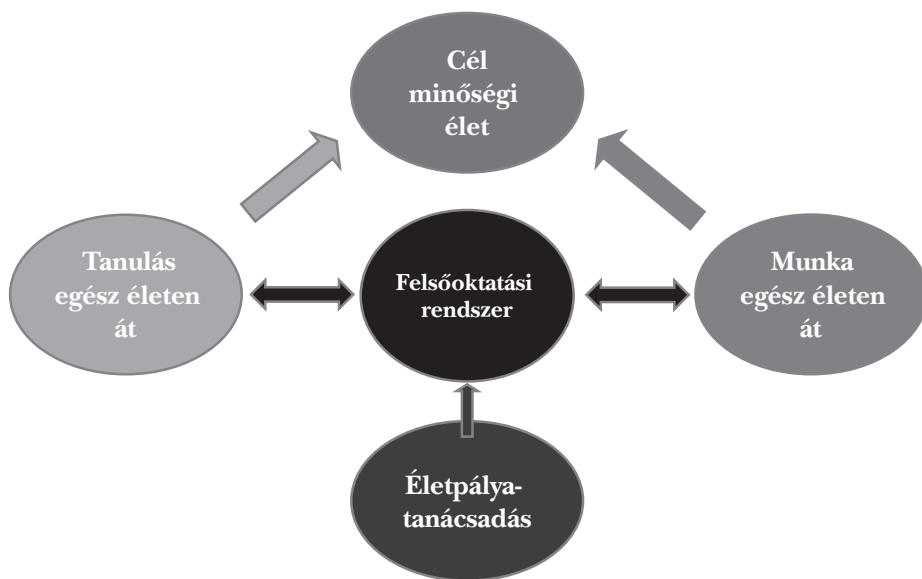
A mi megközelítésünk a rendszer- és intézményi paradigma⁵ alkalmazása alapján a felsőoktatásban érdekelt szereplőkből (aktorokból, stakeholderekből) indul ki, és a felsőoktatási rendszer célját (funkcióját) is az egyes stakeholderek szempontjából, azok céljából vezeti le, illetve értelmezi. A célt ebben a megközelítésben már inkább érdekalapúnak tekintjük. A kérdés tehát: milyen érdeke fűződik a családoknak, hallgatóknak, az oktatóknak és a felsőoktatás nem oktató munkavállalóinak, a munkaadóknak, az önkormányzatoknak és az államnak, illetve az utóbbi kettő által képviselt közösségnek a felsőoktatáshoz? Mivel részletes kifejtése nem tárgyunk, ezért csak utalunk a felsőoktatás lehetséges köz- és magánhasznaival kapcsolatos elméletekre.⁶ Az érdek, cél és eredményesség tehát a felsőoktatás különböző szereplői és érdekeltjei szintjén értelmezhető. Ebben a megközelítésben a célfüggvény elemei a stakeholderek céljai (érdeke), a célfüggvény maximalizálása pedig kölcsönösen függő változók harmonizálása, egyfajta optimalizálás.⁷

Az *I. ábrán* mint általános modellben azt mutatjuk meg, hogyan értelmezzük az egyénre és a felsőoktatásra vonatkoztatva a cél-eszköz összefüggést. A „végcél” (eredmény), amiből minden adekvát eszköz levezethető, a felsőoktatás funkciójaként értékelhető, a minőségi élet,⁸ ezt kell tehát szem előtt tartani. Az ábra fogalmi alapján a felsőoktatási rendszer funkciója az életen át tartó tanulás és munka feltételeinek biztosítása (a termelési, allokációs és dinamikus hatékonyság követelményének figyelembevételével). Az életpálya-tanácsadás fontos döntéstámogatás az optimális döntéshez a tanulás és a munka világában. Ha versenyképességről beszélünk akár felsőoktatási rendszerek, akár felsőoktatási szervezetek szintjén, akkor adott célra vonatkozóan a funkcionalitásban (eredményességben és a hatékonyságban) értelmezhető a verseny.

A rendszer- és intézményi paradigma alapján a stakeholderek céljainak elérését két alapvető intézmény mint eszköz biztosítja: a felsőoktatási rendszerben, a rendszer és a társadalom között és a felsőoktatási szervezetekben zajló tranzakciók sajátosságai, szabályai – a koordinációs rendszer –, illetve a rendszer erőforrásaival való rendelkezésre vonatkozó tulajdonjogok és azok elosztása. Ebben a megközelítésben a „kormányzás” és a „finanszírozás” már koordinációs és tulajdonjogi problémaként értelmezhető.

A rendszerparadigma alapján a felsőoktatási rendszert az egyes érdekelt szereplők (stakeholderek) koordináció és tulajdonjogok által összekapcsolt, különböző szintű szerveződéseként és ezek kapcsolatrendszereként is értelmezzük. Így a szerveződés szintje alapján beszélhetünk szervezetekről (felsőoktatási intézmények, kormányzati szervezetek stb.), nemzeti felsőoktatási rendszerről, regionális felsőoktatási rendszerekről (pl.: EFT) és globális felsőoktatási rendszerről. Az alacsonyabb szerveződési szint a magasabb szint részeként értelmezhető, különös tekintettel az „integráció” koordinációs formájára.

1. ábra: Tanulás és munka, mint a minőségi élet(cél) eszközei

Forrás: Saját szerkesztés.

A felsőoktatási rendszer minden szerveződési szinten szélesebb, komplexebb rendszerek része is, így része az oktatási rendszernek, a teljes társadalmi rendszernek a nagyobb rendszeren belüli tranzakciók révén, kölcsönös dinamikus determinációkkal. Ebben a megközelítésben a felsőoktatási rendszereket minden szinten más alrendszerrel kapcsolatban is értelmeznünk kell. Így például beszélhetünk a felsőoktatási intézmények–önkormányzatok–vállalatok, nemzeti felsőoktatási rendszer–nemzeti gazdasági rendszer–nemzeti egészségügyi rendszer stb. kapcsolatrendszeréről.

Jogos és alapvető kérdés, hogy mennyiben bízható a felsőoktatási szereplők és érdekeltek többszintű és bonyolult kapcsolatrendszere az egyéni (stakeholderi) érdekekből kiinduló horizontális (piaci, vagy piaci jellegű) kapcsolatokra az „irányítás” és „finanszírozás” tekintetében is, és mennyiben szükséges és lehetséges egy vertikális (hierarchikus), bürokratikus jellegű irányítás és finanszírozás.

A felsőoktatási rendszer statisztikai tényeit és tendenciáit célszerű a rendszer- és intézményi paradigma alapján is elemezni és értékelni, a cél-eszköz, illetve a hatékonyság-eredményesség értékelését ebben az általánosabb intézményi kontextusban elvégezni. Miközben az egyes szereplők viselkedése a mindenkori intézményi feltételek között, a rendszerben betöltött konkrét szerepük és ebből is fakadó konfliktusaik alapján érthető csak, nem téveszthetjük szem elől az 1. ábrán bemutatott összefüggést a cselekvések mögötti végső motiváció tekintetében. Ennek alapján értékeljük a koordinációs formák és a tulajdonjogok mint eszközrendszer változását. A szakpolitikát – stratégiát és cselekvési programot – is ebből a szempontból vizsgáljuk. A vizsgálatunk alapvetően változás-, illetve trendelemzés, empirikus síkon a meglévő

statisztikai adatok alapján, illetve stratégiai anyagok és jogszabályok tartalomelemzésével.

RÖVID TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS – TÉNYEK, TENDENCIÁK, KOORDINÁCIÓ, TULAJDONJOGOK

A felsőoktatás rendszerváltás utáni történetének egyik alapkérdése, hogy a kormányzat, a szakpolitika részéről az operatív cselekvés mennyiben történt legitim stratégiának alárendelten. Egyáltalán, egy-egy kormányzati periódusban létezett-e legitim felsőoktatási stratégia, amely a rendszer egészére, a cél- és eszközrendszerre, a koordináció és tulajdonjogok intézményére vonatkozik. Az előző fejezetben kifejtettek szellemében kérdés, hogy a stratégiákban megfogalmazott célrendszer hogyan viszonyult az egyes stakeholderi érdekekhez, törekvésekhez, célokhoz, hogyan vettek részt a stakeholderek a stratégiaalkotásban.

Megállapítható, hogy a rendszerváltás után valamennyi kormányzati periódusban született olyan dokumentum, amely legalábbis a stratégiaalkotás igényével készült.⁹ A stratégiaalkotás folyamatát, illetve a stratégiai dokumentumok és a jogalkotás viszonyát tekintve ugyanakkor az alábbi megállapításokat tehetjük:

- Bár nem azonos mértékben, de egyik dokumentum készítése sem felelt meg annak az igénynek, hogy a készítők valamennyi stakeholder csoportot képviseltek volna.

- A dokumentumok tartalma erőteljesen tükrözte a készítők értékrendjét.

- A dokumentumok első és végső verziója érdemben eltért egymástól, ami az érdekcsoportok befolyásának és a kormányzati kompromisszumoknak volt betudható.

- A végső verzió alapján készült jogszabályok sok esetben még a végső verziónál is „szelídebbek” lettek.

- Amennyiben politikai programját tekintve új kormány került hatalomra, a stratégia folytonossága megszűnt, előbb/vagy jogszabályi módosításokkal tért el a kormányzat, majd/vagy új stratégiai dokumentum alapján új törvény és új rendeletek születtek. Az intézményi, szervezeti változások, fejlesztések félbemaradtak, torzók történetévé váltak.

- A felsőoktatással szembeni kihívások, a regionalizáció (EFT) és a globalizáció az eltérő kormányzati értékrendek és filozófiák ellenére is kikényszerítettek bizonyos folytonosságot, következetességet és regionális-globális konvergenciát.

A dokumentumok és a szabályozás alapján – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban néhány lényegesnek ítélt megállapítást teszünk, bemutatunk továbbá fontos tényeket, tendenciákat, amelyek szembesíthetők az intézményi jellemzőkkel.

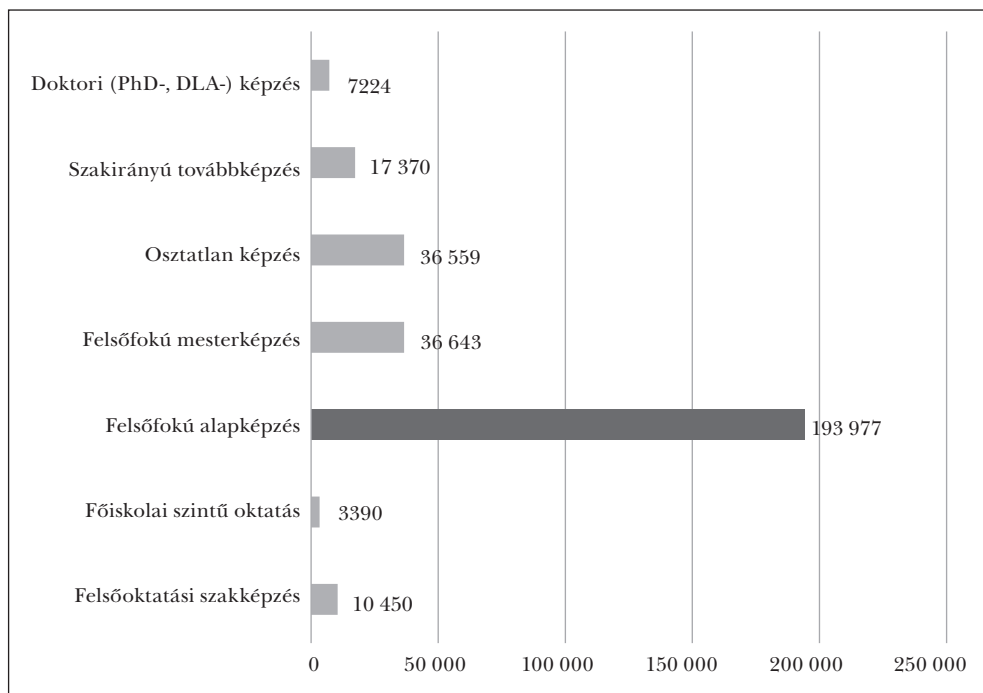
A koordinációs rendszer és a statisztikai tények

Az állam a közfinanszírozás körében egyetlen periódusban sem adta fel a bürokratikus kontrollt a felvételi, szakalapítás, indítás és a finanszírozás terén.

Az EFT-hez történő csatlakozással a magyar állam szuverén módon és több tekintetben a térségi konvergencia útjára lépett. Ennek látványos, de megkésett eleme a

többciklusú képzési rendszer bevezetése. A 2. ábra alapján alapképzési szinten tanul ma a teljes hallgatói létszám mintegy kétharmada – szabad választás alapján, szigorodó belépési követelmények mellett. A képzés szint szerinti létszamarányai részben a bürokratikus állami belépési (felvételi) és finanszírozási szabályoknak, részben az állampolgári választási preferenciáknak tudhatók be. Maradt tér az állampolgári döntési szabadság számára, különösen a piaci árak által szabályozott önköltséges képzésben.

2. ábra: A magyar felsőoktatás hallgatói létszámának megoszlása, 2014/2015 (fő)

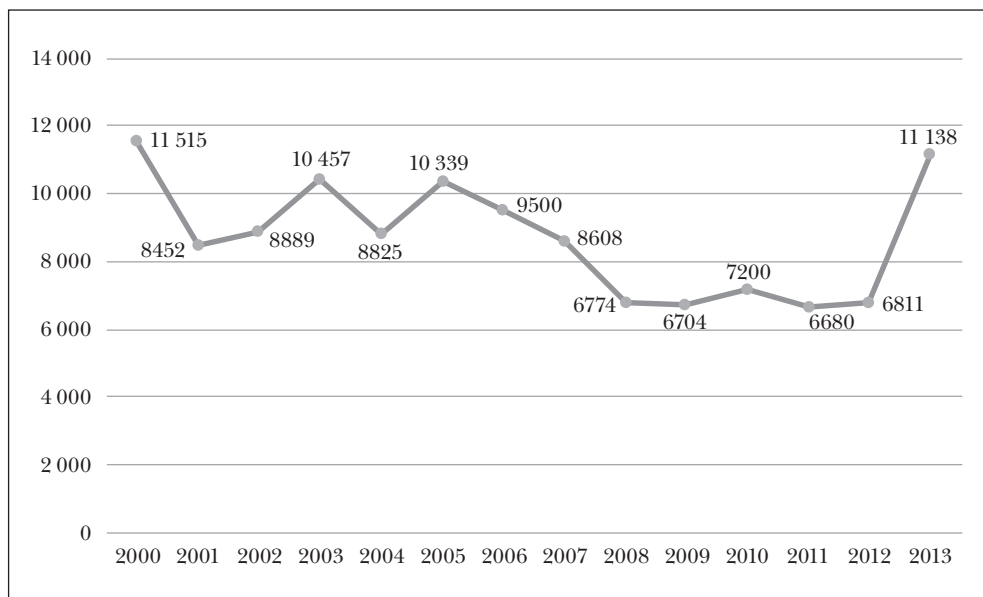

Forrás: KSH Statisztikai Tükör, 2014. december 19.

A múltban a szakirányú továbbképzés iránti kereslet és az e képzésben oklevelet szerzettek száma nem tudott markáns emelkedő pályára állni. A jövő kérdése, hogy az alapidplomával rendelkezők később mennyien térnek vissza a munka világából, és hogyan választanak a mesterképzés és a szakirányú továbbképzés között. A 3. ábra adatai mögött a szakirányú (iskolai rendszerű) továbbképzés állami támogatásának hiányát is látnunk kell, miközben ebben a periódusban az iskolai rendszeren kívüli felnőttképzést jelentős közfinanszírozás is támogatta.

A bürokratikus koordináció kiterjedtsége és szigorúsága tekintetében az egyes kormányzati periódusok között érdemi különbségek mutatkoznak. A közfinanszírozási források szűkülésével fokozatosan erősödött az állam törekvése az állami intézményekben folyó gazdálkodás követésére, a hatékonyság és eredményesség direkter eszközökkel történő kikényszerítésére.

3. ábra: Szakirányú továbbképzésben oklevelet szerzettek száma (fő)

Forrás: Saját szerkesztés a Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2013/2014. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2015 alapján.

A bürokratikus koordináció hibájának tudhatjuk be, hogy mire a magyar felsőoktatás kapacitása alapvetően bürokratikus intézményi keretekben (központi állami beruházások és PPP révén) kiépült, a hallgatói létszám – különösen az önköltséges, piaci jellegű képzés zsugorodása következtében – határozottan csökkenni kezdett (4. ábra), szabad kapacitásokat teremtve a rendszerben.

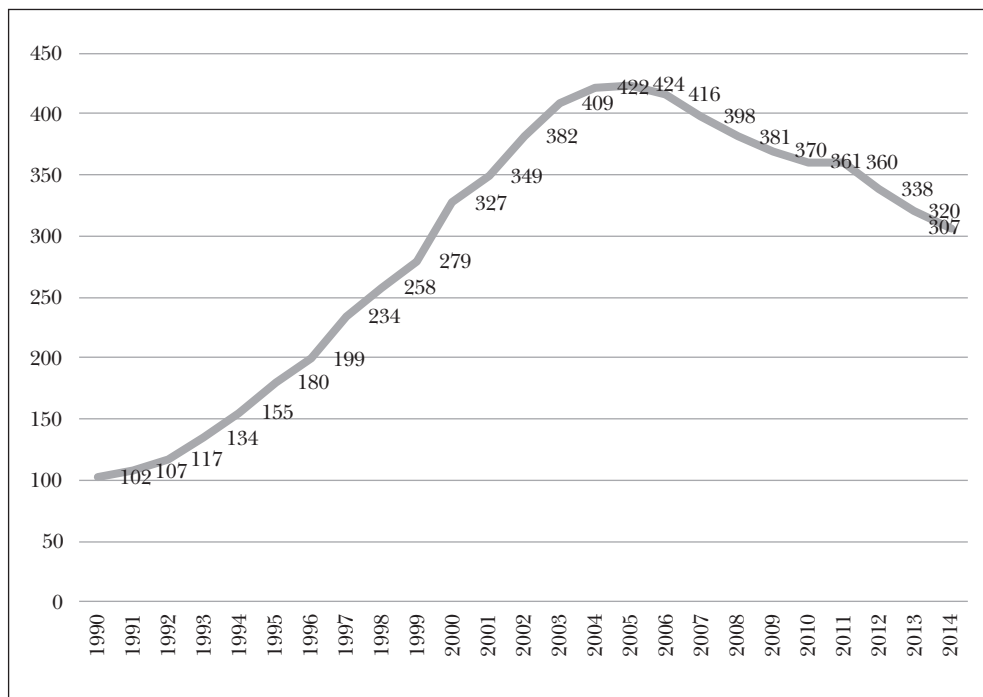
Az 5. ábra tanúsága szerint a költségvetés oktatási (és ezen belül felsőoktatási) kiadásai szinte azonnal követik a létszám csökkenését, sejtetve, hogy a kormányzat nem élt az egy főre eső támogatás emelésének lehetőségével, kivonva a létszámcsökkenéssel „felszabaduló” forrást.

A hallgatói létszám csökkenésének számos oka lehet, az alapképzés szempontjából releváns korosztály létszámának csökkenése mellett a részidős képzés iránti kereslet csökkenése és a többciklusú képzésre történő áttérés mindenképpen érdemi szerepet játszhatott. A 2. és a 6. ábra összevetéséből látható, hogy a korábbi egyetemi képzésnek megfelelő mesterképzés és az osztatlan képzés együttes létszáma és aránya jóval alacsonyabb, mint a többciklusú rendszer előtt az egyetemi képzés aránya.

A költségterítéssel képzés megjelenésével koordinációs (beleértve a finanszírozást is) tekintetben duálissá vált a magyar felsőoktatás: kialakult egy jelentős piaci jellegű szektor, amit valamennyi kormányzat tudomásul vett. E szektor mozgása az autonóm állampolgári döntések nagyobb szabadsága miatt jobban mutatja a felsőoktatással, az egyes képzési területekkel és szakokkal kapcsolatos társadalmi értékrendet, ami a képzések árdifferenciáiban is jól megmutatkozik.¹⁰ A 7. ábrán megmutatjuk, hogy a

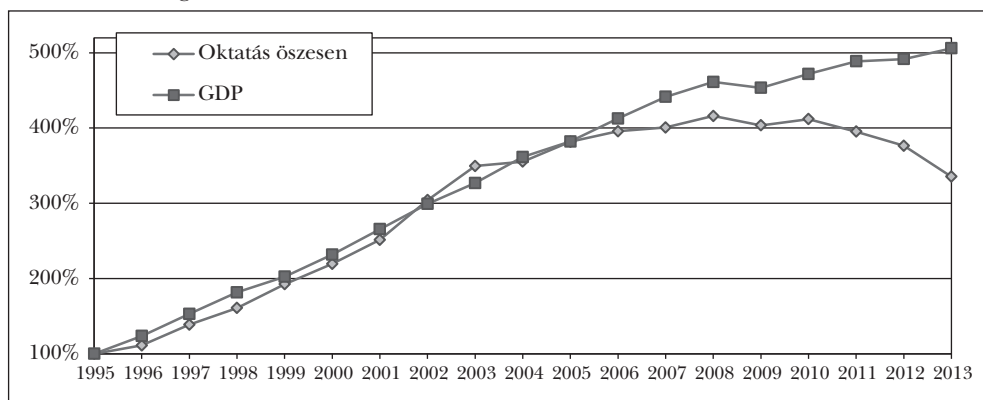
2004/2005-ös tanévig az önköltséges képzés aránya nőtt, és csúcspontján, ha kis mértékben is, de meghaladta az 50%-ot. A 8. ábra alapján hasonló változás figyelhető meg a nappali és részidős képzés arányát tekintve, ami a két folyamat közötti összefüggés valószínűségére utal.

4. ábra: Teljes felsőoktatási hallgatói létszám változása (1000 fő)

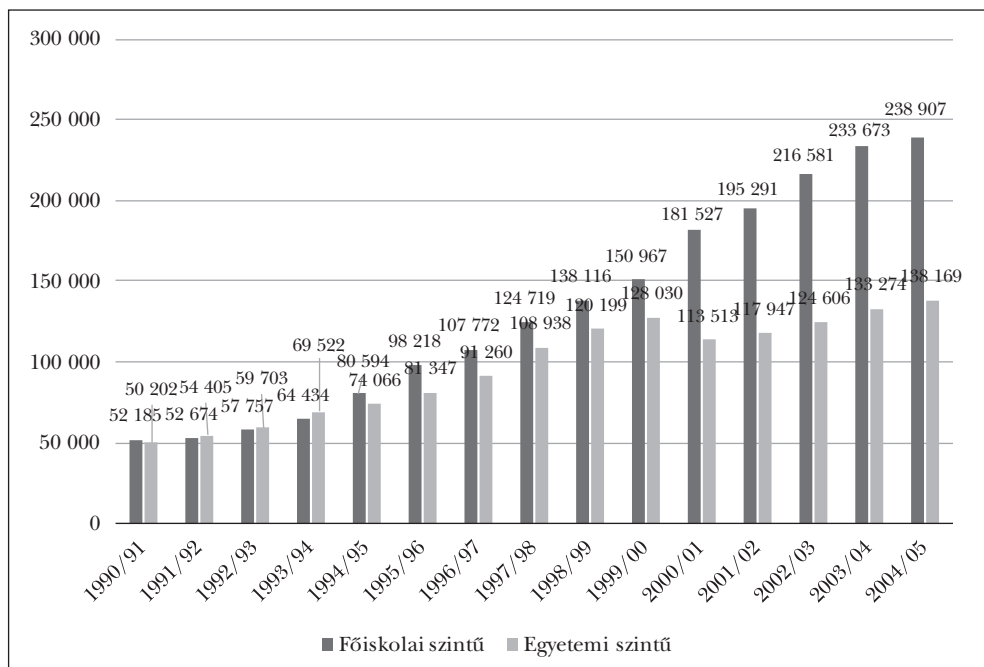
Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

5. ábra: A költségvetés oktatási kiadásainak és a GDP változása (1995=100)

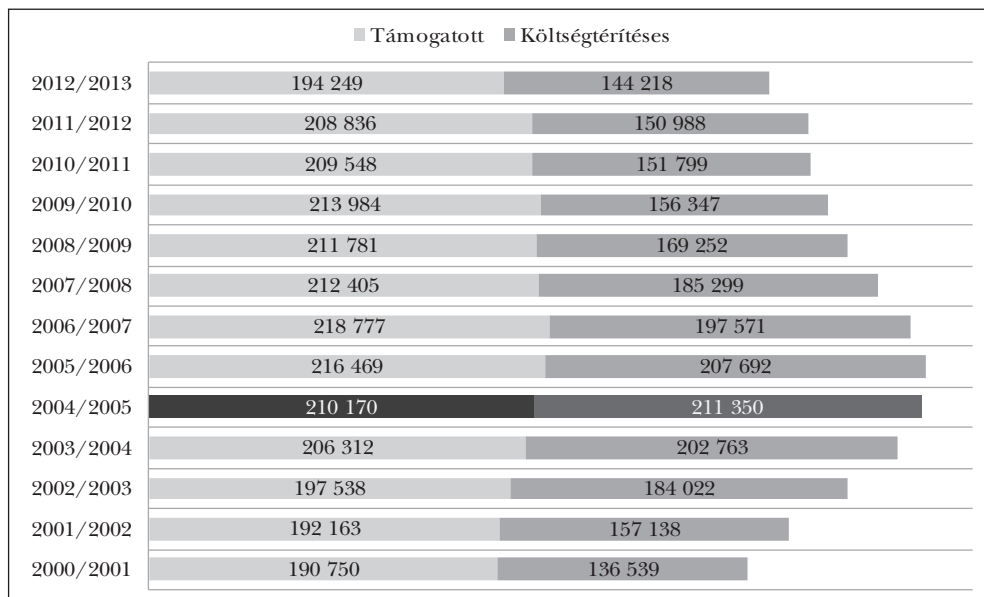
Forrás: Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2013/2014. EEM, Budapest, 2015.

6. ábra: Egyetemi és főiskolai képzésben részt vevők száma (fő)

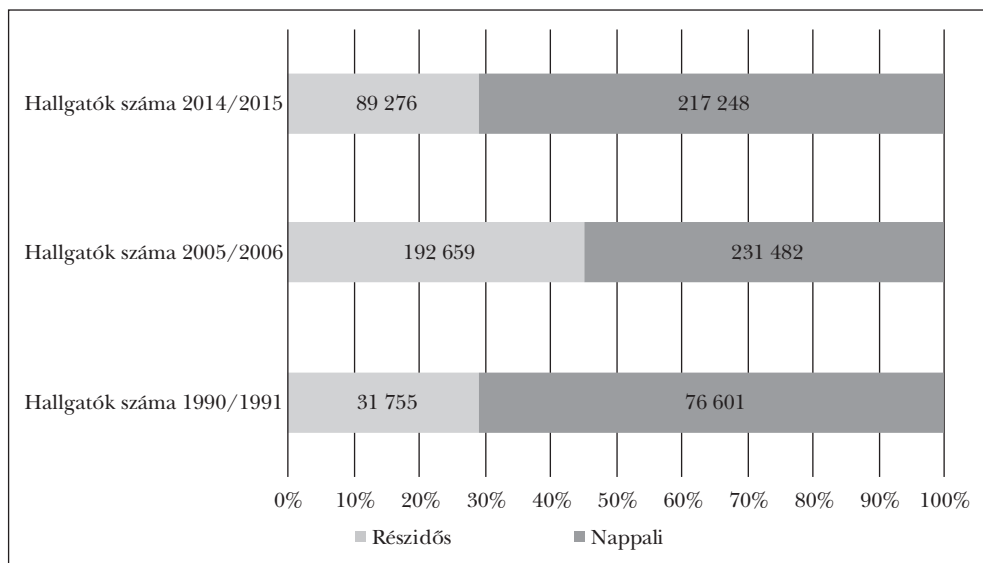
Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

7. ábra: Felsőoktatási hallgatói létszám megoszlása: támogatott és térítéses hallgatók száma (fő)

Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

8. ábra: Nappali és részidős képzésben részt vevők száma (fő)

Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

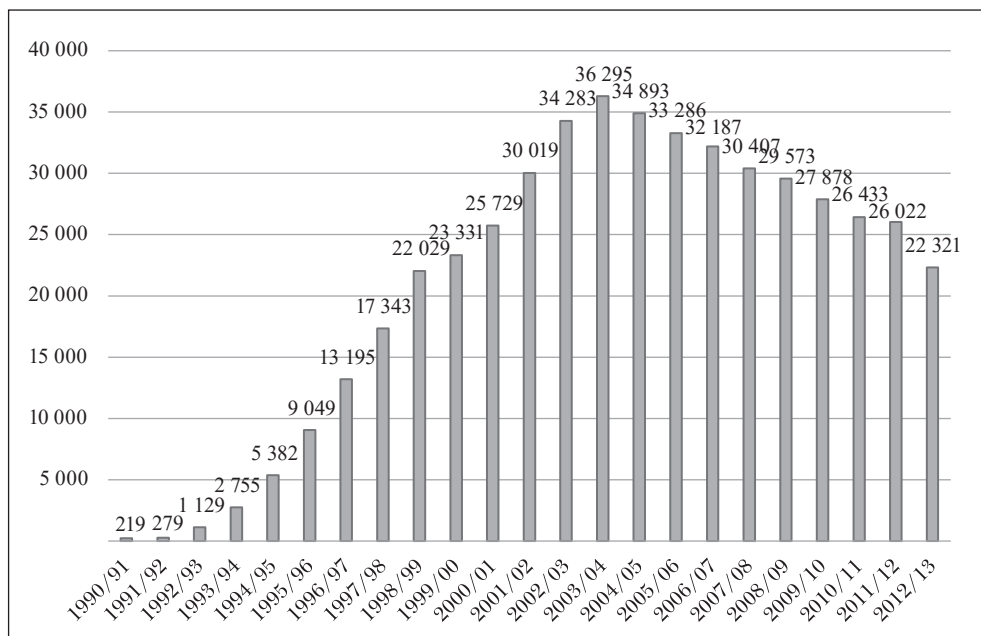
A tulajdonjogok néhány sajátossága és statisztikai tények

Az állami felsőoktatási intézmények esetében a jogszabályok az államot következetesen és mind a mai napig fenntartónak nevezik, ami az állam részéről szolgáltatási és finanszírozási kötelezettség vállalására utal. A tömegesedéssel és a költség-haszon alapú költség-megosztással kapcsolatos elmélet és gyakorlati igény megjelenésével azonban ez a kötelezettség a korábbi mértékben egyre kevésbé volt fenntartható (lásd önköltséges képzés megjelenése). Felmerül, hogy a tulajdonjogok elmélete alapján az államnak a fenntartói szereptől el kellene távolodnia, és az állami intézmények tekintetében tulajdonosként, illetve a tulajdonjogok megosztójaként kellene fellépnie. Bár a fogalomhasználat nem változott, az egyes felsőoktatási törvények vizsgálata azt mutatja, hogy megfigyelhető az állam törekvése a nagyobb tulajdonosi befolyásra, elsősorban a működés (menedzsment) ellenőrzése területén. Hasonlóképpen törekvés látható a tulajdonosi és stakeholderi jogosítványok egyértelműbb definiálására és megosztására (például a rektor és gazdasági igazgató státusának szabályozásával, a gazdasági tanácsok létrehozásával).

A tulajdonjogok kapcsán stratégiai jelentőségű kérdés a különböző tulajdonformák szerepe és aránya a felsőoktatásban. A nem állami és egyházi (vállalkozói, alapítványi stb.) tulajdonlású (fenntartású?) intézmények szerepe (hallgatói létszáma, illetve létszamaránya) az általános tömegesedés időszakában nőtt, a fordulat (2004/2005) után az érdekharcok – az állami szektor lobbijereje – hatására csökkenni kezdett (9. és 10. ábra). Ebben a tekintetben 2010 előtt határozott és következetes stratégiai irány nem alakult ki. A két ábra összevetése rámutat arra is, hogy az állami szektorban végrehajtott 2000. évi integráció után a magánintézmény-alapítási (vállalkozási) kedv

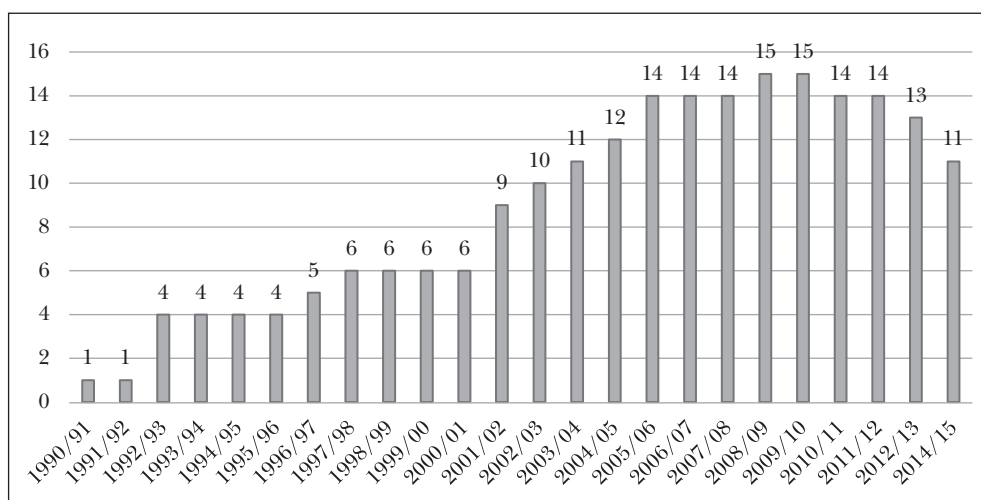
még fellendült. Az általánosnál erőteljesebb negatív trend kialakulása – a demográfiai helyzet mellett – a magánintézmények közfinanszírozásának radikális szűkülésével és kiszámíthatatlanságával is magyarázható.

9. ábra: „Magán”-intézmények hallgatói létszámának alakulása (fő)

Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

10. ábra: „Magán”-intézmények számának alakulása

Forrás: Saját szerkesztés az Oktatási Hivatal adatai alapján.

Látható, hogy a felsőoktatási hallgatói létszám 2004/2005 utáni zsugorodásánál nagyobb mértékű a „magán”-felsőoktatási intézmények hallgatóilétszám-csökkenése, amely részben már tudatos szakpolitika eredménye is. Tanulmányunknak nem célja a folyamat és okainak részletes elemzése. Az azonban hangsúlyozható, hogy az eddigi stratégiai törekvések és szakpolitikai gyakorlat a tulajdonjogok szerepének mélyebb elemzését nem mutatja. Nem azonosítható az állam törekvése a nem állami formák súlyának emelésére sem.

STRATÉGIA, SZABÁLYOZÁS, TÉNYEK, VÁLTOZÁSOK 2010 UTÁN

A Fidesz–KDNP 2010. évi kormányra kerülése társadalmi-gazdasági-erkölcsi válság állapotában találta Magyarországot. A gazdasági válság kezelésében már fontos lépések történtek, de az ország csődfenyegetettsége még mindig kritikus volt. Rövid és középtávú válságkezelés, konszolidáció és ezt követően egy hosszabb távú átgondolt gazdaság- és társadalomfejlesztési stratégia alkotása és megvalósítása mint kihívás és lehetőség állt az új kormány előtt. A kormánynak – igen kemény nemzetközi környezetben és meg nem értés mellett – 2016-ra sikerült az első feladatot teljesíteni. Sikerült visszafizetni a 2010 előtt felvett IMF-hitelt, a gazdaság tartósan ígérkező növekedési pályára, az államadósság lassan csökkenő pályára állt, az államháztartási hiány stabilan és megbízhatóan 3% alatt van. A munkanélküliség drasztikusan csökkent, a foglalkoztatottság növekedett, nő a lakossági fogyasztás. Bártran kijelenthető, hogy a válságkezelés sikeres volt, a konszolidáció megtörtént, a kérdés most az, milyen (magyar) társadalmi-gazdasági modell épül az EU és a globális gazdaság integráns részeként Magyarországon.

Rendszerszintű szakpolitikai kihívások 2010-ben a felsőoktatásban

A magyar felsőoktatás 2010 utáni történetét és lehetséges jövőjét a fent röviden jelzett társadalmi-gazdasági folyamatok determinációs keretében lehet és kell értelmezni. Az alábbiakban – az előző fejezetben már bemutatott statisztikai adatokból is kiindulva – tekintsünk át néhány fontos tényre – mint szakpolitikai kihívást –, amellyel az új kormányzatnak szembesülnie, illetve számolnia kellett.

2004 után a hallgatói létszám trendszerűen csökkenni kezdett, ez a csökkenés a szakpolitika szempontjából exogén tényezőknek is betudható, és előrevetítette a 2010 utáni csökkenés valószínűségét is (4. ábra). A legfontosabb okok: a részidős képzés iránti kereslet csökkenése (8. ábra), a felsőoktatási felvétel szempontjából releváns 18–19 éves korosztály létszámának csökkenése, a válsággal összefüggő lakossági fizetőképesség csökkenése. A szakpolitikai beavatkozás a teljes hallgatói létszám tekintetében az államilag támogatott létszám meghatározásával (bürokratikus keretszám-meghatározás és finanszírozás), másrészt a minőséget is érintő országos felvételi minimumponthatár meghatározásával volt lehetséges.

Költségvetésdeficit-csökkentési kényszer jelentkezett, ami részben a túlzottdeficit-eljárásból, illetve az abból való kikerülés céljából, a gazdaságpolitika szabadságfokának növelésére történő törekvésekből fakadt. A szakpolitika számára a kihívást az

jelentette, hogy mennyire tudja kivonni a felsőoktatást az általános megszorítási kényszerből, másrészt milyen ösztönzőket talál a nem állami források bevonására. Alapvető szempontként jelentkezett, hogy a felsőoktatásba bevont források nem jelentenek automatikusan javuló kimenetet sem mennyiségi, sem minőségi értelemben, így a hatékonyságjavítás intézményi feltételeit célszerű előbb megteremteni.

Bár már 2005-ben megszületett az életen át tartó tanulásról szóló kormányzati stratégia,¹¹ 2010-re a felsőoktatás részvétele ebben a folyamatban inkább romlott, mint javult. A szakirányú továbbképzésben oklevelet szerzettek száma trendszerűen csökkent (3. ábra), az iskolai rendszeren kívüli felnőttképzésben a felsőoktatási intézmények részvétele marginális volt. A szakpolitikai kihívás az alap- és mesterképzés, valamint az osztatlan képzés hallgatói létszámának drasztikus visszaesésével felszabaduló infrastrukturális és részben humán kapacitás hasznosítása az életen át tartó tanulásba történő érdemi bekapcsolódás révén.

2010-ben sem a jogszabályi környezet, sem a tényleges gyakorlat – kormányzat és intézmények viszonya – nem jutott nyugvópontra az autonómia optimális tartalma és formája tekintetében. Az új kormányzatnak ezzel a kihívással is szembesülnie kellett, különös tekintettel a tanítási és tudományos szabadságra, a tulajdonosi jogokra és stakeholderi érdekekre, mint a felsőoktatási rendszer céljainak (funkciójának) eredőire.

A többciklusú képzési rendszer bevezetése 2006-ban történt. Ennek 2010-re már látszottak pozitív és negatív következményei. Ilyenek például: a létszamarányok tekintetében az alapképzés túlzottan tűnő dominanciája, a mesterképzés iránti érdeklődés elmaradása a várakozástól is (2. ábra), az alapképzés tartalmának túlzott zsúfoltsága, az elmélet és a gyakorlat arányának, viszonyának tisztázatlansága, a képzési programok tervezésének, a képzési folyamat szervezésének módszertani hiányosságai. Ezek is a 2010 utáni szakpolitika kihívásait szaporították.

A felsőoktatási intézmények szerkezete 2010-ben nagyrészt azonos volt azzal, amit a kormányzat 1998 és 2002 közötti ciklusában létrehozott. Számos tény és az ÁSZ-vizsgálat¹² is rámutatott ugyanakkor arra, hogy az úgynevezett integráció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Felmerülő kérdések: a képzési és szervezeti struktúra viszonya, a szűkebb profilú intézmények létjogosultsága, az intézményi profilok, kiválóság szerepének értelmezése. A szakpolitika számára ezek is kihívások, amelyekre választ lehet és kell adni, szem előtt tartva a stakeholderek szempontjából értelmezett felsőoktatási célrendszert.

A 9. és 10. ábrán bemutattuk a nem állami és nem egyházi felsőoktatási intézmények számának és hallgatói létszámának alakulását. 2010-ig a létszámcsökkenés ebben a szektorban az általános mértéket is meghaladta, ugyanakkor az intézmények száma a kormányváltás előtt még a csúcson volt. A szakpolitikának választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy milyen szerepet szán a nem állami és nem egyházi szektornak a magyar felsőoktatás rendszerében.

Stratégiai kísérletek (dokumentumok) és gyakorlati lépések 2010 után – a kihívások kezelése

A 2010-es kormányváltás után a felsőoktatási rendszer sem maradt ki a fentebb jelzett nagy kihívások gerjesztette, rövid távú kényszerek hatása alól. Ennek jellemző indi-

kátora, hogy bár 2011-ben megszületett az új, a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény, sem a törvényt megelőzően, sem azt követően évekig nem volt a magyar felsőoktatás átlátható és kiszámítható fejlődését előrejelző, legitim és konszenzuson alapuló felsőoktatási stratégiánk. Természetesen nem szabad lebecsülnünk ugyanakkor, hogy számos, stratégiai szempontból fontos és társadalmi vitákat is kiváltó dokumentum született.¹³ E tanulmány írásakor a magyar felsőoktatás rendszerének jelenéről intézményi szempontból a hatályos, a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi törvény alapján mondhatunk véleményt. A 2015/2016-os tanév szakpolitikai lépései és a jövőbeli fejlődés irányai pedig egy stratégiai igényű, de bizonytalan jogi státusú és legitimációjú, formális társadalmi-politikai konszenzust élvező dokumentum alapján értékelhetők, illetve vélelmezhetők.¹⁴

Tekintsük előbb át, hogy a magyar felsőoktatási rendszerben milyen fontos változások történtek a 2010. évi kormányváltást követően a koordináció és a tulajdonjogok tekintetében. E két alapvető intézményi aspektus vizsgálatakor törekszünk arra, hogy a változásokat a fentebb felsorolt kihívásokra is vonatkoztassuk. Emlékeztetünk arra, hogy a koordináció tekintetében a felsőoktatási tevékenység mint szolgáltatás tranzakciós jellemzőit, a tulajdonjogok tekintetében a jogosítványok elosztását vizsgáljuk. E két intézményi aspektuson belül értelmezhetjük az első fejezetben tárgyalt felsőoktatási célokat, eszközöket, a hatékonyságot és az eredményességet.

A koordinációs rendszerben mára bekövetkezett legfontosabb változások az alábbiak:

- A felsőoktatási rendszer eredményességének növelése érdekében az állam az egységes felvételi követelmény bürokratikus szigorításával kívánta emelni és egységeesebbé tenni a felsőoktatásba kerülő hallgatók színvonalát, növelni végzési és életesélyeiket.

- Az állam a korábbinál szigorúbb bürokratikus szabályozással (ponthatárokkal és létszámkorlátokkal) kívánta befolyásolni a képzési területek és szakok hallgatói arányait az államilag támogatott körben.

- Az államilag támogatott hallgatói körben meghatározott időtartamú hazai munkavállalási kötelezettség előírására került sor.

- Az államilag támogatott és az önköltséges hallgatói státus között a korábbinál rugalmasabb és kétirányú, teljesítményfüggő átmenet szabályrendszere jött létre.

- Az állami és a „magán”-intézmények szabad választását korlátozza, hogy a magánintézmények – kevés kivételtől eltekintve – jellemzően önköltséges hallgatókat fogadhatnak.

- A felsőoktatási intézmények és a vállalatok kapcsolatrendszerében megszűnt a szakképzési hozzájárulási kötelezettség terhére finanszírozott fejlesztési hozzájárulás lehetősége.

Mindent egybevéve, érzékelhető a koordináció bürokratikus jellegének erősödése, de alapvető változásokról a koordinációs rendszer tekintetében nem beszélhetünk. Ez azt is jelenti, hogy sem az eredményesség, sem a hatékonyság tekintetében nem történt még – legalábbis bizonyított – áttörés a koordinációs rendszernek betudhatóan. Ha a stakeholderek szempontjából vizsgáljuk a koordinációt, akkor hallgatói

szempontból a szabadságfok némi csökkenését, munkaadói szempontból a befolyás némi növekedését tapasztaljuk (pl. a konzisztóriumok, a duális képzés formájában).

A tulajdonjogok tekintetében markánsabb változásokat történtek:

– A rendszerváltás óta változó erővel, de mindig jelen lévő törekvés, hogy az állam szerepe növekedjen az állami felsőoktatás körében, mára határozott formát öltött. A rektor és a gazdasági (fő)igazgató helyzetét érintő korábbi próbálkozások után, a kancellári rendszer bevezetésével az állam egységesen és kötelezően megváltoztatta az állami felsőoktatási intézmények belső irányítási rendszerét, az állam és az intézmények viszonyát. Az állam tulajdonosi jogainak érvényesítésére a gazdálkodás tekintetében egy, a rektorral egyenrangú vezetői státust hozott létre. Egyben megteremtette e vezető közvetlen tulajdonosi kinevezését, közvetlen és operatív ellenőrzésének lehetőségét.¹⁵

– A szenátus által megtestesített belső stakeholderi autonómiát alapvetően az oktatás és a kutatás szakmai tartalmára értelmezte, a kancellár révén a gazdálkodási és szervezeti kérdésekben pedig drasztikusan korlátozta.

– A koordináció kapcsán már említett konzisztórium létrehozásával az állam részben ugyancsak tulajdonosi befolyásának és ellenőrzésének teremtett intézményes formát, ugyanakkor bizonyos mértékig külső stakeholderi befolyásnak is teret adott. Bár korai még ítéletet mondani, de a változások a termelési és dinamikus hatékonyság javulását ígérik.

– A nem állami és nem egyházi intézmények tekintetében határozott törekvés érzékelhető az állami tulajdon dominanciájának fenntartására, a szektor mozgásterének szűkítésére. A koordináció kapcsán már említett bürokratikus szabályok a hallgatói státus tekintetében a nem állami tulajdonosok tulajdonosi jogosítványait is csorbítják, ami jól láthatóan csökkenti a vállalkozási kedvet, és versenyegyenlőtlenséget teremt (9. és 10. ábra).

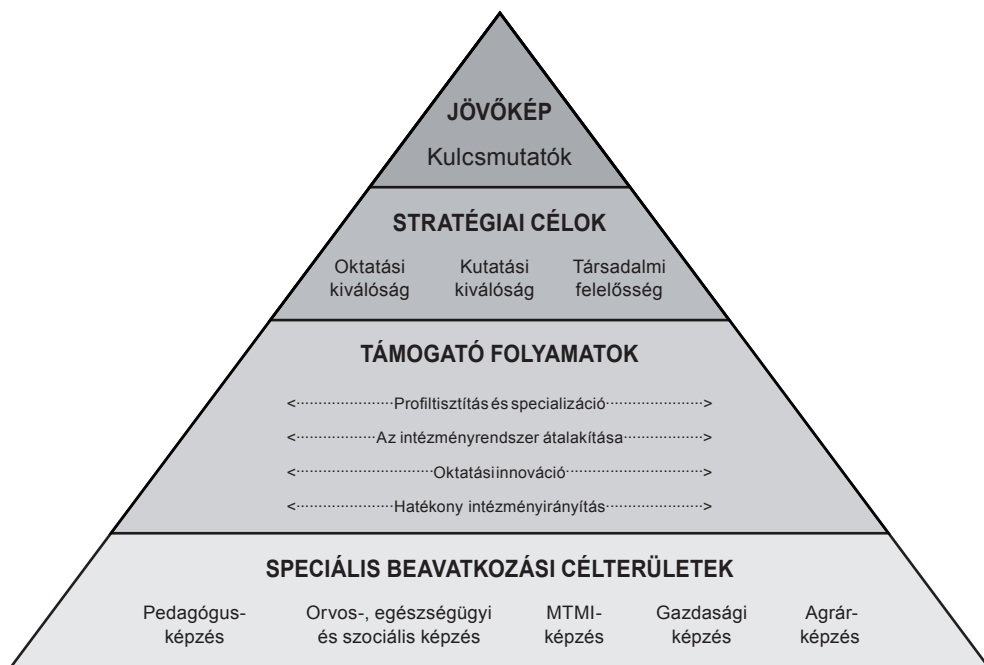
Az új felsőoktatási stratégiai dokumentum értékelése az intézményi és rendszerparadigma alapján

A rendszerparadigma alapján a koordinációs rendszer a felsőoktatás szereplőit különböző szintű szerveződésekbe integrálja, a felsőoktatási rendszer maga pedig a teljes oktatási és még szélesebben a társadalmi rendszerbe ágyazódik. A felsőoktatási rendszert és a szereplők viselkedését ezért csak ebben a két dimenzióban, a szereplők horizontális és vertikális kapcsolatrendszerében értelmezhetjük és érthetjük meg. Az intézményi aspektus a koordináció formáját, annak piaci vagy bürokratikus jellegét, konkrét szabályait jelenti.

A továbbiakban a fentebb már hivatkozott, az Emberi Erőforrások Minisztériuma által jegyzett *Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai* című, 2015. március 4-ei keltezésű dokumentumot vizsgáljuk meg, a rendszer és intézményi jellemzőkre koncentrálna. A közzétett teljes szövegből explicit módon nem derül ki, hogy mi a dokumentum jogi és szakmai státusa. A minisztérium vezetőinek kommunikációjából és az anyag tartalmából arra következtetünk,

hogy a dokumentum hosszú távú cselekvési program (stratégia) alkotásának igényével készült, a kormány „első olvasatban” tárgyalta, stakeholderi csoportokkal egyeztetés történt, például a Felsőoktatási Kerekasztal keretében. A továbbiakban ennek megfelelően kezeljük az anyagot. A dokumentum struktúráját és tartalmát jól szemléltető 11. ábrából indulunk ki.

11. ábra: Fokozatváltás a felsőoktatásban, stratégiai piramis

Forrás: Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2015, 18. o.

Az ábra jól szemlélteti a dokumentum stratégiai (vízió–cél–eszköz) logikáját, a célok tekintetében „kulcsmutatókkal” is kifejezett célállapot megfogalmazását, a piramis alján pedig az egyes képzési (speciális beavatkozási) területekre konkretizált beavatkozásokat.

A továbbiakban, a dokumentum fogalomrendszere alapján, a szakirodalom fogalmi rendszerét is felhasználva kiemeljük legfontosabb megállapításait, az intézményi és rendszerparadigma fogalomrendszere alapján értékelve azokat.

A dokumentum kiinduló állítása, hogy a magyar felsőoktatási rendszert hatékonysági és eredményességi deficit jellemzi. Ez a kritikai megállapítás a rendszer célrendszerét (eredményesség) és eszközrendszerét (hatékonyság) egyaránt érinti. Az eredményesség tekintetében „alkalmanként értéktelen diplomák”, még általánosabban a (nem definiált) minőség problémáját, ezen belül is a munkaerőpiaci relevancia gyengeségét emeli ki. Az első fejezetben az elméleti és fogalmi rendszerről kifejtettek

szellemében megjegyezzük, hogy a célrendszer megfogalmazása differenciálatlan, lényegében a munkaadói és gazdasági szempontot emeli ki, nem történik meg a felsőoktatási rendszer valamennyi érintettjére, ezek érdekei szerinti differenciálás (különböző szintű közösségi és magánhasznok alapján történő elemzés).

Eszköz, vagy ha úgy tetszik, oksági szempontból az áttekinthetetlen, gazdaságtalan szakstruktúra (allokációs hatékonyság) a pazarló intézményrendszert, széles körű jogosítványokat, alacsony kötelezettségeket (termelési hatékonyság) és az alkalmazkodóképesség gyengeségét (dinamikus hatékonyság) emeli ki a dokumentum.

A stratégiai vízió a fent kiemelt (cél és eszköz szintjén értelmezett) gyengeségek megszüntetését vetíti előre, pozitív megfogalmazásban az alábbiak szerint:

- A képzés minőségének (munkaerőpiaci relevanciájának) javítása.

- Allokációs hatékonyság, képzési szerkezet javítása. Ez az intézmények közötti együttműködés és verseny révén valósulna meg, intézményenként specializált képzési szerkezettel.

- Dinamikus hatékonyság javítása, rugalmas képzési szerkezettel.

- Termelési hatékonyság a vízióban nem igazán szerepel.

A dokumentum a vízió megvalósítását társadalmi-gazdasági megatrendek (determinánsok, kihívások) kontextusába helyezi, az egyes kihívások „kezelésére” is javaslatot téve:

- Technológiai fejlődés, amelynek kezelésére a versenyhelyzet erősítését javasolja.

- A társadalmak elöregedését a jobb kínálati alkalmazkodással, megfelelő minőségstratégiákkal látja kezelhetőnek.

- A globalizációra a nemzetköziesítés fokozása lehet a válasz.

- A társadalmi igények követése profiltisztítással, specializációval, intézményi diverzifikációval történne.

- Az erőforrások végessége, a fenntartható fejlődés követelménye új üzleti és üzemeltetési modelleket kíván.

A fenti két felsorolás a rendszer állapotának és viselkedési jellemzőinek megváltozását vetíti előre. Miközben a második esetben már megjelennek magyarázó változók mint külső feltételek, determinánsok, egyik megközelítés sem indul ki a rendszerelemzésben elengedhetetlen stakeholderi megközelítésből, azaz az érdekelt szereplők konkrét érdekeiből, céljaiból, a felsőoktatás ebből levezethető funkcióiból.

A célrendszer eléréséhez vezető út (eszközrendszer, folyamatok) a következő kérdés, amire egy stratégiának választ kell adnia. Ebben a tekintetben nem megkerülhető az oksági lánc és ennek „első” láncszeme, amely a változást elindítja és/vagy a működési jellemzőket fenntartja. Konkrétabban, ha a versenyhelyzet erősítése a cél eléréséhez jó eszköz, mi fogja kiváltani a verseny erősödését, majd fennmaradását? Ez már az intézményi paradigma, a koordináció és a tulajdonjogok kérdéskörébe tartozik.

A stratégia – nagyjából a bürokratikus koordináció körébe tartozó – szakpolitikai eszközrendszert javasol, az alábbi három területen:

- Fenntartói irányítás részben jogi szabályozás révén, részben közvetlen irányítással (kancellári rendszer);

– Finanszírozás, teljesítményalapú (nem bázis) közfinanszírozási rendszer, piaci forrásbevonó képesség és érdekelttség javítása.

– Hatékony irányítás, új üzleti modell a felsőoktatási intézmények szintjén a duális (rektor–kancellár) irányítási rendszer révén, a szakmai és a stratégiai gazdasági irányítás elválasztásával, a konzisztórium rendszer bevezetésével, központi ágazati szolgáltatások erősítésével (Felvi, DPR, AVIR, FIR, OH stb.), új államháztartási gazdálkodási rend, rugalmasabb foglalkoztatási rend révén is. Vállalatok, helyi közösségek tulajdonosi szerepének lehetővé tétele.

A stratégiának elsősorban a felsőoktatási rendszer állami szektorára vonatkoztatható legfontosabb elemeit emeltük ki a fentiekben. A szakpolitika és oktatáskutatás szaktudományi fogalomrendszere alapján mutattuk be, hogy a dokumentum milyen víziót, célokat fogalmaz meg, és milyen eszközökkel kívánja azokat elérni. Ugyanakkor hiányérzetünk támad, ha a gazdaságtudományban egyre inkább teret nyerő rendszer-, illetve intézményi paradigma alapján értelmezzük a dokumentum szövegét.

Értékelő megjegyzések és javaslatok a stratégiához az intézményi és rendszerparadigma alapján

Az első fejezetben már előrebocsátottuk, hogy egy rendszert a szereplők (stakeholder) érdek-, illetve ebből fakadó célrendszere alapján, a koordináció és a tulajdon intézményét ezekre vonatkoztatva célszerű rendszert és intézményeket tervezni, illetve ezeket értékelni. Ezért ebben az elméleti-fogalmi kontextusban tekintjük át a stratégia fentebb kiemelt jellemzőit. Így az autonómia, a szervezeti jogok és a kormányzat, a szakpolitika (bürokratikus koordináció) elemzése, a kettő arányának és viszonyának optima lehet a vizsgálat tárgya. A tulajdonjogok tekintetében az anyag nem veti fel érdemben a tulajdonformák kérdését, a nem állami tulajdon lehetséges szerepét stratégiai távlatokban, mindössze egyszer tesz utalást lehetséges nem állami fenntartókra. Ehelyett az állami tulajdon dominanciájának tételezése mellett a tulajdonjogok megosztásának változtatásában, az állam szerepének erősítésében látja az eredményesség fokozását (kancellári rendszer és konzisztórium bevezetése, illetve fejlesztése).

A stratégiai vízió néhány, inkább esetleges mutatószám szintjén vetíti előre a felsőoktatási rendszer hosszú távú jövőképét. Felfogásunk szerint először a különböző stakeholder szintjén kellene megfogalmazni azon jellemzőket (oktatói, dolgozói és hallgatói kiválóság alapvető indikátorai, munkaerő-képzettségi szintje, mobilitása, jövedelmi és életviszonyai, gazdálkodó szervezetek versenyképessége stb.), amelyek a hierarchikus célfüggvény (oksági lánc) tetején találhatóak. Az oksági logika, illetve a cél-eszköz dinamika alapján a koordinációs és tulajdonjogi rendszer felvázolása következne, mint a célok megvalósításának sajátos eszközrendszere (motivációs rendszere). Ezen belül értelmezendő a felsőoktatási szervezetek (felsőoktatási intézmények) létrejötte (alapítási, tulajdonosi szabadság, garanciák, kiszámíthatóság), külső kapcsolatok és belső szabályrendszer szabadsága, különös tekintettel a belső stakeholderok jogosítványaira (autonómia). A felsőoktatási intézmények au-

tonómiája már átvisz a tulajdonjogok kérdésköréhez, amelynek egyik aspektusa az állam mint közhatalom szabályozó szerepe, és ennek révén az intézményi autonómia kereteinek, tartalmának meghatározása tulajdonformától függetlenül. A másik aspektus a különböző tulajdonformák szerepe, egyáltalán jelenlétük és lehetőségük, esélyegyenlőségük biztosítása. Az állami tulajdon (hagyományos fogalommal „fenntartás”) az állami felsőoktatási intézmények körében, a felsőoktatási intézmény belső és külső intézményi (koordinációs) viszonyai tekintetében, a közhatalmi szabályozásnak és a tulajdonosi ellenőrzésnek is alávetett. Így az állam a kancellári és konzisztórium rendszer kötelező bevezetésével nemcsak a belső szervezeti és intézményi rendbe avatkozik be, hanem direkt tulajdonosi beavatkozási lehetőséget is teremt. Egy stratégiának értékelnie kell egy ilyen alapvető szervezeti és intézményi változást, és célszerű megvizsgálni intézményi alternatívákat, így a nem állami tulajdon szerepének növelési lehetőségét is.¹⁶

A „finanszírozás” a bürokratikus koordináció, az állam révén megvalósuló közfinanszírozás sajátos fogalma. Piaci rendszerben a fogalom nem releváns, hiszen a felsőoktatási tevékenység mint piacképes szolgáltatás értékesítése biztosítja a felsőoktatási intézmények bevételeit. Ebben az esetben a „finanszírozás” a piaci koordináció része, és nem önálló intézményi terület. Amennyiben az állam közhatalomként és tulajdonosként a bürokratikus koordináció keretében finanszíroz – a konkrét mechanizmustól függően –, jelentős torzítást vihet a felsőoktatási rendszer szerkezetébe, érdekeltégi és motivációs rendszerébe. Így jutunk a stratégiában fontos szerepet játszó, de általunk az eszközrendszer részeként kezelt hatékonyság kérdéséhez. Az állami közfinanszírozás konkrét rendszere a termelési, allokációs és dinamikus hatékonyságot egyaránt befolyásolja. Szükséges tehát, hogy egy felsőoktatási stratégia explicit módon foglalkozzon a közfinanszírozás mértékével és rendszerével. Nem megkerülhető továbbá, hogy milyen szabályozási keretek között és milyen szerepet kap a piac (kereslet-kínálat, árak alakulása stb.) az allokáció és a hatékonyság tekintetében.

Az „irányítás vagy kormányzás” is – a finanszírozáshoz hasonlóan – a bürokratikus koordináció fogalma a felsőoktatásban, két tekintetben is. Egyrészt az állami rendszerszintű irányítást jelenti, a hazai szakpolitikában „ágazati irányítás” fogalommal is illetik, és az állam közhatalmi funkciója révén valósul meg. Mindenekelőtt a rendszer alapvető, normatív szabályainak meghatározásáról van szó. Szükségességét és tulajdonformától függetlenségét nem vitatjuk. Az állami irányítás funkciója, tartalma, terjedelme, módja azonban stratégiai kérdés, ezért egy stratégiának ezzel is explicit módon foglalkoznia kell. A rendszer- és intézményi paradigma alapján a piaci és a bürokratikus koordináció optimális arányának, mindkettő optimális intézményi szerkezetének megteremtéséről van szó.

Az irányítás szervezeti szinten releváns fogalom, a felsőoktatási intézmények mint szervezetek irányítási struktúrája szoros összefüggésben van a stakeholderi célokkal (eredményesség), illetve azok hatékony megvalósulásával. Az állam a közhatalmi szabályozással befolyást gyakorolhat a belső irányítási struktúrára, az állami szektorban pedig (lásd kancellári és konzisztórium rendszer) akár direkter módon is

befolyást gyakorolhat. A stratégiának tehát foglalkoznia kell a rendszer- és szervezeti szintű koordinációval, a kettő viszonyával, különös tekintettel a tulajdonosi irányításra. A tulajdonosi irányítás kapcsán fontos stratégiai kérdés, hogy milyen érdeket, motivációt és irányítási hatékonyságot tételezünk a különböző típusú tulajdonformáktól és tulajdonosoktól (központi állam, önkormányzat, természetes személy, gazdálkodó szervezet stb.).

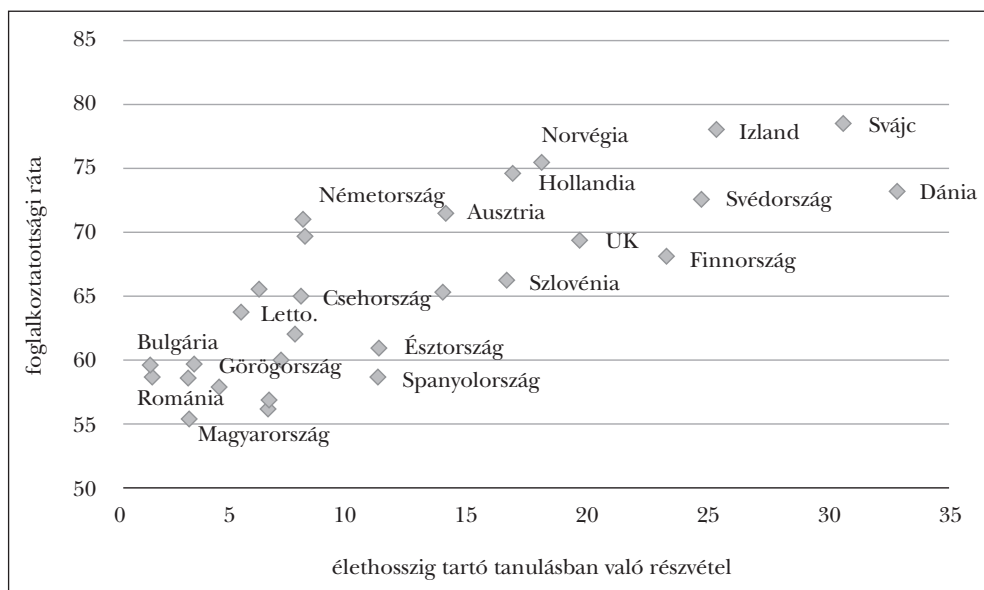
A felsőoktatási rendszer szoros kölcsönhatásban működik és lehet eredményes az oktatás és a társadalom más alrendszereivel. Ezek a kapcsolatok az alrendszerek közötti – információs és tevékenységbeli – tranzakciókat jelentik. Fontos kérdés tehát, hogy a tranzakciók mennyiben horizontális, piaci vagy vertikális, bürokratikus koordinációs formában mennek végbe. A teljesség igénye nélkül itt a felsőoktatási rendszernek a közoktatási rendszerrel és szervezetekkel, a vállalatokkal, az önkormányzatokkal, az akadémiai rendszerrel stb. való kapcsolatára gondolunk.

Más típusú kapcsolatrendszer a regionális (EFT) és globális beágyazódás. E beágyazódás közvetlenül (külföldi tanulmányok, külföldi munkavállalás) és közvetve is szolgálhatja a stakeholderi célokat. A közvetettség megnyilvánulhat például a felsőoktatás nemzetközi jövedelemtermelő képességében, a gazdaság versenyképességének javításában. Az ország méreteinél fogva is kénytelen a nemzetközi munkamegosztásban versenyképes vagy versenyképessé tehető képzési területekre fókuszálni. Fontos stratégiai kérdés, hogy mely területeken törekszünk nemzetközi versenyképességre, jövedelemtermelésre, és milyen módon és távon kívánjuk elérni és/vagy erősíteni ezt a pozíciót.

Az intézményi és rendszerparadigma alapján az optimális tulajdoni és szervezeti rendszer a tranzakciós költségek elmélete alapján értelmezhető.¹⁷ Ez vonatkozik a tulajdonformákra, a felsőoktatási intézmények méretére, tevékenységi szerkezetére, az irányításban részt vevő állami szervezetekre és a stakeholderi érdekeket, szakmai szempontokat megtestesítő metaszervezetek szerepére (pl. Magyar Rektori Konferencia, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság stb.). A stratégiának vizsgálnia kell a szervezetek funkcionális és hatékonysági relevanciáját, az állami szabályozás szükségességét, terjedelmét, a tulajdonviszonyokat a szervezetek tekintetében.

Még egy fontos stratégiai aspektusra hívjuk fel a figyelmet. A magyar felsőoktatási rendszer infrastrukturális bővítése és egyben korszerűsítése akkorra fejeződött be, amikor a felsőoktatási létszámban a 4. ábrán jelzett trendforduló bekövetkezett. Mára „szeszélyes területi eloszlásban”, de legnagyobb mértékben vidéken jelentős szabad kapacitások keletkeztek. Ezek hasznosítása nemcsak termelési hatékonysági kérdés. A 3. és a 8. ábrán bemutattuk, hogy a felsőoktatási rendszer sajátos felnőttképzési szektora, a szakirányú továbbképzés és a részidős képzés trendszerűen inkább veszített súlyából. A felsőoktatási rendszer részvétele ma az életen át tartó tanulásban (lásd a 12. ábrán ennek fontosságát) inkább marginálisnak tekinthető. Fontos stratégiai cél lehet, hogy az alap- és mesterképzésben felszabadult infrastrukturális kapacitások kihasználásával, a humán kapacitások megfelelő fejlesztésével a felsőoktatás markánsan bekapcsolódjon a felnőttképzés rendszerébe. A 12. ábra az életen át tartó tanulás és foglalkoztatottság közötti szoros kapcsolatra utal.

12. ábra: Az élethosszig tartó tanulás fontossága

Forrás: Eurostat, Portfolio.hu

VÉGSZÓ

Az oktatási és a társadalmi rendszer egészébe – nemzeti, regionális és globális szinten is – beágyazott felsőoktatás bonyolult társadalmi alrendszer. Egy ilyen sokszereplős bonyolult rendszer funkciója a valamennyi érdekelt szereplő érdekeinek és céljainak megfelelő működés. A „működés” alapvetően a kapcsolati és döntési szabályrendszer, a koordináció és a tulajdonjogok intézményrendszerét érinti. Az államnak megkerülhetetlen ágazati szerepe és felelőssége van a közjó képviseletében. Az állam ezt a szerepét részben koordináció révén látja el, a működés jogi kereteinek szabályozásával és egyedi döntéseivel. Tekintettel kell lenni ugyanakkor arra, hogy a rendszer funkciója a stakeholderek „szolgálata”. Szükséges ezért (is), hogy a koordináció horizontális, piaci jellegű formája is érvényesüljön, az állam pedig – az állami intézményi körben – valódi tulajdonosként viselkedjen, de normatív szabályok mellett adjon teret és egyenlő esélyt más tulajdonosoknak (befektetőknek) is.

Felsőoktatásunk rendszerváltás utáni néhány fontos változását bemutatva megpróbáltunk a fentiek szellemében értékelni. Különös figyelmet fordítottunk arra a képre, amit az állam magának létrehozott a rendszerről alkotott stratégia, illetve stratégiai dokumentumok formájában. Részletesebben vizsgáltuk a 2010 utáni időszakot és a tanulmány írásakor legitimnek tekintett stratégiai dokumentumot. Megállapítottuk, hogy a dokumentum – alapvetően a hagyományos szakpolitikai fogalomrendszerben – releváns működési problémákat azonosít, célokat és eszközöket határoz meg. Kritikai megjegyzéseinket a rendszer- és intézményi paradigma alapján fogalmaztuk meg.

Úgy gondoljuk, hogy egy stratégiának különös tekintettel kell lennie valamennyi érintett érdekeire, a piaci és a bürokratikus koordináció szerepére, viszonyára, a tulajdonjogok elosztására az állami tulajdon körében, és a tulajdonformák szerepére is.

JEGYZETEK

- ¹ A kormányzásról és finanszírozásról lásd például az Európai Bizottság által jegyzett dokumentumot: *Higher Education Governance in Europe. Policies, structures, funding and academic staff*. Eurydice, Brussels, 2008. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/091EN.pdf. (Letöltés: 2016. június 27.)
- ² Ilyen lehet például a lemorzsolódás csökkentése, a kompetenciaméréseken elért eredmény javulása, a vizsgákon elért tanulási eredmények javulása; és még számos (vagy éppen számtalan) mutató kreálható.
- ³ Lásd például Kovács Gergely: *A felsőoktatási intézmények finanszírozási modelljei*. Közgazdasági Szemle, 2006. október, 919–938. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00130/pdf/5szkovts.pdf>
- ⁴ Fontos tehát, hogy mit tekintünk eredménynek, milyen indikátorokkal mérjük, és ennek függvényében „van értelme” a hatékonyságnak.
- ⁵ A rendszerparadigmáról lásd Kornai János: *A rendszerparadigma*. Közgazdasági Szemle, 1999. július–augusztus, 585–599. o. Az intézmények jelentőségéről lásd *Összehasonlító Gazdaságtan*. Szerk.: Szabó Katalin, Aula Kiadó, Budapest, 2007.
- ⁶ Lásd például Varga Júlia: *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 1998.
- ⁷ Nehéz elképzelni egy felsőoktatási rendszer optimális működését, ha például a hallgatók és az oktatók érdekei nem egy irányba mutatnak.
- ⁸ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy az egyén szintjén meglehetősen általános célt fogalmaztunk meg, mégis egyrészt axiómának tekintjük, aminek konkrét lehetősége, formái és korlátai a mindenkorai társadalmi-gazdasági rendszer által determináltak. Amit még hangsúlyozni kell, hogy az életet a maga teljességében értelmezzük, és a tanulás, oktatás (oktatási rendszer) funkcióját is erre a teljességre vonatkoztatjuk. A munkát és tanulást eszközként szerepeltetjük a modellben, de tisztában vagyunk azzal, hogy a munka és tanulás részei is az életnek.
- ⁹ Rövid áttekintés található erről: Veres Pál: *Az 1988–2014 közötti korszak áttekintése a felsőoktatási stratégiai dokumentumok alapján. Stratégiai irányok és irányváltások a felsőoktatási jogszabályok alapján 1988–2014*. In: *A magyar felsőoktatás 1988 és 2014 között*. Szerk: Derényi András, Temesi József, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016, 13–52. o. http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/a_magyar_felsooktatasi_beliv_net.pdf. (Letöltés: 2016. augusztus 22.)
- ¹⁰ Lásd erről Havady Tamás – Szitás József – Veres Pál: *Az önköltségszámítás szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a költségterítés nagyságának meghatározására*. Felsőoktatási Műhely, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Országos Felsőoktatási Információs Központ, Budapest, 2009, 95–106. o. www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/2009_02/oldal95_112_havady_szitas_veres.pdf. (Letöltés: 2015. augusztus 5.)
- ¹¹ A stratégia elérhető: www.nefmi.gov.hu/download.php?docID=415. (Letöltés: 2016. június 28.)
- ¹² Lásd erről: *Jelentés a felsőoktatási intézményhálózat integrációjának ellenőrzéséről*. Állami Számvevőszék, Budapest, 2003.
- ¹³ *Az új felsőoktatási törvény tervezetének vitaanyaga*. Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 2010. november 4. www.nefmi.gov.hu/felsooktatasi; 1004/2011. (I. 14.) Korm. határozat az Országos Képesítési Keretrendszer létrehozásáról és bevezetéséről; 1229/2012. (VII. 6.) Korm. határozat a Magyar Képesítési Keretrendszer bevezetéséhez kapcsolódó feladatokról, valamint az Országos Képesítési Keretrendszer létrehozásáról és bevezetéséről szóló 1004/2011. (I. 14.) Korm. határozat módosításáról; *Száll Kálmán Terv. Összefogás az adósság ellen*. Magyarország Kormánya, 2011; *A magyar felsőoktatás szabályozásának stratégiai megalapozása. Az FTT stratégiai ajánlása a felsőoktatási törvény szabályozásának előkészítéséhez*. A Felsőoktatási és Tudományos Tanács számára készítette az Expanzió Humán Tanácsadó, 2011. március–április. <http://keszei.chem.elte.hu/common/FTT-megalapoz%C3%B3%20anyag.pdf>;

- 1355/2011. (X. 21.) Korm. határozat az állami fenntartású felsőoktatási intézmények működéséhez szükséges kormányzati intézkedésekről; *A következő lépés. Széll Kálmán Terv 2.0.* Magyarország Kormánya 2012. április; *A felsőoktatás-átalakítás stratégiai irányai és soron következő lépései.* Emberi Erőforrások Minisztériuma Felsőoktatási Államtitkárság előterjesztése a Felsőoktatási Kerekasztal részére_v06. Vitaanyag, 2013. május 31. <https://docs.google.com/file/d/0B-bRb8Wxe4bXdWR2WTNxX19Vd2M/edit?usp=sharing&pli=1>; *A felsőoktatás-átalakítás stratégiai irányai és soron következő lépései.* Készítette az Emberi Erőforrások Minisztériuma Felsőoktatásért Felelős Államtitkár és Kabinetje, 2013. szeptember 12. (A 2013. május 31-i v06 átdolgozott változata). http://fdsz.hu/sites/default/files/1_1_1_FO_Strat_v2%205_FEK_2013sep16.docx; *A felsőoktatási fejlesztési és beavatkozási irányok stratégiai megalapozása.* Kormányelőterjesztés-tervezet, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2014. január (belső anyag).
- ¹⁴ *Fokozatváltás a felsőoktatásban. A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai.* Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2015.
- ¹⁵ A kancellári rendszerről az első értékelések a Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központjában született tanulmánykötetben olvashatók. *A kancellári rendszer bevezetése a magyar felsőoktatásban. Tapasztalatok és várakozások.* Szerk.: Kováts Gergely, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2016. <http://portal.uni-corvinus.hu/index.php?id=58848>. (Letöltés: 2016. június 28.)
- ¹⁶ Az állami tulajdon hatékonyságáról lásd Veres Pál – Golovics József: *Az állami tulajdon hatékonysága és szükségessége a felsőoktatásban. A megbízó-ügynök viszony értelmezhetősége.* Polgári Szemle, 2013/1–2., 118–139. o.
- ¹⁷ A tulajdonjogok és a tranzakciós költségek összefüggéséről lásd pl. Harold Demsetz: *Toward a Theory of Property Rights.* The American Economic Review, Vol. 57, No. 2., 1967, 347–359. o.

Bertalan Péter

Hálózatok az oktatásban¹

Networks in Education

Összefoglalás

A 21. század a komplex hálózati rendszerek évszázada. A komplex hálózati rendszereket a hálózatot alkotó rendszerelemek között kialakuló erős és gyenge kapcsolatok jellemzik. Az önszerveződő hálózatok skálafüggetlenek. Ilyen hálózatok az idegsejtek hálózata, az internet, a közösségi hálózatok (social network)², valamint az emberi kapcsolatok rendszere. A társadalmi hálózatok történelmi formációk. A társadalmi rendszereket alkotó csoportok közötti erős és gyenge kapcsolatok jellemzik az adott történelmi korszak hálózati stabilitását, illetve instabilitását. Erős kölcsönhatások nélkül nincs a társadalomnak körülírható, körülhatárolható szerkezete, erős kapcsolatok nélkül a társadalom alkotóelemeire esik szét.

Summary

In the 21st century, educational principles and goals are intimately linked with the challenges of globalisation and the revolution in information technologies. 21st century educational systems are controlled by networks. These are symbolized by educational models and experiments that only work efficiently if they are scientifically well-based. If secondary and higher educational institutions work in isolation, they can never successfully establish the system. According to the author, systems can only be successful if they are open and rapidly react to the external circumstances. The study models the functioning of these future oriented, cooperating systems in secondary and higher education.

DR. HABIL. BERTALAN PÉTER, tanszékvezető egyetemi docens, Kaposvári Egyetem (drbertalanp@gmail.com).

OKTATÁSI HÁLÓZATOK ÉS A GLOBALIZÁCIÓ

A rendszerváltás folyamata jelentősen megváltoztatta és megváltoztatja a társadalom struktúráját. A modern, tudományos társadalomszemlélet alapja a hálózatelmélet. A hálózatokban a közösség eszméje, emellett az intézmények közötti kapcsolatok alapelve nyilvánul meg. „A hálózat résztvevői olyan kapcsolódási formák révén érintkeznek egymással, melyeket közös érdekektől és céloktól vezérelve önszántukból hoznak létre, illetve működtetnek. Ily módon a hálózatok olyan szándékos konstrukciók, amelyeket a közös célok hálója köt össze, valamint minden alkotóelem egyenértékűnek tekinthető, és egyforma felelősség terheli őket érdekeik előmozdításáért.”³

A rendszerváltás a kommunista diktatúrában konzerválódott társadalom hálózati rendszerét tépte szét. Az átalakulás sokszor sebességet váltó, hektikus folyamata alatt, az egymást követő kormányok szerepét is figyelembe véve, még nem mondhatjuk, hogy a magyar társadalom stabil hálózatokkal rendelkezik. A társadalomelmélettel foglalkozó inter- és multidiszciplináris tudományok feladata, hogy figyeljék és a maguk eszközeivel segítsék elő az új hálózati rendszerek kialakulását, ezzel támogatva nemzetünk fejlődését.

A 21. század tudásalapú gazdaságokra építi a társadalmát. A 20–21. század komplex, tudományos, forradalmi fejlődése eredményezte a dinamikusan változó technológiák, termékek megjelenését a kompetitív, hálózati alapú világ gazdaságban, amelynek fő okai a piaci elvárások és az üzleti haszonra törekvés. Átalakul a munka jellege, megnő a munkavállalókkal szembeni követelmény. A társadalmi igények folyamatos változása, a modern ipari társadalmakban részt vevő transz- és szupranacionális piaci szereplők együttműködése is a közös érdekeken alapuló kooperatív, konszenzusra törekvő hálózatok kiépítését igénylik. Az egyén, a munkavállaló számára a fenntartható fejlődés általános igénye az egész életen át tartó tanulás kihívását jelenti. A modern hálózatok egymásba kapcsolódnak, hierarchikus felépítésűek, amelyek a fejlettség különböző fokait jelentik. A munkavállalóknak ezeket a lépcsőfokokat kell sikeresen megmászniuk az önérvényesítés alapvető érdektörvénye alapján.

A közvélemény a tudás, az ismeretgyarapítás legfontosabb eszközének az iskolarendszert tartja. Az iskolahálózat minden társadalomban a stabil intézményhálózatot jelenti. Ennek az az oka, hogy a felnőtté válás erősen az egyéni, biológiai, pszichológiai fejlődés függvénye. Ezt figyelembe kell venni meghatározó szerepe miatt, ezért az iskolarendszer stabil, felmenő rendszerű, hierarchikus törvények által meghatározott, szabályos, kiszámítható működésű hálózati rendszert jelent. Ez a szabályozó szerep főleg az alsó-, középfokú oktatásban érvényesül, de néha megjelenik a felsőoktatási szférában is. A felnőtté váló fiatalok az iskolákból kilépve szembe találják magukat a társadalom által kínált lehetőségekkel és akadályokkal. Emellett saját igényüket, elképzelésüket is meg akarják valósítani a szabad versenyre épülő piac törvényei között. A kettős determináció sorsot, szakmai pályát meghatározó jelentőségű. Azt is hozzá kell tenni, hogy a mai piaci körülmények között a változások gyorsasága, nagy száma miatt nehezen lehet előre modellezni az életpálya ívét, irányát. A társadalom

1. táblázat: Az iskolai oktatás kormányzati modellje⁴

Modellek	Versenypiac (VP)	Az iskolák megerősítése (M)	Helyi oktatási hatás megerősítése (HM)	Minőség-ellenőrzés (ME)
Jellemző intézkedések	A diákok száma határozza meg a források mennyiségét, pl. utalványok révén; Nyitottabb beiskolázás; Az iskola eredményeit publikálja; Különböző iskolatípusok tartoznak alá.	A kormányzat átruházza az iskolára az anyagi, személyzeti, tantervi és felvételi ügyeket; Az iskolaszék vagy az iskola kormányzó testülete széles körű döntési jogkörrel bír.	A kormányzat átruházza az iskolára az anyagi, személyzeti, tantervi és felvételi ügyeket; A helyi önkormányzat/ kormányzó testület nyer széles körű hatalmat.	Rendszeres, átfogó ellenőrzések; Az elérendő teljesítmény meghatározása; Kötelező tantervi és ellenőrzési követelmények.
Általános karakter	Üzleti	Politikai és/vagy menedzserszerű	Politikai és/vagy menedzserszerű	Bürokratikus
Hogyan tekintenek az egyes iskolákra	Kisvállalkozásként	Résztveleten alapuló közösségként	A helyi iskolák családjának tagjaként	Helyi kirendeltségként
A rendszer fókuszpontja	Az aktuális versenytér	Az egyes iskola	A helyszín mint társadalmi és oktatási egység	A központi vagy más állami testületek
Az iskolák autonómiájának típusa	Alapvető	Átruházott	Konzultatív	Irányított
Az elszámoltatás formája	Szerződésben foglalt; fogyasztói	Reszponzív és „kettős”	Reszponzív, közösségi fórum	Szerződésben foglalt, hierarchikus
A teljesítmény mérésének célja	A fogyasztók tájékozott döntésének biztosítása	A menedzsment tájékoztatása	A helyi egységek összemérése	A rendszer megfigyelése és fejlesztése
Az iskolavezetés kulcsszerepe	Vállalkozó	Igazgató és koordináló	Hálózatépítő	Termelési menedzser
A köztes hatások funkciója	Elenyésző	Támogató, tanácsadó	Stratégiai koordinátor	Termelés-ellenőrzés az ellenőrző testület képviselőjeként

számára ezért kötelező biztosítani az iskolai intézményrendszeren kívül szerveződő hálózati közösségekben zajló tanulás, önképzés feltételrendszerét. Ezzel lehet támogatni az egyén számára a folyamatos innováció lehetőségeit. Természetesen az oktatási intézményeknek is figyelembe kell venni a mindennapi gyakorlati élet elvárásait.

Az iskolahálózat, az intézményi struktúra is ki van téve a folyamatos megújulásnak, az állandó változásnak. Az oktatási hálózat a nemzetállam fontos támasza. Jelenleg a nemzeti kereteket fellazítja, gyengíti a globalizáció folyamata. A nemzetközi együttműködés szükséglete újabb kihívásokat teremt, kikényszeríti a hálózati kooperáció bővítését. Ebben a modernizálódás követelményeinek megfelelni akaró iskolahálózatnak is részt kell vennie.

A hálózatok bővülését jelentősen megnöveli és megkönnyíti az új infokommunikációs technológiák megjelenése, a kommunikáció költségeinek csökkenése. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a hálózatok sokféle formában jelentkezhetnek: lehetnek lokálisak, adott területen működők, funkcionálisak, bizonyos funkcionális területen működő egyéneket, intézményeket összekapcsolók. A hálózatok lehetnek horizontálisak, vertikálisak. A magyar iskolarendszer centralizált, ezért a hálózatépítés az irányító szervek akaratától, engedélyétől függ. A decentralizált iskolarendszerekben – ausztrál, holland, skandináv, brit – a hetvenes-nyolcvanas években tudásközpontok alakultak ki, ez az oktatási hálózatok komplexitásának növekedése felé mutat. A hálózatok céljai, funkciói többfélék:

- politikai funkció,
- információs funkció,
- pszichológiai funkció,
- kompetenciafunkció.

A hálózatok a szakmai fejlődés biztosítékai is lehetnek. Az oktatási hálózatok érdekeltelei:

- innovatív tanárok,
- egyetemek, kutatóintézetek,
- hálózati rendszerek,
- tanácsadók, trénerok,
- kutatók,
- oktatáspolitikusok.

Németországban több partneriskola alkothat egy hálózatot, amelynek célja, hogy regionális hálózatként közös programokat alakítsanak ki.

Az intézményi autonómia a felsőoktatási intézményekben önkormányzati elvként érvényesül, ezért a hálózati struktúrák itt épülhetnek ki a legjobban.

LÁTHATATLAN HÁLÓZATOK

A társadalom hagyományainak tisztelete, a családi béke, a jó értelemben vett konzervatív értékek elismerése a társadalmi rendszerek hálózati működését stabilizálja, optimalizálja. Erős, komplex hálózati kapcsolatok nélkül a társadalmi hálózatok elveszítik stabilitásukat, megszűnik a rendszerlemek közötti ellenőrizhető, kiszámítható információáramlás, a hálózat struktúrái elszigetelődnek, eltávolodnak egymástól, felerősödik a rendszerlemek közötti bizalmatlanság, egymás kiszorításának rendszerszerű igénye. A hálózatokat alkotó erős és gyenge kapcsolatok szinergiarendszere biztosítja a hálózatok rendszerlemeinek harmonikus együttélését, kölcsönös együtt-

működését. A gyenge kapcsolatok meghatározzák a rendszerelemek, a komplex hálózati rendszerek alkotóelemeinek variabilitását, konnektivitását.

A modern társadalmi alrendszerek közül az egyik legfontosabb az oktatási alrendszer. A 21. századi gazdasági kihívásokra gyorsan kell reagálnia, flexibilitásával, a rendszert alkotó aktorok közötti korszerű, gyors információáramlással azonnal válaszolnia kell a modern, komplex, többretegű hálózatok uralta modern világ által teremtett hálózati rengésekre, kataklizmákra. A komplex társadalmi hálózatok közül hazánkban az egyik legkevésbé kutatott terület az oktatási hálózatok rendszere. Köszönhető ez a kelet-közép-európai régió vasfüggöny mögötti közel negyvenéves elzárt-ságának, a felülről vezérelt, centralizált oktatáspolitikai döntéseknek.

A rendszerváltás alapvető következménye a felsőoktatási hálózat radikális átalakítása. Ezt követeli az uniós felsőoktatási hálózatába való integrálódás is. Ez a folyamat több kormány közreműködésével ment végbe, és jelenleg is tart. Hosszú, göröngyös út ez, amelynek bemutatása azért szükséges, mert szerves részét jelenti a Kárpát-medencei felsőoktatási hálózat átfarmálódásának is, amelyre a magyar átalakulás meghatározó hatással van. A jövő szempontjából az egyes intézmények számára is meghatározó feladatokat hozott és hoz ez a sok gonddal járó átalakulás, amelyhez rugalmasan kell alkalmazkodni, figyelembe véve az adott intézmény régiójának igényeit is.

A modern felsőoktatási rendszer struktúrái is hálózati alapon szerveződnek, a következőkben ennek a területnek a működési mechanizmusait tekintjük át.

ÚJ FELSZŐOKTATÁS-POLITIKAI KIHÍVÁSOK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Az új felsőoktatási struktúra átalakításával járó feladatok, intézkedések nagymértékben kell hogy támaszkodjanak az oktatási ágazat erőteljes piacositásának tendenciájára. Széles ismeretelméleti alapokon nyugvó, a munkaerőpiaci elvárásokhoz aktuálisan és rugalmasan igazodni képes szervezeti struktúrát kell megteremtünk. Csak így válik lehetővé az a gazdasági- és társadalmiigény-kielégítés, amelyet egy integrált egyetem az adott térség vagy régió tudáserőforrás- és szellemi bázisaként képes biztosítani. Az átalakuló szervezetrendszerben szükségszerűen építeni kell a már meglévő humán és anyagi infrastrukturális feltételrendszerre, ezekből kiindulva a legkisebb, de legszükségesebb lépéseket megtéve kell kialakítani az új, integrált szervezetrendszer lehetséges egységeit.

Napjaink felsőoktatás-politikai elemzései elősegítik a gazdasági és társadalmi igényekhez és elvárásokhoz való jobb szervezeti alkalmazkodást. A korszerű javaslatok tartalmazzák az új szervezeti egységek nevét, feladat-, tevékenység-, illetve szolgáltatárendszerük vázlatos leírását, azokat a humán és anyagi infrastruktúrát érintő igényeket, amelyek a változási folyamatban szükségszerűen tervezettek. Az elsődleges cél egy piacorientált struktúra kialakítása, a létrehozandó új szervezeti egységeknek a már meglévőkkel való összefogásának megerősítése és piacokonform képzési-tanácsadói jellegű szolgáltatási funkciókkal való megalapozása. Az itt körvonalazott, szervezési és működési változtatásokat előidéző célok csak komplex, hálózati alapú összefogás által valósíthatók meg.

A rendszerváltást követően a magyar felsőoktatás is alapvetően új kihívásokkal szembesült, amelyekre válaszul a folyamatosan változó társadalmi-gazdasági környezettel összhangban több reformkoncepció is született. Ezek mentén változó eredményességgel és lendülettel ugyan, de folyamatosná vált, és napjainkra bizonyos stádiumig el is jutott az ágazat átalakulása. Az 1993. évi, sok szempontból alapvető fontosságú felsőoktatási törvényt követően, hároméves szakmai előkészítő munka nyomán 1996-ban gyakorlatilag új felsőoktatási törvény született, amely az akkor defenzív helyzetben levő felsőoktatás számára megkísérelte megteremteni a rugalmasabb, hatékonyabb működés, fejlődés jogszabályi alapjait. 1998-ban a felsőoktatás fejlesztését célzó világbanki kölcsön aláírásával pénzügyi vonatkozásban is támogatást kapott ez a reform. A szakmai, jogi és pénzügyi oldalról egyaránt előkészített, 4 évre tervezett program egyes elemei megvalósultak (intézményi integrációk, diákhitelrendszer, hallgatói létszám növekedése), mások elmaradtak (világbanki kölcsönből átfogó infrastrukturális fejlesztés, intézményi működés reformja, valódi normatív finanszírozás). A nem rendszerbe illeszkedő reformszerű változtatások, valamint az európai felsőoktatás gyorsuló átalakulása és EU-csatlakozásunk miatt felsőoktatásunk kihívásai a korábbihoz képest jelentősen megnöttek, így ismét napirendre került az új helyzethez illeszkedő átfogó reform stratégiájának mielőbbi elkészítése és az annak megvalósításához szükséges jogszabályi, irányítási és működési feltételek kialakítása.

Magyarországnak a lehető legrövidebb időn belül olyan felsőoktatással kell rendelkeznie, amely lehetőségeinek maximális kiaknázásával jelentős mértékben szolgálja nemzetünk minél gyorsabb és hatékonyabb beilleszkedését a transz- és szupranacionális gazdasági, oktatási hálózatokba, valamint hathatósan segíti a többrétegű, hálózatos, komplex tudástársadalom kiépülését. A felsőoktatás széles körű, a tudás különféle formáival kapcsolatos szolgáltatásainak nemzetközi mérce szerint is versenyképeseknek kell lenniük a globalizálódó piacokon, a lehető legmagasabb színvonalon és rugalmasan alkalmazkodva ki kell elégíteniük a velük szemben felmerülő, változó társadalmi igényeket.

A MAGYAR FELSOROKTATÁS TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A felsőoktatásról szóló, többször módosított 1993. évi LXXX. törvény az európai egyetemek Magna Chartájában foglaltak szerint garantálja a felsőoktatási intézmények autonómiáját. Az Országgyűlés 1999 nyarán kialakította az új magyar állami felsőoktatási intézményhálózatot, amelynek nyomán 2000. január 1-jével intézményi integráció zajlott le, mintegy felére csökkentve az intézmények számát. 2005–2006-ban 18 állami egyetem és 13 állami főiskola működött, a nem állami felsőoktatási intézmények körét pedig 5 egyházi egyetem és 21 egyházi főiskola, továbbá 2 magán-, illetve alapítványi egyetem, valamint 12 magán-, illetve alapítványi főiskola alkotta.⁵

Fontos, az egész felsőoktatást strukturált és komplex tervezésre készítő lépés volt az ún. intézményfejlesztési tervek készítésének előírása, azok elkészítése. A kötelezően előírt stratégiakészítés lehetővé tette, hogy az újonnan integrálódott felsőoktatási

intézmények komplex módon megfogalmazzák fejlesztési célkitűzéseiket, meghatározzák azok elérésének módját, ezáltal előkészítve a fejlesztési forrásokhoz való hozzájutást. Ebben a felsőoktatás legfelsőbb szakmai testületeként fontos szerepet játszott az 1993-ban megalakult Felsőoktatási és Tudományos Tanács. Az intézményfejlesztési tervek értékes információval szolgálnak a központi fejlesztési folyamatokhoz is.

Az elmúlt évtized (felső-) oktatáspolitikájának egyik legjelentősebb minőségpolitikai lépése a Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) létrehozása volt. A MAB működéséről és az akkreditációs eljárás alapvető szabályairól szóló kormányrendelet szabályozta a felsőoktatásban a program- (alapképzési szak, szakirányú továbbképzési, felsőfokú szakképzés, doktori program) és az intézményi akkreditációs tevékenységet. Valamennyi felsőoktatási intézmény számára kötelező előírás az intézmény minden tevékenységi területére kiterjedő minőségbiztosítási/fejlesztési rendszer bevezetése. A felsőoktatási minőségpolitikát az Oktatási Minisztérium határozza meg, a minőségbiztosítási rendszerek bevezetése intézményi feladat, míg e rendszerek hitelesítését a MAB végzi majd. A külső akkreditáció megteremtését követően megoldandó feladat a belső minőségbiztosítás intézményenkénti kiépítése.⁶

A magyar felsőoktatás erősségei az alábbiak:

- A magyar tudomány (és felsőoktatás) múltjából kisugárzó tekintély;
- Egyes területeken történetileg kialakult, eredményeit tekintve külföldön is elismert egyetemi és PhD-oktatási rendszer, felkészült, nemzetközi tekintélyű oktatókkal, kutatókkal;

- Intézményeink nagy része kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkezik, a különféle programok (Tempus, PHARE, Fullbright stb.) révén már korábban bekapcsolódott a felsőoktatás és kutatás nemzetközi hálózatába.

Az egységes európai felsőoktatási térséghez történő csatlakozásunk következtében a magyar felsőoktatás „nemzetköziesedése” tovább mélyül. A felsőoktatási piac határokon túli megnyílása, a versenyhelyzet teljes átalakulása mind tartalmi, mind finanszírozási vetületben új feladatokat jelent. Felsőoktatásunk ugyanakkor számos ponton elmarad a korszerű trendektől:

- A rendszer hatékonysága alacsony, és ami ennél fontosabb, a rendszer megújulási készsége elmarad a kívánatostól.

- Az intézményrendszer nem elég rugalmas, a képzési szerkezetben a hallgató kényszerpályán mozog. Az oktatás tartalma és formái gyakran nem felelnek meg a mai követelményeknek. A belső minőségbiztosítási rendszerek kiépítése az intézmények többségében, részben a belső szervezeti ellenállás miatt, még csak a kezdeti lépéseknél tart.

- A rendszer állami finanszírozása ugyancsak rugalmatlan, egyszerre jelenik meg benne (mint általában a költségvetési intézményekben) a szűkösség és a pazarlás. Az állami finanszírozású helyek elosztása túlközpontosított, az oktatás színvonalától, teljesítményétől alapvetően független.

- Az intézményi szintű irányítás megosztott, az akadémiai autonómia nagy szabadságfoka, illetve túlzottan szigorú költségvetési gazdálkodási rend kettőssége állandó konfliktusforrás, a kancellári rendszer bevezetése ezt az ellentétet a legtöbb felsőoktatási intézményben tompítja.

– A felsőoktatás kutatási háttére spontán módon alakul, a programok tudatos kialakítása, a megfelelő és korszerű szervezeti és infrastrukturális háttér hiányzik.

– A felsőoktatás működésének kereteit, alapmoduljait részben szakmai és lobbierdekek formálják.

– Pénzügyi ösztönzőrendszere rövid távú érdekeltséget teremt, a szükséges stratégiai átalakulások ellen hat.

– A végbement integráció a partikuláris érdekek áldozatául esett: az új, nagy intézmények létrejötte számos helyen csak névtáblacserét jelentett, érdemi funkcionális integráció nélkül.

– A felsőoktatás nem készült fel a „részakadt” komplex, integrált feladatokra; gyakran az elitképzés módszereivel, képzési követelményeivel és infrastruktúrájával küszködik az előkészítetlenül rázúdult feladattal; a felsőoktatási rendszernek kevés olyan eleme van, amely kompatibilis lenne a minőségileg elfogadható színvonalú, versenyképes oktatás követelményeivel.

– Nemzetközi felmérések éppúgy, mint a magyar felsőoktatási szakemberek széles körének tapasztalata erősíti meg a közoktatásban jelentkező súlyos minőségi problémákat; a felsőoktatás problémája, hogy input oldalról felkészületlen hallgatók tömege kezdi meg felsőfokú tanulmányait.

– A felsőoktatási rendszerből hiányzik az a lépcső, amely a felkészületlen inputot szűrné, elvégezné a felzárkóztatás hálátlan feladatát.

– Problematicusnak minősíthető a számos, funkció nélküli képzési program, illetve szakképzettség.

– Az erőforrások és a működés problémái miatt alacsony színvonalúak a képzést kísérő szolgáltatások, a gyakorlati képzések.

– Az intézmények képzési kínálata gyakran elavult, sok a korszerűtlen oktatási módszer, ebből következően a végzetek tudásszerkezete nem felel meg a korszerű tudástársadalom és munkaerőpiac elvárásainak.

– Számos belső és külső ok miatt nem alakult ki az intézményekben a professzionális menedzsment, ellentmondásosak a mikro- és makroszintű játékszabályok, rugalmatlanok a döntési mechanizmusok, hiányzik a stratégiai szemlélet.

– Intézményi kultúránk távol áll a piaci szemlélettől, és ezt csak súlyosbítja a túlspecializált képzési szerkezet, a kooperációs és pályázati kultúra kialakulatlansága, a belső minőségbiztosítás nehézsége.

– A finanszírozás elhúzódó problémakörének része a heterogén színvonalú (versenyképességünket erősen rontó), gyakran „lerobbant” infrastruktúra, beleértve egyre inkább az informatikai hálózatokat is, továbbá az állandó forráshiány miatti keresztf finanszírozások, teljesítmény helyett lobbierőket mozgósító mechanizmusok.

– A személyzeti problémák miatt gyakran messze kerül egymástól az egyes munkakörök követelményrendszere és az azokat betöltők kompetenciája. Ezt súlyosbítja az oktatói állomány „előregedése”, azaz kevés fiatal kerül be az oktatói státusba.

– Külön szükséges szólni a felsőoktatási finanszírozás felgyülemlett problémáiról. A költségvetési támogatások allokációjának jelenlegi rendszerében nagy feszültségek halmozódtak fel, amelyek feloldása nélkül az intézmények versenyképessége érdem-

ben nem javítható. Konfliktus észlelhető az elvek és az alkalmazott gyakorlat között. A finanszírozási rendszer diszfunkcionálisan működik: konzerválja a torz képzési struktúrát: gyakran pazarló, akadályozza a lineáris képzési rendszer kiépítését, a szociális támogatások elosztása pedig mechanikus.

– A kihívások összetett és ezért külön kiemelés is érdemlő forrásai a demográfiai helyzet alakulása, a demográfiai tendenciák, a tanulási igények tendenciái.⁷

FELSŐOKTATÁSI HÁLÓZATOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN (A 20. SZÁZADTÓL A 21. SZÁZADIG)

Kelet-Közép-Európa, benne a Kárpát-medence államainak és kis népeinek sorsa a rendszerváltással nagy fordulatot vett, ez a társadalom felépítésének változását is jelentette. A Szovjetunió által vezetett államegyüttes tagjai és népei átesnek az integráció folyamatán az Európai Unióhoz való csatlakozással. Ez az átalakulás a közelmúltat és a jelent az idő dimenziójában kapcsolja össze. Transznacionális változásként pedig a térben köti össze.

A társadalom felépítése bonyolult struktúrát jelent. A bonyolultság a legújabb diszciplína, a hálózatelmélet segítségével szemléltethető. Ahogyan a történelmi Magyarország körkörösén felépülő vasúti hálózata elért az ország területének minden pontjára, a társadalom is hasonló hálózatokból épül fel, működése ezen hálózatrendszer áttételei alapján lehetséges. A hálózatok vertikálisan és horizontálisan kapcsolódnak egymáshoz, és úgy működnek, ahogy az élő szervezetekben a szövetek rendszere. Minden szövet önmagában is hálózatnak tekinthető, az orvostudomány számára külön területet jelent. A társadalomtudományok minden területe is így igazodik egymáshoz. „A hálózat tanulásra képes, adaptívan alkalmazkodik az új helyzetekhez, önmagára érvényes szabályokat alkot, értéket definiál, amelyeket a kollektív tudat meghatároz.”⁸

A kollektív tudat releváns szerepet játszott és játszik a legalapvetőbb és legmodernebb közösség, a nemzet kialakulásában. Az EU-ba való belépéssel az egyes népek-nél skizofrén állapot lépett fel. A csatlakozás kiváltotta az EU iránti lelkesedést, és ezzel párhuzamosan a nemzettudat is felerősödött, amely kifejezője a történelmileg kialakult nemzeti közösség féltésének. Az integráció által kiváltott két emóció közül az utóbbi nagyon erős. Nehéz eldönteni, hogy az Európa-tudat és a nemzettudat közül melyik határozza meg az európai közösség és a nemzetek sorsát az idő távlatában. A kétféle tudat együttes jelentkezése forrása az ukrainai helyzet kialakulásának, amely jelenleg kaotikus és anarchisztikus állapotokat teremt határainkon, jelentősen befolyásolva a magyar társadalom állapotát is.

A nemzettudat a legalapvetőbb nagyközösség, a nemzet és a társadalom hálózatainak sorsát is formálja. Hazánk az európai népek közül az első világháborút lezáró, a közép-európai helyzetet is befolyásoló trianoni békerendszer következményeként szenvedte el a létezését alapvetően meghatározó, nemzeti szintű társadalmi hálózatok megcsonkulását. Ezek közül is a leglátványosabb a felsőoktatási hálózat szétszakadása volt. A nemzettudat összetartó erejét igazolja, hogy az államhatárok politikai kényszerítő ereje nem tudja megakadályozni érvényesülését. A modern kommunikációs háló-

zatok, az internet, a modern telefon, a televízió révén egymástól elszakított néprészek a 20–21. században közelebb kerültek egymáshoz, erősödik az összetartozás érzése. Ez fejeződött ki a berlini fal és a vasfüggöny leomlásában is. Ez a két fontos tényező egyaránt erősítette és erősíti az Európa- és a nemzettudat szinkronikus, időben együtt való jelentkezését. E két tudatforma szinkronitása ellentmondásos társadalompolitikai kérdés. Az ambivalencia által felvetett kérdésekre az egyik alapvetően fontos hálózat, a Kárpát-medencei felsőoktatási hálózat bemutatásával adhatunk választ.

A trianoni békeszerződés miatt darabokra hullott nemzet intézményei között erőteljesen megsérült az oktatási hálózati rendszer. A felsőoktatási intézmények közül nagy egyetemeket veszítettünk el, amelyeket gyorsan újakkal kellett pótolni. A csonka Magyarország ezt a kényszerlépést gyorsan meg is tette, ezzel jelezve, hogy a magyar kultúra és tudomány nem szenvedhet csorbát az átgondolatlan békeszerződés miatt. A nemzettudat a felsőoktatás megbénulásával súlyosan megsérülhet. Ezt igazolja a szállóige: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá, idegenen soha sem.”⁹

Az ország testéről leszakadt részek és az anyaország közötti kapcsolat nem szűnt meg. A második világháborút lezáró békekötés újabb sebeket jelentett a kis népek nemzeti öntudatán. Az államhatárok demarkációs vonala a leszakadt magyar kisebbségek számára a magyarságtudat megcsonkításának veszélyét hozta a kommunizmus közel ötven éve alatt. A sztálini politika fő törekvése a homogén, egynyelvű államok kialakítása. Az erőszakos kitelepítés is ezt a célt szolgálta. Ezért csökkent a leszakadt országrészek magyarságának létszáma. Ezt tovább fokozta az erőszakos asszimiláció. A proletár nemzetköziség hangsúlyozása a nemzettudat kitörlésére szolgált. A szocialista hazafiság hamisan hangzott, nem helyettesíthette a patriotizmus nemes, szívből fakadó érzését, amit a kommunista ideológia elítélendő bűnnek tartott. A felsorolt tények figyelembevételével lehet megérteni, hogy a rendszerváltáskor elemi erővel tört fel a kelet-közép-európai kis népek nemzeti érzése, amely intenzitását tekintve hasonlítható a 19. század azonos jelenségeihez.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás felfokozta a népek önrendelkezési joghoz való ragaszkodását. A sokszor erőszakos összeütközéseket kiváltó átalakulási folyamattal szemben békés, előremutató, egészséges lépést jelentett a határon túli felsőoktatási hálózat újraépítése. Ehhez kellett az anyaország politikai, diplomáciai, anyagi támogatása is. A határon túli felsőoktatási intézmények újrateremtése a rendszerváltás hatásaként gyorsan lezajlott. Ez az európai értékrenddel való azonosulás bizonyítéka. Ukrajnában megszületett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 1996-ban, Romániában a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Partiumi Keresztény Egyetem 2001-ben, Szlovákiában a Selye János Egyetem 2003-ban. A magyar felsőoktatási hálózat kialakulása az idő függvényében gyorsnak látszik, de a folyamat ma is tart, jelezve a kultúrpolitikai küzdelem nehézségeit. A folyamat csak akkor tekinthető befejezettnek, ha Szerbiában a vajdasági magyar kisebbség hasonló irányú törekvései is eredményt hoznak. A kárpátaljai felsőoktatási intézmény megszületéséhez is politikai harcra volt szükség. A magyar kisebbség öntudatra ébredésének jele a vereckei magyar emlékmű felállítása és a főiskolai projekt. A két igény egyszerre

való jelentkezése meglepetést váltott ki. Az ukrainai magyar kisebbség kitartó alkujának eredménye lett, hogy az ukrán többség elfogadta a két követelést. A vereckei emlékmű többszöri meggyalázása arra figyelmeztet, hogy a többség és a kisebbség közötti jó viszony kialakításához göröngyös út vezet. A szlovák–magyar szembenállás nehezítette az egyetem létrehozásának kísérleteit. Az a tény, hogy a Magyar Koalíció Pártjának 20 képviselője a parlament tagja volt, lehetővé tette, hogy 1998-tól kezdve két kormányzati cikluson keresztül szívós tárgyalásokon küzdjenek a kisebbségi felsőoktatási koncepció megvalósulásáért. A romániai felsőoktatási intézmények sorába való bekerülés a román állam anyagi hozzájárulását jelentette. Az intézményi kapcsolatok, együttműködések is elősegítették a határon túli magyar felsőoktatási intézmények megszületését. Ezen együttműködések sokféle módszerrel alakulnak és fejlődnek: ilyenek a hallgató- és oktatócsere, közös konferenciák, kutatási projektek és kiadványok. Mindebben a magyar egyetemi központok közül Debrecen, Pécs, Győr, Budapest, Szeged, Kaposvár oktatási intézményei vesznek részt. A magyar állam a határon túlra is kiterjeszti támogatását az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok keretén belül. Az EGTC-ben (európai területi együttműködési csoportosulás) a felsőoktatási intézmények uniós szinten találják meg a helyüket. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a felsőoktatási piac kemény versenyhelyzetet is teremt, amelynek tényezői egyszerre teremtenek gátló és kedvező feltételeket.¹⁰

Összefoglalva megállapítható, hogy a Kárpát-medencei felsőoktatási hálózat létrehozásának feltételei összetettek. A „...helyi regionális elit, változásmenedzserek, politika az alapítás és működtetés biztosításában, intézményi missziók, támogatások és finanszírozások, migráció, elitmegtartás és kulturális reprodukció, esélyegyenlőség, munkaerőpiac, gazdasági és regionális beágyazottság és szolgálatkészség, intézményi kapcsolatok, együttműködések...”¹¹ összehangolt rendszerének, benne a különböző országos és Kárpát-medencei hálózatok harmonikus kollaborációjára van szükség az optimális eredmények eléréséhez.

A vajdasági magyar egyetem létrehozásának opciói mellett figyelembe kell venni a régió sajátos társadalmi, politikai viszonyait, amelyeket a közelmúlt történelme alakított és formált. A 2. világháború a szerb–magyar kapcsolatok megromlásához vezetett. A titói Jugoszlávia szétesése újabb balkáni háború forrása lett, amely hazánkra nézve is nagy veszélyt jelentett. Csak a NATO katonai fellépése vetett véget a véres küzdelemnek. A Szerbiával kialakuló magyar kapcsolatok egyik városa Szabadka, amely tradicionálisan multikulturális központ a Vajdaságban. A város lakosságának száma százezer feletti, a Vajdaság második legnagyobb városi rangú települése Újvidék után. Lakosságának összetétele: 35,7% magyar, 27% szerb, 10% horvát, 9,6% bunyevác, illetve egyéb nemzetiségek.¹²

A felvázolt nemzetiségi összetétel jelenti a vajdasági felsőoktatási program alapját. A program 2002-ben született. Érdekes a koncepció formálódása, mert szemléletesen dokumentálja a felsőoktatási hálózat születését. Újvidék szerepe több vonatkozásban kiemelkedő a felsőoktatási kapacitásokat tekintve. A koncepció értelmében a szabadkai karok betagozódának azzal, hogy a közgazdászképzés dominál (megtartva az újvidéki osztályt), egy politechnikai kar jönne létre a Szabadkai Műszaki

Szakfőiskola beolvasztásával, Kertészeti és Mezőgazdasági Kar létrehozását is tervezzik, hozzákapcsolva az élelmiszeripari képzést. Vajdaság létrehozandó tudományos profiljának kialakításában a Szegedi és Pécsi Tudományegyetem is részt vesz, támogatva ezzel a Magyarországon élő PhD-hallgatók és a már fokozattal rendelkezők, valamint vendégtanárok elhelyezkedését, így bővítve az oktatói állomány szakmaiságát. A program kidolgozásának megrendelője a Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda. 2003-ban létrejött Multietnikus Egyetem Alapítási Bizottsága, majd a Szabadkai Községi Képviselő-testület kemény viták után elfogadta az egyetemalapítás gondolatát, ezt a Szabadkai Képviselőház is támogatta, és a javaslatot továbbította a tartományi kormánynak. 2013-ig belpolitikai okok miatt nem került sor a tervezett egyetem megalapítására.¹³

A magyar nyelvű, szabadkai székhelyű állami egyetem alapításának gondolata 2012 decemberében újra felvetődött. A vajdasági Magyar Nemzeti Tanács (MNT) volt a szorgalmazója a kérdésnek. 2013-ban a vajdasági Akadémiai Bizottság által szervezett konferencián foglalkoztak a kérdéssel, de nem alakult ki egységes koncepció. A vajdasági magyar akadémiai elit magatartása is tartózkodó. A magyar nyelvű egyetem alapításának több akadályja van:

1. A multietnikus egyetem megalapításának terve mellett a magyar kisebbség számára alapított magyar nyelvű egyetem nem igazán elfogadható a többi etnikumnak.

2. Szabadkán az Újvidéki Egyetem kihelyezett karai működnek (építésmérnöki, tanítóképző, óvóképző). Szerb és magyar érdekeltségű és vezetőségű állami intézmények különülnek el egymástól. A szerb érdekeltségű karok álláspontjában meghatározó az Újvidéki Egyetemtől való függőség.

3. Az állami felsőoktatási intézmények mellett számos magánkar is folytat képzést Szabadkán, a belgrádi Singidunum Egyetem, a Novi Pazar-i Nemzetközi Egyetem, a szabadkai Fabus Menedzserképző Magánkar. A szabadkai felsőoktatási piac szereplői a piac szabályai szerint ellenérdekeltek egy új versenytárs megjelenésében. Országos szinten is nagy az instabilitás, az anarchikus állapot.

Az állam feladata a szabályozás. Az akadályok elhárítása mellett az egyetem létrehozásának szabályai, objektív feltételei is meghatározók:

- jogi feltételek;
- a megjelenő humánerőforrás-kapacitások;
- a képzések iránt érdeklődő és beiskolázható hallgatói létszámok;
- a potenciális intézmény forrásszabályozási feltételei, a kezdeti támogatások.¹⁴

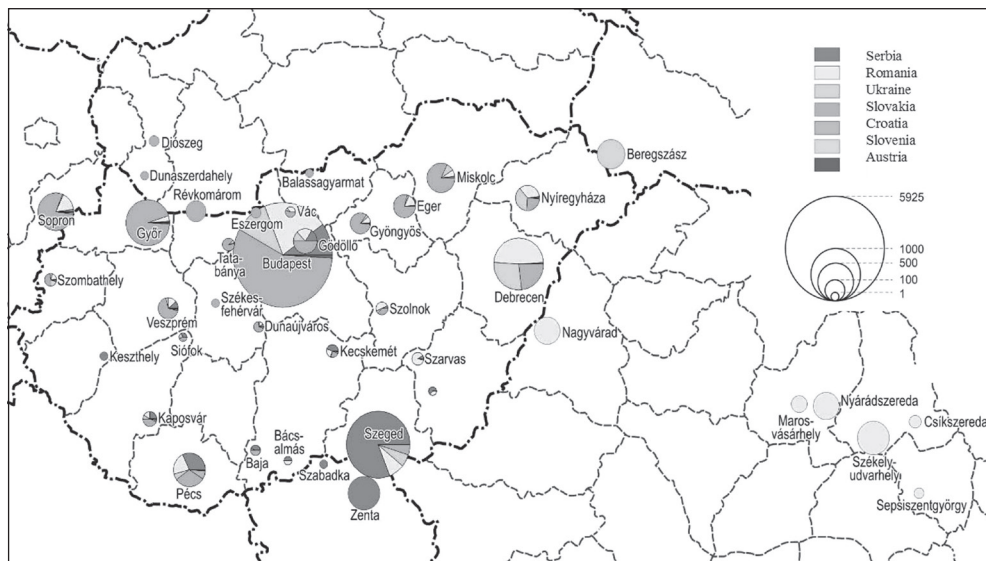
A felsorolt feltételek elsősorban lokális, helyi vonatkozásúak. Globalizálódó világunkban, az Európai Unióban születő regionális hálózatok azonban átlépték az egykori államhatárokat. A transznacionális hatások minden nemzet felsőoktatási hálózatának létrehozásában, szabályozásában kikerülhetetlenek. Az EU egyetemes szabályozási törekvéseinek meghatározó kerete a bolognai program. A felsőoktatási együttműködés a Kárpát-medencében létrehozta a Kárpátokon átnyúló, régiókra épülő felsőoktatási hálózatot. A nemzeti érdekek szempontjából ez nemzetstratégiai prioritás is. A demokrácia és a szabadság újjászületésének légköre kedvezett és kedvez a nagy kelet-közép-európai régió és benne a kisebb, a Kárpát-medencei régió

transznacionális kapcsolati, így a felsőoktatási hálózat kialakulásának is. A transznacionális kapcsolatok a határokon átnyúló felsőoktatási hálózat megszületésének reprezentálói (lásd 1. ábra). A már meglévő felsőoktatási kapcsolatok (a Kecskeméti Főiskola által megindított mechatronikai szak, az Óbudai Egyetem mérnöktanári szakja Szabadkán, a budapesti kertész-mérnöki kihelyezett képzés informatikai rendszerén keresztül hozzá lehet férni az intézmény teljes struktúrájához, 1996-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Kara kihelyezett képzése Zentán) a magyar és a szerb felsőoktatási hálózat kezdeményeiként kedvezőbb feltételeket teremtenek az önálló magyar egyetem megteremtéséhez Szabadkán. A szerb–magyar határon átívelő felsőoktatási intézményi kapcsolatok, amelyeknek alapja a tudományos együttműködés, a magyar és a szerb oldalról tapasztalható nyitottság erre megteremti a Szabadkai Magyar Egyetem létrehozásának kedvező kultúr- és oktatáspolitikai feltételeit. Ezzel véglegesen kialakultnak tekinthető a Kárpát-medencei magyar felsőoktatási hálózat.¹⁵ A jó szándékú együttműködés mellett azonban léteznek olyan objektív tényezők, amelyekkel az alapításban részt vevőknek reálisan számolni kell:

Szervezési tényezők:

- az együttműködési tartalom és az intézmény missziója közötti kapcsolat azonossága;
- szükségszerű komparatív előny;
- az intézmények terhelhetősége (idő, munka) extraigények kielégítésére vonatkozóan;
- meglévő intézményi kapcsolatok, előre látható presztízs;
- a szervezeti érdekelttség mélysége (részvételi szándékot mutató karok száma);

1. ábra: A magyar felsőoktatás Kárpát-medencei hálózatának térképe

Forrás: Takács Zoltán: *Felsőoktatási határ/helyzetek. Magyarsághutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2013, 306. o.*

Financiális, pénzügyi tényezők:

- belső pénzügyi életképesség;
- a külső források elérhetősége;
- a támogatási források fenntarthatósága;
- individuális-egyéni tényezők;
- kari ösztönzés együttműködések kezdeményezésére;
- a kar nemzetközi kapcsolata;
- a kar nemzetközi tapasztalata;
- egyéni kari érdekelttség;

Az együttműködések szélesebb vállalkozói kontextusa:

- a felsőoktatás hivatalos szabályozási kontextusa;
- az intellektuális tulajdon védelmét illető jogok;
- politikai stabilitás.¹⁶

A MAGYAR OKTATÁSI RENDSZER ELŐTT ÁLLÓ HÁLÓZATI KIHÍVÁSOK

A rendszerváltás előtt a magyar felsőoktatási hálózat, szovjet mintára, kétlépcsős vertikális felépítésű volt. Az egyetemi, főiskolai lépcsőfokok között létezett átmenet, de tudományos minősítést csak az egyetemi diploma megszerzése után lehetett kapni. Az EU-ba való belépés egyik fontos következménye volt az európai felsőoktatási rendszerhez való teljes igazodás. A kétlépcsős vertikális hálózati felépítést a bolognai rendszer felszámolta, helyette a képzettségi fokok (felsőoktatási szakképzés – FOSZK, alapfok – BA, BSc, mesterfok – MA, PhD) bevezetése a homogenitás felé mutattak. A piaci viszonyok között azonban elindult egy ezzel ellentétes folyamat is. A magyar felsőoktatási hálózat átalakulása az összetett, többlépcsős vertikális hálózat irányába fejlődik, melyet a piaci viszonyok is befolyásolnak. Az EU többi országának egyetemén sok magyar diák tanul. Az ösztöndíjrendszer megváltozása is hozzájárult a hallgatók létszámának csökkenéséhez. A felsőoktatási hálózat az intézmények nagy száma miatt szűkítésre szorul. A változások iránya a mennyiség és minőség összetevőjét tekintve előre nem látható.

A felsőoktatási hálózat újszerű tudományos megközelítéssel vertikális dimenzióban áttekinthető struktúrával rendelkezik. A vertikális felépítés az ún. klaszterrendszer. Mindegyik klaszter egy-egy lépcsőfokot jelent. Az egyes klaszterek kiemelt szempontok szerint különíthetők el egymástól:

1. klaszter: kis hallgatói létszámú, hittudományi képzést nyújtó egyházi főiskolák;
2. klaszter: kisebb hallgatói létszámú, dominánsan gazdasági, illetve társadalomtudományi képzést nyújtó magánfőiskolák;
3. klaszter: nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák;
4. klaszter: speciális, szűkebb képzési profilú főiskolák;
5. klaszter: széles profilú, de a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek;
6. klaszter: speciális profilú, viszonylag kis egyetemek;
7. klaszter: klasszikus egyetemek;
8. klaszter: nemzetközi egyetemek.¹⁷

2. táblázat: Az egyes klaszterekbe tartozó felsőoktatási intézmények (2012-es adatok alapján)

	Klaszterek	Intézmény neve
1	<i>Kis hallgatói létszá- mú, hitéleti képzést adó egyházi főis- kolák</i>	A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Adventista Teológiai Főiskola, Baptista Teológiai Akadémia, Bhaktivedanta Hittudományi Főisko- la, Egri Hittudományi Főiskola, Esztergomi Hittudományi Főiskola, Gál Ferenc Főiskola, Győri Hittudományi Főiskola, Pápai Refor- mátus Teológiai Akadémia, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pünkösdi Teológiai Főiskola, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, Sola Scrip- tura Teológiai Főiskola, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Szent Pál Akadémia
2	<i>Kisebb hallgatói létszámú, domi- nánsan gazdasági, illetve társadalom- tudományi képzést adó főiskolák</i>	Általános Vállalkozási Főiskola (időközben beolvadt az IBS Nemzet- közi Üzleti Főiskolába), Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főis- kola (időközben Budapesti Metropolitan Egyetem), Modern Üzleti Tudományok Főiskolája (időközben Edutus Főiskola), IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola, Tomori Pál Főiskola, Wekerle Sán- dor Üzleti Főiskola, Zsigmond Király Főiskola
3	<i>Nagyobb hallgatói létszámú, szélesebb képzési profilú főiskolák</i>	Budapesti Gazdasági Főiskola (időközben Budapesti Gazdasági Egyetem), Dunaujvárosi Főiskola (időközben Dunaujvárosi Egyetem), Eötvös József Főiskola, Eszterházy Károly Főiskola (időközben Eszter- házy Károly Egyetem), Gábor Dénes Főiskola, Károly Róbert Főiskola (időközben az Eszterházy Károly Egyetem része lett), Kecskeméti Főis- kola (időközben Pallasz Athéné Egyetem), Kodolányi János Főiskola, Nyíregyházi Főiskola (időközben Nyíregyházi Egyetem), Szolnoki Főiskola (időközben Pallasz Athéné Egyetem Gazdálkodási Kar)
4	<i>Speciális, szűkebb képzési profilú (dön- tően) főiskolák</i>	Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Budapest KortársTánc Főiskola, Harsányi János Főiskola (időközben Edutus Főiskola része lett), Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások, Főiskolája (időközben a Budapesti Metropolitan Egyetem része lett), Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (időközben a Debreceni Református Hittudományi Egyetem része lett), Magyar Táncművé- szeti Főiskola, Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelő- intézete, Rendőrtiszti Főiskola (időközben a Nemzeti Közszoigálati Egyetem része lett), Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (időközben a Nemzeti Közszoigálati Egyetem része lett)
5	<i>Széles profilú, de a klasszikustól eltérő szakmai összetételű egyetemek</i>	Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudo- mányi Egyetem, Budapesti Műszaki Főiskola (időközben egyetemi státust kapott Óbudai Egyetem néven), Kaposvári Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Miskolci Egyetem, Nyugat-magyar- országi Egyetem, Pannon Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Semmelweis Egyetem, Széchenyi István Egyetem, Szent István Egyetem
6	<i>Speciális profilú, kisebb egyetemek</i>	Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Evangélikus Hittudo- mányi Egyetem, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Magyar Kép- zőművészeti Egyetem, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Színház- és Filmművészeti Egyetem

	Klaszterek	Intézmény neve
7	„Klasszikus” egyetemek	Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem
8	Nemzetközi egyetemek	Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Közép-európai Egyetem

Forrás: Elefántcsontból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása. Szerk.: Hrubos Ildikó, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2012, 33–35. o.

Az egyes klaszterekben az intézmények szakirányultsága mellett azok száma (2. táblázat) is fontos a tipizálásban. A legtöbb intézmény az 5. klaszterbe tartozik, itt szerepel a Kaposvári Egyetem is (1. táblázat). 12 intézmény, ebből 1 főiskola, 11 egyetem.

3. táblázat: Az intézmények száma és típusa az egyes klaszterekben

Klaszter	Intézmények száma	Ebből	
		Főiskola	Egyetem
1	16	16	0
2	7	7	0
3	10	10	0
4	11	10	1
5	12	1	11
6	7	0	7
7	4	0	4
8	2	0	2
Összesen	69	44	25

Forrás: Elefántcsontból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása. Szerk.: Hrubos Ildikó, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2012, 36. o.

Az 5. klaszter tagjainak közös jellemzője a széles profil, a szakmaiság sokszínűsége. E két vonás mellett számba kell venni még azokat a tényezőket is, amelyek az összehasonlításban az eligazodást segítik. A felsőoktatási intézmények hallgatóinak átlagos száma 5367 fő. Az 5. klaszter intézményeiben tízezer a hallgatók létszáma. A szakok számát tekintve (átlagszám: 46) a 3. 5. és 7. klaszter intézményeiben szélesebb tanulmányi területekkel (átlagszám: 12,6) találkozunk. Találkozunk olyan intézménnyel, ahol minimum 7, maximum 19 tanulmányi terület szerepel. E csoport tagjai összességükben a teljes tanulmányi területet lefedik, csak a humán terület a kevésbé hangsúlyos. Az 5. klaszterben 100 körül van a szakok száma.¹⁸

A felsőoktatási intézmények nagy gondja a költségvetés szempontjából az oktatási bevételek minél optimálisabb biztosítása. Ezek igen nagy súlyúak, a finanszírozás közel háromnegyedét jelentik. Az 5. klaszterben a képzési bevételek aránya 65,8%. Magas a költségvetés a gyakorlati képzést nyújtó főiskolák esetében. Az állami fenn-

tartású szektorokban (államigazgatás, honvédelem, színházak számára képző), intézményekben találkozunk gyakorlati képzéssel, és ebbe a körbe tartozik a pedagógus és művészeti irányultságú felsőoktatás is. Itt a bevételeken belül a gyakorlatok költségvetése 80,8%, az 5. klaszterben 65,8%. Ez a többihez viszonyítva valamivel az átlag feletti arány.¹⁹ A gyakorlati képzéssel foglalkozó intézmények alacsony kutatási potenciállal rendelkeznek.

A hallgatók többsége nappali tagozaton végzi tanulmányait. A jelenlegi munkaeöripiaci körülmények között „a jó pap holtig tanul” jelszava az élethosszig való tanulás követelményét fejezi ki. A hallgatók, akik életkoruk miatt, munkájuk mellett nem vállalhatják a nappali képzés terheit, az atipikus hallgatói csoportot alkotják:

- a) a 30 év feletti hallgatók;
- b) a munka mellett tanulók;
- c) a távoktatásban részt vevő hallgatók.

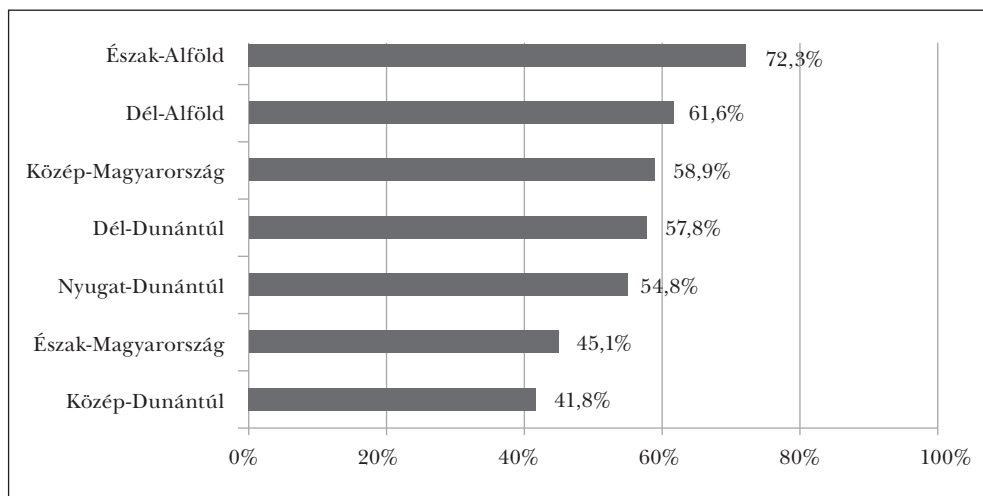
Az 5. klaszterbe tartozó felsőoktatási intézményekben a 30 év feletti hallgatók aránya 17,8%, a munka mellett tanulók aránya 30,4%, a távoktatásban részt vevőké 2,2%.²⁰

A felsőoktatás fontos jellemzője a kutatási tevékenység, amely az ország szempontjából is fontos innováció biztosító. Ennek legfontosabb számba vehető mutatói: a publikációk száma, a doktori fokozatot szerzők száma, a kutatási bevételek aránya az összes bevételen belül, a tudományos minősítéssel rendelkezők aránya. Az egy főre jutó publikációk száma, a főállású oktatókra vonatkozóan, az 5. klaszterhez tartozó intézményekben 1,9%. A doktori fokozatot szerzettek száma átlagban 38,7 fő. A kutatási bevételek aránya az összes bevételen belül 12,5%. A tudományos minősítéssel rendelkezők aránya a teljes állású oktatókon belül 55,8%. Az egy főre jutó projektek száma a főállású oktatókra vetítve átlagosan 0,5. Általánosságban megállapítható, hogy a doktori fokozattal rendelkezők száma szerint az egyes klaszterekben jelentős különbségek figyelhetők meg. Az 5. klaszter a szélesebb profilú intézményeké, itt többségben egyetemek találhatók, ezért a mutató karakteres. A publikációk számát és a kutatási bevételek arányát tekintve is érvényes ez a megállapítás.²¹

A társadalom bonyolult hálózatszerkezetében az egyes vertikális szinteket alkotó vertikális lépcsők és a horizontális hálózatok közötti kommunikációs kapcsolatot az internet technikai hálózata biztosítja. Ez a fő eszköze a modern kollektív kommunikációnak. Az interneten közölt tények adják a nemzeti közösség, a továbbtanulni készülőkhöz számára a legfontosabb üzenetet a felsőoktatási intézmények részéről. Az egyes honlapok tartalmazzák a felsőoktatási intézmények küldetésnyilatkozatát, amelyek alapján kirajzolódik az az egységes kép, amely a felsőoktatási intézményhálózat homogenitását, a sokféle intézményből álló hálózat színvonalának emelését igazolja. A küldetésnyilatkozatok elsőrendűnek tartják az oktatás feladatát, a rangsorban a második helyet a kutatás, a harmadik helyet a szolgáltatási tevékenység foglalja el. Ez utóbbi a felsőoktatási intézmények és a társadalom szélesebb felületen való kapcsolatát jelenti (a hallgatók iránti felelősségvállalás, a szűkebb és tágabb környezettel kapcsolatos felelősségvállalás, anyagi jellegű szolgáltatások mellett érték- és normaközvetítés, kulturális szolgáltatás, regionális elkötelezettség, környezetvédelem, szociális misszió).²²

Az EU-ba való belépés miatt a régióhálózat is átfarmálódott. Hazánkban a hagyományos történelmi régiórendszer, a megyerendszer jelenleg közigazgatási funkciót tölt be. Az új régióhálózat tagjai elsősorban szociálgazdasági alapon formálódnak és kapcsolódnak össze. A szociálgazdasági aspektus többvektorú. Ezek közül az összehasonlíthatóság kedvéért néhány szempontot figyelembe kell venni a felsőoktatási intézmények és a régiók viszonyát illetően (2. ábra). A regionalitás és a lokalitás egyik legfontosabb aspektusa az adott térség népességmegtartó ereje. A perszonális szinten megvalósuló hálózati beágyazottság a gazdasági szféra számára nehezen mérhető adat. Ennek ellenére az egyetemi diploma megszerzése utáni regionális, illetve lokális szintű hálózati innováció nagyon fontos jellemzője az intézményi régiók földrajzi megtartóereje. A nagyrégiók között a Dél-Dunántúl régió az intézmények szociálgazdasági teljesítményét tekintve a középmezőnyhöz tartozik. Ennek reális alapját a régió elemzése indokolja.

2. ábra: A végzés utáni lakóhely régiójának és az intézmény régiója egyezésének százalékos aránya (N=4509)

Forrás: Elefántcsontból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása. Szerk.: Hrubos Ildikó, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2012, 107. o.

A TANULÁS HÁLÓZATAI

A tanulás- és tudáshálózatok sűrűbb mintázattal rendelkeznek, mint a gazdasági hálózatok, a tanulás folyamat- és társadalmi kapcsolati hálójá lassabban alakul át, mint a gazdasági tranzakcióra épülő hálózatok ezen hálózati jellemzője. A lokális tanulási hálózatok két jelentős csoportját különböztethetjük meg: a komplex kapcsolatokra épülő társadalmi, kulturális kapcsolati hálózatokat, valamint a gazdasági aktorok és a hozzájuk szorosan kapcsolódó egyéb szereplők (innovátorok, kapcsolati brókerek, lobbisták, feltalálók) hálózatait. A területi dimenzióban kialakított hálózati modellek

fontos szegmense a tanulási hálózatok sűrűsége, a hálózati információtranszfer gyorsasága. A lokális tanulási hálózatok önmagukban csak nagyon ritkán erősítik egy adott terület, szervezet hálózati dinamikáját.

A lokális, regionális, valamint nemzeti tudáshálózatok intra- és interregionális hálózati kapcsolatai megkerülhetetlenek, rendkívül fontosak a hálózati alapú tudás- és tanulásdinamika szempontjából. Nagyobb hálózati innovációt és hálózati potenciált eredményezhetnek a regionális hálózatok transz- és szupranacionális hálózati kapcsolatai. A hálózati akciórádiusz hatósugarának megnövelése olyan hálózati tudáselemekhez való hozzáférést eredményezhet, amely megnövelheti a területi dimenzióban értelmezett tanulás- és tudáshálózatok komplexitását (hálózati élettartam, életciklus). Az intra- és interregionális, valamint transz- és szupranacionális tanulási és tudáshálózatok hálózati kapcsolati mintázatainak sűrűsége megkerülhetetlen a régiók hálózati immunrendszerének erősítése tekintetében. Minél sűrűbb egy tudás- és tanulási hálózat, minél rövidebb úton transzformálódik a releváns hálózati információ, annál erősebb és hatékonyabb a hálózat tanulási és oktatási rendszerének hálózati dinamikája.²³

Lengyel Balázs szerint a regionális innováció komplex hálózati rendszerek alapján való megközelítése fontos kutatási terület. A regionális hálózati alapú rendszerek komplexek, mivel jellemző alrendszereinek hálózati kódrendszerei (pl. felsőoktatási, kutatóintézeti szféra, gazdasági hálózatok) különböznek egymástól, de hálózati határvonalaik összeérnek, egymásba kapcsolódnak, flexibilisek, az egyes alrendszerek kölcsönhatása jelenti a hálózati innovációs képességet. Az alrendszerek kölcsönhatása pedig meghatározza az őket alkotó hálózatok egymásba ágyazottságát, szerkezetét. Amennyiben az erős és gyenge kapcsolatok rendszerének aránya a tudásra, tanulásra, innovációra épülő hálózati alrendszerekben (egyetemi, kutatói) megfelelő, akkor az innovatív, az emberi elme kreativitására épülő unikális ötletek, találmányok, szabaldalmak megvalósítása könnyebb lesz.²⁴

JEGYZETEK

¹ A tanulmány Bencéné Fekete Andrea – Bertalan Péter: *Tudás-, tehetség- és tanulóhálózatok új dimenziói* című kötetében jelent meg, mely a *Pedagógusképzést segítő hálózatok a Dél-Dunántúl régióban* című, TÁMOP-4.1.2.B.2.-13/1-2013-0014 azonosító jelű projekt keretében készült.

² Andrew S. Tanenbaum – David J. Wetherall: *Számítógép-hálózatok*. Panem Könyvek, Tramix Kft., Budapest, 2013, 26. o.

³ Judith Chapman: *A jövő iskolája: tanulási hálózatok*. In: Az innováció hálózatai. Az iskolarendszer és az iskolamenedzsment új modelljei. Szerk.: David Istance, Mariko Kobayashi, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2012, 74. o.

⁴ Rong Glatte – Bill Mulford – Dale E. Shuttleworth: *Kormányzat, menedzsment és személyi vezetés*. In: Az innováció hálózatai. Az iskolarendszer és az iskolamenedzsment új modelljei. Szerk.: David Istance, Mariko Kobayashi, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2012, 99. o.

⁵ Oktatásstatistikai Évkönyv 2005/2006. OKM, 2006, 165. o. www.okm.gov.hu/letolt/statisztika/okt_evkonyv_2005_2006_060927.pdf. (Letöltés: 2014. július 20.)

⁶ *A Bolognai Nyilatkozat és a Magyar Felsőoktatás*. Szerk.: Almási Zsolt, Magyar Akkreditációs Bizottság, Budapest, 2002. www.mab.hu/web/doc/kiadvanyok/egyebek/bologna.doc. (Letöltés: 2014. május 10.)

⁷ Uo.

⁸ Birher Nándor – Bertalan Péter: *Hálózatokban*. Otter-Nodus Kiadó, Veszprém, 2014, 59. o.

- ⁹ Bessenyei György – *életrajz, életmű, a magyar felvilágosodás programja*. <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-10-osztaly/bessenyei-gyorgy-eletrajz-eletmu-a-magyar-felvilagoodas-programja/magyarsag-reszlet-szovegyujtemeny>. (Letöltés: 2015. július 10.)
- ¹⁰ Takács Zoltán: *Felsőoktatási határ/helyzetek*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2013, 58–63. o.
- ¹¹ Uo. 61. o.
- ¹² Uo. 142. o.
- ¹³ Uo. 143–144. o.
- ¹⁴ Uo. 142–168. o.
- ¹⁵ Uo. 223–261. o.
- ¹⁶ Uo. 232. o.
- ¹⁷ *Elefántcsontból világítótorony. A felsőoktatási intézmények misszióinak bővülése, átalakulása*. Szerk.: Hrubos Ildikó, Aula Kiadó Kft., Budapest, 2012, 31–33. o.
- ¹⁸ Uo. 57–58., 321. o.
- ¹⁹ Uo. 49. o.
- ²⁰ Uo. 50. o.
- ²¹ Uo. 52. o.
- ²² Uo. 82. o.
- ²³ Lengyel Balázs: *Tanulás, hálózatok, régiók*. In: Dialógus a regionális tudományról. Szerk.: Rechnitzer János, Rácz Szilárd, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola – Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr–Pécs, 2012, 133–134. o.
- ²⁴ Uo.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hans F. Aalst: *Hálózatépítés a társadalomban, a szervezetekben és az oktatásban*. In: Az innováció hálózatai. Az iskolarendszer és az iskolamenedzsment új modelljei. Szerk.: David Istance, Mariko Kobayashi, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2012, 63–71. o.
- Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya. Hogyan kapcsolódik minden egymáshoz, és mit jelent ez a tudományban, az üzleti és a mindennapi életben*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.
- Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, Budapest, 2005.
- Dél-Dunántúli Régió Humán Köszolgáltatások Stratégiai Programja*. A Dél-Dunántúli régió humán szolgáltatások fejlesztésének stratégiája. VitalPro/EcoCortex/Forrásközpont/Ilex, 2006.
- A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon*. KSH, Győr, 2005.
- A magyar régiók zsebkönyve, 2006*. KSH, Budapest, 2007.
- A negyedéves munkaerő-felmérés tapasztalatai a dél-dunántúli régióban 2007. III. negyedév*. Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ, 2007. http://www.ddrmk.hu/documents/NPR_DDR_2007_III.pdf
- Sarudi Csaba: *Térség- és vidékfejlesztés*. Agroinform Kiadó, Budapest, 2003.
- Társadalmi Megújulás Operatív Program 2007–2013. ÚMFT. www.terport.hu/webfm_send/214. (Letöltés: 2014. augusztus 19.)
- Területi Statisztikai Évkönyv, 2006*. KSH, Budapest, 2007.

Balassa Bence

Consensus sapientium,¹ avagy a hanyatlás szimptómái²

Consensus Sapientium or the Symptoms of Decadence

Összefoglalás

Rövid dolgozatomban a doktori értekezésem egyik fejezetére épül, és elsősorban Nietzsche 1888-as szellemi összeomlása előtt keletkezett a *Bálványok alkonya* szövegével foglalkozik. Annak feltárásával kísérletezik, hogy alkotói pályája legvégén, utolsó, még világos hónapjaiban Nietzsche miért és hogyan nyúl vissza az általa festett Szókratész-képhez, miként válik ez a „pseudogörög” mentalitás életellenességével a tudomány, az európai metafizikai tradíció forrásává Nietzsche szerint. Ez a gondolkodási keret már korán, *A tragédia születésében* megjelenik, hogy megerősödve végül kiváltsa Nietzsche totális gyanakvását és kritikáját.

Summary

Based on one of the chapter of my thesis this study focusing on the *Twilight of the Idols*, which was written by Nietzsche in 1888 before his intellectual collapse. The article dealing with the problem how and why goes Nietzsche back to his previously created Socrates-image, and how this “pseudo-Greek” mentality with resentment against life become the basis of science. According to the concept of Nietzsche, that mentality is the source of the European metaphysical tradition, what he expressed in his last conscious days, in the very end of his career. The antique effect as a frame of interpretation appeared in his early writings, such as *The Birth of Tragedy*. The study intends to show how this schema of antique effect later on induced Nietzsche’s suspicion and criticism.

BALASSA BENCE r. őrnagy, tanársegéd, NKE Rendészettudományi Kar,
Rendészeti Vezetéstudományi Tanszék (bbencus13@gmail.com).

„In every age the wisest have passed the identical judgement of life: it is *worthless* [...] Even Socrates said as he died: 'To live – that means to be a long time sick: I owe a cock to the saviour Asclepius.'³ Even Socrates had had enough of it. What does that prove? What does it point to?”⁴ Szókratész problémája – az, hogy „elege volt”⁵ az életből, és hogy az *semmit sem ér* – voltaképpen a filozófia metafizikai tradíciójában megnyilvánuló identitáskrízis kiindulópontja, egyben Nietzsche szerint az európai nihilizmus történetének is a kezdete. Hogyan lehetne „érvényes” és „igaz” állításokat megfogalmazni az élettel kapcsolatban, ha azt a halálra való felkészülésként, permanens szenvedések stációsorozataként látjuk és láttatjuk? A megismerő tudás, mint az életet egyedül legitimáló karakterjegy kizárólagos laudációja,⁶ eredendően életellenes aktus a *Bálványok alkonyában*, a „kacagó démonnal”⁷ érvelő Nietzsche szerint. Ráadásul ennek a kirekesztő gondolatnak a forrása (Szókratész) maga is csal, hamissága leleplezhető alantas ismertetőjegyeiben; szembefordulása az élettel nem véletlenül történik meg. „Szókratész származását tekintve a legalacsonyabb néposztályhoz tartozott: Szókratész a csöcselékből lábalt elő. [...] Egy külföldi, aki nagyon értett az arcok jelentéstartalmához, Athénon átutazva Szókratész szemébe mondta, hogy ő szörnyeteg – a legszörnyűbb bűnöket és vágyakat rejtí magában. Szókratész pedig ezt felelte csupán: »Őn ismer engem, uram!«”⁸

Ezek a „legszörnyűbb bűnök” és „legszörnyűbb vágyak” a Platón szájával szóló Szókratész által a világ elgondolására bevezetett idealizmus forrásai, az életigenlés, a tragikus hellén életoptimizmus lépre csalásának kiváltó okai. Ebben az értelemben a „csúf” Szókratész (és itt Szókratész csúfsága mint a „keresztvezéssel gátolt fejlődés kifejeződése”⁹ áll előttünk) válik az első bosszúállóvá, aki elégtételt vesz a Deleuze-féle erősek és szépek, a „nem alantasak” világoptimizmusán és életszereteten. De Nietzsche, ha már elkezdte, nem áll meg itt, nem elégszik meg ennyivel: csúfsága egyben görögségének cáfolatát is jelenti, mondja.¹⁰ Ennek az egyre gyűlöltebbé váló, radikális Szókratész-képnek az értelmezési kerete egészen *A tragédia születéséig* visszafejthető. A bölcsesség eme „pszeudogörög” interpretációja ébreszti föl azt a gyanút, amely már a hetvenes években felüti a fejét, és helyet követel magának Nietzsche „antimetafizikus” gondolkodásának horizontján; hogy utóbb, az *Emberi* – túlságosan is emberi – megjelenését követően immár markáns módon befolyásolja Nietzsche ismeretkritikáját, és végső soron nyitánya és kiváltó oka legyen totális értékgenealógiájának.

Minden idők e legbölcsebb emberei, akiknek az egyetértésre emelt talapzaton létrejött a megismerés *décadent*, tehát elfajzott filozófiája, talán mégsem álltak olyan szilárd lábakon, talán – így Nietzsche – elkéstek, és csupán ezt akarták leplezni bölcs konszenzusukkal. Mert ez a bölcsesség tulajdonképpen csupán a hullarabló álcája, hogy az élet „szükségszerű, ideális igazságának” szellemi dőge felől érkező „bűzös fuvallat” csáberejének engedve utat törhessen magának. Szókratész identitásproblémája az egész filozófia legitimáló erejének eróziójához, a bölcsélet arcvesztéséhez vezet. A platóni erény- és ideatan a metafizika parttalan térnyerésével jár a megismerésben; a tudat divergens eszkalációjával az Örökkévaló monolitikus egységharmoníája ellenében. Honnan származik, miből ered ez a végtelen megvetés, amellyel Nietzsche Szókratészhoz viszonyul? „Socrates was the buffoon who got himself taken seriously:

what was really happening when that happened?¹¹ Hogyan lett végül Szókratészból dialektikus „paprikajancsi” („buffoon”)?¹² Hogyan lett úrrá önmagán?

Nietzschét alig három és fél évvel a *Tragédia*-könyv megjelenését követően, 1875 nyarától már a tudással való szembefordulás lehetősége és a természet szubsztanciájának megismerhetővé tétele foglalkoztatja. Ehhez pedig az alapokról kell újraépítenie a *Tragédia* színpadát. Elsősorban ismét előveszi hát Szókratészt, akit *A tragédia születésében* úgy szerepeltetett, mint aki harcát a megismerés legitimációjáért vívja. Olyasvalaki, aki a megismerés igazságán kívüli életet nem is tartja méltónak az emberhez. Egy *pszudogörög*, az antik görög tragikum igazságának elferdítője, kifacsarója, egy pesszimista *antigörög*.

A tudás igenlésének és akarásának felvilágosult gondolatát, a tudás mindenhatóságába vetett erős meggyőződést ezért tehát nem más, mint Szókratész bocsátotta útjára. A *Tragédia* Szókratészének megismerés iránti szellemi elkötelezettsége a tudás igazságát szegezi az élet tragikumával szemben. „Sokrates meggyökerezett a görög szellemi életben azt a hitet, hogy tudás nélkül értelmetlenné és céltalanná válik az emberi élet, mert e nélkül nincs kiválóság, nincs erény, nincs boldogság.”¹³ Nem állít kevesebbet, mint hogy a világ megismerhető, a benne rejlő tudás és igazság hozzáférhető, sőt megváltoztatható. A *Tragédia* Szókratésze tehát ebben az értelemben a proaktív szellemi progresszió letéteményese. A szellem Hőse. Vele a világ mérhetetlenségét fölváltja a metrikus. Olyan pozitív mintát követ, amely hisz az igazság hatóerejében, az igazságállítások értékében és felhasználhatóságában, a lét korrigálhatóságában. De nem hisz az életben mint olyanban, nem szereti azt, és arra idegenkedve, félelemmel tekint. Nem csupán hős, de pap is, s ha van ilyen, Nietzsche szótárában ez a legalantasabbaknak kijáró szitok.

Ez a Szókratész a változást és változtathatóságot az önmegismerésre alapozza. Mert a koncepció sarokköve a reflexió, egészen pontosan az önreflexió révén végbemenő, a tudat által generált azon kulcsinnováció, amellyel biztosítható az individuum extrapolációja a világ tematizálásában. A pont, amikor az élet és vele a filozófia *személyes ügyg*é vált. Az önreflexió és az önismeret felértékelése a platonikus igazság- és erénykoncepció mentén, ahogyan az az emberi megismerés, a világ „ember általi vagy tudatos” másodlagos konstrukciójához vezet. Ez a struktúra végigkövethető egészen *A morál genealógiájáig*, sőt, azon is túl, *Az értékek átértékeléséig*. „A definíciós hatalomért vívott harc az önértékelések tükörszobájába vezet. *Hogyan definiálja magát az ember? Ki az értékelés én'-je, és ki önmaga'?* [...] Hogyan sikerült az embert olyan állattá fölnevelni, teszi föl a kérdést Nietzsche, akinek szabad ígérnie? *Arról a hosszú történetről van szó, amelynek során az ember individuum lett azáltal, hogy mint divídium, tehát mint megosztott lény eleven viszonyba került önmagával.* Hogyan került sor arra, hogy az ember fájó sebbé váljon, hogy valami él és gondolkodik benne, hogy hajlamai vannak, és azoknak ellentmondó lelkiismerete, van benne valami, ami parancsol, és valami, ami engedelmeskedik?”¹⁴

A *Tragédia* Szókratésze a valódi-hamis, valóság-igazság, tudás-tudatlanság, megismerhető-megismerhetetlen ellentétpárok alkotta mintázattal a számunkra éppen őáltala létrejött „hagyományos” metafizikus igazságállítások mentén érvel. „Szókratészsal Nietzsche szerint egy olyan tudomány gényusza lép színre, amely a természet felderíthetőségébe és a tudás egyetemes gyógyerejébe vetett hitből él.”¹⁵

Az 1869 és 1872 között kimunkált Szókratész a megismerhető világ igazságában hisz; a cselekvővé tett tudás ihletettje. Átala a gondolkodó ember hatalmat kap a világ felett, a természet értelemmel fölfoghatóvá és befogadhatóvá válik. A platonista Szókratész haldoklásakor a megismerő értelem, a megszerezhető tudás univerzális ereje győzelmet arat a szellem igazságát korlátozó tragédia sötét pesszimizmusán. A *halálra készülő Szókratész* legyőzi a halálfélelmet és az iszonyatot. Ezt a képet Nietzsche az okok és a tudás feltárásának forrásává teszi, „címerpajzsnak” nevezi, melynek a „tudomány bejárati kapuja” fölött kell hirdetnie az élet érthetőségét, és ezzel igazolnia a világ ésszel hozzáférhető lét-okát. Szókratész meggyőződése és érvelésének ereje a legjobb reklám a tudás igazsága számára.

A lét megismerés általi igazoltsága ebben a konstrukcióban nem szorítkozik csupán a modernség által használt megismerés fogalmára, hanem jelentősen túlterjeszkedik azon. „Mikor Nietzsche a tudás egyetemes gyógyverejéről beszél, akkor először is arra a participatív szellemre utal, amelyet a platonikus Szókratész a halál viszonylatában különösen szemléletesen juttat érvényre. A megismerés, bizonyítja Szókratész, részesedés egy olyan szellemben, amely túlhalad az empirikus énen.”¹⁶ Ezen a ponton mindenképpen Safranski érvelése mellé kell állnunk, amennyiben elfogadjuk, hogy a szókratészi koncepció a világ igazolhatóságának védelmében nem csupán a spekulatív, ésszel és érzékekkel felfogható, illetve megszerezhető tudást körvonalazza, hanem ennek megélését, alkalmasint valamilyen belevetettséget, komplex tapasztalatot tételez, vagy, ha úgy tetszik, a dolgok ki-állását, ezáltal reflektálva az egyén és a mindenség viszonyára. Ebből a nézőpontból tehát kevésbé „tudományos”, legalábbis a modern tudományosság értelmében. A megismerés a *Tragédia* Szókratésza számára nem tényállításokat kutatva jut közelebb céljához, és nem tárgyra vonatkozó jellegű, legalábbis nem a modern ismeretelméleti értelemben: „...nem csupán empirikus, naturalisztikus, mimetikus.”¹⁷ Az önmegismerés, az én öntapasztalata által biztosított felismerés nyújthat megoldást arra, hogy a szellem szövedékében létező ember „a halálalig biztosítsa a maga számára az uralmat saját életvitele fölött”,¹⁸ illetve teszi lehetővé azt, amit Szókratész így fogalmaz meg: „magát a lelket birtokolni”.

A platonikus Szókratész megismeréskoncepciójának szélsőséges optimizmusa már a *Tragédia* írásának vége felé is, de 1875-re mindenképpen felkelti Nietzsche gyanakvását, majd határozott ellenérzését. Egyre kevésbé képes azonosulni az elmélet alapvonásával, mely szerint egy szép napon majd sor kerül a sötétség megvilágosodására, és a megismerés fénypázmái eljutnak a világ legsötétebb zugaiba is. Erre a képtelenségre szinte szó szerint utal Sebők Zoltán Mihailo Đurić *Nietzsche és a metafizika* című művéről írt recenziójában: „Đurić értelmezése szerint Nietzsche mindenekelőtt rájött, hogy a logika használhatatlan, mint a megismerés eszköze. Az észbeli tartalmak fogalmi rögzítésének minden kísérlete szükségszerűen idegeníti el az embertől a valóságot. Nietzsche szerint a logika »perspektivikus látszat«, amely azért született, hogy megkönnyítse a gondolkodást, vagyis, a könnyebb gondolkodásmódnak a nehezebb feletti győzelmét jelenti.”¹⁹

Nietzsche a negyedik „korszerűtlen elmélkedésben” a logika által generált feszültség kontraproduktivitása felett érzett aggodalmának hangot is ad, a jövőbe vetett hit utópiájának hiábavalóságáról szóló részben.²⁰ Egyúttal – akkor még – felmenti Wagnert az

ilyen utópisztikus gondolkodás vádjá alól.²¹ A platóni intuíció, melynek alapja az a meggyőződés, hogy a világ lényege *Jó*, vállalhatatlanná válik számára. A *Rossz*, az árnyékos, a sötétség egyetlen okaként a megismerés valamiféle tökéletlenségét, hiányosságát tételező bornírt optimizmus egyre jobban elkedvetleníti, és arra inspirálja, hogy a világ más módon való elgondolása felé forduljon. A Bayreuthi Ünnepi Játékok keserű tapasztalatainak, a mellőzöttség miatt érzett sértődöttségének egyik oka az egyre növekvő kritikai distancia, amelynek megtartásához Wagnerrel szemben körömszakadtáig ragaszkodik;²² másrészt az eredetileg az ötödik „korszerűtlen elmélkedésnek” szánt, de később inkább *Mi, filológusok* (Wir, Philologen)²³ címmel közreadott írásában foglaltak a bizonyítékai.²⁴ Nietzsche gondolkodása 1875 és 1876 fordulóján végérvényesen megváltozik, de ennek teljesen csak 1878 nyarára ébred tudatára.²⁵ A *tragédia születésének* első tíz fejezetében olyan markánsan körvonalazott, a platonikus Szókratész kínálta megfejtés megbukik Nietzsche szigorú szűrőjén. A világ elvi megismerhetőségének, értelemmel felfogható jellegének elmélete valamiféle magasabb vagy „eljövendő” harmóniát, kiegyensúlyozottságot tételez föl világ és individuum viszonyában. A disszonancia kiküszöbölhetőségével kecsegtet. Azzal, hogy nincs kódolt diszfunkció a rendszerben, hogy a világ és az abban foglalt létezők oka elgondolható értelmesként és igazként. Ez a konstrukció Nietzsche számára a metafizikai látszatok felépítésének eszközévé silányítja a megismerő tudást, a tudományhoz, a valláshoz, a logikához, sőt a nyelvtanhoz hasonlóan, csupán metafizikus vakhit. „...még mindig metafizikai hit az, amelyen a tudományba vetett hitünk alapul.”²⁶ A Szókratész által reprezentált platóni ideatan az az ősbűn (hübrisz), amely a filozófia kétezer éves identitáskrízisének okozója, a megismerni vágyó intellektus metafizikai mozzanata. Perverz, alantas kulcsmotívum, amely nem enged teret a szabad szellemek szárnyalásának, hanem a világot az alacsonyabb minőségű szereplőinek gyöngesége folytán megkettőzve teszi elviselhetővé. A metafizika az érteni vágyók fegyelmetlensége, a gondolkodás történetének talán legrombolóbb kísérőjelensége. Olyan univerzális módszer, amely a tapasztalati, köznapi igazság fogalmát mindig hozzámérni, hozzáigazítani készíti a befogadót egy érzékfeletti, metafizikai igazsághoz. Méricskélő, alkudozó, kompromisszumkereső kognitív diszfunkció. A metafizika egyszerűen gyávaság. Az igazságkereső ember félelme az *irdatlantól* (Ungeheure). A metafizika a (látszat)boldogságra, a tudat komfortzónájának határa, annak körülölelő, biztonságot nyújtó kerítése.

A metafizikán alapuló életstratégia a megértésről és a birtoklásról szól. Végso-
ron a világ mint a gondolkodás tárgya feletti kontrollról. Olyan szellemi megküzdés a jelenségek által, ideértve az önreflexió által is okozott stresszel, amely hatalmi jellegű, a kontrollvesztettség félelem inspirálta elutasítása. A káoszlétkben az önreflexió általi megmagyarázás fogalmilag kizárt. Nem szükséges megküzdeni a jelenségekkel, mert azok felbukkanása nem keletkeztet időbeli meghatározottságot és végességet az ember mint individuum számára.

A metafizika eme torzító hatása éppen ezért elfogadhatatlan Nietzsche számára, mert – bár kétségtelenül zseniálisan – mégiscsak a létezés perverzióját konzerválja a tudat önnön elvesztése okán érzett remegő félelme miatt. Ez a perverzió: a létezés ki-merevítése és időbelivé tétele, végso-
ron mérhetővé és megérthetővé tétele mindig destrukcióval, rombolással jár. Az a hamis gondolat, vagy ha úgy tetszik, következte-

tés, hogy önmagunkra ébredésünket, mint valamiféle értéket, mindenáron meg kell őriznünk, feldolgozhatóvá, dokumentálhatóvá, mindenekelőtt mérhetővé és viszonyíthatóvá kell tennünk. Mindezt pusztán azért, mert az önérzékelés hatalmi vággyá változik át bennünk, és ahelyett, hogy az időtlen aióni végtelenség természetességét hagynánk áramlani körülöttünk és magunkban reflektálatlanul, beleegyezve a káoszlétnek a tudat számára korlátozott megtapasztalhatóságába, inkább a tudat individuális tapasztalatának képében felbukkanó létstresszt merevítjük bele a létezésünk önidejébe.

Az önreflexív tudat szembesül saját, önmaga számára dedikált végességével, és a halál, a nemlét elfogadhatatlansága miatt szembeszegül a teremtéssel. A metafizika végső soron az ember halandóságának elutasítása, a tudat számára nyitva álló egyetlen lehetséges ajtó. Nem is valamiféle rendszer, hanem a befogadó tudata számára létrehozott alternáló valóságfikció.

JEGYZETEK

- ¹ Avagy: A bölcsek egyetértése (*latin*). „Itt mindenképpen lennie kell valami igazságnak! A consensus sapientium bizonyítja az igazságot.” Friedrich Nietzsche: *Szókratész problémája*. In: Uő: Bálványok alkonya. Holnap Kiadó, Budapest, 2004, 17. o.
- ² „Ami engem illet, bennem e tiszteletlen gondolat, hogy a nagy bölcsek hanyatló típusok voltak, először épp abban az esetben született meg, amikor a legélesebben állt szemben velük a tudós és a tudatlan előítélet: Szókratészt és Platón t hanyatlás-szimptómákként fogtam föl, a görög felbomlás eszközeként, pszudogöröggként, antigöröggként.” Uo.
- ³ Utalás arra, hogy Platón szerint (Phaidón) Szókratész utolsó szavaival azt mondta: „Kritosz, tartozom Aszklépiosznak egy kakassal, volnál szíves emlékeztetni, hogy adjam meg az adósságom?” (Aszklépiosznak, a gyógyítónak rendszerint egy kakast kellett adni a gyógyításért cserébe. Erre utal Szókratész haldoklásakor, hogy mivel a halál megváltja őt az élettől, amelyet hosszú betegeskedésnek fogott fel, adóssága keletkezik Aszklépiosz felé.)
- ⁴ Friedrich Nietzsche: *The problem of Socrates*. (Kiemelés – B. B.) http://centrtruths.co.uk/fntoti/THE_PROBLEM_OF_SOCRATES.htm. (Letöltés: 2015. február 4.)
- ⁵ „Már Szókratésznek is elege volt.” Nietzsche: *Szókratész problémája*, i. m. 17. o.
- ⁶ Laudatio: dicsőítés, méltatás. (*latin*)
- ⁷ „Ez a nem egészen 150 oldalnyi derűs és végzetes hangú írás kacagó démon...” Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*. Göncöl Kiadó, Budapest, 2003, 111. o.
- ⁸ Nietzsche: *Szókratész problémája*, i. m. 19. o.
- ⁹ „Tudjuk, sőt látjuk is még, mennyire csúf volt. [...] A csúfság épp eléggé gyakorta egy keresztezett, keresztezéssel gátolt fejlődés kifejeződése.” Uo. 18. o.
- ¹⁰ „Ám a már önmagában is kifogásolható csúfság a görögöknél majdhogynem cáfolat volt. Egyáltalán görög volt-e Szókratész?” Uo.
- ¹¹ „Szókratész volt az a paprikajancsi (buffoon – bohóc), aki elérte, hogy komolyan vegyék. Hogyan történhetett ez valójában?” Nietzsche: *The problem of Socrates*, i. m.
- ¹² „Szókratészszel a görög ízlés a dialektikába csap át: voltaképpen mi történik itt? Elsősorban legyőzik az előkelő ízlést; a dialektikával a csöcselék keveredik felül. [...] Mindenütt, ahol a tekintély még a jó szokásokhoz tartozik, ahol nem »megokolnak«, hanem parancsolnak, a dialektikus csak afféle paprikajancsi: kinevetik, nem veszik komolyan.” Nietzsche: *Szókratész problémája*, i. m. 20. o.
- ¹³ Nagy József: *Két filozófus. Platón és Kant*. Franklin Társulat, Budapest, 1925, 15. o.
- ¹⁴ Rüdiger Safranski: *Nietzsche. Szellemi életrajz*. Európa Kiadó, Budapest, 2002, 282–283. o. (Kiemelések – B. B.)

¹⁵ Uo. 127. o.

¹⁶ Uo. 128. o. (Kiemelés – B. B.)

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Sebők Zoltán: *Nietzsche és a metafizika*. Létünk, 1985/3–4.

²⁰ „A józan ész óvjon bennünket attól a hittől, hogy az emberiség egyszer majd rátalál a végérvényes, eszményi rendre, és akkor a boldogság úgy árad egyenletes sugarakban az ily módon rendbe szedett emberekre, mint trópusi népekre az izzó napsugár.” Friedrich Nietzsche: *Korszerűtlen elmélkedések. Richard Wagner Bayreuthban*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004, 338. o.

²¹ „Wagnernek semmi köze az efféle hithez, ő nem utópista.” Uo.

²² Azután, hogy Wagner sokadszorra hányta Nietzsche szemére, hogy ismét elmulasztott eleget tenni szilveszteri meghívásának, Nietzsche ezt írta barátjának, Gersdorffnak: „El sem tudom képzelni, hogy a lényeges dolgokban hogyan lehetne valaki hűségesebb és odaadóbb Wagnerhez, mint én vagyok. [...] De apró, mellékes részletekben és a gyakoribb személyes együttléttől való bizonyos tartózkodás terén, amire szükségem van, és ami úgyszólván »egészségügyi«-nek mondható, kénytelen vagyok őrizni a szabadságomat, igazán csak azért, hogy magasabb értelemben hűséges maradhassak.” Friedrich Nietzsche: *Samtliche Briefe. Kritische Studienausgabe In 8 Bänden*. 4. kötet, 131. levél, de Gruyter, 2003.

²³ Nietzsche 1874 őszén írt, töredékben fennmaradt és csak posztumusz publikált tanulmánya. Ebben az írásban Nietzsche kísérletet tett kora (elsősorban August Boeckh nevével fémjelzett) klasszika-filológia képének, fogalmának újradefiniálására. A szöveg közvetlen előzményéhez tartozik *A tragédia születésének* értetlenkedő, kedvezőtlen fogadtatása, különösen Wilamowitz-Möllendorff gúnyosan elutasító recenziója, amely a fiatal bázeli tanárt kiközösítette korának elit klasszika-filológus közösségéből.

²⁴ „But that is exactly the case of the cask of the Danæ and this is useless, we must again set about doing everything for ourselves, and only for ourselves – measuring science by ourselves, for example with the question... What is science to us? not... what are we to science? People really make life too easy for themselves when they look upon themselves from such a simple historical point of view, and make humble servants of themselves. „Your own salvation above everything” – that is what you should say; and there are no institutions which you should prize more highly than your own soul. – Now, however, man learns to know himself: he finds himself miserable, despises himself, and is pleased to find something worthy of respect outside himself. Therefore he gets rid of himself, so to speak, makes himself subservient to a cause, does his duty strictly, and atones for his existence. He knows that he does not work for himself alone; he wishes to help those who are daring enough to exist on account of themselves, like Socrates. The majority of men are as it were suspended in the air like toy balloons; every breath of wind moves them. – As a consequence the savant must be such out of self-knowledge, that is to say, out of contempt for himself – in other words he must recognise himself to be merely the servant of some higher being who comes after him. Otherwise he is simply a sheep.” Friedrich Nietzsche: *We, philologists*. 21. töredék, 1876. www.gutenberg.org/files/18267/18267-h/18267-h.htm. (Letöltés: 2015. február 10.)

²⁵ „Hasonló fokozatossággal, mint ez az eltávolodás, alakul ki az a döntő gondolat is, amely új fordulatot ad Nietzsche filozófiájának, és elszakítja Wagner szellemi világától. Ennek a gondolatnak a kialakulása is 1876 előtt kezdődik, de csak utána tudja határozottan... megfogalmazni.” Safranski, i. m. 7. fejezet, 123. o.

²⁶ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadó. Budapest, 1919.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

Volker Gerhardt: *Friedrich Nietzsche*. Latin Betűk Alapítvány Kiadó, Debrecen, 1998.

Wilhelm Dilthey: *A filozófia lényege*. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2007.

Martin Heidegger: *Rejtektutak*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Koi Gyula

Hagyomány vagy változás?

*Gondolatok a Lenkovics Barnabás tiszteletére készült
ünnepi kötetről*

Tradition or Change?

Thoughts on “Lenkovics Liber Amicorum”

Összefoglalás

A tanulmány bemutatja a Lenkovics Barnabás professzor tiszteletére készült ünnepi kötet jellegzetességeit mind a hazai és a külhoni magánjog, mind valamennyi egyéb jogág vonatkozásában. (Lenkovics Barnabás a polgári jog professzora és az Alkotmánybíróság korábbi elnöke.) Jelen esszé körvonalazza a jelentékeny kötet jogtudományban elfoglalt helyét, bemutatva az ünnepelt professzor pályáját és a munka szerkesztőinek ténykedéseit. Vizsgálat alá veszi az írás az egyes tanulmányokat, megmutatva azok tudományos tartalmiságát.

Summary

This study analyses the Lenkovics Liber Amicorum in connection with the general and special questions of domestic and foreign private law, and the other legal branches, too. (Barnabás Lenkovics is professor of civil law, and the former president of the Hungarian Constitutional Court. Our essay seeks the place of this important volume in the legal studies, introduce the career of the celebrated professor and the activity editors of the book. The paper examines the content of different book chapters as a scientific product.

DR. KOI GYULA PhD, egyetemi adjunktus, NKE Államtudományi és Közigazgatási Kar Általános Közigazgatási Jogi Intézet, tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet (Koi.Gyula@uni-nke.hu).

A KÖTET HELYE A JOGTUDOMÁNYBAN

Korunk külföldi és hazai jogtudománya egyaránt olyan jeleket (szimptómákat) mutat, melyek válságjelenséggént is értékelhetők. Alapvetően az Amerikai Egyesült Államok jogtudományában bekövetkezett változások és ezek nyugat-európai (francia–német) leágazásai, új nézőpontok az elmúlt néhány évtizedben gyűrűztek és gyűrűznek be hozzánk is. Ilyen az emberi jogok doktrínájának túlhajtásaként, annak tudományos és politikai ideológiává lényegítése (emberi jogi fundamentalizmus)¹, és ezzel együtt a „hobby jogvédők” megjelenése.² Ilyen az interdiszciplinaritás³ jelszavának mantra-kénti ismételtetése, és e nézet beerőszkolása a jogtudományi kutatásokba, akár van értelme, akár nem, akár eredményre vezet a vizsgálódás, akár nem. Ezzel jár párban a „jog és bármi” jellegű kutatások előretörése: jog és irodalom (law and literature), jog és gazdaság (law and economics), jog és pszichológia (law and psychology), esetenként ezen irányzatoknak egy része az elképzeléseket a kizárólagosság igényével abszolutizálja.⁴ De olvashatunk, hallhatunk a jog és a művészet, a jog és nyelv, a jog és az érzelmek kérdéseiről is, vagy akár a neurojogról. Ugyanígy problémás (zavaró), mikor jogtudományi kutatással foglalkozó személyek magukat nyíltan (politikai) mozgalmárként jellemzik, vagy ilyesfajta gondolkodás létjogosultságát felvetik.⁵ Így jutunk el a „hivatásos forradalmárokig”.⁶ Emellett ugyanígy divatos újabban jogi jelenségekre például különböző (esetenként csupán önmagukért való) mérőszámokat (indexeket) alkotni, a természettudományokban alkalmazható mérési módszereket alkalmazni, de e mérések alkalmazhatósága erősen megkérdőjelezhető. A jövő kérdése, hogy ezek a változások (változtatások) mennyiben lesznek képesek a hagyományos (dogmatikus-fogalomelemző) jogi gondolkodást félreállítani vagy áthatni.

Kissé az az ember érzése ebben a nagy újdonságkeresésben és görcsös, izzadságos mindennapos paradigmaváltásban, hogy mintha csak (mind)azokról a kérdésekről igyekeznének egyesek megfelelni, amelyekről a jog, a jogtudomány és a megalapozó (nagy)jogágak valójában szólnak. A vizsgált kötet – a szerkesztők szándéka e vonatkozásban nem ismert – éppen a klasszikus (alapvetően, de nem kizárólagosan) polgári jogi vizsgálódások talaján marad. A Lenkovics Barnabás professzor 65. születésnapjára készült nagymonográfia műfaja az ünnepi kötet (Liber Amicorum, Festschrift, mélanges) tárgykörében keresendő. Az ünnepi kötetek azzal a céllal jönnek létre, hogy a pályatársak és a tudományos (oktatói/kutatói) közegbe került tanítványok lehetőség szerint erre az alkalomra készített tanulmánnyal kifejezzék az ünnepelt előtti tiszteletüket. A 2015 novemberében megjelent, 630 oldalas, igen terjedelmes könyvet vizsgálva látható, hogy a szerzők és szerkesztők jegyezte köszöntőn kívül 37 tanulmányt tartalmaz, melyek a polgári jogi tematika uralkodó volta mellett tárgyköri jellegű sokszínűséget mutatnak. A szerzők sora is igen rangos: három MTA rendes tag, négy MTA-doktor, számos tanszékvezető professzor és docens, kandidátusok és PhD-fokozattal rendelkező kollégák gazdagították a jeles opust contributióikkal (köztük rektor, volt és jelenlegi dékánok, dékánhelyettesek). A témákat illetően az alábbiak említendőek meg: a polgári jog története (Fazekas Judit, Vékás Lajos); személyi és családjog (Reierné Bánki Erika, Szeibert Orsolya); dologi jog (Deli Gergely, Eg-

resi Katalin, Horváth Gergely, Molnár Hella, Szalai Péter, Szigeti Péter, Téglási András); kötelmi jog általános rész (Menyhárt Ádám); kötelmi jog különös rész (Jobbágyi Gábor); felelősségtan (Kőhidi Ákos, Szalay Gyula); társasági jog (Fábián Ferenc, Papp Tekla); szellemi alkotások joga (Csécsy György, Faludi Gábor, Grad-Görög Márta, Gyenge Anikó, Keserű Barna Arnold, Tattay Levente); öröklési jog (Takács Péter); illetve csődjog (Török Gábor); versenyjog (Miskolczi-Bodnár Péter, Szegedi András); valamint a polgári jog minden jelentősebb részterületét átfogó elméleti munka (Csehi Zoltán). Ezenfelül: polgári eljárásjog (Herédi Erika); törvénykezési szervezeti jog (Harmathy Attila); alkotmányjog (Kukorelli István); közigazgatási jog (Lapsánszky András); nemzetközi jog (Lamm Vanda); nemzetközi magánjog (Milassin László); római jog (Siklósi Iván); jogtörténet (Mezey Barna); tudományelmélet (Smuk Péter) tárgykörbe eső munkák teszik ki a mű szövedékét.

AZ ÜNNEPELT PÁLYÁJA

Lenkovics Barnabás professzor a polgári jog tudományának elhivatott művelője. 1950. július 26-án Rakamazon, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében látta meg a napvilágot. A Nyírség és Tokaj környékének tájain szerzett tapasztalatai életre szóló útravalót jelentettek számára. (E vidéknek egyébként számos művelőt köszönhet a honi jogtudomány.) Középiskolai tanulmányait Nyíregyházán, a Zrínyi Ilona Gimnáziumban végezte, ugyanitt tett érettségi vizsgát is. 1969 és 1974 között az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója. A jogi stúdiumok során főként Mádl Ferenc és Vékás Lajos későbbi akademikusként hatottak rá, és kedveltették meg vele a polgári jogot. 1974-ben Sárándi Imréhez írta egyetemi szakdolgozatát, és állam- és jogtudományi doktorátusát *summa cum laude* minősítéssel szerezte meg. Kezdetben az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékén gyakornok (1974–1975), majd tanársegéddé nevezték ki (1976–1982). Ezt követően adjunktus (1983–1992), majd docens (1992–2000), végül professzor (2000–) ugyanitt. Közben kandidátus (CSc) *Tulajdonjogi rendszerváltás* című értekezéssel (1992), majd ezt követően habilitált (1999). 1995-től 2015-ig, két évtizeden át vezette a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Jogi Tanszékét, melynek megteremtője volt.

Lenkovics professzor azonban közjogi posztokat is betölt, betöltött a tudományos oktatói pozíciók mellett. E körben felemlíthető állampolgári jogok országgyűlési biztosaként, más néven ombudsmanként kifejtett szerepe (2001–2007), melyet alkotmánybíróvá választása követett, e pozíciót 2007 és 2016 között töltötte be. 2015. február 25. és 2016. április 21. között az Alkotmánybíróság hatodik elnöke volt.

Tudományos munkássága, tankönyvei, monográfiái a számára kedves polgári jogi részterületek: az általános tanok, a személyi jog és a dologi jog köré épülnek. Bíró Györggyel közösen írta *Általános tanok*⁷ című tankönyvét, mely kilenc kiadást ért meg, azonban Bíró György polgári jogász, miskolci intézetvezető egyetemi tanár, rektorhelyettes halála miatt már a korábbi formában nem jelenhet meg. A kötet számos évfolyam számára mutatta be a közjog és a magánjog elhatárolásának ismérveit, a magánjog (polgári jog) részterületeit, az alapelveket, a polgári jogi jogszabálytant, a

jogviszony és a jogi tény fogalmát és e két alapfogalom rendszerét. Rendkívül világos és érthető tankönyv, mely igen szemléletesen alapozza meg a három alapvető (rendszeralkotó és önálló dogmatikájú) nagy jogág (polgári jog, büntetőjog, közigazgatási jog) egyike bevezető tanainak ismeretét.

A *személyi jog vázlata*⁸ című tankönyv Székely Lászlóval együtt jegyzett munka, négy kiadást ért meg eddig. A személyi jog mibenléte, az ember jogalanyiséga, a jogi személyek elmélete, és a személyhez fűződő jogok védelmének kérdésköre teszi ki szám-talan elágazásával és alkérdésével e nem egyszerű terület törzsanyagát.

A szerző egyik legkedvesebb területének foglalata *A dologi jog vázlata*,⁹ mely szintén számos kiadásban került a joghallgatók és a jogkereső közönség elé 1991 és 2014 között, és a közel két évtized alatt a 150 oldalas alapterjedelemről indulva 250 oldal-as tankönyv-monográfiává fejlődött, bemutatva a dologi jog, a dolog és a tulajdon mibenlétét. A könyv vizsgálja a tulajdonviszonyok, a tulajdonjog megszerzése, korlátozása, megszűnése körüli kérdések mellett a közös tulajdon, a tulajdonjog védelme, a korlátolt dologi jogok és a birtok témakörét, valamint a tulajdoni rend változásait. E mű vonatkozásában különösen plasztikus a dologi jog két szélsőséges szemlélete, a korlátlan individualizmus, mely alapján a vagyon- és a gazdasági hatalomszerzés terén nincsenek korlátok, így ösztönöz az önzésre, a gátlástalanságra és a szociális érzéketlenségre.¹⁰ Talán e körben fogalmazódhatott meg a Heinrich Heine-i gondolat, melyet úgy szokás idézni nálunk, hogy „A jus civile az önzés bibliája”.¹¹ A totális kollektívizmus esetén (amely a korlátlan individualizmus tagadása) hagyományos civiljogi értelemben vett dologi jogról nem beszélhetünk. A közösségi eszme túlbujánzása kikapcsolja az egyéni érdekelttség hajtóerejét.¹² Ezzel kapcsolatban elgondolkodtató, hogy a szovjet polgári jog egyik elméleti alpművében nincs szó tulajdonról, magántulajdonról, de még társadalmi tulajdonról sem, csupán vagyoni viszonyokról.¹³

A *polgári jogi alapok*¹⁴ című kötet 1997-től 2014-ig számos kiadást ért meg, legutóbbi kiadását a professzor már tanítványaival együtt alkotta.¹⁵

Az ünnepelt legújabb kötete az *Ember és tulajdon*¹⁶ című, 1983 és 2012 közötti megjelenésű, illetve korábban közzé nem tett írásokból kiadott válogatás, mely német nyelven¹⁷ is napvilágot látott. A professzor kandidátusi értekezéséből is több, eddig nem publikált részlet olvasható, valamint a nehezen hozzáférhető habilitációs anyag is közkinccsé lett. Egy, csupán e kötetbe szánt írás a foglalkoztatás bővítésének témakörét járja körül.¹⁸

A SZERKESZTŐK: AZ ÜNNEPELT PROFESSZOR TANÍTVÁNYAI

Kőhidi Ákos a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Polgári és Polgári Eljárásjogi Tanszékének egyetemi adjunktusa, PhD-fokozattal rendelkezik (2012),¹⁹ fő kutatási területe a kártérítési felelősségtan,²⁰ valamint a fogyasztóvédelem. Demonstrátori tevékenységétől fogva (2005–2007) kötődik a tanszékhez. A *polgári jogi alapok* című kötetben a kötelmi jogi fejezetet illetően volt Lenkovics professzor szerzőtársa.

Keserű Barna Arnold egyetemi tanársegéd, PhD-jelölt ugyanezen tanszék oktatója (2012), fő kutatási területe a szellemi alkotások joga és az iparjogvédelem. A *polgári jogi alapok* című kötetben a kötelmi jogi fejezetet kívüli fejezeteket illetően volt Lenkovics professzor szerzőtársa.

AZ EGYES TANULMÁNYOKRÓL

Csécsey György CSc, egyetemi tanár (DE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *A magyar védjegy jog helyzete a „negatív tendenciák korszaka” (1949–1969) idején* című tanulmányában (13–23. o.) a hazai szabályozás 2. világháború utáni változásait mutatja be az 1969. évi IX. tv.-ig, különös súllyal a reguláció hozta változásokra. Az ipari tulajdonjogi rendre nézve az 1947-es párizsi béke is tartalmazott szabályozást, amelyet az 1947-es Neuchâtel-i Nemzetközi Megállapodással fejlettek meg. A valódi változást az említett 1969. évi IX. tv.-nyel megvalósuló védjegy jogi kodifikáció jelentette. Az írás bemutatja a törvény előzményeit, vitáit, eredményeit és a mai helyzetet.

Csehi Zoltán PhD, tanszékvezető habil. egyetemi tanár (PPKE JÁK Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék), 2016. március 23-tól az EUB Törvényszék bírása *Méltányosság és az új Polgári törvénykönyv* című tanulmányában (24–44. o.) az általános rész, a személyek joga, a családjog, a dologi jog, a kötelmi jog, valamint az öröklési jog területén vizsgálja a méltányosság alighanem örök kérdéseit a kötet egyik legsokoldalúbb tanulmányában. Fontos e körben Grosschmid Béni megállapításaira utalni, aki szerint a méltányosság árnyalt (szubtilis) eszme, amely a jogalkotással elválaszthatatlan szimbiózisban áll. Hasonló elméleti alapokon áll Lábady Tamás 2013-as *A magánjog általános tana* című bevezető tankönyve is. Ezenfelül igen szemléletes az írás Lenkovics Barnabásra vonatkozó megállapítása: „Mi sem jellemzi jobban az ünnepeket, mint a méltányosság gyakorlása naponta a diákok, valamint kollégák irányába.”

Deli Gergely PhD, egyetemi docens (SZE DF ÁJK Jogtörténeti Tanszék) *A magánjog stílusáról* szóló fejezetben (45–57. o.) a stílusról az 1917-es CIC 20. kánonjára asszociál. E szerint egyértelmű és kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában az egyházjogi méltányossággal megférő általános jogelvek redukciójából, az uralkodó tudományos nézetekből vagy a Római Kúria stílusából és gyakorlatából nyerhetjük ki a vonatkozó jogi normát, hozzátéve, hogy a hatályos *Kánonjogi kódex* 19. kánonja a Római Kúria joggyakorlatát és szokásait említi. Szó esik még Zweigert és Kötz jegyében a jogcsaládok stílusáról, a stílusról mint íróvesszőről, mely úgy mar a viaszba, mint a magánjog az életviszonyokba. E szálon elindulva kerül elemzésre a magánjogi végszükség, valamint az „antecedent benefit” doktrína. A tanulmány elején említett Római Kúria stílusát illetően e sorok írójának eszébe jut a hazai jog stílus curialis fogalma (Geschäftstyl),²¹ azaz törvényszéki irány, vagyis „tisztbéli írásmód”, azaz hivatalos (bírói, ügyészi, közigazgatási) ügyiratszerkesztés vagy kauteláris jogászat.

Egresi Katalin PhD, habil. egyetemi docens (SZE DF ÁJK Jogelméleti Tanszék) *A tulajdonjog az olasz alkotmányozás folyamatában* című írása (58–76. o.) elegánsan végigvezeti az 1948-as olasz alkotmányban a tulajdonra vonatkozó szabályozás kialakulását. Rendkívül újszerű e körben Giovanni Tarello, aki a tulajdon társadalmi rendel-

tetését matematikai és logikai értelemben tekintve, a magántulajdont társadalmi fogja fel. Instrumentális értelemben a magántulajdont a társadalom fennmaradása zálogának tartja. A magántulajdonon társadalmi értelemben a magántulajdon megszerzését és részjogosítványainak élvezetét érti. Az olasz alkotmány tulajdonjogi szabályozása körében jelentős a takarékoskodás állami támogatása, a földtulajdon terén a kis- és középbirtok előnyben részesítése. Ezek a gondolatok részben nálunk is megfontolandóak, illetve az ünnepelt számára kedves témát érintenek.

Fábián Ferenc PhD, egyetemi docens (PPKE JÁK Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék) *A vállalkozáshoz és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog* című tanulmánya (77–93. o.) Magyarország Alaptörvényét (2011. április 25.) „új koordináta-rendszerbe helyezte”. Az 1949. évi XX. törvény 70/B. § (1) bekezdésében deklarált, a munkához való jogot az Alaptörvényben – leegyszerűsítve – a szociális biztonsághoz és a megélhetéshez való joghoz sorolták, így elemeit más alapjogok tartalmazzák. Ugyanakkor a vállalkozáshoz való jog, ha nem is korlátozhatatlan, csupán lényeges tartalma figyelembevételével korlátozható alapjog, mutat rá helyesen a szerző. A tanulmány sarkalatos megállapítása, hogy nincs peresíthető jog adott vállalkozás meghatározott formában történő üzéséhez, hanem az állammal szemben érvényesül az a tilalom, hogy ne akadályozza a vállalkozóvá válást, illetve a munkához való jog sem jelent adott munkahely betöltéséhez való jogot, de még csak azt sem, hogy az állam mindenkinek munkát biztosít.

Faludi Gábor PhD, egyetemi docens (ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *A paródia a szerzői jogban* című dolgozatában (94–120. o.) a paródiakészítés érdeklődésre számot tartó kérdését vizsgálja. A munkát az is érdekessé teszi, hogy kifejezetten ezzel a témával Magyarországon a szerző foglalkozik először tudományos publikációban. A paródia körében lehetséges beszélni jelző nélküli paródiáról, amikor egy személyt, a személy szokásait, megnyilvánulásait, stílusát kívánják pellengére állítani (személyiségi jogi irányultságú felfogás). A stílusparódia azt jelenti, hogy a parodizált stílus szerzői műhöz vagy előadó-művészeti teljesítményhez kötődik. Egyéb paródia lehet a szatíra vagy a karikatúra, illetve az utánzat (pastiche)²² is. De ideértendő a burleszk-ké átdolgozás vagy a travesztia. Ma a szabad felhasználás alól sem a magyar, sem a német jogban sincs paródiakivétel, azonban az 1969-es magyar szerzői jogi törvény ismerte az engedély nélküli paródiakészítés szabályát. A szerző elemzi az EUB által 2014-re elbírált Deckmyn-ügyet (C-201/13.), rámutatva az ott elkövetett jogelméleti alapú érvelési hibára (az uniós szerzői jogi jogharmonizáció nem jelentheti egyben a személyhez fűződő jogok harmonizációját is), továbbá a paródiajelleg-vizsgálatot illetően az ítélet alulteoretizált voltára. A Deckmyn-ügy paródiára vonatkozó kiterjesztő értelmezése a paródiakivételt átültető EU-tagállamokban oda vezethet, hogy a felhasználó által létrehozott tartalom (user generated content, UGC) csak a kivételt átültető tagállamokban válik kivétellé, más tagállamokban nem. Azonban a közösségi oldalakon és videómegosztókon milliószámra megjelenő UGC-k bárhol elérhetők, így egységes gyakorlat nem biztosítható.

Fazekas Judit CSc, dékán, tanszékvezető egyetemi tanár (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) jegyzi a *Történeti áttekintés a Polgári törvénykönyvről*

szóló 1959. évi IV. és 2013. évi V. törvény kodifikációjáról című írást (121–137. o.). Ennek olvastán eszünkbe juthat, hogy mennyire hasonlatos a magyar alkotmányjog sorsa a magyar polgári jogéhoz. Ugyanis az alkotmányjog esetében a történeti (íratlan) alkotmány korszaka (9. század – 1949),²³ a szocialista alkotmány korszaka (1949. augusztus 20.), valamint a jelenlegi alkotmány (Alaptörvény) korszaka (2011. április 25.) különíthető el. A másik oldalról ismert a magyar íratlan magánjog korszaka, mely az 1928. évi (ötödik) magyar magánjogi törvényjavaslatban (Mtj.)²⁴ kulminált, továbbá az 1959-es és a 2013-as Ptk. korszaka. A szerző emlékeztet rá, hogy az 1959-es Ptk. tervezetének előkészítésére felállított kormánybizottság elnöke Erdei Ferenc igazságügy-miniszter volt. A miniszter²⁵ expozéjában történelmi adósságnak nevezte a Polgári törvénykönyv megalkotását, melyet 1848 óta nem tudott megvalósítani a burzsoá feudális uralkodó osztály. Nézetem szerint az Mtj. létezéséhez és bíróságok általi alkalmazásához képest nem különösebben jelentős kérdés, hogy hatályba léptették és kihirdették-e a törvényt, mivel a (részben a történeti kataklizmák okán létrejött) szokásjogias szabályozás az 1945 előtti magyar jog egyik megkülönböztető ismerve a történeti alkotmány, a Szent Korona-tan, valamint Werbőczy *Hármaskönyve* szakadatlan alkalmazása mellett. Ugyanakkor a kodifikáció és az egységes jog (a jogegység) iránti törekvés a három nagy jogágban mindig is megvolt. Még élesebben vetődik fel a kérdés, ha meggondoljuk, hogy az Mtj. nem volt hatás nélküli az 1959. évi IV. törvény kodifikációját illetően sem (nem volt más az 1945 előtti közigazgatási eljárási tervezetek és az 1957-es Áe. viszonya sem). Míg a korábbi Ptk.-tervezet előkészítése és a koncepcionális elképzelések megalkotása során Nizsalovszky Endre és Világhy Miklós neve emelkedett ki, a 2013. évi V. törvény kodifikációját Harmathy Attila és Vékás Lajos, majd 1999-től Vékás Lajos vezette. A folytonosságot Weiss Emília képviselte, aki az első kodifikációban a jogfenntartásról és a forgalombiztonságról publikált, az új kodifikációban a családi jogi és az öröklési jogi könyv kodifikálását is vezette. A 2100 paragrafusból álló Mtj.-t, és a 685 paragrafust tartalmazó régi Ptk.-t az 1596 paragrafusból álló mai Ptk. követte.

Grad-Gyenge Anikó tanszékvezető egyetemi docens (KGRE ÁJK Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék) *Az egészségügyi szolgáltatás körében keletkező szerzői művek védelméről* elnevezésű tanulmányában (138–153. o.) azt vizsgálja, hogy az egészségügyi dokumentáció részét képező szerzői művön fennálló jog (például művészetterápiában alkotott műalkotások) hogyan alakul. A szerző megállapítja, hogy több képzőművész (Csontváry Kosztka Tivadar, Nemes-Lampérth József) is szenvedett pszichiátriai betegségben. Az egészségügyi jogszabályokban nem található a szerzői művekre kifejezett rendelkezés. Azaz az általános szerzői jogi szabályok alkalmazandók, lehetőség szerint összhangban az egészségügyi rendelkezésekkel. Ha az orvos diagnózis készítése során más orvossal konzultál, akkor az alkotásról szabadon másolatot készíthet. Más a helyzet, ha egy piaci forgalomban kapható albumban kerül felhasználásra, vagy nyilvános kiállításon mutatják be. Ilyenkor szükséges a szerző vagy a törvényes képviselő engedélye. Általában tehát a szerzői jogi és az egészségügyi szabályozás fedésben van. Azonban ez nem minden esetben van így. Feloldhatatlan ellentmondás, és kivételt nem tűrő szabály, hogy a beteg az egészségügyi dokumentáció eredeti példányát

nem kaphatja meg, csak másolatban. Így a beteg szó szerinti értelmezés esetén nem kaphatja meg a művet eredeti példányban. Azonban ha az egészségügyi szabályozást tekintjük általánosnak, és a szerzői jogot különösnek, akkor a képzőművészeti alkotások esetén alkalmazható a szerző részére történő eredeti példány időleges kiadásának szabálya. Hasonló a helyzet akkor, amikor az egészségügyi dokumentáció 50 év utáni megsemmisítése körében merülnek fel hasonló problémák. E vonatkozásban indokolt az egészségügyi szabályozás módosítása.

Harmathy Attila, az MTA rendes tagja (professor emeritus, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *Jogrendszerünk átalakulásáról* című írása (154–163. o.) a bíróság szerepének változásait, sokarcúságát tárja elénk. A bírói gyakorlatot az akadémikus olyan entitásként fogja fel, amely meghatározó szerepet játszott a hazai polgári jogban (de más jogágakban is). A vizsgálódás határpontja a széplelkek által „fordulatnak” érzékelt, mások által a honi kommunista diktatúrának vallott kezdő éve, 1948. A magyar közigazgatási bíráskodás rövid összefoglalásából kitűnik a jogintézmény vízvázalasztó szerepe, mind a pénzügyi közigazgatási bíróság 1883-as, mind az ezt kiterjesztő, magyar királyi közigazgatási bíróság 1896-ban törvénybe foglalt és 1897-ben induló működése. A hatásköri és a közigazgatási-pénzügyi (adóügyi) bíráskodásunk kiterjedt a rendeletek és a szabályrendeletek törvényességének elbírálására. Szükséges e szövegen túlmenően utalni rá, hogy miként Werbőczy a huszonegyedik órában gyűjtötte egybe a magyar nemesi szokásjogot, Frank Ignác 1845–1847-ben magyar nyelven az 1848 által sokban megszüntetett nemesi magánjogot (illetve fontos közjogi tanokat, többek között a sajátos jogállású nemesi kerületekről), valamint az első magyar közigazgatási katedrajogász, Récsi Emil²⁶ szó szerint néhány példányos nyomtatványokat felgyűjtve adta, a Bach-rendszer halálos sötétségében, a magyar Helytartótanács leirataiban rejlő, korai közigazgatási jogi hagyományainkat, ugyanígy a *Magyar Közigazgatás* című lap (és annak szerkesztője, Boncza Miklós) a végórákban, 1895-ben mentette meg az enyészettől a közigazgatási bíráskodás előtti közigazgatási döntvényeket, és adta ki három kötetben.²⁷ A közigazgatási bíráskodás gyakorlatát a döntvényjog dolgozta fel (Szabolcska Mihály, valamint Lengyel József és Vörös Ernő, hogy csak a főbbeket említsem). Utóbbi szerzőpáros háromszor kétkötetes döntvénytára 5000 oldal volt). A bíróság 1949-es dicstelen megszüntetése az egyik utolsó szög volt a magyar jogállamiság koporsójába. A polgári jog és a bíráskodás kapcsolatát illetően a szerző a bíróságok függetlenségét és a jogegység (az egységes ítélkezési gyakorlat) szerepét emeli ki. Ebben a kúriai teljes ülési határozatoknak nagy szerepe volt. A bírósági rendszer változását jelezte a Kúria Legfelsőbb Bírósággá történő, szovjet mintájú átnevezése, és a népbíróság, majd az uzsorabíróság megjelenése „új időknek új dalaival”.

Herédi Erika PhD, egyetemi docens (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) a szerzője *A bona fides mint eljárásjogi felhatalmazás* témakörében írt fejezetének (164–173. o.). Az eljárás tisztességét (fair trial) joggal sorolhatjuk az emberi jog elvei közé, jelen van a belső jogban és a nemzetközi jogban egyaránt. A közbenső ítélet a polgári perben maga is a hatékonyság szolgálatában áll. A közbenső ítélet megállapítást foglal magában, és azt a bírói következtetést, amely az alkalmazott anyagi jogi

jogszabályok peresített jogviszonyra való alkalmazásából ered. A tisztességes eljárás elve érvényesül a hatósági döntéshozatalban ugyanúgy, ahogy a közbenső határozat eljárásjogi felhatalmazottsága érvényesül a kisajátítási ügyekben is.

Horváth Gergely egyetemi docens (SZE DE ÁJK Kereskedelmi, Agrár-, és Munkajogi Tanszék) *Pillanatfelvételek az ingatlanok és a tulajdonjogi szabályozás dinamikájáról* című tanulmányában (174–191. o.) az ingatlan és a tulajdon kapcsán utal Rousseau azon gondolatára, hogy egy földdarabot elsőként bekerítő ember „ez az enyém” mondatában hívők teremtették meg a polgári társadalmat.²⁸ A szerző szerint mind az 1959. évi IV. tv. (régi Ptk.), mind a 2013. évi V. tv. (Ptk.) hiányossága, hogy nem határozza meg az ingatlan fogalmát. Azonban az Optk. korábban nálunk is hatályos 293. §-a szerint az állagsérelem nélküli áthelyezéssel jellemezhető dolgok ingók, ellenkező esetben ingatlanok. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a tulajdon szociális kötöttségének új dimenziói is vannak. Nyilván ugyanígy megalapozott a külföldiek által akár jogellenes (zsebszerződéses), akár jogszerű (kötelezettségszegési eljárás indításával megvalósuló) magyar földtulajdon megszerzése körüli problémákra utalás. Az ingatlan-nyilvántartás mint egyes szakjog sok hatás által fejlődött, az újdonságok mellett például megőrizte Grosschmid Béni birtokkal megerősített jogcímvédelmi konstrukcióját.

Jobbágyi Gábor egyetemi tanár (PPKE JÁK Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék) *Orvosi kezelési szerződés – új szerződésfajta a BGB-ben* című írása (192–205. o.) a 2013 óta a BGB 630. §-ában megfogalmazottak szerint létezik (Behandlungsvertrag). Ezt a szerződést a német jogirodalom a szolgáltatási szerződések egyik nem nevesített típusaként tartja számon (bár korábban hívták kórházi szerződésnek is). A problémát az okozta, hogy a speciális szerződésfajta létezése ellenére a német joggyakorlat következetesen a szerződésen kívüli (deliktuális) felelősség szabályait alkalmazta, mert ez a betegek számára kedvező volt. A kezelési szerződés kialakításakor a bírói gyakorlatra is építettek. Ez igaz a tájékoztatáson alapuló beleegyezés elvére is. A szerző alappal állapítja meg, hogy éppen a gazdag bírói háttérjog az oka annak, hogy a BGB szabályozása sokkal kevésbé részletező, mint az EU DCFR tervezete.

Keserű Barna Arnold egyetemi tanársegéd (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) *John Locke tulajdonelmélete a szellemi tulajdonjogok nézőpontjából* című dolgozata (206–224. o.) Fromm nyomán²⁹ helyesen állapítja meg, hogy a birtoklás az embert is eldologiasítja. John Locke elmélete, sok szerzőhöz hasonlóan, egyenlőségjelet tesz a szabadság és a tulajdon közé. Locke a földi javakat Istentől származtatja, és ezek az emberi közösséget együttesen illetik meg. A Locke-féle elméletet többen alkalmazhatónak vélik a szellemi alkotások filozófiai igazolására is. Szerinte a szellemi javak és az ötletek is az emberi munka gyümölcsei. A szerzői jog kapcsán Locke is használta a tulajdon fogalmát, de közvetlen utalást soha nem tett a szellemi alkotások és a tulajdon kapcsolatára. Ez a tény azonban nem képezi a szerző gondolatának módszertani akadályát. Locke elméletében a tulajdon pazarlása a természeti törvények ellen vétett bűn, azonban a szellemi tulajdont csak szűkebb értelemben lehet pazarolni. E tulajdonforma társadalommal szembeni megosztásáért jár cserébe a jogi oltalom.

Kőhidi Ákos PhD, egyetemi adjunktus (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) *Az elháríthatatlanság fogalmának relativizálódása a magyar polgári*

jogban című munkájában (225–242. o.) egy meglepő tézissel indít. Az objektív felelősséget vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az elháríthatatlanság fogalma ma már se nem objektív, sem nem abszolút, sőt mi több, az abszolút felelősség elve dogmatikai paradoxon. A szerző a továbbiakban a vis maior (Act of God; höhere Gewalt; force majeure, cas fortuit) fogalmát, mint az elháríthatatlan ok eredőjét veszi vizsgálat alá. E fogalmiságot a magyar jogban az 1874-es vasúti felelősségi törvényhez kötik, de az 1840-es mezei rendőrségi törvényben³⁰ és az 1802-es vadászati (madrászati) törvényben is fennáll az objektív felelősség kötelme. A továbbiakban Kőhidi mind az elháríthatatlanság valóban objektív vizsgálatával, mind az elháríthatatlanság relativizálásával bizonyítja tételét. Zárásként a szerző az elháríthatatlanság abszolút és objektív fogalmával támasztott kétségek mentén de lege ferenda javaslatot tesz, mely az alábbiakban összegezhető: „Azokért a károkért, amelyek a fokozott veszéllyel járó tevékenység körébe eső okból következtek be, a tevékenység folytatója felelősségtől függetlenül felel”. Ezzel a felelősség funkcionális fogalmát kellően rugalmasá teszi a szerző ahhoz, hogy a veszélyes tevékenység jellege megítélhető legyen. Az elháríthatatlan ok továbbra is értékelhető marad. A bíróságnak pedig lehetősége marad a fokozott veszéllyel járó tevékenység körébe vonni egyes magatartásokat és veszélynemeket. Zárásként a kötet szerkesztője felveti, hogy a gépi meghajtású járművek esetében egyre kevésbé lesz szükség emberi közrehatásra (ez a metrószerelvények egy részében már ma is érvényesül). Itt a termékfelelősség szerepe főleg a vezető nélküli autó esetében nő meg, ideértve a gyártó és a szoftverfejlesztő felelősségét. A Kőhidi Ákos által írt textuson kissé túlmutatva (gondolatisága sáncain belül megmaradva) érdemes megemlékezni arról, hogy a fotógeometria (photogeometry)³¹ kifejlődésével és a hatdimenziós (6D)³² kamera megalkotásával például a magától parkoló autó ma már élő valóság (2013 óta a Ford, később a BMW, az Audi, valamint a Toyota is állít elő ilyesfajta gépjárműveket), így irányul az emberi tevékenység felől a gépi működtetés felé a fejlődés iránya.

Kukorelli István DSc (tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék) *Az MDF és az SZDSZ megállapodása utáni alkotmánymódosítás (1990. évi XL. törvény) és máig ható közjogi következményei* tárgykörben megalkotott dolgozata (243–250. o.) a kormány alkotmányos helyzetét, a köztársasági elnök választását és a kétharmados törvények témáját járja körbe. Ezek közül a kormány alkotmányos helyzete megszilárdult, egyedül talán a hatalommegosztás van a viták kereszttüzében. Az Alaptörvény 21. cikke is változatlanul őrizte meg a konstruktív bizalmatlansági intézmény szabályait. A köztársasági elnök választása működő, de a szerző szerint kuriózumszámba menő jogintézmény. Az Alaptörvény a háromfordulós választást kétfordulósá egyszerűsítette, illetve az ötven képviselő általi jelölést negyven főre csökkentette (a 200 fős Országgyűlés egyötödének írásbeli ajánlása szükséges). A kétharmadoságot sokan életveszélyesnek tartják, az ősbűn az 1989-es alkotmánymódosítás és az MSZP–SZDSZ-paktum utáni szövegezésben keresendő, mutat rá a szerző.

Lapsánszky András PhD, tanszékvezető egyetemi docens (SZE DE ÁJK Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék) anyaga *A hírközlés világszintű közszektor reformjának privatizációs alapjai, modelljei* témakörében fogant (251–269. o.). A tanulmány rámutat

a hírközlési privatizáció alapjaira és annak általános céljaira. A hírközlési privatizáció vonatkozásában négy típus lehetséges: a költségtérítési rendszer; a költségek és bevételek szempontjából is privatizált rendszer; a teljes finanszírozás és működtetés átadását megvalósító privatizáció; koncesszió (ez az általános). A tanulmány vizsgálja az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország, Olaszország és Portugália, Latin-Amerika szabályozási rendszerét is.

Menyhárt Ádám PhD, egyetemi docens (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) *A tévedés lényegességéről* című dolgozatában (270–293. o.) utal arra, hogy az új Ptk. már expressis verbis tartalmazza a lényeges tévedés fogalmát. A tanulmány a szabályozás helyességét vizsgálja az első Ptk.-tervezetek, az Mtj., a nagy európai polgári jogi kódexek (BGB, ABGB, ZGB) rendelkezéseivel, illetve az EU szabályozási törekvéseivel (UNIDROIT, PICC, PECL, DCFR) összevetve. Itt csak a kérdés római jogi vetületére utalva, maguk a római jogászok nem definiálták a tévedés lényegességét. A magyar római tankönyvek a pandektista nézet és olasz római jogi tankönyvi hatások talaján állnak, mely szerint a tévedésnek lényegesnek (iustus, essentialis) kell lennie. A német nyelvű római tankönyvek és monográfiák nem térnek ki a tévedés lényegességére. A tévedés lényegessége a glosszátoroknál a személyben való tévedés (error in persona), a szerződés tárgyában (error in corpore), a szerződéses tárgy lényegére vonatkozó tévedés (error in substantia), illetve az ügyletre vonatkozó tévedés (error in negotia). Az 1756-os *Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis* főkodifikátora, Kreittmayr emelte a jogi szabályozás szintjére az „error nocet erranti” („ha tévedek, akkor magamnak tévedek”) elvét (a kifejezést Luther és egyes biblikus irodalmak is ismerték), később az ALR (1794) szövegében is megjelent.

Mezey Barna DSc, rektor, tanszékvezető habil. egyetemi tanár (ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék) *A társadalom peremén. A szociális hálón kívül rekedtek alkotmányos helyzete a középkor városi társadalmában* tanulmánya (294–302. o.) az egyik legösszetettebb a kötetben. Nem az egyén a valóságos, hanem a rend. A rendben pedig hinni kell (Egon Friedell). Ez a gondolati szál a kiindulás. A középkori fejlődés „a szabadságok kis köreinek” privilégiumára épült. A zárt társadalmak legnagyobb veszélynek a csoporton kívüli jövevényeket (peremhelyzetben lévő idegeneket) tekintették. A munkavégzés tisztessége tekintetében a középkorban fenntartással fogadták az uzorásokat, a vámszedőket, a kötélverőket, a fürdőöket. A német városokban az anyaváros igazolta a hitese házaságból származást, a szabad jogállást és a német etnikumhoz tartozást. A polgári szorgalommal összeegyeztethetetlen volt a csepűrágók, a kerítők, a festők, a mutatóványosok, a légtornászok, a komédiások és a zenészek tevékenysége. Ezeket a foglalkozásokat a városi jog hol büntette, hol csupán erkölcsileg elítélték. A városi társadalom páriái voltak a szegények, a koldusok, a rokon híján életüket tengető árvák és özvegyek, a magukról gondoskodni nem tudó rokkantak, betegek és aggyasztánok. A felsorolt társadalmi csoportokra a becsületes és becstelen kifejezéseket használták. Már akkor is becstelennek tekintettek valakit, ha eltérő hit, szokatlan ruházkodás vagy idegen rítusok gyakorlása jellemezte habitusát.

Milassin László PhD, tanszékvezető egyetemi docens (SZE DE ÁJK Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék) *Jogegységesítés, egységes nemzetközi magánjogi törekvések* című

tanulmánya (303–325. o.) kiemeli, hogy felmerült a nemzetközi magánjog, a nemzetközi fuvarjog és a szerződések jogának körében a jogegységesítés igénye. E körben az egységes jogot (Einheitsrecht), a jogközelítést (Rechtsangleichung) és a jogegységet (Rechtseinheit) kell kiemelni. A német nemzetközi egységes jog (Internationales Einheitsrecht) angol párja a uniform law, a francia párdarabja a loi uniforme. Nagyon fontos e körben az egységesített nemzetközi szabályok értelmezése. Tipikus e témakörben a többnyelvűség problémája. Az UNCITRAL egyezmény körében a francia delegáció jelezte, hogy az *exécution* szó nem fedí az angolszász *execution* típusú végrehajtási eljárást. Az ENSZ hat hivatalos nyelven szövegezett egyezmény akkor is egyenértékű, ha a szövegezés munkanyelve történetesen az angol.

Miskolczi-Bodnár Péter PhD, tanszékvezető egyetemi tanár (KGRÉ ÁJK Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszék) *Jogszabálykeringő – az összehasonlító reklám hazai szabályozásának állomásai* című tanulmánya (326–348. o.) az 1984 és a 2014 közötti reklámjogi szabályozást mutatja be, különös tekintettel az összehasonlító reklámra. Ebben a körben az ún. lekicsinylő összehasonlítás például a Pepsi-Cola vagy Coca-Cola valamilyen irányú olyan összevetése, amelyből az egyik termék negatívan jön ki (1972-es eset). Az 1984. évi és az 1990. évi versenytörvény például megengedte (feltételekkel) az áru-összehasonlítást. 1996-ban ezt a kérdést a versenyjog helyett a reklámjog szabályozta. 2001-ben az EU-szabályozást ültették a magyar jogba. Ezt 2006-ban és 2014-ben további szabályozások követték.

Molnár Hella PhD, egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *A bizománnyi szerződés megújult szabályai – dologi jogi kérdések és belépési jog* című tanulmánya (348–366. o.) kimutatja, hogy a bizománnyi szerződést a magyar polgári jog 140 esztendeje törvényben szabályozta. A tanulmány vizsgálja a bizománnyi szerződés dologi jogi kérdéseit (bizomány és kárveszélyviselés), valamint a bizománys belépési jogát. A belépési jogot nem célszerű korlátok nélkül lehetővé tenni a bizománys számára (Kt., Ptk.). Érdekes, hogy az 1959-es Ptk. nem szabályozta az önszerződés kérdését, illetve nem egyértelmű, hogy a tulajdonátszállás adásvétel, vagy a bizomány jogcímen megy-e teljesedésbe.

Reiderné Bánki Erika PhD, egyetemi docens (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) *Az élettársi kapcsolat az új Polgári törvénykönyv tükrében* című tanulmánya (367–385. o.) a család fogalmának változását követi nyomon. Az élettársakra vonatkozó szabályozás a régi Ptk. szövegében kezdetben nem szerepelt. A házasságkötés nélküli együttélést a második világháború előtt ágyasságnak (concubinatus) vagy vadházasságnak nevezték. Az élettárs elnevezés is csak a második világháború után vált elterjedtté. A továbbiakban elemzi az élettársi tartás, valamint az élettársi lakáshasználat kérdését is, és szintén vizsgálja az élettárs öröklését, valamint az élettársi kapcsolat fogalmát.

Siklósi Iván PhD, egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék) *Custodia-felelősség és rablás a római jogban, különös tekintettel a Ner. D. 19, 1, 31 pr. exegézisére* című tanulmánya (386–400. o.) több forrásszöveg exegézise útján vizsgálja az objektív felelősség körébe tartozó custodia-felelősség kérdését, amely a lopás majdnem minden esetére kiterjedt (kivéve a servus non custodiendus

ellopását). A lopás alattomban elkövetett cselekmény, így a kereset aktív legitimációjának custodiensre történő kiterjesztése is indokolt volt. A rablásért való felelősséget egy Ulpianus szöveghely is teljes egészében kizárta. Emellett a közönséges rapina vonatkozásában vis maiorról sem lehet beszélni. A rablás, mind a közönséges fajtája, mind a rablóbanda támadásában (vis maior) manifesztálódó formája a justinianusi jogban mentesített az adósi felelősség alól.

Smuk Péter PhD, dékánhelyettes, tanszékvezető habil. egyetemi docens (SZE DE ÁJK Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék) *Az online tudomány és a felsőoktatás aranyfedezetéről* című tanulmánya (401–413. o.) a tudományos kutatást ért újabb kihívásokat vizsgálja. Umberto Eco szakdolgozatírással foglalkozó alpművében említi, hogy egy 60 oldalnál rövidebb cikk, tanulmány megírására irányuló kutatás során „hat hónap egy szemvillanás alatt eltelhet”. A szerző intenciója szerint ez az idő a mai hallgató, kutató számára nem áll rendelkezésre, és egy ilyen helyzetben megoldást jelenthet a világháló. Személyes tapasztalatom szerint ez egy ideáltipikus felfogás: minél értékesebb, ritkább és fontosabb egy forrás, annál biztosabb, hogy nem kerül fel a világhálóra (illetve ha mégis, legfeljebb csak busás ellenérték fejében férhetünk hozzá, vagy esetleg egy rövid időre felkerül, majd leveszik). A könyvtározás felfogható kellemetlen dologként is (a szerző az utazást, a jegyzetelést, a költségeket hozza fel zavaró tényezőként, nem szólva esetleg egyes könyvtárak alacsonyabb ellátottságáról), nyilván ilyenkor szerencsés, ha a forrás megtalálható a világhálón. (Ez lehet témafüggő is.) Természetes, hogy problémaként jelentkezik a csak világhálón megjelenő források kritikai kezelésének szükségessége. Itt utal a szerző az áltudományos folyóiratokra (fake journals, standalone journals, predatory open access publishers). Jó felvetés a személyes kapcsolatok elenyészése az e-learning és az online diplomák „szép új világában” (is).

Szalai Péter PhD, egyetemi docens (SZE DE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) *A védjegyjogtalom sajátos problematikája a szellemi tulajdonjogban* című írásának (414–435. o.) egyik fő problémája, hogy lehet-e tulajdonjog tárgya a védjegy. Az új Ptk. szakított a szellemi alkotások jogával mint jogterületi elnevezéssel, hanem a szerzői jogra és az iparjogvédelemre utal. A szerző nem tud arra megnyugtató választ adni, hogy a tulajdon közvetlen tárgya-e a szellemi alkotás, vagy más, tulajdonszerű jogintézmény-e. A szerzői joggal kapcsolatos jelenségek kapcsán ügyelni kell arra, ne történjen meg az, hogy egyre nagyobb számú szellemi javak kerüljenek át a közkincsből a „magánkincsbe”, a befektetők zsebébe.

Szalay Gyula CSc, egyetemi docens (SZE DE ÁJK Kereskedelmi, Agrár- és Munkajogi Tanszék) *Befejezetlen mondat, avagy az új Ptk. és a fuvarozói felelősség* című tanulmánya (436–462. o.) utal arra, hogy az új Ptk. jóval több változást hozott annál, mint ami a szakmai közvéleményben visszatükröződni látszik. (Pl. ellenérték–teljesítés–kockázat tudatos kalkulációja, Ptk. 142. §.) A szerző megcsillantja szarkasztikus humorát, mikor arra utal, hogy az előző példánál sokkal kisebb („valljuk be, semmilyen”) érdeklődést nem váltott ki a fuvarozási szerződésről szóló fejezet revíziója. Arra is utal, hogy a Ptk. elegáns szabályozása nem minden elemében alkalmas a fuvarozás tömeges, fajlagos, futószalagszerű igényeinek kielégítésére. A Ptk. „követ dobott az

állóvízbe” e továbbgondolást igénylő, többrétegű („káposztalevél-szerű”) szabályozási probléma felvetésével.

Szegedi András PhD, dékánhelyettes, tanszékvezető egyetemi docens (SZE DE ÁJK Kereskedelmi, Agrár- és Munkajogi Tanszék) *Gondolatok a behajtási költségátalánnyal kapcsolatos gyakorlati anomáliákról, avagy az erőszakos hitelezővédelem* című tanulmánya (463–469. o.) a késedelmes fizetés okozta problémákat járja körül. A fizetési morál javítása érdekében intervencióra van szükség, bár elképzelhető, hogy a piac, „a láthatatlan kéz” a határidőben fizetők érdekében a késedelmesen (vagy sehogyan nem) fizetőktől megtisztítaná a piacot, de ez rendkívül lassan és bizonytalanul menne végbe. A késedelmes fizetésről szóló 2011/7/EU európai parlamenti és tanácsi irányelv is elemzésre kerül a tanulmányban. A szerző végső következtetése, hogy a magánjogi életviszonyokban a jogalkotó nem tehet mást, mint hogy bízik a jogalanyokban.

Szeibert Orsolya PhD, habil. egyetemi docens (ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *Kapcsolattartás a gyermek és a különélő szülő között, különös tekintettel az alkotmánybíróági és ombudsmani gyakorlatra* című tanulmánya (470–490. o.) emberközeli témát jelenít meg, az ünnevelt habitusára is tekintettel. A szerző utal a gyermekvédelmi feladatok erősítésének szükségességére az ombudsmani tevékenységen belül, ideértve az együttműködési mechanizmusok fejlesztését, a monitoringvizsgálatok fokozását, a mindennapi tájékoztatás jelentőségének növelését, a jogon kívüli elemek szerepének jelentősebbé tételét.

Szigeti Péter DSc, tanszékvezető egyetemi tanár (SZE DE ÁJK Jogelméleti Tanszék) *Elszemélytelenedés? Ember és tulajdon viszonyának problémája Lenkovics professzor kötetében* címmel írott tanulmánya (491–496. o.) kifejezetten az ünnevelt tanulmánykötetét elemzi. Lenkovics Barnabás rendszerváltásra vonatkozó attitűdje a „ha már nekünk nem sikerült” kitéttellel jellemezhető, ezzel adva át a stafétát az újabb generációknak. A zsákutcából zsákutcába „fejlődő” társadalom a követő fejlődés elvetését, sajátos magyar út keresését jelenti. Ugyanakkor sokat enyhít ezen a munkaszeretet, mely az ember nembeli lényegéhez (Gattungwesen) tartozik. A szerző joggal utal Galbraith szentenciájára a piaci viszonyok egyenlőtlenségének jellemzéséről: „Aki képes elhinni, hogy a sarki újságárus és a General Motors tulajdonképpen tejtestvérek [...] az képes elhinni bármit.” Ugyanígy fontos a fenntarthatóság problémája, hiszen a természeti környezetünket pusztító „bestia” a tőke maga (Hegel).

Takács Péter PhD, egyetemi tanár (SZE DE ÁJK Jogelméleti Tanszék) *Szuverenitás és immunitás. Egy konkrét esete elemzése: az Altmann-ügy* című dolgozata (497–517. o.) a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés Lenkovics professzor által is vizsgált kérdését járja körül. Az ügy 1999 és 2006 között öt perben manifesztlódott, melyben szétszalazhatatlanul keveredett a közjog és a magánjog, továbbá a nemzetközi jog. A perek öt Gustav Klimt-festmény tulajdonjoga körül forogtak. Az ügy a „nehéz esetek” egyike, ahol az USA és az Osztrák Köztársaság szembesült a perek során különböző joghatósági kérdésekkel (mivel a hagyatékot még az NSDAP által uralt Németország ragadta el).

Tattay Levente PhD, egyetemi tanár (PPKE JÁK Magánjogi és Kereskedelmi Tanszék) *Az Európai Bíróság gyakorlata a szerzői alkotások digitális feldolgozása terén* című

írása (518–541. o.) az InfoSoc irányelv szerzői jogi alkotások digitális feldolgozására vonatkozó kérdéseit dolgozza fel igen szerteágazóan. Számos kapcsolódó ügyet is elemez (Infopaq I.-ügy, SGAE-ügy, Divani-ügy, Circul Globus Bucuresti-ügy, Painer-ügy, TV2 Denmark-ügy). A szerző vizsgálja a többszörözés szabályait és a szabad felhasználás kérdését is, továbbá a magáncélú másolás problémáit.

Téglási András PhD, egyetemi adjunktus (NKE KTK Alkotmányjogi Tanszék) *Tulajdonvédelem az új Ptk.-ban az Alkotmánybíróság gyakorlatának tükrében* című írása (542–553. o.) tematikusan, alkotmánybíróági határozatokat és az alkotmányvédelmet³³ elemezve vizsgál egyes dologi jogi kérdéseket. A vizsgált témák: a feldolgozás, egyesítés és beépítés; az alkotórész kérdése; a szomszédjog; a szükséghelyzet; az elidegenítési és terhelési tilalom; a kereskedelmi forgalomban, illetve a kereskedelmi forgalmon kívüli tulajdonszerzés; az elbirtoklás; továbbá a közös tulajdon, valamint a kisajátítás. Megfontolásra érdemes a szerző azon felvetése, hogy ha a tulajdon korlátozása a rendeltetésszerű használatot lehetetlenné teszi, akkor az új Ptk. alapján a tulajdonos a tulajdon kisajátítását kérheti. Téglási András vélekedésünk szerint helyesen mutat rá arra, hogy ezt a szabályt az Alaptörvényben kellett volna rögzíteni, mivel ez az állam által történő lopakodó megfosztástól (creeping expropriation) jelentene alkotmányos garanciát.

Török Gábor DSc, tanszékvezető egyetemi tanár (NKE KTK Civilisztikai Tanszék) *A jog-összehasonlítás haszontalanságáról* című írása (554–563. o.) a csődjogot közjogi és magánjogi nézőpontból, történeti összehasonlításban vizsgálja. Az új jogalkotási rezsim (2010. évi CXXX. tv.) elemzését követi az 1881. évi XVII. tc. (csődtörvény) és az 1991. évi XLIX. tv. (csőd- és felszámolási eljárás) összevetése, mely azzal az eredménnyel jár, hogy a hatályos törvény nehezen értelmezhető, tele van ide-oda utalással, az olykor tízbekezdéses szakaszok is az érthetőség rovására mennek. A hatálytalan fogalmak használata miatt nem illeszkedik a jogrendszer egészébe és egységébe, továbbá a jogalkotó nem élt a deregulálás lehetőségével sem.

Vékás Lajos, az MTA rendes tagja (professor emeritus, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék) *Adalékok a Polgári törvénykönyv történeti és összehasonlító jogi értékeléséhez* címmel közzétett tanulmánya (564–576. o.) a Ptk., a régi Ptk., az Mtj. és korábbi verzióinak történeti vázolója mellett az új magyar Ptk.-t elhelyezi az európai magánjogi kodifikációk sorában. Az 1959-es kodifikáció szerzői is a korábbi törvénytervezetek szerzőinek vállán álltak. Az 1871 és 1892 közötti résztervezetek köréből az öröklési jog (Teleszky István, 1882) és a házassági jog tervezete (Grosschmid Béni, 1891) emelendő ki. Később Grosschmid Béni, Szász-Schwartz Gusztáv és Nagy Ferenc mellett a fiatal Szladits Károly és Kolosváry Bálint „segédtag” volt. A magánjogi kodifikáció anyatörvénykönyvei a francia *Code civil* (1804); az osztrák *ABGB* (1811); a svájci Ptk. (1811, 1881, 1907) és a német *BGB* (1896) voltak. A francia példa Európa frankofón vidékein és Latin-Amerikában; a *BGB* Kelet-Közép-Európában és Ázsiában gyakorolt hatást. A 20–21. századi kodifikációk ehhez képest megkésették. A lettek 1937-es kódexüket léptették újra hatályba (jogfolytonosság!), az észtek német, a litvánok holland segítséget vettek igénybe. A románok 2011-ben, a csehek 2014-ben készültek el egy új Ptk.-val, Horvátország és Szlovénia részreformokon van túl, és Szlovákiában is

készül a kodifikáció (de a vége beláthatatlan). Egyedül Lengyelországban van hatályban még a szocialista, 1964-es Ptk., de a kodifikációs vita itt is megindult.

A kötetben külön található meg az ünnepeltet köszöntő idegen nyelvű tanulmányok. Görög Márta PhD, egyetemi docens (SZTE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék) fejezete a *Das geschützte Wissen und seine rechtliche Absicherung im Hinblick auf den Entwurf eines Vorschlags für neue Regeln für den Schutz von Geschäftsgeheimnissen vor rechtswidrigem Erwerb sowie rechtswidriger Nutzung und Offlegung* címet viseli (577–588. o.), és a kötet idegen nyelvű szekciójának első írása is egyben. A tanulmány a know-how, azaz védett ismeretek (geschützte Wissen) és az üzleti titok és illegális használat körében felmerülő jogvédelemre és közzétételre vonatkozó tervezet kérdéseit járja körül. E kérdéskör a 21. század tudásalapú társadalmának és gazdaságának hajtóereje a védjegykérdésekkel együtt (know-how szerződés és védjegylicencia). Mindez különösen érdekes, ha bevonjuk a vizsgáldásba a szellemi tulajdon (Geistige Eigentum) és a személyiségi jogok (Persönlichkeitsrecht) értelmezési tartományát is. A nem e területtel foglalkozó olvasó számára is érdekfeszítő adat, hogy a know-how egy (irányadó) meghatározását a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (Internationale Handelskammer) 1961-ben formulázta meg. A fejlődés további állomása az ipari titok és az üzleti (kereskedelmi) titok (trade secret, commercial secret, industrial secret) dogmatikájának továbbfejlesztése 1970 és 1974 között. Az USA szabályozásában a *Trade Secret Uniform Act* ideérti a receptúrákat, formulákat, mintákat, programokat, módszereket, technikákat és eszközöket, melyek közös jellemzője, hogy önálló gazdasági értéket testesítenek meg, és titokban tartásuk újdonságerejük okán észszerű. 2013 novemberében az Európa 2020 stratégia keretében hozták tető alá a tervezetet. A szabályozás a magyar Ptk. 2013. évi V. tv. 2:47. §-ában is tetten érhető.

Lamm Vanda, az MTA rendes tagja, professor emerita (SZE DF ÁJK Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék) *Quelques caractéristiques du développement du droit nucléaire international* című tanulmánya (589–600. o.) a nemzetközi nukleáris jog szabályozása fejlődésének jellemzőit tárja elénk. A szerző a kérdés világszerte ismert és elismert szakértője. A nukleáris jog szabályozása dualista. A második világháború végén Hiroshima (1945. augusztus 6.) és Nagaszaki (1945. augusztus 9.) tragédiája, az atombomba alkalmazása (háborús célú felhasználása) miatt bekövetkezett szörnyű pusztítás 130 000 ember halálát okozta. Mindez árnyékot vet a nukleáris energia békés célú felhasználására is. A hetvenes években ez vezetett a nukleáris leszerelés kérdése felé, mellyel kapcsolatban több nemzetközi egyezmény is született. A dualista szemlélet a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (AIEA) működésében is tetten érhető. A nukleáris balesetek bekövetkezése is hatást gyakorolt a nukleáris jog fejlődésére. Az első komolyabb nukleáris baleset a Harrisburg közelében fekvő Three Mile Islanden 1979. március 28-án következett be. Itt a fűtőelemek egyharmadának leolvadása miatt a reaktor tönkrement, de emberéletben nem esett kár. A legsúlyosabb nukleáris katasztrófa 1986. április 26-án következett be Csernobilban, jelenleg ez jelenti a legmagasabb fokozatú nukleáris balesetet. A csernobili tragédia a nukleáris balesetekben érintett országok jobb együttműködésének igényét is magával hozta (mivel a sugárzás számos országot érintett). 2011. március 11-én Fukushima városában következett be

baleset az ottani atomerőművet ért földrengés és szökőár miatt. A nukleáris jogban a nemzetközi jogi soft law szabályok szerepe is jelentős. A jog válasza e súlyos kérdésekre számos nemzetközi jogi instrumentum elfogadásában öltött testet.

Papp Tekla PhD, tanszékvezető egyetemi tanár (NKE NETK Európai Köz- és Magánjogi Tanszék) *The Group Interest in Connection with the Groups of Corporations in the Concern Law* című írása (601–618. o.) a vállalatcsoportok csoportérdekeit vizsgálja a konszernjogban. A tanulmány szerencsés kézzel mutat rá, hogy a kérdés mind jogtudományi, mind közgazdaságtani aspektusból szemlélhető. A jogintézmény a francia, olasz, belga, holland és luxemburgi, továbbá a nordikus jogokban egyaránt ismert. Ezzel együtt egy brit, egy francia és egy német szabályozáscsoport is tetten érhető. A francia konszernjogban a kérdés legjelentékenyebb vezető jogesete (leading case) a Rosenblum-ügy (1985) volt a francia Legfelsőbb Bíróság előtt. A csoportérdek kérdését vizsgálva érdekes, hogy az uralkodó vállalat a vállalatcsoporton belül érvényesítheti érdekeit a működés során. A konszernjognak azonban feladata, hogy fenntartsa az érdekegyensúlyt az egyes szereplők között. A transzparencia mellett fontos a kisebbségi részvényesek (minority stakeholders) érdekeinek védelme is. Ez a „kisebbségvédelmi biztosíték” a magyar jogban is ismeretes (Ptk. 3:57. §). Jelentős a kelet-közép-európai helyzetet felvillantó áttekintés is.

(*Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére. Szerk.: Keserű Barna Arnold, Kőhidi Ákos, lekt. Lévayné Fazekas Judit, Eötvös József Könyvkiadó – Széchenyi István Egyetem, Budapest–Győr, 2015, 630 oldal.*)

JEGYZETEK

¹ A fogalomhoz lásd a Nemzeti Közszerződési Egyetem, valamint a Molnár Tamás Kutatóközpont által rendezett közös konferenciát: http://uni-nke.hu/esemenyek/2016/05/06/emberjogi-fundamentalizmus-c_konferencia.

² A kifejezést Lenkovics professzor is használta. Lándori Tamás: *Nem lett fideszes az Alkotmánybíróság*. Interjú, Mandiner, 2015. július 10. http://jog.mandiner.hu/cikk/20150710_nem lett fideszes az alkotmanybirosag_lenkovics_barnabas_a_mandinernek

³ A jogtudomány és az interdiszciplinaritás kapcsolatáról lásd Jakab András – Menyhárd Attila: *Nem dogmatikai szempontok és interdiszciplinaritás*. In: A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások gyakorlati tanácsokkal. Szerk.: Jakab András, Menyhárd Attila, HVG-ORAC, Budapest, 2015, 41–42. o.

⁴ „Egyetértéssel idézhetjük Peter Behrens kiemelkedően koncepciózus könyvének a jog gazdasági elméletére általában tett következő megállapítását: »Az ilyen jellegű elméletek nem ok nélkül váltanak ki kételyeket. Gyakran esnek ugyanis abba a hibába, hogy bizonyos társadalmi értéket abszolutizálnak, ezzel az ideologikuság gyanújának téve ki magukat. A jog gazdasági elmélete azáltal kerülheti el ezt a veszélyt, hogy nyíltan megfogalmazza premisszáit, és nem tart igényt arra, hogy a jogrendszer egyedül lehetséges elméleti megalapozásának tekintsék.«” Vékás Lajos: *Új irányok a magánjogtudományban*. Magyar Tudomány, 2007/12., 1563–1566. o. www.matud.iif.hu/07dec/08.html

⁵ Tudományos publikációk különféle műhelyvitáin, valamint tudományos előadásokon mindkét állásponthoz volt szerencsém. A „nyílt sisakos mozgalmárság” példaként egy jogász és egy nem jogász feminista által tartott együttes előadás példáját említeném 2016-ból, akik nyíltan kijelentették, hogy „nyugati marxista nézeteket magukénak valló feminista mozgalmárok”. A másik esetben a nem jog-

- végzett law and economics kutató kijelentette, hogy a de lege ferenda nézetekkel való foglalkozás esetén ő már nem tudós, hanem aktivista lenne.
- ⁶ A polgári radikálisok és a bolsevikok (kiemelten Sztálin) epitheton ornansa. A leírás Leninre is remekül illik.
- ⁷ Bíró György – Lenkovics Barnabás: *Általános tanok*. Novotni Kiadó, Miskolc, 1997, 226. o.
- ⁸ Lenkovics Barnabás – Székely László: *A személyi jog vázlata*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2014, 155 o.
- ⁹ Lenkovics Barnabás: *A dologi jog vázlata*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998, 306 o.
- ¹⁰ Uo. 16.
- ¹¹ Heine véleménye a Justinianus-féle kodifikációról: „Nur ein Volk von Räubern und Kasuisten konnte die Proskription, die Verjährung, erfinden und dieselbe konsakrieren in jenem abscheulichsten Buche, welches die Bibel des Teufels genannt werden kann, im Kodex des römischen Zivilrechts, der leider noch jetzt herrschend ist.” Heinrich Heine: *Geständnisse*. Kézirat, k. n., h. n., 1854. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/-365/7>
- ¹² Lenkovics, i. m. 16–17. o.
- ¹³ O. Sz. Joffe: *A szovjet civilisztikai gondolkodás fejlődése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 162–167. o.
- ¹⁴ Kezdetben az alábbi címmel: Lenkovics Barnabás: *A polgári jog vázlata*. ELTE JTI, Budapest, 1997.
- ¹⁵ Lenkovics Barnabás – Keserű Barna Arnold – Kőhidi Ákos: *Polgári jogi alapok*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- ¹⁶ Lenkovics Barnabás: *Ember és tulajdon. Rendszerváltó gondolatok*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2013.
- ¹⁷ Barnabás Lenkovics: *Mensch und Eigentum. Gedanken für eine Wende*. Schenk Verlag, Passau, 2014.
- ¹⁸ Uo. 358–375. o.
- ¹⁹ Kőhidi Ákos: *A polgári jogi felelősség digitális határai Európában. A P2P rendszerekben megvalósuló szerzői jogi jogértékek felelősségtani vonatkozásai*. PhD-értekezés, SZE ÁJDI, Győr, 2012.
- ²⁰ Kőhidi Ákos: *Kártérítési jog. Gyakorlatok a deliktualis felelősség köréből*. Universitas, Győr, 2010.
- ²¹ A Geschäft szó ma inkább üzletet jelent, ma is értünk rajta ügyletet (jogügyletet is!), korábban bírósági értelemben is használták összetételekben (Beamter der Geschäftsstelle). A Geschäftstypell foglalkozó mű a kor vezető kameralista és (kezdeti) közigazgatási tanainak formulázójától lásd Joseph Sonnenfels: *Über den Geschäftstyl*. J. B. Teubner, Wien, 1820. Róla és arról, hogy a tárgykör oktatója volt, lásd Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2014, 52–55., 53. o. 101. lj. (A kötet a hazai és külföldi közigazgatási jog és közigazgatástan fejlődésével együtt a magyar közigazgatás-tudományt ért francia, német, angolszász, olasz és egyéb hatásokat mutatja be 1777 és 1945 között.)
- ²² A pastiche a szerzői jogvédelem alá nem tartozó művészi stílus, jelleg utánzatát jelenti, de nem a szerzői mű másolását (utánképzését).
- ²³ Az 1919-es kettős kartális alkotmánykísérlet nem része a magyar jogrendnek, mivel az *Országos Törvénytárból* törölték. Egyébként a dokumentumnak ideiglenes (1919. április 2.) és végleges változata (1919. június 23.) ismeretes. Az ideiglenes verzió csupán a Tanácsköztársaság célját, a tanácsok országos gyűlésére, a helyi tanácsokra, a választójogra, valamint a választási eljárásra vonatkozó szabályokat tartalmazta. Szövegére lásd *A Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmánya*. In: Tanácsköztársasági törvénytár I. A forradalmi kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. március 21. – április 9. Szerk.: Pongrácz Jenő, Magyarországi Szocialista Párt, Budapest, 1919, 43–47. o. (A füzetek egységes kiadásában, amikor már a véglegesnek szánt alkotmány is megvolt, a címbe belekerült az „ideiglenes” jelző is.) A végleges változatban a korábbi témakörök kiegészültek a dolgozók jogaival és kötelezettségeivel, a költségvetési szabályokkal és a „nemzetek” (nemzetiségek) jogaival. Szövegére lásd *A Magyarországi Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya*. In: Tanácsköztársasági törvénytár V. A forradalmi kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei 1919. június 10. – június 30. Szerk.: Pongrácz Jenő, Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja, Budapest, 1919, 7–21. o. A népköztársaság és a tanácsköztársaság által hozott rendelkezések kapcsán, Az alkotmányosság helyreállításáról és az

- állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc. 9. § így fogalmaz az érvénytelenséget illetően: „Az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az úgynevezett nemzeti tanácsoknak mindennemű rendelkezései és határozatai is.”
- ²⁴ Magyarország Magánjogi Törvénykönyve. 500. szám, törvényjavaslat. K. n., h. n. [1928]. A törvényjavaslat indokolásának csupán az első kötete jelent meg, a második (kötelmi és öröklési jogi) kötetnek az országgyűlési irományok, más anyagok közt sincs nyoma. Az első kötet: *Indokolás Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének Törvényjavaslatához I. Történeti áttekintés. A törvényjavaslat általános jellemzése. Bevezető szabályok*. Első rész: személyi és családi jog. Második rész: dologi jog. Váci Kir. Országos Fegyházintézet nyomdája, h. n., 1928. Az Mjt. német fordítása: *Ungarns Privatgesetzbuch. Entwurf 1928*. IM, Budapest, 1940, XI.
- ²⁵ A jogvégzett szélsőbaloldali szociológus jogfelfogásáról mindent elmond Tamás András meglátása: „Magyarországon a kiegyezéstől (1867) létezik az Igazságügyi Minisztériumban Törvényelőkészítő Főosztály e munka [a kodifikáció] központjaként. A »jogszabályszerkesztés« a mai napig nem elterjedt fogalom, sem a szervezeti részleg, sem az ott dolgozók megnevezésére. E dolgozókat állítólag Erdei Ferenc szerette »jogszabályszerkesztőknek« nevezni – hosszúnak nem mondható – igazságügy-minister-sége idején, ami lehet, kedves emlék valakinek, ám az aligha számítt (elvégre hol van ma Erdei, és hol volt akkor az ő jogtudománya).” Tamás András: *Legistica*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2013, 200. o.
- ²⁶ Récsi Emil, az első magyar közigazgatási jogászprofesszor, és öt időben megelőző első közigazgatási jogi íróknak, Zsoldos Ignác életére lásd Koi Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2013. A monográfia Zsoldos Ignác 1842-es *Szolgabírói hivatal* című kötete és Magyary Zoltán 1942-es opus magnuma, a *Magyar közigazgatás* között eltelt egy évszázad közigazgatás-tudósai, Zsoldos Ignác (1803–1885), Récsi Emil (1822–1864), Concha Győző (1846–1933) és Magyary Zoltán (1888–1945) életrajzát és életművét dolgozza fel.
- ²⁷ Boncza Miklós: *Közigazgatási határozatok elvi egyetemes gyűjteménye I–III*. Pallas, Budapest, 1895.
- ²⁸ Jean-Jacques Rousseau: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Marc Michel Rey, Amsterdam, 1755, 55. o.
- ²⁹ Erich Fromm: *To Have or To Be?* Continuum, London – New York, 2008, 22–23., 63–64. o.
- ³⁰ A mezsei rendszetről szóló törvényt Zsoldos Ignác egy kisebb kötetében elemezte, erre lásd Koi: *Évszázadok mezsgyéjén...*, i. m. 27–29. o.; Koi: *A közigazgatás-tudományi nézetek...*, i. m. 136–138. o.
- ³¹ Egy fotógeometriai irányultságú kutatás a sanghaji Tongji Egyetem Mérnökgeológiai Tanszékén: http://geotec.tongji.edu.cn/en/Show.aspx?nowpage=25&info_lb=227&flag=227.
- ³² A hatdimenziós térelmélethez lásd Arthur Beiser: *Perspectives of Modern Physics*. McGraw-Hill Inc., New York, 1969.
- ³³ András Patyi: *Protecting the Constitution. The Characteristics of Constitutional and Judicial Review 1990–2010*. Schenk, Passau, 2011.

Stefánia Bódi

The Importance of the Doctrine of the Holy Crown in the Hungarian Public Law Thinking with Special Focus on Werbőczy's Tripartitum

Summary

The purpose of this study is to present the doctrine of the Holy Crown and its theses in Hungary. The Crown, originally the symbol of the king, embodies later the power of the king and the nobility, and since 1848 all people of the country are members of it. The Crown embodies also the country's territory. The biggest debate in this issue took place between two legal scholars, Ferenc Eckhart and Ákos Timon; this was the so-called Eckhart-debate. Ákos Timon was a public lawyer with nationalist feelings, according to others someone with feudalist ideas, whereas Ferenc Eckhart was a historian, representing the methodology of the positivist scientificity. Ferenc Eckhart wrote a book *A szentkorona-eszme története* (The History of the Holy Crown) as well, which has been considered a basic work ever since. The study aims to link the analysis of the concept of the Crown to the, on the occasion of the Werbőczy anniversary, due analysis of the Tripartitum, which includes the first framing of the concept of the Holy Crown to a professional standard.

STEFÁNIA BÓDI associate professor, National University of Public Service Faculty of Political Sciences and Public Administration (Bodi.Stefania@uni-nke.hu).

INTRODUCTORY THOUGHTS

The purpose of this study is to give an overview of the development of the doctrine of the Holy Crown, of its public law importance in the thinking about the Hungarian statehood and to present what significance can be attached to the doctrine of the Holy Crown after the political transformation in Hungary, i.e. under modern constitutional and economic circumstances. Does the doctrine of the Holy Crown go on living in any form, and if yes, what message can it pass to the modern age? The study aims to link the analysis of the concept of the Crown to the, on the occasion of the Werbőczy anniversary, due analysis of the Tripartitum, which includes the first framing of the concept of the Holy Crown to a professional standard. It was written in connection with the Werbőczy anniversary, and from a constitutional law viewpoint it seems to be obvious, to select and bring this for the Hungarian statehood influential doctrine into focus, as two unique works met in the Tripartitum: the even nowadays existing, and from the Hungarian public law thinking significant principle of the doctrine of the Holy Crown and the from several viewpoint important Triple Book, which had a substantial impact on the legal thinking and the application of law in our country.

Though we do not intend to underestimate the importance of the Tripartitum, this study goes further chronologically, as the presentation of this in the Hungarian legal evolution important doctrine would not be complete, if we failed to continue our streams of thoughts with presentation of the spreading of the idea and its conceptual alterations as well as with its evaluation in our age.

THE FORMATION AND EVOLUTION OF THE DOCTRINE OF THE HOLY CROWN BEFORE THE TRIPARTITUM

The idea of the doctrine of the Holy Crown has been closely connected with the perception of the state in the Hungarian public law thinking. The Holy Crown deriving from St. Stephen is the ultimate owner of the power, the owner of sovereignty. All power derives from it, the ruler and the nation may exercise power only as members of the Crown, “but the Crown/power never rested either with the king or with the nation exclusively. The Crown existed in itself”.¹ The Hungarian public law thinking personifies the Crown, so the Crown is respected like a person. This derives from the holy and mystic character of the Crown, consequently the Crown cannot be substituted or replaced. In Hungary a king could be crowned only with the Crown of St. Stephen, connecting the Crown to a specific king is also a unique Hungarian phenomenon. When the coronation act with the Holy Crown failed to take place, the ruler was not accepted as the legitimate king of the country, an example of such is the reign of Joseph II. The king assumes his power through the Crown, the people confers its power not directly to the king, but to the Crown.² The Crown has been present in the Hungarian political thinking from the 11th century, and from the 14th–19th century it has gradually become the base of a developing public law concept of sover-

eignty. The expression *Sacra Corona*, i.e. referring to the Crown as something holy, was used first in one of the charters of Béla IV in 1256. Based on the work of Zoltán József Tóth³ the basic theses of the Holy Crown can be summarized as follows:

- the ultimate power (legislation and governance) appertains to the Holy Crown;
- all royal prerogatives are enjoyed by the Crown;
- those who exercise power unite in the Holy Crown, in the beginning the king, later the king and the noblemen, followed by the free royal towns, and finally the serfs from 1848;
- the country's territory belongs to the Crown, but areas conquered or inherited, in which the Hungarian king became the ruler of another state did not become parts of the Crown;
- the Crown holds property;
- all rights of possession come from the Crown;
- the Crown embodies the connection between Heaven and Earth.

The latter, mystic meaning of the Crown's concept calls for some explanation: it expresses the idea, that St. Stephen offered his Crown and country to Virgin Mary on Assumption Day. Virgin Mary accepted this offering, thus she established a connection between the Creator and the World Created. That's why Hungary is Mary's country, i.e. *Regnum Marianum*, or in other words *Sacra Pannonia*, i.e. the country of the Saints. All this is a present of God, there is no other crown carrying the same message. The Crown was given to the king by the Pope, which reinforces the divine origin of the power.

“Finally by the grace of God, being worthy of a hundredfold award, he came down with fever, and when his final day seemed to be approaching, he called for the bishops and the prominent members of his castle praising the name of Christ, and he discussed with them whom they should elect to be the next king. Then he advised them fatherly to uphold the faith which they had gained, to love the truth, to like the chains of heavenly love, to practice love, to stay humble, but first of all to guard on the delicate plantation of Christianity. After these words he raised his hands and eyes to heaven and shouted: Queen of Heaven, the excellent re-creator of this world, in my final prayer I place the Holy Church with its bishops, priests, and the land with its people and gentlemen under your patronage; saying a final farewell to them I give my spirit into your hands.”⁴

The cult of St. Stephen was formed by King Ladislaus when he canonized his predecessor. According to Bálint Hóman⁵ his figure was made great by the posterity, when his royal successors met and legislated in Székesfehérvár. His personality as a whole is a symbol of the “eternal Hungarian” standing on the border of the East and the West.

He thinks, that the Holy Crown assumed its public law significance after the extinction of St. Stephen's family. Later when during the reign of Zsigmond the nobility exercised power, the thesis was advanced that power comes from the nation, which criterion could be met only by the king and the nobility for a long time. In Hóman's view, the doctrine of the Holy Crown has not lost its strength, it has been the mystic

symbol of the common will up to now, and the estates resisted the absolutist efforts to limit self-governmental rights as members of the Crown. From the time the estates demanded to share power, we can speak of *corona regni*, i.e. the crown of the land, in contrast with the previously used *corona regia*, which meant the king's crown. But neither the concept nor the respect for St. Stephen has been violated. According to Hóman, each age espouses an important ideal, often deforming the king's person. "In the turmoil of the streams of concepts the traditionalists and the reformers, the evolutionists and the revolutionaries, the legitimists and the free king-electors, the conservatives and the liberals, the constitutionalists and the supporters of the autocracy, each acknowledges and monopolizes the concept of St. Stephen as his own with the highest subjectivity and with lacking all kind of historical sense."⁶

It must be noted that the concept of the Crown does not imply that only Hungarians may belong to it, so it is not a national imperium,⁷ and it does not imply the necessity of the permanent presence of a king either, as it survived the conditions of being without a king as well. The doctrine of the Holy Crown was sometimes suitable for opposing the king, i.e. for gaining independence from the ruler, which happened under the reign of Zsigmond in 1401.⁸ A special date, the year 1381 must be pointed out from this era, when the Venetian Republic entered into contract with the Holy Crown and not with the king, so the crown as public law symbol appears on international level as well.

THE DOCTRINE OF THE HOLY CROWN FROM THE TRIPARTITUM TILL ECKHART

The first scholarly definition of the doctrine of the Holy Crown was provided by István Werbőczy in his work *Tripartitum* (*Triple Codex*, 1514. *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*). The *Tripartitum* is the first collection of precedents in Latin, its importance lies in the fact that it held the country together even in the period of the partition as several parts of it were in force until 1848, rulings on the inheritance rights of widower until 1946. The work is has been criticized for splitting the society into nobility and commoners.⁹ The *Tripartitum* had an influence in Transylvanien and in Vienna as well. The ruler Vladislas II (László Dobzse) known for his modest abilities hired the judge István Werbőczy (legal scholar, later royal judge, palatine) to collect the acts, precedents of the country, and then he had the work scrutinized by 10 legal scholars. As they had considered the work as of high standard, the king proclaimed the *Triple Codex* in an act (Act LXIII of 1514).¹⁰ At that time the royal seal was necessary to validate this, which failed to come about because of the Dózsa Rebellion, so the Article granting royal assent to the bill did not come into force. It was only in 1517 when Werbőczy decided to travel to Vienna and have the *Tripartitum* printed at his own cost. After returning home he started to distribute the volumes among the counties, which lacking any other comprehensive work, started to apply the *Triple Codex*. So the *Tripartitum* became the cornerstone of the domestic administration of justice. The *Tripartitum* brought

an end to the legal partitioning, the legal particularism, which was present in other European countries as well, namely that different legal practice existed parallel in different parts of the country. The Tripartitum consists of a Prologue (Prologus) and three parts (partes), each part is divided into titles (titulus).¹¹ The Tripartitum includes noble private and procedural law, as well as the rights of serfs and cities. The third part laid down criminal law provisions and the special rights of Slavonia and Transylvania.¹² It repeated the clause on the right to resist of the Golden Bull, and stated that noblemen come within the competence of the royal courts. “After ten years intensive work, on the 18th October 1514, Werbőczy introduced his huge work at the National Assembly in Pest some months after the defeat of the Dózsa Rebellion. The work was written in Latin with the title “Opus Tripartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae, i.e. The Triple Codex of the precedent of the Hungarian Kingdom, its first translation into Hungarian was made in 1565”.¹³ So the Tripartitum is not a public law collection but one on private law so it does not focus on the Holy Crown. The concept of the Holy Crown is included in Section I. part 3.4. In discussing it Werbőczy relied on the Chonicle of Thúrőczy, and Thúrőczy on Simon Kézai (13th century).¹⁴ Werbőczy stressed the mutual confidence realized by others as well, which is typically Hungarian, and exists between the king and the noblemen,¹⁵ namely that the king is elected by the nobility, and the king is the only one who grants a title of nobility. The king and the nation unite in the Crown. In Werbőczy’s work only the king and the nobility are parts of the Crown but not the serfs, they became that in the form of law extension only in 1848. The burghers became earlier parts of the Crown, already in the 1500s, not individually as the noblemen, but collectively as free municipalities under royal privilege. Iván Bertényi points out as well, that the free municipalities under royal privilege are not mentioned by Werbőczy, and even when they became parts of the Crown, not with the full rights and individually, as the noblemen but collectively,¹⁶ so it can be stated that they were not fully excluded. The nation conferred its power not directly to the king, but to the Crown¹⁷ (Jurisdictio Sacrae Regni Coronae) and only through this to the king, that’s why coronation in Hungary had a special public law importance. Legal scholars of the next eras (Eckhart, Timon), agreed, that the concept of the Crown did not derive from Werbőczy, Werbőczy had found the “Crown” ready. According to Ferenc Eckhart the idea linking the organic state-concept to the Crown originates from Werbőczy, though the royal chancellery distinguished clearly between the two concepts even in the 15th century.¹⁸

It is worth lingering over the corpus images of the doctrine of the Holy Crown, over the idea, that the Crown possesses countries, and who the members of the Crown are. In the medieval universalistic thinking similar images, which vividly illustrate the relationship of the Church and God expressively, can be found in considerable number. In the Church Christ is the head, the Pope is the terrestrial head, the believers are the limbs. But according to Emma Bartoniek¹⁹ this concept is not strange to the antique thought, which regards the state as the body. Later in the struggle between the Papacy and the Holy Roman Emperors it was debated who the head was,

the Pope or the secular authority. Corpus images and bizarre medical similes were articulated in different forms, as referred by Emma Bartoniek.

Let's have a closer look at the author of this huge work in this study too. István Werbőczy came from a family of lower nobility, the exact date of his birth is unknown, the semi-millennium of his death is due in 2041.²⁰ He is judged differently, his professional education and language skills have been spoken about to this day. Writings that remained for the following generations describe him as a man of importance, but on the other hand as a noble man of lower rank relentlessly using his abilities for acquiring wealth.

Lower nobility can be characterized by the fact, that they differed from the middle nobility in their lifestyle, which was similar to the lifestyle of craftsmen or peasants, owning a small land, regarded as noble estate, and their house as mansion. Villages of nobility were to be found almost in every part of the country in the 18th –19th century, except for those in the middle and southern parts of the country, which suffered from the Turkish occupation the most.²¹ Contemporary publications mention Werbőczy sometimes as a nobleman of lower rank sometimes as nobleman of middle rank. The doctrine of the Holy Crown is described by Werbőczy as an expression of equality among all nobles, according to which no difference lies between the rights of the middle rank and titled nobility. That's why Gábor Máthé writes that nobility having the same rights is the "populus werbőczyanus".²²

We have to note that critical voices came from the earlier decades; there was a time, when only criticism of Werbőczy was published. In whatever ways he can be characterized as a man, without his enduring work no Hungarian national law would exist.²³ The Triple Codex was published in further 11 and 45 editions in the 16th century, it has acquired an undisputable prestige during the times, and it became an „irrevocable canon” of the noble way of thinking”.²⁴ The Act 18 of 1635 referred to Werbőczy's Tripartitum when it stated that power rested with the king and the National Assembly jointly.²⁵

In the reform age the Crown seemed to stand in the way of development hindering the formation of the capitalist economic order, as every property of land was owned by the Crown,²⁶ as well as blocking the emancipation of serfdom, as the serfs were not members of the Crown. For this reason many contemporary politicians and statesmen criticized the Crown. According to Mihály Táncsics, “the Pragmatica Sanction suppresses the happiness of our native country as an awful curse. The same is true for the Crown”.²⁷ He suggested that the Crown should be placed in the National Museum, as a piece of antique. Ferenc Deák avoided using the word Crown, he used the word ‘state’ instead. The idea of connecting the doctrine of the Holy Crown and that of the evolution were discussed in the works of Kölcsey, Kossuth, Széchenyi and Miklós Wesselényi. Eventually the Crown solved the public law dilemma of the reform age by adding the serfs to the concept of the nation in the form of law extension thus making them parts of the Crown. This idea is not identical with the noble nation of Werbőczy. Zsolt Zétényi²⁸ captured the essence of the doctrine of the Crown in the fact, that it could generalize the idea of freedom for everyone in the form of law extension.

After the Treaty of Trianon the concept of the Crown provided ground for the justification of the territorial revision, the doctrine of the holy Crown became a symbol of the settlement of just territorial claims. The economist Károly Kmetty dealt with this semantic meaning of the Crown, who believed in positive changes in the future, “which will restore the ancient territorial integrity of the body of the Holy Crown”.²⁹ With the dismemberment of the Monarchy the importance of the concept increased, though critical voices emerged in connection with the Crown as well, like the article “Farewell to the Holy Crown” of Oszkár Gellért in the journal “Nyugat” in which he emphasized the public law insignificance of the Crown. From 1930 on even the courts passed their verdicts in the name of the Crown, in terms of Act XXXIV of 1930. “1§ The judicial power shall be exercised in the name of the Holy Crown of Hungary. The procedural rules which define in whose name the verdicts and other decisions are passed shall be amended accordingly.”³⁰ Even Ferenc Szálasi used the Crown in his interest by taking his oath as Leader of the Nation on it.

THE ECKHART-DEBATE

Those who deal with the doctrine of the Holy Crown cannot ignore the analysis of the so called Eckhart-debate, which developed around the historian Ferenc Eckhart relating to his article on the Holy Crown in the 20th century. The scholarly debate raged between members of the school of legal history, especially between Ákos Timon and the representative of the scholar methodology of positivist research, Ferenc Eckhart³¹ and it settled only by the 40s of the 20th century. In the meantime Ferenc Eckhart wrote his summary on the history of the doctrine of Holy Crown in 1941 which can be considered a fundamental work. In the fifties of the 20th century the second Eckhart-debate raged,³² which is said to have contributed to the declining health and the death of Ferenc Eckhart. The third Eckhart-debate took place on the survival and the message of the doctrine of the Holy Crown actually after the political transformation and it has been going on until the present day: in scholarly circles, on the corridors of the parliament and in esoteric circles dealing with the mystery of the Holy Crown. The views of Eckhart conflict at almost every point³³ with the school of legal history, for better understanding the two differing views are listed here in points.

The summary of the views of Ferenc Eckhart:

- The idea of the Crown symbolized the royal power till the end of the 14th century, so it did not symbolize state power of public law character, it expressed the joint power of the king and the estates only from the 16th century (according to Emma Bartoniek from the 13th–14th century already;
- the “faint separation” of the concept of the Crown started in the 13th century in relation to the Crown’s properties;
- he denied that the doctrine of the Holy Crown could be traced back to St. Stephen, the first formation of the doctrine of the Holy Crown could not be identified in his Admonitions;

– the Hungarian constitutional evolution had neither more nor less public law character than any other European one – the concept of the Holy Crown is not Werbőczy's invention;

– he admitted, that the Hungarian way differs from all European evolution due to its “Turkish type”, but he insisted that the Hungarian legal evolution was not isolate, the idea of the Crown emerged by the Czechs and the Polishes, as well as in England and France;

– it appeared in Hungary and by the Czechs at the same time, as a symbol of the state power;³⁴

– the concept of the Hungarian Crown developed under Polish and Czech influence, to compare the Hungarian conditions to the English ones is no more than “a phantasy of national arrogance”;³⁵

– he accused the school of legal history of lacking scholarliness.

Views of the school of legal history and Ákos Timon:

– the concept of the Hungarian Crown is an odd one out in the European evolution because it is connected to a real and Holy Crown, which means a spiritual power independent from the royal power, he stressed the mystery of the Crown, he thought it was the most unique product of the Hungarian constitutional evolution”;³⁶

– the Crown and the person of the king parted from the very beginning, so Timon did not accept the assumption, that the legal development of the Western countries had preceded the Hungarian one by centuries;

– the Hungarian – unlike the Western European – constitutional evolution always had a strong public law character;

– he agreed with Eckhart only on the fact that the doctrine was not Werbőczy's invention;

– he denied that the Hungarian nation had adopted its legal institutions from abroad;³⁷

– the importance of the Hungarian constitutional evolution can be compared only to the English one;

– this kind of personification of the Crown cannot be found anywhere in the world;

– the Hungarian spirit always possessed the strength of the public law attitude³⁸ and this concept (Zsolt Zétényi agrees too);

– his views come near to the national romanticism.

János Zlinszky agreed that the Hungarian state had been characterized by a divided and controlled central power from the very beginning, the feudalism based on private authority did not evolved, but rather the estates of realm with a public law character. Adding that connecting the Holy Crown to St. Stephen was simply a political necessity.³⁹ According to Zoltán József Tóth one cannot speak of a holy character of the Czech crown,⁴⁰ the crown is simply a symbol of the Czech monarch and the state, it is not connected to any kind of a real crown, while we frequently stress the faith i.e. the confidential element between the king and his subjects. This personal relationship was identified by Emma Bartoniek and Ferenc Eckhart as well. Tóth is in

the opinion that the concept of the Hungarian Holy Crown dates back earlier than those of the northern and northern-west Slavic crowns, it differs as to its content too because in the Slavic countries it embodies the relationship of the Crown's properties to the native country,⁴¹ unlike ours the relationship of the subjects to the state. Zoltán József Tóth dates the birth of the symbol representing the state which is independent from the king to the 11th century, Emma Bartoniek in the 13th–14th century, Eckhart to the 15th century. The views of Emma Bartoniek and Ferenc Eckhart have some parallel with each other, as both regarded the Crown as a symbol of the medieval Hungarian Christian state, but they differ as to the dates of the parting of the Crown and the king. Bartoniek puts a stronger stress on the uniqueness of the symbol. According to Emma Bartoniek, historian, bibliographer “the deep roots of this theory, which Timon had only a faint idea of, get back to the Admonitions of our king St. Stephen, and spread into the widest strata of the Hungarian nation at the beginning of the 20th century. For this reason we have not been able to shape our idea of the Hungarian state without the doctrine of the Holy Crown up to now”. The views of Emma Bartoniek are somewhere midway between the views of the school of legal history and those of Ferenc Eckhart. Her findings can be summarized as follows:⁴²

- The Crown appeared in the Admonitions, but it was not called holy;
- in the Admonitions the crown still belonged to the king, but notion of the king and that of the state were identical at that time;
- the royal power was extended by the extension of the concept of the Holy Crown,
- connecting abstractions to concrete objects is common in the culture of other European nations;
- in the 13th century it started to be mentioned as the country's Crown;
- the Crown expresses the faith between the king and his subjects, this idea stands in its focus, while from the 14th century the Crown embodies the relation of the territories to the homeland;
- Crown's superiority over persons has been noticeable from the beginning;
- the idea of the unification (of the king and the estates or of Hungary and its territories) evolved under the universalistic approach of the Middle Ages, when the Pope was thought to be the terrestrial head, the believers the limbs – this image is the image of Christi mysticum, but it could have evolved in the antique scholarship as well, in which the state was seen as a body;⁴³
- the concept the state as a “living orgasm” is to be found at other places as well;
- the Czech and Polish traditions are similar to the Hungarian ones, the Polish crown is holy as well, but it is perceivable only in the 14th century; the Hungarian doctrine dates back earlier;
- the idea, that the Crown is the heir to all properties, evolved in the 15th;
- as to its content the Hungarian doctrine of the Crown differs from all others.

It is worth lingering a while over the thought, that in contrast to the western evolution the estates of the realm of public law character grew roots here i.e. the characteristics of the Hungarian evolution, which were realized by István Bibó as well. Bibó analysed in his writings the “deformed Hungarian form” and the disorder of the re-

gional historical evolution in the region several times, and he reflected on the question, whether there had been something retarded in the mentality of certain peoples in the eastern region of Europe, or whether an explanation suggested itself to the historical cul-de-sac of some peoples. He dated the beginning of the disorder of the social evolution to the age of Werbőczy and he saw a fatal error in the fact that the lower nobility hated the peasantry. Though he stood very far from the titled nobility, but he saw himself emotionally as one of them. Thus it can be explained that Hungary created a system based on suppressing and rigid estates of the realm, which was capable of hindering the development of civil society and integrated in the Habsburg Empire.⁴⁴ Later the issue of the national independence is the one which redefines everything politically, as Bibó claims in his writings, so everything is subordinate to the national practicability and self-justification, culture and sporting events alike. We keep trying to achieve something as a nation.

PERSISTENCE OF THE DOCTRINE OF THE HOLY CROWN FROM 1946 TILL THE PRESENT TIME

According to Gábor Máthé Act I of 1946 can be regarded as a turning point, because with this act the nation regained its right to self-determination, and it is widely known that we drew on the provisions of this act at the political transformation as well. The republican form of government and the stabilization of democracy made no changes to the fact that the Holy Crown continues to be the public law symbol of the Hungarian state “as the representation of public law character of legal continuity”.⁴⁵

The Crown was moved away from Hungary to the United States during the World War II, and the concept continued to live in exile, until the United States gave it back in 1978.⁴⁶ At that time a two third majority regarded the returning of the Crown as a delightful event and only a small minority thought that the Crown was a symbol of the ‘high-society Hungary’.⁴⁷ In the Hungarian mass media it was mentioned as the Hungarian crown only the Radio of Free Europe spoke of the Holy Crown.

The concept of the Holy Crown got into the focus again after the political transformation in Hungary. From the 1990s, after the political transformation a series of lectures on the Holy Crown was given in the House of the Hungarians, the Foundation for the Country of the Holy Crown was established.⁴⁸ In 1988 a crown-reoffering took place in the Basilica on the occasion of the St. Stephen memorial year and in 1989 a procession was organized with a consecrated replica of the Holy Crown in Budapest *The Act I of 2000 on the memorial of the state foundation by St. Stephen and on the Holy Crown* was passed in 2000,⁴⁹ which stipulated that the Board of the Holy Crown should be established, headed by the President of the Republic, and its members be the Prime Minister, the President of the Parliament, the President of the Curia, the president of the Hungarian Academy of Arts, the President of the Hungarian Academy of Sciences and the President of the Constitutional Court. If the president of the Board is unable to attend the presidential duties are performed by the Board’s president by seniority.

The introduction to this Act reflects the importance of the Crown throughout the ages. “The generation for which the opportunity arises to step from one millennium of history into the other, looks back into the past to reckon the past millennium of the nation and it looks into the future alike to prepare for the forthcoming millennium. “One thousand years ago by crowning out first king St. Stephen the Hungarian nation united with the other nations of Europe in the Christian faith. Since then Hungary has been an organic part of Europe. This has been vital to the survival of the Hungarians and their decisive role over the centuries. Hungary rests on the state-founding work of Saint Stephen. On the basis of the work of Stephen I a flourishing state came into being in the Carpathian Basin. The Hungarian State holding up the attacks against the West over centuries contributed to the development of the Christian world. During the millennium we shaped our unmistakable unique culture, which is a vital part of the colourful community of European nations.” The act stipulates that the holy relic must be placed in the Building of the Parliament instead of the National Museum.⁵⁰ On the national holidays the Crown must be displayed to the public seen free of charge. It has to be mentioned that it is in the competence of the Board to decide on the place where the Holy Crown and the regalia are kept, to initiate measures for the conservation and restoration of the Holy Crown, to check whether instructions for preservation of the Holy Crown and the regalia are followed and to give assent to making a certified replica of the Holy Crown and the regalia as well as to a scientific examination of them. The Board performs its duties by involving the representatives of the relevant disciplines. Motions related to the Act were debated in the decisions 26/2000 and 535/B/1996 by the Constitutional Court and motions attacking the constitutionality of the Acts on the Holy Crown and the National Regalia were rejected.

In the opinions of many the renewal of the legal continuity failed to come about which led to social and moral problems. For this reason intellectual circles held an emergency meeting,⁵¹ in our country on the 8–9th October 2005, at which it was agreed that our country was in serious condition. They found that the legal continuity had to be renewed on the basis of the doctrine of the Holy Crown, so the Union for a New Hungary was created. A reference to the Holy Crown is included in the National Credo of the Fundamental Law as well. “We respect the achievements of our historical constitution and the Holy Crown, which embodies the constitutional continuity of Hungary and the unity of the nation.”

Many have discussed the issue so far, series of presentations have been given and university courses have run in connection with the evocation of the doctrine. Because of the scope of this study the author does not have the opportunity to summarize the message of all authors, which have been written on the topic of the concept of the Crown since the political transformations, but mentioning the most important views cannot be avoided.

Pál Horváth thinks “Ákos Timon made the contemporary Hungarian public thinking aware and made it a conviction in a wider sense, that we do have values measured by European scale, historically consecrated institutions, and we can add,

these becoming parts of the world heritage in a figurative sense ensure our survival in the family of the European legal culture in the 3rd millennium.”⁵² Zolt Zétényi⁵³ attached such an importance to the doctrine that he suggested establishing the discipline of the Holy Crown. He stressed that the doctrine is not linked to any form of government and it is not simply a legal statement, which could be withdrawn by a parliamentary decision. In his opinion it suits the spirit of the Hungarian nation in every aspect. His statements on the different views of Ferenc Eckhart and Ákos Timon could be agreed on, namely that „Hajnik and Timon were lawyers, devoted supporters and practitioners of the Hungarian public law. They loved and found the public law in history, while Eckhart, the historian looked in public law for the empirically perceptible history living in charters. Where history was not to be found, there he denied the existence of the public law”⁵⁴ Zétényi found the message of the doctrine of the Holy Crown in our days in the fact that it can generalize the communal idea of freedom in the form of right extension.

Lajos Rácz dealing with the role of symbols and heraldry found in his studies that on medieval coats of arms angels are to be found next to the Crown,⁵⁵ which refer to the conferred nature of power originating from God and to their role as mediators between Heaven and Earth. He noted that these are present in the Habsburg symbols of power alike. According to Gábor Máthé legal scholar, who took part in the preparation of Act I of 2000 as an expert, political transformations of 1946 and 1989 seem to reject the doctrine of the Holy Crown and the historical constitution, still those changes can be interpreted as upholding and cherishing of our traditions i.e. the legal continuity can be pointed out. Gábor Máthé stresses the doctrine’s European importance. In his studies he concludes,⁵⁶ that the Hungarian concept of the Holy Crown is one of the sovereignty theories because the nation confers its powers/ to the Crown, this is the first contract to have been made, the second is the fact of the coronation itself. If exercising sovereignty becomes impossible, the nation is entitled to take actions. We can recognize here either the philosophy of the Golden Bull or even the right of resistance established in the Magna Charta. Gábor Máthé refers to the fact that an isolated legal evolution is impossible and the Hungarians changed to its their need what was adopted from abroad, thus there are several independent works, which we can be proud of.⁵⁷

According to András Tamás „the doctrine of the Holy Crown is somewhat older than the sovereignty concept of Bodin. It is minimum such a big public law myth as the one of Bodin, but it assumes a major importance in the preservation of the Hungarian culture and statehood. Liberal minds tend to regard the doctrine of the Holy Crown as a mystery of the estates of the realm. The sovereignty of the estates of the realm enjoyed by the king did not solved the nation’s sovereignty if it did not correspond to the doctrine of the Holy Crown, but rather suppressed it”.⁵⁸

Béla Pokol, legal scholar and judge of the Constitutional Court, a participant of the constitutionalizing process in the 1990s claimed that the doctrine of the crown can be found in the constitutional development of other nations but it did not take on there such importance as in ours. He dates its separation from the crown later

than in other nations because while in the 1300s for other nations it meant the state of the country it meant for us the royal power at that time.⁵⁹ He came up with the idea promoted by others as well that the notion „corpus” is of ecclesiastic origin thus one can draw a parallel between the Church representing Christ and the Crown representing the nation „the Church as the mystic body of Christ and Christ as the head of the mystic body of the Church”.⁶⁰ In his views the Crown has been the symbol of the public law integrity and not of the regional integrity since 1867.

Gábor Pap, art historian, deals with the physical appearance of the Crown with its probable origin because there is a theory existing according to which the Crown was originally made up of two different parts and the upper part was added later to the lower part. The doctrine of the Holy Crown was discovered by the so-called esoteric circles, which dealing with the holy and mysterious nature of the Holy Crown analyse it and the other symbols alike. Domestic representatives of the mysterious and esoteric crown-theories scourge the academic views on the Crown and deal with the spreading of liberalism.

SUMMARY

Every nation has its own constitutional characteristics, which beyond the universal constitutional principles, match their legal theses to their national characteristics. For example the fact that in the American legal evolution the idea of the rule of law evolved parallel with the principle of the separation of power, or what model of constitutional court was established in a certain state, or whether the state interprets the relationship between the central power and the local governments in a centralized or decentralized form. The doctrine of the Crown as analysed above is a unique Hungarian invention, which does not substitute for other doctrines. Neither the sovereignty nor the separation of power, but it appears in a series of principles making the Hungarian constitutionality complete by supplementing these basic democratic criteria.

The tradition of the concept of the Holy Crown continues living in our constitution and it helps us to preserve our national identity in a globalized world order. It is a public law conglomerate, whose many meanings were unified inseparably by the elapse of time and which in its final form does not compare to any other crown doctrines. Werbőczy's Tripartitum was the first, which summarized the doctrine of the Holy Crown to a professional standard, though its content has been modified since then. The greatness of the Tripartitum lies in the fact that it did away with the legal particularism and held the country together in the time of the partition of the power. A summary of the existing laws was urged in that age, several ordinances were issued in this respect, like the Act XXXI of 1504 with the title “Decrees should be collected”, or the Act XX of 1507 bearing the title “A collection of decrees should be assembled”, or the Act LXIII of 1514 bearing the title “The decrees to be collected and amended and sent to the counties”.⁶¹

The doctrine of the Crown can be said to have its own life, independently from king, form of state and government equally. It ensures a place for us among the Euro-

pean Christian countries, and it makes us the owner of such a historical and constitutional past, which with its exceptionally deep roots traces back the concept of the Hungarian statehood to the foundation of the state, representing the sovereignty of the Hungarians in those historical times, when it existed seemingly subjugated under foreign powers. It is just as an important a public law principle as the separation of power and the principle of sovereignty. While the separation of power is about good governance and the ideal form of government carrying the message that individual despotism must be excluded from governance, the sovereignty examines who exercises the main power and it sends the message to other nations, that exercising power in its territory is impossible for any other state, thus meditating certain elements of the concept of the state. The doctrine of the Holy Crown though not a universal but a national myth represents the more than one thousand year old existence of the Hungarian statehood in such a way, that it does not exclude anyone from the Crown's body, who are connected to the historical past or the present in any form. It expresses the conferred and thus limited nature of the power, the integrity and independence of the country's territory. It expresses the need of the people that they want to be attached to a legitimate leader in such a democratic way, which enable to oppose to the "ruler" as well.

NOTES

- ¹ Tóth Zoltán József: *Megmaradásunk alkotmánya. A Szent Korona-eszme a magyar történelemben és közjogban*. Hun-idea, Budapest, 2007, 265. o.
- ² "According to this 15th Century conviction the people confers the king-making power to the Holy Crown, generally all its »effectiveness, importance, strenght«, even »mystery« , and this power comes from the Holy Crown to the ruler by the coronation with the consent of the people." Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Reprint sorozat, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 76. o.; Timon Ákos: *A Szent Korona elmélete*. Magánkiadás, Budapest, 2000, 20. o.
- ³ Tóth: *Megmaradásunk alkotmánya...*, i. m. 100. o.
- ⁴ *Szent István király legendája Hartvik püspöktől*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtudományi Intézet. sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=042_055_Hartvik
- ⁵ Hóman Bálint: *Szentkirály és Szentkorona*. 1938. In: Szent István, a Szent István évében megjelent és a királyi egyetemi nyomdában, 1938-ban nyomott kiadás digitális változata, amelynek alapja a Szent István Társulat/Kairosz Kiadó gondozásában 1998-ban megjelent reprint, nyolc darab illusztráció színes változatával. mek.niif.hu/07100/07139/html/0003/0013-22a.html
- ⁶ Uo.
- ⁷ Tóth: *Megmaradásunk alkotmánya...*, i. m. 123. o.
- ⁸ Bartoniek, i. m. 72–73. o.
- ⁹ Babus Endre: *Diszkrét Werbőczy-évforduló: Jogi hiszekegy*. HVG, 2014/33., 22. o.
- ¹⁰ The Act includes the following provision: "Further all decretes must be amended and collected, the rights in written form must be presented to the king, after presenting accepted, sealed and sent to the counties." *1000 év törvényei*. www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=1360
- ¹¹ *500 éves a Tripartitum*. www.ogyk.hu/hu/blog/posts/500-eves-a-tripartitum
- ¹² Babus, i. m. 22. o.
- ¹³ *500 éves a Tripartitum*, i. m.
- ¹⁴ Thúrőczy János krónikája, 1488.

- ¹⁵ Ezt felismeri Bartoniek Emma, Eckhart Ferenc és Tóth Zoltán József is.
- ¹⁶ Bertényi Iván: *A magyar korona története*. Népszerű történelem sorozat, 3. bővített kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986, 164. o.
- ¹⁷ Timon, i. m. 14. o.
- ¹⁸ Eckhart Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941, 196. o.
- ¹⁹ Bartoniek, i. m. 77–80. o.
- ²⁰ Babus Endre: *Diszkrét Werbőczy-évforduló: legendás és elátkozott*. HVG, 2014/33., 21. o.
- ²¹ Kis Miklós: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Kisnemes fogalma. mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-539.html
- ²² Máthé Gábor: *A Szent Korona-eszme. Parafrázis*. In: Eckhart Ferenc emlékkönyv. Szerk.: Mezey Barna, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 285. o.
- ²³ Babus: Diszkrét Werbőczy-évforduló: legendás és elátkozott, i. m. 22–23. o.
- ²⁴ Eckhart Ferenc: *Magyarország története*. Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1933, 144. o.
- ²⁵ Act XVIII. of 1635, the power to make laws and statutes rests with the king and the country, private rulings are null and void. As the power to law and statutes lies in the competence of the king and the nation, rulings issued by individuals in their own interest may not oblige for anyone in the country: 1. § It was stated that acts, articles and statutes disregarding title number three of the second part or title number two of the third part of the Triple Book should not be enforceable, and lacking royal approval and assent are null and void. www.1000ev.hu
- ²⁶ The most important feature of the old royal properties e.g. cities is that they are directly subordinated to the Crown, so they cannot be granted to and become the property of landowners, Ferenc Eckhart makes the same statement.
- ²⁷ Táncsics published his views in his own newspaper, The Workers' Paper in 1848.
- ²⁸ Zétényi Zsolt: *A Szentkorona-eszme időszzerűsége*. www.kincseslada.hu/magyarsag/content.php?article. 279
- ²⁹ Kardos József: *A Szent Korona-tan és a legitimizmus*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2012, 46. o.
- ³⁰ According to Emma Bartoniek witnesses are obliged by the Holy Crown to tell the truth in the 14th century already.
- ³¹ Veres András: The unconditional respect for facts and causality, the admiration for the well defined method, the almost over-scrupulous denial of competences, the belief in the impossibility of logical and empirical evidences. These criteria are satisfied by the sciences, thus they became the example and the standard. Veres András: *A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában*. Ponticulus Hungaricus, 2011/10. members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/karinthy-tudomany.html
- ³² Tóth Zoltán József: *Az Eckhart-vita időszzerűsége*. Iustum Aequum Salutare, 2007/1. III. 156. o. ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20071sz/ias_153_164.pdf. The second Eckhart debate took place in the 1950s with the purpose of the condemnation of the Hungarian political and constitutional systems before 1945 (except for those which were regarded as revolutionary and progressive).
- ³³ Saying exactly the debate raged between Ferenc Eckhart and the views of school of legal history, because Timon has died in 1925. Another source of conflict between Ferenc Eckhart the school of legal history were their contrasting viewpoints on the Golden Bull, Ferenc Eckhart attached little importance to it as well t. Eckhart's views. In: Tóth: *Megmaradásunk alkotmánya...*, i. m. 175–185. o.
- ³⁴ Kardos, i. m. 58. o.
- ³⁵ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1946, 240. o.
- ³⁶ Timon, i. m. 15. o.; Tóth: *Megmaradásunk alkotmánya...*, i. m. 182. o.
- ³⁷ While anointing was used for coronation ceremonies in Europe, the Holy Crown was used for ceremonial blessings. The Crown as the symbol of the state appeared in a contract made with Veneto in 1381.
- ³⁸ Timon, i. m. 10. o.
- ³⁹ Zlinszky János: *Történeti alkotmányunk fejlődése*. Magyar Szemle, Új folyam, 2002/3–4. www.magyar-szemle.hu/cikk/20060815_torteneti_alkotmanyunk_fejlodes_1_resz; Tóth: *Megmaradásunk alkotmánya...*, i. m. 181. o.; Tóth Zoltán József: *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig*. Adalékok a Szent Korona-eszme történetéhez. ÚtraValó – Pázmány Péter Elektronikus

- Könyvtár, 95. o. www.ppek.hu/konyvek/Toth_Zoltan_Jozsef_Magyar_kozjogi_hagyomanyok_es_nemzeti_ontudat_1.pdf
- ⁴⁰ Tóth: Megmaradásunk alkotmánya..., i. m. 216. o.
- ⁴¹ Bartoniek, i. m. 71. o.
- ⁴² Uo. 67–85., 173. o.
- ⁴³ Uo. 77. o.
- ⁴⁴ Bibó István: *A magyar fejlődés útja a szabadságharcig*. In: Szilágyi Sándor: Bibó István. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001, 138., 179–180. o.
- ⁴⁵ Máthé, i. m. 295. o.
- ⁴⁶ Return of the Crown on 6th January. “The United States guarded the treasure at eight different places by the American army between 1945 and 1953, then they were stored in a strongroom in Fort Knox in Kentucky. The American leaders had been pondering to give the Crown of St. Stephen back to Hungary from the beginning of the seventies but the conditions were fulfilled only in the second part of the decade.” www.magyaralmas.hu/napok/szentkoronahazaterese
- ⁴⁷ According to the opinion polls the Crown is still the strongest symbolic object for the Hungarian population. www.delmagyar.hu/belfold_hirek/szazadveg_felmeres_szechenyi_es_a_szent_korona_szimbolizalja_magyarorszagot/2214535/
- ⁴⁸ www.szentkoronaorszaga.hu/hun/news.php
- ⁴⁹ The Board meets as necessary but at least once a year. The President convenes the Board. At least the presence of 3 members of the Board is necessary for a quorum, the Board passes its decisions by a simple majority. The members of the Board do not get any remuneration, the Board defines the detailed rules of its operation itself.
- ⁵⁰ The cloak is stored in the Hungarian National Museum.
- ⁵¹ Gréczy Zsolt: *Bajokra Szent-Korona-tan. Értelmiségiek válságtanácskozása*. Népszabadság, 2005. október 12. article.wn.com/view/2005/10/12/Bajokra_Szent_Koronatan/
- ⁵² Horváth Pál: *Horváth Pál beszéde a dr. Timon Ákos-emléktábla avatásán 2000. augusztus 27*. In: Tóth: Magyar közjogi hagyományok..., i. m. 15. o.
- ⁵³ Zétényi, i. m.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Rácz Lajos: *Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban*. In: Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Cserny Ákos, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó Zrt., Budapest, 2013, 425. o.
- ⁵⁶ Máthé, i. m. 282. o.
- ⁵⁷ Uo. 281.
- ⁵⁸ Tamás András: *Közjogi mítoszok*. In: Szuverenitás és alkotmány. Formatori iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilényi septuagenarii. Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Hajas Barnabás, Schanda Balázs, PPKE JÁK – Szent István Társulat, Budapest, 2006, 467–468., 475. o.
- ⁵⁹ Pokol Béla: *Alkotmányozás és a Szent Korona-eszme*. jesz.ajk.elte.hu/pokol43.html
- ⁶⁰ Uo.
- ⁶¹ www.1000ev.hu.

REFERENCES

Fundamental Law of Hungary (2011. április 25.)

A nemesi osztály belső tagozódása. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja, főszerk.: Paládi-Kovács Attila, a kötet szerzői: Balázs Kovács Sándor, Bencsik János, Faragó Tamás, Fülemlé Ágnes, Jávör Kata, Katona Imre, Kocsis Gyula, Mohay Tamás, Molnár Mária, Nagy Varga Vera, Paládi-Kovács Attila, Sárkány Mihály, Szabó Piroska, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós, Tóth Zoltán. mek.niif.hu/02100/02152/html/08/84.html

A Tripartitum szövege a Szegedi Tudományegyetem honlapján, staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm.

Zlinszky János: *A Szent Korona-tan és a nemzeti szuverenitás. Alkotmányunk történeti gyökerei*. In: Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére. Szerk.: Cserny Ákos, Nemzeti Közszerológati és Tan-
könyvkiadó Zrt., Budapest, 2013.

1514. évi LXIII. törvénycikk a decretumok összegyűjtendők és kiigazitandók és az egyes vármegyéknek megküldendők.

1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmiek.

1930. évi XXXIV. törvénycikk a törvénykezés egyszerűsítéséről.

2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékérről és a Szent Koronáról.

Zéman Zoltán

Új lendületben a gazdaságtudomány

Economics on New Growing Way

Összefoglalás

A tanulmány kiemeli az oktatási, képzési reformok szerepét, hogy figyelmet kell fordítanunk a globalizált világ gazdaság és gazdálkodásszervezés kihívásait ellensúlyozó gazdaságtudományi újszerűségek tudományterületi kapcsolatrendszerére, amely hazánkban újszerű szemléletet és gondolkodást igényel. A gazdaságtudományi szakok jelentős igényt elégítenek ki, nemcsak a vállalati szférát megcélózva, hanem intézményi szinten is a legnépszerűbbek közé tartoznak a magyar felsőoktatásban.

Summary

The role of reforms in education and training is emphasized in the study and the attention is called to the fact that we should recognize the need to set up a system of disciplinary interrelationships in economics to offset the challenges posed by the globalized world economy and by economy management, and this requires a new approach and practice in Hungary. The various fields of economics satisfy a significant demand and are among the most popular not fields of study chosen in Hungarian higher education not only for the reason of working in the corporate sector, but also at an institutional level.

A bolognai rendszer tartalmi sarokköve volt a minőségi oktatás, a gyakorlatorientált képzés, az élethosszig tartó tanulás elemeinek bevezetése. Nyugaton az évszázadok

PROF. DR. ZÉMAN ZOLTÁN PhD, egyetemi tanár, intézetigazgató, Szent István Egyetem (zeman.zoltan@gtk.szie.hu).

alatt letisztult felsőoktatási célok és alapelvek értelemszerűen semmi újat nem jelentettek, hiszen az intézményesített felsőoktatási rendszerünk sok olyan elemet magában hordozott, melyek segítették a megnevezett paraméterek kialakítását, illetve a működtetés már rég megtalálta a korszerű oktatási módszertant. Magyarországon a bolognai átalakítási folyamat még közel sem ért véget, hiszen a tapasztalatokat a gyakorlat hozza meg, éppen ezért kiemelt fontosságú volt az érintett szakok áttekintése, az ismeretkörökből származtatható kompetenciák megnevezése. Nemzetközi viszonylatban már több mint tíz éve foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel, a magyar felsőoktatásban működő szakok esetében most érkezett el. Ez a többszintű¹ átalakítás, pontosabban kialakítás a jövőben kiemelt jelentőséggel bírhat a tudomány, az oktatás és a gyakorlat hármas egységének dinamikus és induktív kapcsolatára. A kialakított kompetenciakörök vertikális és horizontális kapcsolatrendszerre, valamint a közöttük lévő összefüggések nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a felhasználók (munkaerőpiac) sokkal jobban átlássák azt a kimeneti tudást, amivel egy végzett hallgatónak rendelkeznie kell a közgazdaságtan szerteágazó rendszerében. Ennek a megvalósítására törekedett a Magyar Rektori Konferencia Gazdaságtudományi Bizottsága is. Véleményem szerint a rendeletben megjelent új képzési követelményrendszer komoly és hatékony reformot is magával von az oktatásban, valamint nagymértékben segíti a fokozatváltás programját. A jövőben ki kell emelni az oktatási, képzési reformok szerepét, ugyanakkor figyelmet kell fordítanunk a globalizált világ gazdaság és gazdálkodásszervezés kihívásait ellensúlyozó gazdaságtudományi újszerűségek tudományterületi kapcsolatrendszerére, amely a nyugat-európai és amerikai gyakorlatban nem ismeretlen, de hazánkban újszerű szemléletet és gondolkodást jelent. A gazdaságtudományi szakok komoly igényt elégítenek ki, nemcsak a vállalati szférát megcélozva, hanem intézményi szinten is a legnépszerűbbek közé tartoznak a magyar felsőoktatásban. Az alapszakos hallgatók száma hozzávetőleg 40-45 000, mesterszakon pedig 8-9000 hallgató folytatja tanulmányait. A nappali képzésre felvettek száma kisebb mértékben csökkent, de a visszaesés szinte mindenhol tapasztalható, és a negatív demográfiai trend sajnos újabb csökkenést hozhat.

A fent leírtakból következően a képzés és az alkalmazás dimenzióit egyre nagyobb mértékben össze kell hangolni, azaz interaktívvá kell tenni. Ez óriási feladat, amely a tudásátadás módszertanát is érinti, miközben a globalizáció is jelentős hatást gyakorol a tradicionális oktatási gyakorlatokra, rendszerekre. Csak az a lehetőségünk maradt, hogy ezeket fejlesztve hatékony és interaktív tudásmenedzsmentet építsünk fel, mert ez lesz a versenyképesség alapja, azaz a tudásátadás hatékonysága és időbeli gyorsasága. A kompetenciákat csak úgy lehet elsajátítani, ha megteremtjük hozzá azt az alapot – gyakorlati vagy akár duális hátteret, megfelelő módszertannal –, amelynek segítségével a hallgatók ezek birtokába juthatnak. Vagyis a jelenlegi szakok keretében működő oktatási programjainkhoz gyakorlatban megvalósítható interaktív képzési programokat kell kidolgozni, ezeket intézményi szinten fejleszteni, akár külső kihelyezett gyakorlati tanszékek létrehozásával is.² Ez hozhatja magával azt a szinergiát, amely segítségével az előbb említett háttér megvalósítható. Erre már ma is találunk egy-két példát, amikor egy egyetem kutatóintézetével vagy vállalattal létesít ilyen

jellegű kapcsolatot, az újdonság erejével hathat az is, amikor ez a folyamat kétirányú kapcsolattá válik. Ilyen az MNB és a Corvinus Egyetem elmúlt hónapokban létrejött, makrogazdasági pénzügyekkel foglalkozó tanszéke. Ezeknek az együttműködéseknek a segítségével folyamatossá, igényszerűvé és erőteljesebbé válhat képzésünk gyakorlatorientáltsága. Megjegyzendő, számtalan külföldi példát ismerünk arra, hogy az országok nemzeti bankja támogatja az adott ország oktatási rendszerét, és részt vesz a képzésekben: ilyen például a Bank of England együttműködésének kialakítása a Warwick Business Schoollal. A gazdasági képzések, különös tekintettel a pénzügyi képzéssel foglalkozó szakok stratégiáinak kidolgozásánál jól hasznosíthatók azok a kutatási tapasztalatok, eredmények, melyek megmutatják a szükséges fejlesztési igényeket a gazdaságban. Érdemes arra a tényre is felhívni a figyelmet, hogy azokban az országokban, melyek hatékony pénzügyi képzést szeretnének megvalósítani, illetve országos szinten kívánják értékelni annak hatásait, ez a kérdés fontos prioritást kap társadalmi és gazdasági szinten egyaránt. A gazdaság irányítóinak módjukban áll meghatározni az adott ország gazdasági fejlődésének, emellett oktatási kultúrájának potenciális szükségleteit, és feltérképezni mindazokat a hiányosságokat, amelyeket azonosítva gazdaságfejlesztési döntéseket hozhatnak. Ezért a pénzügyi képzés stratégiájának óriási szerepe van az egész oktatási rendszerre nézve.³

Mindezek kidolgozásában sokszor nagy léptű előrehaladások történnek ugyan, de a módszertani kérdésekről sokszor elfeledkeznek, vagy egyáltalán nem foglalkoznak velük. Véleményem szerint minél nehezebb egy ismeretanyag, annál inkább oda kell figyelni a tudásátadás vagy a tudás megszerzésének folyamatára, azaz nem szabad megfeledkezni a módszertani háttérrel az amúgy is nehéz területekkel kapcsolatban. Megjegyzendő, hogy minél gyorsabban fejlődött egy társadalom, annál nagyobb igény jelentkezett arra vonatkozóan, hogy a gazdasági-pénzügyi viselkedésben rejlő mikro- és makrogazdasági kockázatokat mérsékeljék. Természetesen, a kutatások esetében is csak akkor lehetünk előremutatók, ha a gazdaságtudomány területi megközelítéséből olyan alkalmazható eredmények születnek, amelyek előrébb viszik a problémamegoldásokat a gyakorlati életben is. Így a doktorképzésben is létezik olyan nemzetközileg már elfogadott program – és itt kiemelkedő példaként hoznám az MNB kialakításában szervezendő, egy kiemelt külföldi egyetem akkreditált programjával együttesen szerveződő (DProf) képzést –, amely a transzdiszciplinaritást hangsúlyozva, teljesen más tudományos szemszögből ad lehetőséget a problémák összefüggéseinek feltárására. Sokszor bizonytalanságot okoz a társadalomtudományok és a gazdasági tudományok területén az, hogyan lehet oktatási programokban (doktori) összehangolni a multi-, interdiszciplináris és a transzdiszciplináris kérdésköröket. Megjegyzendő azonban az is, hogy a felgyorsult gazdaságban ezek – még egyszer kiemelve a tudásátadás módszertanát, amelynek minden területen, beleértve a „nemzetköziesedést” is, meg kell újulnia – előbb igényként, majd követelményként jelennek meg. Mindezeket figyelembe véve, nem attól értékelődünk fel a nemzetközi palettán, hogy hány külföldi hallgatónk van, hanem milyen nemzetközi igényű programokat tudunk kiajánlani a világpolgároknak. Úgy gondolom, a külföldi vendégoktatók és professzorok alkalmazása, a doktori programokhoz való kapcsolódásuk mindezt nagymértékben segítheti.

Ebben szintén élen jár az MNB oktatási programot támogató törekvése; ilyen például a geopolitikai kurzusok kapcsolódási pontjainak megtalálása, valamint nemzetközi szintű irányultsága. Megjegyzendő, hogy egyetlen akkreditációs követelményt sem sértve befogadásra került a Doktori Iskolában. Ez azért egyedülálló, mert európai viszonylatban ilyen magas szinten (doktori programhoz) történő illesztése tudomásom szerint még nem történt meg. Ebben a folyamatban ugyan élen jár az Egyesült Államok és Ausztrália, de most már elmondhatjuk, van egy olyan magyar példa is, amely „kiforrhatja” magát. Megjegyzendő, hogy az ilyen jellegű tevékenység, mint amit az MNB vezetése felvállalt, a nyugati országokban (mint mecenatúra) több évszázad alatt fejlődött ki a civil szféra támogatása révén.⁴ Az egyes intézmények a belülről kifelé irányuló totális sovinizmusukkal magukat fosztották meg az együttműködés komoly előnyeitől és lehetőségeitől, de a jelenlegi felsőoktatási intézményi átalakításban kénytelenek ezzel élni. A nyugati országok egyetemei nem zárkóznak el egymástól, egymás módszereinek, tananyagainak átvételétől. Ezért van az, hogy például Philip Kotler *Marketingmenedzsmentje*, a Sydsaeter–Hammond szerzőpáros *Matematika közgazdászoknak* vagy Brealey és Myers *Modern vállalati pénzügyek* című könyve az egész nyugati világban forgatott és elfogadott tananyag minden közgazdasági karon.⁵ A hasonló együttműködésben szerveződő ilyen jellegű kutatások (nemzetközi programok elemzése, értékelése) és a doktori programok olyan újszerű és innovatív tudományos eredményeket vetíthetnek előre, melyek a makro- és mikroszinten komoly információkat adhatnak a tudományterületekhez.

A szakmai fórumokon már többször hangsúlyozottan említettem, hogy a jövőben kiemelt jelentőséggel bír a tudomány (sciences), az oktatás (education) és a gyakorlat (best practice) hármas egységének dinamikus és induktív kapcsolata. Természetesen ez akkor működik igazán, ha növeljük a közöttük lévő kapcsolati és funkcionális hatékonyságot. Ebben a folyamatban kiemelkedően fontossá válik a tudásátadás módszere, annak hatékonysága. Ez nem azt jelenti, hogy nincs időnk oktatni vagy tanítani, hanem azt, hogy gyorsan kell elsajátítanunk a számunkra legfontosabb ismereteket, és mindezt minőségben, versenyképes tudással. Erre irányul a folyamatos kompetenciafejlesztés is, mely továbbra is támaszkodhat a kutatások által megalapozott tudásátadásra.

Ugyanakkor megjegyezném, hogy új elemként jelenik meg a tudásmenedzsment kultúrájának, módszerének didaktikus következetes és folyamatos fejlesztése – ahogy azt az igazi nagyok művelik (pl. Oxford, Harvard, a skandináv országok) –, ehhez járulhatnak a kutatások hatékony tudástranszferek működtetésével.

Mit is kell értenünk a tudásmenedzselésen?

A tudásalapú folyamat menedzselése kétirányú feladatot határoz meg:

– egyfelől a külső szereplők interaktivitásának fokozására irányul (pl. a munkaerőpiacot kiszolgáló szinergikus kompetenciafejlesztés), ebben benne van a gyakorlati orientáltság és az élethosszig tartó ismeretkör-bővítés, azaz tanulás is;

– másrészt az adott szakok és tudományos programok belső működési mechanizmusához – természetesen nem figyelmen kívül hagyva a tudományos igényességet – való illesztést jelenti, ami így magában foglalja az innovatív gondolkodást az oktatás

területén. Az előbb említett egységek – tudomány–oktatás–gyakorlat–módszertan–innovatív tudománypolitikai gondolkodás – ilyen jellegű szemlélete komoly előrelépést jelenthet a minőségi felsőoktatásban. Tehát szakítanunk kell a „hagyományos” oktatási formákkal.

Következésképpen azt is mondhatnánk, hogy a jövő tudásfejlesztésének egyik mozgatórugója ezen egységek összhangja lesz, ami természetesen meghatározóan hat majd a felsőoktatás minőségére is. A nyugati társintézményeknél, ahol tanári végzettséggel oktatnak, tanévenként legalább egy országos oktatás–módszertani, tanulás–módszertani konferenciát rendeznek az oktatóknak. Mindezekből adódóan nem véletlen, hogy a nyugati felsőoktatás Amerikától Ausztriáig ilyen szempontból is teljesen egységesnek tűnik. Mindenütt érvényesül a minőségi oktatás, a gyakorlatorientált képzés, az élethosszig tartó tanulás alapelve, mindenhol teret nyertek olyan korszerű oktatás–módszertani megoldások, mint az informatikai támogatás, a kooperativitás, a tanár–diák kapcsolat, a játékosítás, interaktivitás és számos egyéb korszerű módszer. Tulajdonképpen a felsőoktatás minőségét, véleményem szerint, a következő öt alapvető komponens szabja meg:

1. az oktatók felkészültsége;
2. a hallgatók tudásának minősége;
3. az oktatási rendszer mint intézményrendszer működésének hatékonysága;
4. a könyvek, tankönyvek és digitális tananyagok korszerűsége;
5. az alkalmazott módszertan – amely meghatározza a tudásátadás és tudásmegszerzés gyorsasági fokát – illeszthetősége a gazdasági és társadalmi szintekhez.

Elmondhatjuk a magyar felsőoktatást vizsgálva, hogy az első három komponens fejlesztése is óriási feladat – bár intézményenként igen eltérő viszonyokat találunk –, ami természetesen nem jó, de még elfogadható. Viszont a tananyag és az alkalmazott módszertan már nem egységes, következésképpen ez egyaránt mennyiségi és minőségi probléma is.⁶ Ismételten fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a Magyar Nemzeti Bank mecenatúrájával történelmi fordulatot fog előidézni nemcsak a közgazdasági felsőoktatásban, hanem az egész magyar felsőoktatásban. Ha bebizonyosodik, hogy igenis van a korszerű tananyag előállítására olyan modell, illetve az alkalmazhatósághoz társítható intézményi struktúra, ami önfinanszírozó, korszerű és folyamatosan megújuló a közgazdasági felsőoktatásban, akkor bizonyára a többi tudományág területén működő felsőfokú intézmények is átveszik ezt a gyakorlatot. Ugyanakkor senki sem gondolhatja komolyan azt a kritikát, mely szerint a MNB ezzel a mecenatúrájával sérti az intézményi autonómiát és tanszabadságot. A tudománynak, és végső soron a gyakorlatnak, tehát a való életnek meg kell vitatnia az új gondolatokat, új megközelítéseket, újszerű megoldásokat. A magyar innovációk mindig fontos szerepet játszottak és játszanak a világ fejlődésében, még akkor is, ha többnyire elszigetelt, egyéni, zseniális, szellemi erőfeszítések eredményeiről beszélhetünk. A közeljövőben azonban a zsenik felfedezése mellett tömegek (ha nem is a zseniális) szellemi erőfeszítéseit, tömeges tudást igényelnek az innovatív fejlesztések széles körű megismerése, alkalmazása, használata. A várható radikális technikai, technológiai fordulathoz megalapozott, széles körű, az egész társadalmat átfogó tudásra van szükség. Az okos-

eszközök és innovatív megoldások csak okos, felkészült társadalmakban működnek és működtethetők. Aki kimarad a felkészülésből, az lemarad a fejlődésben. A közeljövő meghatározó feladata lesz a minőségi tudás előállítása és megfelelő menedzselése, melynek színterei nyilvánvalóan csak az egyetemek lehetnek. Ez esetben a konkrét pénzügyi ismeretek bővítésében az állam vagy a pénzintézetek által támogatott oktatási formák, ismeretterjesztő anyagok lehetséges eszközt jelenthetnek a helyzet javítására, amit az MNB kötelességtudóan bevállalt, illetve igyekszik teljesíteni. A magyar gazdaságpolitikai modellben nemcsak a fiskális és a monetáris politika összehangolásában, hanem az előbb vázolt oktatási kérdésekben is igyekszik minél nagyobb támogatást nyújtani a jegybank.⁷

Összességében tehát elmondható, hogy a pénzügyi ismeretek szintje befolyásolja a gazdaság stabilitását,⁸ ezért számos fejlett ország jegybankja vállal aktív szerepet a lakosság pénzügyi ismereteinek növelésében, a pénzügyi kultúra fejlesztésében, annak terjesztésében.⁹ Természetesen bőven van még feladat és teendő, de mindenképpen nagyot léptünk előre. Megjegyzendő azonban az, hogy mindig lesznek újabb feladatok, a környezet és a világ változásának függvényében, és ezeket a változásokat kell jól menedzselnünk, hogy a legjobbat hozzuk ki a gazdaság és magunk fejlődése érdekében.

JEGYZETEK

- ¹ *The Case for Financial Literacy in Developing Countries. Promoting Access to Finance by Empowering Consumers.* The World Bank, DFID, OECD CGAP, Washington, 2009; Lentner Csaba: *Magyarország jobban teljesít. Főszerkesztői beköszöntő.* Polgári Szemle, 2014/1–2.; Lentner Csaba: *Szemelvények a regnáló magyar közpénzügyi rendszerről – intézményi és nemzeti történeti háttérrel.* In: Állam – válság – pénzügyek. A pénzügyi piac szabályozásának és felügyeletének aktuális kérdései. Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány, Győr, 2015; Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban.* Pénzügyi Szemle, 2015/1.
- ² Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban.* In: „A tudomány és a gyakorlat találkozása.” Kautz Gyula Emlékkonferencia kötete. Szerk.: Tompos Anikó, Ablonczyné Mihályka Livia, 2014. <http://kgk.sze.hu/a-tudomany-es-a-gyakorlat-talalkozasa>
- ³ Bárczi Judit – Zéman Zoltán: *A pénzügyi kultúra és annak anomáliái.* Polgári Szemle, 2015/4–6.; Borszéki Éva: *Nemzetközi pénzügyek.* Egyetemi jegyzet, Szent István Egyetem, Gödöllő, 2010.
- ⁴ Lentner– Szegedi–Tatay: *Társadalmi felelősségvállalás...*, Pénzügyi Szemle, i. m.; Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *A központi bankok társadalmi felelőssége.* Vezetéstudomány, 2015/9–10.
- ⁵ Czako Ágnes – Husz Ildikó – Szántó Zoltán: *Meddig nyújtózkodjunk? A magyar háztartások és vállalkozások pénzügyi kultúrájának változása a válság időszakában.* BCE Innovációs Központ Nonprofit Kft., Budapest, 2011; *The Case for Financial Literacy in Developing Countries. Promoting Access to Finance by Empowering Consumers.* The World Bank, DFID, OECD CGAP, Washington, 2009.
- ⁶ Lentner: *Szemelvények a regnáló magyar...*, i. m.
- ⁷ Lentner: *Magyarország jobban teljesít...*, i. m.
- ⁸ Borszéki, i. m.; Czako–Husz–Szántó, i. m.
- ⁹ Béres Dániel: *A pénzügyi kultúra – mi is ez valójában?* Pénzügyi Szemle, 2013. június 20. www.penzugyi-szemle.hu/vitaforum/a-penzugyi-kultura-mi-is-ez-valojaban

*Czeplédi Csilla – Marosné Kuna Zsuzsanna –
Kollár Péter – Miskolciné Mikáczó Andrea –
Varga Erika – Zéman Zoltán*

A vállalkozói ismeretek oktatásának helyzete a magyar felsőoktatásban

Educational Conditions of Entrepreneurship Knowledge in Highly Education

Összefoglalás

Negyed évszázad után, 2014-re elérkeztünk oda, hogy a magyar felsőoktatás nemzetgazdaságunk jelentősebb ágazatainak egyike, és a lehetőség adott arra, hogy létrejöjjön Közép-Európa egyik legjobb felsőoktatási rendszere. A hazai felsőoktatásnak minél előbb fel kell vennie a globális világ által megkívánt tempót, a rendszerben lévő lehetőségek maximális kiaknázásával, az értékmegőrzés és értékteremtés szem előtt tartásával, hogy az erőforrások hatékony felhasználása mellett egy magasabb minőséget nyújtó, teljesítményelvű és a gazdasági szereplők, köztük a vállalkozói réteg igényeit is kiszolgáló rendszer jöjjön létre. Jelenlegi tanulmányunk célja az, hogy bemutassuk a vállalkozói ismeretek oktatásának felsőoktatásbeli jelenlegi állapotát, körülményeit. Vizsgálataink során összegyűjtöttük mindazokat az európai és nemzeti jelentéseket, dokumentumokat, amelyek a vállalkozási ismeretekkel, és különösen azoknak a felsőoktatásban való oktatásával kapcsolatosak. Elvégezzük a magyar felsőoktatási intézmények vállalkozói ismeretek oktatását célzó tantárgyai programjainak tartalomelemzését, melyet esettanulmányok egészítenek ki.

CZEGLÉDI CSILLA, MAROSNÉ KUNA ZSUZSANNA, KOLLÁR PÉTER, MISKOLCINÉ MIKÁCZÓ ANDREA, VARGA ERIKA, ZÉMAN ZOLTÁN, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő.

Summary

After a quarter of a century we achieved in 2014 that the Hungarian higher education was one of the more significant sectors of our national economy, and it is possible that there will be created in Hungary one of the best higher educational systems in Central Europe. Our higher education should take up, as soon as it is possible, the pace which is required by the global world, and it should do it in such a way that, by maximal exploitation of the possibilities, hidden in the system, considering conservation and creation of values by effective utilizations of the resources, a system is to be created, which provides higher quality, is performance-based, and meets the needs of the economic operators, among them the ones of the entrepreneurs. Our goal with the present study is to disclose the present state and circumstances at the higher education of the instruction of the subject: entrepreneurship. During our investigation we collected all the European and international reports, documents, which are related to the entrepreneurship and particularly to its instruction at higher education. We carry out a content analysis of the programs of subjects, which aim to provide instruction concerning entrepreneurship. The analysis is supplemented by giving information about case studies (good practices).

BEVEZETÉS

Az EU definíciója szerint:¹ „A vállalkozás az egyén azon képessége, melynek segítségével a gondolatokat tettekké formálja. Egyszerre jelent kreativitást, innovációt és kockázatvállalást, valamint projektek megtervezését és végrehajtását a célok elérése érdekében. Segít mindenkinek a mindennapi élet során, otthon és a társadalomban egyaránt; a munkavállalókat ráébreszti munkájuk összefüggéseire és a lehetőségek jobb kihasználására, valamint a vállalkozók esetében jó alapot nyújt társas és kereskedelmi tevékenység elkezdésére.” Manapság elfogadott tény, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés egyre inkább a társadalomban, az innovációban és a vállalkozásokban rejlő tudás minőségétől és mennyiségétől függ. A vállalkozó szellem egyre inkább a visegrádi régió gazdasági fejlődésének és fejlesztésének mozgatórugójává válik, és a mai világ kihívásaira adott megoldások egyikét jelenti, jelentheti. A vállalkozók azonban nem születnek (még ha fontos is néhány veleszületett személyiségjegyet), hanem oktatás és képzés során válnak azzá. A vállalkozási ismeretek felkészítik az embereket arra, hogy felelős és vállalkozó szellemű egyénekké váljanak, és segít az azon készségek, tudás és attitűd fejlesztésében, amelyek szükségesek a kitűzött célok eléréséhez. Bizonyítható, hogy a vállalkozói tudással, készségekkel és kompetenciákkal felvértezett egyének könnyebben találnak munkát. A vállalkozói ismereteket tanuló fiatalok esetében jóval nagyobb az esélye egy saját cég alapításának. Nyilvánvaló, hogy a vállalkozói ismeretek oktatásának szintje jelentős mértékben befolyásolja a vállalkozások körének bővülését, azok működésének eredményességét, ezért tehát a

minőségi oktatás az oktatási intézmények, köztük az egyetemek egyik legfontosabb feladata. A Visegrádi Alap egy projektje keretében vizsgáltuk az üzleti képzés felsőoktatási helyzetét. A központi projekt fő célja, irányvonala az volt, hogy megállapítsa, az innovatív vállalkozói ismeretek oktatása mennyiben és hogyan hat a visegrádi régió jövőbeni prioritására.

A VÁLLALKOZÁSOK ÉS A VÁLLALKOZÓI ISMERETEK OKTATÁSÁNAK SZEREPE A FELSŐOKTATÁSBAN

A vállalkozások alapításának ösztönzése egyre inkább szerephez jut a gazdaság fejlődésében. Az újonnan alapított/létrehozott munkahelyek jelentősen hozzájárulhatnak a helyi munkaerőpiac erősítéséhez, mert ezek az új munkahelyek gyakran ott találhatók, ahol maguk a vállalkozók is laknak/élnek és folytatják tevékenységeiket. A vállalkozói tevékenységet végzők bővülése és a gazdasági növekedés között pozitív összefüggés van. Az innováción alapuló fenntartható fejlődés a startup cégek egyre növekvő számát is igényli, amelyek ezáltal egyben több munkahelyet teremtenek.

Az Európai Bizottság szerint: „A vállalkozás tanulható készség. Nem kell vállalkozónak születni ahhoz, hogy az üzlet sikeresen működjön. Vállalkozóvá válhatunk, ha vállalkozói mentalitást és készségeket fejlesztünk ki. Mivel Európának több vállalkozóra van szüksége, minden EU-s országban szükséges az oktatás e típusának támogatása. Az EB célja a vállalkozói ismeretek oktatásának propagálása és fontosságának hangsúlyozása az általános iskolától kezdve a felsőoktatásig, és még azon is túl.”² A vállalkozó szellemre nevelés oslói útmutatója szerint „néhány sikeres vállalkozó gyakran hangsúlyozza azt, hogy az oktatás túl formális, túlságosan merev, szisztematikus és egyenlősítő; nem motiválja arra az embereket, hogy önmaguk legyenek, s így megöli és letöri a vállalkozó szellemet”.³ A vállalkozó szellemre nevelésnek számos hosszú távú előnye van, mert:

- elősegíti a személyes fejlődést,
- továbbfejleszti az innovációra és az alkalmazkodásra való képességet, így az erőforrások hatékonyabb felhasználását,
- hozzájárul az üzleti élet szükségszerű diverzifikációjához.

A vállalkozói hozzáállás és készségek a legjobban a tanulás és a gyakorlat, tapasztalat során sajátíthatók el, adott konkrét projektek és tevékenységek keretein belül. Egyetemi szinten a vállalkozói ismeretek oktatásának az üzleti ötletekre és a technológiaalapú tevékenységekre, továbbá az innovációra kell összpontosítania. A vállalkozói ismeretek oktatásának spektruma sokkal szélesebb annál, mint hogy megtanítsuk azt, hogyan kell egy üzletet beindítani; a személyes jellemzők és horizontális készségek, mint például kreativitás, kezdeményezés, önbizalom stb. fejlesztését is jelenti. A mentorálás vagy a tapasztalt üzletemberekkel folytatott coaching alapeleme a vállalkozói ismeretek oktatásának. Azonban nem elegendő, ha a vállalkozókat hívjuk a tanterembe, a hallgatókat közvetlenül a vállalkozás székhelyén/telephelyén kell megismertetni a vállalkozással kapcsolatos projektekkal. Biztosítani kell számukra a valós vállalkozói környezet megismerését, megtapasztalását.

A vállalkozói ismeretek oktatása az alapvető szakmai – gazdasági, jogi, vállalati stb. – ismeretek mellett magában kell hogy foglalja a személyes tulajdonságok és attitűdök, valamint a formális tudás és készségek fejlesztését is:

– A személyes tulajdonságok és attitűdök növelik annak a valószínűségét, hogy az egyén észreveszi és kihasználja a lehetőségeket. A vállalkozói ismeretek oktatásának elsősorban a személyes tulajdonságok és az attitűdök fejlesztésére kell helyeznie a hangsúlyt. Ily módon az aktív értékeremtésben a tudás és készségek későbbi felhasználásának alapját garantálja.

– Ki kell emelni a tudásnak és azoknak a készségeknek a meghatározó szerepét, amelyek egy új vállalkozás létrejöttéhez, valamint egy ötlet sikeres cél- és gyakorlati-orientált megvalósításához szükségesek.

A felsőoktatási intézményekben rendelkezésre álló K+F+I-potenciál hasznosítása az ország gazdasági fejlődése szempontjából kulcskérdés. A magyar innovációs rendszernek ugyanis nagy problémája, hogy strukturálisan két, egymásnak ellentmondó részből áll össze. Egyfelől, az innováció gazdasági hatásainak mérésére szolgáló rangsorban kiemelkedően jól szerepelünk (a régió országai közül messze a legjobban), köszönhetően elsősorban a nemzetközi nagyvállalatok által megtestesített innovációs kultúra és technológia színvonalának. Másfelől azonban a kis- és középvállalkozások (a továbbiakban röviden kkv-k) szektorának innovációját mérő mutatókban sereghajtók vagyunk.

Világos tehát, hogy a hazai és nemzetközi piacokon is versenyképes magyar vállalatok fejlesztését célzó kormányzati erőfeszítések csak akkor hozhatnak tartós eredményt, ha sikerül a vállalkozások innovációs intenzitását növelni, amely azonban csak a felsőoktatásban rendelkezésre álló potenciál kihasználásával érhető el hatékonyan. Ezért a felsőoktatási koncepció egyik lényegesebb beavatkozási területe annak a támogatási rendszernek a kialakítása, amely az innovációs források átgondolt felhasználásával a felsőoktatási intézményeket arra ösztönzi, hogy a vállalati, és ezen belül is kiemelten a kkv-szektor számára K+F+I-támogatást nyújtsanak, és fordítva, a kkv-szektor számára biztosított célirányos támogatások felhasználásában jelentős szerepet kell biztosítani a felsőoktatási intézményeknek.

A magyarországi cél az, hogy országos és intézményi szinten megerősödjön az alkalmazói (vállalati, munkaadói) kapcsolatrendszer, ezért a felsőfokú képzés tartalmi megújulása érdekében a képzési igényeket be kell csatornázni a képzésekbe.

Mit jelent valójában a vállalkozói ismeretek oktatása?

Az OECD *Vállalkozói ismeretek oktatása és a felsőoktatás* című tanulmánya⁴ szerint a vállalkozói ismeretek oktatása olyan cselekvés, amely a vállalkozói beállítódás, attitűd és készségek erősítésére irányul, és számos aspektust foglal magában, mint az ötletek kitalálása, a startup cégek létrehozása, a növekedés és az innováció.

A vállalkozáshoz szükséges személyes tulajdonságok listája a potenciális vállalkozó következő képességeit és kompetenciáit tartalmazza:

– Problémamegoldás: az a képesség, amellyel a problémákat lehetőségként fogjuk fel, elsajátítjuk a problémamegoldáshoz szükséges készségeket, módszereket és esz-

közöket, kompetenciákat alakítunk ki a tervezés, döntéshozás, kommunikáció és a felelősségvállalás terén.

- Együttműködés és kapcsolatépítés, hálózatba szerveződés (networking): társas kompetenciák elsajátítása, mint például az együttműködés, a kapcsolatépítés és az új szerepek megtanulása.

- Önbizalom és motiváció: az önbizalom kifejlesztése, a kritikus és önálló gondolkodás, valamint az autonóm tanulás képessége.

A tanulmány összehasonlíja a jelenlegi egyetemi képzési kínálatot a vállalkozók számára kívánatos szakmai munkaerőpiaci szükségletekkel, és azzal a következtetéssel zárul, hogy amíg az egyetemek az információ és a tudás átadására összpontosítanak, addig a vállalkozók a megvalósításhoz szükséges készségek megteremtését/fejlesztését hangsúlyozzák.

A gazdaságtudományi képzési terület fenntartható, eredményes és nemzetközi szinten is versenyképes működtetéséhez a következő főbb változtatási irányok megvalósítását látjuk szükségesnek Magyarországon:

- Az alapképzési (BA/BSc) szakok számának csökkentése, hiszen a jelenlegi szakstruktúra indokolatlanul korai pályaválasztás elé állítja a hallgatókat, ellehetetleníti a költséghatékony képzésszervezési tevékenységet (ma 10 alapszakot hirdetnek meg háromféle: nappali, esti és levelező formában, kétféle finanszírozási – állami és önköltséges – modellben mintegy 40 felsőoktatási intézményben, karon);

- A mesterszakok (MA/MSc) helyi igényekhez illeszkedő és gyakorlatorientáltabb továbbfejlesztése;

- A kiemelt intézmények nemzetközi képzési piacra való bekapcsolódása és az intézmények külföldi hallgatókat fogadó képességének erősítése;

- A szakirányú továbbképzésben és felnőttképzésben fokozottabb, a munkaadókkal összehangolt szerepvállalás erősítése.

Az utolsó változtatást az indokolja, hogy a munkaadók oldalán számos olyan igény merül fel, amit egy gazdaságtudományi képző- és fejlesztőintézmény tudásával, kapacitásával jól és szakszerűen ki tud szolgálni. Az intézmények helyi beágyazottságát, az aktuális gazdasági és társadalmi problémák megoldására való fogékonyságát, valamint fenntartható finanszírozását kiválóan szolgálják ezek a nemzetközi gyakorlatban széleskörűen alkalmazott együttműködési formák, mint a vállalatok és szervezetek által finanszírozott oktatói és fejlesztői státusok, közös tananyag- és módszertanfejlesztések, közös kutatások, a vállalati szakember- és vezetői utánpótlás biztosítása. Ehhez szükséges:

- a gazdaságtudományi felsőoktatási intézmények szakirányú szerepének pontos definiálása a továbbképzésben és a felnőttképzésben, valamint az ehhez szükséges feltételrendszer megteremtése;

- a munkaadókkal való strukturált, célorientált együttműködési formák ösztönzése.

Ki tanítsa a vállalkozói ismereteket?

A vállalkozói ismeretek oktatásának fő célja, amely megkülönbözteti a tipikus üzleti jellegű oktatástól, az a kihívás, hogy rengeteg olyan eltérő ötletet és gondolatot alkossunk

és értékeljük ki, amelyek az üzleti lehetőségek kiaknázására vonatkoznak. Az oktatásnak tartalmaznia kell készségfejlesztő kurzusokat, pl. tárgyalástechnika, vezetés, új termék kifejlesztése, kreatív gondolkodás és a technikai innováció alkalmazása. A vállalkozói ismeretek hatékony oktatása megköveteli, hogy a hallgatónak jelentős közvetlen tapasztalata legyen, hogy képesek legyenek megtanulni azt, hogyan adódik érték az igazi vállalkozásokhoz, és készen álljanak arra, hogy értéket adjanak hozzá a saját vállalkozásukhoz is. Projektalapú kísérleti tanulási formának kell elterjednie, számos formát öltve, mint például az üzleti tervek írása, a hallgatók startup cégeinek alapítása, konzultáció az aktív vállalkozókkal, számítógépes szimuláció és imitáció. A hallgatók (még ha fiktív is) cégalapítása fontos részét képezi a vállalkozói ismeretek oktatásának.

A hagyományos üzleti szakokat egyre inkább kritizálják azért, mert nem igazán képesek megfelelni a jelenlegi dinamikusan változó és fejlődő üzleti környezet elvárásainak. A vállalkozás tantermi szimulációja gyakran túlságosan elméletközpontú: vagy a vezetéstan elméleteken alapul, melyeket a vállalkozások és a kisvállalkozások tanácsadására szabnak át, vagy a vállalkozói ismereti elméletek szolgáltatnak alapot, amelyek a vállalkozók és személyes tulajdonságaik fontosságát hangsúlyozzák. Azok, akik ez utóbbival értenek egyet, megjegyzik, hogy a vállalkozói szakok gyakran a vállalkozói ismeretekről szólnak, mintsem a vállalkozói ismeretek megismeréséért és megértéséért oktatnának.

Vállalkozói ismeretek oktatásával foglalkozó főbb dokumentumok az EU-ban

A vállalkozás és a vállalkozói ismeretek oktatása előkelő szerephez jut a legtöbb EU-tagországban. Az elmúlt években olyan oktatási reformokat hajtottak végre ezen országokban, amelynek eredményeként a vállalkozói készségek fejlesztését – különböző formákban – sikeresen beépítették az oktatásba. Európa-szerte sokféle program és tevékenység létezik az említett készségek további fejlesztésével kapcsolatban az oktatás különböző szintjein. Azonban szükség van ezeknek a kezdeményezéseknek a szisztematikusabb propagálására és elterjesztésére. Az Európai Bizottság elkötelezett a vállalkozói ismeretek oktatása iránt, az általános iskoláktól kezdve az egyetemekig, és azon túl is. A vállalkozásra és a vállalkozói ismeretek oktatására fókuszálás tükröződik vissza számos stratégiai dokumentumban.⁵ További útmutatóként szolgál az OECD *Vállalkozói ismeretek és a felsőoktatás* című tanulmánya⁶ és a *Pillantás a vállalkozói ismeretekre 2015*.⁷

A Világbank 2014-ben adta ki jelentését *Vállalkozói ismeretek oktatása és képzési programok világszerte* címmel.⁸ A Világgazdasági Fórum is megjelentetett egy tanulmányt *A következő vállalkozói generáció oktatása: A vállalkozói kapacitások kihasználása a 21. század kihívásainak leküzdésében* címmel.⁹ A Bizottság *Kommunikáció a vállalkozói gondolkodásmód fejlesztéséhez az oktatásban és a tanulásban* című anyaga,¹⁰ mely a vállalkozói ismeretek oktatására összpontosít, azt mutatja, hogy szükség van a cselekvések intenzívebbé tételére az Unió és a tagországok szintjén egyaránt. A vállalkozói kompetencia egyike az élethosszig tartó tanulás kulcskompetenciáinak. Ösztönzi az önmegvalósítást, a társas integrációt és az aktív állampolgári magatartást, valamint a vállalkozási készségeket.¹¹

Fontosnak tartjuk még megemlíteni, hogy az oktatók követendő példák a hallgatók szemében. Az egyetemista fiatalok körében a pozitív hozzáállás a vállalkozás, az innováció és a reorientáció iránt megköveteli, hogy az oktatóknak is legyen erre vonatkozó tudásuk. Ezért fontos a tanárképzésben is a vállalkozói ismeretekre összpontosítani, és kompetenciafejlesztő kurzusokat ajánlani az aktív oktatóknak. Az Európai Bizottság ezért alkotta meg az Oktatói Útmutatót.¹²

Az Európai Bizottság által 2011-ben elfogadott Vállalkozás 2020 cselekvési tervben is jelentős hangsúlyt kap a vállalkozói ismeretek oktatása, nemcsak a felső-, hanem már a közoktatás szintjein is. Jelen tanulmányunkban azonban csak a felsőoktatás ez irányú szerepével foglalkozunk.

A VÁLLALKOZÓI ISMERETEK OKTATÁSA; NEMZETI STRATÉGIÁK ÉS EREDMÉNYEK A TANULÁSBAN

A nemzeti stratégiák általában tartalmazzák a vállalkozásra való oktatást (élethosszig tartó tanulás, fiatal generáció oktatása) néhány olyan országban, ahol a vállalkozói ismeretek az általános iskolától kezdve a középiskoláig megjelennek, ahol gyakran a társadalomtudományi vagy gazdasági jellegű tantárgyak részét képezik, és csak ritkán szerepelnek önálló tantárgyként. A felsőoktatásban azonban, főleg a nem gazdasági jellegű szakokon, az oktatáspolitikáért felelős minisztérium anyagi támogatása szükséges az e területek oktatásának fejlesztésére irányuló kutatás-fejlesztési tevékenységekhez, valamint ugyanazon célból szakmai együttműködések kialakítása szükséges a vállalatokkal/vállalkozásokkal és azok vezetőivel. Ezáltal olyan regionális képzési központok létesülhetnek, amelyek a megfelelő eszközöket és módszereket kiválasztják, bemutatják a jó gyakorlatokat, és a hallgatókat, oktatókat és munkáltatókat a vállalkozások céljaira orientáltan tréningezik. Megfelelő motivációval a startup cégek koncepcióját is megkedveltetik a hallgatókkal, és segítenek nekik a kezdőtőke összegyűjtésében, a szponzorok felkutatásában, az inkubátorszervezetekkel folytatott együttműködésben és az üzleti tervről folytatott konzultációkban.

A felsőoktatás fejlődésének keretrendszere

A jövő felsőoktatásának kulcsszavai: verseny, minőség, teljesítmény és siker.

A magyar oktatáspolitikát 2030-ra olyan felsőoktatási rendszer kíván létrehozni, ahol a rendelkezésre álló állami forrásokat a nemzetközi versenyben is bizonyítottan erős területekre lehet koncentrálni, vagyis a gazdaságpolitikában bevált ágazati szemléletű megközelítést a felsőoktatásba is át kell vezetni.

A minőségi oktatás egyik kulcsa a differenciálás, amelyet azonban a képzési területeken kívül a felsőoktatási intézmények profilja és a hallgatók képessége terén is egyaránt érvényesíteni kell. A jövőben minden egyetemnek és főiskolának a saját, jól megkülönböztethető, kiemelt képzési területére szükséges fókuszálnia, vagyis az intézményeknek határozott képzési profillal kell rendelkezniük, és az általuk képviselt területen világszínvonalú képzést kell nyújtaniuk. Ez hozzájárul ahhoz, hogy meg-

szűnjön az intézmények felesleges rivalizálása, helyébe a képzések közötti egészséges verseny lépjen, és így az ország felsőoktatási intézményei – kollektíven – képesek lesznek minden tudásterületet és tudásszintet lefedni.

*Fokozatváltás a felsőoktatásban*¹³ címmel jelent meg 2015-ben a magyar kormány új, felsőoktatási stratégiája. A stratégia a 2030-ig elérendő olyan célról szól, mint az új képzési szerkezet és alapképzési típusok kialakítása, a gyakorlatorientált képzések bővítése és erősítése, a duális képzés bevezetése és folyamatos bővítése. Több külföldi hallgató magyarországi képzése is a stratégia kiemelt célja, továbbá a határon túli magyar és idegen nyelvű felsőoktatás fejlesztése is. A stratégiában kritikaként rögzítették, hogy még mindig nincs kellő összhang a felsőoktatási kibocsátás és a munkaerőpiac igénye között. A jelenleg kibocsátott hallgatók ismerete, tudásszintje nem minden tekintetben elegendő ahhoz, hogy az alapszak elvégzését követően önállóan tudjanak dolgozni. A stratégia a duális képzést tartja inkább elfogadhatónak, ugyanis abban nagyobb arányt képvisel a gyakorlati képzés, ami számos jelenlegi felsőoktatási szak esetében hiányos, kiforratlan.

A nemzeti felsőoktatási törvény három minősítési eljárást vezetett be, amelyek mentén a finanszírozásban egyes kapcsolódó célfeladatok jelennek meg. A kiemelt felsőoktatási intézmény, a kutatóegyetem és az alkalmazott kutatások főiskolája minősítési eljárásai is erre fókuszálnak.

Oktatási stratégia (2020)

Magyarországon teljesen különálló a közoktatás és a felsőoktatás állami apparátusa és szabályozási háttere. Az Emberi Erőforrások Minisztériumán belül van Felsőoktatásért Felelős Államtitkárság,¹⁴ Köznevelésért Felelős Államtitkárság,¹⁵ és a szakmunkásképzés¹⁶ egy másik minisztérium által irányított képzési terület.

Az előzőekből kifolyólag egységes nemzeti oktatási stratégia nincs, csak munkanyag áll rendelkezésre.

A magyarországi Köznevelés-fejlesztési stratégia, az Európai Unió Európa 2020 stratégiájának kiemelt célkitűzéseivel összhangban, a magyar köznevelés helyzetét is értékelve jelöli ki az ágazat fejlesztési irányait a 2014 és 2020 közötti időszakra. Főbb vezérelvei közé tartozik egyebek mellett a tanulói tárgyi tudás, a készségek, a képességek szintjének emelése, fejlesztése, a pedagógusok módszertani kultúrájának fejlesztése, összhangban az új tantervi-tartalmi szabályozókban megjelenő követelményekkel. Célként megjelenik benne az új tantervi-tartalmi szabályozóknak megfelelő taneszközök fejlesztése, bevezetése, elterjesztése, a felzárkózás támogatása, az innováció és a tehetség támogatása a köznevelés minden szintjén, a pedagógusképzés fejlesztése és a szakmai fejlődés biztosítása.

A felsőoktatás minősítésének nemzeti keretrendszere

A magyar felsőoktatás minőségének meghatározó alakítói és felelősei maguk az egyetemek és a főiskolák. A kormányzatnak a feltételek biztosításában, a Magyar Felső-

oktatási Akkreditációs Bizottságnak (továbbiakban MAB) az oktatás minőségének értékelésében és fejlesztésének segítésében van törvényben rögzített fontos szerepe.

A felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdjait és irányelveit az ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education) koordinálásában kidolgozott és az Európai Felsőoktatási Térség miniszterei által 2005 májusában, Bergenben elfogadott dokumentum, a *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*¹⁷ (a továbbiakban: ESG) tartalmazza. A 2005-ben elfogadott és még jelenleg is érvényben lévő ESG-dokumentumot 2015-ben Jerevánban újratárgyaltatták az illetékes partnerek, és néhány ponton fejlesztéseket, módosításokat hajtottak végre. Magyarországon is fokozatosan megkezdődik az új ESG-követelményekre való átállás a felsőoktatási intézményekben, amely folyamatot a MAB a soron következő akkreditációs eljárások során fogja felügyelni.

Ez az ESG-dokumentum tehát a felsőoktatás minőségbiztosítási szabványaként tekintendő, amit a bolognai folyamatban részt vevő országokban működő felsőoktatási intézmények magukra nézve kötelezőnek kell hogy tekintsenek, valamint ez alapján kölcsönösen el kell ismerniük egymás képzéseit. Ez a közös szabályrendszer teremti meg az alapot az EU-n belüli intézmények közötti szabad átjárhatósághoz (kreditátvitel, kreditismerés stb.).

A felsőoktatás fejlesztésének keretrendszere

Az ágazati felsőoktatás-irányítás fontos eleme az intézményi szintű stratégiai tervezés ösztönzése. Az OECD és más nemzetközi intézmények felsőoktatási ajánlásai is megfogalmazták, hogy a nemzeti kormányok követeljék meg az intézményektől, hogy azok rendelkezzenek stratégiai intézményfejlesztési tervvel. A tervezési folyamatban a fenntartó közvetíti a képzési és kutatási területek állami támogatásának (ösztöndíj) középtávú terveit, amely alapot nyújt a tervek elkészítéséhez. Az intézményfejlesztési tervek szerkezetére és tartalmára vonatkozó elvárások a következők:

– Helyzetértékelés: a társadalmi és gazdasági környezet, a képzési tevékenység, K+F+I tevékenységek, az intézményirányítás értékelése, az intézmény versenytárs-elemzése, gazdasági, társadalmi hatások értékelése, a speciális feladatellátás teljesítményének (opcionális) és az intézmény szervezeti önállóságának értékelése;

- jövőkép meghatározása;
- stratégiai irányok meghatározása;
- stratégiai célok meghatározása;
- stratégiai mutatószámok meghatározása;
- éves működési terv kialakítása;
- stratégiai kontrolling folyamatának és eszközeinek bemutatása;
- stratégiai kommunikáció folyamatának és eszközeinek bemutatása.

Magyarországon miniszteri rendelet szabályozza a felsőfokú képzések tartalmát és a kimeneti követelményeket mind az alap-, mind pedig a mesterszakokon. A dekretum definiálja az általános (nem speciális) kompetenciákat, amelyek a következő formát öltik:

- nyelvtudás,
- infokommunikáció,
- vállalkozói/vezetési készségek,
- kommunikáció stb.

Magyarország kormánya az egész életen át tartó tanulás stratégiájának 2005-ben történt megalkotásával hosszú távra – az Európai Unió tervezésével összhangban, különösen a 2007 és 2013 közötti időszakra – határozta meg az emberi erőforrás fejlesztésének irányait. Az egész életen át tartó tanulást támogató szakpolitikai eszközök a következők:

- Európai Minőségbiztosítási Referencia Keretrendszer (EQAVET),
- Európai Szakoktatási és Szakképzési Kreditrendszer (ECVET),
- Európai Képességek, Kompetenciák és Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (ESCO).

Végezetül, szintén általános stratégiai dokumentumként meg kell említenünk az Új Széchenyi Tervet, amely olyan keretrendszer, ami akciótervként is szolgált a 2007–2013-as időszakra. Hét kitörési pontot vázolt fel a gazdaság erősítésére és a foglalkoztatás támogatására, amelyeknek egyike az üzleti környezet fejlesztése és a tudományinnováció. Ez utóbbi program fő prioritásai között volt az emberi erőforrás fejlesztése, a nemzetközi kapcsolatok kiszélesítése és *jól definiált vállalkozásfejlesztési eszközök* nyújtása, amely az innovatív cégek számára jobb lehetőségeket is biztosított.

A vállalkozói szellem erősítésére számos állami szervezet létezik, mint például a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, továbbá a területi kamarák. Az Iparosok Országos Szövetsége (IPOSZ) és a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium a regionális fejlesztési ügynökségekkel és irodákkal, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatallal együtt szintén támogatást nyújt a vállalkozásoknak.

Az előzőekben említetteknek az oktatás területére való kiterjesztését indokolja a hazai kisvállalkozási ismeretek oktatási helyzetéről 2008-ban, a SEED Kisvállalkozásfejlesztési Alapítvány által készített felmérés,¹⁸ amely megállapította, hogy a képzési módszerekben jellemzően a „hagyományos” ismeretcentrikus oktatás dominál, és igen alacsony a szemléletformálásra irányuló programok, tréningek aránya.

VÁLLALKOZÁSI ISMERETEK OKTATÁSA A MAGYAR FELSŐFOKÚ KÉPZÉSBEN

A vállalkozási ismeretek szerepe a felsőoktatásban az elmúlt évek során fokozatosan felértékelődött. A következőkben az ennek során kialakult helyzetet vizsgáljuk meg a magyar felsőoktatásban meghirdetett, a vállalkozási ismeretekkel foglalkozó kurzusok tartalomelemzésével. Mintavételünk tehát célzottan történt, amelyet a következő feltételekkel határoztunk meg:

- körülbelül 50% üzleti (főleg gazdasági és vezetéstudományi) és 50% nem üzleti jellegű (főleg bölcsész, művészeti és műszaki) képzések,
- hozzávetőlegesen 66% alapszak és 33% mesterszak.

A következő lépésben a tantárgyi programok keretében oktatott tantárgyakat elemeztük, és figyelmet fordítottunk arra, hogy a tantárgyak közvetetten vagy közvetlenül kapcsolódnak-e a vállalkozástanhoz és a vállalkozókhoz. Magyarázatuk a következő:

- a közvetlenül kapcsolódó tantárgyak azok, amelyek a kis- és középvállalatokra fókuszálnak, és több üzleti területet is felölelnek (pl. Kisvállalkozások irányítása, A vállalkozástan alapjai stb.),

- a közvetetten kapcsolódó tantárgyak, amelyek általában egy üzleti és/vagy gazdasági területre összpontosítanak (pl. Vezetési ismeretek, Marketing, Pénzügy, Számvitel stb.).

Megvizsgáltuk azon tantárgyi programok arányát, amelyek tartalmazznak legalább egy olyan tantárgyat, amely közvetlenül kapcsolódik a vállalkozástanhoz, és azt is, milyen arányban (%) található olyan szak, amelyben nincs sem közvetlenül, sem közvetetten a vállalkozástanhoz kapcsolódó tárgy. Ezután minden tantárgyi programból kigyűjtöttük a vállalkozástanhoz közvetlenül kapcsolódó tárgyak listáját, és megnéztük, hogy azok hányszor jelentek meg a tantárgyi programokban. Végezetül beazonosítottuk és további vizsgálatainkhoz kiválogattuk az adott egyetemen tanított, a vizsgálataink szempontjából legfontosabbnak ítélt tantárgyakat, és elvégeztük mindezen tantárgyak tartalomelemzését. Elemeztük többek között a tantárgyak főbb céljait, tartalmát, oktatási módszereit és egyéb jellemzőit.

Az említett módszer alapján, országon belül végzett tartalomelemzések eredményeire alapozva, a V4-es országok összehasonlító elemzését kívánjuk elvégezni, hogy rávilágítsunk az országok közötti azonosságokra és a különbségekre. Megítélésünk szerint ezek az eredmények segíthetnek a jövőben olyan, a vállalkozóvá válást eredményesebben segítő tantárgyi programok összeállításában, amelyek nagyobb figyelmet fordítanak a vállalkozástanra/vállalkozásokra.

Tantervek elemzése

A magyar (felső)oktatás rövid bemutatása

Magyarországon az 1989-es rendszerváltás számos változást hozott a felsőoktatásban. Megjelentek a tandíjas képzések, és új társadalmi rétegeknek nyílt lehetősége részt venni a felsőoktatásban.

A második jelentős változás 2006-ban történt, amikor Magyarország, 46 másik európai országgal közösen, bevezette a bolognai rendszert, amelynek célja a felsőoktatási rendszer harmonizációja. Az abban rögzített többciklusú képzés fő pillérei az alap- (BSc/BA), a mester- (MSc/MA) és a doktori (PhD) képzés, a palettából pedig érettségizettek és már diplomával rendelkezők is válogathatnak. A rendszerbe több ponton is be lehet lépni, és biztosított a kilépési lehetőség is a munkaerőpiacra. A felsőoktatási intézmények alap- és mesterképzést a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) támogató szakértői véleményének birtokában, a szakindítás tényének központi nyilvántartásba vételét követően indíthatnak. Valamennyi alap- és mesterképzés esetében jogszabály határozza meg a képzési és kimeneti követelmé-

nyeket, vagyis azoknak az ismereteknek és kompetenciáknak az összességét, amelyek megszerzése esetén az adott szakon az oklevél kiadható. A MAB támogató szakértői véleménye, valamint jogszabályban meghatározott további feltételek megléte esetén a doktori (PhD) képzés indítása az egyetemek hatásköre.

Tantervek, tantárgyi programok elemzése

Az 1. táblázatban a Magyarországon az általunk vizsgált intézmények és képzések szerepelnek.

1. táblázat: A kutatásunk során vizsgált intézmények és képzések

Egyetem	Kar	Szak	M/B	B/NB	SDA	SIDA
Szent István Egyetem	Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar	Kereskedelem és marketing	B	B	5	14
		Gazdálkodási és menedzsment	B	B	6	14
		Vezetés és szervezés	M	B	2	18
		Emberierőforrás-tanácsadó	M	NB	0	2
		Andragógia	B	NB	0	2
		Gazdasági és vidékfejlesztési agrár-mérnök	B	NB	2	3
		Kommunikáció és médiatudomány	B	NB	0	9
		Turizmus-vendéglátás	B	B	3	8
		Emberi erőforrások	B	B	3	13
		Logisztikai menedzsment	M	B	2	10
		Pénzügy	M	B	0	15
		Pénzügy és számvitel	B	B	3	17
		Regionális és környezeti gazdaságtan	M	NB	1	2
	Gépészmérnöki Kar	Gépészmérnöki	B	NB	0	1
		Mechatronikai mérnöki	B	NB	0	1
		Mezőgazdasági és élelmiszeripari gépészmérnöki	M	NB	0	0
		Műszaki menedzser	M	NB	4	2
		Mezőgazdasági és élelmiszeripari gépészmérnöki	B	NB	0	1
		Műszaki menedzser	B	NB	0	2
Szent István Egyetem	Mezőgazdasági és Környezettudományi Kar	Állattenyésztő mérnöki	B	NB	1	1
		Növénytermesztő mérnöki	B	NB	1	3
		Vadgazda mérnöki	M	NB	1	0
		Vadgazda mérnöki	B	NB	0	1
		Környezetmérnöki	M	NB	0	1
		Természetvédelmi mérnöki	B	NB	0	1
		Agrármérnöki	B	NB	1	1

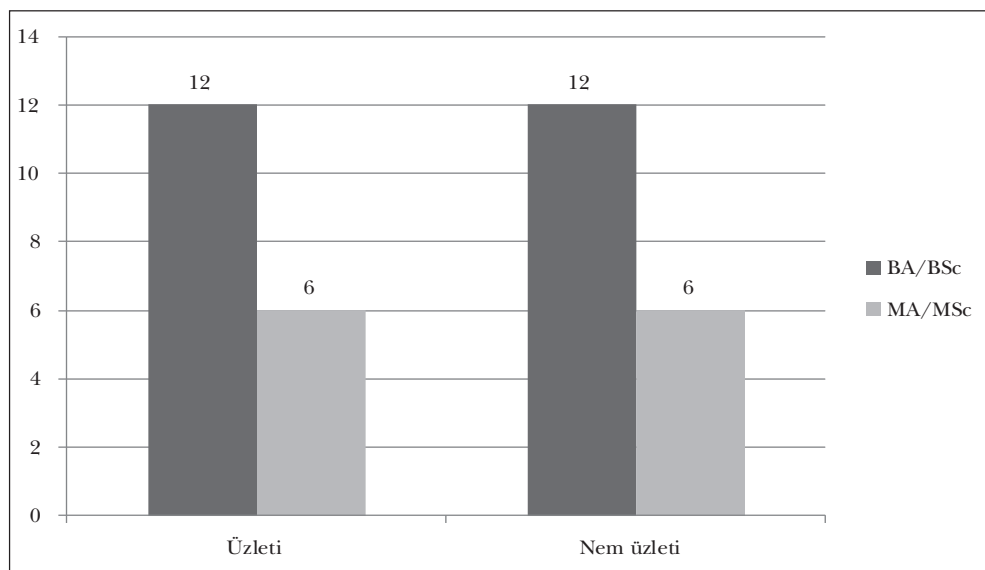
Egyetem	Kar	Szak	M/B	B/NB	SDA	SIDA
Budapesti Gazdasági Egyetem	Kereskedelmi, Vendég-látó-ipari és Idegenfor-galmi Kar	Turizmus-vendéglátás	B	B	3	10
		Kereskedelem és marketing	B	B	4	8
	Pénzügyi és Számviteli Kar	Emberi erőforrások	B	B	1	12
		Gazdálkodási és menedzsment	B	B	4	10
		Pénzügy	M	B	1	2
		Számvitel	M	B	2	5
		Pénzügy és számvitel	B	B	3	10
	Külkereske-delmi Kar	Marketing	M	B	2	2
		Nemzetközi gazdálkodás	B	B	3	10
Óbudai Egyetem	Keleti Károly Gazdasági Kar	Business and management	B	B	4	6

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés.

A 4. oszlopban utalunk a képzési szintre (B = BA/BSc; M = MA/MSc), az 5. oszlopban a képzés jellegére (B = üzleti jellegű; NB = nem üzleti jellegű). A 6. és a 7. oszlop adatai az adott képzés során oktatott, a vállalkozásokhoz közvetlenül és közvetve kapcsolódó (SDA = közvetlenül kapcsolódó; SIDA = közvetetten kapcsolódó) tantárgyak számát jelöli.

Összesen 3 intézmény 7 karának 36 képzését vizsgáltuk. Az 1. ábra a vizsgált kép-zések elemszámát diagramon ábrázolja.

1. ábra: A vizsgált felsőoktatási képzések száma

Forrás: Saját vizsgálatok alapján saját készítés.

Vizsgálataink során törekedtünk arra, hogy a módszertanban már említett arányoknak eleget tegyünk. Ennek megfelelően 18 üzleti jellegű képzést, ezen belül 12 alap- és 6 mesterszintűt, valamint 18 nem üzleti képzést, ezen belül 12 alap- és 6 mesterszintű képzést vontunk be az elemzésbe. A mintatantervek tanulmányozása során összesen 101 olyan tantárgyat sikerült azonosítani, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a vállalkozásokhoz. Ebből, a 2. táblázatban bemutatva, 14 közvetlenül kapcsolódik, és 87 közvetve kapcsolható. Legnagyobb számban az üzleti képzéseknél, azon belül is az alapszakokon (gazdálkodás és menedzsment, kereskedelem és marketing, pénzügy és számvitel, nemzetközi gazdálkodás) találkozhatunk egy vállalkozás működtetéséhez szükséges ismereteket átadó tantárgyakkal, átlagosan 3,5-del. Az üzleti jellegű mesterképzések (vezetés és szervezés, számvitel) programjai átlagosan 1,5 tantárgyat tartalmaznak, melyek közvetlenül kapcsolódnak. Az említett számértékek képzési szintenkénti eltérése főként azzal magyarázható, hogy amíg az

2. táblázat: A vállalkozásokhoz közvetlenül kapcsolódó tantárgyak listája

Tantárgy	Előfordulás	Átlagos kreditérték	Kötelező	Kötelezően választandó	Szabadon választható
Vállalati/vállalkozás-gazdaságtan	17	3,6	100%	0%	0%
Üzleti/gazdasági jog	15	4,1	100%	0%	0%
Üzleti tervezés	9	4,7	100%	0%	0%
Projektmenedzsment	9	3,8	89%	0%	11%
Vállalkozásmenedzsment	2	2,5	100%	0%	0%
Kisvállalkozások finanszírozási specialitásai	2	4,0	0%	100%	0%
Hotelmenedzsment	1	6,0	100%	0%	0%
Helyi gazdaság- és vállalkozásfejlesztés	1	5,0	100%	0%	0%
Közepes és kisvállalkozások menedzsmentje	1	5,0	100%	0%	0%
Üzleti marketing	1	5,0	100%	0%	0%
Üzleti modellek és rendszerek	1	5,0	100%	0%	0%
Pályázatírás	1	3,0	100%	0%	0%
Vállalkozások adózása	1	3,0	100%	0%	0%
Kisvállalkozások	1	2,0	0%	100%	0%

Forrás: Saját vizsgálatok alapján saját készítés.

alapszakok 180–210 kredites, addig a mesterszakok csupán 120 kredites rendszerben működnek. A nem üzleti jellegű képzések tantárgyi programjaiban átlagosan 0,6 olyan tantárgy szerepel, amely közvetlenül kapcsolódik a vállalkozási ismeretekhez. Ezen képzéseknél jóval több azoknak a száma, ahol egyáltalán nem oktatnak a vállalkozásokhoz közvetlenül kapcsolódó ismereteket. Összesen 12 olyan képzés szerepel a mintában, amelyek esetében nem tudtunk közvetlen a vállalkozási ismeretekhez kapcsolódó tantárgyakat azonosítani. Ezek közül egy olyan képzés is van, ahol a vállalkozói ismeretekhez közvetetten sem kapcsolódik oktatott tantárgy.

A legtöbbször előforduló tantárgy a vállalati/vállalkozás-gazdaságtan. Összesen 17 szak (főként üzleti) képzési programjában szerepel, átlagosan 3,6 kreditértékkel. A tantárgy minden vizsgált szakon kötelező. A vállalati gazdaságtan oktatásának fő célja a vállalat, a vállalati gazdálkodás belső működésének, rendszerének, a környezettel való kölcsönhatásainak, a vállalati gazdálkodás folyamatának, főbb összefüggéseinek és sajátosságainak a megismertetése. A tantárgy fejleszti az összefüggések átlátásának képességét, segíti a dinamikus szemléletmód kialakulását, a problémamegoldási készséget. Megalapozza a vállalati működés egyes területeihez kapcsolódó későbbi szaktantárgyakat, segíti a köztük lévő összefüggések, kapcsolódások átlátását, megértését.

A gazdasági jogot 15 üzleti képzés keretén belül oktatják, átlagosan 4,1 kredittel. Minden esetben kötelező tantárgyként szerepel a mintatantervben. A tantárgy a főbb jogelméleti alapfogalmak ismertetését követően bemutatja Magyarország államszervezeti struktúráját, a hatalmi ágak rendszerét, az állami szervek feladat- és hatáskörét. A vállalkozások jogi szabályozása tárgykörében ismerteti az egyes vállalkozási formákhoz kapcsolódó felelősségi szabályokat, a gazdasági társaságok alapításának és működtetésének főbb jellemzőit, valamint a csőd- és a felszámolási eljárás szabályait. A dologi jog alapfogalmai mellett bemutatja a munkajog alapintézményeit is.

Arányaiban szintén gyakori előfordulású az üzleti tervezés tantárgy. Összesen 9 szak tantervében szerepel átlagosan 4,7 kreditértékkel, minden esetben kötelező jelleggel. Az üzleti tervezés nevű tantárgy az üzleti (gazdasági) döntések meghozatalát előkészítő és támogató speciális tervezési módszerekkel foglalkozik. A tantárgy az üzleti tervezés legszélesebb körben elterjedt alapmodelljét, tartalmi összetevőit, készítésének alapmódszereit, jelentőségét, célcsoportjait, céljait, kidolgozásának legfontosabb hatótényezőit mutatja be. A tantárgy keretein belül az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazását is elsajátítják a hallgatók, a konkrét esetet feldolgozó önálló feladatuk elvégzésével.

A negyedik leggyakoribb tantárgy a projektmenedzsment, összesen 9 előfordulással, átlagosan 3,8-as kreditértékkel. A képzések 89%-ánál kötelező, míg 11%-ánál szabadon választható jelleggel oktatják. A tantárgy multidiszciplináris megközelítésben tárgyalja a projektmenedzsment alapfogalmait, helyét és szerepét a szervezetekben, továbbá a szervezeti stratégia és a projektek kapcsolatát, a projektciklus általános modelljét, a projektstratégia és a projektmegvalósítás elemeit, a struktúraterveket, az idő- és erőforrástervet, a költségtervet, az elkészítésük során alkalmazott menedzsmenttechnikákat, a projektkontroll és a teljesítésmonitoring főbb

elemeit. Gyakorlati példák, esettanulmányok és szoftver alkalmazása segíti a módszerek elsajátítását.

Jó gyakorlat

A jó gyakorlatok modellként szolgálnak az egyetemek és a vállalati szféra (vállalkozók) gyümölcsöző együttműködésére, amelynek fontosságára és stratégiai jelentőségére az EU is felhívja a figyelmet. Az innovációs központok, inkubátorszervezetek, a tudományos és technológiai parkok és a vállalkozói ismeretekhez kapcsolódó projektek mind ezt a célt szolgálják. Nagy multinacionális cégek, mint pl. a Bosch is felkarolják a fiatal tehetségeket, és új termékek kifejlesztéséhez, valamint új piacok felé nyitáskor olyan szakembereket keresnek, akiket a bennük rejlő lehetőségek teljes kiaknázására biztatnak. A duális képzés bevezetésével a tehetséggondozás, a gyakorlat és a vállalkozási ismeretek még nagyobb hangsúlyt kapnak. A magyar kormány célul tűzte ki 2030-ra, hogy 8%-kal növeli a duális képzésben részt vevők arányát. Továbbá ugyanezen tervezési időszakban a spin-off cégek számának 20%-os növelése is a célok között szerepel.

A felsőoktatási intézmények számára elengedhetetlen a tudomány és az iparág közti együttműködés folyamatos fejlesztése, bővítése, ugyanis ezzel új minőségi szemléletet teremt a felsőoktatásban dolgozók kutatási eredményei tekintetében, valamint jó műszaki háttérrel kínál a hallgatók jövőbeni munkáltatói számára. Mindezek illesztrálására álljon itt néhány konkrét példa.

1. Young Innovation Brokers for Visegrad Countries nyári egyetem, amelyben együttműködő partnerek Lengyelországból a krakkói Mezőgazdasági Egyetem, Csehországból a brnói Mendel Egyetem, Szlovákiából a nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetem és Magyarországról a Szent István Egyetem. A program azoknak szól, akik érdeklődnek az agrárterületi innováció iránt, és örömmel vesznek részt intenzív nyári programokban, melyek kihívást jelentenek, de fejlesztik is a tudást, a kreativitást, és a csapatszellemet is javítják. A Discovery K+F Központtal karöltve a nyári egyetem elsősorban az MA/MSc-, PhD-, post-PhD-hallgatókat célozza meg.

2. Kooperatív Szakmai Gyakorlati Börze, amelynek célja, hogy a Szent István Egyetem gépészmérnök kooperatív gyakorlatainak helyet adó vállalatok bemutatkozhasssanak, közvetlenül találkozhassanak az egyetem hallgatóival és oktatóival. A hallgatók így könnyebben dönthetnek a gyakorlat helyszínének, szakmai területének kiválasztásáról, az oktatók pedig megismerkedhetnek a gyakorlatban részt vevő – jellemzően nemzetközi – nagyvállalatok elvárásaival. Az évente megrendezésre kerülő Állásbörze – amely különböző vállalatok részvételével a végzős hallgatóknak szól – szeretné támogatni a Kooperatív Börzén részt vevő cégeket abban, hogy a gyakorlati lehetőségeik mellett cégüket és nyitott pozícióikat, álláshelyeiket is bemutathassák a munkát keresőknek. Az előadások, workshopok az egyetemi hallgatókhoz, az egyetemi oktatókhoz, külsős érdeklődőkhöz és együttműködő partnerekhez szólnak. Együttműködő partnerek a GE Electric, GE Aviation, Robert Bosch Elektronika, KUKA Robotics Hungária.

3. A győri Széchenyi István Egyetem inkubátorprogramja is elsősorban a gépészmérnök hallgatókat célozza meg. A hallgatók főleg csoportokban dolgoznak egy új terméken, szolgáltatáson; barkácsolnak, vagy éppen informatikai feladaton dolgoznak. Az egyetem From Idea to Business elnevezésű nyári egyetemi programját már második éve szervezik meg 16–20 fő részvételével. A 4 napig tartó rendezvény mindenki számára nyitva áll. Elméleti, gyakorlati elemeket ötvöz előadásokkal, ötletbörzével, pénzügyi, jogi (szellemi tulajdon) alapokkal, választ kívánva találni arra a kérdésre, hogy mi a vonzó a befektetők számára.

4. Akit érdekel a vállalkozások világa, vagy aki fontolgatja, hogy vállalkozást indít, akinek van egy ötlete, és társakat keres a megvalósításhoz, jó hír, hogy a Budapesti Corvinus Egyetem Kisvállalkozás-fejlesztési Központja 2008 őszén hirdette meg „Interuniversitas Hallgatói Vállalkozói Klub és Spin-off Keltető” programját.¹⁹ Ehhez a programhoz csatlakozott a Széchenyi István Egyetem. A Széchenyi István Hallgatói Vállalkozói Klub és Spin-off Keltető szervezői és támogatói az egyetem Hallgatói Önkormányzata, Karrier és Öregdiák Irodája és a Bridge Hallgatói és Oktatói Klubja, az egyetem Tudásmenedzsment Központja, továbbá a Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának Gazdaságtudományi Tanszéke.

5. i.e. SMART elnevezéssel a Budapesti Metropolitan Egyetem is szolgál követendő példával.²⁰ Partnerei ebben egy-egy bécsi, stuttgarti, szlovák és cseh egyetem. Az i.e. SMART állandó SMART transznacionális menedzsmentstruktúrával működik, amely az innováció és a vállalkozói tréning új megközelítését teszi lehetővé Közép-Európában. A projekt úgynevezett SMART Pointokat állított fel, melyeknek feladata a tanácsadás, mentorálás, képzés 15–30 év közötti fiatalok számára, akik a kreatív iparágak, a zöld gazdaság és az infokommunikációs ágazat területén szeretnének vállalkozást indítani. A tanácsadók releváns információt adnak üzleti tervek készítéséhez, és különböző jogi ügyekben segítik az eligazodást. Ezen túlmenően hangsúlyt helyeznek olyan készségek, attitűdök kialakítására is, mint a csapatmunka, a vállalkozói szellem, a kockázatvállalás és a kreativitás. Vállalati partnerek az I-Europa, Ltd. Slovakia, Budapest Enterprise Agency, Modena Formazione, akik a BA/BSc-, MA/MSc- és PhD-hallgatókat veszik célba.

6. A Budapesti Metropolitan Egyetem másik követendő példája a Geomatech,²¹ amely az egyetem kommunikációs alapítványával, az ELTE-vel és a Cambridge-i Egyetemmel karöltve működik. Vállalati partnerük a Tudásmenedzsment Szolgáltató Kft., a Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző Kft., célcsoportjukat pedig a tanárok és a BA/BSc-hallgatók alkotják. A GeoGebra szoftver alkalmazásával számos digitális tananyagot készítenek az általános és a középiskolák számára matematikából és természettudományból. A projekt része a tanárok továbbképzése, oktatása és a tesztszatyok létrehozása.

7. A Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara Társadalomtudományi és Tanárképző Intézetének K+F+I Csoportja, valamint a Vezetéstudományi Tanszék 2015-ben egy kísérletsorozatot indított. A kutatás célja egy kompetenciamérési módszer kidolgozása, valamint egy számos kompetenciaindexet log-állományok alapján levezetni képes módszertan alkalmazhatóságának vizsgálata. A projekt to-

vábbi célja, hogy olyan javaslatot dolgozzon ki, amivel hozzájárul a felsőoktatásban kibocsátott diplomák minőségének ellenőrzéséhez, valamint annak biztosításához.

8. A Startup Eger program dinamikus fiatal vállalkozásokat karol fel.²² Az induló vállalkozásokat segíti a cégalapításban, a marketing- és az üzleti terv kidolgozásában, együttműködve a Heves Megyei Vállalkozás- és Területfejlesztési Alapítvánnyal. A támogatáshoz nem kell egri születésűnek lenni vagy Egerben élni, de a támogatandó vállalkozási ötletnek valamilyen módon Egerhez kell kötődnie.

9. A Citi-Junior Achievement Diákvállalkozás Program²³ 2015 októberében indult. Keretében a diákok valós körülmények között gyakorolják egy vállalkozás meg alapítását, illetve folyamatos fejlesztését. Így tapasztalati úton sajátíthatják el egy fenntartható vállalkozás működtetésének alapjait. A Citi Alapítvány 85 ezer dolláros támogatásával létrejövő program megvalósítását a Citi Magyarország több mint 30 önkéntes dolgozója is segíti. A program részeként a fiataloknak egy diákvállalkozás formájában kell megvalósítaniuk üzleti ötletüket, valamint létre kell hozniuk saját termékeiket vagy szolgáltatásaikat, amelyeket értékesíteniük is kell. Ezáltal a diákok első kézből szerezhetnek tapasztalatokat egy vállalkozás indításával és működtetésével kapcsolatban.

10. A Fiatal Vállalkozók Országos Szövetsége (FIVOSZ) Mentor Programjának keretében a fiatal vállalkozó 80 olyan mentor közül választhat, akik gyakorló vállalkozók. Kölcsönös szimpátia esetén szerződést kötnek egymással az együttműködésről. Így támogatják a fiatal vállalkozók ötletének megvalósulását.

11. A Fiatal Vállalkozók Országos Szövetségének (FIVOSZ) költségcsökkentő lehetőségei keretében a fiatal vállalkozók üzemanyag-vásárlás, áramszolgáltatás, mobiltelefon-használat, irodaszer-vásárlás esetén részesülnek kedvezményben.²⁴

12. A „GINOP-5.2.2. Fiatalok vállalkozóvá válásának támogatása” keretében 18 és 25 év közötti (felsőfokú végzettségű pályakezdők esetén 25–30 éves), mikrovállalkozást tervező fiatalok vállalkozói készségeit fejlesztik. Számukra vállalkozást támogató tanácsadási szolgáltatásokat nyújtanak, mentorálással és képzéssel. Az Ifjúsági Garancia Program részeként, az álláskereső fiatalokból kerülhetnek ki a pályázók. Mindazok, akik sikeresen részt vesznek a projektben, valamint új vállalkozást hoznak létre, 3 millió Ft vissza nem térítendő támogatásban részesülhetnek.

ÖSSZEGZÉS

A hazai gazdaság helyzetét a kkv-k teljesítménye közvetlenül befolyásolja. Hazánkban jellemzően a helyi gazdasági életbe kapcsolódnak be a kkv-k, és a helyzetükre közvetlen hatást gyakorol az, hogy milyen felkészült vállalkozói potenciállal rendelkező fiatal utánpótlás fejlődik társadalmunkban. Sokáig a kkv-k nagy részét az egy főt foglalkoztató mikrovállalkozások tették ki, amelyeknek gazdaságélénkítő hatása elenyésző volt. Fejlődni képes, sikeres vállalkozásokat csak a vállalkozáshoz értő emberek tudnak irányítani, így az ilyen irányú oktatás szerepe megkérdőjelezhetetlen.

Magyarország fejlődésének kulcsa a megfelelő méretű és minőségű hazai felsőoktatás kialakítása és az előre tervezhető jövő igényeihez való megfeleltetése, amely így

képes válaszolni a társadalmi és a gazdasági kihívásokra egyaránt. Ahhoz, hogy ambíciózus céljainkat végrehajtsuk, a hazai felsőoktatás minden adottságát elemeznünk, azok alapján fejlesztenünk kell.

Mindez egy új szerep kialakulására utal a társadalmi és gazdasági fejlődésben, amely a hallgatóknak (oktatási szinttől függetlenül) lehetőséget biztosít kulcsfontosságú vállalkozói kompetenciák kialakítására, és ezzel magát a vállalkozói szellemet is erősíti. Az oktatás ezen új szerepkörét tekintve az egyetemek a természetes vezetők, amelyek vállalkozói központokká válhatnak, egyesítve a kutatókat, oktatókat, hallgatókat, az üzleti szférát, a cégeket és minden további érintettet. Az egyetemek kialakítják az ún. harmadik szerepkörüket: együttműködést hoznak létre az oktatás és az üzleti, valamint a közszféra között, és a tudományos kutatás intenzív piaci értékesítését végzik.

Felmérésünkéből kiderül, hogy a bemutatott tantárgyak nem alkalmasak maradéktalanul arra, hogy az interaktív módszereket, mint például a szerepjáték, az esettanulmányok megvitatása és a szimuláció, jelentős mértékben hasznosítsák. Az egyetemi, főiskolai gazdasági képzésekben az esettanulmányokat és az egyéb interaktív pedagógiai módszereket nem használják ki megfelelő mértékben, valamint nem élnek elég gyakran azzal a lehetőséggel sem, hogy üzletembereket és vállalkozókat hívjanak meg közös „beszélgetésre” a tanterembe. Az egyetemek a korábbi vállalkozók tapasztalatait korlátozott mértékben építik be az oktatásba. Ez jelentősen eltér néhány amerikai üzleti oktatási intézmény gyakorlatától, ahol a hallgatók és a vállalkozók egyaránt képviseltetik magukat a képzésben az oktatókhoz, a vendég előadókhoz vagy a kari, hallgatói vagy adminisztratív tanácsadókhoz hasonlóan a vállalkozói ismeretek oktatásában.

JEGYZETEK

- ¹ *Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering Entrepreneurial Mindsets through Education and Learning*. European Commission, COM/2006/0033, 2006. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52006DC0033>
- ² *Entrepreneurship education*. European Commission, 2015. http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship/support/education/index_en.htm
- ³ *The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*. European Commission, 2006. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/8968/>
- ⁴ *Entrepreneurship and Higher Education*. OECD, 2008. www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8408031e.pdf
- ⁵ *The Oslo Agenda for Entrepreneurship Education in Europe*. European Commission, 2006. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/8968/>; *Effects and impact of entrepreneurship programmes in higher education*. European Commission, 2012. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents>; *Entrepreneurship 2020 Action Plan*. European Commission, 2013. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0795>; *Entrepreneurship education*. European Commission, 2015. http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship/support/education/index_en.htm
- ⁶ *Entrepreneurship and Higher Education*, i. m.
- ⁷ *Entrepreneurship at a Glance 2015*. OECD, 2015. www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance_22266941

- ⁸ Alexandria Valerio – Brent Parton – Alicia Robb: *Entrepreneurship Education and Training Programs around the World – Dimensions for Success*. The World Bank, 2014. www.worldbank.org/en/topic/education/publication/entrepreneurship-education-and-training-programs-around-the-world-dimensions-for-success
- ⁹ Karen E. Wilson et al.: *Educating the Next Wave of Entrepreneurs*. World Economic Forum, 2009. www.weforum.org/reports/educating-next-wave-entrepreneurs/
- ¹⁰ Implementing the Community Lisbon Programme..., i. m.
- ¹¹ *Key competences for lifelong learning*. European Commission, 2006. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Ac11090>
- ¹² *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*. European Commission, 2014. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/7465>
- ¹³ www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf
- ¹⁴ 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. Magyar Közlöny, 2011, 165. szám.
- ¹⁵ 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV
- ¹⁶ 2011. évi CLXXXVII. törvény a szakképzésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a1100187.TV. Módosították 2012-ben. www.magyarokozlony.hu/pdf/13146
- ¹⁷ *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA, Helsinki, 2005. [www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20\(2\).pdf](http://www.enqa.eu/files/ESG_3edition%20(2).pdf); magyar fordítása a www.mab.hu honlapon, a Szabályok menüpontban.
- ¹⁸ seed.hu/files/vallalkozas_oktatas_kutatas_20081211.pdf
- ¹⁹ www.spinoffklub.com
- ²⁰ www.iesmart.eu/
- ²¹ www.geomatech.hu/
- ²² www.egerhirek.hu/indul-a-startup-eger-program/
- ²³ https://www.citibank.hu/gcb/Lakossagi_ugyfelek/hungary/Altalanos_informaciok/sajtoszoba/2015/Citi-Junior-Achievement-Diakvallalkozas.htm
- ²⁴ www.fivosz.hu/koeltsegcsoekkentes

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrássy Adél – Agnieszka Krymarys – Lentner Csaba – Atsede Woldie: *A feltörekvő piacgazdaságok kis- és középvállalkozásainak összehasonlító elemzése (Nigéria, Lengyelország, Magyarország)*. In: Pénzügyek és globalizáció. Szerk.: Botos Katalin, Belyácz Iván, JATEPress, Szeged, 2005.
- Miriam Bitterová – László Hajós: *The School Project Management Influence on the Economy of Education*. Bulletin of the Szent István University, 2009/1., 258–262. o.
- Borzán Anita – Lentner Csaba – Szigeti Cecília: *A pénzügyi vállalkozások felelősségvállalásának új dimenziói*. *Economica*, 2011/4., 22–30. o.
- Csilla Czeglédi – Zsuzsanna Marosné Kuna – László Hajós: *Current challenges of talent management in the V4 countries with special respect to Hungary*. *Trendy v podnikání – Business Trends*, 2013/2., 31–38. o.
- Csilla Czeglédi – Imola Csehné Papp – László Hajós: *The impact of the economic crisis on the labour market*. *Acta Oeconomica et Informatica*, 2012/1., 24–29. o.
- Csehné Papp Imola: *Ismeri Ön a munkaerőpiacot? A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei*, 2014/1–2., 269–278. o.
- Imola Csehné Papp – László Hajós: *Education and working life in Hungary*. *Acta Technica Corviniensis – Bulletin of Engineering*, 2014/2., 105–110. o.
- Imola Csehné Papp et al.: *Regional differences in the European Union in the past and nowadays*. *Acta Oeconomica et Informatica*, 2012/1., 1–5. o.
- Entrepreneurship in higher education, especially within non-business studies*. European Commission, 2008. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/8969/>

- László Hajós – Miriam Bitterova: *Economic of education and school projekt management. Rural development and structural changes of agricultural companies in agrocomplex*. SUA, Nitra, 2010, 295–300. o.
- Hajós László – Dolmány Ferenc: *A munkaerő mennyiségi növelésének lehetőségei Magyarországon*. Gazdálkodás, 2001/3., 1–15. o.
- Lentner Csaba: *A vállalkozás folytatása számviteli alapelvének értékelése: profit- és közjószág-előállító gazdálkodóknál*. I. rész. Számvitel, adó, könyvvizsgálat, 2014/2., 72–74. o.
- Lentner Csaba: *A vállalkozás folytatása számviteli alapelvének érvényesülése közüzemi szolgáltatóknál és költségvetési rend szerint gazdálkodóknál – magyar, európai jogi és esztörténeti vonatkozásokkal*. In: Adózási pénzügytan és államháztartási gazdálkodás. Közpénzügyek és Államháztartástan II. Szerk.: Lentner Csaba, NKE Szolgáltató Kft., Budapest, 2015, 763–783. o.
- Magyari János – Hajós László: *Kisüzemi tevékenységek tervezése*. Gazdálkodás, 1998/4., 52–56. o.
- Erika Varga – Csilla Czeglédi – László Hajós: *The examination of personal competencies as collateral of success from the point of view of students*. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering, 2015/4., 117–122. o.
- http://miau.gau.hu/miau/207/ERASMUS_v1.doc
- http://miau.gau.hu/miau/207/tdk_letra_v2.doc
- http://miau.gau.hu/miau/208/Kollar-Pitlik-Fulop_Competence_Measurement.pptx
- https://miau.gau.hu/mediawiki/index.php/Csoportmunka_projekt
- www.mva.hu/hirek.php

Giday András – Szegő Szilvia

Biztonságos nyugdíj: béremelés és bérlakásprogram

Egy szakmunkásbarát nyugdíjkassza körvonalai

Secure Pension:

Wage Hike and Home Rental Programme

*Link What Belong Together, or the Outlines of a Pension Fund
in Favour of Qualified Workers*

Összefoglalás

Cikkünkben azt a kérdést tettük fel, hogy milyen eszközzel fékezhető a szakmunkások nagyarányú külföldi munkavállalásának üteme. Szerintünk két ponton érdemes beavatkozni. Egyrészt adókönyvités által finanszírozott béremeléssel, másrészt a fiatal szakmunkások részére biztosított kedvezményes bérlakásokkal. Mindkettőben a kulcsszerepet a nyugdíjkassza vállalhatná fel, hiszen ha így 200 ezerrel növelhető az itthon foglalkoztatottak létszáma, az több százmilliárd forinttal emelheti évente a kassza bevételeit.

Summary

How can we prevent the masses of qualified workers from leaving the country and seek employment abroad? In our opinion, there are two options for intervention: wage hike financed through tax reduction and by offering preferential home rental

DR. GIDAY ANDRÁS kandidátus, a Pénzügyi Szemle rovatvezetője (andras.giday@gmail.com), DR. SZEGŐ SZILVIA kandidátus, CSc, oktató, Szegedi Tudományegyetem Doktori Iskola (szego@eco.u-szeged.hu).

for young qualified workers. In both cases the key role could be undertaken by the pension fund, since if the number of employees remaining in Hungary can be increased by 200 thousand, the state budget would benefit hundreds of billions of forints a year.

BEVEZETÉS

Közismert, hogy napjainkban egyre súlyosabb szakmunkáshiány lép fel a magyarok külföldi munkavállalása miatt. Ezért érdemes áttekinteni, adódik-e lehetőség ennek a folyamatnak a mérséklésére a munkaadók jelentős terhelése nélkül. Elemzésünket az állami elvonásokra és a lakásrendszerre koncentráljuk.

Az elmúlt 10 évben a külföldre távozottak miatt csaknem 200 ezerrel kisebb a foglalkoztatottak száma ma Magyarországon. Ez az államkasszának mintegy évi 300-350 milliárd forintos kiesést okoz. Különösen az okoz gondot, hogy 2011 óta felgyorsult a szakmunkások külföldre távozása. Az emiatt visszafogott tevékenység (vagy meg nem valósított fejlesztések) ugyanis azt eredményezi, hogy szellemi dolgozókra vagy segédmunkásokra sem lesz szükség.

A változások nagy kárvallottja hosszú távon az idősebb korosztály lesz, hiszen az ő nyugellátásukhoz nem lesz kellő befizetés a nyugdíjalapba. A fentiek okán érdemes újragondolni az állam és azon belül kiemelten a nyugdíjkassza által nyújtott lehetőségeket, két vonatkozásban is: az egyik a béreket terhelő elvonások mai, egységes kulcsokat alkalmazó rendszere, a másik a kassza esetleges többleteinek befektetési lehetőségei.

MÓDSZER

A KSH 2011-es népszámlálási foglalkoztatási kiadványából, a normatív-funkcionalista modellből vettük át az adatokat. A B4 Szakmunkások és B5 Segédmunkások csoportjait vettük számba szakmunkásként, akkor is, ha csak 8 általános iskolát végeztek.¹ Az adózásban felvázolt javaslat számszerű hatásainak bemutatásához az adatokat a KSH kiadványain, illetve honlapján található információkból nyertük. Meg kell jegyezni, hogy amíg az 5 fő feletti cégekre a hatások pontosabban becsülhetők a bérstatisztika alapján, addig a 2–4 fős cégek esetében – ennek híján – csak elnagyolt becslés adható.

Cikkünkben csak a bérlakásoknál említjük a regionális jellemzők figyelembevételét, a béremelésnél nem fogalmazunk meg javaslatot területi differenciálásra. A jelen helyzet ugyanis országosan is annyira problémás, hogy egy általános emelés most fontosabb, mint pl. a nyugat-dunántúli gondok kezelése.² Amennyiben a piac nem orvosolja érdemben a nyugat-magyarországi szakemberhiányt, akkor 2-3 év múlva itt is szükség lesz e koncentrált lépésre.

Nem foglalkoztunk azzal, hogy a kontinentális európai országokban alkalmazott szakmai bértarifa rendszerének az adaptálása mennyiben segítené a szakmunkásbérek emelkedését. Valószínűleg igen, ráadásul egy ilyen rendszerben jól figyelembe lehet venni azt, hogy milyen szakmákban kell béremeléssel erősíteni a magyarországi cégek pozícióját a nyugati bérekkel folyó versengésben.

ELVONÁSI OLDAL

Bismarck úgy konstruálta meg a nyugdíj-finanszírozást az 1800-as évek vége tájékán, hogy a befizetéseket mindenkire azonos mértékű százalékkal kellett teljesíteni. Ez akkor alacsony volt, hiszen akkortájt kevesen éltek meg a 60 éves kort, és utána még kevesebben a 70. vagy a 75. életévüket. A felosztó-kirovó rendszerek indulásakor alkalmazott 8-12% körüli keresetarányos elvonás még nem torzította nagymértékben a munkaerőpiacot, és a rendszer kijátszására semigen sarkallta a résztvevőket. A nyugdíjrendszer „bejáratásával” ez az arány érthetően 25% felettire kellett hogy emelkedjen (ha valaki 35 évig befizet, és 10 évig vesz fel nyugdíjat, annak ez az arány felel meg).

A társadalombiztosítási elvonások kedvezményeivel a fejlettebb OECD-országokban általában a munkanélkülieket, fiatalokat és az idősebbeket preferálják.³ Az is igaz, hogy az ő szakmunkásaikat nem csábítják el más országok munkaadói. Területi differenciálásra azonban akad példa az északi országokban. Norvégiában a munkaadók által fizetendő tb-járulék területileg differenciált (a főváros körzetében 14%, az északi területeken 0%), Svédországban, egyes régiókban a munkaadói tb-járulékot 10%-kal csökkentett járulékalap után kell fizetni.⁴ Magyarországon Mészáros József⁵ javasolta, hogy a gyereket nevelők esetében a tb-elvonás kulcsa kedvezményes legyen. Szegő Szilvia,⁶ illetve Giday András⁷ pedig javaslatot fogalmazott meg arra, hogy a tb-járulék egy részéből a gyermekek anyjának nyugdíját finanszírozzák.

Kiinduló helyzet

A szakmunkáscsoportok keresete nálunk az átlagos értéktől jobban elmarad, mint az EU egészében, a szellemiek keresete pedig az átlagot jobban meghaladja nálunk (lásd *1. táblázat*). Indokolt lenne a szakmunkások bérének felzárkóztatása. Emellett szól az is, hogy manapság a termelés bővítésének korlátja általában a szakmunkáshiány, nem pedig a szellemiek vagy a segédmunkások hiánya.

A munkaadók és a munkavállalók közötti béropolitikai vita fókuszában az elmúlt 3-4 évben ugyanúgy a minimálbér nagysága állt, mint korábban. Mintha nem is veték volna észre, hogy a tömeges nyugati munkavállalás miatt mást is kellene tenni. A helyzet emiatt ugyanúgy állami beavatkozásért kiált, mint amikor a válság idején bevezették a munkahelyvédelmi akciótervet. El kell gondolkodni azon, hogy célszerű-e ugyanakkora mértékű (kulcsú) állami elvonást alkalmazni minden foglalkoztatottra. Ha alacsonyabb lenne az elvonás mértéke a szakmunkások esetében, foglalkoztatásuk (a mainál) vonzóbb lenne a munkaadók számára.

A szakmunkások preferálásának legcélravezetőbb módja az lehetne, ha egy számukra kedvezményes béremelésre kerítenének sort. Mondjuk úgy, hogy azt ne terheljék a nyugdíjassza elvonásai. Az adókönyvtésért cserébe az alapbér emelését kellene elvárni. Az alapbér ugyanis viszonylag stabil elem a bérezésben, legtöbbször a béralkuk elsődleges tárgya. Javasolható, hogy az alapberek emelkedése

1. táblázat: Keresetek foglalkozási csoportonként az EU-28-ban és Magyarországon (2010)

Éves kereset (euró)	EU-28	Magyar.
	30 857	10 192
	az átlag %-ában	
Versenyszektor	100%	100%
Szellemi dolgozók	117%	124%
Vezetők	262%	237%
Felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások	152%	204%
Egyéb felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások	123%	110%
Irodai és ügyviteli foglalkozások	89%	87%
Kereskedelmi és szolgáltatási foglalkozások	68%	60%
Fizikai dolgozók	73%	70%
Ipari és építőipari foglalkozások	79%	74%
Gépkezelők, járművezetők	76%	77%

Forrás: Az Eurostat adataiból saját számítás.⁸

az átlagbér körüli szinten legyen a legnagyobb mértékű, hogy korrigáljanak az alulról túlságosan összenyomódott bértáblán.⁹ A legfelső kategóriájú kereseteknél pedig azért lenne alacsonyabb alapbéremlés, mert a 240 ezer forint/hó felett újra belépő szociális hozzájárulási adó miatt ott relatíve kisebb lenne a nyújtott adókedvezmény.

Javasolható, hogy az adókönnyítés rendszere havi elszámolású legyen, azaz az adott hónap keresetéből a szakmunkásoknál ki kellene emelni a 120 ezer forint és 240 ezer forint közötti hányadot azért, hogy ez után ne fizessenek szociális hozzájárulási adót és szakképzési hozzájárulást. A havi elszámolásból adódóan előfordulhat, hogy sok túlóra vagy jelentősebb jutalom esetén egy hónapban egyes dolgozóknál a kereset egy része már átcúszik a magasabb adókulcs alá. Ezt azonban fel kell vállalni, mert a rendszer éves elszámolás esetén sokkal bonyolultabbá válna.¹⁰

2. táblázat: Javasolt alapbéremlés

Bázisalapbér ezer Ft/fő/hó	Alapbéremlés
129–150	15%
150–160	16%
160–170	17%
170–190	19%
190–220	20%
220–250	19%
250–260	18%
260–270	16%
270–	15%
Munkaadói adóterhek (28,5%) csökkentése 0%-ra	

Javaslatunk egy 18% körüli adómentes béremelésről szól, amely nagyságrendileg hasonló lenne ahhoz, mint az elvárt béremelés volt 2012-ben. Azzal a nagy eltéréssel, hogy most az emelést a kormányzat nyugdíjasszája fizetné (mert lemond az adóbevételekről), 2012-ben viszont a munkaadók finanszírozták az emelést (az állam csak átmenetileg könnyített a befizetendő adókon).

3. táblázat: A szakmunkásbér-emelés becsült hatásai

Béremelésben részesülők köre (versenyszektor)	1200 ezer fő
Átlagos nettó keresetemelkedés*	26 ezer Ft/fő
Állami adóbevétel-kiesés becslése	Közvetlen hatás – 258 Mrd Ft Nettó hatás – 108 Mrd Ft

* Az alapbér feletti keresetek arányos emelkedését feltételezve.

A fenti javaslat előnye, hogy a szakmunkások túlnyomó többsége számára mintegy a mainak a kétharmadára csökkentené a marginális adóelvonás mértékét (48,2%-ról 33,5%-ra), ezzel határozottan ösztönözve a fehéredést. A szakmunkások esetében az átlagos adóék is csökkenne, 48,2%-ról 46,6%-ra.

Számításaink szerint a szakmunkások esetében a szociális hozzájárulási adónak (vele együtt a szakképzési hozzájárulásnak) az adott kereseti tartományban való elengedése 260 milliárd forintnyi adókieséssel járna, viszont az átlagosan 18%-nyi szakmunkásbér-emelés 160 milliárd forint többletbevételt hozna. Az államháztartás pozíciója ezek eredőjeképp 100 milliárd forinttal romlana. A romlás azonban nagyobb, ha ahhoz viszonyítjuk, hogy egy szokásos, átlagosan 4%-os keresetemelkedés során a versenyszektorból az állam 155 milliárd forintos bevételre tesz szert. Ezt is figyelembe véve, 255 milliárd forintnyi az állami pozíció romlása éves szinten. A javasolt szakmunkásbér-emelés és az adókönnyítések hatását a három szektorra (szakmunkás, vállalat, állam) mutatja az első ábra.

A nettó kereset átlagos 26 ezer forintos emelkedésének eloszlását bérkategóriák szerint ábrázolja a 2. ábra. A többlet havi összege 16 ezer forinttal kezdődik, és közel 35 ezer forint a legnagyobb emelkedés. A keresetemelkedés összege 240 ezer forint után csökken, hiszen a béremelés állami támogatásának ez a plafonja.

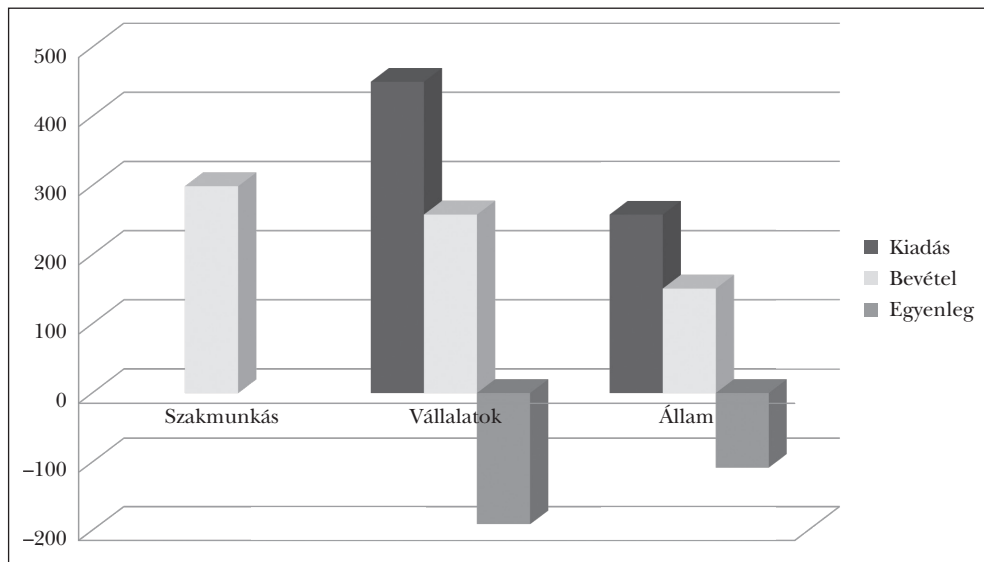
Vállalati hatások

A 3. ábrában egybevetettük, hogy a javasolt lépés, egy 4 százalékos és egy 8 százalékos béremeléssel összehasonlítva, mennyibe kerül a cégeknek. Az ábrából jól látható, hogy gyakorlatilag ugyanakkora terhet jelent a javasolt emelés, mint egy 8 százalékos (mostanság általában 2 év alatt megadott) béremelkedés. A kettő közötti különbség gyakorlatilag nulla körüli értéken van, attól le- és felfelé csak kismértékben tér el. Egy 4%-os béremelés ma a vállalatok számára dolgozónként havi 7–14 ezer forintba kerül. Az általunk javasolt intézkedések ezzel szemben dolgozónként 15–26 ezer forint havi többletkiadással járnak. Azaz a javasolt lépésünk kétszer akkora terhet jelent.¹¹

Ezek alapján a cégek a következőket tehetik:

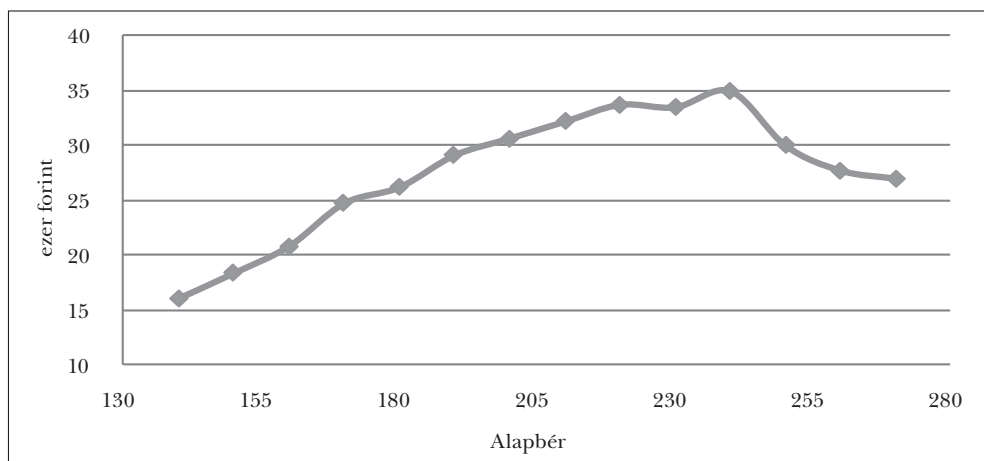
- egyszerre mobilizálják azokat a forrásokat, amelyeket a rá következő 2 év alatt szánnának a szakmunkások keresetének az emelésére,
- vagy az első évben csak a szakmunkásoknak emelik a keresetét (mellőzve a szellemiek és a segédmunkások keresetének emelését).¹²

1. ábra: A szakmunkás-béremelés becsült pénzügyi hatása az érintett három szektorra, Mrd forint

Forrás: Saját számítás a KSH adatainak felhasználásával.

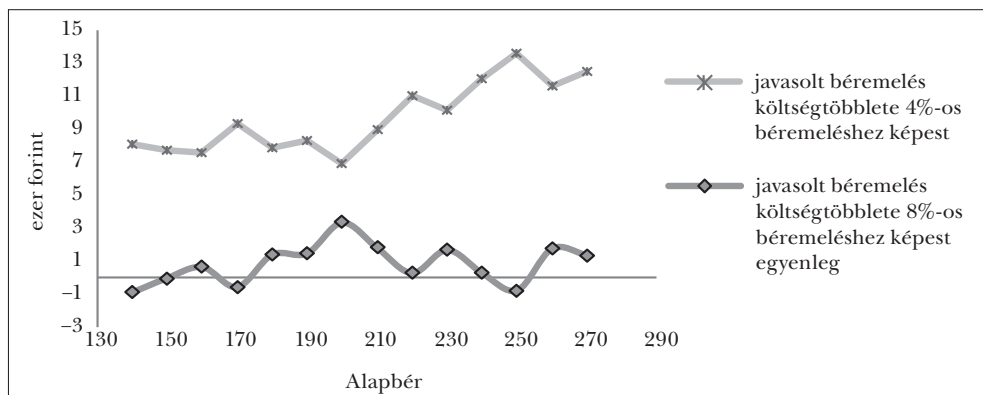
2. ábra: Nettó kereset becsült emelkedése havi ezer forintban*

* Az alapbér feletti kereseti hányaddal együtt.

Forrás: Saját számítás a KSH adatainak felhasználásával.

3. ábra: A javasolt béremelés bérköltségtöbbletének eltérése egy 4 és 8%-os béremelés költségétől, bérszintenként, havi ezer forintban

Forrás: Saját számítás a KSH adatainak felhasználásával.

Mivel az infláció alacsony, véleményünk szerint 1-2 évig megengedhetik maguknak a cégek, hogy a szellemiek részére kisebb (vagy 0) béremelést adnak, hiszen 5 éve ők voltak a nagy nyertesei az egykulcsos adó bevezetésének, és ez az előnyük nem olvadt el. És a segéd munkások esetében sem dől össze a világ, ha mondjuk 2 évig nem emelkedik a minimálbér. (Bár a politikusok ezt másképp látják.) Ugyanakkor a segéd munkások valószínűleg jobban örülnek annak, ha a pár ezer forint és az elbocsátások helyett inkább több dolgozót vesznek fel közülük.¹³ Ők ugyanis kényszerhelyzetben vannak, nincs lehetőségük „kimenekülni” a munkanélküliség elől. Nyugaton csak elvétve alkalmaznak magyar segéd munkást.

A szociális hozzájárulási adó javasolt csökkentése önmagában, a mai keresetek mellett, mintegy 260 milliárd forintos bevételről való egyszeri lemondást jelent.¹⁴ A másik oldalon azonban az előírt béremelés bevételi többletet hoz, hiszen a munkavállalói terheket ez után befizetnék. A fentiek (közvetlen) egyenlege mintegy 100 milliárd forint bevételcsökkenést jelent az államnál (lásd 1. ábra).

A fenti hatásokat az intézkedés nélküli esethez célszerű hasonlítani. Egy 4%-os általános keresetemelést esetén a munkaadók bérköltségei 330 milliárd forinttal növekednek, amelyből 155 milliárd forint az államnál landol, 165 milliárd forint pedig a nettó kereset emelkedéseként a dolgozóknál. Ehhez viszonyítva, a javasolt intézkedés hatásai rövid távon rontják az állam pozícióit (össességében mintegy 255 milliárd forinttal, lásd az 1. ábrát), azonban a 2-3 éves távlatban bekövetkező hatások ezt jelentős részben ellensúlyozzák (fehéredés, a hazatérő munkások miatt magasabb GDP-szint stb.).

Tovagyűrűző hatások

Az elengedett adónak jelentős része visszacsorog az államhoz. A szakmunkások által elköltött 300 milliárd forintnyi jövedelem számottevő forgalmiadó-bevételt eredményez. Emellett keresletet jelent a belső gazdaság számára, amelynek legalább a fele a hazai gaz-

daság teljesítményét növeli, emelve a GDP-t, a foglalkoztatottságot. Eddig ez szokásos képet mutat: ahol adócsökkentés van, ott a kedvezmény számottevő hányada visszacsorog az államhoz. Ezen túl azonban ma Magyarországon két másik hatás is érezhető lenne:

– Fehéredés: 2008-ban elemezték az adósáv eltolásának hatását. Akkor a bevallott jövedelemtömegre 50 milliárd forintos többletet mutattak ki. Most a nem állami dolgozók közel felére terjedne ki az intézkedés, és az elvonás 28,5 százalékponttal csökkenne. Ezért legalább hasonló mértékű fehéredés várható. Ha ez bekövetkezik, az a munka utáni elvonásoknál 18 milliárd forintot hoz az állam konyhájára.

– A ma Nyugaton dolgozók egy részének hazatérése: Ennek mértékét nehéz becsülni. Ebben a tekintetben a hatás azért tekintélyes, mert a nettó kereset itthon 60–90 euróval növekszik. Durva becslésként, a kint dolgozó szakmunkások ötöde, azaz 40 ezer fő hazajön. Ez viszont multiplikálódva hat: ha egy cég újabb szakmunkások felvételével bővülni tud, akkor szellemi dolgozót és segédmunkást is alkalmaz. Számításaink szerint a teljes foglalkoztatás tekintetében ezért mintegy 80 ezer fős emelkedés várható. Mivel egy átlagos dolgozó után az államnak 1,8 millió forint bevétele van, ez együttesen kb. 145 milliárd forinttal javítja az állami pozíciót.

A fizetési mérlegre várhatóan nem lenne erőteljes hatása a javasolt lépéssorozatnak. Ez ugyanis egy olyan, kivételesnek tekinthető béremelés lenne, amely nem rontja a Magyarországon termelők versenyhelyzetét – mert a többletköltségeket végül is az állam állja – az adókönyvitése révén. A dolgozói többletkereset elköltése az import növekedését vonná ugyan magával, de az utóbbi 2-3 évben jellemző, pragmatikus jellegű kamat- és árfolyam-politika képes ezt a hatást ellensúlyozni (pl. kamatcsökkentés révén).

A kormány az adminisztrációs terhek csökkentésén túl meghirdette az állami adminisztrációs létszám jelentős leépítését is. Kérdés, hol találnak számukra helyet a versenyszektorban. Ha több szakmunkás hazatér, akkor az őket alkalmazó vállalatoknál emelhető a szellemi dolgozók létszáma is. A termelésbővülés több bérszámfejtőt, marketingest, műszaki embert stb. igényel még akkor is, ha egyszerűsödik az adózás, az egyéb előírások.

Lehetséges ellenérvek

1. *Hátrányos a szellemiekre nézve.* Kétségtelen tény, hogy most nem a szellemi foglalkozásuk keresete emelkedne. Ugyanakkor a szellemiek ennél nagyobb összeget kaptak a legfelső szja-kulcs megszüntetésével 2011–2012-ben.

2. *Nem emelik a minimálbéresek keresetét.* Véleményünk szerint a segédmunkások esetében lényegesebb a munkához juttatás, mint a béremelés. Észszerű bérpolitikát nem a minimálbér, hanem a garantált bérminimum és a szakmánkénti ajánlott bérek szabályozásával lehet folytatni. Ennek az előnyei a segédmunkásoknál is jelentkeznek az elhelyezkedési lehetőségeik bővülésével.

3. *Túl bonyolult.* Az ügyvitel elektronikus rendszere mellett a kereset egy részének elkülönítése és a járulékfizetéshez (új szempontként) való beprogramozása nem jelenthet gondot a munkaügyi szoftver szállítója számára. Az egyszerűség az ellenőrzés számára is adott. A munkaadónak havonta minden dolgozójáról egyébként is mintegy 150 adatot kell megadnia a NAV felé, köztük az ellátott munkakör kódját is. Ezért

bármikor, kiszállás nélkül ellenőrizhető, hogy jogosult volt-e a megadott számú alkalmazott esetében a kedvezmény igénybevétele.

4. *Beavatkozik a munkaerőpiaci folyamatokba.* A munkaerőpiacba való legnagyobb beavatkozás a fejlettebb EU-országok felé történő féloldalas nyitás volt. Féloldalas volt, mert olyan árupiaci liberalizációt követett, amelynek eredményeképp a belföldi tulajdonú (irányítású) termelők jelentős része tönkrement, a helyükre belépő működő tőke pedig csak az otthoninál sokkal alacsonyabb béreket hajlandó fizetni Magyarországon.¹⁵ Ezt tetézi, hogy az EU érdemi kontroll nélkül beengedi a nem piacgazdaságú országok (pl. a népi Kína) dömpingízű tömegexportját, még tovább nyomva le a magyar bérszintet. E két ok következtében az itthoni termelés jövedelemtartalma alacsony, ami olyan nyomott béreket eredményez, amelyek nem versenyképesek a nyugati bérekkel.

5. *A hiányszakmák béremelésére kellene inkább koncentrálni.* Felvethető, hogy általános béremelés helyett a hiányszakmákban egy kiegészítő béremelésre kerüljön sor. A felvetés jogos, mivel ezeken a területeken „szorít jobban a cipő”. Viszont ez az, ahol a piac működése hatékonyabb, mint egy bumfordi jellegű szabályokat alkotó állam. Mindemellett a szociális hozzájárulási adó javasolt elengedése azt jelentené, hogy ha a cégek (szakmák, ágazatok) a hiányszakmákban vissza akarják csábítani a dolgozókat, akkor az erre fordított forrásaikból sokkal több jut az érintettek zsebébe.

BEFEKTETÉSI OLDAL:

A NYUGDÍJKASSZA BÉRLAKÁSÉPÍTÉSE SZAKMUNKÁSOKNAK

A javasolt béremelés bruttó 100 euróval növeli az itthon dolgozó szakmunkások keresetét, amit bizonyosan mérlegelnek, amikor eldöntik, hogy itthon maradnak, vagy külföldre távoznak. Mivel a külföldi munkavállalás szándéka mögött sokszor a hazai lakáshelyzet javítása áll, újabb hatásos eszköz lehetne a fiatal szakmunkások bérlakáshoz juttatása, kedvezményes lakbér fizetése mellett. Ebben is segíthetne a nyugdíjkassza. Egyáltalán nem szentírás ugyanis, hogy egy felosztó-kirovó nyugdíj alapnak (amilyen ma a magyar is) ne lehetne kiegészítő vagyona, például néhány pár tízezer lakás tulajdonjoga.

A szakmunkáskereső átlaga ma havi bruttó 190 ezer forint, ami nettó 130 ezer forintot jelent. Ez nem elégséges lakástakarékosságra akkor, ha csak minimálbér körüli a házastárs keresete. Ennél magasabb, mintegy 210–220 ezer forintos kereset (nettó 155–160 ezer forint) körül lehet az a szint, ahol már vállalható ez a teher, különösen akkor, ha a feleség jövedelme is eléri a bruttó 160 ezret. Ezt a szintet azonban, becslésünk szerint, a szakmunkáscsaládok legfeljebb negyede-harmada éri el. Azaz a szakmunkásoknak közel a kétharmadáról elmondható, hogy ha nem volt némi induló lakásvagyona, akkor maga nem tudja megoldani a saját tulajdonú lakásszerzés gondját. Ha emiatt külföldön vállal munkát néhány évig, azzal viszont az országban lesz kevesebb a munkászekek száma (ráadásul gyaníthatóan a szakmájukban rátermettebbek távoznak leginkább).

Célszerű lenne, ha a nyugdíjkassza lakásokat építené abból a célból, hogy azokat szakmunkások részére kiadja. Az elérhetőbb (olcsóbb) lakhatási lehetőségek vonzóbbá tennék a magyarországi munkavállalást az átlagos keresetű szakmunkások számára. Szerintünk ehhez elégséges 70–110 ezer bérlakás akkor, ha a fiatalok juthatnak

ilyen lakásbérleti lehetőséghez. A nyugdíjalapoknak régen az egyik kedvelt befektetése volt a bérlakások építése.¹⁶

A nyugdíjkassza szakmunkások részére bérlakást biztosító fenti rendszere véleményünk szerint inkább az univerzális lakástámogatások közé sorolható be, mintsem a szelektív támogatások közé.¹⁷ Az *Éves jelentés a lakhatási szegénységről, 2013* kiadvány¹⁸ hangsúlyozza, hogy sok fiatal számára egy támogatott bérlakásszektor kialakítása nyújtana megoldást a megfelelő lakáshoz jutásban.

2011 januárjában az Új Széchenyi Terv megvalósítandó kiemelt állami projektjei között szerepelt a Bérlakásépítési program évi 5–10 ezer bérlakás építésével.¹⁹

A potenciális igénylők száma

A célcsoport a 25–39 éves szakmunkások (szak- és betanított munkások) köre lehetne a versenyszektorban. A létszámuk 2017-re várhatóan 594 ezer fő²⁰ lesz, akik közül a nem állami dolgozó félmillió főt tesz ki.²¹ Potenciális bérlakásigénylőnek ezeknek a fele tekinthető. Egyrészt nem szerepelnének közöttük a 30 ezer főnél kisebb településen lakók (kivéve a nagyvárosi agglomerációk településeit),²² másrészt (a kétszeres számbavétel elkerülése miatt) figyelmen kívül lehet hagyni a férjként vagy feleségként élő szakmunkásoknak a felét (mert csak az egyikük adhatna be kérelmet).²³ Fentiek eredményeképp 202 ezerre becsülhető a potenciális lakásbérlők száma. Véleményünk szerint ezeknek mintegy a fele lenne olyan, aki valóban élne is egy ilyen lehetőséggel. Számottevő lehet ugyanis azoknak az aránya, akik már találtak valamilyen megoldást (maguk, a társuk vagy a családi segítség révén), és olyan saját tulajdonú lakásban élnek, amelyet nem kívánnak feladni (különösen a 33–34 év felettiek).

Mit jelent a 10. évre várható fenti 70–110 ezer bérlakás? A vidéki nagyobb városok adott lakásszegmensében (társasházak legalább 4 lakással) 8–11%-os részarányt. Ez nem kiemelkedő, de már számottevőnek tekinthető arány. A városokban lakó fiatal szakmunkások esetében pedig azt, hogy akik párt választanak, azoknak a harmada a nyugdíjkassza lakásait bérli ki indulásképp.

A lakások építése és bérbeadása

Évi 8 ezer lakás építése javasolható, amely feltételezésünk szerint 120 milliárd forintba kerülne, egy lakásra 15 millió forintot szánva. Felvállalható, hogy a költségek harmadát jelzáloghitellel fedezze a kassza. Az évi 80 milliárd forintos készpénzkiadás pedig valószínűleg 2-3 év alatt fokozatosan előteremthető azzal, hogy pontosabb inflációs indexálásra térnek át²⁴ a nyugdíjkiadásoknál. Kérdés, hogy a bérlakásokban való elhelyezéskor érdemes-e bizonyos városokat, ágazatot, vállalatípusot preferálni. Szerintünk igen, elsősorban az ipari nagyvárosokban, megyei jogú városokban lenne indokolt a bérlakások építése. Külön kiemelendő a Nyugat-Dunántúl, ahonnan relatíve a legtöbben mennek Nyugatra dolgozni. Megfontolandó emellett az építőipari szakmabelieknek és a kisvállalkozások szakmunkásainak preferálása. Az előbbieknél azért, mert akkor lesz, aki felépíti a lakásokat, az utóbbiaknak azért, mert ők ma versenyhátrányban vannak a nagyobb cégek munkaerő-elszívó hatása miatt.

Javasolható, hogy a lakásépítéseknek maximum a 10%-a valósuljon meg budapesti agglomerációban, a főváros aránya pedig ezen belül legfeljebb 4% legyen. Ma a termelőszektor túlnyomó része vidéken található, például az iparban dolgozóknak kevesebb mint hetede van a fővárosban. Budapesten hiába kapnának bérlakásokat a szakmunkások, attól itt nem növekedne a foglalkoztatottak száma. Ahogy 8-10 év után enyhül a vidéki nagyvárosok szakmunkáshiánya, és az ottani bérlakásépítés

4. táblázat: Bérbe adandó lakások, bérleti jogosultság stb.

Kérdés	Válasz
A lakóépület	Új építésű társasház, maximum 2 emelettel*
Települések	30 ezer lakosnál nagyobb városok, nagyobb városok agglomerációs övezete
Legyen-e preferált szakmunkáscsoport?	Igen, az építőiparban dolgozók
Lakásbérlok korcsoportja	25–39 év** a bérleti igény beadásához (de a már bérelt lakásban maradhat 39 éves kor után is)
Bérlés előfeltétele	Néhány év itthoni munkavégzés (pl. az előző 5 évben legalább 3,5 év munkaviszony)
Magasabb kereset mellett is lenne jogosultság?	Nem, pl. csak 230 ezer havi keresetig (de a már bent lévő tovább maradhatna, ha magas lakás-előtakarékosságot teljesít, pl. 50–70 ezer Ft/hó)
Javasolható lakbér értéke	Havi 10–25 ezer Ft (alacsonyabb, ha vállal előtakarékoságot, vagy van gyereke)
Kizáró ok-e a korábbi lakás- (ingatlan-) tulajdon?	Célszerű lenne, de nagyfokú óvatosság ajánlott a kérdésben***
A kassza építsen-e új lakásokat?	Igen
Vállalkozó kaphat-e bérlakást?	Induláskor nem, később vizsgálendő (pl. egyéni, egyszemélyes vállalkozás az építőiparban)
Feltétel legyen-e lakás-előtakarékosság?	Vizsgálendő
Célszerű-e bizonyos vállalatfípust preferálni?	Igen, a kis- és közepes vállalkozásokat
Adórendszerbeli segítség a lakbérhez?	Segítene pl. egy adómentes munkaadói költségtérítés a lakbérre
Örökölhető legyen-e?	Semmi esetre sem! A bérleti lehetőség a dolgozó személynek szólna
A kassza vegyen-e fel hitelt lakásvásárláshoz?	Igen, adósságlimit mellett (pl. a lakásállománya értékének egyharmadáig)

* *Felmérések szerint a kisebb lakóközösségek összetartó ereje sokkal erősebb, mint a túl nagy házakban egymást legfeljebb csak felületesen ismerő lakóké.*

** *A 39 évet születési dátummal kellene megadni, hogy ne essenek ki a rendszerből.*

*** *Leginkább abban a tekintetben, hogy azt demagóg módon ne értékelhesse se a média, se a politikusok.*

üteme csökken, úgy az építőipari dolgozók máshol is foglalkoztathatók lennének, és ekkor érdemes növelni a fővárosban épített bérlakások számát.

A rendszer észszerűen ötvözhető a gyerekneveléssel: kellő perspektívát nyújt az, hogy a lakás bérlése kiszámíthatóan elérhető abban az időszakban, amikor a gyerekek nevelése leköti a család anyagi erőforrásait. Ezt követően viszont működtethető lenne egy olyan rendszer, amelyik kedvezményes feltételekkel lehetőséget ad a lakás megvásárlására. A szakmunkásoknak bérbe adott lakások számát limitálja az is, hogy a gyerekek óvodás-iskolás korának elérésekor egyre nagyobb a család igénye a kertes házba költözésre. Viszont jellegénél fogva a családi házak mindig is magántulajdonban voltak. Emiatt az a célszerű, ha a kassza inkább maga is ösztönzi az ilyen kilépést, akár régebbi családi házat kívánnak venni a gyerekes párok, akár új házat építenének.

Foglalkoztatási hatások

A ma Nyugaton dolgozók egy részének hazatérése várható, amelynek intenzitását igen nehéz megbecsülni. A bérlakások rendszerének hatása az adott célközönség esetében lehet tekintélyes. Úgy becsüljük, hogy a tízéves felfutás végére a bérlők fele a lakhatási lehetőség eredményeképpen marad majd itthon, ami a 35 ezer családfő mellett (a házastársaikkal) 40 ezer szakmunkást jelentene. Az ő munkavégzésük ebben az esetben is multiplikálódva hat, a szakmunkásokat felvevő cégek több szellemi dolgozót és segédmunkást alkalmaznak. A teljes foglalkoztatás 80 ezer fővel történő növekedése tehát kb. 145 milliárd forinttal javítja éves szinten az állami pozíciót.

EGYÜTTES HATÁSOK

A bevételi oldal adókönyvtése és a javasolt bérlakásprogram külön-külön is megvalósítható. Az együttes felvállalásuk előnye, hogy egymást jelentősen erősítenék. Elég csak belegondolni abba, hogy egy lakást bérlő fiatal pár esetén 300–350 euró lenne a pozíciójuk javulása az itthoni lakásbérlethez képest (a külsországi lakásbérlethez viszonyítva ez a hatás pedig akár ennek a háromszorosa is lehet). Ez valószínűleg jelentős számú fiatalot arra sarkallna, hogy inkább itthon helyezkedjen el.

Ebben az esetben a hazatérők számára adott becslésre az mondható, hogy nemcsak összeadódik, hanem annál nagyobb lehet a várt hatás. Mondjuk a $2 \times 40 = 80$ ezer helyett akár 100 ezer fő lehet a külföldi helyett a hazai munkát választó szakmunkások száma. Ennek hatására munkához jutó szellemiekkel és segédmunkásokkal együttesen 200 ezerrel nőhet pár év alatt a foglalkoztatottak száma. Ez mintegy 360 milliárd forint körüli éves bevételi többletet eredményezve, kellő biztonságot adna a nyugdíjasszának a nyugdíjkiadások hosszabb távú finanszírozásához. E hatások részletes számszerű egybevetését mutatja be az 5. táblázat. Jól látható, hogy becslésünk szerint a béremelés a tovagyrűző hatásokkal együttesen kismértékben pozitív hatású (45 Mrd Ft), szintűgy a bérlakások révén elérhető bevételi többlet (89 Mrd forint). Az együttes megvalósításkor azonban a két program kombinált hatásával is lehet számolni, amelynek következtében a végső egyenleg ennél is kedvezőbb lesz.

5. táblázat: Államháztartási tételek a két program egymást erősítő hatását is számba véve (éves hatás, Mrd Ft) (becslés)

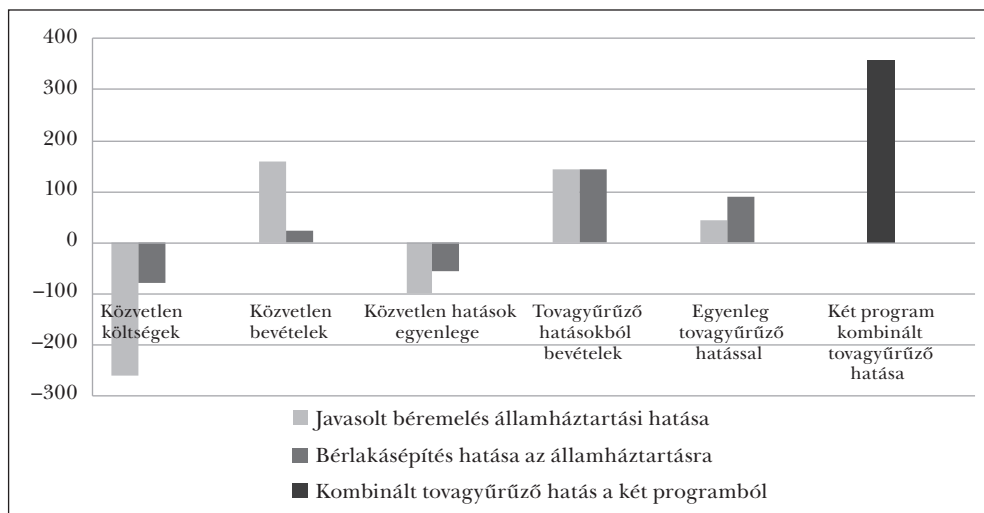
	Javasolt béremelés államháztartási hatása	Bérlakásépítés hatása az államháztartásra	Kombinált tovagyrűző hatás a két programból
Közvetlen költségek	–260	–80	
Közvetlen bevételek	160	24	
Közvetlen hatások egyenlege	–100	–56	
Tovagyűrűző hatásokból bevételek	145*	145**	
Egyenleg tovagyrűző hatással	45	89	
Két program kombinált tovagyrűző hatása***			360

* 4. évtől: fehéredés és 40 ezer szakmunkás hazatérése

** 9. évtől: 40 ezer szakmunkás hazatérése

*** 100 ezer szakmunkás hazatérése, fehéredés

4. ábra: A szakmunkások béremelése és bérlakás építésének elsődleges és végső államháztartási hatásai, Mrd forint

ÉRTÉKELES, KÖVETKEZTETÉSEK

A két javaslat az adott részterületen kisebb korrekciókra helyezi a hangsúlyt, a teljes rendszer átszabása nélkül. Megtartja a társadalombiztosítási elvonásoknak azt a jellegzetességét, hogy keresetarányosan szedik a bevételeket. Közben azonban egy kereseti tartományban felmentést ad a szakmunkásokat foglalkoztató munkaadóknak az elvonás alól.

A nyugdíjasszának a felosztó-kirovó jellege megmaradna. Emellett azonban kiegészítő vagyonra tenne szert lakások vásárlásával. Ezeknek a bérbeadása a szakmunkások részére nem jelentene áttérést a tőkefedezeti rendszerre, hanem egy kiegészítő elemet arra, hogy mérséklődjön a nyugati munkaerő-csábítás hatása, akkor is, ha a munkaadók (pl. köztük a multik) nem hajlandók magasabb béreket fizetni.

Végeredményben arra a következtetésre jutottunk, hogy két tekintetben is lehetséges ellenerőt találni a szakmunkások túlzott mértékű nyugati munkavállalásának mérséklésére. Az egyik egy olyan egyszeri (15–20%-os) béremelés számukra, amelyiknek a terhét az nyugdíjassza állja azáltal, hogy egy kereseti tartományban lemond a szociális hozzájárulási adó beszedéséről. A másik ellenerő olyan lakások építése lenne a nagyobb városokban, amelyeket kedvezményes feltételekkel a helybeli fiatal szakmunkások vehetnek bérbe. A kulcsszereplő itt is a nyugdíjassza lehetne, mint építető és bérbeadó. A kedvező lakásbérleti konstrukció valójában a szakmunkásbérek emelésének hatékonyságát növeli, mert a bérforintokhoz képest a bérük vásárlóértéke nőne. A lakhatást tehát mintegy bértételként vettük figyelembe, tehát összehoztuk azt, ami összetartozik: a bért a lakhatással.

JEGYZETEK

- ¹ Célunk ugyanis az ún. egyszerűsített foglalkozású kategória leválasztása volt a fizikai dolgozókról. Egyszerűsített foglalkozásúakat önmagában szinte egyik szakágazatban vagy cégnél sem foglalkoztatnak; ők azok, akik a kisegítő munkájukkal segítik, hogy alapvető tevékenységet ellátó szakképzettek jól elvégezhessék a feladatukat. Egyébként az ellátott feladat és az ahhoz formailag előírt végzettség között jelentős eltérések vannak, amint azt a KSH kongruenciáról frott kiadványa részletesen elemzi. Lásd Lakatos Miklós: *A képzettség és a foglalkoztatás megfelelésének (kongruenciájának) az elemzése a 2011. évi népszámlálás adatainak a felhasználásával*. KSH, 2015. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xfp/idoszaki/pdf/muhelytanulmányok6.pdf>. (Letöltés: 2016. április 8.)
- ² Ugyanakkor az elvonás mérséklése nagyobb mozgásteret ad az ilyen problémák orvoslásához is.
- ³ Ezekről lásd *Taxation and Employment*. OECD, 2011 c. kiadvány 87., illetve 119. oldalának táblázatait. Idézi Giday András: *Életciklus-szemlélet és a társadalombiztosítás bevételei*. Polgári Szemle, 2012/3–6.
- ⁴ OECD Tax Database, Explanatory ANNEX III. Social Security Contributions. 2014, 31., 33. o.
- ⁵ Mészáros József: *Van megoldás! Nyugdíjreform*. Barankovics Alapítvány, Budapest, 2007.
- ⁶ Szegő Szilvia: *Gyermekefedezeti juttatás a nyugdíjban*. Pénzügyi Szemle, 2011/4., 419–434. o. www.asz.hu/penzugyi-szemle/gyermekfedezeti-juttatasi-a-nyugdijban. (Letöltés: 2016. április 8.)
- ⁷ Giday András: *Gyermekefedezeti nyugdíjem beiktatása*. Polgári Szemle, 2011/4. www.polgariszemle.hu/index.php?view=v_article&ID=454
- ⁸ Bár az egyes csoportok angol megnevezésének a fordítása nem mindig fed le teljes mértékben az itthoni statisztikai kiadványokban található csoportokat, mégis felvállaltuk a táblázat bemutatását, mert részletesebb bontásban az EU-28 adatai és a magyar adatok együttesen publikálva az Eurostat honlapon kívül sehol nem lelhetők fel.
- ⁹ Ennek oka egyébként az, hogy a korábbi minimálbér-emeléseket nem követte a magasabb szakmunkásbérek arányos mértékű emelkedése.
- ¹⁰ Munkahelyváltáskor pl. mindig kellene vinni az előző munkahelyről hozott kereseti adatokat, amelyekhez egyébként az új munkaadónak semmi köze sincs.
- ¹¹ Ez egyáltalán nem meglepő annak fényében, hogy az átlagos nettó keresetek a szokásos 6 ezer Ft helyett ekkor 26 ezer Ft-tal emelkednek.

- ¹² A cégek, szakágazatok zöme esetében a dolgozók 50–60%-a szakmunkás, akik az összes keresetnek kb. a felét viszik haza. Az átlagkeresetük ugyanis jóval alacsonyabb, mint a kisebb létszámú szellemieké. A segéd munkások pedig jellemzően 10–18%-nál nagyobb arányt nem tesznek ki a foglalkoztatottak közül, a keresetekben pedig a 10%-ot alig éri el a súlyuk.
- ¹³ Országosan vagy 8–10 ezerrel többet, ami pl. egy Cegléd nagyságú városra lefordítva mintegy 30-cal több munkahelyet jelent.
- ¹⁴ A becslés során feltételeztük, hogy az alapbér feletti keresetek hasonló mértékű emelkedését is magával hozza. Az alapbéreket nálunk a keresetek általában 12–20%-kal haladják meg.
- ¹⁵ Általános, hogy a teljes termelésüknek csak egy hányadát, egy-egy termelési fázist hoznak ide a vállalatok.
- ¹⁶ Elég csak megnézni a régebbi nagy bérházak részben még látható feliratait. Ezek a 30-as években megépített házak most is állnak, mi több, egészségesebb lakhatást biztosítanak, mint akár az elmúlt századfordulón épített házak sötét belső udvarai (pl. Nagykörút), akár a levegőt át nem engedő falazatú panel- (illetve lakópark-) lakások.
- ¹⁷ Míg az univerzális támogatás mindenki számára elérhető, addig a szelektív támogatások jövedelem-szinthez kötik a jogosultságot, és a lelegelesebb rétegek számára biztosítanak bér lakást vagy lakástámogatást. Dániel Zsuzsa: *Állam és piac – lakástámogatás, lakásfinanszírozás, reformok. Nemzetközi tapasztalatok*. Közgazdasági Szemle, 2004. február, 141. o.
- ¹⁸ *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2013*. Habitat for Humanity Magyarország, 2014, 36. o. www.habitat.hu/files/Lakhatasi_Jelentes_2013_hosszu.pdf. (Letöltés: 2016. április 7.)
- ¹⁹ Csermák Károly: *Quo vadis, magyar lakáspolitiká?* Polgári Szemle, 2011/1.
- ²⁰ 2011-ben még 689 ezer fő volt. A csökkenés oka, hogy 6 év alatt a 40–46 éves kort elérők száma jóval nagyobb, mint a „helyükre lépőké” (akik 2011-ben még csak 19–24 évesek voltak).
- ²¹ Az összes 14%-át az állam foglalkoztatja, amelyekre nem terjedne ki a program.
- ²² A nagyobb városok bérlakásépítési sikere után a 8–10. évtől a programot célszerű kiterjeszteni a 10–30 ezer lélekszámú városokra is.
- ²³ Ezt azoknál a családoknál lehet megtenni, ahol mindketten szakmunkásként dolgoznak. Az összes szakmunkás 59%-a volt férj vagy feleség státusban, és a párválasztáskor a középfokú végzettséggel rendelkezők kétharmada hasonló végzettségűt vett el. Azaz az 59%-nak a kétharmada esetében a házastárs nem fog jelentkezni lakásbérleti igénnyel.
- ²⁴ Például arra, hogy nem januárban, hanem csak az év második felében indexálják fel a nyugdíjakat, természetesen januárig visszamenően. 2011–2015-ben volt olyan év, ahol 2 százalékpontot is tévedtek nálunk azzal, hogy túl korai becslést alkalmaztak.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

2011. évi népszámlálás – 8. Foglalkoztatás, munkanélküliség, ingázás. KSH, Budapest, 2014. www.ksh.hu/nepszamlalas/foglalkoztatatas_sb. (Letöltés: 2016. április 8.)
2011. évi népszámlálás – 15. A társadalom rétegződése. KSH, Budapest, 2015. www.ksh.hu/nepszamlalas/tarsadalom_retegzodese. (Letöltés: 2016. április 8.)
- Árva László – Mádi László: *A társadalombiztosítás reformja felé*. Pénzügyi Szemle, 2016, megjelenés alatt.
- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén: *Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célszágválasztás az „új migránsok” körében*. Demográfia, 2014/1., 271–304. o.
- Gödri Irén: *Nemzetközi vándorlás*. Demográfiai portré, NKI, 2015, 187–212. o. <http://demografia.hu/kiadvanyokononline/index.php/demografiaiportre/issue/view/532>
- Helyzetkép a lakásvíznyomokról, 1999–2005*. KSH, Budapest, 2006. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/lakashelyzet9905.pdf. (Letöltés: 2016. április 8.)

Bacsó Róbert

Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása

Virtual Currency as a Challenge of the Modern Financial Market Regulation

Összefoglalás

A cikkben az elektronikus pénz és a virtuális valuta (kriptovaluta) általános összehasonlítását végezzük el, tekintettel az internetes szolgáltatások széles körű használatára, ezenfelül összegyűjtöttük a kriptovaluták kereskedelmi célú felhasználásának előnyeit és hátrányait. Kitérünk arra, hogy a bűncselekményből származó jövedelmek legalizációjának, illetve a terrorizmus finanszírozásának megelőzése érdekében a pénzügyi szolgáltatások piaci szabályozóinak többsége egységes fellépést sürget. Bemutatjuk, hogy a világ különböző országainak (ezen belül Ukrajna) pénzfelügyeleti szervei miként kezelik a kriptovalutákkal végzett tranzakciókat, és milyen eszközökkel tudják átláthatóbbá tenni ezek lebonyolítását.

Summary

In the article a general comparison of electronic money and virtual (crypto) currency is made having regard to the widespread use of Internet services. The advantages and disadvantages of the cryptocurrencies' commercial use are listed. It's noted in the article that in order to prevent the abuse, legalization of proceeds from crime and terrorism financing most of the financial services market regulators calls for unified action. The study also raises the issue how the regulator bodies of different states

DR. BACSÓ RÓBERT CSc, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Gazdaságtudományi Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens
(bacho.robert@gmail.com).

(and in Ukraine) manage the transactions with cryptocurrency and by what means their execution can be made more transparent.

A már létező elektronikus pénz lehetséges alternatívájaként bevezetett virtuális pénznemek viszonylag új megjelenése nemcsak a gazdasági közösségekre gyakorol komoly hatást, hanem az átlagpolgárokra is, akik az internet globális hálózata által a korszerű pénzügyi szolgáltatások aktív felhasználóivá váltak. Az állam szerepének tanulmányozása azért vált szükségessé a kriptovaluták felhasználóinak érdekvédelme kapcsán, mert a fejlett országok állami szabályozó szervei nem egységesen értelmezik a kriptovaluta működésével és használatával kapcsolatos fogalmakat.

Az ukrán tudományos irodalom a kriptovalutát többnyire mint pénzmossási eszközről tanulmányozza, és nem vizsgálja annak belső természetét. Ugyanakkor Matolcsy György, Nouriel Roubini, Timothy Lee, Paul Breloff és mások munkáikban sokat foglalkoznak a kriptovaluta, valamint az ahhoz kapcsolódó állami felügyelet működésének és szerepének kérdéseivel. A tudományos eredmények azt mutatják, hogy a virtuális valuták gazdasági természete még nem kellően feltárt, hiányos a jogi háttere, használatának állami szabályozása. A tanulmány célja ezért a kriptovaluta működésének kutatása a gazdasági kapcsolatok globalizációjának és az állami szervek előtt álló új szabályozási kihívások tekintetében. A dolgozat feladata a virtuális valuták gazdasági természetének feltárása, illetve az azokhoz kapcsolódó szabályozási módszerek értékelése.

Virtuális pénznemeknek nevezzük azon nem materiális eszközöket, melyek matematikai algoritmusok alapján keletkeznek. Ezek közül a legnépszerűbb a Bitcoin, de vannak más analógok is, mint például a Litecoin, Ripple, OneCoin stb. A virtuális valuta a szabályozatlan digitális pénz egy fajtája, amelyet az előállítója ad ki, és rendszerint ellenőriz, és egy bizonyos virtuális közösség tagjai használnak, illetve elfogadnak.¹ Jelenleg a világon több mint 200 virtuálisvaluta-rendszer létezik, melyek egy része a jövőben tovább fog fejlődni.

Bitcoinra többféleképpen szert lehet tenni. Az egyik megoldás a speciális platformokon történő vásárlás más valutáért, a másik módja a készpénz beváltása vagy a „mining” (bányászás). A Bitcoint 2009-ben a klasszikus pénz alternatívájaként egy Satoshi Nakamoto álnéven ismert programozó (eredeti neve Craig Wright) hozta létre.

A kriptovaluta működésének célja egy szabályozástól független alternatív platform létrehozása, ahol az átutalások a hagyományos megoldásokhoz képest sokkal gyorsabban és minimális tranzakciós költségekkel történnek, illetve nincs szükség a személyes adatok feltüntetésére.

Komoly érvek szólnak a kriptovaluta használata mellett, többek között: a decentralizáció, inflációmentesség, anonimitás (bizonyos mértékig) átláthatóság, nincs lehetőség a tranzakciók visszavonására.

A Bitcoin egy olyan decentralizált peer-to-peer hálózat alapú rendszer, amely központi elszámolási szervezet vagy egyéb közvetítők nélkül működik. A működését nem

szabályozza semmiféle intézmény (pl. egy nemzeti központi bank). Minden számítógép, amely részt vesz a Bitcoin miningban és a tranzakciók feldolgozásában, része a hálózatnak.

A hagyományos pénzzel szemben, melynek a forgalomban lévő mennyiségét további kibocsátással lehet növelni, a Bitcoin-rendszert úgy alakították ki, hogy a Bitcoin-érmék mennyisége korlátozott. A Bitcoin mennyiségét egy előre meghatározott algoritmus szerint maximum 21 millióra lehet növelni. 2013-ig már több mint 12 millió Bitcoin került kibocsátásra,² mely 57%-a a tervezett forgalomba hozandó összes Bitcoinnak, 2017-ig pedig az érmék száma eléri a 75%-ot. Az utolsó Bitcoint 2140-ben fogják „kibányászni”.³

Egy felhasználónak több Bitcoin-címe is lehet, melyek nem kötődnek sem névhez, sem lakcímhöz vagy egyéb azonosító adathoz. Azonban a közelmúltban bevezetett tőzsdei szabályok bonyolultabbá teszik az anonimitás megőrzését a Bitcoin-hálózaton belül. Ezenkívül, a szakértők megtalálták a tranzakciók nyomon követésének módját nyilvános címeken keresztül, de ezeket összekötni a személyes adatokkal továbbra is nehéz.

Bár a Bitcoin-tranzakciók bizonyos mértékben névtelenek, ugyanakkor átláthatók. A valóságban a Bitcoin csupán két cím közötti tranzakciókról való feljegyzés a rendszerben, melyekből egy blokklánc áll össze. Mindenki, aki a hálózaton belül van, láthatja, hogy egy-egy Bitcoin-cím mennyi Bitcoinnal rendelkezik, viszont nehéz megállapítani, hogy kié az adott cím.

A Bitcoin-tranzakciókat nem lehet visszavonni, csak abban az esetben kaphatja vissza az érméket a küldő, ha azokat a fogadó fél visszaküldi.

Fontos megjegyezni, hogy a Bitcoin nem elektronikus pénz, csupán virtuális (kitalált) valuta. Ahhoz, hogy jobban megértsük a különbséget, komparatív összehasonlítást kell végezni. Az elektronikus pénz esetében általában pénzben kifejezett értékről beszélünk, amely:⁴ 1) digitális hordozón található, 2) a kibocsátásakor átvett vagy átutalt összegnél nem lehet kevesebb, mint a kibocsátott elektronikus pénz értéke; 3) a kibocsátón kívül más személyektől is elfogadott fizetési eszköz.

Az elektronikus pénzrendszerben megmarad az elektronikus és a fedezet nélküli papírpénz (rendeleti/fiat pénz) közötti kapcsolat, mivel az előbbi a fiat fizetőeszköz pénznemét fejezi ki (dollárban, euróban stb.).

A fiat pénz alatt minden olyan törvényes fizetőeszközt értünk, melyet egy központi állami szerv bocsát ki, és állami garanciavállalással rendelkezik, illetve amit a polgárok készek elfogadni áruk és szolgáltatások ellenében, mivel jogszabályi fedezettel és ezáltal lakossági bizalommal rendelkezik. Fajtáját és jellegét tekintve a fiat pénz hasonlít a fedezettel rendelkező pénzhez, viszont abban különbözik tőle, hogy nem váltható be tárgyi értékekre, például aranyra.⁵

Ezzel ellentétben a virtuális valuta rendszerében az elszámolási pénznem nem felel meg egyik fiat valuta pénznemének sem.⁶

A Bitcoin és az elektronikus pénz közötti különbség jobb megértése érdekében célszerű jellemzőik összehasonlítása (1. táblázat).

1. táblázat: Az elektronikus pénz és a kriptovaluták (Bitcoin) összehasonlítása

Jellemző	Elektronikus pénz	Bitcoin
Forma	Digitális	Digitális
Elszámolási egység	Fiat pénz (dollár, euró stb.)	Bitcoin (BTC)
Ügyfél-azonosító	Az ügyfelek azonosítására a pénzmosás elleni Pénzügyi Akciócsoport (FATF) által kidolgozott szabványok használatosak, még ha ezek lehetővé is teszik az egyszerűsített eljárásokat az alacsony kockázatú pénzügyi termékek számára	Névtelenség
Kibocsátási módszer	A kibocsátás elektronikus formában, központi hatóság által történik fiat pénz cseréjében	„Bányászat” – matematikai módszerrel való generálás
Kibocsátó	Jogszabály keretében elfogadott kibocsátó szerv (pl. egy pénzügyi intézmény)	Polgárok közössége („miner”-ek)

Forrás: A Virtual Currency Schemes. October 2012. European Central Bank, 2012. www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf alapján saját szerkesztés.

A digitális formán kívül a Bitcoin és az elektronikus pénz között nem sok hasonlóság tapasztalható.

A rendszerszintű, valamint a fogyasztóvédelmi kockázatok csökkentése érdekében, az összegek, amelyek ellenében elektronikus pénzt bocsátanak ki, általában olyan pénzügyi intézmények számláin kell hogy legyenek, melyek teljes körű prudenciális felügyelet alatt állnak.⁷ A Bitcointól eltérően, az elektronikus pénz egy speciális valuta, melynek forgalmát ugyanaz a központi hatóság felügyeli, mely a nemzeti valuta forgalmát is szabályozza, és ami alapján az e-pénzt kibocsátják.

Az EBMA és az EBA által végzett kutatások kimutatták, hogy a virtuális valuták/kriptovaluták számos előny mellett több komoly hátránnyal is rendelkeznek. Több mint 70 hátrányos tényezőt⁸ sorolnak fel a virtuális valutával kapcsolatosan. Az egyik ilyen probléma a kriptovaluta absztrakt jellege, ami nehézséget okoz a szabályozó hatóságok számára. Hiszen, mint bármilyen fajta pénzeszközt – készpénzt, elektronikus pénzt, hitelkártyát stb. –, a kriptovalutát is fel lehet használni törvényes és illegális célokra egyaránt.

Az Egyesült Államokban az ellenőrző szervek már felfigyeltek a Bitcoin forgalmának növekedésére. Az USA kincstárügyi minisztériumának pénzügyi bűncselekményeket vizsgáló szerve, a FinCEN, amely figyelemmel kísér minden, a pénzmosással és a terrorizmus finanszírozásával kapcsolatos jogszabályt, 2013 márciusában nyilvánosságra hozta azon útmutatóját, amely előírja, milyen feltételek alapján minősülhet egy személy, aki virtuális pénzt használ, „pénzáttutaló vállalatnak”.⁹ Mivel a pénzáttutaló cégek tevékenysége a pénzmosást és a terrorizmus finanszírozását megelőző szervek felügyelete alá tartozik, beleértve a kriptovalutás tranzakciókat is, ez a fejlemény komoly lépést jelent a virtuális valuták anonimitással kapcsolatos kockázatának semlegesítésére.

A Bitcoin használatának kockázatát növeli annak instabil árfolyama is. A kriptovaluta egyetlen valós valutához sem köthető. Értékét a kereslet és a kínálat, valamint a rendszerbe vetett bizalom határozza meg. Mivel a bitcoins tranzakció visszavonhatatlan, a csalásnak áldozatul esett felhasználók meg vannak fosztva a jogi védelem lehetőségétől. Megállapíthatjuk, hogy jelenleg a fogyasztóknak két választási lehetőségük van: vagy magasabb szolgáltatási díjat fizetnek, ami csalás esetén biztosítja a visszatérítést, vagy jóval alacsonyabb díj mellett egyáltalán nem vagy csak minimális szintű jogi védelmet élveznek.

Ugyancsak szükséges kiemelni, hogy a kriptovaluták használatának elterjedése a lakosság körében nagymértékben függ a banki szolgáltatások lakosság általi igénybevételeitől. Tekintettel arra, hogy a kriptovalutákat az elektronikus pénz legjobb alternatívájaként harangozzák be, az új mechanizmus felhasználói csak azok lehetnek, akik már használtak/használgák az elektronikus pénzt. Hiszen a Bitcoin-rendszerhez való, digitális eszközökön keresztüli internetcsatlakozást csak pénzügyi szolgáltatásokkal ellátott személyek tudják megoldani.

Ma egy átlagos tranzakció körülbelül 2000 dollárt tesz ki. De ahogy az sok egyéb innováció esetében is történt, csak az idő múlásával tűnnek majd elő a Bitcoin használatának előnyei és annak a lakosságra gyakorolt hatásai. A virtuális valuta hívei azt vallják, hogy a Bitcoin-hálózat peer-to-peer felépítése, valamint a belépéshez szükséges viszonylag könnyű akadályrendszer innovatív pénzügyi szolgáltatások generációjának létrejöttét fogja eredményezni, amely hasonlatos lesz az internet nyitott, online szolgáltatások fejlődését szolgáló felépítéséhez.¹⁰

A megfelelő szabályozási eszközök hiánya miatt az EBA a kriptovalutákkal kapcsolatos tranzakcióktól való tartózkodást ajánlja (mivel nincs fedezetük, és egyetlen ország ellenőrző hatóságának felügyelete alá sem tartoznak) mindaddig, amíg ezek a műveletek nem kerülnek egy felügyeleti rendszer alá, mely hathatósan tud fellépni a visszaélések, a bűncselekményből származó jövedelmek legalizációja (pénzmosás) és a terrorizmus finanszírozásának megelőzéseért. Mindez alátámasztotta és előtérbe helyezte az EBA 2013-ban végzett kutatásait,¹¹ melyekben szó esik a szabályozás és a kockázatelemzés hiányáról, illetve csökkentésének képtelenségéről. Az EBA-n kívül a kriptovaluták funkcionálásának kérdéskörével az ESMA is foglalkozik, mivel a virtuális valuta felhasználóinak egy része hatékony pénzbefektetési eszközként tekint rá, ami azonban nem tartozik az értékpapírügyleteket felügyelő hatóság kontrollja alá.

A kriptovaluták alacsony védettségét és használatuk kockázatoságát példázza a világ legnagyobb Bitcoin-tőzsdéjén – a japán MtGoxon – történt félmilliárd dollár értékű lopási botrány, valamint más tömeges Bitcoin-lopási eset, amikor is egy interneten keringő szoftvervírus terjesztésének segítségével károsítják meg a magánszemélyeket.¹²

N. Roubini szerint¹³ a virtuális valuták Ponzi-séma típusú pénzügyi piramisok, melyek alapul szolgálnak a feketepiac és a pénzmosás terjedésének. Véleménye szerint az a jelenség, amit virtuális valutának neveznek, nem képes ellátni a fizetési, a világpénz, forgalmi, illetve felhalmozási funkciókat. Kriptovalutával nem határoznak meg áru- és szolgáltatási értéket, ami gátolja annak további elterjedését. Ezenkívül meggyő-

zódése, hogy volatilitásuk miatt semmis a kriptovaluták értékmegőrző képessége is. Ezt bizonyítják a Bitcoin-tőzsdék 2014-es adatai: egyeseken a kriptovaluta árfolyama 1100%-on belül változott, ráadásul 2013 decemberében hirtelen felére csökkent.¹⁴

Az uniós és más fejlett országok pénzügyi szabályozó hatóságainak tevékenysége zömében a megelőzésre irányul, melynek keretében tájékoztatják a szakmai szereplőket és a pénzügyi szolgáltatások fogyasztóit az árufedezet nélküli kriptovaluták használatának fokozott kockázatairól. Ugyanakkor az olyan országokban, mint az USA,¹⁵ Japán¹⁶ vagy Norvégia,¹⁷ az adóhatóságok egyértelműen meghatározzák, hogy a kriptovaluták nem fizetési eszközök, de felhalmozott formában a tulajdonos vagyontát képezik, ezért azt vagyonadóval kell terhelni. Kínában az állami intézményeknek tilos, Thaiföldön pedig illegális virtuális valutát használni.

Az EU-ban az állami hatóságok különböző módon értelmezik a kriptovaluta lényegét. Franciaországban például a bankoknak megengedett, hogy ügyfeleik kriptovalutás tranzakcióit lebonyolítsák. Hollandiában a kriptovalutát nem minősítik pénznek, mivel a pénz egyik definíciója sem érvényes rájuk. Épp ezért a kormány személyi tulajdonnak tekinti azt, és 25%-os vagyonadóval terheli.¹⁸ Hasonló a helyzet Németországban is. Magyarországon a kriptovaluta használata nincs betiltva, de felhívják a figyelmet használatuk fokozott kockázatára, ahogy azt az EBA is teszi.

A Magyar Nemzeti Bank szerint¹⁹ a virtuális valuták kialakulása a 2008–2009-es pénzügyi válság következménye, mivel arra hivatottak, hogy a bankrendszerben forgalomban lévő törvényes fizetőeszközöket helyettesítsék, csak elektronikus fizetésre alkalmasak, nincs államilag szabályozott kibocsátójuk, a tranzakciók csak a kriptorendszer által kerülnek megerősítésre, amit senki se szabályoz. A Magyar Nemzeti Bank 2015. évi közleményében²⁰ óva int a kriptovaluták használatától, melyek az utóbbi időben különösen gyakran használatosak az interneten keresztül működő, „pénzügyi piramisokhoz” hasonló rendszereken belül.

Érthető módon az országok állami szintű szabályozó szervei kiemelt figyelemmel kísérik a kriptovaluták működését. Erről tanúskodik, hogy a témához kapcsolódó kérdéseket megvitatták a 2015 augusztusában, a Világbank és a Nemzetközi Fizetések Bankja Fizetési és Piaci Infrastruktúra Bizottságának kezdeményezésére Isztambulban megrendezett Nemzetközi Fizetési Fórumon, valamint a 2015-ös kijevi Nemzetközi Bitcoin Konferencián is, amelyen a pénzügyi szolgáltatások piaci szabályozói is részt vettek. A nemzetközi fórumon kitértek többek közt arra, hogy jelenleg a nemzetközi pénzügyi intézetek és központi bankok még nem dolgozták ki és nem fogadták el a virtuális valuta használatával kapcsolatos eljárásokat. Egyúttal megjegyezték, hogy a virtuális valuta forgalomba hozatala kellő átvilágítást igényel az állami szabályozók részéről, illetve szükséges megérteni annak gazdasági természetét.²¹ A Világbank egyik képviselője szerint az említett jelenség fejlődésének monitoringja a központi bank azon aleggységeinek a hatáskörébe kell hogy tartozzon, melyek fizetési és elszámolási rendszerekkel foglalkoznak.²²

Ukrajnában az állami szervek álláspontja a kriptovaluta használata kapcsán megtehetően egyértelmű. Az Ukrán Nemzeti Bank a kriptovalutát „pénzhulladék”-nak tekinti, melynek nincs valós értéke, és Ukrajna területén természetes, valamint jogi

személyek által fizetési eszközként nem használható, mivel ellentmond az ukrán jogszabálynak. A felügyeleti szerv kitér arra is, hogy a tranzakcióval járó anonimitás és decentralizáció miatt a kriptovaluta használata fokozott kockázattal jár. Ugyanakkor ilyen fizetési eszközök nemzetközi elterjedése vonzóvá teszi ezt a szolgáltatási kategóriát a jogellenes cselekményekre, ezen belül is a pénzmosásra, illetve a terrorizmus finanszírozására.²³ Az ukrán Pénzügyi Szolgáltatások Piacainak Állami Felügyelete óva inti a pénzügyi intézményeket és a pénzügyi szolgáltatások közvetítőit a kriptovalutás tranzakcióktól, illetve azok birtoklásától, mivel magas az elvesztési kockázat.²⁴

Összegzőképpen elmondható: a virtuális valuták kialakulása a 2008–2009-es pénzügyi válság negatív hatásainak következménye, és arra hivatottak, hogy a bankrendszerben forgalomban lévő törvényes fizetőeszközöket helyettesítsék. Ilyen valuták csak elektronikus fizetésre alkalmasak, nincs államilag szabályozott kibocsátójuk, a tranzakciók csak a kriptorendszer által kerülnek megerősítésre, melyet senki sem szabályoz. Megállapítható, hogy a kriptovaluta működése, mint kvázi fizetési eszköz, komoly kihívást jelent mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a pénzügyi piacok állami felügyeleti hatóságai számára. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a pénzügyi szolgáltatások 21. századi dinamikus fejlődése az elektronikus pénz megjelenésének köszönhető, amely által azok, akik korábban nem éltek pénzügyi szolgáltatásokkal, a hivatalos pénzügyi rendszer aktív felhasználóivá váltak. Természetesen, a szabályozó és döntéshozó intézményeknek célszerű arra törekedni, hogy ne keverjék össze az elektronikus pénzt a virtuális valutával, és közben ne mondjanak le azokról az eredményekről, melyek a prudenciális szabályozás mellett és a kockázatok figyelembevételével biztosították az elektronikus pénzrendszerek fellendülését és azok továbbértelmezését a kriptovaluták tekintetében.

JEGYZETEK

- ¹ *Virtual Currency Schemes. October 2012.* European Central Bank, 2012. www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf
- ² Timothy B. Lee: *12 Questions about Bitcoin you were too embarrassed to ask.* The Washington Post, 19 November 2013. www.washingtonpost.com/blogs/the-switch/wp/2013/11/19/12-questions-you-were-too-embarrassed-to-ask-about-bitcoin/
- ³ Alex Hern: *Is Bitcoin about to change the world?* The Guardian, 25 November 2013. www.theguardian.com/technology/2013/nov/25/is-bitcoin-about-to-change-the-world-peer-to-peer-cryptocurrency-virtual-wallet?CMP=fb_gu
- ⁴ European Commission Electronic Money Directive (2009/110/EC). European Commission, 2009. http://ec.europa.eu/internal_market/payments/emoney/text/index_en.htm
- ⁵ Virtual Currency Schemes, i. m.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Michael Tarazi – Paul Breloff: *Nonbank E-Money Issuers: Regulatory Approaches to Protecting Customer Funds.* Focus Note 63., CGAP, Washington, July 2010. www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Focus-Note-Nonbank-E-Money-Issuers-Regulatory-Approaches-to-Protecting-Customer-Funds-Jul-2010.pdf
- ⁸ *EBA Opinion on 'virtual currencies'.* EBA, 4 July 2014. www.eba.europa.eu/documents/10180/657547/EBA-Op-2014-8+Opinion+on+Virtual+Currencies.pdf

- ⁹ *Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies*. FinCEN (Financial Crimes Enforcement Network), March 18, 2013. https://fincen.gov/statutes_regs/guidance/html/FIN-2013-G001.html
- ¹⁰ Lee, i. m.
- ¹¹ EBA Opinion on 'virtual currencies', i. m.
- ¹² Fenyvesi Réka: *Pénzügyi innovációk és az európai felügyeleti hatóságok szerepe*. <http://mnbb.hu/letoltes/fenyvesi-reka-penzugyi-innovaciok.pdf>
- ¹³ Nouriel Roubini: *So Bitcoin isn't a currency*. <https://twitter.com/Nouriel/status/442725510423248897>.
- ¹⁴ Tarazi-Breloff, i. m.
- ¹⁵ *Amerikában megadóztatják a bitcoint*. Index, 2014. március 26. <http://index.hu/tech/2014/03/26/az-usa-ban-adozni-kell-a-bitcoin-utan/>
- ¹⁶ *Adózni kell a bitcoin-kereskedés után Japánban*. Index, 2014. március 5. <http://index.hu/tech/2014/03/05/adozni-kell-a-bitcoin-kereskedes-utan-japaban/>
- ¹⁷ *A bitcoin nem igazi pénz*. Index, 2013. december 16. <http://index.hu/tech/2013/12/16/a-bitcoin-nem-igazi-penz/>
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ *Ezt mondják Matolcsyék a bitcoinról*. Index, 2014. június 10. <http://index.hu/gazdasag/2014/06/10/ezt-mondjak-matolcsyek-a-bitcoinrol/>
- ²⁰ *Újabb kockázatok a fizetésre használható virtuális eszközök körében*. Sajtóközlemény, MNB, 2015. június 10. www.mnb.hu/felugyelet/felugyeleti-keretrendszer/felugyeleti-hirek/hirek-ujdontasok/sajtokozlemenye-ujabb-kockazatok-a-fizetesre-hasznalhato-virtualis-eszkozok-koreben
- ²¹ *NBU daet zelenyj svet razvitiyu bitcoin v Ukraine*. <http://news.finance.ua/ru/news/-/359616/nbu-daet-zelenyj-svet-razvitiyu-bitcoin-v-ukraine>
- ²² Uo.
- ²³ *Roziasnennia shchodo pravomirnosti vykorystannia v Ukraini »virtualnoi valiuty/krypto valiuty« Bitcoin*. www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11879608
- ²⁴ *Informacijne povidomlennja uchasnykam rynku finansovykh poslugh shchodo zaborony vykorystannja ta rozpovszhennja »virtualnoji valjuty/kryptovaljuty«*. *Bitcoin, Litecoin, Ripple, OneCoin v Ukraini*. <http://nfp.gov.ua/news/1172.html>

Bajor Tibor

Központ helyett periféria¹

Centre Instead of This is the Periphery

Összefoglalás

A vállalkozási övezet lehet egy nemzetközi gazdasági központ vagy csak vegetáló határterület. A példa adott: Shannon Írországbán. Minden közép-európai ország követi a példát, csak Magyarország nem. Mit tehetünk? Van még lehetőség változtatásra? A tanulmányban ezt kívánom elemezni.

Summary

Can an international economic center or just vegetating border area. The example given, Shannon in the Ireland. All Central European countries followed suit, not only in Hungary. What can we do? There is room for change? I want analyzed in this study.

MIÉRT INDOKOLT EGY VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET LÉTREHOZÁSA MAGYARORSZÁG KELETI HATÁRÁNÁL?

A vállalkozási övezet meghatározása

A területfejlesztési törvény a következőképpen definiálta a vállalkozási övezet fogalmát: „A régió fejlődése érdekében létrehozott, a területén folytatott tevékenységhez sajátos pénzügyi kedvezmények igénybevételét biztosító, területileg lehatárolt termelési és szolgáltató terület.”² A vállalkozási övezet a területfejlesztésnek olyan speciális

DR. BAJOR TIBOR, PhD, főiskolai tanár, Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Államtudományi és Közigazgatási Kar, IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola
(bajortibor@gmail.com).

eszköze, amelyet csak igen indokolt esetben vesznek igénybe az EU-tagországok is. Többnyire akkor, amikor más eszközökkel már nem lehet egy-egy térség problémáin segíteni. Ennek az eszköznek a lényege, hogy meghatározott időre gazdasági előnyöket biztosít az ország a betelepülő külföldi érdekeltségű-tulajdonú vállalkozások számára egy adott térségben, a vállalkozási övezet létrehozásával.

Miért indokolt ez a gazdasági eszköz Magyarország számára?

Országunk földrajzi kiterjedése és ipari-gazdasági helyzetünk alapján az egész országra hatással lenne egy jól működő övezet. Magyarországnak szüksége van arra a többmilliárdnyi euróra, amelyet a nemzetközi szállítások és raktározások során vámtételként beszedne. (Csak az európai uniós vámszabályok alkalmazásával többmilliárdos bevétel illetné meg az országot.) Magyarországnak szüksége van a nemzetközi kereskedelem-ből fakadó járulékos bevételekre, és szüksége van kereskedelmi és termelői beruházásokra, a nemzetközi tőkére. (Termelési integráció, bedolgozóipar, munkabér, egyetemi integrált képzés, a keleti hátrányos helyzetű térség nem vinné, hanem hozná a „pénzt” stb.) Ezért azonnal szükséges volna megkezdeni az orosz és távol-keleti ipari és raktár vámszabad területek kialakítását – az északkeleti határ térségében –, amelyekben annyi a magyar, hogy Magyarországon vannak, és magyar munkavállalókat alkalmaz.

Ha ezek a beruházások a nyugati határ mentén valósulnak meg, akkor ugyanúgy nem befolyásolják a magyar gazdaságot, mintha Szlovákiában vagy Ausztriában épülnének meg. Sőt Magyarország számára komoly gazdasági hátrányt okozna. Ahol az Európai Unió területén kiépül egy olyan vállalkozási övezet, melyben az orosz és távol-keleti vállalkozások dominálnak, ott lesz az EU és a tőle keletre lévő országok vállalatainak az Európai Unión belüli meghatározó központja. Az EU-s vállalatoknak és az orosz és távol-keleti vállalatoknak is csak addig kell elmenni. Brüsszel felől nézve, a találkozási ponttól keletre eső területek érdektelenek, ellentétben az orosz érdekekkel. A veszély fennáll. A bősi vízlépcső Közép-Európa legnagyobb multimodális logisztikai csomópontja, amelyre Magyarországnak nincs ráhatása. (A széles nyomtávú vasútvonal kiépítése Gönyűig gazdasági öngyilkosság.) Ha Magyarország nem tudja elérni, hogy ne épüljön meg a vízlépcsőig az orosz széles nyomtávú vasút, ha nem tudja elérni, hogy orosz és távol-keleti raktárbázisok épüljenek az ország keleti határai mentén, akkor Magyarország soha nem lesz Európa meghatározó logisztikai központja, csak egy, az Európai Unió perifériáján tengődő szegény kis ország. Kelet-Magyarország pedig a periféria perifériája.

AZ ELŐZMÉNYEK

Az, hogy az északkeleti határ térségében (Záhony) a közlekedés- és kereskedelem-földrajzi adottságokra, valamint az orosz és távol-keleti vállalkozásokra építve, valamilyen meghatározó nemzetközi jelentőségű gazdasági fejlesztési programot valósítsunk meg, nem új ötlet, de nem kell mindig mindent kitalálni, sok esetben elég, ha megvizsgáljuk a lehetséges példákat.

A 2. világháború előtt az írországi Shannon repülőtér volt a legfontosabb összekötő pont Amerika és Európa között. A repülőgépek az óceánt átrepülve vagy az átrepülés megkezdése előtt itt szálltak le üzemanyagért. Ehhez a forgalomhoz alakították ki a kiszolgáló kapacitást. A hosszú járatú repülőgépek megjelenésével a repülőtér elvesztette jelentőségét, ami a nagy munkanélküliséggel rendelkező Írországból nagy gondot jelentett. A kormány válaszlépése a kihívásra, hogy 1947-ben megalapította a szabad vállalkozási övezetet, majd 1959. január 28-i dátummal létrehozta az övezetet azóta is működtető szervezetet, a Shannon Free Airport Development Companyt, hogy a meglévő és kihasználatlan kapacitást innovatív megközelítéssel használja fel az ipar, a turizmus és a térség fejlesztésére. Az övezet 1960-tól – eredményei alapján – követendő minta Európában. Kialakult gazdasági pozícióját jól jellemzi az a tény, hogy 1965-től a teljes nemzeti iparcikkexport közel egyharmada Shannonon át hagyta el az országot.

A Shannon Free Zone maradt Írország legnagyobb, több ágazatra kiterjedő üzleti parkja a mai napig. A nemzetközi vállalatok továbbra is keresik Shannon előnyös befektetési lehetőségeit. Shannonban (és Záhonyban) tranzitszállításokra épülő – az ország gazdaságához képest – jelentős műszaki, emberi kapacitás vált feleslegessé.

A NEMZETKÖZI GYAKORLAT

A világ különböző földrészein három, egymástól jól megkülönböztethető gyakorlat alakult ki a vállalkozási övezetek működtetésére:

- a fejlődő országokban az ázsiai (kínai) típusú;
- amerikai (USA) típusú;
- európai (ír) típusú.

A fejlődő országokban kialakított, ázsiai (kínai) típusú különleges vállalkozási övezetek jellemzői

Az ázsiai típusú vállalkozási övezetek területe és működése az adott ország gazdasági-földrajzi környezetéből kiszakított – jogi, gazdasági, vámpolitikai szempontból külföldnek tekinthető –, elsősorban ipari termelőberuházás. A külső-belső infrastruktúrát a fogadó ország biztosítja, kedvezményes bérleti díjért. Minden egyes övezet egyedi szabályozás alá esik; ez azt jelenti, hogy működését (munkajog, adó, könyvelés, stb.) egyedi – csak az adott vállalkozási övezetre vonatkozó – jogszabályok határozzák meg. Területe fizikailag lehatárolt („vasfüggöny”). Az övezetekbe való be- és kijutás, valamint az övezetekbe való vállalkozás alapítása erősen korlátozott. Területfejlesztési hatását egyrészt a fogadó állam által kialakított infrastruktúra-hálózathoz való települési kapcsolatok, másrészt a foglalkoztatottak jövedelmi és kulturális életvitelében beállt változások jellemzik.

A kínai zónák fő jellemzői:

- A társasági adó szintje csak 15%;

- Területek és szolgáltatások kedvezményes áron állnak rendelkezésre;
- Alacsony munkaadói-munkavállalói járulékok;
- Nagyobb szabadság a munkaerő-menedzsment számára;
- Nulla vámszint azon behozott termékekre, melyek valamilyen exportnak képezik a részét;
- Egyszerűsített be- és kilépés a vállalkozások számára, könnyítések egyéb formalitásokban;
- Növekvő belépési lehetőség Kína – amúgy zárt – piacaira.³

A helyi önkormányzatok részvétele a különleges gazdasági övezetek létrehozásában és működtetésében vegyes képet mutat. A hely kijelölésében, valamint a beruházás kivitelezésében részt vesznek, a működtetésben már nem, vagy csak névlegesen. Az övezetek közlekedés szempontjából kiemelt helyzetben vannak. Az összes feltétellel biztosított a tengeri kikötők eléréséhez, a légikikötő megközelítéséhez és a közúti közlekedés megvalósításához.⁴

Amerikai (USA) típusú különleges vállalkozási övezetek

Az amerikai típusú vállalkozási övezeteknek területfejlesztési szerepük nincs. Kifejezetten gazdasági céllal jöttek létre. (Az első övezetet New York belvárosában hozták létre.) A betelepülési lehetőségeket az állami jogszabályok mellett egyenrangú félként a helyi ipari kamara is meghatározza: hogy milyen késztermék előállítására szakosodott vállalkozás települhet be. (A piac versenysemlegességének biztosítása és ezzel együtt a felesleges konkurencia visszaszorítása a cél.) Kifejezetten gazdasági kedvezményeket (a végtermék teljes vámtétele egyenlő a beszerelt legkisebb vámértékű alkatrész vámértékével) biztosít termelési-ellátási hiányok pótlására.

Az övezetek mérete, eszközei és kijelölési módszerei államonként változnak, egységes céljuk azonban a foglalkoztatás növelése, a gazdaság revitalizációja.

Az amerikai állami övezetekben általánosságban öt kedvezménytípus fordul elő:⁵

- Adókedvezmények – a zónák 94%-a alkalmazza;
- Tőkefinanszírozás – 43%-ban jelenik meg;
- Szabályozási könnyítés – a zónák 94%-a alkalmazza;
- Gazdaságfejlesztő programok kidolgozása/végrehajtása;
- Infrastruktúra és közszolgáltatások fejlesztése – az övezetek 37%-a.

Az adókedvezmények fő típusai (zárójelben az állami programokban való előfordulási gyakoriságukkal):

- Forgalmiadó-jóváírás (51%);
- Állásteremtő és bérjóváírás (51%);
- Munkáltatói jövedelemadó-jóváírás (49%);
- Eseti munkaerő alkalmazása utáni jóváírás (43%);
- Ingatlanadó-jóváírás (37%);
- Beruházásiadó-jóváírás (29%).⁶

Nemcsak ipari termelésre szakosodott különleges vállalkozási övezetek vannak az Egyesült Államokban, hanem kereskedelemre szakosodott övezetek is: a különböző

sorozatgyártásban készült fogyasztási termékek megrendelésen felüli mennyiségének raktározására és értékesítésére létrehozott különleges vállalkozási övezetek. (A New Orleans-i különleges vállalkozási övezet a karib-tengeri alkoholkereskedelem központja.)

Európai típusú különleges vállalkozási övezetek

Az Európai Unióban nagyon sok, sikeresen működő vállalkozási övezet van a fejlett országokban is. Az etalon a már említett, Írországból 1947-ben létesített Shannoni Szabad Gazdasági Övezet. „Az övezetet egy állami tőkével létrehozott, állami tulajdonú közhasznú társaság üzemelteti, amely a tevékenységével kapcsolatosan beszámolási kötelezettséggel tartozik az illetékes miniszter felé. A megalkakuláshoz egyszeri támogatást kapott a szervezet, azóta nonprofit formában működve önfenntartó. Nagy hangsúlyt fektetnek a szükséges infrastruktúra kialakítására és fejlesztésére, valamint teljes körű ügyintézési szolgáltatást biztosítanak a vállalkozásoknak. A fejlesztések finanszírozásánál a magántőkét is bevonják, PPP finanszírozási technika keretében. A vámszabad terület működtetésében a vámhatóság és a működtető szervezet együttműködik, ily módon ötvöződnek a vámszabad terület és a fejlesztési övezet előnyei. Az EU diktálta jogszabályváltozások nyomán megszűnt a társaságiadó-kedvezmény, azonban a vámszabad terület adta lehetőségek és a fejlesztési támogatások fennmaradnak, amelyeket a fejlett infrastruktúra, képzett munkaerő és ügyintézési szolgáltatások nyújtotta előnyök egészítenek ki.”⁷

A vállalkozási övezet Franciaországban országosan bevett területfejlesztési eljárás, nemcsak a hátrányos térségeken, hanem a gazdaságilag kiemelkedően fejlett francia–belga határ térségében is (Lille).

Az angol különleges vállalkozási övezetekben felhasznált eszközökből következik, hogy ez a típusú övezet az állásteremtés mellett az ingatlanfejlesztést tekinti fő feladatának. Elsődlegesen új gazdasági aktivitás indukálása a cél.

A többi európai országban kimondottan területfejlesztési feladattal hozták létre ezeket az övezeteket. Amikor egy elmaradott térség nem sorolható be egyéb, az EU által támogatott területfejlesztési program keretébe, és a hagyományos támogatási formák nem vezetnek eredményre, akkor kezdeményezik az övezetfejlesztési programot.

A kelet- és közép-európai országok is sikeresen alkalmazzák a különleges vállalkozási övezeti programokat (kivéve Magyarországot). Különösen bevált ez a terület- és gazdaságfejlesztési modell Lengyelországban, Szlovákiában, Ukrajnában és Fehéroroszországban. A csapi különleges vállalkozási övezetet később kezdték el tervezni és kivitelezni, mint a záhonyit, de napjainkban is eredményesen működik. Néhány különleges vállalkozási övezet határokon átnyúló együttműködést alakított ki, többek között a szállításlógisztikai együttműködést (pl. ukrán–szlovák–lengyel együttműködés). A megállapodásnak köszönhetően Magyarországot kizárták az együttműködés rendszeréből.

VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET LÉTREHOZÁSÁNAK KÍSÉRLETEI
MAGYARORSZÁGON, ZÁHONYRA ÉPÍTVE

Az első kísérlet

Szabolcs-Szatmár megye fejlesztésére 1965. augusztus 31-én született határozat. A területfejlesztés politikai irányelveiről szóló 1006/1971. kormányhatározat elfogadását követően, az ÉVM Területrendezési és Fejlesztési Főosztálya 1975. február 3-i 361/P. sz. ügyiratában a VÁTI-t bízta meg „a megyén belül gazdaságföldrajzi fekvéséből és közlekedésföldrajzi helyzetéből eredően jó adottságokkal rendelkező Záhony–Kisvárdai térsége regionális rendezési terv elkészítésével”.⁸ Nem a meglévő adottságok rögzítéséről van szó, hanem az azt kiaknázó, hosszú távra szóló jó terv készítéséről.

A MÁV és a megyei vezetés között ellentét fogalmazódott meg. A megye nem mondott le arról, hogy beleszóljon a záhonyi folyamatokba. A MÁV nem akarta feladni foglalkoztatási monopóliumát a térségben, míg a megye korlátozni akarta a MÁV egyeduralmát több más jellegű ipari beruházással, illetve Záhonyt be akarta illeszteni a megyei települések alá-fölé rendeltségi rendszerébe.

A megye szorgalmazta volna:

- több szállítási eszközre alapuló közlekedési-raktározási csomópont létrejöttét Záhony térségében;
- a térségben lebonyolódó áruforgalomra épülő ipari létesítmények anyagi és személyi feltételeinek biztosítását;
- a termelői infrastruktúra fejlesztését, az ipartelepítésre kijelölt területek műszaki felkészítését az ipar fogadására (ipari parkok létrehozásával).

Ez szöges ellentétben állt a MÁV érdekeivel, sőt jelentősen csökkentette volna érdekérvényesítő erejét, csak egy lett volna az egyenlők között. Az iparfejlesztés maga után vont volna az urbanizációs beruházásokat, a lakosság számának növekedését, a munkavállalók egyoldalú függőségének megszűnését. A Záhony–Kisvárdai térségre elfogadott rendezési terv erősen korlátozta volna a MÁV szabadságát a különböző beruházások megvalósításában, már nemcsak az átrakás igényeit kellett volna figyelembe venni, hanem a rendezési terv előírásait, és engedélyeztetni az illetékes tanácsi szervvel.

A terv egyértelműen megfogalmazza, hogy Kisvárdai a középfokú központ, Záhony részleges középfokú központ. A Kálnoki Kis Sándor (VÁTI-igazgató) által vezetett tervkészítők valójában nem Záhonyt kívánták fejleszteni, hanem Záhony rováására Kisvárdát. „A Szovjetunióból bejövő nyersanyagra alapozva Kisvárdán nyílik lehetőség ipari bázis létrehozására, s itt a munkaerő-feltételek is egyelőre adottak. Így Záhony–Kisvárdai sajátos együttessé fejlődhet, amelynek Kisvárdai lenne a központja. Fejlődését szerepköre is megalapozza.”⁹ Ezt a programot sem az országos, sem a záhonyi MÁV-vezetés nem tudta elfogadni. A program elutasítása kivívt a máig tartó Kisvárdai–Záhonyi ellentétet. Kisvárdai vezetése mélyen megsértődött a visszautasításon.

A terv 1979 áprilisában készült el, 2119/76. törzsszámon. Megvalósítására lépések nem történtek, mert a MÁV előbb lépett, mint a közigazgatás, és kiemelte Záhonyt a

MÁV Debreceni Igazgatóságának hatásköréből: 1980-ban önálló üzemigazgatóságként a MÁV Vezérgazgatóság közvetlen hatáskörébe vonta.

A Szabolcs-Szatmár megyei pártvezetés látva, hogy az ágazati érdekeken valószínűleg megbukik a megyei érdekérvényesítés, levette napirendről a záhonyi kérdést, és okulva a térségfejlesztési terv bukásából, változtatott korábbi álláspontján. Tudomásul vette, hogy Záhony vasutas település, és felhasználva az országos vasúti vezetés érdekeit, Záhony várossá válását, vagyis a település közigazgatási erősödését kezdte felépíteni. Ez a terv már a helyi vasúti vezetők rokonszenvét is elnyerte, mert ez együtt járt a lakóterület szolgáltatási színvonalának emelkedésével is. A helyzet sajátossága, hogy a település közszolgáltatási fejlesztésének költségeit döntő mértékben a vasút fedezte.

A kormány 1978. decemberi ülése végre kimondta, hogy Záhony vasúti átrakó, és Záhony település kiemelt fontosságú. A döntés azonban állami szinten nem járt automatikusan a költségek biztosításával, ezért a MÁV kénytelen volt belső forrásait más területekről átcsoportosítani (fejlesztések leállítása, elhalasztása az ország más területein).

A szervezeti önálló záhonyi átrakókörzet megalakulása újabb hatásköri, érdekérvényesítési problémákat okozott.¹⁰

A második kísérlet

Ez a terv 1991-ben merült fel másodszor. Az elgondolás kifejezetten a záhonyi adottságokra épített. A létesítéssel kapcsolatos tanulmányokat még a Boross-kormány rendelte el, de a konkrét létesítés már a Horn-kormány idején történt.

Záhony kényszerű árumegállító és átrakóállomás, ahol a szállítmányokat át kell rakodni, vagy a nyomtáv váltás miatt le kell cserélni a vasúti kocsik alvázait. A kelet-közép-európai és a FÁK-országok gazdaságának fizetéseképtelenné válásával, valamint a rendszerváltás utáni kormányok döntései alapján a záhonyi térség gazdaságában jelentős visszaesés következett be. Megkérdőjelezték Záhony szükségességét (elsősorban politikai okok miatt, pedig nem szovjet igényen alapult az átrakó létesítése), de a teljes felszámolását nem kezdeményezték. Magyarország 1990 és 1994 közötti közlekedéspolitikájának köszönhetően, a tranzitszállításokban részt vevő vállalkozások elfordultak Záhonytól és a vasúttól, részben közútra terelték a forgalmat, részben más vasútvonalakat választottak. A forgalmat azóta sem sikerült visszacsábítani. A szállítás és a hozzá kapcsolódó logisztikai tevékenységek súlyos kapacitáskihasználatlansággal küzdöttek. Amíg a záhonyi átrakóban az átrakás volumene a maximális kapacitás 25%-ára esett vissza, addig a közúti szállítás megnövekedése miatt 20 km hosszú kamionsor alakult ki éveken keresztül a közúti határátkelőnél.

1990-ben a kormány kihelyezett ülést tartott Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ugyanis a megye helyzete, az örökölt társadalmi-gazdasági elmaradottsága és a rendszerváltás következtében, az 1990-es évek elejére egyre növekvő foglalkoztatottsági és szociális válsággal súlyosbodott. A kormány, tapasztalva korábbi döntéseinek következményét, 1014/1994. (III. 4.) sz. határozatával döntött Záhony és térsége gazdasági

fejlesztésének előkészítéséről, kiemelve, hogy a terület külkereskedelmi szempontból fontos, és alkalmassá kell tenni a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokat elősegítő tevékenységre.

A kormány a záhonyi térségben, amely mintegy „hídfőállás” Ukrajna és az észak-kelet-európai területek felé, a nemzetközi gyakorlat szerinti különleges gazdasági övezet, illetve az Európában használatos megnevezéssel, vállalkozási övezet kialakítására tett javaslatot. Záhony akkori polgármesterének aktív közreműködésével megindult a záhonyi projekt megvalósítása. (Miközben a város vezetése mindent megtesz, hogy a rendszerváltás utáni visszaesést ellensúlyozza, addig a MÁV átrakójának vezetői 1992 augusztusában tanulmánytervet készítettek *Záhony, mint a terübe vett csapi vámszabad terület műszaki-gazdasági háttere* címmel. A terv lényege, hogy Záhonyban ne jöjjön létre olyan szervezet, amely a vasút felett irányít, a vasúti átrakó tevékenységét pedig a csapi igényeknek vetné alá.)

Az 1994-es határozatot még az MDF-kormány, az 1995-ös határozatot a záhonyi övezet létesítéséről már az MSZP–SZDSZ-kormány fogadta el.¹¹ A kormányhatározat:

– Az 1. pontja hozta létre a vállalkozási övezetet. Bár a korábbi szakmai anyagok egy szűkebb övezet kijelölését javasolták, amely kizárólag a Záhony körzetéhez közvetlenül kapcsolódó településekre terjedt volna ki, a határozattervezet az övezet határait Záhony–Dombrád–Kisvárdá–Vásárosnamény–Beregsurány által határolt területre jelölte ki. A határokat a befektetői mozgástér nyitásával, illetve Nyíregyháza kapcsolódási lehetőségének megerősítésével indokolták, de a valóságos indok az volt, hogy elkerüljék az M3-as autópálya barabási nyomvonalának megváltoztatását, illetve politikai okai voltak, mert így az övezet területe két országgyűlési körzetre terjedt ki.

– A 2. pont felhatalmazása alapján az MBFB megalapította az övezetet működtető kft.-t. A vállalkozási övezetet működtető szervezet nyíregyházi székhellyel jött létre. Munkatársai nemcsak a záhonyi programot, hanem a nyíregyházi ipari park megvalósítását is irányították. Elképzelésük szerint Záhony és térsége esetében egy logisztikai központ létrehozása lenne a cél, amely egyszerre szolgálná a szállítás és a kereskedelem fejlesztését, míg Nyíregyházán ipari, termelői beruházások valósulnának meg. (1975-ben az ipari beruházásokat Kisvárdára tervezték, az is megbukott.) A 2/a pont szerint megalakult koordinációs bizottság feladata az volt, hogy előkészítse a kormány részére a kapcsolódó törvényekre és más jogszabályokra vonatkozó módosítási javaslatot. (A kidolgozott javaslatok sohasem kerültek a kormány elé, a tárcák akadályozása és érdekvényesítési küzdelmei miatt.)¹²

– A 4. pont a gazdasági kedvezményrendszer kidolgozását tartalmazta. Bár a területfejlesztésről és -rendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény alapján a vállalkozási övezetek gazdálkodási és kedvezményrendszerét törvényben kell szabályozni, ez a törvény 2016-ig nem került a parlament elé.

– A külföldi termelőberuházások megvalósításának elősegítése a minisztériumok részéről. Sohasem készült ilyen terv.

– 7. pont: a MÁV-val való együttműködést úgy értelmezték, hogy a MÁV belépett az övezetet működtető kft-be. A MÁV részéről többször történt kezdeményezés, hogy

a kft.-t teljes egészében átvegye. A MÁV a MASPED részvételét megakadályozta, és egy felügyelőbizottsági tag helyet kapott”.¹³

– A 8. pont alapozta meg, hogy a PHARE–TACIS-program keretében megépüljön a csap–záhonyi új Tisza-híd és az újjáépített közúti határátkelő. A közlekedési tárca az új híd építését megakadályozta, helyette a régi híd felújítása történt meg, hogy a beruházás ne zavarja az M3-as barabási terveit. (A híd 2009-től ismét felújításra szorul.)

– 10. pont: Az együttműködésről szóló ukrán–magyar szerződés pontját sohasem hajtották végre.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei országgyűlési képviselőcsoport véleményében hangsúlyozta, hogy: „A koordinációs bizottság vezetője a feladatot nem képes hatékonyan ellátni, mert nem köztisztviselő, nem terhelhető a felelősséggel, és nem lehet felelősségre vonni. Az övezet határait ki kell szélesíteni az M3-as miatt. A megyei önkormányzat és a helyi önkormányzatok álláspontját nem akceptálja.” (A képviselőcsoport vezetője dr. Veres János későbbi pénzügyminiszter volt.)

A Miniszterelnöki Hivatal Területfejlesztési Államtitkársága azt az álláspontot alakította ki, hogy: „Az övezet létrehozásának kidolgozásához szükséges háttérrel a jövőben az általa létrehozandó Projekt Iroda tudja biztosítani. Az MBFB által létrehozott kft. a jövőben az övezeten belül egyik ipari park létrehozását, illetve a logisztikai központ kialakításával kapcsolatos részprojekt kidolgozását és megvalósítását végezhetné.”¹⁴

A vállalkozási övezetet létrehozó kormányhatározat előírta a tapasztalatok összegzését, a Pénzügyminisztérium feladata lett volna a vállalkozási övezetekre vonatkozó kedvezményeket nyújtó pénzügyi törvény megalkotása, e törvény azonban a mai napig nem született meg. A tárcák együttműködése az övezet érdekében nem valósult meg. Az együttműködésről így ír Kóródi József 2000-ben: „A vállalkozási övezetekben működő ipari parkok és inkubátorházak program a Gazdasági Minisztérium hatáskörébe tartozik. Az e földrajzi és gazdasági környezethez tartozó vállalkozási övezetekkel azonban a minisztérium nem foglalkozik, ugyanis az az FVM kompetenciájába tartozik, nem érzékelhető az, hogy a vállalkozási övezetek fejlesztése kormányzati szinten prioritást élvezne.”

A megyei önkormányzati politikusok ellenérdekeltek a programmal szemben. Ennek oka a magyar támogatási rendszer. A megye a hátrányos helyzetű települések után kapja a területfejlesztési támogatást a központi költségvetésből, amelyet a megyei vezetés használ fel saját megyéjén belül. Mennél több minél hátrányosabb helyzetű település van a megyében, annál nagyobb összeg fölött rendelkezik a megyei vezetés. A megyei vezetésnek úgy kell egy jól működő szabad vállalkozási zóna, mint púp a hátára. Nem elég, hogy a kormány átnyúl a feje felett (vállalkozási övezetet csak a kormány létesíthet hátrányos helyzetű térségekben a korábban említett 1996. évi törvény szerint), de még a rendelkezésére álló szétosztható pénz is jelentősen csökken, minél eredményesebb az övezet működése. Egy szép napon arra ébredhetnek, hogy a megye minimális területén bekövetkezett fejlődés hatására, a hátrányos helyzetű megyéből úgynevezett fejlett megye lett, támogatást nem kap, elveszik tőle a megyében keletkezett haszon egy részét, és más megye fejlesztésére fordítják.

A megyei ipari-gazdasági kamarai vezetés ellentmondásos helyzetbe került a záhonyi övezet megvalósításával kapcsolatban. Minden eszközzel el akarta érni, hogy a program nélküle ne folytatódjon. A megyei vállalkozók (főként a nyíregyházi és kiskvárdai térségben működők) félték az övezet hatásaitól (csökken a munkaerő-kínálat, magasabb bérek, konkurenciaharc, új vállalkozások esetleges kedvezőbb helyzete).

A vállalkozási övezetet mint területfejlesztési programot Záhony és térségére dolgozták ki.¹⁵ Az egyedüliséget biztosító gazdasági alapot az európai és az orosz vasúti nyomtáv eltérése adta. A tevékenységhez szükséges szakképzett munkaerő rendelkezésre állt. A kormány létrehozta a működtető szervezetet, biztosította az induláshoz szükséges pénzügyi fedezetet. Nem biztosította azonban a területet és a törvényi szabályozást. A kormány az 1998-as választások előtt még további övezeteket létesített az ország különböző pontján. A hatalomra kerülő új kormány pedig még 3 újabb övezetet hozott létre.¹⁶

Egyetlen övezet létesítését sem készítették elő olyan szinten, mint a záhonyit. Az övezet működéséhez szükséges törvénytervezetek 1998 tavaszára elkészültek, de a választások miatt már nem kerültek a parlament elé. Jellemző, hogy ettől kezdve, akihez került az övezetek kormányzati felügyelete, új tervekkel rendelt, lecserélte a munkákban addig részt vett személyeket, és úgy tett, mintha semmi előzménye sem lett volna az övezetek létesítésének.

A harmadik kísérlet

2007-ben új – a korábbi kísérletek, tervek teljes figyelmen kívül hagyásával – programtervezet készült a záhonyi vállalkozási övezet létrehozására. (A többről a terv nem rendelkezik.) Az előterjesztés nem veszi figyelembe az EK Szerződés 87. cikkelyét, a területfejlesztési törvényt, a záhonyi vállalkozási övezetre vonatkozó kormányzati intézkedéseket, az övezetre készült számtalan tanulmányt. Azt a megtévesztő álláspontot erősíti, hogy itt egy új programról van szó. Nem rendelkezik az eddigi folyamatok lezárásáról, folytatásáról, módosításáról. A záhonyi program irányítását megkettőzi úgy, hogy nem rendelkezik a korábban létrehozott Záhony és Térsége Fejlesztési Kft. sorsáról. Így lett egy 1995-ben a záhonyi térség fejlesztésére alapított, az RFH Zrt. felügyelete alatt tevékenykedő kft., és egy 2007-ben a záhonyi térség fejlesztésére létrehozott miniszterelnöki biztos, szintén az RFH Zrt. koordinációjában.

A miniszterelnöki biztos hivatala létrejött. Vezetésével a már az 1979-es programmal megbukott személyt bízták meg. Az új elképzelés alapján az átrakás „marad” Záhonyban, az ipari beruházás helyszíne Nyíregyháza. Ez ugyanúgy életképtelen terv, mint az 1979-es.

Sajnos azt nem mondhatjuk, hogy nem történt semmi ez idő alatt.

Szintén a fenti rendeletben döntöttek a fényeslitkei ipari park létrehozásáról. A terület kiválasztása és felvásárlása ellentmondásos. A Miniszterelnöki Hivatal megrendelésére 2004-ben tanulmányterv készült a záhonyi térségre, egy európai szintű, a 21. század elvárásainak megfelelő stratégiai logisztikai raktárbázis megvalósítására.¹⁷ A tanulmányterv 6 lehetséges területet vizsgált meg ipari park céljára. Alkalmassági

szempontból a fényeslitkei terület kapta a legrosszabb minősítést (megközelíthetőség, infrastruktúra-ellátás, fejlesztések bekerülési összege). Az ipari park kialakításához Közép-Európa legmodernebb rendező pályaudvarát verték brutálisan szét, mely felért egy gazdasági bűncselekménnyel. (Így csak egy rendező pályaudvar maradt a térségben.) Bejelentették a Komoró–Fényeslitke tiszai hajókikötő megvalósítását. Nem történt semmi.

A 2013-ban szinte az egész ország területére meghirdetett, különleges vállalkozási övezeteket létesítő programban sem hivatkoztak az előzményekre. A záhonyi vállalkozási övezet működtetésére létrehozott irányító szervezet (Záhony és Térsége Fejlesztési Kft.) a mai napig működik, pedig a jogalap 2006-ban megszűnt.

AZ EURÓPAI GYAKORLAT

Az Európai Unióban nagyon sok sikeresen működő vállalkozási övezet létezik, a fejlett országokban is. Mindegyik övezetben alapfeltétel, hogy az üzem/gyár alapításához szükséges alap-infrastruktúrát a fogadó ország biztosítja. (Ha a kormányzat több magyarországi helyszínen vállalkozási övezetet létesít, akkor állami pénzen a térség teljes út- és vasúthálózatát, a légi forgalmat, a vízi közlekedést, a csatorna- és az ivóvízhálózatot, az információs csatornákat, az átképzési rendszert az övezet megnyitása pillanatában biztosítani kell. Alapfeltétel, hogy minden munkavállaló – a takarítónő és a segédmunkás is – beszéljen angolul.) Ez akkora összeg, hogy több évtizednyi, az ország teljes területére jutó fejlesztési forrást leköt.

Egy másik hatalmas probléma, hogy az ország milyen kedvezményeket biztosít a vállalkozók számára az övezetben. Mennyi a szükséges és elégséges mérték? Első kérdésként mindjárt az adókedvezmény témája kerül elő. Fel sem merül a döntéshozókban, hogy az adókedvezmény csak azok számára kedvezmény, akik fizetnek adót, akik nyereségesek. Kezdő vállalkozásnak ez semmit nem jelent! Annál többet jelent a bérleti díj vagy például a közszolgáltatások díja. Csakhogy, ha a csatornahasználatért kevesebbet fizet a vállalkozó, mint a tényleges ára, akkor a kieső összeget valakinek vissza kell téríteni a csatorna fenntartója, üzemeltetője felé.

Azt gondolom, hogy a legnagyobb probléma – nemzetközi szinten – az lesz, hogy a kedvezményrendszer hogyan felel meg az EU-követelményeknek. A belpolitikában pedig az, hogy az övezetben nyújtott kedvezményeket törvényben kell rögzíteni, és azokat normatív alapon kell biztosítani. Szóba sem jöhet olyan megfogalmazás, hogy: adható, részesülhet; csak úgy szólhat a törvény: ha ennek az előírásnak megfelelsz, akkor ez jár. Nem véletlen, hogy az 1996. évi területfejlesztési és rendezési törvényben szereplő előírásnak, „a vállalkozási övezetekben nyújtható kedvezményeket törvényben kell rögzíteni”, a mai napig egyetlen parlament sem tett eleget.

Ha a kormány elindítja a zónákat, akkor nem finnyáskodhat, hogy melyik ország milyen vállalkozója telepszik le Magyarországon, ha betartja a törvényeket. Ugyanaz a kedvezmény jár az amerikai vállalkozónak, mint az iráninak, vagy a vietnaminak, belorusznak. Nincs mérlegelési lehetőség! A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az állam által befektetett pénz 10-15 év után kezd el megtérülni, addig

csak kiadást, esetleg nullszaldót jelent. (A korábbi kormányzatoknak 10 övezetre sem volt fedezetük, vajon most lesz?) A különleges vállalkozási övezeteket 20-25 évre hozzák létre, és garanciát adnak a betelepülőknek arra az esetre, ha az övezetet hamarabb megszüntetnék, illetve ha az övezet kedvezményrendszere a betelepülőkre nézve hátrányosan megváltozik. Ez kizárja, hogy négyévente, az országgyűlési választásokat követően megváltozzanak a különleges vállalkozási övezetek működési feltételei. A vállalkozások biztonságban végezhetik tevékenységüket, a betelepülésükkor meghatározott ideig. (A magyar minisztériumi apparátus sohasem szerette ezt a programot, mert ezzel minden esetben külön kell foglalkozni, eltér a megszokottól, az átlagtól. Nem lehet besorolni a jelenlegi pályázati rendszerbe. Sőt, minden egyes zónának külön fejlesztési programokat kell kidolgozni, egyetértésben a zónát üzemeltető állami szervezettel, a helyi vállalkozókkal, figyelembe véve a helyi sajátosságokat.)

Kormányzati irányítás

Külön figyelmet érdemel a különleges vállalkozási övezetek kormányzati felügyelete, irányítása. Az Európai Unió országaiban nincs külön önálló tárcához kötve a területfejlesztés irányítása. Általában a miniszterelnöki hivatalt vezető minisztériumhoz vagy komplex gazdasági tárcához – amely magában foglalja a gazdaság különböző területeit – telepítik. Ennek oka, hogy egy különleges vállalkozási övezet létesítésekor több feltételt egyszerre, egy időben kell biztosítani, és ez nem minden esetben egyezik meg a különböző tárcák egyedi gazdaságfejlesztési területi vagy komplex elképzeléseivel. A különleges vállalkozási övezet létesítése komplex területfejlesztési program, felöleli az ipartelepítéstől, az infrastruktúra fejlesztésén át az oktatás fejlesztéséig az egész folyamatot. Ugyanakkor – jellemzően a közép- és kelet-európai országokban – ágazati fejlesztéspolitiká folyik. Ha egy ország különleges vállalkozási övezetet létesít, akkor az ágazati fejlesztési pénzek jelentős részét a komplex kormányzati fejlesztési programra kell fordítania, és csak a maradék összeget fordíthatja sajátos ágazati érdekei megvalósítására. Egy különleges vállalkozási övezet esetében a felmerülő igényeket azonnal ki kell elégíteni, különben a vállalkozás áttelepül egy környező ország övezetébe, ahol hamarabb vagy olcsóbban kielégítik igényeit. Azt nem lehet előre tudni, hogy mikor milyen vállalat települ be az övezetbe, de a betelepüléssel egy időben számára is biztosítani kell a kedvezményes feltételeket. Azok lehetnek szakképesítés, bérlakás, kórházi ellátás, légszennyezésmérés stb. Arra nem lehet hivatkozni, hogy csak későbbre tervezzük a pályázat kiírását.

Hol létesíthető vállalkozási övezet?

Alapvető kérdés, lehet-e bárhol különleges vállalkozási övezetet létesíteni? A válasz: sajnos nem. Kell, hogy az adott térségnek legyen valamilyen egyedi gazdasági adottsága, amely különlegessé teszi, teheti az adott országban vagy tágabb, határon átnyúló térségben. Ennek olyan valóságos gazdasági adottságnak kell lennie, amelyre

vállalkozásokat lehet építeni. Az állami kedvezményrendszernek ezt az adottságot kell felerősítenie, nemzetközileg is egyedi szintre emelve. (Magyarország és Közép-Európa közlekedési adottságai alapján, az országban megalapozottan egy, maximum két ipari-gazdasági övezet megvalósítására van lehetőség.)

Adókedvezmények kérdése

Elsőként merül fel az adókedvezmények kérdése (főként a magyar állami szerveknél). Az adókedvezmény a kezdő betelepülő vállalkozások esetében nem jelent semmit. Jelentős kedvezményt csak a nyereséges és már adót fizető vállalkozásoknak jelent. Az amerikai és a brit tapasztalatok alapján megerősíthető, hogy már a régebben nyereségesen működő vállalkozások esetében sem az adott adókedvezmény a vonzó a vállalkozások számára. Sokkal meghatározóbbak a termelés feltételeit megkönnyítő háttér szolgáltatások színvonala, elérési lehetősége. Vagyis a betelepülő vállalkozásoknak sokkal jelentősebb támogatást biztosít a kedvező bérleti díj, a munkavállalók szükséges szakképzettségének biztosítása, a termeléshez szükséges infrastruktúra kedvezményes biztosítása, az amortizáció kedvezményes elszámolása stb.

1. táblázat: Kedvezmények az Európai Unióban és az USA-ban, valamint a Magyarországon javasolt kedvezmények

Kedvezmény	Egyesült Királyság	Spanyolország	USA	Franciaország	Belgium	Magyarországra javasolt
Adóhitel (állami adókra)						
Vámmentesség az importált tőkejavakra (állóeszközökre)		x				x
Tőketámogatás		x				
Adómentesség a vállalati nyereségadó alól				x	x	
A kamat és osztalék kivihető					x	x
Beruházási kedvezmények	x					x
Adómentesség a helyi vagyonadó alól	x					
Adómentesség egyéb helyi adók alól		x		x		
Munkabérhitel			x			
Eltételezés a működési, munkavállalási engedély számonkérésétől					x	
Adómentesség a külföldi állampolgárok jövedelemadója alól					x	x

Kedvezmény	Egyesült Királyság	Spanyolország	USA	Franciaország	Belgium	Magyarországra javasolt
Beruházási alap			x			x
Garantált kötvény az ipari fejlesztéshez			x			
Adónövekmény finanszírozása			x			
Visszatérítendő hitelek			x			x
Projektalapú támogatás		x				x
Könnyebb engedélyezési eljárások	x					x
Működési támogatás az övezetek részére	x	x		x	x	x

Forrás: VÁTI–VÖSZ, 2008. szeptember 10.

A különleges vállalkozási övezeteket működtető szervezet

A különleges vállalkozási övezet létrehozása és működtetése nem egyszerű feladat. Egyszerre kell kedvezményeket nyújtani a betelepülő vállalkozásoknak, miközben meg kell felelni a versenysemlegesség előírásának. Úgy kell előnyös helyzetbe hozni egy adott térséget, hogy közben nem kerülhet hátrányos helyzetbe fejlettebb térség. A különleges vállalkozási övezetek létrehozására, majd működtetésére minden országban a kormány az alapító jogszabályban (kormányrendelet) működtető nonprofit szervezetet hoz létre. A szervezet feladata: az övezet működtetése, a tevékenységek végzéséhez szükséges infrastruktúra kiépítése és – szükség esetén – bővítése; a vállalkozók igényeinek közvetítése a hatóságok és szolgáltatóintézmények felé; kapcsolattartás a kormányzat és a vállalkozók között; a hatáskörébe tartozó ellenőrzések elvégzése. A szervezet feladata továbbá az övezet irányítása, fejlesztése, a betelepülés bonyolítása (egyablakos ügyintézés), a kiegészítő szolgáltatások biztosítása, kapcsolattartás a kormányzat és a vállalkozások között. A működtető szervezet sajátos területfejlesztési feladatot lát el a különleges vállalkozási övezetek térségében, a zavartalan tevékenység érdekében:

- lakótelep, lakópark építése, építtetése a helyi önkormányzat területén;
- oktatási centrum, inkubátorház létrehozása, működtetése;
- közüzemi szolgáltatások biztosítása;
- térségi infrastruktúra fejlesztése;
- egészségügyi, kulturális és szociális intézmények támogatása;
- kapcsolattartás a regionális felsőfokú oktatási és egyéb szervezetekkel;
- pályázatok előkészítése, egyeztetése és megvalósítás.

A fentiekén kívül feladata még a vállalkozások érdekei alapján a szükséges állami és önkormányzati fejlesztések kezdeményezése, esetleg részvétel a kivitelezésben.

Fontos kérdés, hogy a korábban már betelepült vállalkozók és a helyi önkormányzat milyen szerepet kap, kaphat a működtető szervezetben. Meddig engedi a kormány érvényesülni a versenysemlegességet, és mikor avatkozik be ismét, de most már védelmi jelleggel az általa a különleges vállalkozási övezet létrehozásával elindított gazdasági folyamatokba? Megvédi-e a már működő helyi vállalkozókat a hivatlan versenytársaktól, akik csak a kedvezményért települnek be az övezetbe, és a kedvezmények kihasználásával olcsóbban termelnek, mint a már működő helyiek? Van-e beleszólási lehetősége a helyi önkormányzatnak, hogy az illetékességi területére milyen vállalkozás települ, vagy csak el kell viselnie, akárki jön is? Tiltakozhat-e a helyi önkormányzat bármilyen zárt rendszerű hulladékfeldolgozó létesítése ellen, ha a különleges vállalkozási övezetek működését szabályozó törvény nem tiltja?

A helyi önkormányzatok feladata a különleges vállalkozási övezetek létesítésekor

Ha a kormány létesíti a különleges gazdasági övezeteket, akkor van-e feladata, joga, lehetősége beleszólni a létesítésbe a helyi önkormányzatnak? Milyen egyéb feladata van a helyi önkormányzatnak? A létesítést követően az önkormányzatokat is érintő fejlesztésekben részvételi joga, lehetősége van-e a helyi önkormányzatnak? Egy különleges vállalkozási övezet lehet, hogy csak egy önkormányzat területén létesül, van-e joga ennek az önkormányzatnak a térségében létező többi önkormányzattal szemben külön jogokat, kedvezményeket követelni? Háttérbe szoríthatja-e a többi önkormányzat érdekét csak azért, mert földrajzilag jobb helyzetben van? Saját érdekeire hivatkozva tönkretelheti-e egy önkormányzat egy térség jövőjét? Ki, mikor és hol határozza meg, hogy a különleges vállalkozási övezet különböző háttér- és kisegítő intézményei, egységei melyik önkormányzat területén létesüljenek? Adózik-e a különleges vállalkozási övezetet működtető szervezet, vagy nem, és ha igen, melyik önkormányzatnak? Van-e joga helyi adót kivetni a különleges vállalkozási övezetre a helyi önkormányzatnak, vagy joggal elvárható az önmérséklet, de akkor hol a haszna a helyi önkormányzatnak? (Az európai gyakorlat szerint a vállalkozási övezetbe betelepülő vállalkozások nem fizetnek helyi adót.) Ezek a kérdések minden földrészben felmerültek, és minden földrészben más válaszokat adtak rá.

Az ázsiai típusú övezetekben az önkormányzatoknak nincs beleszólási lehetősége a létesítési programba, viszont a helyi önkormányzat a különböző – a különleges vállalkozási övezet kiszolgálását ellátó – szolgáltatásokban való részvételhez állami támogatást kap, és ezt mint saját erőt viszi az üzemeltető vállalkozásokba.

Az amerikai típusú övezetek létesítésénél a helyi önkormányzat a helyszín kijelölésében vesz részt, de a működtetésre nincs különösebb ráhatása. A különleges vállalkozási övezetben működő vállalkozások a szolgáltatások igénybevételéért fizetnek.

Az európai típusú övezetek esetében az övezet helyszínének kijelölése kormányzati jogkör. Az önkormányzatok az eredményes működtetés biztosításához szükséges oktatási és szociális-egészségügyi háttér biztosításában vesznek, vehetnek részt. (Természetesen nem csorbítva az önkormányzati hatósági engedélyezési jogkört.)

EGY VÁLLALKOZÁSI ÖVEZET LÉTESÍTÉSE ÉRDEKÉBEN
SZÜKSÉGES LÉPÉSEK

1. A Shannoni Különleges Vállalkozási Övezet Fejlesztési Ügynökség intézményei közül nemzetközi jelentőségre tett szert a különleges vállalkozási övezetek létrehozását és működését oktató bentlakásos iskola. A különleges gazdasági övezet létesítését megelőzően, a majdani működtető szervezet munkatársait, illetve az illetékes állami irányító szerv alkalmazottjait beiskolázták erre az oktatásra. Ez így volt a közép- és kelet-európai országokban is, kivéve Magyarországot.¹⁸

2. A program megkezdése előtt el kell fogadnia a parlamentnek a különleges vállalkozási övezetek működéséről és gazdálkodásáról szóló törvényt, valamint ki kell jelölni az övezet határait. Ezt követheti az alap-infrastruktúra kiépítése. (Az illetékes minisztérium mind a mai napig, tévesen az Európai Unió versenysemlegességi előírásaira hivatkozva, megtagadta a különleges vállalkozási övezetek kedvezményrendszeréről szóló törvénytervezet beterjesztését.)

3. Az európai uniós gyakorlat szerint a támogatáshoz a különleges vállalkozási övezet úgy jut, hogy az illetékes minisztérium – minden évben – kiírja a vállalkozási övezetekre vonatkozó célelőirányzati pályázatot. Ezt követően az övezetet működtető szervezet képviselői (a betelepült vállalkozások igényeit figyelembe véve) a kormányzat illetékeseivel megtárgyalják, hogy az adott különleges vállalkozási övezetben milyen fejlesztések nélkülözhetetlenek, melyeket támogatnak saját forrásból a vállalkozók vagy a működtető szervezet. Ha a fejlesztés az önkormányzatokat is érinti, akkor őket is bevonják a tárgyalásokba.

4. Egy különleges vállalkozási övezet létrehozása komplex kormányzati támogatást igényel. Ez azt jelenti, hogy a különböző ágazati minisztériumok fejlesztési lehetőségeik jelentős részét a különleges vállalkozási övezetekbe betelepülő vállalkozások igényeinek kielégítésére kell hogy fordítsák, csak a fennmaradó fedezetet fordíthatják sajátos céljaik megvalósítására. Ha a vállalkozások kéréseit nem teljesítik, azok rövid időn belül átmennek egy környező országbeli másik gazdasági övezetbe. Ilyen igények lehetnek: út, infrastruktúra, lakótelep, oktatás, kórházi különleges osztály létesítése, munkavállalókat érintő előírások stb.

5. Az alapvető feltétel, hogy egy magyarországi különleges vállalkozási övezetben beszéljenek a munkavállalók angolul, és ismerjék a cirill betűket. Minden esetben rendelkezniük kell a szükséges és az elégséges ismeretekkel (se többel, se kevesebbel). A kormányzat feladata, hogy biztosítsa a vállalkozók igényeinek megfelelő létszámú és felkészültségű munkaerőt a megfelelő időpontban. (Ehhez az oktatási központokban, valóságosan és nem virtuálisan, rendelkezésre kell állni az oktatáshoz szükséges tárgyi eszközöknek.)

6. Ahány alkalommal felmerült a vállalkozási övezet létesítése, mindig volt jelentkező a megépítésére és üzemeltetésére (mint kereskedelmi-logisztikai vállalkozás). A cél világos volt. Megszerezni egy raktárt, és lefölni a kelet–nyugati kereskedelem hasznát. Na, ez nem megy! Egy különleges vállalkozási övezetben minden szereplő saját magának raktároz, saját magának látja el a logisztikai tevékenységet, saját maga

termel. Senkinek sincs szüksége a közvetítő kereskedelemre. A vállalkozási övezetet működtető szervezet csak állami tulajdonú – versenysemleges – nonprofit szervezet lehet, melynek feladata az övezetbe betelepülő vállalkozások működési feltételeinek és igényeinek minőségi kiszolgálása, az útépítéstől a szakképzett munkaerő biztosításáig.

7. A szabad vállalkozási övezet területén és térségében szigorú és rendszeres vám-, adó- és mindenfajta egyéb gazdasági tevékenység ellenőrzése folyik. Aki vét a szabályok ellen, azonnal az övezeten kívül találja magát.

8. A szabad vállalkozási övezet a vonzáskörzetében lévő felsőoktatási és szakoktatási intézménnyel szoros kapcsolatban áll (tanulmányok készítése, duális képzés, szakemberképzés). Arra képeznek, amire szükség van, és akkor, amikor szükség van.

A fentiek alapján érthető: a szabad gazdasági övezet nem néhány raktár, hanem összehangolt, minimum 20–25 éves, állami irányítás és ellenőrzés mellett megvalósuló térségi, hatását tekintve az egész országra kiterjedő, gazdasági-humánpolitikai fejlesztési program.

JEGYZETEK

- ¹ A szerző kutatási területe a regionális gazdaság és politika logisztikai összefüggései. A tanulmány megírásához korábbi tanulmányait is felhasználta. Lásd Tibor Bajor: *Záhony Free Enterprise Zone*. In: World Export Processing Zone Association Conference Wien 1996. Ápril 14–16. Ed.: Richard L. Bolin, The Flagstaff Institute, 1998, 21–28 o.; Uő: *Vállalkozási övezetek*. Ma & Holnap, 2001/5., 36–37 o.; Uő: *Úti jelentés: Belorusszia*. MEH, Budapest, 2005.; Uő: *Felbred-e a tetszhalott? A záhonyi különleges gazdasági övezet története és lehetséges jövője*. In: Polarizáció – függőség – krízis. Szerk.: Nagy Erika, Nagy Gábor, MTA KRTK RKI ATO Békéscsabai Csoport, Budapest–Békéscsaba, 2014, 230–242. o.; Uő – Egri Imre: *Three borders, one question*. In: Magyar Logisztikai Évkönyv 2011. Magyar Logisztikai Egyesület, Budapest, 2010.
- ² Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről.
- ³ Martin Lockett: *China's special Economic Zones*. Journal of General Management, 1987/3.
- ⁴ Bajor Tibor: *Úti jelentés a kínai különleges gazdasági övezetekben tett látogatásról* X. Európa Rt., Budapest, 1999.
- ⁵ Barry M. Rubin – Craig M. Richards: *A Transatlantic Comparison of Enterprise Zone Impacts: The British and the American Experience*. Economic Development Quarterly, 1992, Vol. 6, No. 4., 431–443. o.
- ⁶ *A vállalkozási övezetek szerepe a területfejlesztésben*. Terra Stúdió Kft., Budapest, 2000.
- ⁷ Feljegyzés dr. Galambos Károly elnökhelyettes úr részére. MEH Nemzeti Területfejlesztési Hivatal, dr. Nyikos Györgyi főosztályvezető, Budapest, 2003. november 24.
- ⁸ *Záhony–Kisvárdai térsége regionális rendezési tervének kimunkálását megalapozó előtanulmány I*. VÁTI, Budapest, 1975. szeptember 17.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Bajor Tibor: *Záhony, a vasút és a vasúti átrakó*. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, 2010.
- ¹¹ 1046/1995. (VI. 13.) kormányhatározat Záhony és térsége gazdasági fejlesztését elősegítő intézkedésekről.
- ¹² *A Záhony Vállalkozási Övezet Üzleti Koncepciója*. Magyar Beruházási és Fejlesztési Bank Rt., Budapest, 1995.
- ¹³ Emlékeztető 1995. szeptember 19-én a MÁV Rt. Vezérigazgatóságán. Budapest, Andrásy út 73–75. alatt.
- ¹⁴ A Miniszterelnöki Hivatal feljegyzései Horn Gyula miniszterelnök úr számára. MEH, Budapest, 1995.
- ¹⁵ 1046/1995. (VI. 13.) kormányhatározat..., i. m.
- ¹⁶ Az egyes vállalkozási övezetek kijelöléséről a következő kormányrendeletek rendelkeztek: 195/1996.

- (XII. 19.) Korm. rendelet a Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 52/1998. (III. 27.) Korm. rendelet az Ózd–Putnok–Észak-Hevesi Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 53/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Zempléni Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 54/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Barcsi Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 55/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Bihari Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 56/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Mohácsi Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 57/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Salgótarján–Bátonyterenye Térsége Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 58/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a Makó és Térsége Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 5/1999. (I. 18.) Korm. rendelet a Kunmadaras és Térsége Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 6/1999. (I. 18.) Korm. rendelet a Békés Megyei Vállalkozási Övezet kijelöléséről; 7/1999. (I. 18.) Korm. rendelet a Zalai Regionális – Lenti központú – Vállalkozási Övezet kijelöléséről.
- ¹⁷ *A Záhonyban létesítendő logisztikai és raktárbázis megvalósíthatósági tanulmánya.* BHZ Baumeister Kft. I.I.H.H. Consulting Kft., Budapest. 2004. február 28.
- ¹⁸ 2004-ben a MEH tanulmányutat szervezett a különleges vállalkozási övezetek működésével érintett ágazati minisztériumok számára Shannonba. Az indulás előtt az összes érintett minisztérium lemondta az utazást, munkatársai elfoglaltságára hivatkozva. MEH-irattár.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dupka György: *A Kárpátalja szabad gazdasági övezet.* Napi Jogász, 2001/7., 36–38 o.
- Duty-free territory at Csap.* Technical-economic study, Scientific Research Institute in Economics of the Ukrainian Monastery of Economy, Kyiv, 1992.
- Előterjesztés a vállalkozási övezetek létrehozására és működésére.* Környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter, Budapest, 1996.
- Erdősi Ferenc: *A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre.* Tér és Társadalom, 1998/3., 27–50. o.
- Érsek Tibor: *Tanulmányút Kínában.* Úti jelentés, 2002.
- Ferrexport/Vorsklasteel vállalat beruházásához kapcsolódó ipari terület kialakításának koncepciója.* Záhony és Térsége Fejlesztési Kft., 2006.
- Claude Heurteaux: *Les Zones D'entreprise.* Kézirat, Budapest, 1992.
- Gazdasági feltételrendszer teljes elemzése, valamint részletes piacanalízis elkészítése a Záhonyi térségben létrehozandó logisztikai raktárbázisra vonatkozóan. A létrehozandó logisztikai raktárbázis gazdasági hatása a térségre.* I.I.H.H. Consulting, 2004.
- Kozák Tamás: *A MÁV Cargo szerepe és jelentősége a záhonyi térség fejlesztésében.* www.integratorforum.hu
- Közigazgatás-politikai vitáirak II. Feljegyzés a kistérségek továbbfejlesztésének lehetséges irányairól.* MEH Közigazgatás és Területpolitikai Államtitkárság, Budapest, 2001.
- Közlekedésfejlesztési és logisztikai program a Záhony és térsége vállalkozási övezetben.* Excellence Rt., Budapest, 2001.
- Ruttikay Éva: *Gazdasági zónák: mítosz vagy tényleges lehetőség a területfejlesztésben?* Comitatus, 1994/7., 18–29. o.
- Sub-Committee on Integration, Sub-Committee on Enterprising.* Regional Development: Partnership and Co-Operation, Bajor Tibor, Sofia, Bulgaria, 15–16. May 2000. National Assembly of Bulgaria, East-West Parliamentary Practice Project, 2000, 49–51 o.
- Tájékoztató a vállalkozói övezetek jelenlegi helyzetéről és problémáiról.* Magyar Országgyűlés Területfejlesztési Bizottsága, Vállalkozási Övezetek Munkacsoport, Budapest, 2000.
- Tanulmány a Záhony vállalkozási övezet létesítésének gazdasági vonzatairól.* Műhely Kft., Budapest, 1995.
- Technical Assistance to the Co-ordination Committee for the proposed Záhony Enterprise Zone.* Scottish Development Overseas, 1995.
- Technical Assistance to the Co-ordination Committee for the proposed Záhony Enterprise Zone Hungary.* Lancashire Enterprises, 1995.
- Úti jelentés.* Tanulmányút Tarnobrzegi különleges gazdasági övezetbe, 2004. október 12–15.
- A vállalkozási övezetek és innovációs centrumok kialakításának, helykijelölésének, működtetésének metodikája.* Terra Stúdió Kft., Budapest, 1998.
- Vállalkozási övezetek Magyarországon.* Megakom Kft., Sátoraljaújhely, 1999.

Záhony Special Economic Zone. Záhony, Hungary Submitted Jointly by Shannon Development, Ireland and Fere Consultants. Paris, 1996.

Záhony és térsége vállalalkozási övezet középtávú fejlesztési stratégiája. Megakom Stratégiai Tanácsadó Iroda, Nyíregyháza, 2004.

Záhony és térségének átfogó logisztikai fejlesztési programját megalapozó megvalósíthatósági tanulmány előkészítése.

Nyíregyházi Főiskola – Megakom Kft. – Investment Zrt., Nyíregyháza–Budapest, 2006.

A Záhonyi logisztikai szolgáltató központ, Euro Kapu Kft. területén történő megvalósítási koncepciójának kidolgozása. Közlekedéstudományi Intézet Rt. Közlekedésszervezési Fejlesztési és Logisztikai Tagozat, Budapest, 2002. <http://www.shannonchamber.ie/about/about-shannon/shannon-for-business/shannon-free-zone/>. (Letöltés: 2016. január 25.)

Becsey Zsolt

A közlekedéspolitika belülnézetből

Transport Policy with the Eyes of an Internal Witness

Összefoglalás

A szerző eddigi európai parlamenti képviselői tapasztalatai mellett az elmúlt két évben szerzett közvetlen vezetői munkatapasztalatai alapján elemzi a közép-európai felzárkózó országokra – így Magyarországra – váró általános és speciális közlekedéspolitikai kihívásokat. Megállapítja, hogy hazánk jelentős gazdasági hasznot tud húzni tranzithelyzetéből, különösen akkor, ha viszonylag fejlett infrastruktúráját a piaci igényeknek megfelelően fejleszti. Példákkal indokolja ugyanakkor, hogy a kihasználatlan vagy karbantartás nélküli infrastruktúra gazdasági teher is lehet, de arra is felhívja a figyelmet, hogy az infrastruktúra fejlesztése fontos, de nem egyedül üdözítő lehet a területi kiegyenlítést célzó kohéziós politikának is, amely a magyar gazdasági kitörés egyik súlypontja lett. Illusztrálja azt is, hogy a közösségi közlekedés és más közszolgáltatás lehet fejlettségünkhöz mérten túlzó is, ha sok a felesleges párhuzamos elem benne, vagy piacilag is teljesíthető elemeket finanszíroz. Mindez a többi nagy szektor – vidékfejlesztés, kohéziós politika – figyelembevételével a költségvetési szempontokon túlnyúló politikai cél is lehet. Felhívja a figyelmet az elmúlt időszak nagy sikereire, így az új elemként megjelenő kínai Budapest–Belgrád-szerződés parlamenti ratifikációjára és a nemzetközi vagy az EU-n kívüli (nyugat-balkáni) légi közszolgáltatás úttörő jellegére.

DR. BECSEY ZSOLT PhD, volt EP-képviselő, külgazdasági államtitkár és közlekedési helyettes államtitkár, a Károli Református Egyetem oktatója (zsolt.becsey@gmail.com).

Summary

Zsolt Becsey, armed with his experiences as former MEP, then State Minister for Foreign Economic relations and for the last two years as Deputy State Secretary for Transport analyses general and country-tailored challenges by transport sector on Central and Eastern European emerging countries. He stated that Hungary can largely profit from her relatively developed transport infrastructure by its transit position especially by improving it in parallel with market demand. Illustrated by concret examples, he verified, that underutilised or non-maintained transport infrastructure can easily become economic burden. He points out that development of physical infrastructure can be very useful to remedy challenges of the territorial cohesion policy, one of the critical point of the Hungarian economic growth potential. He called the attention of the reader on the fact, that – in light of our concret needs – overemphasised public transport and public service can be run too expensively if it offers parallel services or services to be provided profitably by market players. These facts can be, on the other hand, subject to political considerations in view of not only the budgetary impacts but aspects related to rural development or teritorial development. He showed the success stories of recent months in transport field in Hungary, especially parliamentary ratification of the intergovernmental contract signed by Hungarian and Chinese governments on the reconstruction of the Budapest–Belgrad railway line or rapidly realised pioneer role played by the government on extra EU (targeted to the Western Balkan) air public service provision already this year.

2014 nyarán ért az a megtiszteltetés, hogy átvehettem a kormányzati közlekedéspolitika fejlesztése irányításának egy szeletét. Az alábbiakban annak a másfél éves tapasztalatnak adom át egy recenzióját, mely révén igyekeztem kollégáimmal együtt sikerre vinni ezt a szakpolitikát.

MAKROGAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Hazánk gazdaságában, sőt társadalmi életében nagy szerepet tölt be a közlekedés, de tágabban a logisztika is. Évszázadokon keresztül ezzel jól is éltünk, például vámok révén, amelyeknek mai megfelelőjük az EU-n kívüliek útvonalengedélyes díjai, de ez negatív hatással is volt ránk, hiszen a legnagyobb hadifelvonulások terepe voltunk – elég csak a keresztes hadakra, a tatárra, törökre vagy a szovjet seregekre gondolni –, a mai világban pedig idesorolhatjuk a migránshullámokat is.

Történelmileg ez is hozzájárult ahhoz, hogy hazánkban nagy szerepet kapott az infrastruktúra fejlesztése, a kiegyezés utáni hatalmas fellendülés során jelentős vasútfejlesztés történt, ami nemcsak a gigantikus fejlesztési munkálatokra gyakorolt hatást. Létrejött az acélipar erre szakosodott része, a járműgyártás, a mérnökképzés is, és egyáltalán a vasutasszakma. Jelenleg is több mint 7 ezer km aktív vasúthálózattal rendelkezünk, ami európai szinten is kiemelkedő sűrűséget jelent, régióinkban azonban

ez nem ritka; a cseheknél például még nálunk is jelentősebb az örökölt vasúthossz. Közúthálózatunk hossza – több mint 31 ezer km – is jelentős és gazdag örökség.

Fenntarthatóság

Ezeknek a rendszereknek a fenntartása és működtetése óriási, bár kevésbé látványos kihívás. Itt két út áll előttünk: vagy csökkentjük a szolgáltatásba bevont útvonalak hosszát, és ezeken sem karbantartást, sem felújítást, sem szolgáltatást – személyszállítási közszolgáltatás és teherforgalom – nem hajtunk végre (ez az opció is főleg a vasútra értelmezhető), vagy ezeket értékükön kezeljük és karbantartjuk, felújítjuk. Ha a kisebb szolgáltatásleépítéssel járó közbülső úton próbálunk mozogni, akkor annak csak aktív állami vagyonesztés és akadozó személyszolgáltatás lehet a vége. Nem lehet ugyanis a nagy fajlagos rendszerköltségek miatt enyhe csökkentésekkel fenntartani egy rendszert. Azt vagy teljes egészében kezeljük, vagy feladunk bizonyos komplett részeket/rendszereket benne, ami már a kezelés szintjén is érzékelhető megtakarítást hoz. Ez főleg a vasútrendszerre, annak a személyforgalmi közszolgáltatásra vonatkozó részeinek a megtartására vonatkozik, de érvényes ez a közúthálózat mellékútrendszerére vagy például a dunai hajózásra is.

A teherhajózás dilemmái

A dunai hajózás tekintetében alapkérdés, hogy szükségünk van-e egész éves teherhajózásra és az ehhez szükséges 2,5 méter biztosított merülésre, vagy úgy építjük ki és üzemeltetjük a kikötői rendszert, hogy egy naptári évben csak fél évig garantált a teherhajózás, és csak a turisztikai szolgáltatásokat tudjuk egész évben – bár már ez is veszélybe kerülhet a vízszint miatt – biztosítani. Ehhez a Dunán és a Tiszán is biztosítani kell – például mesterséges beépítések, műtárgyak és azok duzzasztási felhasználása nélkül, a medersziklát az áthelyezésével és megfelelő mederkarbantartással egész évben – a teherhajózást, és ezzel a versenyképes ömlesztettáru-szállítást, valamint parti és navigációs beruházásaink megtérülését. (Bár az európai versenyképesség versus környezetvédelem ügyében az Európai Unió nagyon elkötelezett az utóbbi mellett – és alkotmányosan most már mi is –, a Dunánál, sajátos módon, maguk is elfogadnának olyan beavatkozást, mely a leghatékonyabb tömeges áruszállító folyosóként a NATURA 2000-es területként védett Duna használatát segítené a magyar szakaszon, mivel mind az alvízi, mind a felvízi oldalon nagyobb a kihasználtsága a folyónak.)

Komoly fegyverténynek tartom, hogy az elmúlt időszakban a transzeurópai hálózatok – így a Duna – fejlesztésénél szinte minden területen (útkijelölés, digitális alapú révkalauzolás, kikötők környezetvédő üzemanyagtöltési lehetőségei) adtunk be olyan pályázatokat, amelyek a hajózást segítik. Megkezdtük egy olyan engedélyezési rendszer előkészítését is, mely fizikai kivitelezés esetén, a medernél természetes anyagáthelyezésekkel, a folyó bárminemű megrövidítése nélkül is az állandó hajózást tudja majd segíteni. A kivitelezés megvalósítása természetesen a magyar történelmi távlatok politikai aspektusait is figyelembe kell hogy vegye, de látszik, hogy így bizto-

sítható a teljes hasznosulás a rendszerben. A politikai döntés nemcsak a Bős–Nagy-
maros-építkezés kapcsán megfogalmazott civil és demokratikus ellenzéki szlogenhez
– nem szabad úgy nyúlni a Dunához, hogy az jelentősen megváltoztassa az élővilágot,
amihez viszont most több vízre és a szlovákokkal új kompromisszumra is szükség le-
het –, hanem a hajózás jelenlegi mérsékelt súlyának növeléséhez is szükséges, utóbbi
kapcsán kérdés, ez esetben tud-e a magyar hajózási szektor ebből profitálni.

Visszatérve a nagy fenntarthatósági összefüggésekre, megjegyezném, hogy az
igazi kihívás nem is a főutak és gyorsforgalmi utak fenntartása – ezek a teherforga-
lom esetében most fizetős szakaszok közel 6500 km-t tesznek ki –, hanem a mintegy
25 ezer kilométeres mellékúthálózaté, melyre nem szedünk használati díjat, és az
európai uniós források is – mivel nem európai tranzitútvonalak – minimálisan hasz-
nálhatók fel. (A következő időszakban csak a megyéknek és megyei jogú városoknak
juttatott ún. TOP-forrásokból¹ lehet alsóbbrendű útfelújításokat vagy kiegészítő épít-
kezéseket folytatni, ami – megyénként néhány milliárd forint – inkább jelképes lesz.)

Ugyanígy az EU-források nem használhatók fel vasúti mellékvonalak felújítása
vagy építése kapcsán (kivéve a jelentős ipari vállalkozásfejlesztések területén belüli
mozgások segítését).

Az Unió és a velük kitárgyalt magyar Partnerségi Megállapodás lényegében csak
az összeurópai folyosók fejlesztését preferálja (vagyis ahol a nagy forgalom vagy a
tranzitigény miatt kimutatható az összeurópai érdek is), és ezenkívül csak kisebb-na-
gyobb összeget fogad el elsősorban városi-elővárosi közösségi közlekedésfejlesztésre,
illetve az összeurópai hálózatokra való közvetlen rákötésre. Ráadásul a jelenlegi, 2014
és 2020 közötti ciklusban csaknem a felére² csökkent a közvetlenül infrastruktúrára
fordítható uniós források mennyisége, és azon belül is nagy a dominanciája a vas-
úti és vízi közlekedésnek – a korábbi közel 50% helyett 70%-os a közúti fejlesztéssel
szemben. Ez azt jelenti, hogy még az összeurópai jelentőségűnek mondott infrastruk-
turális fejlesztéseknél is, hazánkban saját maga által – vagy hitelből – finanszírozott
építkezéseket is meg kell valósítania,³ ha belátható időn belül ezen a területen fel
kíván zárkózni.

A mellékúthálózatokra (vasút, közút, vízi út egyaránt) pedig végképp nem remél-
hetünk sem most, sem a jövőben számottevő brüsszeli forrást, mivel az EU most már
domináns logikája szerint a felújítás nemzeti feladat, a karbantartás pedig mindig
is az volt. Ezt így saját magunknak kell kigazdálkodni, illetve a beszedett használati
díjakat erre felhasználni. Nem véletlen, hogy ha a magyar kormány valamennyi na-
gyobb várost gyorsforgalmi úton szeretné elérni – ideértve a megyei jogúakat és a
lényeges ipari jellegű gócpontokat –, akkor saját útépitési programot kell indítania,
amit 2015 elején 750 milliárd forintos, négyéves programmal meg is tett. Még ez sem
lehet azonban elég ahhoz, hogy a főbb célkitűzésként meghatározott elv – vagyis hogy
a megyeszékhelyeket és az országhatárokat gyorsforgalmi utakkal elérjük,⁴ vagy az
egyik legforgalmasabb tranzit vasúti tehervonalat, a Budapest–Kelebia-szakaszt kor-
szerűsítsük – megvalósuljon, ugyanis ehhez még valószínűleg külső hitelforrásokat⁵ is
keresni kell. Ez azért nehéz, mert a magyar közúti infrastruktúra sem tudja kitermel-
ni a bekerülési tökeköltségét, de sok esetben legalább közelebb áll hozzá.

Működtetés állami megrendeléssel és támogatással

A fejlesztéseken és felújításokon kívül azonban hatalmas kihívás a karbantartás és működtetés kérdése is, amihez még hozzájárul a közszolgáltatási kötelezettség is. Ez utóbbi Magyarországon elsősorban a városi közlekedési szolgáltatások mint önkormányzati feladat mellett a helyközi járatok esetében az autóbusz- és a vonatközlekedést takarja. Mostanában újra felmerült, hogy az állam regionális fejlesztési vagy közszolgáltatási indokokkal támogasson-e légi közlekedési tevékenységet is, sőt a Balatonnál és a fővárosban a belvízi személyközlekedés is megjelent ezen a horizonton. (Ezzel kapcsolatban tisztázandó, hogy milyen közszolgáltatási megrendeléseket, illetve pályázatokat kíván a magyar állam és főleg a költségvetés megrendelni, hiszen így sokszor a piaci teljesítéshez közel álló útvonalakat is szubvencionálnunk kell, amit a kijelölt szolgáltató nagyon ki tud használni.)

Hazánkban a közlekedési közszolgáltatási tevékenység rendkívül veszteséges, elsősorban az alacsony fizetőképes kereslet, valamint a „nyugatosodást” követő egyéni gépkocsi-közlekedés elterjedése miatt. A munkaerőpiaci mobilitás – képzési és lakhatási rugalmasság – serkentő hatása is tradicionálisan alacsonyabb nálunk, mint a jóléti államokban, továbbá a demográfiai helyzet miatt a diákutazások száma is csökken. A Közlekedéstudományi Intézet (továbbiakban: KTI) által 2014-re kiszámolt közszolgáltatási költségre eső díjfedezet a mostani monopolszolgáltatóknál, a MÁV-START és a GYSEV esetében csak 10-11%, a Volánok helyközi járatainál 42,3% volt, de a BKK esetében is csak 26,7% ez a mutató. A főváros elővárosi HÉV-közlekedésénél ez 50%, ami a legjobb érték ebben a műfajban. 2014-ben a közlekedési közszolgáltatások tisztán 600 milliárd forintba – a GDP 2%-ába – kerültek a tulajdonos államnak vagy a fővárosnak.

Felmerül a kérdés, hogy az állam akar-e ekkora GDP-hányadot közlekedési közszolgáltatásra költeni, és ha igen, akkor hogyan tegye ezt úgy, hogy a hamarosan kiírásra kerülő pályázatokon⁶ a győzteseket – akik lehetnek külföldi vagy magáncégek is – csak a legszükségesebb mértékben szubvencionálja. Ezért az is lényeges, hogy a közszolgáltatást ténylegesen a valóban kimutatható szükségletre kell csökkenteni, vagyis ahol megoldható a vasúti fővonalakra ráhordás buszokkal, ott ez valósuljon meg, ahol pedig vasúti fővonalakat kell segíteni a közlekedés szabályozásával – például helyi buszjáratok érintsék a vasúti megállókat –, ott ez érvényesüljön. (Ilyen elvi kérdés lehet az, hogy nem lehetséges megyék/régiók között a vasúti vonalakkal párhuzamosan buszszolgáltatás szubvencionálása.) Külön kérdés, hogy kötelezzük-e a szolgáltatókat ilyenkor is a kedvezményes jegyek árusítására, és azt a kincstár kompenzálja-e ezen esetben, vagy a kedvezmény adása ilyenkor piaci egyedi döntés legyen részükről. Bizonyos buszjáratokat engedélykötelezettséggel és tiltással még a piaci kategóriából is ki lehetne zárni, például a régióközpontok és Budapest vonatkozásában.

A fentiek felvetik azt is, hogy mit értünk kötelező közszolgáltatáson: csak a megyéken belüli ügyintézés érdekében a megyei és járási székhelyekre való eljutást egy típusú (vasúti vagy busz) közszolgáltatással, vagy ebbe beleértjük-e a jövőben a megyéken-régiókon kívüli mozgásokat. Ettől eltérő felfogás lehet például a nemzetpoli-

tikai vagy külpolitikai jellegű közszolgáltatás megrendelése, így a határon a magyar munkaerőpiacra is átnyúló buszközlekedés, vagy a regionálisan elindítandó kisebb légi járatok a környező országokba.

Itt jegyezném meg, hogy a városi közlekedésnél előbb-utóbb meg kellene szüntetni azt a helyzetet, hogy a központi költségvetés automatikusan ad támogatást a városi közlekedés működtetéséhez, mivel ennek a tevékenységnek a hatékonyságába az állam nem tud belelátni már csak a tulajdonos városok autonómiája miatt sem. Így a városi közlekedési vállalatok működésének kalkulált részévé válik a központi költségvetési támogatás, holott jó fenntartó gazdaként a város ezt a ráfordítást is tudná sok esetben racionalizálni. Ezért támogatás helyett fejlesztési segítséget adnék a városi tömegközlekedésnek, mert az a kormány számára is átlátható, kapcsolódhat az országos stratégiákhoz akkor, amikor ez az építkezés felmerül. A működtetés fedezete és hatékonysága pedig legyen a település dolga és finanszírozási felelőssége. Ebben a vonatkozásban előrelépésnek látom, hogy például a Budapesti Közlekedési Központ (BKK) állami működési szubvencionálása csökkenő, a fővárosé pedig értelemszerűen növekvő tendenciát mutat e logika alapján; 2016-ban ez az állam részéről már csak 18 milliárd forint. Hangsúlyozom, hogy a fejlesztésben ezt a fokozódó fővárosi teherátvállalást más területen mindenféleképpen kompenzálni kell.

Hasonlóképpen az állam részéről homályos képet mutat a többi (nem fő-)városi helyi tömegközlekedésre szánt 2 milliárd forint hatékonysága, ezt fel lehetne számolni, illetve a településre kell bízni, amely ezután a hatékonyságban és indokoltságban érdekeltté válik. (Ehhez természetesen a forrásbeszedési jogot a központi jogalkotással kellene biztosítani.)

Ezzel ellentétes irányt vehet a vidéki légikikötők támogatása, aminek nem a közszolgáltatási, hanem a területfejlesztési jellege a fontos, de a segítség mellett azt is szem előtt kell tartani, hogy a forgalom növekedésével és az állami beruházásokkal működési oldalon a tulajdonosoknak mégiscsak meg kell állniuk a lábukon.

ÖSSZEGZÉS

Megállapítható, hogy hazánk mind az üzemeltetés, mind a felújítás/karbantartás, mind a közlekedési közszolgáltatás területén nagyon jelentős pénzüsszeget költ a közlekedésre. 2013-ban például a közkiadásokon belül 7,4%-ot szántunk erre, míg az uniós átlag 4% – Németországban és Franciaországban ez az érték még ennél is kisebb –, de ez a magas hányad régióink legtöbb rendszerváltó országát jellemzi. (Az utazási kedvezmények nálunk „szociális kiadásnak” tekinthetők.) Ebből arra következtethetünk, hogy hazánk felzárkózásával ez a hányad évtizedes vonatkozásban csökken majd, de kérdéses, hogy van-e további politikai szándék a racionalizálás – fölösleges párhuzamosságok, piacosítható elemekből való állami kivonulás – folytatására és az esetlegesen feltárható pazarlás elkerülésére. (Szélesebben tekintve: a piacosítható elemeknél természetesen felmerül, hogy az olcsó vagy ingyenes elérhetőség és a garantált minőség magas közráfordítás nélkül is jár-e; szükséges-e az állam finanszírozási belépése. Hasonló a dilemma a televíziózás területén is: az alapsomagoknál

nem elérhető, tematikus csatornák esetében szánjunk-e az állami kategóriába került sport-, hír- és könnyűzenei szolgáltatásra közpénzt, adjunk-e mellette más területekre is ingyen elérhető műsorszolgáltatást, például főző- vagy egészségügyi csatornáknál. Mindez azt veti fel, hogy vajon hol vannak az államilag fizetett alapgondoskodásnak a határai; ez a közlekedés esetében hasonlatos a légi vagy belvízi hajózási személyközlekedési szolgáltatáshoz is: kell-e itt is államilag garantált és pénzügyileg támogatott minőséget adni?)

KOHÉZIÓS ÉS FEJLESZTÉSI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Mivel a közlekedés fejlesztése a fentiek szerint is nagyon drága feladat, és a fenntartás is sok forrást igényel, ezért kérdés, hogyan prioritizáljuk a fejlesztési és üzemeltetési igényeket. A következőkben részletezendő két megközelítésben benne van az is, hogy a térség általános felzárkózási trendjei miatt Közép-Európában nagyobb az igény a relatíve fejletlen gyorsforgalmi közúti fejlesztésekre a már sűrűbb hálózattal rendelkező vasútihoz képest. (Ezt már a csatlakozási tárgyalásaink folyamán és azóta is nehezen értik meg Brüsszelben, azt gondolják, hogy térségünkben megtartható a magasabb és „korszerűbb, zöldebb” vasúti részarány, vagyis nem kell a természetes utolérés negatív vonatkozásait keresni.)

Az *egyik logika* a területi felzárkóztatás mellett tör lándzsát, vagyis úgy adjuk meg a fejlesztéseket és azok fenntartását, hogy az elmaradottabb megyék vagy területek is magas ellátást kapjanak, mert így lehet ellensúlyozni azt a hátrányt, ami a földrajzi és fejlettségbeli különbségek miatt a beáramló működő tőke révén nő. Ez a logika igazolható azzal is, hogy Magyarország – és ez jellemző térségünk legtöbb felzárkózó országára⁷ – úgy érte el az Unió átlagához való felzárkózást, hogy a hét régiójából valójában háromban – a központi egységen kívül még a Nyugat- és Közép-Dunántúl régiókban – történt meg csupán. A többi terület valójában stagnált (például a Dél-Dunántúl), vagy alig zárkózott fel az EU átlagához képest. Ezért az ennél erőteljesebb felzárkózási szándékot jól szolgálja az, hogy valamennyi megyeszékhelyet és ipari központot el kívánjuk érni gyorsforgalmi úttal. Ezen túlmenően, fejlettségtől függetlenül, valamenyny országhatárt autópályával kívánjuk átjárhatóvá tenni a szomszédos országok felé, függetlenül a határ menti forgalom mértékétől. (Az igazi kihívást itt az jelenti, hogy szomszédaink – például az M2-es, M3-as vagy az M6-os, M85-ös autópálya hosszabbítása esetében – ott és akkor valójában kívánják-e vagy tudják-e megépíteni a folytatást, amikor mi ezt tesszük a saját oldalunkon; pozitív példa ugyanakkor az M43-as és M4-es sztrádaépítésünk nem mindig könnyű összehangolása a románokkal.)

A *másik logika* azt mondja, hogy ott kell infrastruktúrát fejleszteni, ahol tömeges piaci igény van rá, vagyis megépítése után a befektetés az amortizálódás mellett gazdaságilag is azonnal, igazolhatóan hasznosulni kezd. Ezzel a logikával készült el nemcsak a budapesti körgyűrű déli részének harmadik sávja, vagy modernizáltuk a Budapest–Hegyeshalom vasúti és közúti szakaszokat, hanem azonnal, viszonylag nagy forgalommal tudjuk használni a Győr és Szombathely közötti új gyorsforgalmi útszakaszokat vagy a GYSEV bizonyos vonalait. Magyarországon nincsenek önfenn-

tartó szakaszok, az M5-ös és M6-os koncessziós utak esetében a kifizetett befektetői díjak most már évente nettó 84 milliárd forintba kerülnek a költségvetésnek, és cserébe csak néhány milliárd forint a bevételünk rajtuk. Ezért csak viszonylagos és áttételes a megtérülés, de ez a befektetett tőke és tényleges zsúfoltság csökkentése miatt lényegesnek tűnik. (Jellemző az eltérő igényekre, hogy 2015 januárjában, amikor még lehetett kapni⁸ gyorsforgalmi útra megyei matricát Vas megyében is, többen vettek ilyen engedélyt a 17 kilométeres Szombathely előtti torzóra, mint a nagy autópálya-rendszerekkel rendelkező keleti megyékben.)

E szerint az utóbbi fejlesztési és fenntartási logika szerint jó lépés az M3-as metró felújítása, mert csaknem annyian utaznak rajta naponta, mint vasúton, vagy az M1-es háromsávossá tétele legalább Tatabányáig, hiszen ezen a bécsi irányultságú szakaszon szedjük be az országos teherautó-útdíj több mint 20%-át. (A vasútnál is ez több mint 14%.) A politika – szerintem helyesen – a két véglet között tud lavírozni, melyben fontos a hálózatosodás és modularitás, vagyis az átszállás vagy átszállítás („ráhordás”) lehetősége, mert anélkül a kezdetben üres infrastruktúránkat sem tudjuk kellően „belakni”. (Erre sajnálatos példa egyik oldalról a „gyűrűs”, nem sugaras, fővárosi bekötésű főútvonalak nélküli Duna-hídjaink évtizedes kihasználatlansága, vagy más szempontból a ferihegyi közvetlen vasúti elérhetőség hiánya.)

Egységes színvonal bárhol az országban – állampolgári jog?

Egyik oldalon a kiegyenlítés mögött a kihasználtságtól és hasznosulástól független, egységes színvonalú állami szolgáltatási igény jelenik meg, és nem a piacra való fejlesztési vagy működtetési reagálás, mely utóbbi jobban hasznosul, de még jobban torzítja a meglévő különbségeket. Ez területfejlesztési és társadalmi szempontból is nagyon egységes szemlélet, amelyet nem a szocializmussal, hanem például a francia vagy finn állami szerepfelfogással⁹ lehetne azonosítani. Ennek persze konkrét pénzügyi felára van a piaci igények követéséhez mint modellhez képest, de ha ehhez van egyszerre társadalmi támogatás, elvárás és politikai hajlandóság, akkor erre lehet költeni még jó ideig kisebb hasznosulás mellett más kohéziós kiadások – például oktatás vagy egészségügy, biztonság, vállalkozásfejlesztés – tükrében is.

A magas szintű, egységes állami közlekedési szolgáltatás elve mögött az a remény áll, hogy a mindig biztosított mennyiség és minőség révén előbb-utóbb növekedni kezd a forgalom nemcsak az egyéni utazásoknál, hanem a közszolgáltatásoknál is. (A KTI előrejelzése alapján, a vasúton a következő évtizedben stagnálhat, a buszforgalomban ennél kedvezőbb mértékben nőhet a személyforgalom.) 2030-ig a vasúti szállítások területén kb. 25%-os, a közúti teherforgalom esetében 35%-os teherforgalom-növekedést prognosztizáltunk a Nemzeti Közlekedési Stratégiában.

Az iparfejlesztés ösztönzése

A magyar modell esetében, a gazdasági visszatérülésnél meg kell jegyezni azt is, hogy konkrét iparfejlesztésnél mit tudunk nyújtani az alapvetően hasznos építőipari és az

üzemeltetési foglalkoztatási hatás mellett. Egyre többször merül fel az az igény, hogy a kiegyezés utáni időszakhoz hasonlóan, a magyar járműgyártásnak is adjunk piacot a hatalmas állami támogatású fejlesztésekkel, vagyis kezdjünk el a lengyel modellhez hasonlóan – ahol versenyképes hazai autóbusz-, trolibusz- és villamosgyártást inkubáltak – a hazai gyártásra európai módon stabil és kiszámítható ütemezésű megrendeléseket biztosítani.

A megoldás kulcsa megítélésem szerint nem a szándékban vagy annak hiányában van, hanem abban, hogy a közszolgáltatást végző hazai, főleg állami tulajdonú cégeink anyagi helyzete (főleg likviditása és hitelképessége) nagyon törekeny, nem firtatva a gazdálkodásukat és azok korábbi állami ellenőrzését. Buszcégeink, a Volánok és a Volánbusz állománya 13 évnél is idősebb, és a közelmúltban ez a mutató tovább romlott. Nem tudnak a bankok hitelképességi kalkulációi miatt folyamatosan és ütemezetten új gördülőeszközöket beszerezni, de hasonló gondok vannak – a hitelátvállalások és a hosszabb közszolgáltatási monopóliummal is – a MÁV-nál, sőt még a GYSEV-nél is. Bár a vasutaknál még lehetséges, nagyobb tételben motorvonatok beszerzése útján, az EU-ból kapott vissza nem térítendő összegekkel támogatni vállalatunk fejlesztéseit, de ez sem segít abban a helyzetben, hogy piaci alapon nem tudnak új eszközöket megfizetni vagy gyártani. Ez utóbbiból némileg kitörést jelentenek a MÁV IC+ sorozatgyártásra kész kocsijai esetében az indulás állami részről történő megfinanszírozása. Mivel jelenleg a MÁV-nál és a GYSEV-nél a mostani folyó igényekhez képest állami túlf finanszírozás is történik – a korábban megrendelt, ki nem egyenlített közszolgáltatás kifizetésétől kezdve az adósságtátvállalásokon át a magas közszolgáltatási díj megfizetéséig –, ezért néhány éven belül talán képesek lesznek nagyobb összegeket mozgósítani.

Középtávon mégis az jelenthetne a hazai megrendelésű járműgyártásnak piacokonform segítséget, ha a tulajdonos állam felállítana egy nagyságrendileg 100 milliárd forint tőkéjű lízingcéget, amelyen keresztül megveszi a vélhetően magyarországi gyártóktól a gördülőállományt, és azt, saját kockázat mellett, fokozatos fizetéssel átengedi a piaci vagy közszolgáltatóknak. (Jelenleg erre a célra magántőke sem jelentkezett be, ők inkább a buszszolgáltatóknál alvállalkozói szerepben mutatkoznak az új járművekkel.) Ha ezt nem tesszük meg, akkor a szorult helyzetben lévő állami szolgáltatók kénytelenek – mint ahogy az az utóbbi időben látható volt – használt külföldi járműveket vásárolni, ami számukra a leglogikusabb vezetői megoldás, a magyar iparpolitikának azonban már kevésbé ad lökést.

EREDMÉNYEINK

Működőképesség

Az elmúlt másfél év egyik legnagyobb vívmánya az, hogy valamennyi háttérszervezetünk és vállalatunk meg tudta tartani működőképességét, sőt erősödtek is. Mára jelentősen stabilizálódott vasúttársaságaink likviditási helyzete, évek összehangolt munkája révén 100 milliárd forint alá süllyedt a MÁV adóssága is.

Talán még nagyobb siker, hogy a három éve aláírt, hosszú távú vasúti közszolgáltatási szerződéseket (2013–2023) követően, most a pályahasználat támogatására is tízéves megállapodás született 2015 decemberében. Mindez nemcsak a cégek anyagi helyzetének javítását eredményezi majd, hanem azt is, hogy a vállalatok jobban tudnak tervezni a több évre biztosított lehetőségekkel, még ha a közvetlen támogatások messze meghaladják a 200 milliárd forintot, amelyben nincsenek benne az utasoknak nyújtandó kedvezmények.

Állami hozzájárulással megteremtettük az induló forgótőkét a szolnoki IC+-kocsik gyártásához is.

Stabilizáljuk a támogatási szempontból kissé mostohagyerekként kezelt Volánok helyzetét is. Éves támogatási igényük mindössze 40 milliárd forint lehet, és néhány év alatt itt is megszűntetjük az állam fizetési hátralékait. Cserébe elvárható lehetne, hogy utasszámaikat a nyugatias egyéni motorizációs felzárkózási trendek ellenére is növeljék. Ezért csökkenthetjük a távolsági buszjáratok közszolgáltatási lehetőségeit, és nagyarányú ún. intermoduláris csomópontok (IMCS) fejlesztésébe kezdünk az idén. Utóbbinak az a lényege, hogy a nagyobb városainkban a vasútállomásokhoz visszük a buszállomásokat, ahol nemcsak az államilag megrendelt helyközi buszjáratoknak, hanem a helyi buszközlekedésnek is meg kell(ene) állnia, emellett még a szükséges P+R-kapacitást is kiépítjük.

Az IMCS hiányától a MÁV és a Volánok is sokat szenvednek. Előrelépés az is, hogy a közlekedési szolgáltatások területén a buszoknak nagy teret hagyunk arra, hogy térítés nélkül, piaci alapon is szolgáltatassanak például turisztikai vagy távolsági járatoknál, de továbbra is piaci szempontokat erősítünk a rövid távú hivatásforgalmi megoldásoknál. Erre jó példa, hogy a magyar szabályozással igyekszünk a pihenőidő egyhetes és nem azonnali biztosítása felé vinni a szolgáltatókat a rövid távú, versenyképességet csökkentő és személyiállomány-növelésre ösztönző megoldásokkal szemben. (Ettől függetlenül az elindított sofőrképzésnél¹⁰ az erre fordított erőforrásokkal itt is igyekszünk a hiányt felszámolni, és elértük a Bizottságnál, hogy már 21 éves kortól hazai célpontú járművekre szállhassanak fiataljaink az eddigi uniós minimum 24 év helyett.)

Előreléptünk az összehangolt vasút-busz utasinformációs és egységes jegyrendszer területén is, bár utóbbinál még vannak lemaradásaink.

Közúti karbantartás

Talán a legfontosabb stratégiai eredménynek tartom, hogy a Magyar Közút Zrt. esetében is biztosítottuk a működési feltételeket ahhoz, hogy a karbantartás az utazóközönség számára is érzékelhető legyen a következő években, hiszen 2020-ra már a jelenleginél 60%-kal magasabb költséget fordíthat erre a célra. Külön öröm, hogy szintén a költségvetés terhére az idén 70 milliárd forintot elérő összeg jut útfelújításra, amellyel a vagyonszerzés visszafordítható, hiszen az utóbbi fél évtizedben lényegi visszapótlás itt nem történt, és csaknem 20%-ot veszített értékéből az állomány. Remélhetőleg a jövőben is megmarad ilyen vagy ezt meghaladó nagyságrendű felújítás – az

ezzel kapcsolatos egyeztetés már megkezdődött. Ez nemcsak az útvagyon értékének megőrzése és természetesen a használat komfortja, hanem a főutaknál az EU által figyelt úthasználati díjszint megtartása miatt is fontos. (A fő veszély itt az lehet, ha a felújításoknál csak a 6500 km-es, teherjárművek számára fizetős szakaszokon végeznénk el az EU miatt a felújításokat, és a mellékutakra, valamint a hidakra nem vagy alig jutna a folyamatos forrásból.)

Ennek kapcsán hívom fel a figyelmet arra, hogy sikeresen zajlott le a matrica- és útdíjrendszer (HD és UD) reformja 2015. január elsején. Valamennyi¹¹ gyorsforgalmi útra vonatkozóan kiterjesztettük a matricás fizetést, sőt a mikrobuszokra heti és havi szinten emelt tarifát vezettünk be, utóbbi konstrukció elsősorban a külföldieket érinti a tranzitjellegű utazásaik miatt.¹² Megjelent a megyei matrica vásárlásának lehetősége, amelyet örömmel fogadtak az autósok, hiszen így mindenki jobban tudja illeszteni saját utazási szokásaihoz a gyorsúthálózat használatát. 2015-ben a személygépkocsikra tarifákat nem emeltünk, a teherforgalomra is csak 5%-os mértékben. 2016-ban, infláció híján, a teherforgalomnál sem emeltünk, és nem áll szándékunkban 2017-re sem. Diplomáciai siker, hogy ezeket a tarifákat eddig megvédtük az EU Bizottság felé, és remélhetőleg az előzőekben jelzett, nagyobb közúti ráfordításoknak köszönhetően már hosszú távon is elfogadja Brüsszel ezeket a tarifákat. (Összehasonlításképpen: korábban a lengyeleknél kérte az EU a teherautóknál szedett díjak csökkentését, mivel nem tudták igazolni a beszedett díjak ugyanazon szakaszokhoz kapcsolódó felhasználását.)

Tavaly mintegy 35 milliárddal több pénz folyt be a területen – főleg a forgalom növekedésből és a külföldiek tranzitjából –, és a HD-UD-rendszer bevételei megközelítették 2015-ben a 250 milliárd forintot. A rendszer változatlansága mellett idén is – nyilván a természetes növekedés miatt – kissé duzzad a bevétel, ami jelzi, hogy a használók elfogadták a rendszert, és nem térnek le a fizetős utakról, sőt például az M43-as út átadásával, vagy a Pest megyei útszakaszokat használók még az alternatív utakról is alapvetően áttértek a gyorsforgalmi pályaszakaszokra, ami környezetvédelmi és közlekedésbiztonsági szempontból is nagy előrelépést jelent.

Az útfelújítási és működtetési program (mely idén már 160 milliárd forintos kötelezettséggel kiegészül a költségvetési finanszírozású gyorsforgalmiút-építéssel is) már megadja az útdíjbevétel visszaforgatásának nagy részét. Azt is sikerült elfogadtatni a közvéleménnyel és a szakmával, hogy az új díjasítandó utak fizetőssé tétele a személykocsiknál – ha összefügg az új szakasz az országos hálózattal – mindig január elsején, a teherautók számára pedig a forgalomba adás utáni második hónap első napján esedékes. Figyelemre méltó, hogy a magyar HD-UD-rendszert más országok is tanulmányozzák átültetés céljából, sikeres „hungaricumként” értékelve azt.

Szintén az eredmények között látom azt, hogy a fővárossal, a költségvetésüknek fájdalmakat okozó közvetlen támogatási csökkentésekkel párhuzamosan, elindult egy olyan infrastruktúra-fejlesztés, mely egyszerre lehet hasznos az országnak és a fővárosnak. Össze tudtuk hangolni az olimpiai pályázati felkészülés közlekedési tervezeit a két fél között, és megkezdődött egyes hosszú távú nagyprojektek előkészítése is. Jó, hogy a főváros is a kapcsolódás-hálózatosodás elve alapján szeretne kötőtpályás

fejlesztéseket megvalósítani. Szép példák erre az esztergomi vasúthoz kötődő villamos- és HÉV-állomások megvalósítása, vagy a villamosvonal meghosszabbítása a Kelenföldi pályaudvarig és a P+R-kapacitás ottani növelése, a déli vasúti híd elővárosias közlekedésre is használható korszerűsítése Ferencvárosig, nem is beszélve Ferihegy 2 terminál vasúthálózatba történő bekapcsolásáról.

Talán ennek fényében észrevehető, hogy az M3-as metró újpesti végállomását nem visszük el egy északi vasúti bekötéshez és többezres P+R parkolóhoz, pedig ez lehetne egy nagy forgalmat generáló kapcsolódás, tekintettel ezen jól kihasznált metró magas forgalmára. (A technika mai szintjén persze lehetne 10-12 évig a M3-as vonal korszerűsítésére és meghosszabbítására 10-12%-os jegy- és bérletpótlékot is szedni, ami meggyorsítaná a pénzügyi tárgyalásokat, és enyhíthetné a szűkös EU-s és hazai pénzkeretekre eső nyomást.)

Szintén a várható nagy forgalomra való tekintettel, megvizsgálható a Duna alatti közúti alagút kérdése, ráadásul akkor már lehetne alagutat nyitni a vonatoknak is, felszámolva ezzel a fejpályaudvaraink jelenlegi korszerűtlen rendszerét. Ez nem a rosszul sikerült koncessziós autópálya-építésünk finanszírozási modellje lenne, hanem például a jól sikerült HD-UD-modell által lényegében a majdan szintén fizetős új autópályák megépítése magyar forrású költségeinek jó megelőlegezését példázná.

Az elmúlt időszak sikerei között meg kell említeni az új közlekedésbiztonsági programrendszert és az ehhez részben kapcsolódó kerékpáros eseményeket. A média, a felvilágosító kampányok segítségével eljutottunk az önkormányzatok, iskolások, sőt hamarosan az óvodások közvetlen partnerségéhez, nem beszélve arról, hogy sok kereszteződést és vasúti átjárót a működtetők segítségével sikerült biztonságosabbá tenni.

Több ezer kilométer kerékpárút épült meg az elmúlt években, ami jól példázza a kormányzati és önkormányzati partnerségi felfogások egymásra épülését is. Konceptcionálisan elindítottuk a nagy turisztikai fejlesztéseket is e téren, ilyen lesz az új és kapcsolódó Balaton-fejlesztés, valamint a Dunakanyar kerékpárutas behálózása. Átütő eredménynek tartom azt is, hogy a megfelelő hálózatosodás tervezése és a karbantartás érdekében egy új intézményi rendszert és a külterületi (és országos utak mellett a belterületi) karbantartásokat célzó állandó forrásrendszert is kidolgoztunk a koncepcióhoz, mely a közúti fenntartások mellett ezt a feladatot is a Magyar Közút Zrt.-hez telepítené, mely ugyanazzal a logikával leltározna és minőségileg garantáltan karbantartaná a most már időnként korosodó első generációs kerékpárutakat is. A lakossági pozitív visszacsatolások – hazánk Európában a harmadik legaktívabb kerékpáros nemzet – mellett szintén sokat segítenek a kerékpáros összefüggő rendszerek a levegővédelmi célkitűzéseink elérésében, a turisztikai vonzerő növelésén át a „sportoló nemzet” erősítéséig.

Ehhez kapcsolódóan jegyezném meg, hogy néhány nagy jelentőségű jogszabályalkotás is megtörtént a közelmúltban, így a vasúti törvény módosítása 2015 nyarán, és az azt követő csatolt rendeletek, melyek az európai jog adta lehetőségekre tekintettel, korszerű fogalmi rendszert alkotnak például az iparvágányokra, a pályakapacitások leosztási mechanizmusaira, a vasúttársaságok működési és versenyviszonyaira.

Hamarosan befejeződik a vita az EU-ban a következő vasúti jogszabályi csomagról, amelynek átültetésekor már egy konszolidált vasúttörvénnyel állunk elő, és remélhetőleg ez utat nyit a személyközlekedési versenyre való – vélhetően 2023-ig kitolható – felkészülésre. Az, hogy ekkor a MÁV-START és a GYSEV személyközlekedési ága önállóan is versenyképes legyen, és így viszonylag mérsékeltebb anyagi terhet jelentsen az államnak, magyar államérdek is. Itt csak emlékeztetnék arra, hogy az EU-tagságra csak lassan készülő szerbek teljesen szétválasztották a teher- és a személyszállítási szolgáltató vasúti cégüket az infrastrukturális szolgáltatótól, és feleakkora vasúti hálózataukra harmadakkora létszámot karcsúsítanak rá néhány éven belül, mint mi.

Taxikérdés

Szintén nagy jelentőségű esemény volt azoknak a jogszabályoknak a megalkotása és életbe léptetése 2015-ben (majd korrekciókkal 2016 elején), melyek révén a taxis és más személyszállítási szolgáltatásokra vonatkozóan rögzítettük azokat a peremkonfidiókat, melyekkel az egyébként örvendetesen új technológiákat alkalmazókat e területen is úgy engedjük be a piacra, hogy ezzel egyenlő feltételeket szabunk minden szereplő részére. Ebbe a verseny tisztasága érdekében beleértjük az önkormányzatok által meghatározott működési feltételeket is (például a tarifákra vonatkozóan), amit a szolgáltatóknak szintén teljesíteniük kell.

NEMZETKÖZI KIHÍVÁSOK ÉS SIKEREINK

EU Közlekedési Tanács kihívásainak kezelése

Az elmúlt időszak legnagyobb sikereit és tényleges eredményeit itt tudtuk könnyen érzékelhetően felmutatni, bizonyítva, hogy a szakdiplomácia kiemelkedően fontos, azt a szakterületen – ahol mélyebben látjuk a versenyképességünket érintő tényezőket – kell integránsan végrehajtani, és ezzel lehet kölcsönösen segíteni a gazdasági érdekeinket is.

Kormányzati ciklusunk legelején külön gondot jelentett az, hogy a szociális dömpingekre hivatkozva a német törvényhozás – a kormányban a szociáldemokraták javaslatára – meghozta a minimálbérre vonatkozó szabályozást, kiterjesztve azt a közlekedésre is. Ez különösen érzékenyen érintette a közép-európai közúti fuvarozási szektort, melynek fejlődési terepe a nyugat-európai piacon vagy a kelet–nyugati piacon történő szállítmányozás. A visegrádiak vezetésével a közép-európai tagállamok bizonyították, hogy nincs szó dömpingről, a sofőrjeink betartják a vezetési időkorlátokat, fizetésük pedig magasabb, mint a nemzeti átlag, és nincs szó külön munkáltatói bérszubszencióról a nemzetközi fuvarozásukban. Más tagállamok – elsősorban a franciák – is fellépést fontolgatnak szociális dömpingre hivatkozással. Sikernek könyvelhető el, hogy ezeket a fellépéseket eddig vissza tudtuk szorítani, restriktív tagállami gyakorlat a vállalkozóink ellen eddig nem volt.¹³ (Nem kizárt, hogy az esetünkben szintén sikeres, a határon átnyúló vonatközlekedésnél is felbukkannak hasonló vá-

dak, tehát a kérdést elvi síkon és magas szinten kell megvédenünk az EU Tanácsban vagy az Európai Parlamentben.)

A hazai forgalomra szorítva Violeta Bulc asszony (közlekedésért felelős bizottsági tag) beleegyezését megkaptuk arra, hogy az idei évtől kezdve már 18 éves kortól teherautóra ülhetnek a fiatalok, sőt 21 éves kortól ezt a lehetőséget autóbuszra is megteremtettük. (Az egyik vonatkozó EU-irányelv ezt mindkét esetben három évvel későbbi életkorban engedi meg.) Ezzel nagyobb utánpótlást biztosítottunk a piacról hiányzó 6000 teherszofőr és 600 buszsofőr munkába állásához, melyre – mint jeleztem – egy 5 milliárd forintos egyszeri gyorsított képzést is elindítottunk az NGM pártfogásában, és napirenden van a tehergépkocsi-vezetői szakma képzési presztízsének emelése is, ami további előfeltétele a magyar hivatásos vezetők itthon tartásának.

Szintén fenyegető helyzet volt a Volkswagennél kirobbant ún. Dieseldgate esetleges túlpörgése – melyet európai baloldali és zöldpárti képviselők nagyon szerettek volna elérni –, vagyis a motorgyártás indokolatlan korlátozása és átmenet nélküli szigorú rendszer bevezetése, ami jelentősen visszafogta volna a gépkocsigyártásokat. Szerencsére ebben a visegrádi országok nagyon határozottak voltak, és a Tanács kebelén belül sikerült visszaverni a túlzó korrigáló intézkedéseket, hiszen mi vagyunk a kontinens legnagyobb motorgyártói, és az összeszerelésnek is nagy a nemzetgazdasági szerepe.

Azt is nagy sikernek látom, hogy a negyedik vasúti (liberalizációs) csomagban a lényegében megfeneklett viták kompromisszuma a magyar pozíció körül bontakozott ki, hiszen a vasúti infrastruktúrát üzemeltető társaságok szervezeti-vezetési rendszerében és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés területén is a mi pozíciónk jelentette a középvonalat és érdekeink érvényesülését.

Hazánk kiemelkedően teljesített az összeurópai hálózatok építését elősegítő ún. CEF-projektek pályázatainál, hiszen már az idén sikerül lekötni a teljes nemzeti keretünket (több mint 1 milliárd euró erre a pénzügyi időszakra), és megkezdődnek a tényleges munkálatok is.

Kétoldalú szakdiplomáciai lépések

Vállalkozásaink külső területen történő megvédelme mellett természetesen a belső versenyképességet is növeljük a nemzetközi kapcsolatokban. Ezért olyan kétoldalú fuvaregyezményt kötöttünk a legfontosabb nem uniós partnereinkkel, amely révén a két fél a paritás felé halad, vagyis akkora kvótákat kapnak a mi közúti fuvarosaink, mint a kétoldalú piacot domináló partnerfuvarosok, akiknek fokozatosan át kell térniük a fizetős útvonalengedélyek felé, amivel a piaci hozzáférésük¹⁴ előnyeit egyensúlyozzuk ki. A legfontosabb partnerek közül az oroszokkal, beloruszokkal már az idei évtől kiépült egy működő új rendszer alapja – csak emlékeztetnék arra, hogy a lengyelek gyakorlatilag fuvarosháborúba keveredtek az oroszokkal –, és a konstruktív tárgyalásokon elindultunk a középtávú rendezés felé a törökökkel és az ukránokkal is. (A nem fizetős engedélyekkel való gyakorlatilag korlátlan magyarországi belépés

rendszerétől a nagyobb számú fizetős kontingensek felé mozgunk itt is, természetesen ezzel párhuzamosan egyoldalúan csökkentjük a magas tranzitdíjakat, valamint a visszaélések elkerülésére a fuvarengedélyek és megfelelő fuvardíjak fizetésének ellenőrzését és regisztrálását elektronikus rendszerrel kiegészítve is megkezdjük.) Az idei év átmenetével és folyamatos tárgyalásokkal ki tudjuk alakítani a végleges rezsimet, de ez fuvarosaink védelme érdekében csak a fokozatosság elvével, és nem egyoldalú azonnali önfeladással valósítható meg.

Nemzetközi kapcsolataink sikerei közé tartozik, hogy a CEF-pályázatok révén való autópálya-összeköttetést valósítunk meg Pozsony és Ljubljana irányába azzal, hogy ezeken a határszakaszokon négysávosítunk.¹⁵ Átadtuk az első autópálya-összeköttetést Romániával Nagylaknál, és elindult az észak-erdélyi autópálya-építési folyamat a határ mindkét oldalán. Ehhez kapcsolódó siker az is, hogy szoros magyar–lengyel egyeztetéssel és a szlovákok bevonásával újraterveztük az ún. Via Carpatia-vonalat,¹⁶ melyhez a legnagyobb lökést az adja, hogy a magyar szakaszokon és a románoknál Nagyvárad utánig a finanszírozás garantáltan még ebben az EU-s pénzügyi finanszírozási ciklusban rendelkezésre áll. A határ menti gyorsforgalmi összeköttetések terén viszont kihívást jelent, hogy az ukrán fél Beregdédánál, a szlovák fél Parassapusztánál nem garantálta a nyomvonal folytatását. Szentgotthárd felé is némi késéssel tudjuk elindítani az építkezést, a magyar szakasz kétszer kétsávosra történő – egyébként örömdetes – újratervezésével. A horvátokkal is nehezen lehet elfogadtatni, hogy a kizárólag finanszírozási – és nem elvi – nehézségeikkel együtt is fel kell vonulniuk autópályával a baranyai határra már a következő években, teljesítve a daytoni ígéretet Bosznia-Hercegovina európai folyosókba történő bekapcsolásáról.

A nemzetközi vasútépítések terén reménnyel tölt el, hogy az osztrák szakaszon gyorsul majd a személyvonat-közlekedés Bécsig, és elindult a horvát és szlovén határ felé a magyar gyorsítást célzó korszerűsítés az európai folyosókon. Megadjuk az első, de döntő lépést a temesvári vasút helyreállításához azzal, hogy Szegeden lesz újra vasúti híd a Tiszán. (Az eredetét még az amerikai légierő bombázta le 1944 nyarán.) Megnyitottuk – köszönet érte néhai Berta Krisztina belügyminiszeri államtitkár aszszonynak – a Röske II (rég) közúti átkelőt a nyári csúcsforgalmakra, ami lehetővé teszi a napi ingázóforgalom beengedését a Tisza mente két része között, és a külgazdasági tárcát támogatva szorgalmaztuk minden fronton további új határátkelők nyitását a román, horvát vagy a szerb határszakaszon.

Komoly sikernek mondható az is, hogy olyan szerződéseket kötünk Brüsszel tartózkodó magatartása mellett, amelyek révén lehetővé válik Budapestről például Bakuba vagy Asztanába repülni, ha erre lesz piaci alapon jelentkező. Bakura, úgy tűnik, már van. A Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtérre rekordszámú utas, több mint tízmillió személy érkezett tavaly, és újraindul, illetve újraindult a transzkontinentális közlekedés Kínával és Kanadával. Külgazdasági szempontból még talán az USA és Korea/Japán hiányzik, de remélhetőleg ebben is lépni tudunk, a magunk részéről a szükséges szerződéses viszonyt rendeztük.

A légügyi sikereknél külön kiemelném, eddig még nem volt precedens arra, hogy az Uniót bármelyik tagállam is arra kérje, hogy nem tagállamok irányába alkalmaz-

hasson közszolgáltatást. A magyar kormány döntése értelmében most ezt az egyébként az európai szabad repülési övezet részeseként működő nyugat-balkáni desztinációkkal¹⁷ megvalósítjuk. Néhány hónap leforgása alatt azonban nemcsak a vonatkozó öt nyugat-balkáni államtól szereztük be a hozzájárulásukat ahhoz, hogy ezt mi bonyolítsuk le, hanem a légügyekben nagy kompetenciájú Bizottság magához képest – nyomásunkra – nagyon gyorsan, öt hónap alatt megadta írásbeli véleményét ahhoz, hogy milyen – nemzeti, de az uniós irányelveket is figyelembe vevő – jogalappal írjuk ki az erről szóló pályázatot. Politikai szinten véglegesen 2016 márciusában, meghatározott úti célok ismeretében kidolgoztuk az ehhez szükséges dokumentációkat, és így lehetővé vált, hogy meghirdetve a pályázatot, még ez év nyarán elinduljanak az első járatok. Ez nemcsak bravúr, hanem egy jó precedens lesz ahhoz, hogy más célállomásokkal gyorsabban is megvalósítsunk közvetlen légi összeköttetést, olyan utakat szervezhessünk állami monopóliumadással és pénzügyi támogatással, melyeket a piac jelenleg nem visz el, mindezt úgy, hogy Brüsszel erős jogosítványaival feleslegesen vitába nem keveredünk.

Kiemelkedő és megtisztelő feladat volt kinevezett főtárgyalóként a Budapest–Belgrád-vasútvonal rekonstrukciójáról szóló nemzetközi szerződés kitárgyalása néhány hónap alatt úgy, hogy a magyar diplomácia a politikai peremfeltételeket előzetesen a kínaiakkal és szerbekkel magas szinten kidolgozta. Mindezt megfeszített csapatmunkával, a kínaiak más régiós – afrikai és ázsiai – helyzetekhez mért kezdeti tárgyalási formulájával¹⁸ kellett úgy megvalósítani, hogy az a magyar jogrendnek is megfeleljen, és Brüsszelnek is be lehessen nyújtani a kötelező tájékoztatás jegyében.¹⁹ Reméljük, hogy a pénzügyi és kivitelezői szerződéseket az illetékeseink – az NGM és a MÁV – is sikerrel tető alá tudják hozni a kínai partnerekkel, mert a kormányközi szerződés csak így lehet igazán élő megállapodás. A szerződéssel és az építkezéssel hozzájárulhatunk ahhoz, hogy 2030-ra a vasúti összeurópai törzshálózatainkon a megkövetelt új színvonalon és kompatibilitással végezzünk a munkálatokkal. Ehhez nem lesz elegendő az addig vélhetően biztosított európai forrás, vagyis alternatív partnerséggel²⁰ lendítjük elő a határidő teljesítését. A szerződést január első felében parafálva nyújtottuk be a kormánynak, mely azt vita nélkül továbbította az Európai Bizottságnak, majd ratifikálás céljából márciusban a Magyar Országgyűlésnek is benyújtotta, és utóbbi azt áprilisban elfogadta.

A vasúti nemzetközi kooperációk kapcsán nagyszerű eredménynek látom azt, hogy a nyugat-magyarországi GYSEV-hálózatunk egy részének a transzeurópai tehervasút-hálózatba történő bekapcsolása megvalósulhat. (Ez mentesítené az itt bonyolított közúti teherforgalmat, és jó tartaléksatorna lehet a párhuzamos kelet-osztrák vonalnak.) Néhány hónap alatt magyar vezetéssel megindult az egyeztetés a lengyel, szlovák és szlovén partnerekkel, márciusban már benyújtottuk Brüsszelben a közös szándéklevelet, melynek jóváhagyása még idén várható. (Korábban szerettük volna megszervezni Nyugat-Magyarország bekapcsolását egy osztrák érintettséggű tehervasúti folyosóba, de ezt nyugati szomszédjaink – saját szakaszuk piaci védelmére hivatkozva – megghiúsították.) Az új folyosóval lehetővé válik a lengyel–belorusz határtól Szilézián át, Pozsony és Kassa–Miskolc érintésével (két ágon) úgy eljutni Koperig (a

legnagyobb magyar árumennyiséget kezelő adriai kikötőig), hogy ahhoz csupán egy engedélyezésre van szüksége a szállítónak. Továbbá az európai fejlesztési lehetőségekhez is jobban hozzáférhet így a szakasz. A Zalaszentivánig történő villamosítással már az év végétől korszerűen és gyorsan átjárhatóvá tesszük ezt a nyugat-magyarországi részt, így nagyobb tranzit pályabevételeket és Koper még gyorsabb elérését remélhetjük a magyar kormány stratégia céljainak megfelelően.

Az újszerű és szakdiplomáciai értelemben is nagyszerű magyar–szerb kapcsolatok jegyében, az elmúlt évben a szerb kollégákkal kitárgyaltuk és tartalmilag véglegesítettük az új, nemzetközi Tisza Egyezményt, melyet, aláírása esetén, csatlakozásra megnyitunk valamennyi Tisza menti országnak. Ezáltal remélhetőleg könnyebbé válik a forgalom a Tiszán, és ez a fejlesztéseknek²¹ is lökést ad, valamint nemcsak Szegedig lehet része a folyó a transzeurópai hálózatnak.

Az utóbbi sikereket azért emeltem ki, mert – bár tapasztalat híján ezt nem mindenki látja át – az eredményeknek tartósnak kell lenniük mind a magyar, mind az európai jogrend szempontjából, de mindig a magyar érdekek maximális figyelembevételével. Nagy meglepéssel szemlélhetjük, hogy a Budapest–Belgrád vasúti rekonstrukciós megállapodás tárgyalási eredményeiről mind a kínai kormány, mind a szerb fél – akik szintén kidolgozták a vonal szerbiai része kínai segítséggel történő felújításának dokumentumait – elismeréssel nyilatkozott.

Szimbolikusan is nagy vívmány, hogy a magyar–szlovák Duna-szakaszon egy olyan új közúti híd épül Komáromnál – idei kivitelezésbe adással –, mely a legnehezebb teherautó-forgalom kezelésére is alkalmas az M1-es autópályánk és Dél-Szlovákia felé (a Mária Valéria híd ezt nem teljesíti, a vámosszabadi átkelő pedig már korosabb, és több lényeges forgalmi áramlatból is kiesik). Ez mentesíti a vámosszabadi hidat is, a településhez egyébként két éven belül egy újabb győri elkerülő utat fogunk átadni.

Kerékpáros diplomácia

A kerékpározás területén a közlekedésbiztonsági és környezetvédelmi funkciók mellett azt is kiemelném, hogy tovább folyik azoknak az európai bringás folyosóknak a fejlesztése, melyek a szomszédos országok felé szinte helyi népi mozgalomként – „két keréken hét határon” – kapcsolnak össze minket a hét külső határunk mindegyikénél.²² Remélhetőleg ez nemcsak a turizmusban és a sport erősítésében, hanem a hivatásforgalomban is segít majd a jövőben.

ÉS VÉGÜL AZ INDULÓ NAGY FEJLESZTÉSEK

Vasúttépítés

Az elmúlt bő másfél évben sikerült lezárni több száz kilométer úttépítést, vasútfelújításokat fejeztünk be például Vác, Békéscsaba vagy a Balaton déli partja felé. Újdonság, hogy a személyközlekedésben a biztonsági rendszerek átépítésének befejezése után –

remélhetőleg 2018-tól – már lehetővé válik több szakaszon is a 140, sőt a 160 km/h sebesség elérése is, ami nemcsak Magyarországon példa nélküli, hanem már gyorsabb és vonzóbb is a gyorsforgalmi utakkal szemben.

Az eddig sok sebből vérző esztergomi vasúton is megindult a forgalom azzal, hogy két év múlva, már új típusú motorvonaton történő közlekedéssel, gyorsabb és kényelmesebb forgalom lesz a villamosítás befejeztével. Ez lesz az első olyan 21. századi elővárosi prototípusú közlekedés, melynél az összes lehetséges moduláris kapcsolódást – P+R-villamos, HÉV, metró, helyi buszpályaudvar Esztergomnál – felvonultatjuk a korszerű biztonsági és tájékoztatási rendszerekkel együtt, amely vonzóvá teszi ezen rendszer használatát. (Az utasforgalom már most emelkedett a felújítás előtti helyzethez képest.)

A vasúti felújításoknál, a már említett belgrádi vonal magyarországi szakasza mellett, a százhalombattai elővárosi vonal rekonstrukciója elindul idén, de reményeink szerint gyorsan követi a gödöllői–hatvani felújítás is, és hazai újdonságként megjelenik a villamosvonal- (ún. tram-train) fejlesztés is Szeged és Hódmezővásárhely között. Néhány hónapon belül meglesz a Ferihegyi repülőtér fővonalai bekapcsolásának tervdokumentációja, és kezdetük a kivitelezést. Hamarosan elkészülhet a déli összekötő híd elővárosi közlekedésbe vonásának terve is. Lezártuk a GYSEV két közlekedésbiztonsági projektjét; reméljük, a MÁV is hamarosan követi majd ezt.

Közúti fejlesztések

Közúti fejlesztéseink egyik nagy velejárója (újdonsága), hogy megalkottuk az ún. gyorsút olyan műszaki paramétereit, melyet felhasználva jóval olcsóbban, és így a várható forgalomhoz is jobban igazítva tudjuk több szakaszon bekötni majd a megyeszékhelyeket és fontos ipari városokat a gyorsforgalmi rendszerbe. Kétszer háromsávós lett az M0-s déli szakasza, és idén Szombathely is bekapcsolódik a magyar gyorsforgalmiút-hálózatba.

Emellett azonban sikerült olyan megállapodásokat is véglegesíteni, melyek révén hamarosan letesszük az első alapkövet a keresztirányú tranzitforgalmat is segítő gyorsforgalmi utakra (M8-as és M4-es), különös tekintettel a nagy tranzitigényt és bevételt hozó román vagy osztrák viszonylatra. Bár a gyorsforgalmiút-fejlesztések eleinte értelemszerűen erősítik a Budapest-centrikusságot, de a hetvenes évek Benelux modelljét követve megvalósul a legfontosabb csillag formájú összeköttetés-rendszer, és 2020 után elindulhat a jelentősebb vidék–vidék keresztirányú összeköttetés (például M9-es és M8-as), amely enyhíti a főváros-központúságot. Ebben már most segít a vidéki életképes nemzetközi repülőterek – Hévíz, Debrecen – állami fejlesztése a Modern Városok Programon belül. (Hamarosan meglesz a debreceni repülőtér autópályához történő rákötése is.) Remélhetőleg idővel minderre működési fenntarthatósággal válaszolnak ezek üzemeltetői. Hasonlókat remélhetünk a buszos és vasúti tömegközlekedés találkozásával az előbbieken említett intermoduláris csomópontokban, melyek egy része a közeli időszakban már átadásra is kerülhet.

JEGYZETEK

- ¹ A Terület- és Településfejlesztési Operatív Program összesen 1,8 milliárd eurót kapott 2020-ig, ehhez jön hozzá a Versenyképes Közép-Magyarországi Operatív Program 545 millió eurós teljes összege, de ebből csak néhány százalék jut közvetlen infrastruktúra-fejlesztésre, a Vidékfejlesztési Programban (4,066 milliárd euró) pedig csak a tanyai bekötések jöhetnek szóba.
- ² Mintegy 2300 milliárd forintról 1200 milliárdos nagyságrendre az új Integrált Közlekedésfejlesztési Operatív Programban, aminek magyarázata (szerintem helyesen) az, hogy nagyobb szerepet kapott a közvetlen vállalati fejlesztés a magyar programozásban. Ez a magyarázata többek között annak is, hogy az 1010/2015. számú kormányhatározat elindította a költségvetési fedezetű gyorsforgalmiút-fejlesztést.
- ³ Az EU 2013. decemberi rendeletei alapján 2030-ig magasabb szintre kell hozni nemcsak a területünkön átmenő folyosókat és az ott kijelölt törzshálózatot, hanem új építkezéseket is meg kell valósítanunk főleg a gyorsforgalmi útszakaszokon, amire nem biztos, hogy az EU forrásai elegendőek lesznek a magas költségek miatt.
- ⁴ A Nemzeti Közlekedési Stratégiának a kormány által 2014 augusztusában elfogadott változata rögzítette a jelenlegi ciklus végéig a megyeszékhelyek és néhány nagy ipari centrum (Szentgotthárd, Ózd, Záhony) gyorsforgalmi úttal való elérését, illetve az autópályák országhatárig történő megnyújtását.
- ⁵ A kormány 2016. március 23-án benyújtotta a parlamentnek az erről szóló magyar–kínai kormányközi keretmegállapodást.
- ⁶ Az EU elfogadott vagy véglegesítés előtt álló jogszabályai szerint, a helyközi buszos és vasúti személyszállításnál néhány éven belül versenyeztetni kell a pályázókat, nem lehet a szolgáltatást monopóliumban hagyni.
- ⁷ Jellemző, hogy 1999-ben és 2014-ben is, az egy főre jutó reál-GDP alapján, mind a négy magyar fejletlen régió – Dél-Alföld, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és Észak-Alföld – az uniós átlag 50%-a alatt maradt, de itt található még néhány lengyel, hosszabb távon több román és bolgár régió is.
- ⁸ A kormány az új rendszer bevezetésének tényleges tapasztalatai alapján 2015 januárjában döntött úgy, hogy csak az országos hálózattal összefüggő és alternatív nem matricás főúti összeköttetés esetén teszi fizetővé a pályákat, így Vas megyében csak 2017. január elsejétől várható a matricarendszer bevezetése, de most nincs ilyen szakasz Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyében sem.
- ⁹ Itt csak annyit említenék, hogy függetlenül attól, hogy valaki hova születik, vagy hol él, az állam ugyanazt az oktatási, egészségügyi, ügyintézési vagy közlekedési szolgáltatást nyújtja állampolgári alapon.
- ¹⁰ 2015 szeptemberében Varga Mihály miniszter úr és Wáberer György MKFE-elnök 5 milliárd forintos képzési programról írt alá szerződést.
- ¹¹ Kivéve az M0-ás déli szakaszt, ahol ezt az uniós finanszírozási konstrukció miatt még öt évig nem tehetjük meg, illetve az M0-ás keleti szakaszt, melyet akkor vonunk be a HD-UD-rendszerbe, ha az EU-val lezártuk a díjszint egyeztetését, legkésőbb 2017. január elsejével.
- ¹² A legalább négygyermekes családoknál és a korlátozott mozgásképességűek mikrobuszos utazásánál viszont visszatérítjük az emelés mértékét, a vállalkozók pedig elsősorban a változatlan árú éves bérletet használják mikrobuszos személyszállításra.
- ¹³ Valamennyi 2004-ben és később csatlakozott tagállamot, valamint Görögországot is sikerült közös fellépésre bírunk egy magyar–lengyel összefogással, és a Bizottság 2015-ben konkrét lépéseket tett a német kormány ellen indítandó kötelezettségzegési eljárásra, ami fegyelmezőleg hatott nemcsak Berlinre, de más tagállamokra is azért, hogy egyoldalú nemzeti szabályozási lépéseket ne léptessenek életbe, ugyanakkor az uniós szintű szociális szabályozásnál ez a gond a következő időszakban még előbukkan majd.
- ¹⁴ Általában a kétoldaltú piaci szállítások 70-80%-át a partnerek uralják ezen országok esetében.
- ¹⁵ A Vácig tartó M2-es szakasz négysávosításával – melyet Nemzeti Közlekedési Infrastruktúra-fejlesztési Operatív Programunkból tervezünk megvalósítani a következő években – valamennyi matricás szakaszunk biztonságos kétszer kétsávos lesz.

- ¹⁶ Már 2000 és 2010 között is felmerült a litván határtól a kelet-lengyel határ menti területeken dél felé húzódó gyorsforgalmiút-összeköttetés megteremtése, de ez most az új lengyel kormány hivatalba lépésével kapott igazán nagy lendületet. Magyarországot a Rzezow–Kassa–Miskolc–Debrecen–Nagyvárad vonal érinti, de az új lengyel kormány szeretné a vasúti összeköttetést is megerősíteni Kassa és Miskolc felé.
- ¹⁷ A kormány márciusi határozatával vált egyértelművé, hogy Podgoricába, Tiranába, Prištinába, Szarajevóba, Szkopjéba indítunk állami támogatással légi járatokat, melyet a győztes pályázó négy évig köteles üzemeltetni úgy, hogy nem lesz vetélytársa a vonalon.
- ¹⁸ A kínai kormány először tárgyalta ilyen típusú kormányközi szerződésről EU-tagállammal.
- ¹⁹ Mivel az alapvető háromoldalú – magyar–szerb–kínai – politikai egyezség alapján, a magyar szakasz építését is a fővállalkozói közbeszerzés meghirdetése nélkül fogjuk lebonyolítani – a tényleges részmunkákra kell majd pályázni –, a kormányközi szerződést mind az EU Bizottságnak tájékoztatásul, mind a Magyar Országgyűlésnek jóváhagyásul be kellett nyújtani.
- ²⁰ Eddig minden lényeges vasúti építkezést uniós forrásból finanszíroztunk.
- ²¹ Számunkra nagyon lényeges a teherszállítás legalább Szegedig, de az már nagyon sokat segíthet, ha egészen Tokajig lehetővé válik a kis merülésű turistahajók felhajóztatása azzal, hogy minden EGT-ország hajójának ingyenes lesz a folyóhoz való hozzáférés.
- ²² Délen és nyugaton az ún. Vasfüggöny-kerékpárút kiemelkedő, de nagy európai szerepe lehet a római limessel párhuzamosan a Duna folyó mellett futó 6. kerékpáros folyosónak is, valamint a Tisza-tó hasonló bekapcsolásának.

Jandala Csilla – Sándor Tibor

A rendezvények és a turizmus kapcsolata a múltban és a jelenben

The Relationship Between Events and Tourism in the Past and the Present

Összefoglalás

A tanulmány a rendezvények történetét vizsgálja a turizmus kialakulásának kezdeti szakaszában, továbbá összefoglalja azok jelenkori szerepét. Az ókori előzmények alakították ki a mai rendezvényturizmus későbbi kereteit, tehát azt a történeti bázist, amire a későbbi korok és jelenünk rendezvényturizmusa is épül. A történeti kontinuitás egyaránt megfigyelhető és bizonyítható akár a sportrendezvények, akár a karnevál jellegű ünnepségek esetében. A tanulmány jelenünkkel foglalkozó része a rendezvények legfontosabb mai jellemzőit vázolja fel: az utazási szokások változását, a rendezvényeken való aktív részvételt mint új motivációt és a megarendezvényeket, amelyek egyre nagyobb szerepet játszanak a turizmus globális tendenciáiban.

Summary

The study analyses the history of events in the early stages of tourism, and summarizes their present-day role. The framework of today's event tourism was developed by the ancient history: this is the historical basis on which the event tourism has been being built. The historical continuity is observable and provable both in the case of sport events or in the case of carnivals. In the second part of the study we are focusing on the main features of the present-day event tourism, on the changes in travel

DR. JANDALA CSILLA tanszékvezető főiskolai tanár, rektor, Edutus Főiskola Turizmus Tanszék (jandala.csilla@edutus.hu.), DR. SÁNDOR TIBOR főiskolai tanár, Edutus Főiskola Turizmus Tanszék (dr.sandort@gmail.com).

behaviors, on active participation in events as a new motivation and on the mega-events that are playing an increasing role in the global tourism trends.

A RENDEZVÉNYEK SZEREPE A MÚLTBAN

Az ünnepi rendezvények története

Az ünnepi rendezvények történetét viszonylagos biztonsággal az ókorig, tehát az államházi szerveződött társadalmak koráig tudjuk nyomon követni. A korábbi hasonló jelenségek vonatkozásában feltételezésekre kell hagyatkoznunk. Csak valószínűsíthetjük, hogy az őskori ünnepek a halottkultuszhoz, esetleg sikeres, nagy jelentőségű, az adott, veszélyeztetett közösség további fennmaradásában döntő szerepet játszó eseményekhez köthetők, amelyekre a közösség tagjai a jövőben is emlékezni kívántak. Nem tudjuk azonban megállapítani, hogy mennyiben és mikortól volt ezeknek a kiemelt őskori eseményekre való „korabeli” emlékezésnek megszilárdult, mindig ugyanúgy ismétlődő „szertartásrendje”, mai szóval élve: „forgatókönyve”. A halottkultusznak minden bizonnyal volt, mely kultusz egyben a mágiához és a valláselözményekhez köthető. Az is tény, hogy az ókori ünnepek jelentős hányada az általunk vallási ünnepnek is nevezett eseményekhez kapcsolódott.

Bár az ősi egyiptomi és mezopotámiai ünnepek már markáns, állandó jellemzőkkel bírtak, főként területi okokból vizsgálatunkat Hellász ünnepi rendezvényeivel kezdjük. Elsőként azt kell megállapítanunk, hogy az ókori görögség ünnepei komplex jelenségek voltak: egyszerre bírtak vallási, kulturális, nem egy esetben politikai jelentőséggel. Ezt részben az magyarázza, hogy az újkort megelőzően a vallási szféra áthatotta a mindennapi és közélet majd minden eseményét, sőt valamelyest hasonló módon történhetett a középkorban is. A polgári korszak sajátossága, miszerint a vallás olyan elkülönült szféra, amely a 18. századtól kezdve egyre inkább „magánügyggyé” vált, korábban ismeretlen volt.¹

Hellaszban az ünneppé emelt rendezvények hatókörük alapján két csoportra oszthatók: pánhellén (minden görög poliszban megünnepelt) és a csak egyes poliszok rendezvényeire. A pánhellén ünnepek közt elsőként említhetjük az *olümpiai játékokat*.²

Olümpia városa Élisz polisz területén található, a Peloponnészosz félsziget északnyugati részén. Már a korai időkben is vallási jelentőséggel bírt: a földistennő, Gaia, valamint Kronosz és Rhea kultuszhelyének számított, később aztán Zeusz tisztelete kapott nagy szerepet. A játékok megrendezésének oka mitikus homályba vész, a hagyomány különféle személyekhez és indokokhoz kapcsolja. Egyesek szerint egy szellemhez (kurész), a Zeuszt szülő Rhea biztonságáért felelős idai Héraklész nevéhez köthető az első játék megrendezése. Más verzió szerint a Kronoszt legyőző Zeusz rendezte meg először, saját dicsőségének emlékére. Létezik olyan feltevés is, mely szerint a nagy híró hős, Héraklész, Zeusz és Alkméné gyermeke alapította a versenyt, Augiász éliszi király legyőzése után.

Miért pont a görögök „találták fel” az olümpiai versenyeket? Életükben nagy szerepet játszott az agón (versenyszellem), valamint az areté (a férfierény, az erő és bátorság ideálja), a görög nevelés fontos részét képezte továbbá a gümnasztika (testedzés) is. A versenyjátékok népszerűségéről már Homérosz művei is tudósítanak. Az *Illász*-ban Patroklosz temetése után rendeznek versenyeket, az *Odüsszeiá*-ban pedig a főhős tiszteletére a phaiakok földjén került sor hasonló versenyjáték megrendezésére. Létezik olyan feltevés is, mely szerint az olümpia eredetileg halotti versenyjáték lehetett, amelynek célja a halott hős fegyverzetének megszerzése volt. A ma is érvényesnek tekintett hagyomány Kr. e. 776-ra teszi az első olümpiai játék megrendezését. Máig a gondosan feljegyzett olümpiai ciklusok alapján számítják ki az ókori Hellászt érintő történelmi események idejét. Az ókori olümpiák utolsó éve Kr. u. 393-ban volt. A játékokhoz kapcsolódott az ekecheiria (olümpiai béke) szokása is. Az ötnapos játék zavartalan lebonyolítása érdekében két hónapos fegyvernugvást hirdettek meg egész Hellászban. Ennek jegyében megpróbálták biztosítani a résztvevők számára az oda- és visszaút biztonságát is. Az erőszaktól való tartózkodást, nyilván az olümpiai béke mintájának hatására, más hellén játékok idejére is kiterjesztették, és általában komolyan is vették. A játékok ismertsége, népszerűsége fokozatosan növekedett. Kezdetben főképp a félszigeten lakók vettek részt rajta: a korai időkben rendre a spártaiak közül kerültek ki a győztesek. Később egyre nagyobb szerephez jutottak az attikaiak is, a Kr. e. 6. század elejétől pedig egyre több résztvevő, győztes és néző került ki a gyarmatvárosokból. A játékok pánhellén jelleget öltöttek, és nagy szerepük volt a görög identitástudat kialakulásában és megerősödésében, hasonlóképp, mint a perzsák felett aratott győzelemnek.

A résztvevők és a nézősereg számára egyaránt hazafias öntudat és büszkeség kérdése volt a játékokon való részvétel. Erről tudósítanak Hérodotosz sorai is, amelyek a 480. évet, a perzsa háborúk idejét idézik fel:

„26. Útközben odajött hozzájuk néhány arkadiai szökevény, akik éheztek, és szerettek volna a perzsák hasznára lenni. Elvezették őket a király elé, s ott egy perzsa megkérdezte tőlük, hogy mit csinálnak most a hellének. A szökevények erre azt felelték, hogy az olümpiai ünnepeket ülik, s tornaversenyeket meg kocsihajtást néznek. Azt is megkérdezte a perzsa, hogy mi a versenydíj náluk, s ők azt felelték, hogy a győztes olajágból font koszorút kap. [...] Tigranész, amikor meghallotta, hogy versenydíjként nem pénzt, hanem koszorút kapnak, nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson: »Jaj, Mardoniosz, milyen emberek ellen vezetsz te bennünket? Hiszen ezek nem pénzért, hanem a győzelem dicsőségéért harcolnak!«”³

A díj jelképességét azonban gyakran „kompenzálták” a versenyzőt küldő poliszok, amennyiben később bőségesen kárpótolták a győzteseket győzelmükért. Esetenként megvesztegetési kísérletek is előfordultak a források tanúsága szerint.

A játékokat négyévenként rendezték meg, és mindvégig kultikus jelleggel bírtak: italáldozatot mutattak be Zeusz tiszteletére, rituális tisztítóáldozattal vette kezdetét, és egy hellanodikészeknek nevezett kultikus-papi testület bonyolította le a versenyeket. Görög férfiak vehettek részt rajtuk, nők nem indulhattak. Mégis tudunk női győztesekről is. Ennek azonban az az oka, hogy a lovasversenyek alkalmából az állat

tulajdonosát, tenyésztőjét illette meg a díj. A nézőközönség főként mindkét nembeli görögökből állt, bár a nők közül csak a lányok nézhettek meg a versenyeket, az aszszonyok nem. Ennek oka nem ismert. A nézők száma tízezres nagyságrendű lehetett, a római időkben egyes becslések szerint elérte a negyvenezeret is. Az előkelő látogatók elszállásolására szolgált a Leonidaion, amelyet valószínűleg a Kr. e. 4. században építettek. A legkorábbi versenyszám a futás volt, ez később kiegészült az ökölvívással, birkózással, pankrációval, kocsiversennyel és pentatlonnal. A győztesek olajfaágból font koszorút kaptak, szobrot készítettek róluk, költeményekbe foglalták a nevüket, és általában véve nagy tiszteletnek örvendtek. Olümpia nemcsak a versenyek miatt volt jelentős desztináció, itt állt az ókori világ hét csodájának egyike, a Zeusz-templom is.

A Korinthoszi-öböl közelében, a Parnassosz-hegy délnyugati lejtőjén található Delphoiban rendezték meg a *püthói játékokat*. Apollón papjai szervezték és vezették a versenyeket, kezdetben nyolc-, majd négyévenként. Először Apollón dicsőítése volt a játékok egyetlen célja, Kr. e. 586-tól azonban egyre inkább előtérbe került az agón szelleme. Megjelentek a sportversenyek, de mindvégig énekversenyeket, zenés drámai bemutatókat is rendeztek az ünnepi játék alkalmából. A győzteseket babérkoszorúval díjazták, hírnevük vetekedett az olimpiai bajnokokéval. Delphoi nemcsak a püthói játékokról vált híressé, látogatói az Apollón-jósda szolgáltatásait is sűrűn igénybe vették. A püthói játékok idejére is meghirdették az erőszaktól való tartózkodást, amelyet néhányszor megszegtek, mint arról Plutarkhosz is beszámolt, mi azonban Schiller remekbe szabott balladájából tudunk róla (*Ibükosz darvai*).

Némiképp bizonytalan a *nemeai játékok* eredete is. Nemea a Peloponnészosz félsziget északkeleti részén található, a Nemea folyó völgyében, Olümpiával nagyjából egy vonalban. Eredete szintén Héraklész nevéhez köthető, akinek 12 feladata közül az egyik a nemeai oroszlán legyőzése volt. Egy másik verzió szerint egy helyi király fiának, Arkhemorosznak az emlékére rendezett halotti kultuszból eredeztethető az ünnepség. A Zeusz tiszteletére megrendezett esemény Kr. e. 536-tól sportversenyekkel egészült ki, amelyeket két évente rendeztek meg. A 4. században templomot is építettek a helyszínén, és a hellenisztikus korból zenei versenyekről is tudósítanak a források. A győzteseket pálmaággal és zellerkoszorúval díjazták.

Nemeától északra, Korinthosz mellett tartották a negyedik pánhellén játékot, az *iszthmoszi ünnepséget*, melyet a nemeai játékokkal azonos évben, két évente rendeztek meg. Kultikus eredetét a görög hagyomány a Kr. e. 1200 körüli időkre teszi, és egy Melikertész-Palaimón nevű hősoszhoz köti. A 7. században azonban már Poszeidón tengeristen kultusza került a játékok előterébe. Az első sport- és zenei versenyeket Kr. e. 570-ben rendezték, emellett az iszthmoszi játékok sajátossága volt a festők versenye is. A győzteseket itt fenyőkoszorúval vagy zellerkoszorúval jutalmazták.

A fentiekből egyértelművé válik, hogy a „sportversenyek” nem kizárólag sportversenyek voltak, hanem vallásos, művészeti jellemzőkkel is bírtak.

Az egyes poliszok ünnepi rendezvényei közül kiemelkednek Athén városállamának legnagyobb eseményei, a *Panathénaia ünnepek*. Az ún. Nagy *Panathénaia* ünnepet négy évente, Athéné istennő kultusza jegyében rendezték meg, és hat napig tartott. Lefolyásáról a 6. századtól kezdődően állnak források rendelkezésünkre. Az ünnep

alkalmából sport- és műzsai versenyeket is rendeztek, a legnagyobb attrakciónak azonban a peploszfelvonulás számított. A peplosz az istennő tiszteletére szőtt szent ruhadarab volt, amelyet Athéné győzelmét ábrázoló jelenetek díszítettek. A kerekre szerelt hajóra vitorlaként kifeszített peplosz Akropoliszra vezető útját követő felvonulás a város egész lakosságának és a gyarmatvárosok küldötteinek jelenlétében zajlott le. A felvonulást hatalmas égő áldozat bemutatása követte, majd közös lakomával zárult az ünnepség. A műzsai versenyek győzteseit aranykoszorúval, a sportverseny legjobbjait olajfa koszorúval és Athéné olajfáiból sajtolt szent olajjal jutalmazták. Ugyancsak a város és Athéné kultusza jegyében rendezték meg évente a *Kis Panathénaia* ünnepét. Ezen az ünnepen nemcsak a polgárjoggal rendelkező athéniai képviselői vehettek aktívan (nem nézőkként, turistaként) részt, hanem a metoikoszok⁴ lányai is. Az ünnepség kiemelt helyszíne a Parthenon volt, amelynek frízén előkelő helyet foglalt el az esemény ábrázolása; erre utal a templom keleti oldalán megjelenített, kőbe vésett tizenkét főisten és tíz, a város történetében nagy szerepet játszó hős ábrázolása is. A Panathénaia alkalmából a város agoráján sportversenyeket is tartottak. Az ünnepségek korai történetéről keveset tudunk, annál többet a Kr. e. 5. század második felétől megrendezett, Periklész és Pheidiasz által szervezett ünnepekről.⁵ Vendégstatisztikákat az ókorban természetesen nem készítettek, valószínűsíthető azonban, hogy az ünnepek számos más poliszból származó látogatók ezreit, mellettük nagyszámú nem görög turistát is vonzottak. Athén másik jelentős ünnepe volt a drámatörténet szempontjából is meghatározó, évente megrendezett *Nagy Dionüszia*. A dráma-versenyeket nagyszámú hazai és külföldi nézőközönség előtt, a 14 ezer főt befogadó színházban rendezték meg. Az 5. században a Dionüszosz által pártolt versenyen mutatták be, három napon át, Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész drámáit és Arisztophanész komédiáit. A Dionüszia nagyban hozzájárult a görög drámairodalom kialakulásához; a tragédiákat mindig délelőtt, a komédiákat délután adták elő. A jó hangulatban telő ünnepség alatt a vidámságról utcai énekesek csoportjai gondoskodtak, a foglyokról leoldották a bilincseiket, és az adósoktól sem volt szabad visszakövetelni tartozásukat a mulatság idejéig.

A kis létszámú misztériumok vallási közösségek voltak, melyek tevékenységének középpontjában az egyénnek az istenséggel való egyesülés révén történő személyes megváltása állott. Az Athén városához kötődő ún. *eleusiszi misztériumok* Démétér termékenységistennő kultuszát szolgálták. Az ünnep, melyet részben Athénban, részben a városhoz közel fekvő Eleusziszbán rendeztek, legfontosabb részét egy nagy, Athénból Eleusziszbába vezető felvonulás és a misztériumba történő titkos, tanúk nélkül lezajló beavatás képezte. Erről azonban máig kevés részletet ismerünk, csak a később kereszténnyé vált hívők homályos beszámolóit és domborműrészletek tudósítanak róluk.

Hellász jósdái ugyancsak fontos rendezvényhelyszínnek számítottak. Ezek tevékenysége ugyan nem köthető meghatározott időponthoz, működésük még szezonálisnak sem nevezhető, mivel állandóan nyitva álltak. Rengeteg látogatót vonzottak; ezek egy része „hivatalos” minőségben, mint jóslatot kérő fordult meg a jósdák szentélyeiben, feltételezhetjük azonban a kíváncsi turisták jelenlétét is. Közülük kettőt érdemes megemlíteni: a Zeusshoz köthető dodonait, Apollón Delphoiban található jósdáját,

és az ugyancsak Apollónhoz köthető, Kis-Ázsiában, Milétosz mellett található Didyma (a mai Törökországban: Yenihisar) városában alapított jósdát.

Dodona Epeiroszban (ma: Epirosz) található, Hellász északnyugati felében. Papjai mezítláb jártak, és a pusztá földön aludtak, hogy állandóan kapcsolatban maradjanak a Földanyával. A jóshely középpontjában Zeusz szent tölgyfája állott. Az isten a tölgy leveleinek susogásával válaszolt a feltett kérdésekre, ezt „fordították le” a papok a jóslatot kérőknek.

A műkénéi korszakban, Delphoiban a földistennő Gaiának állt a szentélye, szent állatát, a Püthónt (kígyó, sárkány) a 8. században Apollón legyőzte, és „átvette” a szentélyt, amely fénykorát a klasszikus és az azt követő korszakokban élte. A jóslat közvetítője, a püthia egy hasadékból kiáramló kénegáz hatására kábult állapotba kerülve adta meg a válaszokat a kérdésekre. Ezt fordították le a papok a kérelmező számára.

Az ókori görög rendezvények vázlatos felsorolásakor ki kell térnünk egy vitatott kérdésre: létezett-e egyáltalán turizmus az ókorban? Véleményünk szerint igen. A korabeli utazók között egyre többen akadtak, akiknek mentalitása Odüsszeuszéhoz volt hasonlítható (a fiktív hőst sokan az „első turistának” tekintik), azaz egyre többen keltek útra pusztá kíváncsiságból. A kíváncsiság, az ismeretszerzés igénye pedig vitathatatlanul a turista elsődleges motivációja. Ahol és amikor ez megjelenik, előbb-utóbb kialakítja a szükségletének megfelelő infrastruktúrát, és a fejlődés a turizmus kialakulásához vezet. Ezért beszélhetünk az ókorban turizmusról. Egyes szerzők ezt prototurizmus (ősi, elsődlegesen kialakult turizmus) névvel illetik. Tény, hogy Athén városának hírneve, a Periklész és Pheidiasz által megálmodott és felépített város az ókori turizmus egyik „megaattrakciója” volt, még akkor is, ha létrehozói számára nem ennek kialakítása volt a fő cél. A városba látogató idegeneket, köztük a turistákhoz hasonlítható, kíváncsiságból utazókat akkoriban (és most is) elsősorban az általuk épített város érdekli.

A rendezvények továbbélése napjainkig

Természetesen még a legvázlatosabb formában sem áll módunkban a nagyobb rendezvények történetének ábrázolása. A továbbiakban figyelmünket az ókori eredetű és minden történelmi korban jelen lévő, karnevál jellegű rendezvények rövid ismertetésére fordítjuk, hiszen a valóban népszerű és sikeres nagyrendezvények egyik fontos jellemzője a lehető legnagyobb történeti kontinuitás.

A karnevál jellegű rendezvények eredetét nem ismerjük, valószínű azonban, hogy mivel nem kötődnek az államilag szervezett és írásos kultúrával rendelkező társadalmak meglétéhez (ezeket általánosságban a Kr. e. 4. évezredhez szokás kötni), már a „történelem előtti időkben” megjelentek. A kialakuló államiság szerepe történetükben legfeljebb a legalizálásuk lehetett. Minden bizonnyal elfogadottak voltak az állam és az írásbeliség megjelenése előtti időkben is, szervezésük talán a papi tisztségek legkorábbi gyakorlóihoz, a sámánok, varázslók tevékenységéhez köthető. Kialakulásukhoz tehát, hipotetikus-elméleti értelemben, elegendő lehetett a természet adta közösségek (törzs, nemzetség) feltételezett létezése. A karnevál jellegű rendezvények

mind Hellász, mind Róma történetében jelen voltak, mint például Dionüszosz isten ünnepei a görögöknél. Az isten alakja valóban időtlen; egyik legősibb előfordulása a mediterrán kultúrkörben a trák vagy lüd/phrüg mitológiához köthető, de feltehetően az ókori keleti kultúrákban is lehettek előzményei. Görög földön egy, a Kr. e. 14. századból származó krétai feliraton találkozhatunk először az istenség nevével. Kultusza a Kr. e. 8. században terjedhetett el, amint Homérosz is megénekelte költeményében. A trák hagyomány szerint a kétnemű Dionüszosz az ezüst őstojásból kelt életre először, mint minden isten és ember legősibb magja. A görögök trigonosznak, azaz háromszor születettnek tartották. Először Zeusz Démétérrel, a földistennővel nemzette, a titánok azonban elpusztították, a szíve kivételével. Amikor Zeusz villámokkal sújtotta a titánokat, azok hamvai elkeveredtek Dionüszoszéval. Egy másik mitológiai történet szerint hamvaiból lettek az emberek. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy minden emberben van egy titáni rész, ami lehúzza a földre, földhöz köti. De minden emberben ott lakozik a dionüszoszi rész is, ami Zeuszhoz, vagyis az istenekhez köti, azokkal rokonítja. Dionüszosz második születése is Zeuszhoz köthető: Szemelével, egy földi asszonnyal nemzette, ám Szemelé látni kívánta az istent, de nem bírta elviselni látványát, ezért elégett. Zeusz kimentette Dionüszoszt a tűzből, combjába varrta és kihordta. Ez volt harmadik születése. A dionüszoszi állapot az „eksztázis”, az „önmagából kivetkőzött ember” állapota, amelynek több jelentése közül az első szerint: „Bizonyos, hogy ő az egyetlen görög isten, aki különféle vonatkozásaiban megmutatkozva éppúgy elkápráztatja és vonzza a parasztokat, mint az értelmiség színe-javát, politikusokat és gondolkodókat, orgiasztikusokat és aszkétákat egyaránt. A mámor, az erotika, az egyetemes termékenység, ám a holtak periodikus visszatérte, a mania, az állati tudatlanságba merülés vagy az entuziaszmosz (lelkesedés, a lélek felemelkedése valamely magasabb értékhez – S. T.) önkívülete keltette feledhetetlen élmények – mindezek a borzalmak és felismerések egyetlen forrásból táplálkoznak: ez pedig az isten jelenléte. Létmódja kifejezi élet és halál paradox egységét. Ezért alkot Dionüszosz az olimposziaktól gyökeresen eltérő istenségtípust. Közelebb volt-e vajon az emberekhez, mint a többi isten? Mindenesetre közelíteni lehetett hozzá, egyesülni lehetett vele, és a *mania* önkívülete megmutatta, hogy az emberi léten túl lehetett lépni.”⁶ A fenti sorok és Dionüszosz hármas születése az ekstázis fogalmához az élet és halál, az újjászületés, feltámadás örök körforgását és állandóan ismétlődő jelenvalóságát kapcsolja. Az ekstázis második jelentése „technikai jellegű”, a „hogyan érhető el” kérdésére ad választ. Magyarázatra nem szorul, ha a közismert tényre utalunk, hogy Dionüszosz (a rómaiaknál Bacchus/Bakkhosz) a bor istene. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mi köze mindennek a karnevál jellegű rendezvényekhez, a későbbi korok karneváli szokásainak történetéhez kell visszanyúlnunk. Az „önmagából kivetkőzött ember” létélményének megtapasztalása ugyanis történelmünkben mindig jelen lévő szükségletünk. Az ókoriak ennek még így, expressis verbis, nem lehettek tudatában. A későbbi korok kutatói számára azonban nem volt kérdéses: „Miért tűrték el a rend őrei az efféle felforgató tobzódás rendszeres és ritualizált megismétlődését a legtöbb ismert társadalomban? A természeti népek szokásait vizsgáló antropológusok – például Roger Callois, Mircea Eliade vagy Max Gluckmann

– biztonsági szelepnek tekintik ezeket a népünnepeket. A felgyülemlett feszültségek alkalmankénti levezetése és a normák felfüggesztése – mondják – könnyebbé teszi a társadalmi kötöttségek hétköznapi elfogadását.”⁷ A „biztonsági szelep” funkció betöltése azonban mindenkor csak a konkrét helyzet függvényében érvényesülhetett. Már a Római Birodalom történetében is előfordult, hogy karnevál jellegű ünnepeket tiltottak be (pl. Kr. e. 186-ban, a pun háborúk és más, kis-ázsiai hadműveletek idején) a bizonytalan közállapotokra való hivatkozással. Ebben közrejátszott, hogy a Kr. u. 4. század végén a kereszténység egyeduralkodó vallássá vált, és a késő ókorban és a középkor századaiban állandó harcot vívott a pogány hagyományokkal, általánosságban kiirtásukra törekedett. Azonban az egyház kompromisszumra, kiegyezésre törekedett az olyan nagy befolyással bíró ünnepek esetében, amelyek betiltása túl nagy kockázatot jelentett volna: „A bolondság, mely második természetünk, és úgy látszik, vele született az emberrel, kapjon legalább egyszer egy évben szabad folyást. A bor is szétvetné a hordót, ha időről időre nem lazítanók ki a dugót, és nem engednénk be egy kis szabad levegőt. Mi, emberek, valamennyien rosszul tákolt hordók vagyunk, s a józanság bora szétvetne bennünket, ha szüntelen kegyes istenfélelemben forrna. Levegőt kell adni neki, nehogy megromoljék. Ezért némely napokon megengedjük magunknak a tréfacsinálást (a bolondozást), hogy aztán annál buzgóbban szolgáljuk az Urat”.⁸

Korunk jelentősebb karneváljai a világ legnagyobb rendezvényei közé sorolhatók. Közülük három egyben a legfontosabb típusokat is reprezentálják: a velencei, a kölni és a riói karnevál. A tél végi velencei karnevál, melyet az írásbeli források 1094-ben említenek először, amikor Velence Európa egyik nagyhatalmának számított, a mediterrán Európa jellegzetes ünnepe. Az ünnepség története – az ókori hagyományoknak megfelelően – a színjátszás történetével is összekapcsolódott, a különleges gonddal készített, gyönyörű karneváli álarcok ugyanis – amelyek a résztvevők anonimitását voltak hivatva biztosítani – a kora újkori commedia dell’arte és pantomimjátékok karakteres szereplőinek jelmezét (Pierrot, Bauta, pestisdoktor stb.) idézik. A kölni karnevál, melyet 1341-ben említenek először, a kontinentális, „északi” Európa legnagyobb farsangi ünnepe. Nem véletlen, hogy épp a Rajna-vidéken, a hagyományosan szabad szellemű német területeken rendezték. Talán az ősi germán nemzetségi, törzsi társadalmak „szabad harcok asszonyainak” hagyománya él tovább a nők szabadságának hangsúlyozásában, amely a karnevál első napjának elnevezésében is feltűnik (Weiberfastnacht, azaz a nők farsangja), és amely mozzanat a mediterrán Velence farsangjának forgatókönyvéből hiányzik. Ugyancsak „északi” sajátosság lehet a vaskosabb, jókora eszem-iszom és mulatozás az ünnepség ideje alatt. Míg a velencei karneválra az olaszos elegancia jellemző, kölni társa inkább a földközeli, plebejus szabados jelleg bélyegét viseli. A világ egyik leglátványosabb eseménye kétségtelenül a riói karnevál. A portugál előzményekkel (Entrudo ünnepe) rendelkező attrakciót 1723-ban jegyezték fel első ízben. Feltűnő jellegzetessége, európai társaival szemben, a zene és a tánc hangsúlyos jelenléte, és az ünnepségen mindvégig megfigyelhető, explicit erotikus, sőt szexuális hangulat. Utóbbi kétségtelenül összefüggésben áll a volt portugál gyarmat történelmi múltjával. Ellentétben a spanyol tulajdonban lévő dél-amerikai gyarmatokkal, Brazíliában a ka-

tolikus egyház nemhogy büntette, hanem egyenesen pártolta a hódítók és bennszülöttek közötti szexuális kapcsolatok létesítését: „A házasságon kívül született színes bőrű utódokat nem taszították ki a társadalomból, hanem a törvényes gyermekekkel együtt nevelték őket. A fekete és indián ágyasoknak nem kellett szenvedniük a diszkriminációtól, hanem gyakran nagy tekintélynek örvendtek. Mivel a kicsiny Portugália e keveredés nélkül soha nem tudta volna irányítani Brazília mezőgazdasági feltárását, ezért nemzeti kötelességének tett eleget, aki a bennszülöttek szerelmi hajlandóságát nem utasította el, hanem igénybe vette. Ennek belátásától még a klérus sem zárkózhatott el... Néhány vonatkozásban a kereszténység inkább kedvezett a rasszok keveredésének ahelyett, hogy megakadályozta volna azt, kedvezett például azzal, hogy szentjeire bízta a feladatot, hogy örködjenek a szerelmi kapcsolatok termékenysége fölött.”⁹ Erre a sajátosságra vezethető vissza az is, hogy Brazília népessége a világ „legszínesebb” társadalma.

A RENDEZVÉNYEK SZEREPE NAPJAINK TURIZMUSÁBAN

Az utazási szokások változása

Napjaink turizmusának legfontosabb jellemzője, hogy a tömegturizmust kiváltó kínálatról az egyedi, speciális termékek kínálatára helyeződik a hangsúly. A turisták már nem passzív szemlélői a látottaknak, hanem aktív részvételre törekednek. Mindez a turizmusban dolgozókkal szemben is új követelményeket támaszt, hiszen növeli az egy-egy témában való alapos szakismeret iránti igényt.

Globális tendencia, hogy a házasságkötések időben kitolódnak, növekszik a 20 és 40 év közötti egyedülállók, illetve a gyermektelen párok aránya. Utazásaik során az aktív időtöltést keresik, szeretik a fizikai próbatételnek számító túrákat, és nem az iskolai szünetekhez igazítják szabadságukat. Közben folytatódik a fejlett országok népességének fokozatos „előregedése”, egyre több idősebb korú turistára lehet számítani, akik számára speciális ajánlat alakítható ki.

A technológiai fejlődés nyomán a világ „bejárhatóvá vált”, elérhetetlen terület valójában nem létezik. A helyfoglalási rendszerek bővülése és hozzáférhetősége lehetővé teszi, hogy az utasok maguk szervezzék útjaikat, akár otthonról is. A jövőben az információ szerepe még inkább felerősödik, ez a turizmusban a naprakész, többnyelvű, pontos tájékoztatás igényét jelenti.

Az individualizáció jegyében növekszik az egyénileg szervezett utak aránya, ezzel párhuzamosan a csoportos utak kereslete mérséklődik. A szeniorturizmus és az ifjúsági turizmus minden más, életkor alapján meghatározott szegmensnél nagyobb növekedést mutat az utóbbi időben.

Összességében, a kulturális jellegű rövid látogatások, a kulturális üdülések és az aktív nyári/téli üdülések iránti igény növekszik a legintenzívebben. Az együtt utazó csoportok mérete – köztük a családok is – csökken, ez egyben növeli a rugalmasságot is. Az ár-minőség összehasonlítás elsőrendű szemponttá válik a szálláshelyek és desztinációk megválasztásánál. A környezet minősége különösen a tengerparti és a rurális területeken meghatározó. A speciális utak (hobbi, kultúra, sport stb.) irán-

ti érdeklődés, habár jelenleg a piacon csupán kisebb részarányt képvisel, a jövőben gyors növekedésre számíthat. A piacszegmentálás egyre pontosabb lesz: konkrétan kell meghatározni az egyes szegmensek igényeit, hogy az azokat kielégítő termékek összeálljanak. A marketing ismerete – különösen a desztinációs marketingé – elengedhetetlen feltétele a piac ösztönzésének.

A globalizáció hatására a turisztikai kínálat elemei közül az alapot jelentő vonzerő válik egyre fontosabbá: a szállás, közlekedés, éttermi szolgáltatások mind-mind csak kiegészítő szerepet játszanak. A hangsúly a kínálat által megszerezhető élményen, tapasztalaton van. Az élmények szerzésének legnyilvánvalóbb módja a különféle rendezvényeken való részvétel.

A rendezvényeken való részvétel mint új motiváció

Napjainkban a rendezvények többféle módon is szerepet játszanak a turisztikai kínálatban. Összetett turisztikai termékről van szó, melynek alapvetően két fő irányvonala figyelhető meg. Az egyik a klasszikus gyökerekkel rendelkező, kulturális és sportszolgáltatásokat, aktív és passzív programlehetőségeket tartalmazó, szabadidős turisztikai célokat kielégítő rendezvény-, illetve fesztiválturizmus, a másik az utóbbi időben MICE (Meeting, Incentive, Conference, Exhibition/Event) néven emlegetett turisztikai terméktípus, mely elsősorban – de nem kizárólag – a hivatásturizmus jellemzőit viseli magán. Mind a szabadidős, mind a MICE-termékek szerepe hazánk turizmusában egyre fontosabbá válik.

Általánosságban az egyes rendezvények pozitív hatásai a következőkben foglalhatók össze:

- Közvetlen bevétel: jövedelem (belépődíj, szállásdíj stb. a rendezvény típusától függően)

- Közvetlen bevétel a kiegészítő szolgáltatásokból (pl. vendéglátó szolgáltatások, részvétel fakultatív, elő- és utóprogramokon, szervezett városnézések, kirándulások stb.)

- Közvetett bevétel: adóbevétel

- Szálláshelyek és vendéglátóhelyek kapacitáskihasználtságának növekedése

- Pluszmunkahelyek létrejötte

- Fejlődő turisztikai és általános infrastruktúra

- Multiplikátorhatás (az egész gazdaságon tovagyűrűződve)

- Növekvő elismertség, hírnév

- Pozitív általános és turisztikai imázs (ebben nagy szerepet játszanak a tévéközvetítések)

A rendezvényturizmus esetén is felmerülhetnek olyan következmények, esetleges negatív környezeti, társadalmi hatások, melyek azonban megfelelő tervezéssel megelőzhetők, kivédhetők, nagymértékben csökkenthetők.

A rendezvények egyik óriási jelentősége, hogy önmagukban is nagyon fontos marketingeszközök: ha a rendezvény helyszínének egyébként vonzó a turisztikai imázsa, a rendezvény iránt eleve nagyobb az érdeklődés, turisztikai csomagok, package-ek értékesítésére is van lehetőség. Ellenkező esetben, ha olyan helyszínen kerül lebonyo-

lításra a rendezvény vagy rendezvénysorozat, melynek turisztikai imázsa még nem elég erős, a visszatérő rendezvény tud ezen segíteni, és a desztináció, ha lassabban is, de eléri a kívánt fejlettségi szintet. A különböző rendezvények egymás sikerét is erősíthetik. Ha egy térségben (településen) volt már néhány sikeres rendezvény, akkor az újak kihasználhatják ezek pozitív visszhangját, ismertségét, nagyszámú vendégkörét, és sokkal gyorsabban, hatékonyabban vezethetők be a piacra, hogy azután a rendezvények együttesen tovább javítsák a lebonyolító település imázsát.

A technika fejlődését figyelembe véve, még inkább érdemes megvizsgálni az említett összefüggéseket, hiszen a média közreműködésével gyakorlatilag bárhová eljuthatnak a rendezvényről szóló információk. Ezt a tényt az egyes rendezvények szponzorálásának kialakításakor célszerű megfontolni és kihasználni.

Megarendezvények szerepe a turizmusban

A megarendezvények olyan rendezvények, melyek tartalmuk alapján globális érdeklődést váltanak ki, tömegeket vonzanak akár egyszeri eseményként, akár eseménysorozatként. Hatókörüket tekintve lehetnek világméretűek, kontinenseket, régiókat vagy országokat érintő események. A házigazda szerepét betöltő desztináció számára ezek a rendezvények meghatározó jellegűek: növeli presztízsüket, javítja imázsukat, multiplikátorhatása révén gazdasági előnyöket biztosít. A rendezvényre látogatók, turisták kiadásai közvetlen hasznot, az általuk tapasztaltak alapján megfogalmazott véleményük, a barátoknak, ismerősöknek szóló beszámolók pedig közvetett promóciót jelentenek.

1. táblázat: Megarendezvények lehetséges csoportosítása

Csoport	Példák
Karnevályok, népiünnepélyek	Köln, Velence, Rio de Janeiro mohácsi busójárás
Kulturális rendezvények	Európa Kulturális Fővárosa Velencei Biennálé Filmfesztivályok (Berlin, Cannes, Velence, Hollywood) Avignoni Fesztivál Sziget Fesztivál (Budapest)
Virágfesztivályok	Brit Kertészeti Fesztivál Debreceni Virágkarnevál
Gasztronómiai fesztivályok	Müncheni Oktoberfest Budavári Borfesztivál
Történelmi események	Millennium 2000 (világszerte) Királyi esküvők (London) Nagy Imre újratemetése (1989)

Politikai események	Elnöki beiktatások Temetések Pápai látogatások Politikai csúcstalálkozók Európai Unió Tanácsának soros Elnöksége (2011. jan. 1. – jún. 30.), Budapest–Gödöllő
Csoport	Példák
Vallási események	Zarándoklatok (Santiago de Compostela, Róma, Mekka) Pápválasztás II. János Pál magyarországi látogatása (1991)
Sportrendezvények	Olimpiai játékok Kontinens- és világbajnokságok Forma–1 Grand Prix Tour de France Maratoni futások (világszerte) Tenisz Grand Slam Budapesti Úszó-világbajnokság (2017)
Világkiállítások	Brüsszel (1958) Sevilla (1992) Millenniumi rendezvénysorozat 1896 (Budapest)

Forrás: Patrick De Groote: A Multidisciplinary Analysis of World Fairs and their Effects. University of Hasselt, 2004 alapján saját szerkesztés.

A felsorolt példák alapján megállapítható, hogy a megarendezvények között egyaránt megtalálhatók az egy-egy helyszínen rendszeresen (évente) megrendezett események (pl. karneválok, kulturális fesztiválok), az eseti rendezvények (esküvők, temetések), valamint a rendszeresen, egy-két-négy évente lebonyolított események, amelyek mindig más helyszínen, pályázat útján kerülnek megszervezésre (pl. sportesemények: kontinens- és világbajnokságok, olimpiák, világkiállítások). Ez utóbbiak esetén nagy körülményekkel kell megtervezni a rendezvény utóéletét, hiszen a megkövetelt, gyakran gigantikus méretű rendezvény-infrastruktúra későbbi hasznosítása nem egyszerű feladat. A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egy emberöltő alatt ritkán fordul elő, hogy ugyanott, hasonló nagyságú rendezvényre kerüljön sor, így az esetek többségében a rendezvénynek helyet adó épületek – csarnokok, pavilonok – egy részét a rendezvény után lebontják, másokat eredeti funkciójuktól eltérő módon hasznosítanak.

ÖSSZEGZÉS

Nyilvánvaló, hogy a rendezvények helyszínének kiválasztása alapvető fontosságú. A nagyrendezvények esetén ez még sokkal inkább érvényes: minél ismertebb a destináció, annál nagyobb biztonsággal lehet a hatásait előre jelezni. Garanciát jelent az általános és turisztikai infrastruktúra, a humán erőforrás megléte, az ismert szervezeti struktúra, a helyi lakosság viszonya a turistákhoz.

A rendezvények pozitív hatásai akkor érezhetők és élvezhetők, ha maga a rendez-

vény nem öncélú, megszervezését, lebonyolítását nem a rövid távú haszon reménye vezérli, hanem szervesen illeszkedik az adott desztináció (település, illetve térség) hosszú távú fejlesztési stratégiájába, illetve konkrét városfejlesztési terveibe. Ezeknek a terveknek a megvalósítását egy-egy nagyrendezvény képes évekkal előrébb hozni, azaz a már említett komplex mechanizmuson keresztül a desztináció „előrehozott” fejlesztéseket él meg, következésképpen a pozitív hatásokat (az infrastruktúra színvonalának emelkedése, üzemeltetésből fakadó adóbevételek, jegybevételek, növekvő turistaforgalom és annak hozadékai) is hamarabb megtapasztalhatja.

JEGYZETEK

- ¹ Ez természetesen nem zárja ki, hogy a polgári korszak ünnepei közt ne lennének részben vagy tisztán vallásos ünnepek, rendezvények. Nem térhetünk itt ki a vallás mint elkülönült szféra kialakulásának vizsgálatára, de nyilván fontos szerepet játszott a szekularizáció, ami éles határvonalakat vont a különböző nagyságú közösségek, mint a család, vallási közösség, község, politikai közösségek (állam) közé.
- ² Az ókori rendezvényekről szóló teljes fejezet megírásához saját kötetem (Sándor Tibor: *Ókori utak – ókori utazók*. Corvina Kiadó, Budapest, 2012) idevágó részeit is felhasználtuk.
- ³ Hérodotosz: *A görög–perza háború*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 555. o.
- ⁴ Polgárjoggal nem rendelkező athéniak.
- ⁵ A Panathénaia ünnepségekről részletesebben lásd Németh György eredetileg a *História* című lapban (Németh György: *Az istennő születésnapja*. História, 1993/8., 4–5. o.) megjelent cikkének elektronikus változatát: www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/93-08/ch02.html.
- ⁶ Mircea Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története I–III*. Osiris–Századvég, Budapest, 1994, I. kötet, 321. o. Eliade nézeteivel a világhírű magyar mitológus és ókorkutató, Kerényi Károly gondolatai is rokoníthatók. Lásd *Gondolatok Dionysosról* című tanulmányát a *Halhatatlanság és Apollón-vallás* című kötetében (Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984, 181–205. o.).
- ⁷ Klaniczay Gábor: *A civilizáció peremén*. Kultúrtörténeti tanulmányok, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 40. o.
- ⁸ A 15. századi apológiát idézi Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Európa Kiadó, Budapest, 1982 című művében. Lásd Klaniczay, i. m. 40. o.
- ⁹ Urs Bitterli: „*Vadak*” és „*civilizáltak*”. Az európai–tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982, 218. o. Hasonló következtetésre jut Gilberto Freyre szociológus, történész és antropológus is, Brazília múltjának világszerte elismert, legtekintélyesebb kutatója. Gilberto Freyre: *Udvarház és szolgaszállás. A brazil család a patriarchális gazdasági rendszerben*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Európa Kiadó, Budapest, 1987.
- Csilla Jandala: *What is more important: the sport event or the destination?* In: Sport and Tourism, 53th Congress AIEST, Athens, Vol. 45, 2003, 313–325. o.
- Mitológiai enciklopédia I–II*. Szerk.: Sz. A. Tokarev, Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- Publius Ovidius Naso: *Római naptár. Fasti*. Helikon Kiadó, Budapest, 1986.

Szabó Dániel Róbert – Józsa László

Világmarkák hangjai

The Voices of Global Brands

Összefoglalás

A televíziós reklám napjaink egyik széles körben alkalmazott marketingkommunikációs eszköze. A reklámzenék szerepének jelentőségét és különböző potenciális hatásait különféle kutatások során korábban már kimutatták. Eredményeik szerint az audiovizuális elemek által keltett pozitív érzések a termékkel kapcsolatos racionális érvek mellett bizonyos esetekben akár hasonló fontosságúnak tekinthetők. Feltáró jelleggel elemeztem a legmagasabb márkaértékkel rendelkező vállalatok reklámzenéit, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a reklámfilmjeikben alkalmazott zenék szempontjából mi számított gyakori megoldásnak. Arra is kíváncsi voltam, hogy mennyire törekedtek a fenti márkák reklámfilmjeinek készítői arra, hogy a zenéket a reklámfilmek szerves részévé tegyék.

Summary

Television advertising is one of today's widely used forms of marketing communication. The role of the music in advertising role has been shown by various researches. In some cases, the positive feelings associated with the product generated by the audio-visual elements can be comparable to the rational arguments of the advertisements. The television advertisements of brands with the highest corporate value have been analyzed from the perspective of music theory. I was interested in finding common solutions regarding the use of the music, as well as the forms of audiovisual linkages between the on-screen events and the music in these films.

SZABÓ DÁNIEL RÓBERT doktorjelölt, egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem (szabodr@sze.hu), PROF. DR. JÓZSA LÁSZLÓ egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem (jozsal@sze.hu).

BEVEZETÉS

A reklám a tömegkommunikáció egyik széles körben alkalmazott formájaként kívánja elérni a potenciális fogyasztókat, leendő vásárlókat. A közlő, jelen esetben a reklám kibocsátója idézi elő a folyamatot, kezdeményezi a kommunikációt, melynek segítségével a választott csatornán keresztül igyekszik eljuttatni legfőbb mondanivalóját, üzenetét a fogyasztók irányába. Maga az üzenet kódolt információ, illetve információhalmaz lesz,¹ mely képekből, hangokból, szavakból, különféle szimbólumokból, effektusokból állhat. Célja, hogy a fogyasztókat a termék megvásárlására ösztönözze. Az üzenet a kódolás után indul útjára, a kibocsátótól a befogadó irányába, aki azt dekódolja. Fontos kiemelni, hogy a környezet alapvetően képes meghatározni az üzenet átadásának sikerességét, így például a zajnak komoly torzító hatása lehet.²

A kreativitás a sikeres reklámok egyik nélkülözhetetlen eleme. Alkalmazása egyfajta kockázatot is jelenthet, hiszen bizonytalan, hogy tetszést arat-e a nézők körében, képes lesz-e kiváltani a fogyasztó bizalmát. Az újdonság, egyediség, különlegesség segíthet a fogyasztók figyelmének felkeltésében, de kihívást jelent a tervezési, megvalósítási folyamatban részt vevők számára.³ Fontos szempont, hogy élményt nyújtson a hallgatók számára, művészi értéket képviseljen,⁴ a kérdés az, hogy ez milyen mértékben figyelhető meg a reklámenek területén. Elengedhetetlen, hogy vállalatok felelősségvállalása a társadalmi elvek mentén,⁵ annak speciális részterületén, a reklámok zenéjében is megjelenjen. A reklámfilmek a nézők széles rétegeinek ízlésvilágára gyakorolnak komoly hatást, ez Magyarországon is megfigyelhető volt a rendszerváltást követően.⁶ Ez az ízlésformáló hatás nemcsak a film által sugallt üzenetre, de a benne szereplő zenék szempontjából is igaz.⁷

Jelen tanulmányban megvizsgáljuk, milyen főbb zenei jellemzőkkel írhatóak le a világmárkák reklámjaiban hallható zenék, illetve milyen mértékben alkalmaznak kevésbé konvencionális megoldásokat. Célunk képet adni a reklámfilmekben megfigyelhető audiovizuális kapcsolat, „koordináció” jellegéről, erősségéről és minőségéről, valamint a koncepciót szintén szolgáló zenék ismertségéről is.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A reklámokban felhangzó zene a reklámok háttértényezői egyikének tekinthető.⁸ Egyben egy soktényezős ingerhalmaz, mely találkozik a hallgató különböző jellemzőivel,⁹ s ez különféle eredményt szülhet a reklám sikere szempontjából. Hatásának mérése összetett probléma, mivel a reklámfilmek egyszerre több csatornán és eszközzel hatnak a nézőkre, miközben egyes összetevőik egymással különböző irányú és erősségű kölcsönhatásban állnak. A fentiek közül így bármelyik alkotóelemet kiragadva nehéz egyértelmű következtetéseket levonni annak hatásáról.¹⁰ A szakirodalomban találkozhatunk a zenék megváltoztatásának hatásvizsgálatával, többek között a vásárlás helyén sugárzott zenék vásárlókra gyakorolt hatását elemezve, a Kotler-féle „eladáshelyi atmoszféra” megközelítés egyik területét kiemelve.¹¹ A vizsgálat eredménye szerint a zenék jelenléte,¹² illetve azok lassúbb tempója, alacsonyabb hangereje tovább képes marasztalni a vevőket,¹³ jellegük, típusuk pedig akár a termékválasztást is befolyásolhatja.¹⁴

Funkcióit tekintve, megvizsgálták a zenék figyelemfelkeltő hatását, valamint a reklám üzenetének és zenéjének egyezőségét, ezek együttes hatását, melyeket a márka és az üzenet felismerésével és emlékeztető hatásával kapcsoltak össze.¹⁵ A zenék nemekre gyakorolt eltérő hatását a megfigyelt reakciók, illetve a hangerő és időérzet tekintetében vizsgálták.¹⁶ Más kutatásokból kiderül, hogy a reklámok audiovizuális elemei által keltett pozitív érzések, a termékkel kapcsolatos racionális érvek mellett, a választásban meghatározó fontosságúak.¹⁷ (Reklámzenék által keltett érzéseket és emlékeket vizsgálva Horváth és Mitev hasonló következtetésekre jutott.)¹⁸

Zeneelméleti oldalról tekintve, a reklámzenék idővel kapcsolatos tulajdonságai mellett a hangmagasság, modalitások, zenei textúrák,¹⁹ vagyis hangszínek számítanak a leginkább kutatott jellegzetességeknek.²⁰ A zenék különböző jellemzői közül a tempók vizsgálatával kapcsolatban Seidman azt tapasztalta, hogy a gyorsabb zenék örömet, izgatottságot, míg a lassabbak melankolikusabb hangulatot, nyugalmat eredményeztek a vizsgálatban részt vevők körében.²¹ Különböző tempók – gyors, közepes, lassú – és tonalitások – dúr, moll tonalitású, valamint atonális zenék – hatását vizsgálta Kellaris és Kent: dúr hangnemek esetében a közepes tempókat kedvelték leginkább a válaszadók, míg a másik két módusz esetében a gyorsabb zenéket.²² A felidézés szempontjából a közepes tempójú zenék érték el a legjobb eredményeket az ismert zenék körében Hahn és Hwang²³ vizsgálati eredményei alapján.

A modalitás, illetve a hangnemek a zene hangulatára, a dallamok jellegére hatást gyakorolnak.²⁴ A hangnemekkel kapcsolatban általában elmondható, hogy a dúr és moll számítanak a leggyakoribb modalitásoknak.²⁵ A modalitás, a tempóhoz hasonlóan, alapvetően képes befolyásolni a zene hangulatát: míg a dúrban írt zenék tekinthetők pozitív kicsengésűnek,²⁶ ugyanakkor kevésbé intenzív hangulatúnak, a moll hangnem alapvetően érzelmesebb, egyszersmind komorabb, borongósabb hangulatot kölcsönöz a reklámzenének.²⁷ A dór a két fenti modalitás között egyfajta átmenetet képez, a mollhoz (eolhoz) képest pozitívabb hangulatot sugároz, azonban a dúrhoz (ionhoz) képest markánsabb hangzást, jelleget mutat. Az egyéb modalitások ritkábban használatosak, hangzásuk így kevésbé tekinthető szokványosnak, ezzel szintén növelhetik a reklámzene intenzitását.

A dinamika szempontjából vizsgálva, a hangosabb zenék erőteljesebb hatásuk mellett leterhelhetik a néző figyelmét.²⁸ Lényeges elem lehet a dinamika zenén belüli változása, mely alátámaszthatja a film történetét, koncepcióját. Meghatározó a reklám zárásának jellege, mely hozzájárulhat a reklámfilm üzenetének kedvező végkicsengéséhez.²⁹ A fenti összetevők képesek arra, hogy támogassák a termékek s ezáltal az egyes márkák reklámfilmjeinek sikerét, tekintettel arra, hogy a reklámzenék különféle érzelmeket válthatnak ki a nézőkben, melyek később a reklámmal vagy a márkával kapcsolatos érzelmeiket is befolyásolhatják.³⁰

A már létező zenék alkalmazása, illetve az ezeket idéző zenei műfajválasztás mint koncepció mögött az áll, hogy az ismert dallamok a korábbi emlékeket mozgósítják, előhívják, korszakértelmező, hangulatfestő hatásuk³¹ jelentős mértékben képes hatni a termék, a márka megítélésére.³² Az előbbieket mellett azonban a nézők zeneértelmezés szempontjából vett alacsonyabb kognitív terhelése is számottevő lehet. A legnép-

szerűbb egyesült államokbeli televíziós csatornák több mint háromezer reklámfilmjét elemezve megállapították, hogy a reklámok 14 százaléka tartalmaz ismert zenét,³³ 5 százaléka valamilyen rövid szignált,³⁴ a többiben általános, kevésbé jellegzetes, korábban nem ismert háttérzene volt hallható.³⁵

EREDMÉNYEK

A vizsgálat alapját a legértékesebb világmárkák reklámfilmjeiből álló csoport képezte. A márkák értékének becslésére számos módszertan létezik. Ezek a módszerek számviteli, valamint becsült, különféle fogyasztói döntéshez kapcsolódó marketingkutatások eredményei alapján kapott adatok felhasználásával számítják a márkák eszmei értékét. Lényeges, hogy számos esetben jelentős eltérések figyelhetők meg a listák eredményei között.³⁶ A markáns sorrendbeli különbségek mellett akár olyan esetek is előfordulhatnak, hogy egy márka nem is szerepel egy másik módszertan alapján elkészített listán. A fentiek eredményeképpen inkább irányadóknak tekinthetjük ezeket, mint konkrét, önmagában értelmezhető mutatókat. A fenti jelenségek miatt a vizsgálatba sorolandó egyes márkák kiválasztásához a három lista összevetésével egy szerkesztett listát alkalmaztunk (1. táblázat), melyből kihagytuk azokat a márkákat, melyek a három módszer által meghatározott sorrend szerint nem szerepelnek legalább két Top 100-as kategóriában.³⁷

1. táblázat: A vizsgálatban részt vevő márkák

Helyezés	Márka	Helyezés	Márka	Helyezés	Márka
1.	Apple	18.	Ford	35.	LG
2.	Microsoft	19.	Shell	36.	Oracle
3.	IBM	20.	Nike	37.	Target
4.	Coca-Cola	21.	Vodafone	38.	IKEA
5.	AT&T	22.	HSBC	39.	Citi
6.	Verizon	23.	Walt Disney	40.	Cisco
7.	Amazon.com	24.	Louis Vuitton	41.	Santander
8.	McDonald's	25.	Tesco	42.	Sony
9.	Walmart	26.	Wells Fargo	43.	SAP
10.	GE	27.	ExxonMobil	44.	Chase
11.	BMW	28.	Intel	45.	Chevron
12.	Toyota	29.	American Express	46.	Siemens
13.	HP	30.	Honda	47.	T-Mobile
14.	Samsung	31.	The Home Depot	48.	Pepsi
15.	UPS	32.	Dell	49.	Nestlé
16.	Orange	33.	Movistar	50.	Subway
17.	Mercedes-Benz	34.	Volkswagen		

Forrás: Brandirectory, a Ranking the Brands és a Milward Brown márkalistái felhasználásával saját szerkesztés.

Az egyes márkák 2012-ben és 2013-ban vetített reklámfilmjeinek összegyűjtése után a mintába történő besorolás következett. Az egyes márkák 5-5 reklámfilmjét vizsgáltuk, így összesen 250 reklámot elemeztünk. A reklámfilmek közti kiválasztás során lényeges szempont volt, hogy minél többféle termék reklámját elemezzük egy adott márka esetében, illetve az is, hogy minél inkább különbözzenek a bennük fellelhető zenék tekintetében.

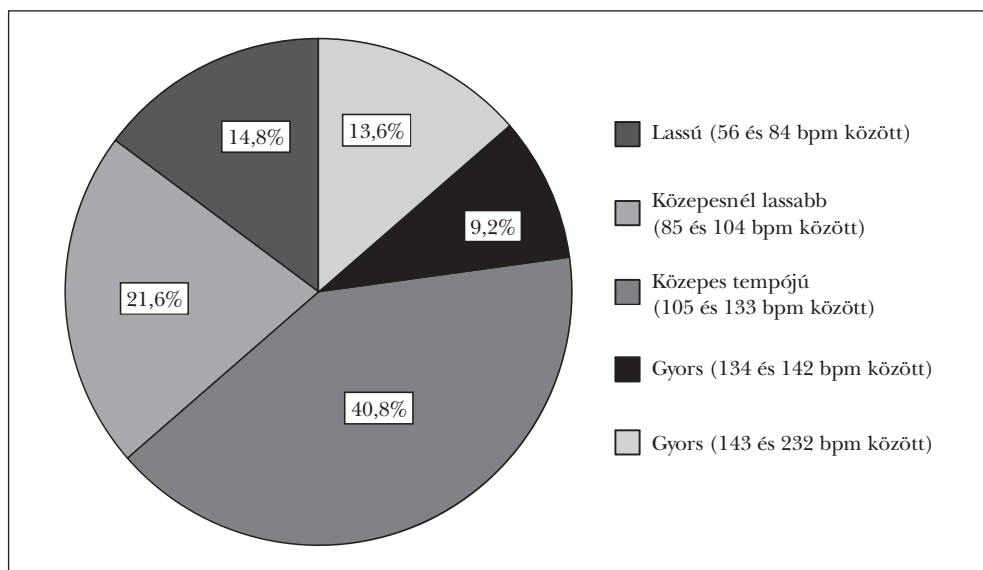
A VIZSGÁLT REKLÁMFILMEK FŐBB ZENEI JELLEMZŐI

A klasszikus zeneelméletben alkalmazott tempó kategóriák szerinti besorolás alapján, a legnagyobb arányban a közepes, *allegro* tartományba (41,2%) tartoznak a reklámfilmek, a második csoportot a közepesnél lassabb *moderato* (13,6%), a harmadik csoportot az előbbi csoportnál valamelyest lassabb *allegretto* intervallumba tartozó (10%) reklámzenék alkotják. A két utóbbi, az átlagosnál lassabb tempójú zenéket tartalmazó tempó kategóriákat a lassabb *allegro moderato* (6%), valamint az *andante moderato* (7,2%) tartományokba tartozó reklámok követik.

A vizsgált reklámfilmek esetében jellemzően nem találkozunk szélsőséges tempójú zenékkal, a leglassabb 56 bpm, míg a leggyorsabb 232 bpm sebességű. A zenék átlagos sebessége 115,41 bpm, szórásuk 28,25 bpm. A minta módusza 120 bpm, mediánja 115 bpm.

A fenti csoportosítás mellett érdemes egy, a tapasztalatokból adódó, egyszersmind a klasszikus kategorizálásokhoz is többnyire illeszkedő új tempó kategóriákba való besorolást is elvégezni. Ezáltal az egyszerűbb áttekinthetőség, továbbá az elemzések során felhasznált statisztikákhoz módszertani szempontból jobban igazodó alábbi öt kategóriára történő felbontás adódik (1. ábra).

1. ábra: A minta eloszlása alapján képzett főbb tempó kategóriák

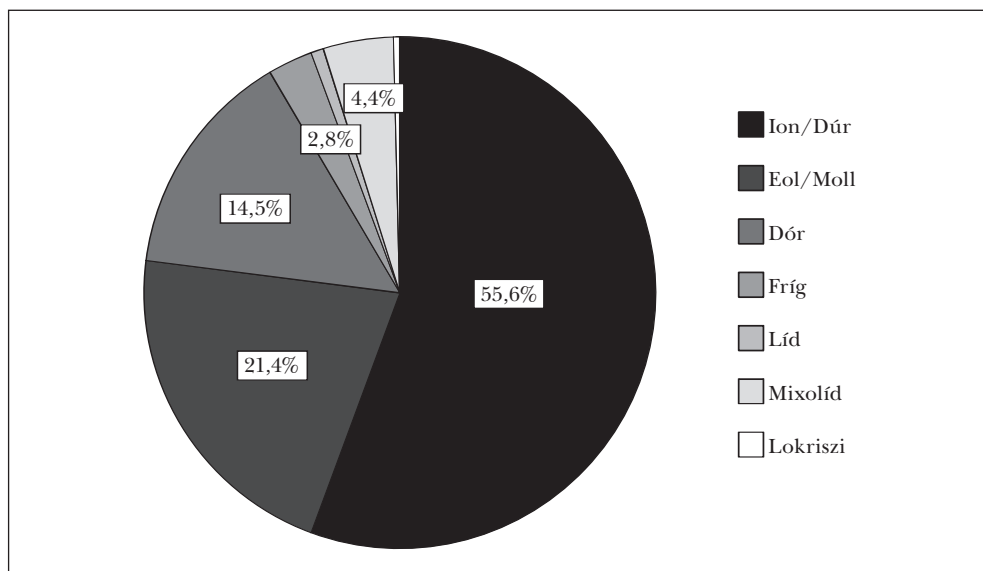

Forrás: Saját szerkesztés.

A mintában a 4/4-ben íródott zenék dominálnak, több mint 90 százalékuk íródott ebben a metrumban. A páratlan lüktetést adó metrumok közül a 6/8-os lüktetésű zenék valamelyest gyakoribbak, mint a 3/4-es metrummal jellemezhető reklámzenék. A 6/4-es metrummal jellemezhető zenék a 3/4-ben írtakkal megegyező arányban voltak megfigyelhetők a vizsgált zenék között. Érdekes, bár kevésbé meglepő, hogy a komplexnek mondható, a könnyű-, illetve komolyzenében egyaránt ritkábban előforduló metrumok közül a 7/8, 12/8, valamint 5/4 is megfigyelhetők voltak a vizsgált zenék között.

A vizsgált reklámzenék valamivel több, mint fele dúrban íródott, mely zenék alapvetően inkább vidámabbnak, könnyedebbnak, természetesebb hangzásúnak tekinthetők. A zenék közel ötödére valamilyen moll, míg a 14,5 százalékára a dór modalitás jellemző. A moll hangnemek súlyosabb, szomorkásabb, intenzívebb hangzást kölcsönöznek a zenéknek, míg a hasonló dór modalitás kevésbé markáns hatásúnak tekinthető. Érdekes jelenség, hogy a fentiekől eltérő, komplexebb hangzást adó modalitások alacsonyabb, mindössze 8,4 százalékos arányt képviselve jelentek meg a mintában, ezek – megjelenési gyakoriságuk sorrendjében – a mixolíd, fríg, líd és lokriszi modalitások (2. ábra).

2. ábra: A reklámzenék modalitás szerint

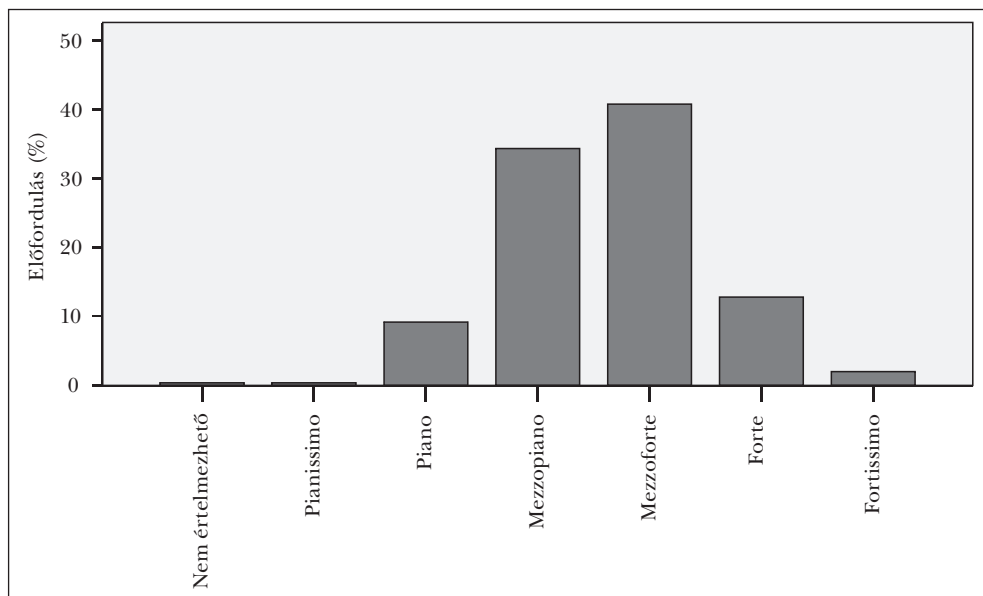

Forrás: Saját szerkesztés.

A reklámfilmek döntő többségében, közel háromnegyedében közepes dinamikával jellemezhető zene hallható, emellett némi eltolódás figyelhető meg az erőteljesebb dinamikák felé. A forte, illetve a még hangosabb fortissimóban írt zenék magasabb arányban jelentek meg, mint a közepesnél halkabb dinamikai tartományok (piano,

pianissimo).³⁸ Ez az eltolódás a közepes dinamikák esetében is megfigyelhető volt. A mezzofortéval jellemezhető reklámműnek több mint 6 százalékponttal megelőzik a szintén közepes dinamikákhoz sorolható, azonban az előzőeknél kevésbé erőteljes mezzopiano hangzású zenéket (3. ábra).

3. ábra: A vizsgált reklámművekre jellemző dinamikák

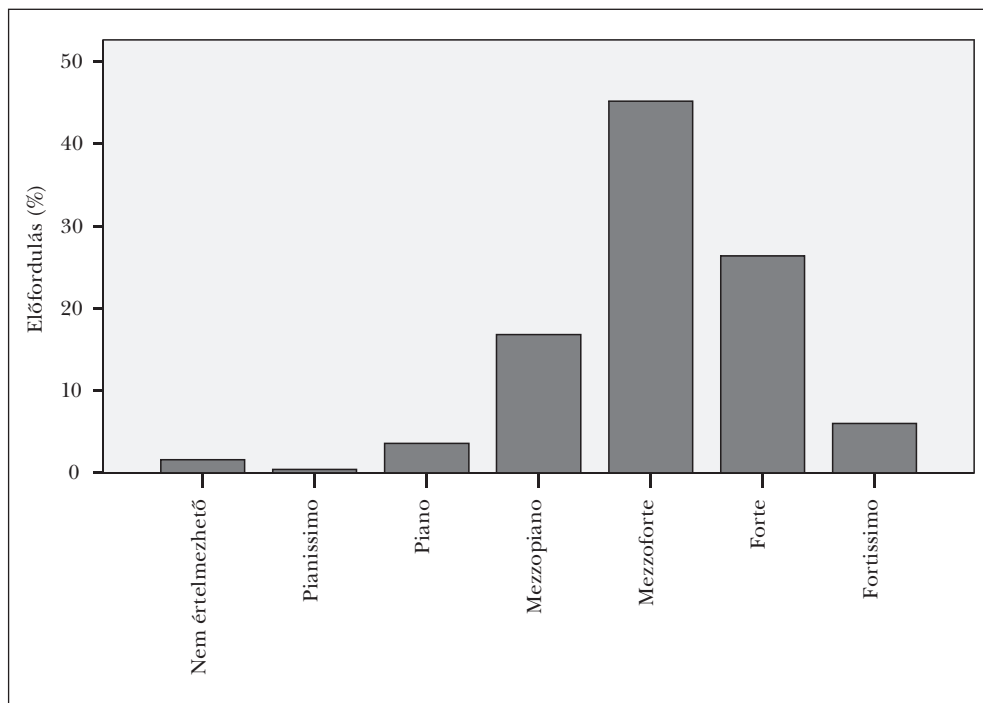
Forrás: Saját szerkesztés.

A zenék dinamikai változása alapján a crescendo, azaz hangosodó, erősödő zenék voltak a legnagyobb arányban (58,4%) jelen a mintában. A minta fennmaradó részének többségében a változatlan dinamikájú megoldásokkal találkoztunk (37,6%), míg a reklámok szinte elhanyagolható részénél volt megfigyelhető a halkulás (3,2%). A dinamikai fokozás tekintetében megfigyelhető a reklámfilm hatásának zenei szempontból történő tudatos erősítése.

A reklámok végén hallható zenék, illetve szignálok a fenti, a reklám többi részéhez hasonló megoszlást mutattak. Az eltolódás e területen markánsabban jelent meg (4. ábra). A jelenség a közepes dinamikákra belüli eltolódás szempontjából, illetve a halkabb és erőteljesebb hangzások előfordulásai szempontjából is megfigyelhető volt.

A reklámfilmek zárásakor hallható zenék, illetve szignálok jellemző dinamikai változási iránya fordított képet mutat a reklám fő részében hallható zenéknél tapasztaltakhoz képest. Fontos azonban kiemelni, hogy a változatlan hangerők teszik ki e téren a legnagyobb arányt (63,2%). Érdekeség, hogy az erősödést mutatók aránya megközelíti a reklámfilm egészében megfigyelhető halkuló zenék csoportját.

4. ábra: A vizsgált reklámok végén hallható zenére jellemző dinamikák

Forrás: Saját szerkesztés.

AUDIOVIZUÁLIS KAPCSOLAT JELLEGE ÉS MINŐSÉGE A REKLÁMFILMEKBEN

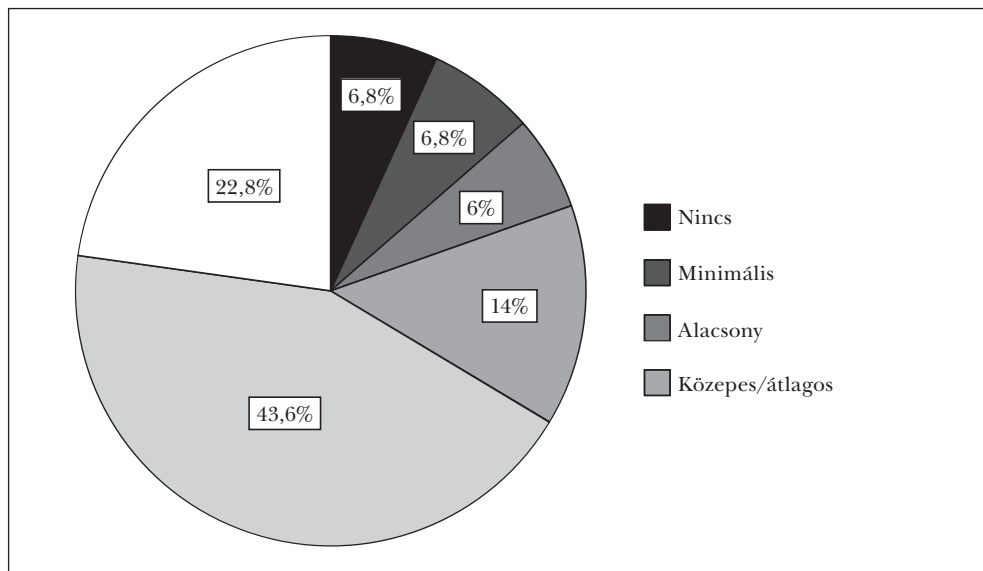
A szakértői becslés eredménye alapján a reklámzenék döntő többségében jelentős vagy kimondottan szoros kapcsolat figyelhető meg a képi és hangyi események, vágások között (5. ábra). A tetszés, illetve a figyelemfelkeltő és -megtartó képesség szempontjából ezek hasznosak lehetnek a reklámfilm sikerét nézve.³⁹

A fentiek mellett azonban fontos kitérni arra is, hogy a vizsgált filmek több mint a felében zenei szempontból hibás vágások, szerkesztések találhatók (6. ábra). A reklámok hatásának szempontjából az ilyen jellegű audiovizuális disszonancia kedvezőtlenül hathat a nézőre, mivel zenei szempontból nem a megszokott formulák, egységek hallhatóak, továbbá az ilyen hatás képes megtörni a reklámfilm zenei folyamatát, lendületét, lüktetését.⁴⁰

A pontatlanságok többfélék lehetnek, egy adott reklámban akár egyszerre több is; leggyakrabban egyszerű vágáshibákkal, indokolatlanul változó tempókkal találkozhatunk. A reklámfilmekben hallható csend utáni visszatéréseknél is gyakran figyelhetőek meg pontatlanságok, mint ahogyan a zenei szempontból szokványosnak, szabályosnak nem tekinthető kezdések is aránylag jellemzőek a vizsgált sokaságba tartozó reklámfilmek egy részére. A kerek, ám egymás után szabálytalanul érkező

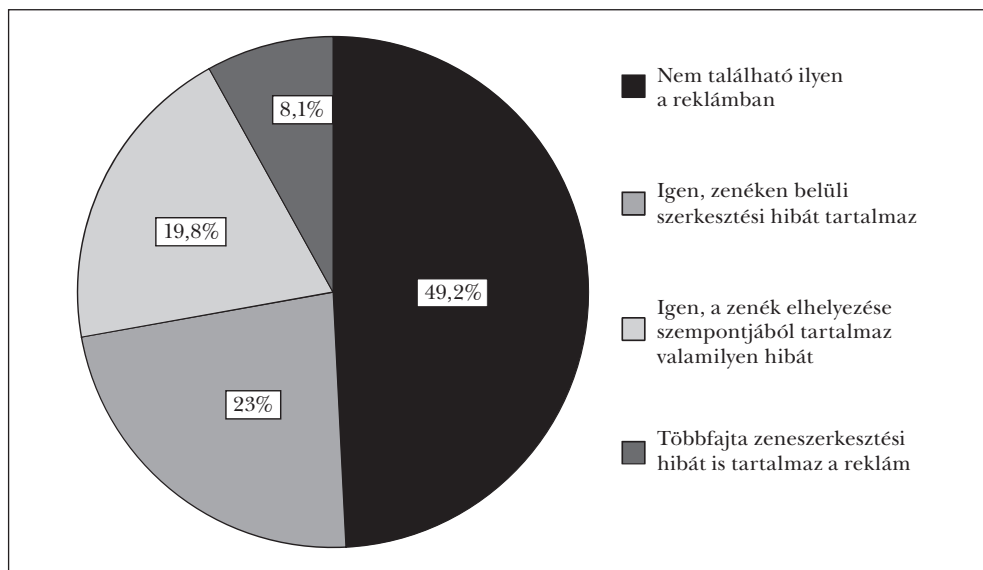
ütemek a nem kerek ütemekkel, de pontos tempóval rendelkező zenékhez közel azonos arányban jelentek meg. A fenti jelenségek különböző kombinációi, együttes megjelenésük egyaránt jelen voltak a vizsgált reklámfilmek részénél.

5. ábra: A film és zene kapcsolata a vizsgált magyar reklámfilmek esetében

Forrás: Saját szerkesztés.

6. ábra: Pontatlanságok megjelenése a reklámok zenéiben

Forrás: Saját szerkesztés.

A REKLÁMZENÉK SZÁRMAZÁSA

A reklámfilmek közel háromnegyede korábban már létező, ismert⁴¹ zenét tartalmazott. A reklámok jó részében valamilyen korábban nem létező, illetve nem ismert, jellemzően instrumentális zene volt hallható.⁴² Kisebb arányt képviselve olyan korábban létező dalok is szerepeltek a mintában, melyeknek valamilyen szerkesztett változata szerepelt a reklámfilmben. A korábbi tapasztalatok alapján ezek a megoldások alkalmasak lehetnek a nézők figyelmének felkeltése mellett a későbbi termékelidézést is támogatni. Csekélyebb előfordulással, de megjelentek olyan reklámfilmek is, ahol ismert zenék valamilyen átalakított, új hangszerelést, valamint a reklám tárgyához kapcsolódó új szöveget kaptak. A többtípusú, illetve a fő reklámszene valamilyen variációját is szerepeltető reklámszene viszonylag csekély arányban voltak jelen a mintában.

Elenyésző mértékben voltak megtalálhatóak a vizsgált sokaságban azok a reklámok, melyek nem tartalmaztak zenét, csupán egy szignált a film végén, illetve azok, amelyekben többféle zene is megjelent. A reklámok több mint 90 százalékában egy dal vagy annak valamilyen rövidített változata volt hallható. A fennmaradó rész közel kétharmadában, azaz a minta 7,1 százalékában más zene – jellemzően a történet egy következő fázisához kapcsolódóan – is megjelent, míg a fennmaradó, csekély részben a korábbi zene valamilyen eltérő hangzású, hangszerelésű variációja volt megfigyelhető.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti eredmények alapján elmondható, hogy a legmagasabb elvi értékkel bíró, egyszerűsített legnépszerűbb világmárkák reklámfilmjeiben alkalmazott zenék döntő többségére zeneelméleti szempontból inkább az egyszerűbb, kevésbé kifejező, semlegesebb hangzást képviselő popzenei megoldások jellemzőek. Ritkának, érdekesebbnek számító megoldásokkal csupán elvétve találkozhatunk. A tempók, illetve ezek tempótartományba való beosztása kapcsán szélsőségeket viszonylag ritkán hallhatunk, s elmondható az is, hogy a zenék döntő többsége a legelterjedtebb páros metrumnak számító, egyben legkevésbé komplex hatású 4/4-ben íródott.

A textúrák, tonalitások tekintetében elmondható, hogy leggyakrabban a kevésbé érzelmes, naturálisabb hangzású dūr/ion modalitásban íródtak a zenék. E tekintetben azonban számottevő arányt képviseltek az alapvetően szomorúbb, egyben intenzívebb csengésű moll hangnemből írt zenék is. További érdekes tapasztalat e téren, hogy az előbbiektől mellett más modális hangnemek is megjelentek a mintában, a vizsgált reklámszene közel negyede ezek valamelyikében íródott, ez némiképp csökkenti az általános zenei hatással kapcsolatos jelenség mértékét. Megjegyzendő, hogy a reklámokban hallható zenéknek csupán a relatív modalitását vizsgáltuk. Az egyes abszolút tonalitások, illetve hangnemek, bár a komolyzenében kiemelt szerepet játszanak, a különféle korszakokban eltérő attribútumokkal jellemezhetőek. Az előre elkészített, többnyire jellegtelenebb hangzású konzervzene, valamint a speciális, a reklámhoz készített háttérzene gyakran nélkülözi az élő hangszerek alkalmazását,

melyek a hangszerek sajátosságainak tükrében, a gyakorlatban képesek befolyásolni az abszolút hangnem kiválasztását.

A film és zene viszonyát tekintve alapvetően megállapíthatjuk, hogy a reklámfilmek döntő többségében jelentős vagy szoros kapcsolat figyelhető meg. Ez vélhetően képes növelni a reklám nézőre gyakorolt hatását. A képet azonban árnyalja, hogy gyakran találkozhatunk a filmek zenéiben pontatlan vágásokkal, melyek potenciálisan ronthatják a marketingkommunikációs eszköz hatását. Ezek alapján elmondható, hogy az audiovizuális koordináció mint szándék megjelent, azonban hibás megvalósítások is feltűntek az egyébként professzionális készítők munkáiban.

A zene ismertsége szempontjából a fenti eredmények a korábbi tapasztalatokhoz hasonló képet mutatnak, azonban jelen mintában a korábban létező, ismert zenéket tartalmazó reklámfilmek közel kétszer akkora arányt képviseltek. Ennek egyik feltételezhető okaként a világmarkákat tartalmazó minta jelölhető meg, mivel ezek a vállalatok nyilvánvalóan nagyobb arányban kívántak a korábban elkészített, jellemzően kevésbé markáns „konzervzenék”⁴³ helyett valamilyen kifejezőbb, intenzívebb zenéket alkalmazni reklámjaikban, s ennek egyik útja a már ismert zenék felhasználása lehet. Természetesen a konkrét reklámhoz készült, egyedi zenék is támogathatják ezt a célt.

Összességében tehát megállapítható, hogy inkább felszínesebb, kevésbé művészi megközelítéseket alkalmaztak a reklámok készítői a vizsgált reklámfilmek többségénél. A zenéken belüli intenzitással, komplexitással kapcsolatos lehetőségek kevésbé hangsúlyosak. A fokozás, a film történéseinek erősítése inkább koncepcionálisan jelent meg, részleteiben azonban mind az egyes összetevők, mind a köztük lévő kapcsolatok szempontjából kevésbé jellegzetes, illetve a megvalósítás szempontjából pontatlanságokat gyakran tartalmazó megoldásokkal találkozhatunk a legmagasabb márkaértékkel rendelkező reklámfilmek zenéinek körében.

JEGYZETEK

¹ A kommunikációs folyamat szempontjából azonban maga az üzenet egy fizikailag is értelmező információ.

² Józsa László: *Marketing, reklám, piackutatás I–II.* Göttinger Kiadó, Veszprém, 2003.

³ Sas István: *Reklám és pszichológia.* Kommunikációs Akadémia Kft., Budapest, 2007; Bernard Brochand – Jacques Lendrevie: *A reklám alapkönyve.* Kjk–Kerszöv, Budapest, 2004.

⁴ Józsa, i. m.; Sas, i. m.

⁵ Borzán Anita – Lentner Csaba – Szigeti Cecília: *Pénzügyi vállalkozások felelősségvállalásának új dimenziói.* *Economica*, 2011/11., 22–30. o.; Lentner Csaba – Szegedi Krisztina – Tatay Tibor: *Társadalmi felelősségvállalás a bankszektorban.* *Pénzügyi Szemle*, 2015/1. www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/tarsadalmi-felelossegvallalas-a-bankszektorban

⁶ Csillag Gábor: *A média és a reklámok átalakuló társadalmi szerepe az elmúlt tizenöt évben.* Beszélgetés Sükösd Miklós szociológus-politológussal, 2007. június 19. <http://tudatosvasarlo.hu/cikk/media-es-reklamok-atalakulo-tarsadalmi-szerepe-elmult-tizenot-evben>. (Letöltés: 2015. december 4.) Balázs Sándor: *Reklám a csapdában.* Környezet és Kultúra, 1992/1. www.okotaj.hu/szamok/01/index.html

⁷ E nézőpont egyik lényeges részterületét képezheti az adott ország reklámzenei reprezentációja. Szabó Dániel Róbert: *Magyar és osztrák markák reklámzeneinek összehasonlítása.* In: *A felfedező tudomány.* Szerk.: Beszteri Béla, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2013.

- ⁸ Gerald J. Gorn: *Effects of Music in Advertising on Choice Behavior: A Classical Conditioning Approach*. Journal of Marketing, Vol. 46, No. 1., 1982, 94–101. o.
- ⁹ Gordon C. Bruner: *Music, Mood and Marketing*. Journal of Marketing, Vol. 54, No. 4., 1990, 94–104. o.
- ¹⁰ Uo.; James J. Kellaris – Robert Kent: *Exploring tempo and modality effects, on consumer responses to music*. Advances in Consumer Research, Vol. 18, 1991, 243–248. o.
- ¹¹ Philip Kotler: *Atmospherics as a Marketing Tool*. Journal of Retailing, Vol. 49, 1974 (Winter), 40–64. o.
- ¹² Stephanie Wilson: *The effect of music on perceived atmosphere and purchase intentions in a restaurant*. Psychology of Music, Vol. 31, No. 1., 2003, 93–112. o.; Nicolas Guéguen et al.: *Effect of background music on consumer's behaviour. A field experiment in a open-air market*. European Journal of Scientific Research, Vol. 16, No. 2., 2007, 268–272. o.
- ¹³ Ronald E. Milliman: *Using Background Music to Affect the Behavior of Supermarket Shoppers*. Journal of Marketing, Vol. 46, 1982 (Summer), 86–91. o.; Ronald E. Milliman: *The Influence of Background Music on the Behavior of Restaurant Patrons*. Journal of Consumer Research, Vol. 13, 1986 (September), 286–289. o.; Wilson, i. m.
- ¹⁴ Charles S. Areni – David Kim: *The Influence of Background Music on Shopping Behavior: Classical Versus Top-Forty Music in a Wine Store*. NA – Advances in Consumer Research, Vol. 20, 1993, 336–340. o.
- ¹⁵ James J. Kellaris – Anthony D. Cox – Dena Cox: *The Effect of Background Music on Ad Processing: A Contingency Explanation*. Journal of Marketing, Vol. 57, No. 4., 1993, 114–125. o.
- ¹⁶ James J. Kellaris – Moses B. Altsech: *The Experience of Time As a Function of Musical Loudness and Gender of Listener*. NA – Advances in Consumer Research, Vol. 19, 1992, 725–729. o.; Kathleen Lacher: *An Investigation of the Influence of Gender on the Hedonic Responses Created By Listening to Music*. NA – Advances in Consumer Research, Vol. 21, 1994, 354–358. o.
- ¹⁷ Jack Honomichl: *FCB: Day after recall cheats emotion*. Advertising Age, Vol. 52, No. 20., 1981, 2. o.
- ¹⁸ Horváth Dóra – Mitev Ariel Zoltán: *Reklámmzenei élmények befogadói interpretációja*. Marketing Oktatók Klubja, Gyöngyös, 2007. augusztus 30–31.
- ¹⁹ Jay W. Dowling – Dane L. Harwood: *Music Cognition*. Academic Press, New York, 1986.
- ²⁰ Bruner, i. m.
- ²¹ Steven A. Seidman: *On the Contributions of Music to Media Productions*. Educational Communication and Technology Journal, Vol. 19, 1981, 49–61. o.
- ²² Kellaris – Kent, i. m.
- ²³ Minh Hahn – Insuk Hwang: *Effects of tempo and familiarity of background music on message processing in TV advertising: A resource-matching perspective*. Psychology and Marketing, Vol. 16, No. 8., 1999, 659–675. o.
- ²⁴ Patricia A. Stout – John D. Leckenby: *Let the music play: music as a nonverbal element in TV commercials*. In: Nonverbal Communication in Advertising. Eds.: Sidney Hecker, David W. Stewart, Lexington Books, Lexington, 1988, 207–223. o.; Zofia Kaminska: *Melodic Line and Emotion: Cooke's Theory Revisited*. Psychology of Music, Vol. 28, No. 2., 2000, 133–153. o.; Patricia A. Stout – John D. Leckenby – Sidney Hecker: *Viewer reactions to music in television commercials*. Journalism Quarterly, Vol. 67, No. 4., 1990, 887–898. o.
- ²⁵ A modális rendszerben a hozzájuk tartozó elnevezések az ion és az eol. Willi Apel: *The Harvard Brief Dictionary of Music*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 1973.
- ²⁶ Dominic A. Infante – Charles M. Berg: *The Impact of Music Modality on the Perception of Communication Situations in Video Sequences*. Communication Monographs, Vol. 46, 1979, 135–148. o.
- ²⁷ Leonard B. Meyer: *Emotion and Meaning in Music*. The University of Chicago Press, Chicago, 1956.
- ²⁸ Megjegyzendő, hogy a halknak tekinthető zenék is képesek ezt a hatást, egyfajta alternatív megoldás formájában előidézni.
- ²⁹ A zárások jellegére, dinamikájára, valamint utóbbi változására szintén külön jellemzőként tekintetünk.
- ³⁰ Morris B. Holbrook – Rajeev Batra: *Assessing the Role of Emotions as Mediators of Consumer Responses to Advertising*. Journal of Consumer Research, Vol. 14, No. 3., 1987, 404–420. o.
- ³¹ Matthias Bode: *Now That's What I Call Music! An Interpretive Approach to Music in Advertising*. NA – Advances in Consumer Research, Vol. 33, 2006, 580–586. o.

- ³² Christopher M. Redker – Brya Gibson: *Music as an unconditioned stimulus: Positive and negative effects of country music on implicit attitudes, explicit attitudes, and brand choice*. Journal of Applied Social Psychology, Vol. 39, No. 11., 2009, 2689–2705. o.
- ³³ Ismert, populáris zenék alkalmazása gyakorinak mondható az elmúlt évtizedekben. Lásd Bob Cannon: *POP! Goes the jingle*. Performing Songwriter, Jul/Aug 2008, Vol. 15, No. 111., 48–52. o. Fontos kiemelni, hogy az ezekkel kapcsolatos jogdíjak jelentős, éves szinten több milliárd dollár nagyságú összegeket jelenthetnek. Claudia Bullerjahn: *The effectiveness of music in television commercials*. In: Music and manipulation. On the social uses and social control of music. Eds.: Steven Brown, Ulrik Volgsten, Berghahn Books, Oxford, 2006, 207–235. o.
- ³⁴ A szignálokról elmondható, hogy bár valamelyest csökkent a népszerűségük az elmúlt évtized során, továbbra is hasznos alkotóelemei lehetnek a reklámoknak és a márkaépítésnek, azonban az is lényeges, hogy a megfelelő hatásukhoz, a nézők, hallgatók emlékezetében való rögzüléshez jellemzően hosszú időre van szükség. Al Senter: *Jingles all the way*. Campaign, 11/6/2009, Issue 44, 2009, 30. o.
- ³⁵ David Allan: *A content analysis of music placement in prime-time television advertising*. Journal of Advertising Research, Vol. 48, No. 3., 2008, 404–417. o.
- ³⁶ *Global 500 2012*. Brandirectory, 2013. http://brandirectory.com/league_tables/table/global-500-2013. (Letöltés: 2013. március 2.) *Ranking the brands Top 100*. Ranking The Brands, 2013. www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=6&nav=category; *2012 Brandz Top 100*. Millward Brown, 2013. www.millwardbrown.com/BrandZ/Top_100_Global_Brands.aspx. (Letöltés: 2013. március 2.)
- ³⁷ A vizsgálat nem tartalmazza a Google és Facebook reklámjait, mivel ezek a márkák nem alkalmaztak televíziós reklámokat.
- ³⁸ Tekintettel arra, hogy a hangosabb zenék a nézők időérzetét növelhetik (Kellaris–Altsech, i. m.; Lacher, i. m.), emellett komfortérzetükre is befolyással lehetnek, melynek egyik okaként a magasabb információfeldolgozási igény jelölhető meg. A reklámok többsége e tekintetben intenzív zenei hatásúnak mutatkozott. Brian Wansink: *Listen to the Music: Its Impact on Affect, Perceived Time Passage, and Applause*. NA – Advances in Consumer Research, Vol. 19, 1992, 715–718. o.; Kellaris–Altsech, i. m.
- ³⁹ Szabó Dániel Róbert: *A reklámművészet mint marketingkommunikációs eszköz*. Diplomadolgozat, Széchenyi István Egyetem, 2010.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Ezen dalok ismertsége azonban természetesen relatívan értelmezendő fogalom, így érdemes inkább a korábban létező zenéket mint kifejezést alkalmazni.
- ⁴² A Macklin által alkalmazott kategorizálás (melyben a szerző a zene nélküli, a háttérzenét, illetve a rövid szignált tartalmazó reklámokat különbözteti meg) jelen vizsgálat során kevésbé alkalmazható, mivel a mintába a zenét vagy legalább szignált tartalmazó reklámfilmek kerültek. Carole M. Macklin: *The relationship between music in advertising and children's responses: an experimental investigation*. In: Nonverbal Communication in Advertising. Eds.: Sidney Hecker, David W. Stewart, Lexington Books, Lexington, 1988, 225–245. o.
- ⁴³ Linda M. Scott: *Understanding jingles and needledrop: A rhetorical approach to music in advertising*. Journal of Consumer Research, Vol. 17, No. 2., 1990, 223–236. o.

Papp Vanda

Néhány gondolat az óriásplakátokról

Ramblings on Billboards

Összefoglalás

A tanulmány az egyik legrégebbi hirdetési forma, a plakát jellegzetességeit vizsgálja. Ez a barátságos médium nem hatol be az otthonunkba, mégis szinte lehetetlen kikerülni. A plakátokon kép és szöveg együtt hat, viszonyuk azonban nem mindig egyértelmű és könnyen értelmezhető, hiszen a szöveg alátámaszthatja, de módosíthatja is a kép jelentését. Ahhoz, hogy egy plakát kiemelkedjen a többi óriásplakát közül, képileg és nyelviileg is tartalmaznia kell olyan elemeket, amelyek miatt a befogadó érdekesnek találja őket a dekódolásra. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az a jó óriásplakát, amely kevés elemmel, letisztult formában közli a mondanivalót.

Summary

The author discusses one of the oldest forms of advertising: billboards. Although this “friendly” media does not intrude into our homes, it is almost impossible to avoid it. On billboards, image and text act interact, however, their relationship is not always clear and easy to understand, as the text either underpins or completely modifies the meaning conveyed by the image. In order to stand out from posters (sometimes three or four of them are placed on the same surface, next to each other), a billboard must contain imagery and linguistic tools the receiver finds worth decoding and interpreting. In general, one can say that a good billboard transmits the message in a clear form, using but a few visual and linguistic elements.

A KEZDETEKRŐL ÉS AZ ÓRIÁSPLAKÁTOK FŐBB JELLEMZŐIRŐL

Az óriásplakát az egyik legrégebbi hirdetési forma. Egyes kutatások szerint, eredete az ókori Egyiptomba nyúlik vissza, amikor az uralkodók az obeliszkre helyezett hirdetményekben tudatták a törvények és rendeletek változásait. A mai értelemben vett óriásplakát az USA-ban született az 1830-as években. Kezdetben a kereskedők a helyi vasútvonalak mellett plakátokon hirdették, mi kapható az üzletükben: lópokróc, rumára fájdalomcsillapító és egyéb hasznos árucikkek.¹ 1835-ben Jard Bell New York államban egy saját készítésű, körülbelül tíz négyzetméteres plakáton cirkuszi előadást hirdetett, ezt tekinthetjük az első modern értelemben vett óriásplakátnak.

Néhány évtizeddel később, 1867-ben már lehetőség volt óriásplakát bérlésére, és 1900-ra a rendszert egységesítették a Kelloggs és a Coca-Cola kérésére, hogy az egész országban egyformán hirdethessenek. A Ford T-modell tömeggyártása meggyorsította az óriásplakátok terjedésének folyamatát; ahogy az ország úthálózata egyre kiterjedtebbé vált, ezzel párhuzamosan ugrásszerűen megnövekedett az igény az óriásplakátok iránt is.²

Magyarországon a rendszerváltás után jelentek meg az első óriásplakátok,³ korábban a neonreklámok töltötték be hasonló szerepet az úgynevezett kültéri (out-of-home – OOH) reklámozásban, a kisebb plakátok, falragaszok mellett. Mára mindenhol jelen vannak, 2008 végére 44 ezerre becsülték⁴ az országban megtalálható legális plakátfelületek számát.

Az óriásplakát kültéri médium, közösségi színtereken hat, nem hatol be a magán-szféránkba, ezért barátságos médiumnak tekinthető.⁵ Az óriásplakátok szerves eleme a kép és a szöveg, viszonyuk azonban nem mindig egyértelmű. Az egyik nézőpont szerint a képek elsőrendűek a szavakkal szemben, másik felfogás szerint a képek (önmagukban) nem egyértelműek, a harmadik nézet az, hogy a képek és szavak egyenrangú viszonyban állnak.⁶ (Kétségtelen, hogy az emberi kommunikáció vizuális és auditív elemekkel kezdődött, az írás csak később szorította háttérbe a képet.) Az óriásplakátokon a kép mellett a legtöbb esetben szöveget is találunk, amely segít az egyértelműsítésben, a sok felmerülő értelmezési lehetőség közül az elvárt olvasat kiválasztásában; egyben a szövegek alátámaszthatják vagy módosíthatják is a kép jelentését.

A látott vagy hallott információt először elhelyezzük a memóriánkban, majd tároljuk, megőrizzük, végül, ha szükség van rá, előhívjuk. A rövid távú memória hét (± 2) egységet tárol az agyban mintegy 20 másodpercig, majd kiszorítják az újabb elemek. Ismétléssel átkerülhet a hosszú távú memóriába, ha érzelmet is kivált, könnyebben megjegyezzük. Ebben a folyamatban segítenek a képek, és erre építenek a szeretet-márkák reklámozása során is.

A KÉPI KOMMUNIKÁCIÓ: A KOMPOZÍCIÓ ÉS A SZÍNEK HATÁSA

Ezt a típusú reklámhordozót rendszerint az út mellett állítják fel, és gyorsan haladunk el mellette, így csak rövid idő áll rendelkezésre, hogy a reklám megragadja a figyelmünket. Ennek érdekében távolról is befogadhatónak és dekódolhatónak kell len-

nie. A mai információtúterhelt világban a befogadó a legkönnyebben feldolgozható üzenetet részesíti előnyben. Az emberi agy nem egyformán dolgozza fel a képeket és a szavakat, a kép gyorsabban felfogható és feldolgozható, ugyanakkor sokkal meggyőzőbb.⁷ A képek könnyebben találnak utat érzelmeinkhez, ráadásul bizonyos képzetek annyira belénk ivódtek már, hogy esetükben nem is gondolunk szavakra (mint például a piros vagy zöld közlekedési lámpa esetében).

A plakátokon megjelenő téma elhelyezése pontosan megtervezett: a készítő a harmadolási szabálynak megfelelően vagy az aranymetszés szabálya szerint komponálják meg a képeket. A harmadolási szabálynál függőlegesen és vízszintesen is három részre osztják a képet, és a központi témát a vonalak kereszteződésére helyezik. Az aranymetszés osztóvonalai közel esnek a harmadoló vonalakhoz, két részre osztanak egy szakaszt. Ekkor matematikailag a nagyobb rész úgy aránylik a kisebbhez, mint az egész a nagyobbhoz (nagyjából 5:8 arányban). Ez a felosztás az emberi szem számára kellemes, harmonikus. A megfigyelési irány az olvasás iránya: a bal felső saroknál kezdve haladunk jobbra és lefelé.

Nem szabad megelégednünk a színek szerepéről sem. Johannes Itten *A színek művészete* című könyvében bemutatja a színek kifejezési lehetőségeit, a színek és a formák expresszív, „érzéki-erkölcsi” értékeit. A leginkább fénnel töltött szín a sárga, szimbolikusan az értelem, a tudás fogalma társul hozzá. A vörös (vörösesnarancs) belső meleggel telve ragyog fel, a szenvedélyes testi szerelem izzik benne, az anyagi világ felől nézve mindig aktív szín, a kék pedig passzív. Míg a vörösnek a vérhez van köze, a kéknek az idegekhez, a vörös meleg, a kék hideg szín, a szellem színe.⁸ Ugyanakkor a színek különböző módon hatnak: van, aki vonzónak, dinamikusnak találja például a narancssárgát, mások feszültté válnak tőle, és ezért kerülik. A színek hatása nagyban függ attól is, milyen egyéb színnel társítjuk.

A színek és formák összhangjának is komoly jelentősége van. A négyzet a matéria, a súlyosság, a kemény elhatárolódás szimbóluma, a színek közül a vörös a megfelelője. Ha egyenes oldalvonalait és derékszögeit mozgásként rajzoljuk le, erős feszültséget érzünk. A háromszög hegyesszögei harcias, agresszív hatást keltenek. A gondolkodás szimbóluma, színe a világossárga. A kör az elengedettségre és a folyamatos mozgás érzését kelti, az önmagában egységesen mozgó szellem szimbóluma, színbeli megfelelője a kék.⁹ Plakátok esetében érdemes csínjában bánni a színekkel: a piros ugyan figyelemfelkeltő, ugyanakkor – mivel a veszély színe is – nem feltétlenül hatékony, míg a kék pozitív hatással van a márkafelismerésre.¹⁰

Csaponé Horváth Andrea a képi kommunikáció előnyeit a következőkben látja a reklámok esetében:¹¹

- A figyelmet először a kép ragadja meg, gyorsabban felfogható és feldolgozható az alapinformációja;
- A képi kommunikációnál a megértési folyamat automatikus;
- A kép elsősorban a tudattalanra hat;
- Különösen alkalmas a fogyasztók befolyásolására, elsődleges feladata a cselekvésre késztetés, nem pedig a tájékoztatás;
- A kép a termék pozitív tulajdonságait emeli ki;

- Lehetővé teszi a fogalomtársítást a termék és a márkaszimbólum között;
- A kép egyetemes, nyelvtől és kultúrától függetlenül érthető.

Ez utóbbi megállapítással, nevezetesen, hogy kultúrától függetlenül is érthetők a képek, a reklámokra vonatkoztatva nem értek egyet, sőt sok esetben igenis kultúrába ágyazottak.

VIZUÁLIS RETORIKA

Sonja Foss szerint¹² a térben orientált, nem lineáris, multidimenzionális és dinamikus dolgok kifejezése csak vizuális kommunikáció vagy egyéb, nem diszkurzív szimbólumok által lehetséges. Ugyanakkor az ilyen jelek alkotása és befogadása gyakorlatot és figyelmet igényel.

A retorikai alakzatok művészi eltérések, amelyek a közönség elvárásaitól függnének, és megfelelnek egy sablonnak, amely sablon viszont független a megjelenés pontos részleteitől.¹³ A beszédben ilyenek például a rím és a metafora, amelyek szintén a konkrét tartalomtól független sablonok, ezáltal stilisztikai eszköznek tekinthetők, és alkalmasak a reklámokban való felhasználásra. A retorikai alakzatoknak kettős hatását emeli ki McQuarrie és Mick: egyrészt kidolgozottságot sugallnak, másrészt tetszést keltenek. A kidolgozottsággal az információ a memóriában a már meglévő tudásba integrálódik, akár diszkurzív, akár vizuális módon. A művészi kidolgozottság pedig örömet okoz, a befogadónak élvezetet nyújt, különösen ha többretegűek. Az olvasók nem kedvelik a túlzottan egyszerű szövegeket, de a homályos értelmű vagy túlzottan bonyolult szövegek sem megfelelőek, hiszen a nehéz értelmezhetőségi folyamat során elvész az élvezeti értékük. A befogadónak esztétikai élményt nyújtó szövegek épp a kettő között helyezkednek el: megfajtásuk erőfeszítést igényel, de nem megerőltetett. A kezdeti kétértelműség stimuláló, a megfajtás pedig jóleső érzéssel tölti el az olvasót.

Ugyanezt a hatást elérhetjük a vizualitás síkján is, a vizuális retorika eszközeivel. A vizuális retorikát Bulmer és Oliver a következőképpen definiálja: „Olyan kommunikációs forma, amely képeket használ arra, hogy jelentést vagy érveket hozzon létre. Éppen ezért a vizuális retorika elemzése során azt vizsgáljuk, hogy a képek hogyan működnek önmagukban vagy más elemekkel együtt, hogy a célközönségre hassanak.”¹⁴

Már Arisztotelész is a látást említi elsőként az érzékelési módok leírásakor. Napjainkra ezt, mint Köksal kiemeli, a vizualitás helyettesíti, amelyben egyszerre van jelen a forma, az árnyalat, a szín, a telítettség, a mélység és a mozgás. Mindez pedig egyé olvad az emberi agyban a reklámok nézésekor, a befogadóban pedig kialakul a konnotatív jelentés. A befogadási folyamat során a reklámozott terméket helyettesíti egy kép vagy egy érzés az emberi agyban, így a terméknek tulajdonítjuk mindazokat az attribútumokat, melyek eredendően ezekhez a képekhez, érzésekhez kapcsolódnak. Ez az oka annak, hogy a reklámokban olyan gyakran találkozhatunk a vizuális retorika alakzataival. A befogadó által elvárt meggyőző, esetenként azonban manipulatív hatású reklámokat a retorikai és vizuális retorikai eszközök a legtöbbször együtt alkotják, ahol a vizuális eszközök a szöveg hatását erősítik fel. A reklámszakemberek

gyakran nyúlnak már ismert művészi alkotásokhoz is, hogy azok a saját kulturális, társadalmi és esztétikai értéküket átadva a reklámozott terméknek, elfedjék a valódi, az eladási szándékot.¹⁵

A KÉPI ÉS A VERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ EGYÜTTES HATÁSA

Ha egy gondolat érzelmi töltetű, az ember hajlamos könnyebben befogadni, állítja Jeffrey Robinson.¹⁶ Ennek kapcsán Michelle Chen vezetésével a University of Alberta kutatói 2012-ben és 2013-ban azt vizsgálták, hogy a pozitív, negatív és semleges szavak milyen hatást gyakorolnak a befogadóra. A vizsgálatban részt vevőknek egy szimulátor segítségével 20 óriásplakát mellett kellett „elhaladniuk”, amelyek pozitív (tengerpart, szerelem, vidámság, győzelem stb.), negatív (rák, stressz, gyomorfekély, gyilkos stb.) és semleges (motor, szobor, pázsit, ceruza stb.) töltetű szavakat tartalmaztak. Az eredmények azt mutatták, hogy a negatív, illetve pozitív érzelmi stimulus hatására a vezetők reakcióideje megváltozott, és másra fókuszáltak. A negatív szavak láttán a vezetők lelassultak, és kifutottak a sávjukból, a pozitív hangulatú szavakra pedig gyorsítani kezdtek. Azok, akiket pozitív ingerek értek, jobban teljesítettek, figyelmük fókusza kiszélesedett.¹⁷

A kép és szöveg közötti ellentmondás hatására a befogadó elbizonytalanodik, feszültséget érez.

Erre a feszültségre Robinson¹⁸ klasszikus példaként a belga festő, René Magritte képét, *Az álmok kulcsát* (*La clef des songes*) említi. A képen négy tárgy látható, alattuk feliratok: a lófej alá az *ajtó* szó került, az óra alá a *szél*, a kancsó alá a *madár*. Csupán a negyedik alatt szerepel a tárgynak megfelelő *útításk*a szó. A feliratot értők az első három kép láttán zavarba jönnek, és szinte azonnal a negyedik tárgyra összpontosítanak, ahol kép és szöveg összeillik, és nyugtatólag hat. Ezt felismerve a reklámszakemberek is inkább a megnyugtató képek irányába fordultak.

David Ogilvy reklámguru szerint egyetlen fénykép, egy jól megválasztott szlogen és alatta a megfelelő szöveg a biztos recept ahhoz, hogy a reklám megragadja a befogadót.¹⁹ A fénykép megérinti a szemlélőt, arra készíti, hogy elolvassa a szlogent is, és ez beindítja a képzeletét. Schirm Anita megállapította, hogy nyelvészeti szempontból az a jó reklámszöveg, ami „megfelel Leech (1983)²⁰ érdekesség elvének (Mondjunk olyat, ami váratlan, ezért érdekes!), vagyis ami találékonyan és sikeresen használja ki a nyelv kreativitását, s amelynek a többértelműségét és a jelentéseit a célközönség is meg tudja fejteni”.²¹ A jó reklámszlogen kihasználja a nyelv adta lehetőségeket, kreatív, meglepő és gyorsan megjegyezhető, mert elsődleges feladata, hogy felidézze a terméket. „[...] a meglepetés általában nyelvi jellegű – állítja Kálmán László –, mert az igazi, nemcsak nyelvi kifejezésbeli meglepetésnek negatív hatása lehetne.”²² A szerző hozzáteszi, hogy nemzetközi tapasztalatok szerint, a fogyasztók a humoros reklámokat kedvelik leginkább, amelyek egy megszokott szófordulat eltorzításával utalnak a reklámozott termékre. (Erre példa az angol „Guinness as usual” szlogen, amely a „Business as usual” szólás elferdítése – vagyis a dolgok mennek a maguk útján, de ezt a Guinness sörnek köszönheti a fogyasztó.) Kálmán erősen kritikus a magyar reklám-

szlogenekkel szemben, a második vonalba sorolja azokat, amelyek kicsavarnak ugyan egy szólást, de a kívánt hatást nem érik el. A humor nélküli, az alapformulát megsértő szlogeneket (pl. a határozatlan névelő indokolatlan használatán alapulókat) és a reklámozott terméket nem is említő reklámszövegeket eleve hibásnak ítéli.

Az óriásplakátoknál kép és szöveg együtt hat, a készítőik felhasználják a kép literalizáló funkcióját,²³ így az a kompozicionális jelentést hívja elő, nem pedig a frazeológiai egység átvitt jelentését. A relevanciaelmélet szerint biológiailag úgy vagyunk kódolva, hogy arra az információra figyeljünk, és azt dolgozzuk fel, amely potenciálisan releváns számunkra. A nem releváns információt ellenben folyamatosan szűrjük, elhárítjuk, nem dolgozzuk fel.²⁴ A figyelemfelkeltésben, az aktiválásban jelentős szerepet kapnak azok a retorikai eszközök, amelyeket hagyományosan a befolyásolás, a meggyőzés és a figyelemfelkeltés eszközeiként tartunk számon, és amelyek különleges stílushatásuk révén a megnyilatkozást feltűnőbbé és ezáltal hatásosabbá teszik.²⁵

Általában, mint arra Mulken és kutatótársai rámutatnak,²⁶ a reklámok célja, hogy rábeszéljék a potenciális vásárlót egy-egy termék megvásárlására. Ennek érdekében a reklámozók szójátékokat használnak, ezek megfejtése a befogadóban kellemes érzést, elégedettséget kelt, amely azután a termékhez kapcsolódó pozitív attitűdben manifesztálódik. Ezekkel a nyelvi játékokkal találkozhatunk fonológiai, grammatikai és szemantikai szinten egyaránt. Forgács Erzsébet osztályozását alapul véve, a fonológiai szinthez tartozik például a homofónia („Megvesnack”), a lexématorzítás („Ki mit tube?”), a paronomázia („Kék csibe a Maggitól, krémlevesekhez is bármikor”). Grammatikai szinten melléknévfokozással („Gut, besser, Gösser”), játékos szóképzéssel („Príma budiár”), kontaminációval, azaz rövidüléssel („Milkarácsony”) és chiazmussal („Borok királya, királyok bora”) találkozunk. A szemantikai szinthez tartozik az úgynevezett ekvivokáció (vagyis amikor a szóazonosságot használjuk ki) – ilyen a homonímia és a poliszmia (például: szükség szerint) –, de idesorolhatjuk a zeugmát, az asszociációs játékokat („Kirááááály!”), illetve a szóképeket („Unod a banánt?”).

„LÁJKALOM”, „PRÍMA BUDIÁR” ÉS „ETTŐL BECÉZEL” – AVAGY A JÓ ÉS ROSSZ FELIRATOK

A plakátokon olvasható szöveg feldolgozásánál felmerül a kérdés, hogy a befogadó az elsődleges, a nem szó szerinti vagy a szó szerinti jelentést részesíti-e előnyben, illetve milyen a kontextus szerepe, mennyiben befolyásolja az értelmezést. A már említett relevanciaelmélet képviselői és a pszicholingvisták, Sperber és Wilson azt vallják,²⁷ hogy figuratív szóhasználat során a jelentés kiválasztásánál a kontextus szerepe az elsődleges. A reklám feldolgozási folyamata során a befogadók közvetlenül a nem szó szerinti jelentést dekódolják, anélkül hogy a szó szerinti jelentéssel foglalkoznának, így csakis azok a kontextuális jelentések aktiválódnak, amelyek a megnyilatkozást relevánssá teszik. Kutatások bizonyítják, hogy idiomatikus megnyilatkozásokban a szó szerinti jelentést felülírja a nem szó szerinti jelentés.²⁸ Ugyanakkor az ismeretlen metaforákat először szó szerinti értelemben értelmezzük. Giora szerint²⁹ a szó szerinti,

nem szó szerinti és a konvencionális jelentés közül mindig a mentális lexikonban kódolt vezérlentés az elsődleges.³⁰

Ahhoz, hogy egy plakát kiemelkedjen a többi óriásplakát közül (hiszen gyakran egymás mellett találhatók), képileg és nyelviileg is tartalmaznia kell olyan elemet, amiért a befogadó érdemesnek találja a dekódolásra. Gyakran ez a plusz elmarad, nem találunk mást, csak a termék képét és egy rövid szöveget. Ezeket a befogadók jóformán észre sem veszik, vagy azonnal elfelejtik, mivel semmiféle mentális erőfeszítést nem követelnek.

Online fórumokon sok bírálatot kapott a Fressnapf macskaalomtálat reklámozó *Príma budiár* feliratú óriásplakátja. A szövegben játékos szóképzéssel találkozhatunk, az így keletkezett szó egyrészt a kedvező árú alomtálra utal, másrészt a lexémacsere felidézi a budoár szót – a macskavécé az állat budoárja. A humoros szójáték szemantikailag ambivalens miniatűr jelkombináció,³¹ ennek dekódolására, amely tudatos, rövid folyamat, az olvasó önként vállalkozik. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepet kapnak a nyelvi és nyelven kívüli asszociációk. A Lendvai által paronimikus neologizmusnak (hasonló hangalak/íraskép – eltérő jelentés) nevezett *príma budiár* jó példa arra, hogy a reklámszövegírók nem mindig tudják felmérni és prognosztizálni szövegeik hatását. Hasonló humoros szóképzést találunk a vállalat másik hirdetésében, ahol macskaalmot reklámoznak a *Lájkalom* szlogenrel. Az angol like szóból -l képzővel magyarrá vált szóban végrehajtott lexémacserével keletkezett szó tulajdonképpen ötletes sűrítés: lájkolom az almot.

A Kálmán László³² szerint a sereghajók közé tartozó humortalan szlogenek közé sorolhatjuk az „*Ettől beCézel*”-t, egy citromos üdítőital reklámját. A szövegnek több olvasata is lehet: utalhat egyrészt a ’becéz, kedveskedik’ jelentésű igére, de lehet kreatív szóképzés eredményeként születő új szó (sok C-vitamin kerül a szervezetedbe), végül felidézheti a kábítószer-használatra utaló betép szleng kifejezést is. Kép és szöveg között feszültség van: a képen látható egy citrom-pohár, és rajta a lemon 1000 felirat a C-vitaminos jelentést erősíti, ugyanakkor a szöveg erősebben idézi fel a „betép” jelentést.

DE AKKOR MILYEN A JÓ PLAKÁT?

Bár e tanulmánynak nem célja, hogy az óriásplakátok hatékonyságát vizsgálja, végezetül mégis ejtsünk néhány szót erről is, hiszen a hirdetőik szempontjából ez az elsődleges szempont, és nekünk, befogadóknak is fontos. A plakátok legnagyobb előnye, amint azt Rácz-Akácosi megállapítja, hogy látótávolságon belül nem kerülhető el az információátadás.³³ Hatékonyságukat ugyan csökkenti a nagy reklámzaj, ugyanakkor egyszerű a földrajzi célzás: ott ragasztjuk ki, ahová szánjuk. Másrészt viszont könnyen rongálódhatnak, megsemmisülhetnek: az időjárási elemek megtépázhatják, vagy másik plakátot ragaszthatnak rájuk.

Kiemelten fontos, hogy az üzenet gyorsan eljusson a befogadóhoz, amit a szöveg és kép aránya jelentősen meghatároz. Annál könnyebb dolga van a befogadónak, minél kevesebb a szöveges információ a plakáton. Minden egyes megjelenő szó 0,01

másodperccel növeli a felismeréshez szükséges időt, míg átlagosan 0,39 másodperc szükséges a hirdetett termék és 0,46 másodperc a márka felismeréséhez.³⁴ Láthattuk, hogy a szöveg képes kiemelni a mondanivalót, és megerősíti a vizuális üzenetet, ám a túl sok szöveg csökkenti a hatást. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az a jó óriásplakát, amely kevés elemmel, letisztult formában közli a mondanivalót, és a nem túl bonyolult szöveg dekódolása sikerélményt okoz a befogadónak a mentális erőfeszítésért.

JEGYZETEK

- ¹ *History of OOH*. <https://www.oaaa.org/OutofHomeAdvertising/HistoryofOOH.aspx>. (Letöltés: 2015. március 15.)
- ² *History of Billboard Advertising*. www.outdooradvertisingdc.com/services/billboard-advertising/history-billboard-advertising
- ³ Somló Zsolt: Az óriásplakátokról. In: Tallózás a média világában. Szerk.: Kádár Kata, Képzőművészeti Kiadó és Nyomda, 1999, 126–135. o.
- ⁴ Kovács Dániel: Óriásplakát – áldás vagy átok? 2009. február 4. <http://hg.hu/cikkek/design/5862-ori-asplakat-aldas-vagy-atok>. (Letöltés: 2015. március 15.)
- ⁵ Somló, i. m.
- ⁶ Vö. Nyíri Kristóf: *Kép és idő*. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest, 2011; Veszelszki Ágnes: *Új írásjelek digitális és kézzel írt szövegekben*. Anyanyelv-pedagógia, 2012/4. www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=418. (Letöltés: 2015. március 24.)
- ⁷ Jeffrey Robinson: *Manipulátorok*. Athenaeum 2000 Kiadó, 2001, 59. o.
- ⁸ Johannes Itten: *A színek művészete*. Corvina Kiadó, Budapest, 1978, 84–88. o.
- ⁹ Uo. 75–76. o.
- ¹⁰ *Tizedmásodperceken múlik az óriásplakát sikere*. 2006. május 15. www.mfor.hu/cikkek/vallalatok/Tizedmasodperceken_mulik_az_ori-asplakat_sikere.html. (Letöltés: 2016. április 12.)
- ¹¹ Csapóné Horváth Andrea: *Turisztikai reklámok főcímeinek nyelvészeti vizsgálata. Elemzés német nyelvű korpuszon*. PhD-értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2012, 34–35. o. http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/doktori_vedesek/CsaponeHorvathAndrea2012.pdf. (Letöltés: 2015. március 12.)
- ¹² Sonja K. Foss: *Theory of Visual Rhetoric*. 1976. www.sonjafoss.com/html/Foss41.pdf. (Letöltés: 2015. október 23.)
- ¹³ Edward F. McQuarrie – David Glen Mick: *Visual Rhetoric in Advertising: Text-Interpretive, Experimental and Reader-Response Analyses*. Journal of Consumer Research, Vol. 26, June 1999. <https://faculty.com.virginia.edu/dgm9t/Papers/McQuarrie%20and%20Mick%201999%20Visual%20Rhetoric.pdf>. (Letöltés: 2015. október 18.)
- ¹⁴ Sandy Bulmer – Margo Buchanan Oliver: *Visual Rhetoric and Global Advertising Imagery*. Journal of Marketing Communications, Vol. 12, 2006, 49–61. o.
- ¹⁵ Fatma Nazih Köksal: *The Role and Usage of Visual Rhetorics in Advertising*. Online Journal of Communication and Media Technologies, Special Issue, January 2013. www.ojcm.net/special/jan_2013/5.pdf. (Letöltés: 2015. október 18.)
- ¹⁶ Robinson, i. m.
- ¹⁷ Jamie Hanlon: *Are billboards driving us to distraction?* February 13, 2013. <http://uofa.ualberta.ca/news-and-events/newsarticles/2013/february/arebillboardsdrivingustodistractio>. (Letöltés: 2015. március 17.)
- ¹⁸ Robinson, i. m. 59. o.
- ¹⁹ Uo. 67. o.
- ²⁰ Geoffrey N. Leech: *Principles of Pragmatics*. Longman, London, 1983.
- ²¹ Schirm Anita: *Az óriásplakátok nyelve*. In: Ikonikus fordulat a kultúrában. Semiotica Agriensis 6., szerk. Balázs Géza, Varga Gyula, Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Budapest–Eger, 2009, 168–

184. o. http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Publikaciok_files/o%CC%81ria%CC%81splaka%CC%81tok%20nyelve.pdf. (Letöltés: 2015. március 15.)
- ²² Kálmán László – Nádasdy Ádám: *Hajnali hárompercesek a nyelvről*. 2007. <http://budling.nytud.hu/~kalman/arch/hajnali.pdf>. (Letöltés: 2015. március 16.)
- ²³ Forgács Erzsébet: *Nyelvi játékok a reklámban*. In: A reklámról – ma – Magyarországon. Szerk.: Salánki Ágnes, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 81–110. o.; Schirm, i. m.
- ²⁴ Francisco J. Díaz-Pérez: *The use of wordplay in advertisements published in men's magazines. A comparative study in the UK and Spain*. Estudio Ingleses de la Universidad Complutense, Vol. 20, 2012, 11–36. o. http://dx.doi.org/10.5209/rev_EIUC.2012.v20.39993. (Letöltés: 2015. március 22.)
- ²⁵ Pethő József: *Szintaktikai és szemantikai szerkezetek a reklámszlogenekben*. In: Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban. Szerk.: Keszler Borbála, Tátrai Szilárd, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009, 220. o.
- ²⁶ Margot van Mulken – Renske van Enschoot-van Dijk – Hans Hoeken: *Puns, relevance and appreciation in advertisements*. Journal of Pragmatics, Vol. 37, 2007.
- ²⁷ Vö. Rachel Giora: *On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language*. Journal of Pragmatics, Vol. 31, No. 7., 1999, 919–929. o.
- ²⁸ Vö. Giora, i. m.; Nemesi Attila László: *Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés*. Világosság, 2006/8–9–10., 31–43. o.; Schirm, i. m.
- ²⁹ Giora, i. m.
- ³⁰ Vö. Nemesi, i. m.
- ³¹ Lendvai Endre: *Az ezredvég reklámhumora*. In: A reklámról – ma – Magyarországon. Szerk.: Salánki Ágnes, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2001, 49. o.
- ³² Kálmán – Nádasdy, i. m.
- ³³ Rácz-Akácosi Attila: *A plakáthirdetés előnyei és hátrányai*. 2014. július 3. <http://quartz.hu/blog/trade-marketing/plakat-hirdetes-elonyei-es-hatranyai/>. (Letöltés: 2016. április 19.)
- ³⁴ Tizedmásodperceken múlik..., i. m.

Uzzoli Annamária – Egedy Tamás

A gazdasági válság hatása az egészségegyenlőtlenségek területi különbségeire Magyarországon

Effects of Economic Crisis on Regional Differences of Health Inequalities in Hungary

Összefoglalás

A válságjelenségeknek, mint például a munkanélküliség növekedése, a jövedelem csökkenése vagy a fogyasztás visszaesése, közvetlenül és áttételesen is szerepük van az egészséggel kapcsolatos folyamatokban. A gazdasági válság egészségre gyakorolt hatásai viszont nemcsak a munkaerőpiaci pozíciótól és a jövedelemszinttől függnek, hanem a meglévő társadalmi és egészségegyenlőtlenségek mértékétől és azok területi megjelenési formáitól is. Felméréseink és a statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a településhierarchia magasabb szintjein elhelyezkedő településeken kedvezőbbek a munkalehetőségek, és magasabb a várható élettartam. Ily módon a városok összességében kedvezőbb életlehetőségeket kínálnak a lakóik számára, és ez kedvezően hat a városlakók egészségi és egészségügyi helyzetére. Kutatási eredményeink segítségével a tanulmányban felvázoljuk a hazai egészségegyenlőtlenségek területi különbségeit, különös tekintettel a városok lehetséges szerepére az egészségegyenlőtlenségek mérséklésében.

DR. UZZOLI ANNAMÁRIA tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete (uzzoli@rkk.hu), DR. EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs, MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet (ege6727@mail.iif.hu).

Summary

Crisis and its consequences (e.g. unemployment, decreasing income and consumption) can directly and indirectly affect health and health inequalities. This study describes the connection between unemployment and average life expectancy at birth during the crisis period using regional data analysis and questionnaire technique as methods of data collection. The interpretation of social factors defining health inequalities presumes that during a crisis, not only does the labour market position and the level of income count from a health point of view, but also the level and growth of already existing social and health inequalities. The aim of this study is to interpret the spatial dimension of health inequalities within Hungary, from the national level through the county level to the level of micro-regions and settlements with special emphasis on cities.

BEVEZETÉS

Az egészség társadalmi-gazdasági meghatározói, valamint az egészségügyenlétlenségek befolyásoló tényezői determinálják, hogy a gazdasági válságok hatással vannak a népesség egészségi állapotára. Az ok-okozati összefüggések bonyolultak, bár a hátrányos folyamatok szerepe egyértelmű az egyének munkaerőpiaci pozíciója és a háztartások fogyasztási szokásai megváltozásában, átalakulásában.

Magyarország az európai viszonylatban kedvezőtlenebb népegészségügyi helyzet és rosszabb egészségi állapot hívta fel a figyelmet arra, hogy a gazdasági válság és hosszú távú társadalmi-gazdasági következményei egyrészt egészségrecessziót eredményezhetnek, másrészt az egészségügyenlétlenségek fokozódásával járhatnak, harmadrészt pedig az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségeit ronthatják.

Az egészségügyenlétlenségek nemcsak vertikálisan, hanem horizontálisan is jelentkeznek, tehát a tér relevanciája egyértelmű az egészségfolyamatok vizsgálatában. Az egészségügyenlétlenségeket meghatározó és befolyásoló tényezők (pl. munkaerőpiaci helyzet, munkanélküliség) jelentős területi differenciáltságot mutatnak mind globális (pl. térségek), mind regionális (pl. régiók, országok), mind lokális (pl. települési) szinten. Ebből a szempontból jellemző különbségek fedezhetők fel a városi és vidéki (rurális) területek, másrészt a településhierarchia eltérő szintjein álló települések (szórványtelepülések, falvak, városok), illetve a nagyvárosok különböző városrészei között.

Mind a tudomány, mind a szakpolitika, de még a köztudat számára is evidencia, hogy a kedvezőbb társadalmi-gazdasági körülmények jótékonyan hatnak az egészségre: egész egyszerűen azért, mert jobb az a feltételrendszer, amely között az ember élhet, dolgozhat, tanulhat, családot alapíthat, gyerekeket nevelhet, megöregedhet, kiteljesítheti magát, megvalósíthatja elképzeléseit, jól érezheti magát, egyáltalán „teljesebb” és „tartalmasabb” életet élhet. Az elmúlt két-három évtizedben a globális és az európai gazdaság átalakulása során egyre inkább előtérbe kerültek az egészséggel

összefüggő életminőség kérdései, többek között a társadalmi igazságosság kérdése is. Tanulmányunk aktualitását az adja, hogy a társadalmi igazságtalanságok markáns csoportját éppen az egészségegyenlőtlenségek képezik.

A KUTATÁS FŐ KÉRDÉSEI ÉS MÓDSZERTANA

A tanulmány során lényegesebb vizsgálati eredményeinket és tapasztalatainkat mutatjuk be, amellyel egyúttal szintetizáljuk a témában szerzett eddigi ismereteinket. A fontosabb megállapításainkkal lényegében pedig a szakpolitikai döntéshozatal számára is felhasználható üzeneteket fogalmaztunk meg. Kutatásunkban elsődleges cél volt az egészségi állapot és a válság kapcsolatrendszerének feltárása az egészségegyenlőtlenség alakulásán és területi mintázatán keresztül, így nem térünk ki a válság egészségügyi rendszerre kifejtett befolyásoló szerepére. A kutatás fő célkitűzésének megfelelően vizsgálati kérdéseink a következők voltak:

- Hatással van-e az egészségegyenlőtlenségek hazai alakulására a gazdasági válság, és ha igen, akkor hogyan, milyen mértékben?

- Mennyire meghatározó tényező, magyarázóerő a munkaerőpiaci pozíció az egészségegyenlőtlenségek változásában? Mindezeknek milyen területi következményei vannak?

- Hogyan értelmezhető a városok, a városi térségek szerepe az egészségegyenlőtlenségek területi mintázatában a válság idején?

Hipotézisünk, hogy a gazdasági válság az egészségegyenlőtlenségek fokozódását elsősorban a területi különbségek növekedésén keresztül eredményezi. Ugyanakkor a városok, a várostérségek – a termelés visszaesése, a beruházások elmaradása, a munkanélküliség emelkedése ellenére – az egészségi állapot tekintetében a válság idején is megőrizték kedvező helyzetüket a falvakkal és szóróványtelepülésekkel szemben. Vagyis az egészségegyenlőtlenségek területi alakulása nagymértékben összefügg a településhierarchia szerinti települési egyenlőtlenségekkel.

A vizsgálatok során egyaránt alkalmaztunk kvantitatív és kvalitatív vizsgálati technikákat. A szakirodalmi feldolgozás, a tartalom- és diskurzuselemzés során alapvetően az egészségegyenlőtlenségek értelmezését tettük meg, valamint a települések szerepét vizsgáltuk az egészségegyenlőtlenségek alakulásában a fontosabb kutatási előzmények összegzésén keresztül.

Összehasonlító statisztikai elemzéseinkben és területi szemléletű vizsgálatainkban egyrészt a munkanélküliség és a várható élettartam összefüggéseire, másrészt mindezek térbeli vetületeire fókuszáltunk. Az egészségegyenlőtlenségek területi vizsgálatát a centrum–periféria dichotómia kérdéskörének figyelembevételével, kistérségi szinten¹ végeztük el, az alábbi feladatok operacionalizálásával:

- a válság miatt az egészségfolyamatokban leszakadó területek lehatárolása;
- az egészségegyenlőtlenségek térszerkezetének vizsgálata a város–vidék megosztottság szempontjából;
- a településhierarchia szerepének értelmezése az egészségegyenlőtlenségek térbeli mintázatában.

A kvantitatív analízis eredményeit később kiegészítettük kvalitatív vizsgálati módszerekkel (pl. félig strukturált interjúk, kérdőíves felmérés), így azok tapasztalatai hozzájárulnak a komplex, soktényezős folyamatok értelmezéséhez, valamint a statisztikai eredmények finomhangolású, részben kritikai értékeléséhez. A válság egészségi állapotra gyakorolt hatásának szakértői véleményezésére 12 mélyinterjút készítettünk népegészségügyi szakemberekkel 2013. január és március között. A beszélgetések a válság és az egészség kapcsolatrendszerének feltárására irányultak, egyrészt különböző diszciplínák eltérő aspektusán keresztül, másrészt a gyakorlatorientált szakértők empirikus tapasztalatai segítségével.

A gazdasági válság városlakókra gyakorolt hatásainak felderítésére pilotkutatást végeztünk a magyar városokban arról, hogyan látják a városban élők a válságot, s annak milyen közvetett vagy közvetlen hatásai voltak városukra, illetve mindennapi életükre. A tapasztalatok kiegészítésére 2010 nyarán háztartási kérdőíves felmérésre került sor Budapesten, Szegeden és Győrben. A 39, többnyire zárt végű kérdést tartalmazó kérdőíveket kérdezőbiztosok segítségével töltötték ki a megkérdezettek a három nagyvárosban. A háztartási kérdőívezést emellett utcai megállításos módszerrel egészítettük ki, amelynek kérdőíve 10 rövid kérdést tartalmazott (a két felmérés esetében $n=193$). A háztartási kérdőívet digitalizált formában az interneten is közzétettük, és a felmérést 2011. szeptember és november között internetes kérdőívezéssel bővítettük ($n=352$). Az értékelésbe csak a városlakók véleménye került be, így a pilotfelmérés jó betekintést nyújtott a válság szubjektív megítélésébe. A három mintaváros esetében 14 félig strukturált mélyinterjú is készült gyakorlati szakemberekkel (pl. városfejlesztés, ingatlangazdálkodás) és helyi szakpolitikussal (pl. polgármester, alpolgármester).

AZ EGÉSZSÉGEGYENLŐTLENSÉGEK ÉRTELMEZÉSE

Az eltérő földrajzi régiókban és a településhierarchia különböző szintjein élő népesség, illetve a különböző társadalmi csoportokhoz tartozók egészségi állapotában jelentős eltérések lehetnek, amelyeket biológiai, életmódbeli, környezeti, társadalmi-gazdasági, szociokulturális és egyéni tényezők határoznak meg.²

Az egészségeltérések (health inequalities) egy része a társadalmi és gazdasági viszonyoktól független (pl. genetikai adottságok, idős kori betegségek), azonban nagyobb részük a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek függvénye, következménye.³ Ez utóbbiakat a szakirodalom és a szakpolitika is egyaránt egészség egyenlőtlenségeknek (health inequities) nevezi. Az egészségeltérések ún. egészség egyenlőtlenség része hatáskör szerinti eszközökkel és eredményes beavatkozással csökkenthető, a népesség egészségének javítása érdekében pedig csökkentendő is.

A nyolcvanas években a Black Report,⁴ részben a Whitehall-tanulmányok nyomán⁵ alakult ki az egészség egyenlőtlenség fogalomköre, amely határozottan a társadalmi lejtő koncepciója mentén értelmezi azt a nagyon egyértelmű összefüggést, hogy minél hátrányosabb a társadalmi helyzet, annál rosszabb az egészségi állapot.⁶ Sőt, az egészség társadalmi meghatározottsága egyfajta intézményesült formát is öltött mára, hisz 2005-ben az ENSZ létrehozta az Egység Társadalmi Meghatározói Bizottságot

(ETMB), azzal a feladattal, hogy összegezze az egészségyenlőtlenségeket meghatározó társadalmi, gazdasági tényezőkre vonatkozó tudományos bizonyítékokat, és tegyen javaslatot egy átfogó globális stratégiára az egyenlőtlenségek csökkentésére. A bizottság 2008 augusztusában tette közzé jelentését (*Számoljuk fel egy generáción belül az egészségszakadékokat!*), amelynek középpontjában az egészségre ható legfontosabb társadalmi tényezők álltak. A bizottság munkája során megfogalmazta, hogy az egészséggel összefüggő esélyegyenlőség megteremtése az egészség társadalmi-gazdasági meghatározóin keresztül valósítható meg.⁷

Az egészségyenlőtlenségek az egyének és társadalmi csoportok eltérő társadalmi-gazdasági helyzetére vezethetők vissza, ezért azok igazságtalannak, méltánytalanoknak tekinthetők.⁸ Egy ország egészségügyi ellátórendszere akkor működik hatékonyan és eredményesen, ha mind az egészségeltérésekben, mind az egészségyenlőtlenségekben mérséklődés tapasztalható: vagyis javul a teljes népesség egészségi állapota, csökken a társadalmi csoportok egészségében tapasztalható különbség, a helyi lakosság életkilátásait tekintve enyhül bizonyos területek (perifériák, félperifériák) lemaradása az országos átlagokhoz képest.

Az egészségyenlőtlenségek alakulását számos egyidejűleg ható tényező bonyolult összefüggésrendszere határozza meg. A meghatározó tényezők és a befolyásoló tényezők a következő csoportokba sorolhatók: lakóhely, faji és etnikai hovatartozás, foglalkozás és munkaerőpiaci pozíció, nemek szerinti megoszlás, vallás, iskolázottság, társadalmi-gazdasági helyzet, társadalmi tőke és erőforrás.⁹

A válsághelyzetek egyaránt veszélyeztetik a lakosság fizikai és lelki állapotát, valamint az egészségügyi rendszer és a szociális ellátóhálózat működését. Éppen ezért az egészségyenlőtlenségek társadalmi meghatározóinak értelmezése felveti, hogy a válságok idején a valós és a vélt egészség szempontjából nemcsak a munkaerőpiaci pozíció és a jövedelemszint számít, hanem a meglévő társadalmi és egészségyenlőtlenségek mértéke, növekedése is. A kedvezőtlen munkaerőpiaci pozíció is rendkívül hátrányosan befolyásolja az esélyegyenlőtlenségeket, a munkanélküliség az egészséget leginkább veszélyeztető tényező. A munkanélküliség valóban beteggé tesz, hiszen negatív hatást gyakorol az egyén identitására, érzelmi világára, önértékelésére. A ki-látástalanság a depressziós tünetek, valamint az öngyilkosság kockázatát növeli.¹⁰

A VÁROSOK SZEREPE AZ EGÉSZSÉGEYENLŐTLENSÉGEK ALAKULÁSÁBAN

A városi és vidéki (rurális) területek egészségi állapotában tapasztalható különbségek kutatása az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején előtérbe került.¹¹ Már Fearn¹² és Eyles¹³ is felhívta a figyelmet arra, hogy bár a vidéki területek az egészséges életmód terén előnyöket élveznek a városi területekkel szemben („az egészséges vidék”), mégsem tekinthetők egységesnek. Az 1990-es évek elején megszorodtak a városi és vidéki területek mortalitásában és morbiditásában tapasztalható különbségek feltárására irányuló kutatások.¹⁴ Számos tanulmány támasztotta alá a vidéki területek lakosságának kedvezőbb egészségi állapotát, a városi területekhez viszonyított alacsony-

nyabb mortalitását¹⁵ és az ezek mögött meghúzódó földrajzi, társadalmi, gazdasági, életmódbeli és demográfiai okokat.¹⁶ Schneider és Greenberg¹⁷ kimutatták a vidéki szegénység és a magasabb halandósági ráta közötti összefüggést, de egyúttal felhívták a figyelmet arra, hogy a vidéki területek nagyon heterogének, így az egészségmutatók is jelentős eltéréseket mutathatnak közöttük. Nyilvánvalóvá vált, hogy az elemzések során figyelembe kell venni a társadalmi-gazdasági mutatókat és a társadalmi-gazdasági környezet feltételrendszerét. A mortalitási ráta földrajzi változása szorosan összefügg a népesség társadalmi-gazdasági helyzetével és a depriváció területi trendjeivel, és nemcsak a város–vidék kontextusban tapasztalhatunk eltéréseket, hanem az egyes rurális területek között is jelentős különbségeket mérhetünk.¹⁸ Bentham,¹⁹ majd később Phillimore és Reading²⁰ is kimutatták, hogy a vidéki területeken mért halálozási ráta nagyban függ a vidéki és városi területek egymáshoz viszonyított távolságától, valamint az egészség és a ruralitás mérőszámai nagymértékben összefüggnek a vidéki területek jellemzőivel. A depriváció mértékét figyelembe véve lehetséges, hogy a deprivált városi területek kedvezőbb egészségmutatókkal rendelkeznek, mint a deprivált rurális területek,²¹ illetve a depriváció mértékének növekedésével a vidéki területekre érvényes előnyök fokozatosan eltűnnek.²² Az elmúlt két évtizedben egyre több kutatási eredmény utal arra, hogy a vidéki és városi területek népessége egészségi állapota közötti különbségek csökkennek, a korábban egyértelmű egészséggoló a vidéki területek javára záródik.²³ A gazdasági válság ezt a folyamatot felgyorsította, illetve több helyen át is fordíthatta a városi területek javára. A depriváció mellett a vidéki és városi területeken tapasztalható szegregáció is hozzájárul az egészségi állapot romlásához. A kistérségek és falusi társadalmak szegregációja, de különösen a jövedelmi szint eltéréseiből fakadó egyenlőtlenségek növekedésén keresztül az egészségi állapot romlásához vezet.

Az egészségegyenlőtlenségek térbeli megjelenése és a városok versenyképessége között összefüggés van, hiszen egy gazdaság – legyen az akár a nemzetgazdaság, akár egy város gazdasága – akkor versenyképes, ha az ott nagy arányban foglalkoztatott és magas jövedelemmel rendelkező munkaerő termelékeny, illetve számára a gazdaság jó életszínvonalat és életminőséget biztosít.²⁴ Nem véletlen, hogy az egészségügy és a munkaerőpiaci hatékonyság a Globális Versenyképességi Index alappillérei között is szerepel.²⁵ A városok helyzetének bevonása a vizsgálatokba azért is érdekes lehet, mert ha egy város többek között az egészségegyenlőtlenségekből kifolyólag alulmarad a versenyben, annak komoly társadalmi és gazdasági következményei lehetnek.

A VÁLSÁG HATÁSA A MUNKANÉLKÜLISÉGRE ÉS AZ ÉLETKILÁTÁSOKRA MAGYARORSZÁGON

Az 1990-es évek elején a magyar munkaerőpiacot a foglalkoztatási helyzet rohamos romlása és a munkanélküliség gyors emelkedése jellemezte. A munkanélküliségi ráta 1993-ban érte el a csúcspontját Magyarországon (12,1%), amikor egyúttal a legmagasabb volt a halálozási arány (14,6 ‰, közel 150 000 fős összhálálozás) és legrövidebb a várható élettartam (teljes népesség: 69,0 év; férfiak: 64,5 év; nők: 73,8 év).

Többek között ezért tekinthetjük a magyarországi rendszerváltozás tipikus átmeneti évének 1993-at.

Az 1990-es évek közepén aztán javulás indult a mutatókban, aminek következtében 2001-ig szinte folyamatos volt a munkanélküliség csökkenése. Ekkor érte el a mutató a legkedvezőbb értékét (5,7%), azóta mérsékelten, de folyamatosan növekedett. 2008 és 2009 között a munkanélküliek száma több mint 91 ezer fővel nőtt, arányuk 2009-ben 10% fölé emelkedett. A válság hatására 2008-hoz képest 2010-re a magyar munkanélküliségben 3 százalékpontos növekedés következett be.

A nemzetközi összehasonlítások arról tanúskodnak, hogy Magyarország azon országok közé tartozik, ahol a krízis a munkanélküliség közepes mértékű emelkedésével járt együtt. Tanulmányában Köllő ugyanakkor rámutatott arra is, hogy bár a GDP-visszaesés mértékéhez képest a foglalkoztatás csak kisebb mértékben csökkent, a megszűnt munkahelyek alapján Magyarország a régió legnagyobb vesztesei közé sorolható.²⁶

A munkanélküliség regionális változásairól megállapíthatjuk, hogy mind volumenükben, mind alakulásukban jól elválnak egymástól a gazdaságilag prosperáló régiók (pl. Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl) és a jelentős strukturális és társadalmi problémákkal küzdő régiók (pl. Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl) munkanélküliségének alakulásában.

Az 1990-es évek első feléhez képest a munkanélküliség kiváltó okai is alapvetően megváltoztak az elmúlt évek válságának időszakában. A rendszerváltozás hatására főként a mezőgazdaság és az ipar foglalkoztatási lehetőségei szűkültek be, de az 1990-es évek végétől növekedni kezdett a felsőfokú végzettségű, pályakezdő diplomás munkanélküliek részaránya. A rendszerváltozás társadalmi hatásainak nagy vesztesei a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező munkanélküliek voltak. A jelenlegi válság jelentős mértékben érintette a magasán kvalifikált munkaerőt, a tercier szektor foglalkoztatottjait. Vagyis, a munkanélküliek között megjelentek a magasabb iskolai végzettséggel, így kedvezőbb egészségmutatókkal, jobb életkilátásokkal bíró társadalmi csoportok is. A legalacsonyabb végzettségűek esetében pedig számolni kell azzal, hogy sokan közülük teljesen kiszorulnak az ellátórendszerből, így nincsenek pontos információink róluk. Emiatt, az optimistább prognózisok szerint, a válság hatásaként a születéskor várható átlagos élettartam növekedési üteme stagnálni fog Magyarországon, de nem kezd el csökkenni. Ez viszont azért okozhat problémákat a jövőben, mert a magyar életkilátások átlagosan 6-7 évvel maradnak el a nyugat-európai átlagoktól.

Az életkilátások lassú, mérsékelt, fokozatos emelkedése 1996-ban kezdődött, és még ma is tart: 1996-tól 70 év, 2000-től 71 év, 2002-től 72 év, 2006-tól 73 év, 2009-től 74 év fölé emelkedett értéke, vagyis 1993 és 2010 között 5,3 évvel javultak az életkilátások. A 2. világháborút követő 15 évben a születéskor várható átlagos élettartam Magyarországon látványosan növekedett, majd mintegy 30 éven keresztül – ami alatt az Európai Unió területén töretlen volt az emelkedés – alig változott. Nemek szerinti bontásban is hasonló kedvező tendencia volt tapasztalható: a férfiak életesélyei 6 évvel, a nőké 4,2 évvel javultak. Igaz, a férfiak születéskor várható átlagos élettartama

csak 2009-ben érte el a 70 évet, miközben a nők életkilátásai már 2001-ben jobbak voltak 76 évnél is. A két nem életesélybeli különbsége 1993 és 1995 között volt a legmagasabb (9,3–9,4 év), majd az elmúlt 14–15 évben fokozatosan csökkent az eltérés, 2013-ban 7,1 év volt. A nyers halálozási arányszám lassú javulása 1995 után indult meg, de a mutató 1999-ben ismét elérte a 14‰-es értéket, bár azóta 13,0 és 13,5‰ közötti értékekkel állandósulni látszik.

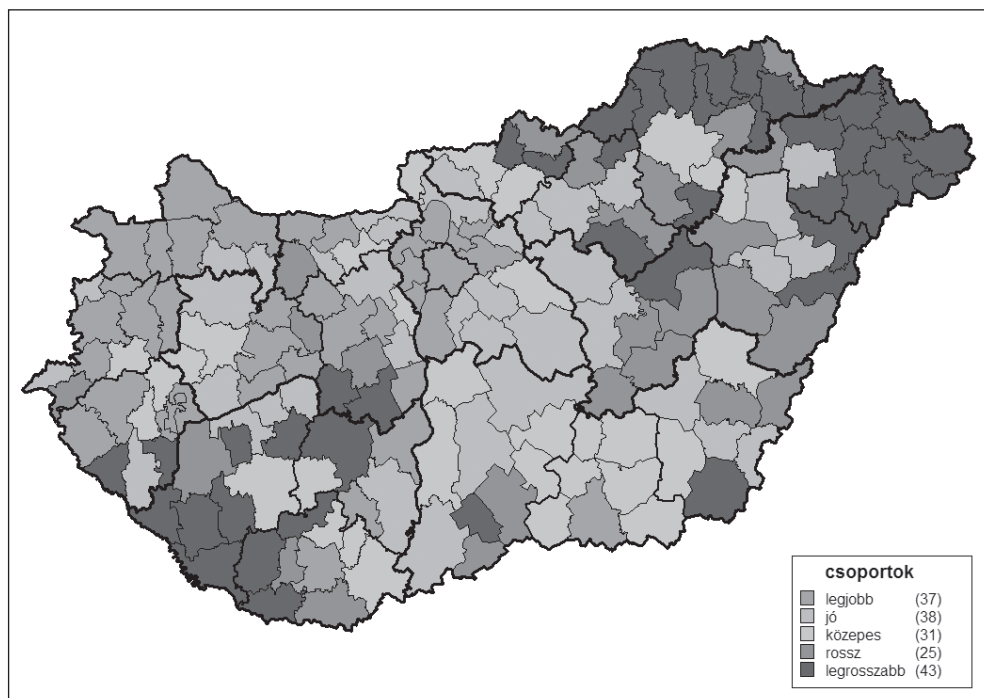
A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS AZ ÉLETKILÁTÁSOK KAPCSOLATÁNAK TÉRBELI VISZONYAI

A munkanélküliség és az életkilátások között szoros kapcsolat áll fenn, ami a férfiak esetében erősebb összefüggést mutat. Ha a munkanélküliség által leginkább veszélyeztetett középkorú népességet tekintjük, még inkább nyilvánvalók az életesély-mutatók és a gazdasági mutatók közötti összefüggések. Magyarországon a munkanélküliek 60%-a férfi, különösen a középkorú férfiak esetében számolhatunk az életesélyek romlásával.

A munkanélküliség és a várható élettartam alapján hasonló területi mintázat rajzolódik ki. Az életesélyek és a munkanélküliség kapcsolatának térbelisége alapján a legjobb helyzetű kistérségek a budapesti agglomerációban, valamint a Közép- és Nyugat-Dunántúl régióban, míg a legrosszabb helyzetűek Észak-Magyarország régióban (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén megye), az Észak-Alföld régióban (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) és a Dél-Dunántúl régióban találhatók (*1. ábra*). A válság területi következményei tehát leginkább a tradicionálisan gazdaságilag depressziós területeket érintették.

A nyugat–kelet relevancia értelmezhető a munkanélküliség és az életesélyek kapcsolatrendszerének területiségében. Azonban hangsúlyozni kell, hogy az összességében kedvező helyzetű Nyugat-Magyarországon is vannak az országos átlagokhoz képest 1990 óta folyamatosan leszakadó területek, míg Kelet-Magyarországon sem teljes egészében kedvezőtlen a helyzet. Ez utóbbi esetében vannak olyan területek, amelyek jelentős javuláson mentek keresztül az 1990-es évek óta, és most az átlagokhoz képest jobb mutatókkal rendelkeznek. A nyugat–keleti megosztottság mellett a centrum–periféria kapcsolatoknak is van befolyásoló szerepe a területiség alakulásában. Határozottan elkülönülnek egymástól a jó és rossz gazdasági helyzetű területek, bár éles, tengelyszerű választóvonalat nem fedezhetünk fel közöttük. Megfigyelhető, hogy a nagyjából kedvezőtlen helyzetű területeken inkább a megyeszékhelyekhez, városokhoz köthető a javuló tendencia. Magyarországon a Dunától keletre fekvő régiókban az előnyösebb helyzetű kistérségek a nagyvárosokhoz (pl. Kecskemét, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza) kapcsolódnak. A legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségek a keleti és északkeleti országhatár mentén koncentrálódnak. A munkanélküliség területi mintázatában a 2008/2009-es válság hatására megfigyelhető, hogy a legmagasabb munkanélküliséget a keleti és a délnyugati területeken regisztrálták. Az ország keleti felében az átlaghoz viszonyítva Szeged, Eger, Kecskemét kistérségében volt jobb a munkanélküliség alakulása.²⁷

1. ábra: A kistérségek helyzete a születéskor várható átlagos élettartam és a munkanélküliségi arány kapcsolata alapján 2010-ben

Forrás: Szilágyi Dániel – Uzzoli Annamária: Az egészségügyenlőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. *Területi Statisztika*, 2013/2.

Mindkét vizsgált mutató alakulásában és kapcsolatrendszerében értelmezhető az az országos tendencia, hogy a megyeszékhelyek és a nagyobb városok, valamint az azokkal szomszédos kistérségek kedvezőbb életesselylel azonosítható területi egységként jelennek meg. A válság területi hatásai tehát két módon érvényesülnek az életkilátásokban. Egyrészt a javuló tendenciával jellemezhető vagy eleve jó helyzetű kistérségekben nem rosszabbodnak az életkilátások, még a romló makrogazdasági feltételek között sem. Másrészt a romló vagy eleve rossz helyzetű kistérségekben a válság hatására lelassul a születéskor várható átlagos élettartam egyébként is mérsékelt javulása.²⁸

Az életésélyek és a munkanélküliség kapcsolatának térbelisége alapján kisebb mértékben figyelhető meg a kistérségek pozícióvesztése és/vagy pozíciónyerése mind a munkanélküliség, mind a várható élettartam esetében válság idején. A legjobb helyzetű kistérségek vagy a főváros körüli agglomerációban, vagy a nyugati országrészben, míg a legrosszabb helyzetűek az északkeleti és/vagy délnyugati területeken találhatók.

Az országban nem mindenhol igaz, hogy a magasabb munkanélküliség alacsonyabb várható élettartammal párosul. Legrosszabb a helyzet Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol a válság előtt is magas volt a munkanél-

küliség. A munkanélküliség tovább növekedett 2009-ben, ráadásul ezekben a megyében volt országosan a legalacsonyabb az életesélybeli javulás 1996 után. Budapest kimagasló fejlettsége miatt nagy valószínűséggel a munkanélküliségi arány kevésbé döntő a várható átlagos élettartam alakulásában. Az ország nyugati és középső részén a kedvezőbb társadalmi-gazdasági környezet maga után vonja a jobb életesélyeket. Ez alól kivétel Komárom-Esztergom és Pest megye. Észak-Magyarországon az országos átlagot meghaladó munkanélküliség a legrosszabb életkilátásokkal párosul.

A munkanélküliségi arány és a születéskor várható átlagos élettartam kistérségi különbségei jellegzetes területi mintázatra hívják fel a figyelmet. Mind a rendszerváltozás okozta válság az 1990-es évek elején, mind pedig a 2008/2009-es gazdasági válság felerősítette azokat a területi folyamatokat, amelyek egyrészt a társadalmi-gazdasági helyzetből, másrészt az egészségügyenlétlenségek területi alakulásából következnek. 1990 után az életkilátások mindenhol rosszabbodtak az országban, de ez a rosszabbodás kisebb mértékű volt a fejlettebb területeken. Azonban azokon a területeken, ahol már a rendszerváltozás előtt hátrányosabb volt a társadalmi-gazdasági környezet, ott az átmenet után drámai volt az életesélyek romlása.

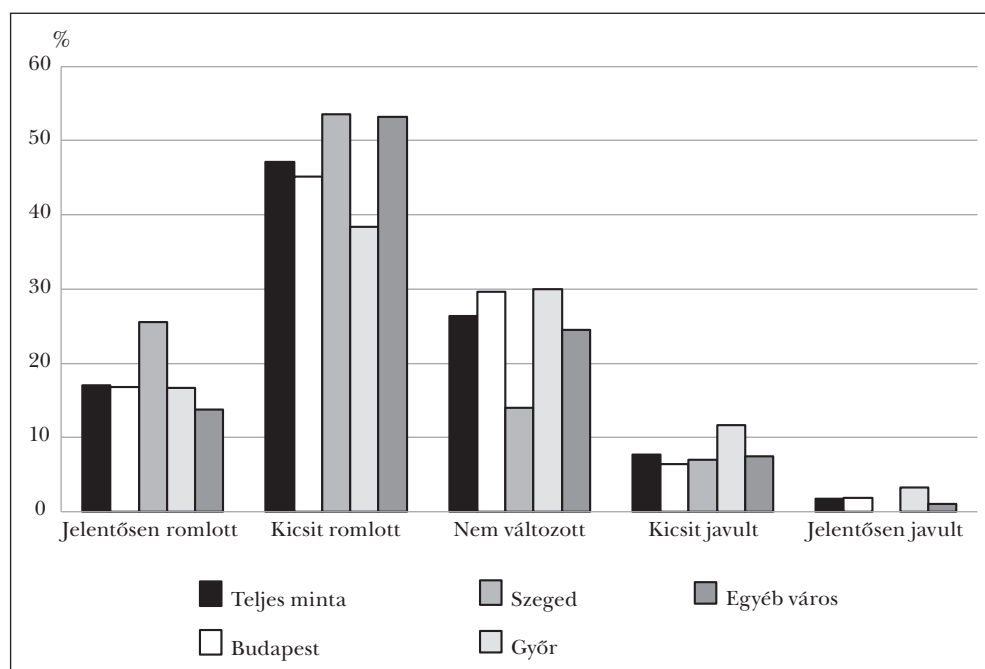
A VÁLSÁG MEGÍTÉLÉSE A VÁROSLAKÓK KÖRÉBEN

Ha a magyar városok helyzetét vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy természetesen a különböző méretű és a településhierarchia különböző szintjein lévő települések eltérő esélyekkel indulnak a gazdasági versenyben. A nagyobb települések a nagyobb munkaerőpiacnak köszönhetően jobb hozzáférést biztosítanak a munkaerőhöz. Emellett a nagyvárosokban több és jobb támogató iparág van jelen (pl. logisztika, szolgáltatások), több információ, ötlet, kreativitás és innováció áll rendelkezésre.²⁹ A komparatív előnyök terén tehát a nagyvárosok és városrégiók jelentős többlettel rendelkeznek. Nem véletlen, hogy a városrégiók és városi agglomerációk szerepe egyre inkább felértékelődik a nemzetközi gazdasági versenyben.

A munkanélküliség szerepének részletes kvantitatív elemzését alátámasztották kvalitatív felméréseink eredményei is. A kérdőíves felmérésből kiderült, hogy a megkérdezett városlakók a válság negatív következményei közül elsősorban a munkaerőpiaci hatásokat, a munkanélküliség növekedésével összefüggő problémákat (amelyek sokkal markánsabban jelennek meg a vidéki városokban), valamint a lakás- és ingatlanpiacon végbement negatív változásokat értékelték a legsúlyosabb gondnak. A gazdasági válság tehát közvetlenül hatást gyakorolt az ingatlanpiacra, és mivel a lakáskörülmények bizonyíthatóan kihatnak a mentális és fizikai egészségre,³⁰ így a válság hatást gyakorol a lakosság egészségi állapotára, valamint egészséggel összefüggő életminőségére. A negatív tapasztalatok közül Budapesten még az infrastrukturális fejlődés lelassulására, az egyre inkább növekvő szociális problémákra, az elszegényedésre és az életszínvonal csökkenésére hívták fel a figyelmet a válaszadók. Győrben pedig a lakossági jövedelmek és a fogyasztás csökkenésére, a különböző szolgáltatások (pl. oktatás, szabadidős, kulturális lehetőségek) színvonalának romlására mutattak rá valós problémaként a felmérésben részt vevők.

A gazdasági válság negatív társadalmi következményei a városlakók szubjektív véleményében egyértelműen visszatükröződnek. Kvalitatív vizsgálataink arról is tanúskodnak, hogy a városlakók szerint az életminőség romlott a válság kirobbanása óta (2. ábra). A megkérdezettek közel fele nyilatkozott úgy, hogy életminősége valamelyest romlott, a válaszadók közel egyötöde szerint pedig jelentősen visszaesett az elmúlt évek során. Az életminőség romlását sokan egyértelműen az anyagi körülményeik romlására vezetik vissza. Ennek valós oka az, hogy az anyagi helyzet alapján erőteljes polarizálódás ment végbe a társadalomban a válság hatására, és egyre többen csúsztak le a jövedelmi skála legalsó decilisébe.³¹ Nöttek a jövedelmi különbségek a leggazdagabb és legszegényebb rétegek között, vagyis a válság kiélezte az anyagi különbségeket a háztartások között. Az életminőség rosszabb megítélése, a fokozódó aggodalmak okozta mentális nyomás közvetett hatásai a társadalmi környezet változásaiban is tetten érhetők.

2. ábra: A városlakók véleménye életminőségük változásáról a válság idején (n=352, 2011)

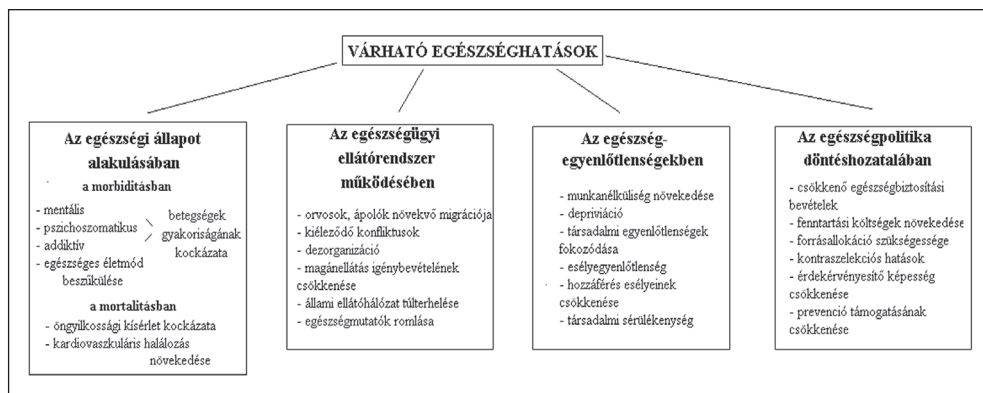
Forrás: Egedy Tamás: A gazdasági válság hatásai városon innen és túl. *Területi Statisztika*, 2012/4.

KÖVETKEZTETÉSEK

A válságjelenségeknek (pl. munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, fogyasztás visszaesése) közvetlenül és közvetetten is szerepük van az egészségi állapot alakulásában és az egészségügyi ellátórendszer működésében. A hatások elsősorban a negatív tendenciák felerősödésével és újszerű folyamatok kialakulásával járnak együtt. A rövid távú hatások (mint például a mentális betegségek elterjedése) néhány év tükrében

kevésbé értelmezhető, azonban hosszú távon az egészségpolitikai döntéshozatalnak fel kell készülnie a következmények kezelésére. Bár a szekuláris hatások (pl. a lakosság iskolai végzettségének javulása) középtávon ellensúlyozhatják a válság egészségi hatásait, ennek kiszűrése nagy kihívás a tudományos kutatások számára (3. ábra).³²

3. ábra: A válság feltételezett egészségkockázatai

Forrás: Uzzoli Annamária: A válság és egészség Magyarországon – Feltételezések és vélemények. Egészségtudomány, 2013/3.

A munkanélküliség strukturális átalakulása eredményezte, hogy az elmúlt évek gazdasági válsága nem feltétlenül járt együtt az egészségi állapot rövid távú, közvetlenül mérhető romlásával. Az állástalanná válók között ugyanis megjelentek a magasabb társadalmi-gazdasági státusú csoportok, akikre kedvezőbb egészségmutatók jellemzők. Ebből következik, hogy az egészségegyenlőtlenségek térszerkezetében nincs számottevő átalakulás a jelenlegi válság következtében. Továbbra is határozottan elkülönülnek egymástól az egészségmutatók alapján jobb és rosszabb helyzetű területek Magyarországon.

Az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés akadályai leginkább a vidéki, rurális térségekben lehetnek az egészségromlás, illetve az egészségegyenlőtlenségek növekedésének kiváltó okai. A válság a centrumterületeket erőteljesebben érintette, de a gazdasági hatások az egészségfolyamatokban egyelőre kevésbé érzékelhetők. Az egészségi állapot alapján legkedvezőtlenebb területek (perifériák) lemaradásában a válsághelyzettől függetlenül továbbra is magyarázó tényező az eleve hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet.

Az egészségegyenlőtlenségekben felfedezhető területi különbségek tehát alapvetően a rendszerváltozás társadalmi-gazdasági átalakulására vezethetők vissza Magyarországon. A 2008 óta kibontakozó gazdasági válság egészségegyenlőtlenségekre gyakorolt közvetlen hatásai rövid távon még nem kimutathatók, de multiplikatív hatásának köszönhetően hosszú távon a területi különbségeket mélyítheti. Bár a válság a gazdaságilag prosperáló régiókat (főként Közép- és Nyugat-Dunántúl) sokkal jobban sújtotta, a 2010. és 2011. évi gazdaságstatisztikai adatok a régióban található

megyék gyorsabb lábra állásáról tanúskodnak. A válság tehát ezeken a területeken az életkilátásokat érdemben nem befolyásolja, viszont ez nem mondható el Észak-Magyarország és Észak-Alföld hátrányos helyzetű kistérségeiről.

A településhierarchia magasabb szintjein elhelyezkedő településeken kedvezőbbek a munkalehetőségek, és magasabb a várható élettartam, így a városok összességében kedvezőbb életfeltételeket kínálnak. Vagyis a városokba történő beköltözés egyúttal növeli életlehetőségeinket, javítja egészségügyi helyzetünket. A településhierarchia tehát hatással bír az egészségyenlőtlenségekre, ugyanakkor pozitív irányba mozdítja a városlakók egészségügyi helyzetét. Megdőlni látszik tehát az a régi bölcsesség, miszerint a vidék a hosszú és egészséges élet záloga. Régóta ismertek a nagyváros negatív hatásai az emberek egészségére (stressz, levegő- és zajszennyezés, üledő por stb.). Az egészségyenlőtlenségek szempontjából azonban a városok szerepét újra kell értelmeznünk. Ebből a szempontból érdekes kutatási irány lehet annak kiderítése, hogy vajon a városok esetében az általuk generált egészségügyi problémák vagy az egészségyenlőtlenségek alakulásában betöltött pozitív hatásai játszanak fontosabb szerepet a lakosság egészségügyi helyzetének hosszú távú alakulásában Magyarországon? Eredményeink arra utalnak, hogy ezen utóbbi hatások egyre inkább előtérbe kerülnek, így a városok (nagyvárosok) hosszú távon sikeresen járulhatnak hozzá az egészségyenlőtlenségek mérsékléséhez Magyarországon. A városokra a jövőben mint egyfajta „menekülő útvonalra”, az egészség megőrzésének alternatíváira is számíthatunk. Erre utalhat azon eredményünk is, miszerint a gazdasági nehézségek ellenére a nagyvárosok lakói szerint összességében inkább pozitív irányba haladnak a dolgok a városokban. Az „optimizmusgörbe” fordított V alakhoz hasonlítható, ahol a településhierarchia-szint emelkedésével nő a városlakók jövőbeli fejlődésbe vetett bizalma, de a budapesti lakosok optimizmusa valamelyest elmarad a vidéki nagyvárosiakétól. Újabb kutatásokat igényel annak a felderítése is, hogy vajon hol (mekkora településméretnél, illetve lakosságszámnál) húzódik az „egészséges városméret” alsó és felső határa, vagyis amikor már egyértelműen érvényesülnek a pozitív hatások, de a negatív egészségi hatások még nem múlják felül ezeket.

A településhierarchia jelentőségét vizsgálva tehát megállapíthatjuk, hogy a városok mint centrumtérségek ellensúlyozhatják a válság kedvezőtlen egészséghatásait. A magasabb szintű egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó városok közvetlenül is hozzájárulhatnak az egészségyenlőtlenségek mérséklődéséhez. Ez különösen igaz a rendszerváltozás óta leszakadó, illetve kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzettel azonosítható megyékben.

JEGYZETEK

¹ A statisztikai vizsgálatokat 2013. január 1., a járási rendszer bevezetése előtt végeztük el. A területi egyenlőtlenségek mérésére szolgáló indikátorokat a 2007. évi kistérségi besorolás (174 kistérség) alapján elemeztük.

² Pl. Göran Dahlgren – Margaret Whitehead: *European strategies for tackling social inequalities in health. Levelling up Part 2. Studies on social and economic determinants of population health*, No. 3., WHO,

2006. www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/103824/E89384.pdf. (Letöltés: 2012. március 2.); Michael G. Marmot – Richard G. Wilkinson: *Social determinants of health*. Oxford University Press, Oxford–London, 2006.
- ³ Pl. Jon Ivar Elstad: *The psycho-social perspective on social inequalities in health*. In: *The Sociology of Health Inequalities*. Eds.: Mel Bartley, David Blane, George Davey-Smith, Blackwell Publishers, Oxford, 2005, 39–58. o.
- ⁴ Douglas Black – Jerry N. Morris – Peter Townsend: *Inequalities in health. The Black Report*. Penguin Books, Hammondsworth, Middlesex, 1985.
- ⁵ Michael G. Marmot – Martin J. Shipley: *Do socioeconomic differences in mortality persist after retirement? 25 year follow up of civil servants from the first Whitehall study*. *British Medical Journal*, Vol. 313., 1996, 1177–1180. o.
- ⁶ Pl. Kelvyn Jones – Graham Moon: *Health, disease and society: A Critical Medical Geography*. Routledge and Kegan Paul Ltd., Portsmouth Polytechnic, London – New York, 1987.
- ⁷ *Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health*. WHO, Commission on Social Determinants of Health, Geneva, 2008. www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/en/index.html. (Letöltés: 2011. július 18.)
- ⁸ Pl. *Reducing Inequalities in Health: An European Perspective*. Eds.: John Mackenbach, Martijntje Bakker, Routledge, London, 2002; Vitrai József et al.: *Egészséggyenlőtlenségek Magyarországon. Adatok az ellátási szükségletek térségi egyenlőtlenségeinek becsléséhez*. EgészségMonitor, Budapest, 2008.
- ⁹ Sandy Oliver et al.: *Health promotion, inequalities and young people's health. A systematic review of research*. EPPI-Center Report No. 1611., University of London, London, 2008. <http://eppi.ioe.ac.uk/cms/LinkClick.aspx?fileticket=mVu6mYHcwbC%3D&tabid=2410>. (Letöltés: 2013. február 6.)
- ¹⁰ Ulrich Hegerl et al.: *The "European Alliance Against Depression (EAAD)": A multifaceted, community based action programme against depression and suicidality*. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 9, No. 1., 2008, 51–59. o.
- ¹¹ John Eyles: *The Geography of the National Health*. Croom Helm, London, 1987; Thomas C. Ricketts et al.: *Geographic Methods for Health Service Research: A Focus on the Rural-Urban Continuum*. University Press of America, London, 1994.
- ¹² Richard Fearn: *Rural health care: a British success or a tale of unmet need?* *Social Science Medicine*, Vol. 24, No. 3., 1987, 263–274. o.
- ¹³ Eyles, i. m.
- ¹⁴ Peter Phillimore – Richard Reading: *A rural disadvantage? Urban-rural health differences in Northern England*. *Journal of the Public Health Medicine*, Vol. 14, No. 3., 1992, 290–299. o.; J. Charlton: *Which areas are the healthiest?* *Population Trends*, Vol. 83., 1996, 17–24. o.
- ¹⁵ Bentham et al.: *Analysis of small area statistics on morbidity, mortality and deprivation for resource allocation in East Anglia*. Health and Environment Research Group Working Paper, School of Environmental Science, University of East Anglia, Norwich, 1993.
- ¹⁶ Michael K. Miller – C. Shannon Stokes – William B. Clifford: *A comparison of the rural-urban mortality differential for deaths from all causes, cardiovascular disease and cancer*. *Journal of Rural Health*, Vol. 3, No. 2., 1987, 23–34. o.; Jeffrey Sobal – Richard P. Troiano – Edward A. Frongillo: *Rural-urban differences in obesity*. *Rural Sociology*, Vol. 61, No. 2., 1996, 289–305. o.
- ¹⁷ Dona Schneider – Michael R. Greenberg: *Death rates in rural America 1939–1981: Convergence and poverty*. In: *Health in Rural North America. The Geography of Health Care Services and Delivery*. Eds.: W. M. Gesler, T. C. Ricketts, Rutgers University Press, New Brunswick, 1992, 55–68. o.
- ¹⁸ H. Dolk et al.: *A standardisation approach to the control of socioeconomic confounding in small area studies of environment and health*. *Journal of Epidemiology and Community Health*, Vol. 49, No. 2., 1995, 9–14. o.
- ¹⁹ C. Graham Bentham: *Mortality rates in the more rural of England and Wales*. *Area*, Vol. 16, No. 3., 1984, 219–226. o.
- ²⁰ Phillimore – Reading, i. m.
- ²¹ Peter Congdon: *The impact of area context on long term illness and premature mortality: an illustration of multi-level analysis*. *Regional Studies*, Vol. 29, No. 4., 1995, 327–377. o.

- ²² Phillimore – Reading, i. m.
- ²³ Sara McLafferty: *Health and the urban environment*. Urban Geography, Vol. 13, No. 6., 1992, 567–576. o.; Elizabeth A. Richardson et al.: *A Regional Measure of Neighbourhood Multiple Environmental Deprivation: Relationship with Health and Health Inequalities*. The Professional Geographer, Vol. 65, No. 1., 2013, 153–170. o.
- ²⁴ Robert D. Atkinson – Randolph H. Court – Joseph M. Ward: *The State New Economy Index: Benchmarking economic transformation in the States*. Progressive Policy Institute, Washington, 1999.
- ²⁵ *The Global Competitiveness Report 2012–2013*. Full Data Edition. Ed.: Klaus Schwab, World Economic Forum, Genf, 2012.
- ²⁶ Köllő János: *Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében*. In: Munkaerő-piaci Tükör 2010. Közelkép: A válság munkapiaci hatásai. Szerk.: Fazekas Károly, Molnár György, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 2010, 43–77. o.
- ²⁷ Egedy Tamás: *A gazdasági válság hatásai városon innen és túl*. Területi Statisztika, 2012/4., 335–352. o.
- ²⁸ Szilágyi Dániel – Uzzoli Annamária: *Az egészségügyenlétlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon*. Területi Statisztika, 2013/2., 130–147. o.
- ²⁹ Ivan Turok: *Cities, regions and competitiveness*. Regional Studies, Vol. 38, No. 9., 2004, 1069–1084. o.
- ³⁰ James R. Dunn: *Housing and health inequalities: Review and prospects for research*. Housing Studies, Vol. 15, No. 3., 2000, 341–366. o.
- ³¹ Tamás Egedy: *The effects of global economic crisis in Hungary*. Hungarian Geographical Bulletin, Vol. 61, No. 2, 2012, 155–173. o.
- ³² Uzzoli Annamária: *A válság és egészség Magyarországon – Feltételezések és vélemények*. Egészségtudomány, 2013/3., 12–30. o.

Hamza Gábor

A „Harmadik Róma” (Tret’ij Rim) eszméje és Oroszország

Történeti áttekintés

The Idea of “Third Rome” (Tret’ij Rim) and Russia

Historical Survey

Összefoglalás

A Római Birodalom Nagy Theodosius császár halálát követően történt két részre szakadása két, egymástól eltérő birodalmi koncepció kialakulásához vezetett. A Kelet-római Birodalomban, Bizáncban az uralkodók személyükben összpontosították az egyházi és a politikai hatalmat, ami cezaropapizmus néven vált ismertté. Moszkva évszázadokon át a Római Birodalom örökösének, „Harmadik Rómának” tekintette magát. Az európai hatalmak és a pápaság a bizánci örökség Oroszországra való átszállásának jogszerűségét nem ismerték el. Ennek ellenére ez az eszme az orosz jogi és politikai gondolkodásban a cári Oroszország megszűnéséig jelen volt.

Summary

The splitting up of the Roman empire into two parts after the death of emperor Theodosius the Great led to the formation of two diametrically different concepts in relation to the empire. In the Eastern Roman Empire, in Byzantium the emperors concentrated in their own person the ecclesiastical and the political power. This concept became known under the name of cesaropapism. Moscow viewed herself

DR. HAMZA GÁBOR egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék, az MTA rendes tagja
(gabor.hamza@ajk.elte.hu).

throughout centuries as “Third Rome” i.e. as successor state of the Roman empire. The European empires as well as the Holy See did not recognize the legitimacy of the transfer of the Byzantine heritage to Russia. However, this concept played a dominant role in the Russian legal and political thinking until the demise of the tsarist empire.

KÉT BIRODALMI KONCEPCIÓ:
NYUGATI BIRODALOM ÉS KELETI BIRODALOM

A Római Birodalom (Imperium Romanum) Kr. u. 395-ben, Nagy Theodosius császár halálát követően történt két részre szakadása két, egymástól eltérő, különböző birodalmi koncepció kialakulásához vezetett. A Keletrómai Birodalomban (Pars Orientis Imperii Romani), a Nagy Konstantin (306–337) császár által 330-ban alapított Konstantinápolyban (Bizáncban), az „Új Rómában” (görögül: „Nea Roma”) az uralkodók sikerrel összpontosították személyükben a vallási és a politikai hatalmat, ami az ún. cezaropapizmus néven vált ismertté I. Justinianus bizánci, keletrómai császár uralkodása idején.

Nyugaton a két *potestas* (hatalom) elmélete, melyet Gelázius pápa dolgozott ki, pontosan az „auctoritas apostolicae sedis” fogalmán alapszik, amelyből ki kell vennünk a bírói és fegyelmezési, diszciplináris potestast, amelyet a pápa testesít meg, mint princeps ecclesiae vagy princeps apostolorum. A konstantinápolyi pátriárka kétségtelenül másodlagos súllyal rendelkező személyiség volt, aki a császár politikai elképzelései megvalósításának eszköze lett.

Sacerdos imperator. Ez a kifejezés szakrális és ahhoz kapcsolódó politikai hatalmat jelentett, az egy személyben sacerdos és a császár kettős feltételével, aki dönthetett dogmatikai kérdésekben is. Epiphanius, Konstantinápoly érseke (archiepiscopus) a következőképpen fogalmazott: „Quomodo oporteat episcopos et reliquos clericos ad ordinationem deduci et de expensis ecclesiarum.” (Novella VI., praefatio.) I. Justinianus császár az egyházat védelmébe vette, isteni segítséggel. (Codex Iustinianus I. 3. 54. pr.) A konstantinápolyi tanács 536-ban egyértelműen hangsúlyozta a császár egyház feletti hatalmát: „Praeter opinionem et iussum imperatoris nihil in ecclesia fieri debere.”

OROSZORSZÁG MINT RÓMA, A RÓMAI BIRODALOM ÖRÖKÖSE

Mihail Szergejevics Gorbacsov, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának (Verhovnyij Szovjet) elnöke¹ 1989-ben aktív rész vállalt a 400 évvel korábban, 1589-ben kihirdetett *Gramota Ulozsennaja* (Alkotmányos Charta) alkalmával tartott moszkvai állami megemlékező ünnepségen. Gorbacsov részvételének, jelenlétének az ünnepélyes külsőségek között megtartott megemlékezésen komoly politikai jelentősége volt.

Az orosz cári címet, titulust nemzetközi viszonylatban III. Iván cár (1462–1505) használta először 1473-ban, miután házasságot kötött Paleolog Szófiával (Sophia Pa-

laiologos), az utolsó bizánci, keletrómai császár, XI. Konstantin (1449–1453) unokahúgával.²

A Moszkvát Bizánc, illetve Konstantinápoly „örökösének” tekintő ideológia legjelentősebb megfogalmazója, a 16. század elején élt, pszkovi Filofej (görögül: Philotheos) szerzetes I. Justinianus császár VI. novellája alapján dolgozta ki az egyházi hatalom (latinul: sacerdotium, görögül: hierosyné) és a világi hatalom (latinul: imperium, görögül: basileia) egységének elvét (görögül: symphónia, oroszul: szvjascsenaja szugubica), amely egyúttal az egyház uralkodónak való alávetettségét, tőle való függőségét is jelentette (cezaropapizmus).

A *translatio imperii* eszméjével Roberto Francesco Romolo Bellarmino (1542–1621) jezsuita szerzetes, bíboros foglalkozott behatóan. Munkája ma is rendelkezik aktualitással. Említést érdemel, hogy Roberto Bellarmino Pázmány Péter (1570–1637) bíboros, esztergomi érsek, a budapesti ELTE jogelődje alapítójának tanára, mestere volt Rómában, és szerzője a *De translatione imperii Romani a Graecis ad Francos adversus Matthiam Flaccium Illyricum libri tres* című tractatusnak.³ Ezt a munkáját 1583-ban írta, és néhány évvel később, 1589-ben publikálta. Roberto Bellarmino elveti Flacius Illyricus nézetét, mely szerint „passim figmentum et fabulae appellat quod vulgo creditur, imperium Romanum translatum a Graecis ad Germanos Summi Pontificis auctoritae”.⁴

Említést érdemel, hogy Antonio (Antonius) Possevino (1533/1534–1611) volt az első jezsuita szerzetes, aki ellátogatott Moszkvába, és ott komoly missziót, küldetést teljesített. Antonio Possevino kitűnő kapcsolatot ápolt Báthory Istvánnal.

A cári címet, titulust I. Miksa német-római császár (1508–1519) már III. Vaszilij orosz cár (1505–1533) uralkodása idején elismerte, a bizánci pátriárka azonban ezt a maga részéről IV. (Rettegett) Iván (1533–1584) bizánci rítus szerinti megkoronázásához (1547) kötötte. 1589-ben került sor a moszkvai patriarchátus létesítésére, mely az autokefál (önálló) orosz ortodox egyház születését, létrehozását jelentette. Fontos utalnunk arra, hogy a keleti ortodoxia a római katolikus egyháztól eltérően „nemzeti” alapon szerveződik, következésképpen nem egységes. A moszkvai ortodox pátriárka tekinthető súly, tekintélye alapján a konstantinápolyi pátriárkák utódjának. Ebben döntő szerepet játszik az a tény, hogy a moszkvai pátriárka egyházi vezetője a több mint százmilliót számláló görögkeleti vallású hívőknek.⁵

A bizánci római jog (ius Graeco-Romanum, illetve ius Byzantinum) az így kialakult orosz cári birodalom területén továbbra is éreztette hatását. Így például már IV. Iván cár megbízást adott a *Codex Iustinianus* orosz nyelvre történő fordítására.⁶ Ez a terv, elképzelés azonban, sajnos, nem realizálódott.

Alekszej Mihajlovics cár (1645–1676) 1649-ben kihirdetett törvénykönyve, a *Szobornoje Ulozsenyje* (magyarul: „Országgyűlésen elfogadott törvénykönyv”) az egyházatyáktól származó szövegeken és a cári rendeleteken (ukázokon) kívül a bizánci (római) jogot – a preambulum utal a görög (bizánci) császárok törvényeire, a „Gradszkije Zakoni”-re⁷ – is tartalmazta. Összeállítója, Nyikita Odolevszkij ugyanis azt kapta feladatul, hogy a bizánci császárok, uralkodók magánjogi törvényei közül válogassa ki a legmegfelelőbb normákat, és a hazai törvényeket (ius patrium) azok alapján vizsgálja felül.

A törvénykönyv, kompiláció anyaga döntően az orosz szokásjogra és az 1588-ban elfogadott III. Litván Statútumra épül. A bizánci római jog – főleg a *Procheiron* és *Eklogé* – hatása pedig csak kisebb mértékben, főleg a büntetőjog vonatkozásában mutatható ki.

A hagyomány szerint 1147-ben alapított Moszkva, a főváros, ahol 1448-ban választottak először orosz metropolitát, 1589-ben vált önálló (autokefál) egyházkezelési központtá, miután az abban az évben tartott szinóduson elfogadott ún. Alkotmányos Chartát a bizánci (konstantinápolyi) ökumenikus pátriárka is aláírta. Említést érdemel ugyanakkor, hogy ennek ellenére a moszkvai pátriárkátus, mint ötödik ortodox pátriárkátus, de jure elismerésére csak évekkel később, 1593-ban került sor.

Moszkva ezután, évszázadokon át Bizánc, az „Új Róma” (Nea Rhoma) mintáját követve, a Római Birodalom (Imperium Romanum), pontosabban a *Pars Orientis Imperii Romani* örökösének, azaz „Harmadik Rómának” tekintette magát. Ugyanakkor említést érdemel, hogy az európai hatalmak és a pápaság a bizánci örökség Oroszországra való átszállásának (translatio imperii) jogszerűségét nem ismerték el. Mindazonáltal ez az eszme az orosz közjogi és politikai gondolkodás terén egészen 1917-ig nagy jelentőséggel bírt.

JEGYZETEK

- ¹ Mihail Gorbacsov 1990 márciusában lett a Szovjetunió elnöke. Az 1977-ben elfogadott („brezsnyevi”) alkotmány módosítása eredményeként hozták létre ugyanis az elnöki funkciót, és szüntették meg a Legfelsőbb Tanácsot (Verhovnij Szovjet), mint kollektív, „szocialista típusú” államfői intézményt.
- ² A „Harmadik Róma” eszméje és Oroszország kapcsolatára nézve a gazdag irodalomból lásd Dimitri Strémooukhoff: *Moscow the Third Rome. Sources of the Doctrine*. Speculum, Vol. 28, No. 1., 1953; *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Palaeologus. Passages from Byzantine writers and documents*. Translated with an introduction and notes by E. Baker, Oxford, 1957; Werner Goetz: *Translatio imperii*. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1958; A. L. Goldberg: *K predisztorii idei Moskva-tretij Rim*. Kulturnoe naszedije drevnej Ruszi. Moszkva, 1976; Pierangelo Catalano: *Fin de l'Empire romain? Un problème juridico-religieux*. In: Roma Costantinopoli Mosca. Napoli, 1983, 543–556. o.; Z. V. Udalcova: *La Russie de Kiev entre Rome et Constantinople. Les échanges culturels avec Constantinople*. In: Roma, Costantinopoli, Mosca. Napoli, 1983, 435–446. o.; J. N. Scsapov – N. V. Szinyicsina: *La Rome antique et médiévale dans les textes russes du XIe au XVIe s.* In: Roma, Costantinopoli, Mosca. Napoli, 1983, 481–503. o.
- ³ In: Opera omnia tom. IV. Pars 2, 35–103.
- ⁴ Lásd J. L. Orella Unzué: *Il concetto di impero romano e il problema della „translatio” nella polemica tra Flacio Illirico e Bellarmino*. In: Roma, Costantinopoli, Mosca. Atti del I Seminatio Internazionale di Studi Storici. Napoli, 1983, 151–171. o. és Enrica Fabbri: *Roberto Bellarmino e Thomas Hobbes. Teologie politiche a confronto*. Aracne, Roma, 2009, 68. o.
- ⁵ Itt utalunk arra, hogy a nagy skizmára, a nyugati és a keleti egyház elszakadására 1054-ben került sor. Az egyházszakadás óta a két egyház közötti kapcsolatot, VI. Pál pápa és I. Athenagorasz konstantinápolyi ökumenikus pátriárka megfogalmazása szerint, mindkét oldalról a „támadó szavak, alaptalan rágalmak, inszINUÁCIÓK és elítélendő tettek” jellemezték. A két egyház kapcsolatát jellemző feszültség az 1960-as években, a II. vatikáni zsinat idején enyhült. Az ökumenizmusra irányuló törekvések, kísérletek a Vatikánban, mint erre egy zsinati dekrétum is kifejezett formában utal, ebben az időben jelentkeztek komoly formában.

- ⁶ A *Codex Iustinianus (repetitae praelectionis)*-ra nézve lásd az irodalomból Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. 20. átdolg. és bőv. kiadás, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015, 97. o. A császári rendeleteket magában foglaló második *Codex Iustinianus* I. Justinianus császár 534 végén, a *Cordi nobis* kezdetű császári rendelettel, constitúcióval léptette hatályba.
- ⁷ A „grad” várost jelent, és ebben az összefüggésben Konstantinápolyra, Bizáncra utal. A Római Birodalom (*Imperium Romanum*) új fővárosának ünnepélyes külsőségek között történő felavatására I. Constantinus császár uralkodása alatt, 530. május 11-én került sor. A város neve „Második Róma”, illetve „Új Róma” (*Nova Roma*) lett. I. Constantinus császár 337-ben bekövetkezett halálát követően a népnyelvben a „Konstantinopolisz” elnevezés honosodott meg. Az új név fokozatosan háttérbe szorította a „Második Róma”, illetve az „Új Róma” nevet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Paolo Angelini: *The Code of Dusan 1349–1354*. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Vol. 80, 2012, 77–93. o.
- Günter Baranowski: *Die Russkaja Pravda. Ein mittelalterliches Rechtsdenkmal*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2005.
- Günter Baranowski: *Die Gerichtsurkunde von Pskov*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2008.
- Günther Barudio: *Die Macht des Hegemonialismus – das Moskauer Zarentum*. In: Pipers Handbuch der politischen Ideen. Hrsg. von I. Fetscher, H. Münkler, München, 1985, 189–198. o.
- Il battesimo delle Terre Russe. Bilancio di un millennio*. A cura di S. Gracioti, Leo S. Olschki, Firenze, 1991.
- I. D. Beljajev: *Lekcii po isztorii ruzskogo zakonodatylszva*. Moszkva, 1901.
- Henrik Birnbaum: *The Balkan Slavic Component of the Medieval Russian Culture*. In: Medieval Russian Culture. Eds.: Henrik Birnbaum, Michael S. Flier, University of California Press, Los Angeles – London 1984, 3–30. o.
- István Borzsák: *Giustino, la „translatio imperii” e la „Terza Roma*. Rivista di Studi Ungheresi, Vol. 4, 1989, 75–81. o.
- Danilo Ceccarelli Morolli: *Il diritto dell’Impero Romano d’Oriente. Introduzione alle fonti e ai protagonisti*. Pontificio Istituto Orientale, KANONIKA, Vol. 21, 2016.
- Ugo E. Coli: *Sur la notion d’imperium*. Revue Internationale des Droits de l’Antiquité (RIDA) Vol. 7, 1960.
- Pavel M. Dolukhanov: *The Early Slavs. Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus*. Routledge, London – New York, 1996.
- Erich Donnert: *Das Kiewer Russland*. Urania Verlag, Leipzig, 1983.
- Paul Dukes: *A History of Russia. Medieval, Modern, Contemporary 882–1996*. Duke University Press, London, 1997.
- Francis Dvornik: *The Slavs in European History and Civilisation*. Rutgers University Press, New Brunswick, 1962.
- A. Eck: *Le Moyen âge russe*. Maison du Livre Etranger, Paris, 1933.
- Denise Eeckaute-Bardery: *Thesaurus des institutions de l’ancienne Russie (XI–XVIIe siècles)*. Paris, 1986.
- Gustav von Ewers: *Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung*. Dorpat, 1826.
- Joseph M. Feldbrugge: *The Law of Land Tenure in Kievan Russia. Russian Law. Historical and Political Perspectives*. Ed.: W. E. Butler, Leiden, 1977, 1–28. o.
- John Fennell: *Ivan the Great of Moscow*. MacMillan, London 1961.
- John Fennell: *The Crisis of Medieval Russia*. Routledge, London, 1983.
- Julius Forssman: *Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa*. Lang, Bern, 1970.
- Pietro De Francisci: *Intorno alla natura e alla storia dell’auspicium imperiumque*. In: Studi E. Albertario. I. Milano, 1953.
- Pietro De Francisci: *Intorno all’origine etrusca del concetto d’imperium*. Studi Etruschi, No. 24., 1955.
- Pietro De Francisci: *Primordia civitatis*. Lateran University Press, Roma, 1959.
- Simon Franklin: *The Empire of the Rhomanoi as Viewed from the Kievan Russia: Aspects of Byzantino–Russian Cultural Relations*. Byzantion, Vol. 53, 1983, 507–537. o.

- Simon Franklin: *Literacy and Documentation in Early Medieval Russia*. Speculum, Vol. 60, No. 1., 1985, 1–38. o.
- Simon Franklin – Jonathan Shepard: *The Emergence of Rus' 750–1200*. Longman, London – New York, 1996.
- I. R. Frojanov: *Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztoriji*. Leningrad, 1980
- Gesellschaft und Kultur Russlands im frühen Mittelalter*. Hrsg. von Erich Donnert, Halle, 1981.
- S. Godek: *Wpływ prawa Bizantyjskiego na opiekę w Ruskiej prawdzie i w i statucie litewskim*. In: Zeszyty Prawnicze I. Warszawa, 2001, 123–149. o.
- Carsten Goehrke: *Frühzeit des Ostslaventums*. WBG, Darmstadt, 1992.
- L. K. Goetz: *Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrußlands nebst Geschichte des russischen Kirchenrechts*. Stuttgart, 1905. (Nachdruck, Amsterdam, 1963.)
- F. Gorké: *La preuve judiciaire dans l'ancien droit russe*. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Vol. 45, 1977, 67–94. o.
- V. L. Gsovski: *Roman Private Law in Russia*. Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano (BIDR), 46, 1939, 363–375. o.
- Darrell P. Hammer: *Russia and the Roman Law*. American Slavic and East European Review, Vol. 16, 1957, 1–13. o.
- Gábor Hamza: *Römisches Recht in Russland und in der Sowjetunion. I. Die russischen Fürstentümer (Russland bis 1918)*. ANNAEUS, 2, 2005, 123–138. o.
- Richard Hellie: *Muscovite Society*. The University of Chicago, Chicago, 1967.
- Richard Hellie: *Slavery in Russia 1450–1725*. University of Chicago, Chicago, 1982.
- Richard Hellie: *Ulozhenie Commentary*. Russian History, Vol. 15, 1988, 181–224. o.
- Richard Hellie: *The Economy and Material Culture of Russia 1600–1725*. University of Chicago Press, Chicago – London, 1999.
- Manfred Hellmann: *Moskau und Byzanz*. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Vol. 35, 1969, 321. skk. o.;
- Geoffrey Hosking: *Russland. Nation und Imperium 1552–1917*. Siedler Verlag, Berlin, 2000.
- Edgar Hösch: *Orthodoxie und Häresie im alten Russland*. Wiesbaden, 1975.
- Daniel H. Kaiser: *The Growth of the Law in Medieval Russia*. Princeton University Press, Princeton, 1980.
- Josef Kohler: *Russkaja Pravda und das altslawische Recht*. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft Bd. 33, 1916, 289. skk. o.
- Samuel Kuchеров: *Indigenous and Foreign Influences on the Early Russian Legal Heritage*. Slavic Review, Vol. 31, 1972, 257–282. o.
- Wolfgang Kunkel: *Magistratische Gewalt und Senats Herrschaft*. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt 2, Walter de. Gruyter, Berlin – New York, 1972.
- Franz Leifer: *Die Einheit des Gedankens im römischen Staatsrecht*. Leipzig, 1941.
- Victor Leontovitsch: *Die Rechtsentwicklung unter Iwan dem Schrecklichen und die Ideologie der russischen Selbstherrschaft*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1947.
- Wenzel A. Maciejowski: *Slavische Rechtsgeschichte. In vier Theilen. Aus dem Polnischen von F. J. Buss und M. Nawrocki. Mit Anmerkungen aus der vergleichenden Rechtswissenschaft begleitet. I–II*. Leipzig, 1835–1839.
- John Meyendorff: *Byzantium and the Rise of Russia*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- John Meyendorff: *Byzantium and the Rise of Russia*. St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, 1989.
- The Muscovite Law Code (Ulozhenie) of 1649*. Ed.: R. Hellie, Irvine, California, 1988.
- Dimitri Obolensky: *Russia's Byzantine Heritage*. Oxford Slavonic Papers, Vol. 1, 1950, 37–63. o. (Reprint: D. Obolensky: Byzantium and the Slavs. Collected Papers. London, 1971.)
- Dimitri Obolensky: *Byzantium, Kiev and Moscow. A Study of Ecclesiastical Relations*. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 11, 1957, 23–78. o.
- Vincenzo Poggi: *Bellarmino e le tre Rome*. In: Idea giuridica e politica di Roma e personalità storiche I. A cura di P. Catalano, P. Siniscalco, Roma, 1990, 183–197. o.
- Razvit'ije russkovo prava v XV–pervoj polovin'e XVII v.* Red. V. S. Nersesjanc, Moskva, 1986.
- A. Rozsgyesszvenszkij: *Razsuzsdenije o vlijanyiji greko-rimskogo prava na rosszijskije zakoni*. Moskva, 1843.
- Srdan Šarkiđ: *L'idée de Rome dans la pensée et l'action du tsar Dusan*. In: Idea giuridica e politica di Roma e personalità storiche I. A cura di P. Catalano, P. Siniscalco, Roma, 1990, 148. o.

- J. N. Scsapov: *Vizantijszkoje i juznoszlavjanszkoje pravovojje naszledenije na Ruzsi XI–XIII vv.* Moszkva, 1978.
- Lothar Schultze: *Russische Rechtsgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart einschließlich des Rechts der Sowjetunion.* Lahr (Schwarzwald), 1951.
- Constantin Simon: *Antonio Possevino S. I. and the Three Romes.* In: *Idea giuridica e politica di Roma e personalità storiche I.* A cura di P. Catalano, P. Siniscalco, Roma, 1990, 199–212. o.
- Igor Smolitsch: *Russisches Mönchtum.* Augustinus Verlag, Würzburg 1953.
- Alexander V. Solovjev: *L'influence du droit byzantin dans les pays orthodoxes.* In: *Atti del Congresso internazionale di scienze storiche VI.* Firenze, 1956.
- Günther Stökl: *Der russische Staat in Mittelalter und Früher Neuzeit.* Franz Steiner, Wiesbaden, 1981.
- N. S. Szuvorov: *Szledü zapadnokatolicseskava cerkovnava prava v pamjatnyikah drevnovo russzkava prava.* Jarosláv, 1888.
- Ewald S. Tobien: *Die Prawda Russkaja, das älteste Rechtsbuch Russlands, nach allen bisher entdeckten und herausgegebenen Handschriften verglichen, verdeutscht und erläutert.* Theil I. St. Petersburg, 1844.
- George Vernadsky: *Medieval Russian Laws.* Columbia University Press, New York, 1947.
- P. Voci: *Per la definizione dell'imperium.* In: *Studi E. Albertario.* I. Milano, 1953.
- Vladimir Vodoff: *Naissance de la chrétienté russe.* Librairie Arthème Fayard, Paris, 1988.
- Gerhard Wesenberg: *Zur Frage der Kontinuität zwischen königlicher Gewalt und Beamten Gewalt in Rom.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germ. Abt.), Vol. 70, No. 1., 1953.
- Reinhard Wittram: *Peter der Große. Der Eintritt Rußlands in die Neuzeit.* Springer, Berlin, 1954.
- Reinhard Wittram: *Peter I. Czar und Kaiser I–II.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1964.
- Zéas: *Études historiques sur la législation russe ancienne et moderne.* Auguste Durand, Paris, 1862.
- Ivan Žužek: *Kormčaja Kniga. Studies on the Chief Code of Russian Canon Law.* Orientalia Christiana Analecta 168., Roma, 1964.

Eperjesi Zoltán

„Jó működési gyakorlatok” bemutatása a bécsi és müncheni városüzemeltető cégek példáján

**Examples of “Good Operating Practices”:
City Management in Vienna and Munich**

Összefoglalás

Jelen tanulmányomban az osztrák főváros és a bajor tartományi központ városüzemeltetési holdingjainak városfejlesztési koncepcióival, valamint a bevált jó gyakorlatok ismertetésével foglalkozom. A két fejlett nyugat-európai régióközpont számos remek példával szolgál a modern, racionális, szinergiahatásokat kihasználó városüzemeltetési gyakorlatok átvételére, valamint arra az elkötelezettségre, hogy a két város milyen átfogóan harmonizálja fejlesztéspolitikai elképzeléseit az Európa 2020 elnevezésű európai uniós növekedési stratégiában megfogalmazott irányelvekkel. Mindkét város városüzemeltetési holdingja esetében meghatározó jelentőséggel bír a környezettudatos energiafelhasználás, az energiaforrásokhoz való biztonságos és hosszú távon fenntartható hozzáférés, valamint a megújuló energiaforrások minél szélesebb körű felhasználása és kiterjesztése különböző szektorokra. A müncheni és bécsi városüzemeltetési cégek fejlesztési koncepciója, valamint működési mechanizmusai jó mintául szolgálhatnak a nemrégiben jelentős átalakuláson átesett budapesti közműcégeket irányító holding számára is.

DR. EPERJESI ZOLTÁN PhD, főiskolai docens, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola (zoltan.eperjesi76@gmail.com).

Summary

In my current study I deal with the city development concept of the city maintenance holding companies of the Austrian and Bavarian capital and the presentation of the well-established best practises. The two industrialised Western-European cities provide several outstanding examples for the take-over of rational, up-to-date practises exploiting synergy effects and the commitment how efficiently the two cities harmonize their development and maintenance concepts with the directives of the Europe 2020 strategy. The environmental friendly usage of the energy sources, the secure, sustainable access to the energy sources and the wide-spread penetration and usage of the renewable energy sources in different sectors are crucial characteristics for both maintenance holding companies. The development concepts and operational mechanisms of these companies may greatly serve as good examples for the newly reorganised maintenance holding in Budapest for supervising and managing the subordinated utility companies.

A BÉCSI VÁROSÜZEMELTETÉSI HOLDING (WIENER STADTWERKE)
BEMUTATÁSA

A bécsi városüzemeltetési holding 3,044 millió euró árbevételt ért el 2013-ban, amelynek 78,7%-a az energiaellátásból, 18,5%-a a közlekedésből, 2,3%-a a temetkezési szolgáltatásokból, míg 0,6%-a parkolóüzemeltetésből származott. Az energiaellátás árbevétel-megoszlása a következők szerint alakult: 59,2% villamosenergia-, 21,4% távhőszolgáltatás-, 19,4% földgáz-értékesítés.¹

A bécsi és elővárosi közlekedési járatokat 2013-ban 912 millió utas vette igénybe. A holding 16 100 alkalmazottat foglalkoztat a fővárosi közmű-infrastruktúra hatékony és zökkenőmentes üzemeltetésére. A munkavállalói létszám a következők szerint oszlik meg az egyes szolgáltatási szegmensek között: 35,1% energiaszolgáltatás, 56,9% közlekedés, 5,2% temetkezés, 2,5% egyéb, valamint 0,4% parkolóüzemeltetés. A bécsi holding 865 millió euró összegben hajtott végre beruházásokat 2013-ban. A közlekedés területén a forrásokat metrófelújításra, új metrószerelvények, valamint autóbuszok beszerzésére fordították, míg az energiaellátás területén a földgáz- és villamosenergia-hálózatokra, illetve a megújuló energiaforrások hálózatra kapcsolására irányultak a beruházások.

Az Ausztria egyik legnagyobb munkaadójának számító, fővárosi tulajdonban lévő bécsi városüzemeltetési holding kiváló színvonalú infrastrukturális közműszolgáltatásokat biztosít. Tevékenysége a jövedelem- és nyereségtermelő kritériumok mellett nagymértékben koncentrálna a társadalmi közérdek minél magasabb szintű képviselésére és érvényre juttatására. Az éves szinten 800 millió euró összegű infrastrukturális beruházások azt jelentik, hogy a holding kiemelkedően jelentős gazdasági szerepet tölt be az egész régió életében. A városi infrastruktúra folyamatos fejlesztésétől elkezdve, a metróvonalak bővítésén, új autóbuszflotta beszerzésén át az energiahálózatok bőví-

téséig minden fejlesztési projekt a társadalmi és regionális gazdasági érdekek szolgálatában áll. A 2013-as üzleti év a magas földgázárak és alacsony villamosenergia-árak függvényében különösen komoly gazdasági kihívások elé állította a holdingot.

A növekvő város komoly kihívást jelent a közlekedéstervezőknek az új lakóterületek infrastruktúrába való bekapcsolásakor. A holding 2014-től öt éven keresztül négymilliárd euró összeget ruház be a városi infrastruktúra fejlesztésébe. Ebből az összegből kétmilliárd euró a közlekedési hálózatokra, egymilliárd euró az energiahálózatok kiépítésére és bővítésére, míg további 600 millió euró a megújuló energiaforrások infrastruktúrájára, távhő- és távhűtésellátásra esik. Ezekkel a beruházásokkal nemcsak az ellátásbiztonságot erősíti a cég, hanem több ezer munkahelyet is teremt a bécsi gazdasági térségben.

A bécsi városüzemeltetési holding egy modern infrastrukturális szolgáltató vállalatcsoport, amely Ausztria egyik legnagyobb vállalata, beruházója és munkaadója. A vállalatcsoport tevékenysége magában foglalja az energiaellátást, a tömegközlekedést, a temetkezést, valamint a parkolóüzemeltetést. Az energiaszegmens kiterjed az energiatermelésre, a rendszerüzemeltetésre és az értékesítésre, amely biztosítja a kiszámítható áram, földgáz és távhő ellátásbiztonságát. A holding egyes tagvállalatainak liberalizált szabadpiaci és szabályozott piaci körülmények között kell helytállni. Míg az energiabeszerzés teljes mértékben a szabadpiacon zajlik, a villamosenergia- és földgáz-hálózatok rendszerhasználati díját az állami szabályozó hatóság határozza meg. A temetkezési piacot már 2002-ben liberalizálták. A közlekedés teherfuvarozó ágazata profitált a piacnyitásból, a tömegközlekedést viszont egyedi rendelkezések szabályozzák.

Az energetikai cégek szempontjából nem alakult jól a 2013-as üzleti év. A magas földgázbeszerzési árak és alacsony villamosenergia-árak miatt a villamos energia és távhő földgáztüzelésű erőművekben történő előállítás gazdaságtalan. Az egyre erősödő verseny miatt ezzel egy időben kell a belső munkafolyamatok és eljárásrendek racionalizálását, hatékonyságnövelését elvégezni. A negatív piaci tendenciák miatt kidolgozták az energetikai tagvállalatok restrukturálására vonatkozó Megawatt programot, amely strukturális, növekedésorientált és folyamatoptimalizációs intézkedéseket foglal magában, és több részprojektből áll. A program keretében az energiaszegmens rendszerszintű átalakítását tervezik. A növekedésorientált intézkedéseket az Energiastratégia 2030 keretrendszerével, valamint hatékonyságnövelési intézkedésekkel összhangban hozzák meg. A Megawatt program megvalósítása a bécsi közműszolgáltató holding szempontjából nélkülözhetetlen, hogy biztosítani tudja a megszokott magas színvonalú energiaellátási szolgáltatásait, valamint a foglalkoztatottság szintjét.

A holding energetikai tagvállalatai történelmileg különálló, vertikálisan szervezett társaságok voltak. A szervezeti átalakításra leginkább az energiapiaci liberalizáció és a villamosenergia- és földgázelosztó társaságok kiválása miatt volt szükség. Európai uniós szintű jogszabályt hoztak, amely értelmében a villamosenergia- és földgázelosztó tevékenységet külön vállalkozásba kellett szervezni (unbundling). A Megawatt program struktúraátalakítási részprogramjának keretében létrehozták a villamosenergia-, földgáz-, távhő- és telekommunikációs elosztóhálózatok egyesített hálózatüzemeltetési társaságát a szinergiahatások minél teljesebb körű kihasználása érdekében. A struktúra-

átalakítás következtében versenyképesebbé vált a távfűtés értékesítési rendszere. A cél az, hogy a vevő versenyképes szolgáltatásokat kapjon egy kézből. A termelési portfólió egységes irányításán keresztül is jelentős szinergiahatásokat lehet elérni.

A BÉCSI VÁROSÜZEMELTETÉSI HOLDING VÁLLALATI STRATÉGIÁJÁNAK ISMERTETÉSE

A bécsi főváros tulajdonában álló városüzemeltetési cég fő feladata, hogy teljes körű közműszolgáltatást biztosítson a főváros lakói számára, megőrizze vonzó munkaadói pozícióját, valamint felelősségteljes alkotója legyen a helyi közösségnek. A társaság ezzel a stratégiájával nagyon komolyan hozzájárul a város kiemelkedően magas életminőségének fenntartásához. A stratégia alapvető célkitűzései nem változtak, viszont a súlyos gazdasági recesszió következtében a legnagyobb szektor, az energetika területén módosításokat kellett végrehajtani. A holding legfőbb célkitűzése, hogy megvalósítsa a „smart city” intelligens város programját, amely programon belül kulcsszerepet játszik az energiaellátás és a mobilitás. Bécs területéhez kötődően a szolgáltatások széles körét biztosítja, amely négy fő szegmensre osztható:

Energia

Ez a szegmens magában foglalja az energiatermelést, az elosztóhálózatokat és az értékesítést. A villamosenergia-, földgáz- és távhőszolgáltatás kétmillió lakossági fogyasztóra, 230 000 kereskedelmi, ipari és államigazgatási egységre, valamint 4500 mezőgazdasági üzemre terjed ki a főváros, valamint Burgenland és Alsó-Ausztria bizonyos részein. A termelésen és értékesítésen túl jelentős prioritást biztosítanak az ellátásbiztonságnak, valamint a villamosenergia-, földgáz- és távhőhálózatok folyamatos bővítésének és karbantartásának.

Közlekedés

A közlekedési szegmens a bécsi közlekedési vonalakból és az elővárosi vonalakból áll. A nagyságrendek miatt a két egységet üzletfejlesztési szempontból külön kezelik. A Wiener Linien GmbH a bécsi tömegközlekedésért felelős közösségi vállalat, amely biztosítja a metró-, villamos- és autóbusz-közlekedést, a tömegközlekedési eszközök járat- és megállóhely-tervezését és a különböző üzemeltetési feladatokat. A bécsi elővárosi közlekedési vállalat üzemelteti a Bécs és Baden közötti vasutat, valamint három autóbuszvonalat. Ez a cégtag aktív résztvevője az európai vasúti fuvarozásnak, valamint a mozgáskorlátozott utazók szállításának.

Temetkezés

Az 1907-ben alapított bécsi temetkezési és temetővállalat európai viszonylatban is jelentős pozíciót tölt be. Megalapítása óta több mint kétmillió temetkezést és különböző országok közötti szállítást bonyolított le. Összesen negyvenhat temetőt és 525 000 sírhelyet kezel, azonkívül rendelkezik még egy kertészettel és egy kőfaragó üzemmel is.

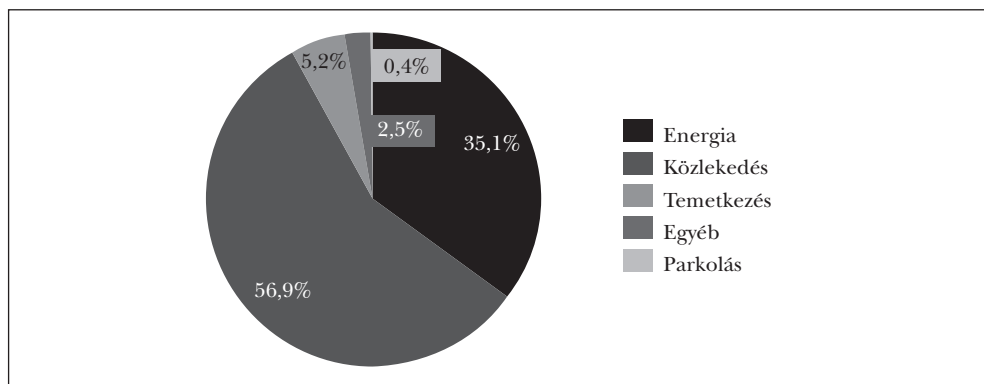
Parkolóüzemeltetés

A parkolóüzemeltetési szegmens magában foglalja valamennyi parkolóüzemeltető vállalkozásban való részesedést is. A szegmens legjelentősebb tagja a WIPARK Gara-

gen GmbH, amely a főváros saját tulajdonban lévő parkolóházait üzemelteti, valamint ellátja idegen parkolóházak üzemeltetését is. A hároméves szervezetátalakítási folyamat részeként a cég három parkolóüzemeltető társaságot is megvásárolt.

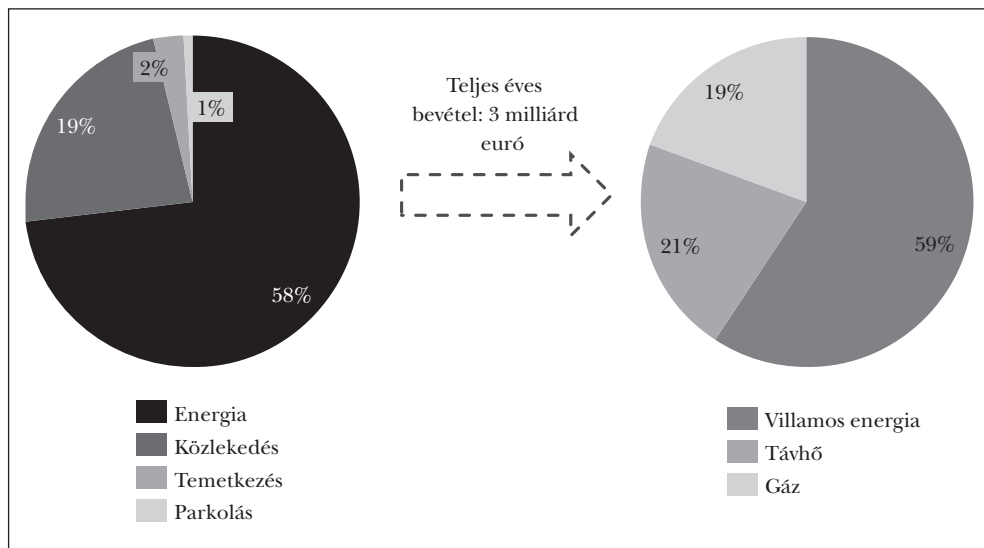
A bécsi városüzemeltetési holding 16 100 alkalmazottal Ausztria egyik legnagyobb munkáltatója.

1. ábra: A bécsi városüzemeltetési holding munkaerő-állományának megoszlása tevékenységi területenként

Forrás: Wiener Stadtwerke éves beszámoló, 2013.

2. ábra: A bécsi városüzemeltetési holding éves árbevételének megoszlása tevékenységi területenként, kiemelve az energiaszektor

Forrás: Wiener Stadtwerke éves beszámoló, 2013.

A bécsi városüzemeltetési holding környezet- és klímavédelemmel összefüggő stratégiai célkitűzései

A holding és tagvállalatai komoly hangsúlyt helyeznek a fenntarthatóság kritériumára a vállalatstratégiájuk kialakításakor. A klímavédelmi intézkedések meghozatalakor kiemelkedően fontos, hogy az egész város energiafelhasználását és kibocsátását vizsgálják. A holding energiahatékony intézkedéseivel jelentős mértékben hozzájárul az energiatermelés és -felhasználás környezetkímélő működéséhez. A környezetterhelés csökkentésének további eszköze a megújuló energiaforrások hatékony és folyamatos bevonása az energiatermelésbe, valamint energiatermelésen belüli részarányuk folyamatos növelése.²

Energiaszektor

A bécsi Wien Energie GmbH klímavédelemhez való hozzájárulása leginkább a fosszilis energiahordozók felhasználásának visszafogásában, valamint a megújuló energiaforrások teljes energiafelhasználáson belüli részarányának növelésében és az üvegházhatásúgáz-kibocsátás csökkentésében érhető tetten. A cég célul tűzte ki, hogy az áram- és hőtermelés területén a megújuló energiaforrások felhasználási mértékét 30–50%-ra növeljék. Jelenleg is több szél-, víz- és naperőműprojekt van tervezés alatt, vagy az átadás fázisában. A bécsi belváros legnagyobb naperőművét adták át 2013 decemberében. A pályaudvar és a bevásárlóközpont tetején található berendezések 9000 négyzetméteren termelnek áramot. A berendezés áramtermelő képessége 356 KW/h, amellyel 130 háztartást lehet ellátni. A bécsi energiacég lehetővé teszi a lakosság számára – akiknek nincs lehetőségük saját házukra napelemeket szereltetni –, hogy részesedést vásároljanak valamelyik naperőműprojektben. Egy napelem 950 euróba kerül. A napelemeket a cég visszabérli a tulajdonosoktól, és a részesedésekre éves szinten járadékot fizet. A naperőműprojekteken legalább öt év futamidőre lehet részesedést vásárolni. Az éves járadék mértéke a befizetett tőkeösszeg 3,1%-a. A projektek élettartama megközelítőleg 25 év. A fővárosi cég további üzleti modellt fejlesztett ki a napelemek széles körű terjesztésére. A befektetők bérelhetnek vagy vásárolhatnak szabad épülettető-felületeket a bécsi energiacégtől, vagy éppen fordítva, bérbe adhatnak szabad tetőfelületeket az energiacégnek. A napelemek termelte áramot a bérbeadók, vendégek vagy saját maguk felhasználják, vagy átadják a rendszerirányítónak.

Az energiahatékony épületklimatizálást lehetővé tevő távhűtés rendszerének kiépítésével a cég szintén hozzájárul a klímavédelmi célkitűzésekhez. Az operatív környezetvédelmi célok elérése érdekében környezetvédelmi menedzsmentrendszereket, valamint igazolt minőségi és biztonsági menedzsmentrendszereket vezetnek be. A meglévő épületállomány rehabilitációs programjának keretén belül az egy főre eső távfűtés, távhűtés és vízmelegítés energiaigényét éves szinten 1%-kal kívánják csökkenteni.

Közlekedés

A bécsi közlekedési vállalat a főváros és az agglomeráció legjelentősebb tömegközlekedési vállalata, amely aktívan vesz részt a klímavédelmi programokban. A tömegközlekedési paletta folyamatos bővítésével, valamint a minőség és a kényelem

fokozásával kívánják az utazók számát még tovább növelni. A cél az, hogy 2020-ig a tömegközlekedést igénybe vevő utasok száma érje el a 40%-ot. Ha a növekvő bécsi és agglomerációs népességszámra gondolunk, akkor ez jelentős kihívást jelent a város számára. A LED-világításra való átállás, valamint a felszíni tömegközlekedés gördülékenyebbé és gyorsabbá tétele jelentős energiamegtakarítási potenciált jelent. A helyközi vasútvonalak lehetővé teszik, hogy az ingázók a városhatáron kívül hagyják gépkocsijukat, aminek jelentős környezetvédelmi hatása van. A WIPARK kezelésében álló, 18 000 férőhellyel rendelkező 60 parkolóház, mélygarázs nagyban hozzájárul a városi személygépkocsi-forgalom csökkentéséhez. Az energiahatékonyság és a levegő tisztasága szempontjából lényegesek az elektromos meghajtású kötöttpályás járművek és az alacsony károsanyag-kibocsátású autóbuszok.

Temetkezés

Az energia- és közlekedési szegmenshez viszonyítva a temetkezés és temetőgondozás szektora lényegesen kisebb méreteket ölt. A biológiai sokszínűség szempontjából viszont ezek a helyek meghatározóak, mivel városi környezetben biztosítanak élőhelyet számos növény- és állatfaj számára.

Kutatás-fejlesztés

A bécsi városüzemeltetési holding 1,2 millió euró összeggel hozta létre az FTI alapját 2013-ban, amelynek elsődleges célja, hogy a holding tagvállalatainak innovatív és előremutató projektötleteit finanszírozzák. A projektek köre a megújuló energiaforrások innovatív felhasználásán keresztül a tömegközlekedés újszerű adatfeldolgozásán át számos területet ölel fel. A holding együttműködési megállapodást kötött a műszaki egyetemmel, amelynek keretében tíz doktoranduszhallgató ösztöndíjat kap a bécsi „smart city” koncepció energia- és közlekedési stratégiájának kidolgozásáért.

A BÉCSI „SMART CITY” (INTELLIGENS VÁROS) STRATÉGIAI KERETÉNEK ISMERTETÉSE

A bécsi főváros sok tekintetben élen jár az európai fővárosok között. Bécs város kiemelkedő eredményt ért el a közlekedés, lakásépítés, városfejlesztés, környezetvédelem, hulladékgazdálkodás, valamint a szociális szolgáltatások területén. A jövőben még kedvezőbb eredmények elérésére törekednek. Ezt a célt szolgálja a bécsi „smart city” (intelligens város) stratégiai kerete. A stratégia értelmében úgy kell növekedést elérni, hogy közben csökken a fajlagos anyagfelhasználás. A koncepció további kulcseleme a szociális érzékenység, amely valamennyi bécsi polgárra kiterjed. Az intelligens város hatékonyan és takarékosan használja az erőforrásokat, ügyel a környezetre, valamint a mindenre kiterjedő innovációkon keresztül javítja a városlakók életminőségét.³ Az „intelligens város” kezdeményezést 2011-ben indították el. A városkoncepció keretstratégiáján 2013-ban kezdtek el dolgozni, elkészítésében az önkormányzat főosztályain túl számos szakértő dolgozott a tudomány és az üzleti élet különböző területeiről. Más európai városokkal folytatott eszmecsereik jó alapul szolgálnak az intelligens városok hálózatának kialakításához.

Az intelligens város koncepciójának három meghatározó stratégiai célkitűzése az erőforrások hatékony, kímélő felhasználása, az innováció és az életminőség javítása. Bécs város iránymutatónak tartja az Európai Unió 2020-ra, 2030-ra és 2050-re vonatkozó stratégiai céljait. Az EU tagállamai 2007-ben megállapodtak a „20–20–20” célkitűzésekben, amelyek az üvegházhatású gázok 20%-kal történő csökkentését irányozzák elő az 1990-es évhez képest, rendelkeznek a megújuló energiaforrások teljes energiafogyasztáson belüli 20%-os részarányáról mint elérendő célról, valamint az energiahatékonysági mutatószám 20%-os javításáról a 2007-es szinthez képest. Az EU „2030-as céljai” értelmében Unió-szerte 40%-kal kell csökkenteni a szén-dioxid-kibocsátást az 1990-es szinthez képest. A megújuló energiaforrások teljes energiafelhasználáson belüli részarányát 27%-ra kell emelni 2030-ra.

A 2009-ben meghatározott „2050-es célok” értelmében az üvegházhatású gázki-bocsátás csökkentésének mértékét 80%-ról 95%-ra kell növelni. A városkonceptió kifejti azokat a lehetőségeket, amelyekkel el lehet érni az Unió klíma- és energiapolitikai célkitűzéseit. A sikeres klímavédelem alacsonyabb energiaárakat és nagyobb ellátásbiztonságot jelent.

Az energiaforrások hatékony, kímélő felhasználását és a klímavédelmi célkitűzéseket leginkább a helyi megújuló energiaforrásokra való áttéréssel, illetve az építőipar, infrastruktúra és energiafelhasználás területén bevezethető innovációkkal lehet elérni. Az életminőség növelését is az innovációkon keresztül lehet elérni. Bécs városa ezeket a kulcselemeket még a szociális kohézió fogalmával és a szociális kirekesztettség maximális elutasításával is kiegészíti. Minden gazdasági, technológiai és szerkezetátalakítási folyamatnak számba kell vennie a különböző társadalmi csoportok szükségleteit. Bécs különös gondot fordít a szociális biztonság kérdésére, a nemek közti diszkriminációmentességre és az esélyegyenlőségre. Annak érdekében, hogy a magas életminőség a kevesebb jövedelemmel rendelkező társadalmi rétegek számára is biztosított legyen, széles körű közszolgáltatásokat, megfizethető közösségi közlekedést és bérletrendszerrel kell biztosítani. Mindemellett biztosítani kell a közösségi zöld- és szabadidő-felületeket.

Smart City Wien – intelligens városfejlesztési koncepció

A Smart City Wien program három fő célt határozott meg: az erőforrások megőrzését, az innovációk támogatását és a magas színvonalú életminőség fenntartását.

A Wiener Stadtwerke a városüzemeltetés széles körét lefedi tevékenységével, így képes hosszú távú és egységes városfejlesztési stratégia kidolgozására.

Szervezetátalakítás a bécsi városüzemeltetési holdingnál

Az átalakítás indoka

A holding energiacegjei komoly gazdasági nehézségekkel szembesültek.

– A földgázalapú villamosenergia- és a távhőtermelés a magas gázár és az alacsony villamosenergia-ár miatt nem volt gazdaságos.

– A belső folyamatok és a szervezeti felépítés jelentős fejlesztéseket igényelt a növekvő versenyhelyzet és az átalakult piac miatt.

Az átalakítás célja

Elindították a Megawatt programot, aminek szerepe az energiaszektor reorganizációja volt:

- Strukturális átalakítás (U13 projekt);
- Folyamatoptimalizálás;
- Hatékonyságnövelés.

Az átalakítás eredménye

Az U13 projekt keretében cél volt:

– létrehozni egy közös rendszerirányítót a villamos energia, a földgáz, a távhő és a telekommunikáció területeinek összefogására, amivel a szinergiahatásokat kiaknázzhatják a hálózat működtetésében;

– a Wien Energie és a Fernwärme Wien GmbH összevonása a termelés- és energiatranszport területén lévő szinergiahatások kiaknázzása érdekében, amely versenyképessé teheti a holdingot a távhőszolgáltatás területén.

3. ábra: A bécsi városüzemeltetési holding hosszú távú fejlesztési koncepciója

	Fő cél 2050-ig	Egyéb kiemelt célok 2050-re
Erőforrások	• Az egy főre jutó üvegházhatású gáz kibocsátása legalább 80%-kal csökken az 1990-es értékhez képest	• Az egy főre eső végső energiafelhasználás 40%-kal csökken a 2005-ös értékhez képest • Megújuló energiával elégítik ki a város bruttó energiafelhasználásának 50%-át • A motorizált egyéni közlekedés aránya 15% alá csökken a városban
Innováció	• Vezető pozíció az innováció területén	• Bécs kiemelkedő európai kutatás-fejlesztési központ • A technológiaintenzív termékek részaránya az exportban 80% fölé emelkedik • A lehető legtöbb fiatal folytatja tanulmányait felsőfokú oktatási intézményben
Életminőség	• Bécs megtartja a legmagasabb életminőséggel rendelkező város pozícióját Európában	• A város magas színvonalú, elérhető árú és vonzó lakókörnyezetet biztosít a lakosai számára • A város mindenki számára könnyen elérhető és magas színvonalú egészségügyi hálózattal rendelkezik • A közterületek parkosítása meghaladja az 50%-ot

Forrás: Wiener Stadtwerke éves beszámoló, 2013.

A MÜNCHENI VÁROSÜZEMELTETÉSI HOLDING BEMUTATÁSA

A müncheni városüzemeltető Németország egyik legnagyobb energetikai és infrastruktúra-fejlesztési vállalata. A cég évtizedek óta biztosítja a regionális központ megbízható és erőforrás-kímélő energia- (villamos energia, földgáz, távhőszolgáltatás) és ivóvízellátását. A közlekedési leányvállalat felel a tömegközlekedésért. A telekommunikációs leánycég (M-net) kedvező adatátviteli szolgáltatásokat nyújt a telekommunikáció területén. Ezen szolgáltatásokon túl a cég még üzemeltet tizennyolc fe-

dett uszodát és szabadtéri strandot. Az energetika területén a cég a lakosság és a vállalati szektor számára is biztosítja szolgáltatásait országszerte. Több mint egymillió háztartási, kereskedelmi és vállalkozói fogyasztó számára biztosítják a kiszámítható energiaellátást és a napi 185 000 m³-re rúgó ivóvízszükségletet. A közlekedési vállalat gépjárművei másfél millió utas számára biztosítják a városi tömegközlekedést, míg a telekommunikációs cég 400 000 ügyfelet szolgál ki. A müncheni városüzemeltetési cég nagyon komoly szerepet játszik München közműellátásában, valamint a magas életminőség fenntartásában. A városi tulajdonban lévő vállalat nem a rövid távú nyereségmaximalizálásra törekszik, hanem a lakosság életminőségének hosszú távú fenntartására és növelésére, valamint München város mint gazdasági központ további megerősítésére. Természetesen az üzemi működésre a nagyfokú takarékoság és a racionalitás a jellemző. A cég továbbra is megtesz mindent, hogy Európa egyik legkiemelkedőbb, legsikeresebb közüzemi vállalata maradjon. Ezen cél tartós fenntartása érdekében hét különböző irányelvet határoztak meg.

1. Hosszú távon kiszámítható energiatermelési kapacitások kiépítése a folyamatosan változó piaci környezetben. Itt mindenekelőtt a megújuló energiaprojektek, a földgáztüzelésű erőművek és távhőtermelő cégek összekapcsolása szerepel a célkitűzések között.

2. A szükséges földgázmennyiség elfogadható beszerzési feltételek melletti biztosítása. Ezt a feladatkört leginkább a Bayerngas és Bayerngas Norge földgáz-nagykereskedő leánycégeken keresztül lehet elvégezni, amelyek többségi tulajdonosa a müncheni városüzemeltetési holding.

3. Hatékonyság és termelékenység. Ezt a két kritériumot a versenyképes, nyereséget generáló termékek és szolgáltatások nyújtásával lehet elérni.

4. Vállalati függetlenség. A müncheni városüzemeltető üzleti partnerekkel való együttműködése időben lekorlátozott, vagy konkrét üzleti tevékenységekhez kötött.

5. Piac- és vevőorientáltság. Magas színvonalú szolgáltatások és a fogyasztók elégedettségét és lojalitását kiváltó proaktív beszerzési menedzsment biztosítása.

6. Partneri és együttműködési attitűd: az üzleti partnerekkel kialakított kiegyensúlyozott kapcsolatok ápolása.

7. Vállalati és gazdasági fenntarthatóság. A hatékonysággal elérhető gazdasági sikerek melletti elkötelezettség. A sikeresség kulcselemei között található a természeti erőforrások és a környezet fenntartható védelme.

Bár a közjó védelme és támogatása áll az első helyen, valamennyi szolgáltatási tevékenység hatékonyságra törekvése képezi a fenntartható növekedés alapját.

A müncheni városüzemeltető is nagyban figyelembe veszi tevékenysége során az EU környezetvédelmi és klímapolitikáját. Az uniós célkitűzésekkel összhangban a szén-dioxid-kibocsátást a jelenlegi szinthez képest több mint 90%-kal kívánják csökkenteni 2050-ig. A német szövetségi kormány 2011-ben döntést hozott, hogy a német atomenergia-termelést 2022-ig teljesen leállítja. A német energetikai fordulat a megújuló energiaforrásokra vonatkozó keretfeltételeket is jelentősen érinti. A megújuló energiaforrásokra vonatkozó törvény értelmében, a megújuló energiaforrásokból származó villamosenergia-termelés volumenét a teljes termelés legalább 35%-ára kell növelni 2020-ig, majd ezt követően fokozatos mértékben kell a megújuló energiafor-

rások felhasználását emelni, míg felhasználási volumenük el nem éri a teljes villamosenergia-termelés 80%-át. Az energiaellátás struktúrájának átalakításakor még a német gazdaságnak is nagy utat kell megtennie. Németországban egyre erősebb árérzékenység és környezettudatosság érzékelhető. Mind a lakossági, mind pedig a vállalkozási piacon egyre erősödik a verseny a liberalizált villamosenergia- és földgázpiac hatására.

Energetikai fordulat

Az energetikai fordulat következtében megnőtt a környezettudatos energiaellátás iránti érdeklődés. A müncheni városüzemeltető cég kiváló lehetőséget lát a környezettudatos lakossági és vállalati szegmensekben. Az energetikai fordulat fő támogatójaként a városüzemeltető célul tűzte ki maga elé, hogy 2025-ig annyi megújuló energiaforrásból származó villamos energiát fog előállítani, amellyel ki tudja elégíteni München teljes szükségletét. Amennyiben sikerül elérni ezt a célkitűzést, München világelső pozíciót ér el a többmillió város között. A város különösen a villamosenergia-termelés területén akarja drasztikusan csökkenteni a fosszilis energiaforrások arányát. A fosszilis energiaforrásoktól való függetlenedést jelentős versenyképességi tényezőnek és környezetvédelmi vívmánynak tekintik. A szélenergia számít a jövő legfontosabb villamosenergia-szállítójának és egyben a legköltséghatékonyabb megújuló energiaforrásnak. A szélenergia a napenergiánál lényegesen kedvezőbb előállítási költségekkel rendelkezik, és a teljesítménymutatói is kedvezőbbek. A bajorországi szélerőműparkok még nem elterjedtek. A 22 000 szélkerékből csupán 500 darab található Bajorországban, amelyek beépített 700 megawatt kapacitása a bajor villamosenergia-szükséglet csupán 1%-át fedezi.⁴ Bajorország mint legnagyobb területű német tartomány hatalmas kihasználatlan potenciállal rendelkezik a szélerőműparkok területén. A bajor tartományi kormány számításai szerint 2021-ig 1500 darab szélkereket lehet a tartományban üzembe helyezni. A szélerőműparkok hatékony kiépítésének érdekében megalapítottak egy szélerőműpark építésére és üzemeltetésére specializálódott leányvállalatot (SWM Bayernwind GmbH). A 2025-ig elérendő ambíciózus célt – amely szerint München teljes villamosenergia-ellátását megújuló energiaforrásokból látják el – nem lehet elérni kizárólag a Bajorországban létesítendő szélerőműparkokkal. A cél eléréséhez országos, mi több, európai szintű terjeszkedésre, megújulóerőforrás-bázisok telepítésére is szükség van. Ebből a megfontolásból a müncheni városüzemeltető 33% részesedést vásárolt a WDP Europe AG-ból, hogy bővíteni tudja szárazföldi szélerőműpark-bázisát. A részesedésvásárlás eredményeként a cég már tizenkét európai országban vesz részt különböző fejlesztési projekteken. Konkrét tervezés szakaszában van jelenleg számos, több ezer megawatt teljesítményű szélerőműpark építése. A városüzemeltető Brandenburg, Nordrhein-Westfalen, Sachsen-Anhalt, és Rheinland-Pfalz tartományokban 108 különböző szélerőműparkban rendelkezik részesedéssel, amelyek éves 350 millió kilowatt energiatermelő kapacitása 150 ezer müncheni háztartás villamosenergia-szükségletét elégíti ki, és a hagyományos villamosenergia-termelési módokkal szemben 400 ezer tonna szén-dioxid-kibocsátást lehet éves szinten megspórolni. A portfólió erősítése érdekében a müncheni közműcég külföldi cégekben is szerez részesedést. A 2012-ben üzembe helyezett horvátországi Ponikve szél-

erőműben is 33% üzletrésszel rendelkezik a cég. A Pelješac-félszigeten található tizenhat darab szélkerék éves szinten 70 millió kilowattóra, megújuló forrásból származó villamos energiát állít elő. A müncheni közműcég részesedése alapján kilencezer müncheni háztartást tud villamos energiával ellátni. A lotaringiai Filieres projekt keretében beüzemelt négy nagyturbina éves szinten 20 millió kilowattóra „bioenergiát” állít elő, amely nyolcezer háztartás éves ellátását biztosítja. A szárazföldi szélerőműparkokban történő tulajdonrészszerzés mellett a müncheni városüzemeltető a tengeri „offshore” szélerőművek iránt is komoly érdeklődést mutat. A Sylt-szigettől 70 kilométerre fekvő DanTysk szélerőműben 49%-os üzletrésszel rendelkezik a cég. A müncheni közműcég Észak-Wales partjainál az RWE Innogyval és a Siemensszel közösen is építi fel az offshore Gwynt y Môr szélerőműparkot, amelyben 30% üzletrésze van. A német területen fekvő Északi-tengeren (Borkumtól 100 kilométerre, északra) is részt vesz a cég szélerőműpark-építési projektben, kisebbségi tulajdonhányaddal. A 80, egyenként 5 megawatt teljesítménnyel rendelkező szélerőmű Global Tech I. projektében a városüzemeltető 25% tulajdonrészzel rendelkezik. A három említett szélerőműpark-társaság éves összteljesítménye 4,6 milliárd kilowattóra, amelyből a müncheni városüzemeltetőre eső éves termelés 600 000 müncheni háztartás villamosenergia-ellátását biztosítja. A müncheni városüzemeltető a szélenergián kívül egyéb más megújuló energiaforrás, így a nap- és vízi energia felhasználása iránt is elkötelezett. A cég a dél-spanyolországi Andalúziában található Andasol elnevezésű naperőműprojektben is részesedést szerzett. A 2012-ben üzembe helyezett naperőmű két négyzetkilométer területen 200 000 parabolatükörrel működik, és új korszakot nyitott a napenergiából származó villamosenergia-termelés és -tárolás területén. Az óriási termikussó-tárolóknak köszönhetően, az Andasol naperőmű még napnyugta után is megbízhatóan képes villamosenergia-termelésre és a hálózatba történő betáplálásra. A 165 millió kilowattóra éves teljesítményű naperőmű működése következtében éves szinten 150 ezer tonna szén-dioxid-kibocsátást lehet megspórolni. A müncheni közműcég tulajdonosi részesedésén keresztül harmincháromezer müncheni háztartást tud ellátni villamos energiával.

Új utakon a villamosenergia-termelés területén

Az Isar folyó vizét használó föld alatti vízerőmű újabb kiemelkedő példája a városüzemeltető energiahatékonyságra és a regionális megújulóenergia-termelő kapacitások kiaknázására törekvő elkötelezettségének. A föld alatti, zajmentesen működő turbina 2010 óta tízmillió kilowattóra ökoáramot termel, és négyezer müncheni háztartás villamosenergia-ellátását biztosítja.

Az új villamosenergia-termelő kapacitások kiépítésének következtében a megújuló energiaforrások részaránya 12,2%-ra bővült a teljes termelésen belül. A megvalósítási fázisban lévő új projekteket is beleszámítva, a megújuló energiaforrások teljes villamosenergia-termelésen belüli részaránya már 32%. Ezenfelül számos szélerőműprojekt áll még tervezés alatt. A müncheni városüzemeltető azzal számol, hogy a saját villamosenergia-termelő kapacitásai 2025-re teljes mértékben megújuló energiaforrásokat fognak felhasználni.

A müncheni városüzemeltető a megújuló energiaforrásokból származó villamosenergia-termelő kapacitások fokozott kiépítése mellett két „bioáram” terméket is bevezetett a piacra. A termékekhez kedvezményes alapidíjú internetszolgáltatás kapcsolódik, és a villamos energia teljes mértékben a TÜV által szabadalmazott víz-erőművekből származik. A városüzemeltető 2012-ben megkapta a kiemelkedő helyi közműcégnek járó elismerést. A díj kiosztásánál a környezetvédelmi és regionális elhivatottságot, valamint a szolgáltatás minőségét is értékelték. A vállalat „ökoárama” 2010-et követően országos szinten is elérhető. Az ajánlattal ez idáig 225 000 fogyasztó élt országosan. Ezzel az eredménnyel a müncheni városüzemeltető a legnagyobb „zöldáramszállítónak” számít mind a közületi, mind pedig a lakossági piacon Németországban. A villamos energia mellett a cég biztonságos, kiszámítható földgázellátást is biztosít. A fogyasztók biztosak lehetnek abban, hogy a szállított földgáz elégetésekor keletkező szén-dioxidot semlegesítik.

Európa legnagyobb távhőhálózatának kiépítése

A környezetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő, fenntartható beruházási program komoly hangsúlyt helyez a környezetkímélő villamosenergia-termeléshez kapcsolt hőtermelésre is. Jelenleg a megtermelt villamos energia 70%-át három villamosenergia- és hőtermelő erőműben állítják elő, amely európai viszonylatban kiemelkedő teljesítménynek számít. A városüzemeltető 2002 óta ötszázmillió euró összeget ruházott be hálózatfejlesztésbe, valamint gáz- és hőturbínába a déli fűtőmű területén.⁵ A három kapcsolt erőmű 4 milliárd kilowattóra környezetkímélő fűtési célú energia előállítására képes, amelynek előállításához egyébként 450 millió liter fűtőolajra lenne szükség. A fűtőolaj elégetése következtében 1,1 millió tonna szén-dioxid keletkezne, amely meghaladja a teljes müncheni éves személygépkocsi-forgalom szén-dioxid-kibocsátását. A városüzemeltető célja, hogy a fűtéssel összefüggő szén-dioxid-kibocsátást minél alacsonyabb szintre csökkentse. A nagymérvű beruházások célja a jelenleg meglévő távfűtési hálózat további bővítése, valamint új városrészek (pl. München nyugati része) hálózatra kapcsolása. Megközelítőleg 140 ezer müncheni lakást csatlakoztatnak a távhőellátáshoz. A csatlakoztatás következtében 300 ezer tonna szén-dioxid-kibocsátást lehet megtakarítani. A hálózatbővítési beruházás következtében száz kilométer hosszúságú új távhővezetéknek fektetnek le. A távhőellátás területén elérendő cél, hogy München 2040-re a távhőszolgáltatáshoz szükséges energia mennyiségét teljes mértékben megújuló energiaforrásokból fedezze. A célkitűzés megvalósításával a városüzemeltető tovább tudja növelni a távhő amúgy is kedvező klíma- és erőforrásmérlegét.

A geotermikus energiaforrások kihasználása

A geotermikus energia hatékony felhasználása tovább erősíti a környezetbarát energiefelhasználást. A földfelszín alatt két-három méterrel nagyon nagy volumenű megújulóenergiaforrás-készlet található, amely nem más, mint a 80-100 fokos forróvíz-készletek. A sauerlachi fűtőmű a hőtermelés mellett 16 000 háztartást lát el villa-

mos energiával.⁶ A sauerlachi fűtőmű mellett az elmúlt évben Freihamben is üzembe helyeztek egy geotermikus erőforráson alapuló fűtőművet.

Az Északi-tengerben található saját földgázforrások nagy rugalmasságot biztosítanak

A földgáz a kőolajjal azonos energiát ad le, viszont jelentős előnye, hogy elégetése közben lényegesen kevesebb üvegházhatású gáz keletkezik, így a kőolajnál jelentősen környezetkímélőbb. A müncheni városüzemeltető célul tűzte ki, hogy az első olyan német közműcég lesz, amely a végfelhasználóit saját földgázforrásaiból látja el. A földgázlelőhelyek felkutatása és a kitermelés jelentős költségeket és kockázatokat jelentenek. Ezen okok miatt a cég erős partnereket választott az együttműködésre. A müncheni közműcég a Bayerngas, Swissgas és TIGAS cégekkel együtt rendelkezik üzletrésszel a Bayerngas Norge AS cégben. A Bayerngas Norge már öt földgázmezőn indította el a termelést, és további földgázmezők feltárása van folyamatban. Ötven próbafúrásra adtak ki engedélyt az elmúlt időszakban. A Bayerngas Norge húszmilliárd köbméter éves szintű földgáztermeléssel számol, amelyből 60%-ban a müncheni városüzemeltető részesül.

A müncheni agglomeráció növekvő közlekedési igényei

A lakosságnövekedés szempontjából München továbbra is vonzó régió marad. Az ingázók növekvő száma és az egyre erősödő mobilitási igény miatt a meglévő közlekedési infrastruktúra kapacitása egyre szűkösebbnek mutatkozik. A müncheni városüzemeltető 100%-os tulajdonában lévő közlekedési vállalat 2012-ben a nyolcadik egymás után következő rekordévet állapította meg az utaslétszám alapján. 536 millió utas használta a metró, busz- és villamosvonalakat, amely 14 millió utassal haladja meg az előző év adatait. A közlekedési vállalat a fejleményekre a kínálati portfólió 2010–2020-ig terjedő bővítésével reagál. A növekvő utasforgalom elengedhetetlenné teszi a járatszámok és a járműpark bővítését. Az új metrószerelvényeket 2013 végén helyezték forgalomba. A villamosparkot szintén modernizálják, alacsony padozatú szerelvényeket állítanak forgalomba. Az elmúlt tizenhét évben huszonkét százalékkal bővült a villamosgéppark, és egyharmadával nőtt az ülőhelyek száma. A közösségi közlekedéshez kapcsolódó ingatlan-infrastruktúrát szintén modernizálni kell, hogy megfeleljen a megnövekedett igénybevételnek és a jelen kor egyre kifinomultabb elvárásainak. A vállalat a főpályaudvar és a központi átszállóállomás felújítására 70-80 millió euró összeget költ el 2015-től kezdődően.⁷ A müncheni metró, a közösségi gépjárműpark és az infrastruktúra fejlesztése 1,9 milliárd euró összegű beruházást jelent a müncheni városüzemeltető társaság számára.

A müncheni városüzemeltető további szolgáltatásai

A városüzemeltető biztosítja a bajor főváros számára a környék forrásaiból származó ivóvízellátást. A cég a megnövekedett nyári villamosenergia-fogyasztás következtében

környezetkímélő hűtési technológiát dolgozott ki. Az egyre magasabb nyári hőmérsékletek következtében, a lakosság a nyári hónapokban 20%-kal több villamos energiát fogyaszt, mint a téli időszakban. A belvárosban felépített első „távhűtő sziget” segítségével környezetkímélő módon lehetséges a nyári hőséget csillapítani. Alapjában véve a távhűtés hasonló módon történik, mint a távfűtés. A vizet központilag lehűtik, és szállítóvezetéseken keresztül eljuttatják a fogyasztókhoz. A víz így rendelkezésre áll, hogy az épület klimatizálása során keletkezett hőt felvegye. A felmelegedett vizet egy másik vezetéken visszavezetik a rendszerbe további lehűtésre. A müncheni belváros távhűtését ezzel az eljárással sikerült biztosítani. A távhűtésen keresztül a hagyományos hűtési módokkal szemben jelentős primer energiát lehet megspórolni.

A MÜNCHENI VÁROSÜZEMELTETÉSI HOLDING VÁROSFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJA

A müncheni városüzemeltetési holding hosszú távú és ambiciózus célokat meghatározó stratégiát követ. A rövid távú profitmaximalizálás helyett a fenntartható, kiszámítható üzletpolitikát részesítik előnyben, amely az egész város lakosságának jólétét biztosítja.

A cég stratégiájában öt célkitűzés szerepel. A megújuló energiaforrások részarányát jelentős mértékben kívánják növelni a teljes energiafelhasználáson belül. München város villamosenergia-ellátását 2025-ig teljes mértékben megújuló energiaforrásokból kívánják biztosítani. A célkitűzés elérésével München lesz a világ első városa, amely elérte ezt az célt. A városüzemeltető saját földgázforrásain keresztül kívánja biztosítani az ellátásbiztonságot és a beszerzési függetlenséget. A szükséges földgázszállítási kapacitásokat a Bayerngas Norge építi ki, mely jelenleg a leggyorsabban növekvő kőolaj- és földgáztermelő cég Norvégiában. Az elkövetkező évek nagy stratégiai célkitűzése a távfűtés kiterjesztése. A cég kétszázmillió euró összeget ruház be a város déli és keleti részeinek távhőellátásba való integrálásába. A cél elérése érdekében száz kilométer hosszú vezetékét építenek. A müncheni 800 kilométer hosszú távhővezeték Európában az egyik legjelentősebbnek számít. A klímavédelmi szempontból nagyon kedvező távhőellátást a jövőben a megújuló energiaforrások intenzív bevonásával tervezik még környezetkímélőbbé tenni. A távhőellátást 2040-re kizárólag megújuló energiaforrásokból kívánják biztosítani. A Münchener Verkehrs- und Tarifverbund a metró-, villamos- és autóbuszjáratok sűrítésével és új járművek beszerzésével növelte a szolgáltatások színvonalát 2012-ben. A városüzemeltető cég célul tűzte ki maga elé, hogy a középső körgyűrűn belül található épületeket (vállalkozások, lakások) csatlakoztatják az üvegszálas telekommunikációs hálózathoz, amelynek sávszélessége 100 Mbit/másodperc.

A cég stratégiájának súlypontja az elkövetkező években a következő öt fejlesztési területre koncentrál: megújuló energiaforrásokból történő villamosenergia-termelés, megbízható földgázellátás, a távfűtés és a tömegközlekedés fejlesztése, valamint az üvegszálas hálózat kiépítése. A cég konzekvens, kiszámítható lépéseket tesz, hogy tovább tudja erősíteni kiemelkedő európai városüzemeltető hírnevét, valamint a fenntartható fejlődés és hatékony erőforrás-felhasználás hosszú távú célkitűzését.

A müncheni városüzemeltetési holding stratégiája

A városüzemeltető elsődlegesen a fenntarthatóságra és a függetlenerőforrás-beszerzésre helyezi a fő hangsúlyt a stratégiaalkotáskor. A hosszú távú gazdasági sikereket és a közérdeket helyezik a rövid távú nyereségmaximalizálás elé. Öt kiemelkedő jövőbeni projekten dolgoznak a termelési kapacitások bővítése, a természeti erőforrások biztosítása, valamint a régióban elért életminőség és gazdasági erő fenntartása és fejlesztése érdekében. A cég egyedülálló beruházási programjával kötelezi el magát a helyi infrastruktúra fejlesztése és a globális klíma- és környezetvédelem mellett.

A legjobb példa: müncheni városüzemeltetési holding

– Széles körű városüzemeltetési feladatokat lát el: villamos energia, gáz, távhő, víz, tömegközlekedés, városi fürdők, telekommunikáció;

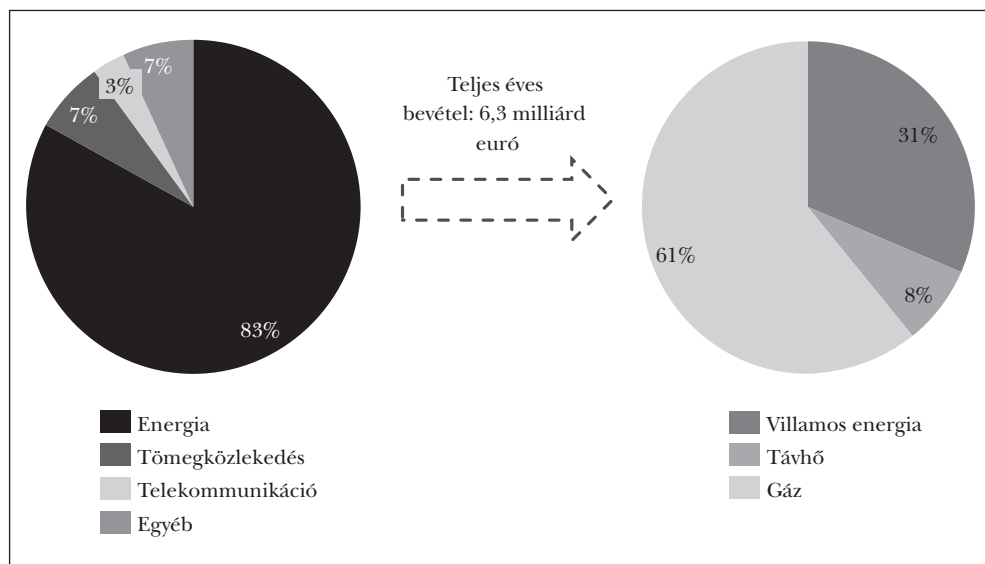
– A szinergiahatások kihasználása nagyban hozzájárul a komplex és sikeres városüzemeltetéshez;

– Alkalmazottak száma 2013-ban 8400 fő;

– Budapesthez hasonlóan, a városi fürdők üzemeltetése is a városüzemeltetés hatáskörébe tartozik;

– Az összes ágazatuk tekintetében törekednek a klíma- és a környezetvédelmi szempontok figyelembevételére, amire jó példa a megújuló energiaforrások egyre növekedő részaránya a város energiaellátásában.

4. ábra: A müncheni városüzemeltetési holding éves árbevételének megoszlása tevékenységi területenként, kiemelve az energiaszektor

Forrás: Münchener Stadtwerke éves beszámoló, 2013.

Fenntarthatóság és klímavédelem

A Stadtwerke München a fogyasztói érdekeket szem előtt tartva alkotta meg több városfejlesztési programját, amelyeknél figyelembe vették a fenntarthatóság és a klímavédelem kritériumait.

Villamos energia

– 2025-re célként tűzték ki, hogy az egész város villamosenergia-igényét a saját megújuló energiatermelő kapacitásaikkal elégítik ki (kb. 7,5 TWh).

– A város 3,5 TWh éves villamos energiát képes megújuló energiaforrásaiból jelenleg kinyerni.

– A villamosenergia-termelő kapacitásokban megjelennek a távolibb és kedvezőbb lokációjú megújulóenergia-termelő egységek is (pl. északi-tengeri szélpark).

Táv hő

– 2040-re teljes mértékben megújuló forrásból szeretnék fedezni a város távhőigényét.

– A jelenlegi távhőrendszer szerves részét képezi már most is a geotermikus energia felhasználása.

– A cél eléréséhez a geotermikus potenciál maximális kihasználásán kívül egyéb megújuló forrásokat (pl. biogáz) is fel kell használni.

Közlekedés

– A helyi tömegközlekedés és az egyéni közlekedés tekintetében is a fenntartható megoldások támogatására és népszerűsítésére helyezik a hangsúlyt.

– A felszíni és felszín alatti kötött pályás közlekedés fejlesztése és az alternatív hajtású buszok térnyerése a város stratégiai célja.

– Az egyéni közlekedést támogatva és az e-mobilitást népszerűsítve, elektromos töltőállomás hálózatát építették ki.

A Stadtwerke München a városüzemeltetés minden területén jelentős tapasztalatokkal rendelkezik, így átgondolt és egységes városfejlesztési stratégiát tud kidolgozni.

KÖVETKEZTETÉSEK

A bécsi és müncheni városüzemeltetési cégek működési területeinek és folyamatosan bővülő szolgáltatási portfóliójának vizsgálatakor egyértelműen megállapítható, hogy mindkét cég beépítette fejlesztési koncepciójába és stratégiájába az Európai Unió aktuális, Európa 2020 elnevezésű stratégiájának környezetvédelemre, energiabiztonságra, innovációkra és inkluzív növekedésre vonatkozó irányelveit. Gondoljunk csak az európai integráció korábban említett, az üvegházhatású gázok csökkentésére, a megújuló energiaforrások részarányára és az energiahatékonysági mutatószám javítására vonatkozó, „20–20–20” célkitűzéseire. A megújuló energiaforrások felhasználási körének folyamatos bővítése és részarányuk fokozatos növelése a teljes energiafelhasználáson belül egyértelműen a két vizsgált cég környezettudatos gazdasági fejlődés melletti szilárd elkötelezettségét támasztják alá. Mindkét cég nagyon jelentős, példaértékű lépéseket tett az energiabeszerezési források diverzifikációja területén.

A megújuló energiaforrások teljes felhasznált energiamennyiségen belüli növelése érdekében mindkét cég nagyon határozott, ambiciózus lépéseket tesz. A bécsi városüzemeltetési holding mindenekelőtt belföldi szél-, víz- és naperőműprojektek megvalósításával, valamint az építőipart, infrastruktúrát és energiafelhasználást érintő innovációk bevezetésével próbál eleget tenni a klímavédelmi célkitűzéseknek. A bécsi közműcég a versenyképes, energia- és költséghatékony működés mellett kiemelt hangsúlyt helyez a szociális kohézió minél teljesebb körű elmélyítésére.

A müncheni városüzemeltető holding a belföldi megújuló energiaforrások kiaknázására vonatkozó beruházások és üzletrészvásárlások mellett külföldön is vásárol üzletrészt különböző innovatív megújuló energiaforrásokon alapuló társaságokban, valamint földgázkitermelő és -szállító cégekben. Ezek a különböző belföldi és külföldi beruházások lehetővé teszik a hosszú távon is biztonságos, környezettudatosan diverzifikált beszerzési forrásokon nyugvó, kiszámítható energiaellátást. Az Európa 2020 stratégia célkitűzéseit, valamint a két nyugat-európai városüzemeltetési holding fejlesztéspolitikáját elemezve jól látható, hogy az Európai Unió növekedési és foglalkoztatási stratégiája egyértelműen a versenyképesség növelésére irányul, amely főként a fejlett nyugat-európai országoknak, magrégióknak kedvez. A kevésbé fejlett mediterrán és kelet-közép-európai országok ezzel szemben a szociális kohézióban, a gazdasági és társadalmi felzárkózásban érdekeltek. Ezek a jelentős érdekkülönbségek komoly konfliktusforrást jelentenek, és a kétsebességű Európa kontúrjait vetítik előre.

A Budapesti Városüzemeltetési és Közlekedési Központ Zrt.-ből 2015 elején alakult Budapesti Városigazgatóság Zrt. számos jó példát tud meríteni a hatékony holdingműködésre és a szinergiahatások minél szélesebb körű kihasználására az elemzett két vállalat működési mechanizmusaiból. Magyarországi relációban a külföldi energetikai beruházások nem önkormányzati szinten, hanem állami szinten, többnyire a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. 100%-os vagy kisebbségi tulajdonában lévő MVM-en, illetve Mol-csoporton keresztül valósulnak meg.

JEGYZETEK

- ¹ *Geschäftsbericht* (Éves jelentés). Wiener Stadtwerke, Wien, 2013.
- ² *Daseinvorsorge: Politisches Konzept und die Leistungen der Wiener Stadtwerke*. Wiener Stadtwerke Holding AG, Wien, 2008.
- ³ *Smart City Wien Rahmenstrategie*. Keretstratégia, Magistrat der Stadt Wien, 2014.
- ⁴ *Geschäftsbericht*. Stadtwerke München GmbH, 2012, 13. o.
- ⁵ Uo. 17. o.
- ⁶ Uo. 18. o.
- ⁷ Uo. 20. o.

TOVÁBBI FELHASZNÁLT IRODALOM

- Éves beszámoló*. Budapesti Közlekedési Központ Zrt., 2013.
Éves beszámoló. Budapesti Városüzemeltetési Holding Zrt., 2013.

Borzán Anita

A konvergenciakritériumok alakulása Romániában

The Development of the Convergence Criteria in Romania

Összefoglalás

Az Európai Unió történetének fontos mérföldköve a maastrichti szerződés 1992. évi aláírása, melyben a közös valuta szükségességét is megfogalmazták. Tanulmányom célja Románia euró bevezetésére való érettségének vizsgálata. A szomszédos ország pénzügyi-gazdasági elemzését a konvergenciakritériumokkal összefüggésben végzem el. A román árstabilitás javítandó területet képez, mivel a három legalacsonyabb inflációjú uniós tagország átlagát meghaladja. Románia államháztartási egyenlege és a deficit alakulása megfelel a konvergenciakövetelményeknek. Az európai árfolyam-mechanizmusba még nem kapcsolódott be a lej, a lebegtetéses árfolyampolitika jellemző. A hosszú távú kamatlábak elmaradnak a legjobb eredményeket felmutató három uniós ország referenciaértékétől. A román makrogazdasági politika legkritikusabb területe az ár- és az árfolyam-stabilitás, de megoldásra vár a jegybanki függetlenség, a monetáris finanszírozás tilalma és a jogi integráció követelményeinek teljesítése is.

Summary

The Maastricht Treaty of 1992 was a significant milestone in the history of the European Union, in which the necessity for a common currency was also formulated. The aim of my study is to examine the maturity of Romania in order to introduce the euro. I am conducting the financial-economic analysis of the neighbouring country

DR. BORZÁN ANITA gazdálkodás- és szervezéstudomány PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdasági Egyetem Pénzügyi és Számviteli Kar Számvitel Intézeti Tanszék (Borzan.Anita@uni-bge.hu).

in connection with the convergence criteria. The Romanian price stability represents an improved field since it exceeds the average of the three lowest inflation European Union countries. The general government balance and the development of the deficit of Romania meet the requirements of the convergence criteria. The Romanian leu has not joined the European exchange rate mechanism, the floating exchange rate policy is common. The long-term interest rates fell behind with the reference value of the three EU countries showing the best results. The most critical area of the Romanian macro-economic policy is the price and the exchange rate stability, however, the independence of the central bank, the prohibition of the monetary finance as well as the performance of requirements of the legal integration need to be solved.

BEVEZETÉS

Az Európai Unió elődjének számító Közös Piac egyik kritikus területe volt a tagországok önálló monetáris politikája, mely az árfolyamok kiszámíthatatlan mozgása miatt megnehezítette, hogy a négy szabadelvből (árak, szolgáltatások, tőke, munkaerő) származó előnyök maradéktalanul érvényesüljenek. Az árfolyamváltozások kiszámíthatatlanságát a közös monetáris politika és az Európai Monetáris Rendszer létrehozásával igyekeztek csökkenteni. Az Európai Monetáris Rendszerrel kezdetben a valuták egymáshoz kötése volt a cél, valutakosárként a tagországok gazdasági potenciáljának súlyozásával, az Európai Közösség összes valutájából létrehozott ECU szolgált. Az 1992-ben aláírt maastrichti szerződésben a Gazdasági és Monetáris Unióval párhuzamosan már a közös valutát is egyértelműen megfogalmazták. 1999. január 1-jétől az ECU-t számlapénz formájában felváltotta az euró, mely 2002-ben került készpénzforgalomba. Az ECU kivonásával a korábbi árfolyam-mechanizmust (ERM) is az újabb, azaz az ERM II váltotta fel, melyben az eurózónához csatlakozni kívánó országok valutáit az euróhoz kötik.

A monetáris unió alapját képező konvergenciakritériumok kidolgozásával az Európai Unió tagországainak stabilitása, illetve gazdaságuk egymás felé konvergálása a cél. A Gazdasági és Monetáris Unióhoz csatlakozás alapvető követelménye az Európai Unió általános gazdasági fejlettségéhez való közelítés, vagyis a reálkonvergencia teljesülése. Gyakorlatilag a reálkonvergencia a gazdasági fejlettség, azaz 1 főre vetített GDP, az uniós átlagnak megfelelő gazdasági szerkezet kialakítása, illetve a valutaövezet követelményeinek való megfelelés. A nominális konvergencia Stabilitási és Növekedési Paktum betartására, valamint pénzügyi fegyelemre irányuló kritériumait a maastrichti szerződés 121. paragrafusában rögzített feltételek szerint kell teljesíteni.

Tanulmányom célja Románia euró bevezetésére való érettségének vizsgálata. A szomszédos állam makrogazdasági helyzetének értékelését a konvergenciakritériumok elemzésével összefüggésben végzem el, vagyis megvizsgálom:

– az ország árstabilitását, vagyis az inflációs rátát összehasonlítom a három legalacsonyabb inflációjú uniós tagország átlagával;

- Románia államháztartási egyenlegét, a deficit alakulását;
- az ország európai árfolyam-mechanizmusban betöltött szerepét;
- a hosszú távú kamatlábat a legjobb eredményeket felmutató három uniós tagállam hosszú távú kamatlábainak átlagából számított referenciaértékkel összehasonlítva.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Vizsgálatom során a konvergenciakritériumok elemzésére alkalmas mutatószámokat használok. Az elemzéshez szükséges adatbázist az Eurostat, a Román Statisztikai Hivatal és a Román Nemzeti Bank statisztikai alapján állítom össze.

Az infláció alakulása a harmonizált fogyasztóiár-indexek (HICP-ek) segítségével nemzetközi szinten összehasonlíthatóvá válik. A HICP-ek segítségével vizsgálható az árkonvergenca-kritériumnak való megfelelés, ezért az Európai Központi Bank a monetáris politika céljainak megfelelően az árstabilitás mérésére is alkalmazza. Az árstabilitást az eurózóna harmonizált fogyasztóiár-indexének éves árváltozásával mérik. A harmonizált fogyasztóiár-indexek számszerűsítése minden tagországra kötelező. Az indexek Laspeyres-típusú éves láncindexek, amelyek a súlyok évenkénti változtatását is lehetővé teszik. A harmonizált fogyasztóiár-indexek kiszámításánál a COICOP (Egyéni fogyasztás rendeltetés szerinti osztályozása) nomenklatúrát alkalmazzák. Az Eurostat által közzétett részindexek ezen az osztályozáson alapulnak. Az indexeket egy közös bázisidőszakra (2005 = 100) vetítve számszerűsítik. A rátákat ezen indexek alapján határozzák meg. Az indexek, valamint az előző időszakhoz viszonyított árváltozások sem szezonálisan, sem naptárhatással nem kiigazítottak.¹

A költségvetési hiány (a költségvetési bevételek és az azokat meghaladó kiadások különbözete) és a bruttó államadósság (névértéken, majd az év végi piaci árfolyamon átváltva az adott ország fizetőeszközére) a konvergenca szempontjából a GDP %-ában vizsgálendő. A költségvetési hiány várható alakulásáról havi prognózisok készülnek, a kormányzat feladata pedig a túlzott hiány mérséklése. A költségvetés tartozásait az állam hitellel finanszírozza, ami az államadósság növekedését okozza. A bruttó hazai termék, azaz a GDP egy adott ország vagy területi egység gazdasági megítélésének a mérőszáma. A GDP a végső felhasználásra kerülő termékeket és szolgáltatásokat számszerűsíti az összes kibocsátás és a folyó termelőfelhasználásként felhasznált áruk és szolgáltatások különbözeteként. A GDP statisztikailag bizonyítottan számos államháztartási adatot determinál, az állami bevételeket, kiadásokat, az államadósságot, valamint a deficitet egyaránt, amely a pénzügyi válságot követően, 2008 után még erősebben mutatkozik.² A GDP általánosan elterjedt mutató, ezt igazolja, hogy Szigeti Cecília szerint erős korrelációja állapítható meg számos alternatív mérőszámmal.³ Tóth Gergely viszont az erős korreláció ellenére a GDP és az ökológiai lábnyom kettős használatára hívja fel a figyelmet,⁴ ezt beemelve Bionómia modelljébe is.⁵ Több kutató vallja, hogy a GDP önmagában nem elegendő a társadalmi forráshatékonyság és életminőség mérésére, ezért a gazdasági mutatók körét célszerű társadalmi és környezetvédelmi mutatókkal együtt alkalmazni,⁶ azonban megfigyelhető, hogy továbbra is gyakran alkalmazzák centrum-periféria viszonyok térbeli elemzéséhez is.⁷

Az európai árfolyam-mechanizmust az Európai Közösség már 1979 márciusában létrehozta az Európai Monetáris Rendszer részeként, az árfolyam-ingadozás mérséklése és a pénzügyi stabilitás érdekében. Az ERM-ben az árfolyam megengedett mozgásának – melyek között az árfolyam szabadon mozoghat – szélső értékeit rögzítik. Az euró előtt az árfolyamok rögzítése az ECU-höz történt, amelynek értékét a tagországok devizáinak súlyozott átlagaként határozták meg. Az ECU-ben számszerűsített központi ráta körül minden ERM-tag devizája $\pm 2,25\%$ -os sávban mozoghatott (kivéve az olasz lírát, ahol $\pm 6\%$ -os lebegtetési sávot jelöltek ki). A nagyobb árfolyammozgások kiküszöbölése hitelügyletekkel és piaci beavatkozásokkal történt. A sávot 1993-ban $\pm 15\%$ -ra bővítették, mivel a francia frank és más ERM-devizák ellen spekulációs „támadások” indultak. 1999. január 1-jétől az ECU-t az euró, az ERM-et pedig az ERM II váltotta fel. Az árfolyammozgás mértéke a tagdeviza belépésekor kerül kialakításra, viszont indokolt esetben az 1993-as bővített sávban is lehetővé tették a mozgását. „...az ERM II segít annak biztosításában, hogy az ERM II-ben részt vevő, euróövezeten kívüli tagállamok politikáikat a stabilitás irányába orientálják, támogatja a konvergenciát, és ezáltal hozzájárul az euró bevezetésére e tagállamok által kifejtett erőfeszítésekhez.”⁸ Az Európai Központi Bank egy rövid távú támogatási keretet biztosít az ERM II-tagok számára, amennyiben azok árfolyamsávja védelemre szorul.

A kamatkonvergencia az ország inflációjától, államadósságától, befektetői körökben kialakult megítélésétől függ, gazdaságpolitikai eszközökkel közvetlenül nem befolyásolható. A hosszú lejáratú kamatláb meghatározásakor a tízéves futamidejű államkötvény kamata tekinthető kiindulási alapnak. A kamatrátára napi, havi, negyedéves és éves hozamokat közölnek. Az Európai Központi Bank a napi és havi adatokat kéri be a tagországok jegybankjaitól, majd az uniós aggregátumok számítása az Eurostat feladata. Az adatok szezonálisan nem kiigazítottak.

EREDMÉNYEK

A konvergenciakritériumok sorában az első az inflációs rátán alapul. Az infláció, azaz az árszínvonal emelkedése egy éven keresztül nem lehet $1,5\%$ -nál magasabb a három legalacsonyabb inflációs rátájú tagállam átlagos rátájánál. Az előírt értéknél alapvető követelmény a fenntarthatóság is.

„A 2013 májusától 2014 áprilisáig tartó, 12 hónapos referencia-időszakban az infláció visszafogott volt az Európai Unióban, ami elsősorban az energia- és élelmiszerárak kisebb hatásának, valamint a legtöbb országot folyamatosan jellemző gyenge gazdasági teljesítménynek tudható be.”⁹

Az árstabilitás referenciaértéke $1,7\%$, mely a három legalacsonyabb rátájú ország, azaz Lettország $0,1\%$ -os, Portugália és Írország $0,3\%$ -os éves HICP-inflációja $1,5\%$ ponttal növelve. A 2013 májusa és 2014 áprilisa közötti referencia-időszakban az infláció 12 hónapra vetített $2,1\%$ -os átlagos rátája Romániában a referenciaérték felett volt. Hosszabb idősköt vizsgálva, a 2000-ben magas infláció 2007-ig folyamatosan csökkent, majd újra növekedésnek indult. Ismételt visszaesés 2012-ben és a következő évben volt tapasztalható a román gazdaságban. A munkabérek mellett az árszabályo-

zás, az áfaemelés, a jövedéki adók módosítása, illetve az árfolyam-politika is erőteljesen befolyásolta az infláció alakulását. 2004 és 2008 között a román gazdaság látványosan fejlődött, 2009-re viszont a világgazdasági válság az országba is begyűrűzött, 2011-től azonban kisebb mértékű fellendülés figyelhető meg.

A 2004-ben kezdődő időszakról elmondható, hogy csökkenő munkanélküliség mellett a bérek a termelékenységnél erőteljesebben emelkedtek, ezért a fajlagos munkaerőköltség is dinamikus növekedésnek indult. 2009-től a kifulladás növekedési pályán megtorpanás tapasztalható, ami a munkanélküliség növekedése mellett visszaeső bérnövekedést eredményezett, ezért a fajlagos munkaerőköltség a 2008. évi 23%-ról 2013-ra 2,5%-ra esett. A HICP-vel mért éves árszínvonal-emelkedés a 2012. szeptemberi 5,4% után kezdett ismét csökkenni, 2013 szeptemberére 1,1%, majd 2014 áprilisára az üzemanyagár után felszámított illetékek emelkedése miatt 1,6% az értéke. A HICP 2013 őszén tapasztalható visszaesése a liszt- és pékáruk áfacsökkenésének, a kiváló mezőgazdasági termelésnek és alacsonyabb élelmiszerárnak, valamint a világpiaci árak kedvező alakulásából adódó kisebb energiaárnak tulajdonítható.¹⁰

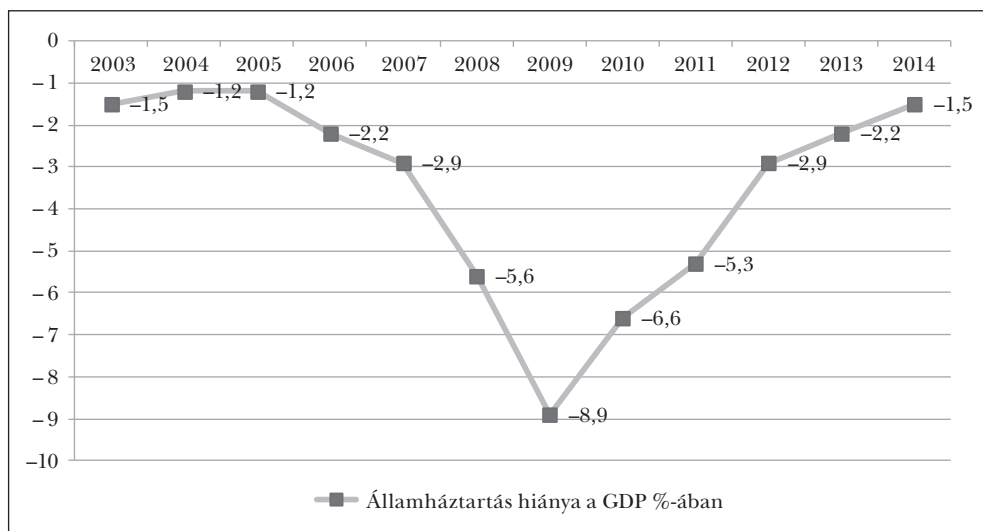
Az éves átlagos infláció 2014-ben a tervezett 2,2%-nál alacsonyabb értéket vett fel, majd 2015-ben – júniustól a szolgáltatások és nem élelmiszer jellegű termékek olcsóbbá válása miatt –, a tartósan negatív tartományba fordult fogyasztói árindex következtében, -0,6% lett az éves inflációs ráta. Az infláció alakulását a globalizációból adódóan a világpiaci olajárak kiszámíthatatlan mozgása, valamint a nemzetközi pénzügyi piacok román lejtőre gyakorolt hatása befolyásolja a legerőteljesebben. A belső kockázatok az energiapolitikával, az illetékekkel és a strukturális válság felszámolásával kapcsolatos intézkedésekből adódó bizonytalanságból táplálkoznak. Hosszabb idősköt vizsgálva, a felzárkózási folyamat inflációra és árfolyamra gyakorolt hatását is figyelembe kell venni, mivel Romániában az 1 főre vetített GDP és árszínvonal is alacsonyabb az euróövezet országainál.

A második követelmény a költségvetési hiánnyal és az államadóssággal függ össze. A költségvetési hiány nem lehet a GDP 3%-ánál magasabb, a bruttó államadósság pedig a GDP 60%-át nem haladhatja meg. Elfogadható az adósságráta 60%-nál magasabb aránya is, ha az adott ország folyamatos és jelentős mértékű csökkenést igazol.

A fiskális kritériumok tekintetében 2013-ban Romániában a 3% referenciaérték alatti 2,3%-os GDP-arányos költségvetési hiány keletkezett (1. ábra). 2013-ban az országban a 38,4%-os GDP-arányos államadósság is a 60%-os referenciaérték alatt maradt (2. ábra). 2014-re a költségvetési hiány a GDP 1,5%-át, míg az államadósság a bruttó hazai termék 39,8%-át tette ki. Románia vonatkozásában már három éve nem volt szükség túlzott költségvetési hiányt megállapító EU tanácsi határozatra. Az egyéb fiskális tényezők közül kiemelendő, hogy 2013-ban az állami beruházások GDP-hez viszonyított arányától elmaradt a deficitráta. Románia legfontosabb célkitűzése az uniós és a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) összefüggő kötelezettségvállalás teljesítése ahhoz, hogy a GDP 1%-ának megfelelő strukturális deficitet elérje.¹¹

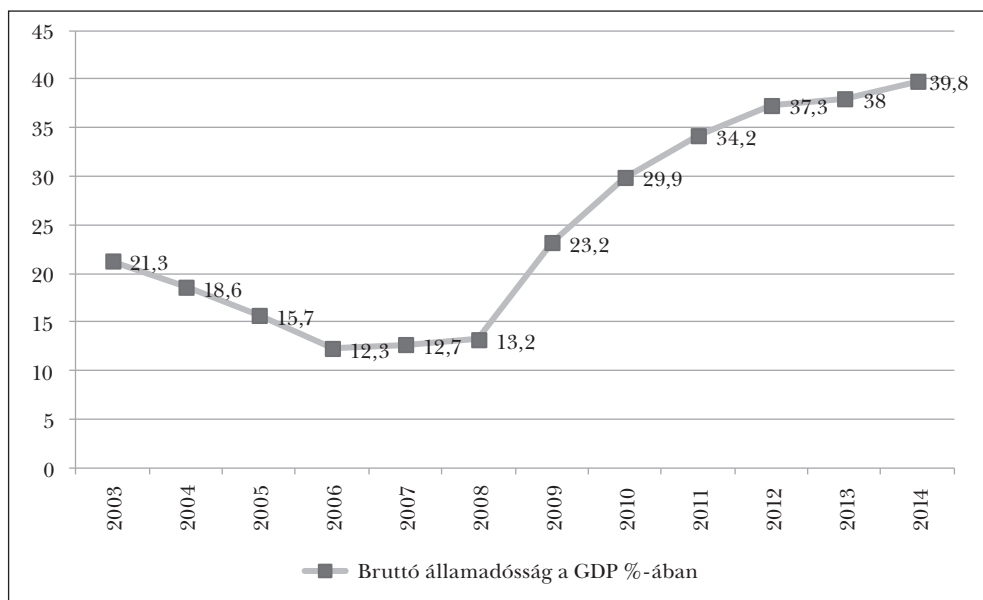
A Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakaszába lépést megelőző két évben az adott ország nemzeti valutájának árfolyama nem haladhatja meg a második szakaszban megállapított árfolyamsávot. A tagországnak e feltétel teljesítéséhez az ERM II-be, azaz az európai árfolyam-mechanizmusba kell belépnie.

1. ábra: Az államháztartás hiánya a GDP %-ában Romániában

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatai alapján.¹²

2. ábra: A bruttó államadósság a GDP %-ában Romániában

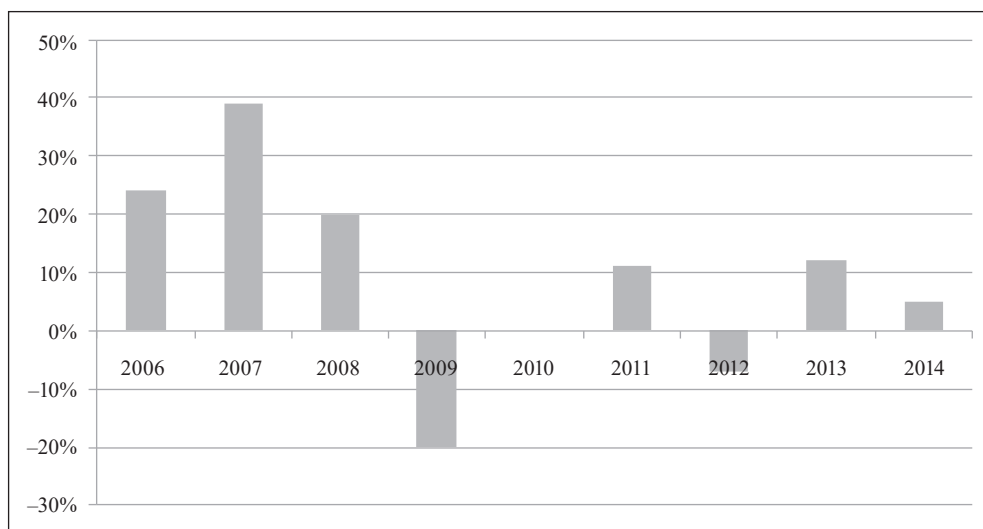
Forrás: Saját szerkesztés KSH adatai alapján.¹³

A vizsgált referencia-időszakban a román lej nem vett részt az ERM II-ben. Irányított lebegtetéssel, rugalmas árfolyamrendszerben kereskedtek vele. A lej árfolyamvolatilitása jelentős. 2013 májusáig felértékelődött, majd az év közepétől gyengülni

kezdett. A referencia-időszakban a háromhavi EURIBOR-hoz viszonyított rövid lejáratú kamatláb-különbségek átlagos szintje a Román Nemzeti Bank kamatcsökkentése ellenére végig magas maradt.¹⁴

Románia a piacgazdasági intézmények kiépítésében az elmúlt két évtizedben látványos sikereket ért el. A modernizációban jelentős szerepe volt az európai uniós csatlakozásnak is. A 2008-ban kezdődő globális pénzügyi válság valamennyi országba begyűrűzött, tehát Romániát sem kerülte el. A közgazdász körökben „gazdasági csodaként” is emlegetett román gazdasági növekedés 2009-ben megtorpant, majd erőteljes válság ütötte fel a fejét (3. ábra). Bár a következő évben mérséklődött ugyan a gazdasági visszaesés, gazdasági növekedésről még nem beszélhetünk.

3. ábra: A GDP alakulása Romániában (előző év = 100%)

Forrás: Saját szerkesztés a Trading Economics adatai alapján.¹⁵

A stabilizáció külső és belső intézkedések együttes hatására 2011-ben következett be. Külső tényező az IMF hitelmegállapodásának 2011. évi készenléti segítségnyújtási program keretében történő meghosszabbítása, illetve annak 2012. évi felülvizsgálata. Probléma a román gazdaságpolitika tekintetében, hogy a Strukturális Alapokból származó forrást több program vonatkozásában is felfüggesztették. A forrásviszatarítás következménye a gazdasági növekedés ismételt megállása. Belső tényező a hozzáadottérték-adó 24%-ra emelése, valamint a költségvetési szférában dolgozók bérének 24%-os csökkentése. A romániai gazdasági szereplők jelentős hányada fizetéseképtelenné vált, az adósságállományát időben nem tudta rendezni, létszámleépítésre és bér csökkentésre kényszerült. Míg a helyi kis- és középvállalkozások likviditási problémákkal szembesültek, a multinacionális társaságok monopolhelyzetbe kerültek.¹⁶

A 2013–2014-es referencia-időszakban Románia nem hívott le a készenléti program keretében biztosított forrásokból. Az IMF-megállapodások jelentősen csökken-

tették az ország pénzügyi kockázatát, és az árfolyamkockázat enyhítésében is jelentős szerepet játszottak. 2014 áprilisára a lej árfolyama az elmúlt évtized hosszú távú átlaga közelébe került. Románia folyó fizetési és tökemérlegében 2004 és 2007 között a hiány folyamatos növekedése figyelhető meg, mely 2009-ben megállt, majd 2012-ben a GDP 3%-ára erősödött, a következő évben pedig 1,2%-os többlet képződött. Az ország GDP-hez mért nettó nemzetközi befektetési pozíciója a 2004. évi –26,4%-ról 2012-re –67,5% esett vissza, majd 2013-ra 62,3%-ra javult. A külgazdasági stabilitás fontos a nemzetközi fenntarthatóság és a versenyképesség megóvása szempontjából.

A negyedik konvergenciakritérium szerint a hosszú távú hitelek kamatlába egy év alatt maximum 2%-kal lehet magasabb a három legalacsonyabb inflációs rátájú tagország államkölcsönének átlagos kamatlábánál. A 2013. május és 2014. április közötti 12 havi referencia-időszakban a hosszú lejáratú kamatlábak referenciaértéke 6,2% – az árstabilitás szempontjából legeredményesebb három tagország, azaz Lettország (3,3%), Írország (3,5%) és Portugália (5,8%) hosszú lejáratú kamatlábainak súlyozatlan számtani átlaga plusz 2 százalékpont – volt. A vizsgált időszak során Romániában átlagosan 5,3%-os kamatlábbal a referenciaérték alatti hosszú lejáratú kamatokot mértek. Hosszabb idősíkot vizsgálva megállapítható, hogy a hosszú lejáratú kamatlábak $7\% \pm 0,5$ százalékpontos tartományban mozogtak, a kamatlábak tartós csökkenését az infláció alakulása akadályozta meg. A referencia-időszakban az infláció állandósult csökkenése lehetővé tette a jegybanki kamatláb mérséklését. A monetáris politikai döntés következménye a romániai és euróövezeti országok tartós kamatlábai közti különbszet csökkenése.¹⁷

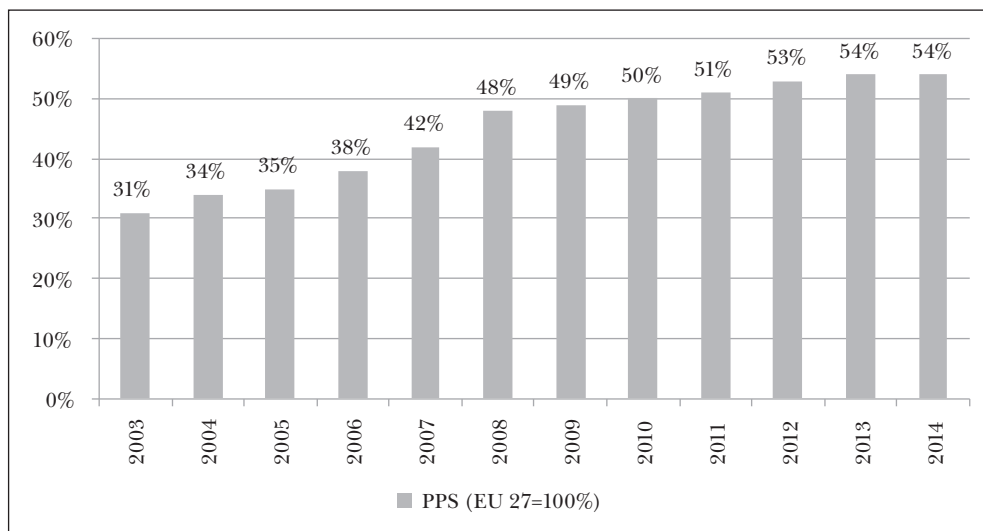
KÖVETKEZTETÉSEK

Romániának véleményem szerint gazdaságpolitikájával különösen a fenntartható makrogazdasági stabilitásra kell figyelemmel lennie. Ehhez és a konvergenciakritériumok teljesítéséhez az ár- és árfolyam-stabilitásra célszerű a legnagyobb hangsúlyt fektetni. Az infláció alacsony szinten tartásához kiszámítható gazdaság szükséges, melyre az exportfüggőség és a szekunder szektor hat a legerőteljesebben, de a belföldi fogyasztás is erősödik. Nemzetközi kockázati tényező az ukrán válság, amely rövid és középtávon is befolyásolja a befektetők kelet-európai befektetési hajlandóságát. További külső – az amerikai költségvetési politika bizonytalansága, nagyobb mértékű energiaár-emelés okozta geopolitikai feszültségek – gazdasági tényezők is veszélyeztetik a román gazdasági növekedést.

Románia helyzetét könnyíti, hogy pénzügyi támogatású makrogazdasági kiigazítási program keretében felügyelet alatt áll. A konvergenciakritériumok mellett a jegybanki függetlenséget, a monetáris finanszírozás tilalmát és az eurórendszer jogi integrációs követelményeit is teljesíteni kell a következő években. Románia reális középtávú költségvetési célkitűzése lehet a deficit GDP 1%-ára való visszaszorítása, mely 2015-ben teljesült. Célszerű a vásárlóerő-paritáson számított 1 főre vetített GDP-t is összefüggésbe hozni a korábbi mutatószámokkal, ami 2014-ben – folyamatos javulás mellett – elérte az európai uniós átlag 54%-át (4. ábra). Az arány az euróövezetbe

belépett országoknál meghaladja a 60%-ot, előrejelzések szerint 2018-ra 65% lesz a romániai értéke.

4. ábra: Románia 1 főre eső GDP-je vásárlóerő-paritáson az EU-átlag %-ában (EU-27 = 100%)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH adatai alapján.¹⁸

Amennyiben a román gazdaságpolitika a jelenlegi konvergenciaprogramban lefektetett célkitűzéseket teljesíti, 2019. január 1-je lehet az euró legközelebbi bevezetésének dátuma.

JEGYZETEK

¹ *Harmonizált fogyasztóiár-indexek (HICP)*. Központi Statisztikai Hivatal. www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/teicp000.html. (Letöltés: 2015. július 14.)

² Ágnes Csiszárik-Kocsir Á. – Mónika Fodor – András Medve: *The context of the macro data and the characteristics of the General Government in Central Europe*. International Proceedings of Economics Development and Research, Economics, Marketing and Management, Vol. 59, 2013, 195–199. o. www.ipedr.com/proceeding.htm

³ Szigeti Cecília: *Ökológiai lábnyom-mutató időbeli és térbeli elemzése*. Journal of Central European Green Innovation, Vol. 1, No. 2., 2013, 51–68. o.

⁴ Tóth Gergely: *Miért van szükség új közgazdaságtanra?* Valóság, 2009/5., 68–84. o.

⁵ Tóth Gergely: *Mi legyen a gyerek neve? A haszonökonomiától a gazdasági teológiáig*. Valóság, 2013/4., 43–63. o.

⁶ Szilveszter Farkas – Cecília Szigeti: *Alternative indicators of sustainability and social responsibility*. Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu Tekhnolohii Ta Dyzainu/Herald of Kyiv National University of Technology and Design, Vol. 5, 2011, 192–197. o.

⁷ Szabó Dániel Róbert: *Policentrikus Magyarország: Problémák és lehetséges stratégiák. Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben*. International Research Institute, Komárno, 2014, 18–25. o.

⁸ *Megállapodás az Európai Központi Bank és az euróövezeten kívüli tagállamok nemzeti központi bankjai között a gazdasági és monetáris unió harmadik szakaszában az árfolyam-mechanizmus eljárási szabályainak meghatá-*

- rozásáról. Eur-Lex, az Európai Unió Hivatalos Lapja, 2006. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006X0325%2801%29&from=HU>. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ⁹ *Megjelent az EKB 2014. évi konvergenciajelentése.* Európai Központi Bank, 2014. www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2014/html/pr140604.hu.html. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹⁰ *Konvergenciajelentés.* Európai Központi Bank, 2014. június. www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr201406hu.pdf. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹¹ Uo.
- ¹² *Az államháztartás hiánya (–) és többlete (+) (2003–2014).* Központi Statisztikai Hivatal. www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/teina200.html. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹³ *Az államháztartás adóssága (1995–2014).* Központi Statisztikai Hivatal. www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde410.html. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹⁴ Konvergenciajelentés, i. m.
- ¹⁵ Trading Economics – *Románia*: <http://hu.tradingeconomics.com/romania/gdp>. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹⁶ World Bank – *Romania*: www.worldbank.org/en/country/romania/overview. (Letöltés: 2015. július 14.)
- ¹⁷ Konvergenciajelentés, i. m.
- ¹⁸ *Egy főre jutó GDP vásárlóerő-egységben (2003–2014):* Központi Statisztikai Hivatal. www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tec00114.html. (Letöltés: 2015. július 14.)

Mráz Katalin

A kelet-közép-európai országok versenyképessége nemzetközi rangsorok alapján

The Competitiveness of the Central and Eastern European Countries in International Rankings

Összefoglalás

A versenyképesség mára igen népszerű és széles körben használt fogalomvá vált, melyet többféle szinten és megközelítésben lehet értelmezni. Tanulmányom célja a kelet-közép-európai régió országainak összehasonlítása a legismertebb komplex versenyképességi rangsorok tükrében. A fogalom értelmezésének, elméleti hátterének és mérési lehetőségeinek bemutatása után a négy visegrádi ország – Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia – teljesítményét hasonlítom össze. Az országok makrogazdasági tényezőiből származtatható különféle mutatóit, rangsorokban elért helyezéseit a versenyképesség értelmezéseiből és mérési módszereiből kiindulva vizsgálom. Az elemzés során három ismert rangsor, az IMD (International Institute for Management Development) által összeállított World Competitiveness Yearbook, a WEFORUM (Világgazdasági Fórum) által kiadott Global Competitiveness Report, valamint a Világbank Doing Business rangsora alapján mutatom be, hogyan alakult az országok teljesítménye a rangsorban elfoglalt pozíciójuk szerint.

Summary

Competitiveness has become very popular and widely used concept that can be interpreted in different levels and approaches. The aim of this paper is to compare the

MRÁZ KATALIN, főiskolai tanársegéd, Zsigmond Király Főiskola, PhD-hallgató, Nyugat-magyarországi Egyetem (mraz.katalin@zskf.hu).

performance of Central and Eastern European countries based on well-known international competitiveness rankings. I introduce the main theoretical and analytical methods used in the rankings, and compare the performance of the four Visegrad countries. I examine their performances and places in the rankings with various competitiveness indicators that can be derived from the macroeconomic factors of the countries. In the study I evaluate the performance of the countries based on their positions in the IMD World Competitiveness Center's World Competitiveness Yearbook (WCY), the World Economic Forum's Global Competitiveness Report and the World Bank's Doing Business.

A VERSENYKÉPESSÉG ÉRTELMEZÉSE, MÉRÉSE, FOGALMA

A globalizáció erősödésével egyre inkább előtérbe került a versenyképesség fogalmának széles értelemben való használata és az országok, régiók, vállalatok ilyen alapon történő összehasonlítása. A versenyképesség a 2000-es évek elejétől kezdve talán az egyik leggyakrabban és a legtágabb értelemben használt fogalommal vált, amelynek pontos meghatározásában mind a mai napig nem alakult ki egységes álláspont.

Hogyan is értelmezhetjük a versenyképességet? David Ricardo a 18. században a komparatív előnyök adta lehetőségek kihasználását tekintette a versenyképesség legfontosabb forrásának. A komparatív előny a nemzetközi kereskedelemben valamely országnak különböző termékek előállításában a relatív munkatermelékenységek, illetve relatív ráfordítások színvonala tekintetében fennálló viszonylagos előnye. Heckscher–Ohlin elmélete szintén a nemzetközi kereskedelem oldaláról értelmezi a fogalmat. A tétel szerint minden ország akkor juthat kölcsönös előnyökhöz a nemzetközi kereskedelemben, ha a termékek relatíve eltérő tényezőigényességét (munkaintenzív vagy tőkeintenzív jellegét) és az ország más országokéhoz viszonyított tényezőellátottságát figyelembe véve, a viszonylag bőven rendelkezésre álló termelési tényező intenzívebb felhasználását igénylő termék termelésére szakosodik.

Sokan bírálták ezeket a – *versenyképesség klasszikus elméleteinek* tekintett – tételeket. A talán legismertebb kritika Leontieff nevéhez fűződik, aki az 1950-es években az USA külkereskedelmi adatait vizsgálva, empirikusan tesztelte, hogy az ország szakosodása a Heckscher–Ohlin-elméletben megfogalmazott elvek szerint történik-e. A kutatás eredménye a tétel kritikájának tekinthető, így az a Leontieff-paradoxon nevet kapta. Az adatok alapján ugyanis az USA, ez a viszonylag tőkegazdagnak minősíthető gazdaság inkább munkaintenzív, mint tőkeintenzív termékeket exportált, míg importjára a tőkeintenzív termékek dominanciája volt jellemző. Ezek az ún. klasszikus elméletek azonban az egységes világpiac kialakulásával és a termelés globalizálódásával egyre kevésbé voltak alkalmazhatók. Szükségessé vált a fogalom újraértelmezése, hiszen az országok, nemzetek versenyképesség szerinti összehasonlítása és ennek különböző mérési lehetőségei az elmúlt két-három

évtizedben fokozatosan előtérbe kerültek a közgazdaság-tudományban. Továbbra sincsen azonban konszenzus abban, pontosan hogyan is határozható meg a versenyképesség.

A fogalommal kapcsolatban különféle, eltérő álláspontok léteznek.¹ Az USA elnökének versenyképességgel foglalkozó bizottsága például a következőképpen határozta meg a fogalmat: „Egy nemzet versenyképessége annak fokmérője, hogy tökéletes versenyfeltételek mellett mennyire képes a világpiacon (is) eladható termékeket és szolgáltatásokat létrehozni, miközben az ország állampolgárainak reáljövedelme nő.”² Lengyel Imre³ és Török Ádám⁴ álláspontja szerint a versenyképesség nem más, mint a piaci pozíció megszerzésére, megtartására és javítására való képesség, üzleti sikeresség – és így a fogalom egyaránt használható vállalatok, régiók és országok esetében.

Az elméleti közgazdaságtanban kialakult irányzat fő képviselője Paul Krugman. A klasszikus elméletekkel szemben Krugman értelmetlen koncepciónak tartja egy-egy ország versenyképességének értelmezését, valamint szerinte e fogalomnak túlzott általánosságban és már-már gyűjtőfogalomként történő emlegetése veszélyes, és súlyos tévedésekhez is vezethet. Azt állítja, hogy egy olyan ország esetében, amely a nemzetközi kereskedelemtől kevésbé függ – mint például az USA –, a versenyképesség tulajdonképpen a termelékenységre szinonimájának tekinthető. Szerinte a fogalmat nem nemzetgazdasági szinten kell értelmezni, hanem a nemzetközi gazdaság működését úgy érthetjük meg a legkönnyebben, ha megvizsgáljuk, hogy a nemzetgazdaságokon belül milyen folyamatok mennek végbe. „Ha meg akarjuk érteni a nemzetközi specializációt, ahhoz jó kiindulópont a lokális specializációk vizsgálata.”⁵ A krugmani értelmezés szerint tehát a versenyképesség nemzetgazdasági szinten nem, csak vállalatok esetében létezik. Krugman azzal a nézettel sem ért egyet, hogy egy ország jóléte világpiaci versenyképességétől függne, hiszen két ország kereskedelme szokásos esetben mindkét ország jólétét növeli. „Jelent-e egyáltalán valamit, hogy egyikük versenyképesebb a másikkal?” – kérdezi Krugman.

Az alkalmazott közgazdaságtan képviselője, Michael Porter, a globális vállalatok versenyelőnyeit elemezve, arra világít rá, hogy a versenyképesség elsősorban regionális és vállalati szinten határozható meg.⁶ Porter szerint tehát a versenyképességre csakis úgy érdemes tekinteni, mint a nemzetek és azon belül is a vállalatok termelékenységének egyfajta mérőszámára, amely a vállalatok sikeres működése esetén visszahat az egész nemzetgazdaságra.

Az eddigiekből is látható, hogy milyen nehezen meghatározható fogalommal állunk szemben. Az OECD bizottságaiban és az USA-ban lezajlott egyfajta „versenyképességi vita” egyik eredményeként megfogalmazódott definíció szerint, „A versenyképesség... vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas tényezőjövedelem és relatíve magas foglalkoztatási szint létrehozására fenntartható bázison, miközben a nemzeti versenynek tartósan ki vannak téve.”⁷ Az OECD emellett az endogén fejlődés felgyorsításaként is értelmezi a fogalmat, amely szerint a fejlődés leginkább úgy érhető el, hogy a helyi vállalkozásokat támogatják, és azok innovációs potenciálját erősítik.

A különböző álláspontok figyelembevételével az *egységes versenyképesség* jelentését Lengyel Imre⁸ az alábbiak szerint foglalja össze:

- a jövedelem és a foglalkoztatottság az a két közgazdasági kategória, amelyek segítségével mérhető a versenyképesség;
- a szerző a fogalom komplexitását, összetettségét hangsúlyozza, amely szerinte minden gazdasági egységre értelmezhető;
- a nemzetközi versenyben való részvételt tekinti az értelmezés alapjának;
- a versenyképesség relatíve magas jövedelmet jelent, de nem tér ki arra, hogy ez hogyan oszlik meg a foglalkoztatottak és a tényezőtulajdonosok között;
- ugyanakkor a foglalkoztatottnak is magas szinten kell megvalósulnia, annak összetételével és a munkaerő minőségével viszont nem foglalkozik.

A VERSENYKÉPESSÉG ÉRTELMEZÉSE NEMZETGAZDASÁGI SZINTEN, MÉRÉSI LEHETŐSÉGEK

Az egyes országok, nemzetgazdaságok versenyképességét, illetve ennek értelmezhetőségét illetően többféle nézet létezik. Porter és Krugman a versenyképességet nem makroökonómiai kategóriaként értelmezi. Szerintük országok közötti versenyképességről nincs értelme beszélni, hiszen egy országban a fő gazdaságpolitikai célokat, az életszínvonal és a reáljövedelem növekedését a termelékenység határozza meg, és csak ezek növekedéséből származtathatók a versenyképesség mutatói. Létezik azonban olyan megközelítés is, amely nem tagadja a nemzetgazdaságok versenyképességének mérhetőségét és összehasonlíthatóságát. Érdemes továbbá kiemelni Chikán Attila⁹ megfogalmazását, amely az előzőekhez képest némiképp más szemléletet tükröz, és nem a foglalkoztatottság problémájára, hanem inkább a vállalati szféra teljesítményének javítására koncentrálna: „Egy nemzetgazdaság versenyképessége a nemzetgazdaság azon képességét jelenti, hogy a nemzetközi kereskedelem támasztotta követelményeknek megfelelően úgy képes létrehozni, termelni, elosztani és/vagy szolgáltatni termékeket, hogy közben saját termelési tényezőinek hozadéka növekszik”. Az országok versenyképessége kétféleképpen közelíthető meg: az egyik megközelítés az egyes országok között összehasonlító vizsgálatok alapján komplex rangsorokat állít fel, míg a másik csak az egyes országok önmagukhoz mért fejlődését elemzi. Hazánk versenyképességével számtalan tanulmány foglalkozott, amelyek főleg a többi európai országgal vetették össze Magyarország helyzetét.

A komplex rangsorok közül a legismertebbek a genfi–davosi székhelyű Világ-gazdasági Fórum (WEF) Globális Versenyképességi Jelentései, illetve a lausanne-i székhelyű IMD (Institute for Management Development) Versenyképességi Évkönyvei. Más megközelítésben hasonlítja össze az országokat a Világbank Doing Business rangsora. Szemben az előző két komplex rangsorral, amelyek inkább makrogazdasági szempontú összehasonlítást tartalmaznak, ez az elemzés az üzleti környezet bizonyos dimenzióira koncentrálna. Elemzésem további részében a kelet-közép-európai országok teljesítményét ezen három elemzési rendszer szerint hasonlítom össze.

A VERSENYKÉPESSÉGET ALAKÍTÓ TÉNYEZŐK BEMUTATÁSA
AZ IMD JELENTÉSEI ALAPJÁN

Az IMD gazdaságkutató és vezetőképző intézet minden évben közzéteszi *World Competitiveness Yearbook*¹⁰ című kiadványát, amely összesen 329 kritérium alapján 61 országot rangsorol versenyképességük szerint, elsősorban arra koncentrálva, hogy az országok mennyire képesek olyan gazdasági környezetet kialakítani és fenntartani, amely a vállalkozások piaci versenyének kedvez. A lista elkészítése során hivatalos statisztikákra és az IMD szakértőinek felmérése alapján kapott adatokra is támaszkodnak; a rangsor kétharmad részben nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank, OECD, ILO stb.), tanácsadók (például PricewaterhouseCoopers) és az adott ország statisztikai hivatalai által közölt adatokon, egyharmad részben pedig a szakértők felmérésein alapul. A versenyképességi rangsor négy különböző területre koncentrál: a gazdaság általános teljesítményét, a kormányzati hatékonyságot, a versenyszféra teljesítőképességét és az infrastrukturális feltételeket értékeli. Az 1. táblázat utolsó oszlopa a 2014/15-ös rangsorban¹¹ elfoglalt helyezéshez képest a változást mutatja, így nyomon követhető, hogyan alakult az egyes országok helyzete. Az első helyen – hasonlóan a 2014/15-ös eredményhez – az USA áll, amely az üzleti és pénzügyi szektor hatékonyságának, a vállalkozások innovációs hajlandóságának és az infrastruktúra hatékonyságának köszönhető. Hongkong (2.) és Szingapúr (3.) a 2015/16-os évben megelőzte Svájcot, amely 2014/15-höz képest két hellyel visszaesett, és a versenyképességet meghatározó négy faktor közül – a gazdaság általános teljesítménye, a kormányzati hatékonyság, a versenyszféra teljesítőképessége és az infrastrukturális feltételek – csak az utóbbiban javított az előző évi teljesítményéhez képest.¹²

1. táblázat: Az országok versenyképességi rangsora az IMD helyezése alapján, 2015/16

	Helyezés 2015-ben (2015/16-os rangsor)	Helyezés 2014-ben (2014/15-ös rangsor)	Változás az előző évhez képest
USA	1.	1.	–
Hongkong	2.	4.	+2
Szingapúr	3.	3.	–
Svájc	4.	2.	–2
Kanada	5.	7.	+2
Csehország	29.	33.	+4
Lengyelország	33.	36.	+3
Oroszország	45.	38.	–7
Szlovákia	46.	45.	–1
Románia	47.	47.	–
Magyarország	48.	48.	–
Görögország	50.	57.	+7
Ukrajna	60.	49.	–11

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2015/16.

Kelet- és Közép-Európa esetében az összkép vegyes, hiszen Csehország és Lengyelország javított az előző évi pozíciójához képest (4, illetve 3 helyet), mely mindkét ország esetében a kormányzati és üzleti hatékonyság kedvezőbb megítélésének köszönhető. Nagyobb mértékű visszaesés Oroszország (7 hely) és Ukrajna (11 hely) esetében figyelhető meg, a fegyveres konfliktusok és az emiatt kialakuló instabil piaci környezet következtében. Az utóbbi néhány évben a visegrádi országok mindegyikében változó tendencia volt jellemző, ám nagyobb elmozdulások egyik ország esetében sem figyelhetők meg. Ahhoz azonban, hogy pontosabb képet kapjunk, érdemes a négy fő komponens szerinti eredményt is megvizsgálni. Hozzá kell tenni azonban az eredményekhez azt, hogy több esetben – köztük Magyarország esetében is – a rangsorban elfoglalt relatíve kedvezőtlen helyezést és romló értékeket a makrogazdasági mutatók (foglalkoztatottság emelkedése, munkanélküliség csökkenése, a növekedés élénkülése, az alacsony inflációs ráta) javulása kísérte. A rangsorokban kapott kedvezőtlen helyezések utalnak ugyan arra, hogy mely területeken érdemes javítani a versenyképességünkön, néhány fontos – és az utóbbi években kedvezően alakuló – mutatót azonban nem vesznek akkorá súllyal figyelembe, hogy az a rangsorokban is érzékelhető javulást jelentsen.

2. táblázat: Helyezések az IMD rangsorában, 2011/12–2015/16

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Magyarország	47.	45.	50.	48.	48.
Csehország	30.	33.	35.	33.	29.
Szlovákia	48.	47.	47.	45.	46.
Lengyelország	34.	34.	33.	36.	33.

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2011/12–2015/16.

HELYEZÉSEK A NÉGY FŐ KOMPONENS SZERINT

Az általános gazdasági teljesítmény tekintetében jelentős javulás tapasztalható Magyarország esetében, mely a régió országai közül a legnagyobb mértékű. Az IMD elemzése szerint a magyar gazdaság általános mutatóinak javulása, a foglalkoztatottság növekedése és a nemzetközi befektetési pozíció javulása járult hozzá ahhoz, hogy 2014-ről 2015-re a 32. helyről a 17. helyre kerültünk, így látható, hogy ez az a komponens, amelyben a javuló makrogazdasági teljesítmény bizonyos mértékben tükröződik.

Míg a vizsgált időszak elején (2011 és 2013 között) a 35., illetve 44. helyen volt az ország, a javulás már 2013-ról 2014-re megfigyelhető, hiszen akkor a 44. helyről kerültünk a 32. helyre, 12 helyezést javítva ezzel. A 2014-es javulás oka leginkább a külkereskedelem (áru- és szolgáltatásexport), illetve a tőkebefektetések növekvő volumene volt.

A másik három ország esetében is megfigyelhető némi javulás az általános gazdasági teljesítmény tekintetében, ám ez esetükben csak néhány helyezésnyit jelent.

3. táblázat: Helyezések az IMD rangsorában az általános gazdasági teljesítmény alapján, 2011/12–2015/16

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Magyarország	44.	35.	44.	32.	17.
Csehország	34.	29.	38.	30.	26.
Szlovákia	57.	55.	52.	55.	54.
Lengyelország	31.	30.	36.	36.	33.

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2011/12–2015/16.

A kormányzati hatékonyság helyezése alapján Magyarország egy helyezéssnyit rontott 2014-ről 2015-re, melynek okaként elsősorban az átláthatóság romlását, illetve az idő-szűk társadalommal járó problémákat jelölte meg az IMD. Ennek ellenére a fiskális politika, illetve a közpénzügyek dimenziói tekintetében a korábbi pozíció megőrzése, illetve némi javulás is tapasztalható volt. A térség többi országa közül Szlovákia, hazánkhoz hasonlóan, 2014-hez képest néhány helyezéssel hátrébb került, és Lengyelország helyzete kismértékben javult. Csehország 7 helynyit javított a korábbi helyezéséhez képest, és az IMD az ország egyik fő versenylőnyeként a stabil politikai környezetet és az intézmények átláthatóságát jelölte meg.

4. táblázat: Helyezések az IMD rangsorában a kormányzati hatékonyság alapján, 2011/12–2015/16

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Magyarország	52.	51.	52.	53.	54.
Csehország	28.	30.	36.	38.	31.
Szlovákia	42.	43.	48.	45.	48.
Lengyelország	35.	36.	27.	30.	29.

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2011/12–2015/16.

Az üzleti hatékonyság komponense alapján szintén megfigyelhető Magyarország esetében egyhelyezéssnyi visszaesés, melyet leginkább a termelékenység és hatékonyság, valamint a munkaerőpiacon tapasztalható agyelszívás jelenségének tulajdonítanak.

5. táblázat: Helyezések az IMD rangsorában az üzleti szféra hatékonysága alapján, 2011–2015

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Magyarország	50.	49.	55.	56.	57.
Csehország	35.	41.	40.	40.	31.
Szlovákia	42.	43.	45.	44.	45.
Lengyelország	41.	39.	35.	36.	32.

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2011/12–2015/16.

Nagyobb mértékű javulás a térségben csak Csehország esetében figyelhető meg, mely kilenc helyet javított a 2014-es rangsorban elfoglalt pozíciójához képest. Az IMD értékelése alapján ennek oka leginkább a termelékenység javulása, illetve a magasán képzett, mégis viszonylag olcsó munkaerő.

Az *infrastruktúra alindex* szerinti helyezés alapján a négy ország közül szintén csak Lengyelország javított két helyet a 2014-es rangsorhoz képest, amely leginkább annak köszönhető, hogy a kormányzat következetesen folytatta a már megkezdett strukturális reformokat, amelyekkel némiképp mérsékelni tudta a negatív külső hatásokat is.

Magyarország esetében 2013-ról 2014-re egyhelyezésnyi javulás – melyet a technológiai infrastruktúra, azaz a magas technológiatartalmú export növekedése okozott –, 2015-re azonban némi visszaesés volt tapasztalható. Az értékelés szerint hazánknek a fenntartható fejlődés erősítésében, a kutatás-fejlesztési kiadások növelésében, illetve a munkavállalók nyelvismeretének javításában vannak további feladatai. Csehországnak a négy ország közül elért legkedvezőbb helyezése döntően az alap-infrastruktúrával való kedvező ellátottságnak, valamint az egészségügy és oktatás kedvező helyzetének köszönhető.

6. táblázat: Helyezések az IMD rangsorában az infrastruktúra alapján, 2011/12–2015/16

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Magyarország	35.	35.	38.	37.	39.
Csehország	29.	30.	29.	28.	28.
Szlovákia	41.	39.	41.	40.	40.
Lengyelország	34.	36.	36.	36.	34.

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook 2011/12–2015/16.

A VISEGRÁDI ORSZÁGOK TELJESÍTMÉNYÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA A WEF RANGSORA ALAPJÁN

A World Economic Forum minden év őszén nyilvánosságra hozza versenyképességi jelentését,¹³ amely az üzleti és a tudományos világ számára is értékes információkkal szolgál. A rangsor egyrészt tények – makrogazdasági-társadalmi statisztikák – alapján, másrészt több mint 11 000 vállalati vezető megkérdezésével készül el, és 140 országot rangsorol. A felméréseket az országok kutatóintézetei, egyetemei készítik el, és az adatfelvétel során a vállalati vezetők a versenyképesség lényegesnek ítélt elemeit (például az általános gazdasági környezetet, az infrastruktúrát, innovációt, a közintézmények működését, a pénzügyi intézményeket, a versenykörnyezetet, a vállalati működés, oktatás, humán tőke, korrupció és üzleti etika helyzetét) 1-től 7-ig terjedő skálán értékelik. Így a kapott pontértékek körülbelül hetven százaléka a megkérdezettek véleményét tükrözi. A maradék harminc százalék statisztikai adatfeldolgozás eredményeként adódik, és végül a kétféle adatgyűjtés eredményeit kombinálva alakul ki egy globális versenyképességi pontszám, amelynek alapján meghatározható az

egyes országok rangsora. A pontszám számítása során figyelembe veszik az országok eltérő sajátosságait is, ezért a végső pontszám meghatározásakor bizonyos tényezők eltérő súlyozással szerepelnek: a legszegényebb országokban a versenyképesség alap-tényezőinek, a közepesen fejlett országokban a piac hatékony működését biztosító tényezőknek, a fejlett országokban pedig az innovációs képességet meghatározó tényezőknek van nagyobb szerepe.

A WEF rangsora 2006 óta készül ezzel a módszerrel, előtte az ún. növekedési versenyképességi index határozta meg az egyes országok egymáshoz viszonyított helyzetét. A globális versenyképességi indexet (Global Competitiveness Index) 2006 óta használják. Ez az index az alapvető makrogazdasági feltételeket, a hatékonyságnövelő tényezőket, valamint az innovációs és üzleti tényezőket tömöríti alindexekbe, és ezek alapján határoz meg végül 114 mutatót.

A GCI három fő tényezőcsoportból tevődik össze. Az első az *alaphövelmények csoportja*, amelyben többek között az intézmények, az infrastruktúra, a makrogazdaság stabilitása, továbbá az egészségügyi és közoktatás altényezői szerepelnek. A másodikat a *hatékonyságnövelő tényezők* képezik. Ilyen a felsőoktatás és szakképzés, a termékpiacon hatékonysága, a munkaerőpiac hatékonysága, a pénzügyi piacok fejlettsége, a műszaki felkészültség és a piacméret. Végül a harmadik tényezőcsoportot az *innovációs és üzleti sokoldalúságot biztosító tényezők* jelentik. A WEF a három fő tényezőcsoportban összesen 12 pillér mentén vizsgálja a versenyképességet.

A 2015/16-os lista elején az utóbbi két évben nem történt változás, hiszen az első három helyen ugyanazok az országok szerepelnek. Svájc első helyezése nem meglepő, hiszen az országot a 2008-as válság is csak kisebb mértékben érintette, a munkanélküliségi rátája pedig – szemben a mutatónak a többi európai országban tapasztalható romlásával – az elmúlt években végig 3 százalék körül maradt. Ezzel szemben Görögország például az elmúlt két évben is a 81. helyezést szerezte meg, köszönhetően gazdasági problémáinak és a 20 százalék körüli munkanélküliségi rátájának. A második helyen öt éve folyamatosan Szingapúr végez, és fő erősségei közé tartozik a piaci hatékonyság az áru-, a pénz- és a munkaerőpiacon is (7. táblázat).

A következőkben a visegrádi országok teljesítményét és rangsorban elfoglalt helyzetét hasonlítom össze. A táblázat alapján látható, hogy a vizsgált kelet-közép-európai országok pozícióikat az utóbbi néhány évben többnyire megtartották. Magyarországra 2011-ről 2012-re egy nagyobb mértékű romlás, majd azt követően a romló és javuló pozíciók váltakozása figyelhető meg. A térség országai közül javulás leginkább Csehországra jellemző, a többi ország esetében a hazánkéhoz hasonló váltakozás figyelhető meg a rangsorban elfoglalt helyezésekben (8. táblázat).

Ahhoz, hogy a vizsgált országok helyzetét megértsük, a három fő tényezőcsoport alapján kapott pontszámokat is érdemes megvizsgálni, kitérve a versenyképesség szempontjából legproblémásabb területekre is. A WEF-rangsor első alindexét az úgynevezett „alaphövelmények” jelentik, amelybe az infrastruktúra, az intézményi háttér, a makrogazdasági stabilitás, illetve az egészségügy és alapfokú oktatás tartozik.

7. táblázat: A WEF versenyképességi rangsora

	GCI 2015–16	GCI 2014–15	Változás az előző évhez képest
Svájc	1.	1.	–
Szingapúr	2.	2.	–
USA	3.	3.	–
Németország	4.	5.	+1
Hollandia	5.	8.	+3
Csehország	31.	37.	+6
Lengyelország	41.	43.	+2
Oroszország	45.	53.	+8
Románia	53.	59.	+6
Magyarország	63.	60.	+3
Szlovákia	67.	75.	+8
Ukrajna	70.	76.	+6
Görögország	81.	81.	–

Forrás: *The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, 2015–2016.*

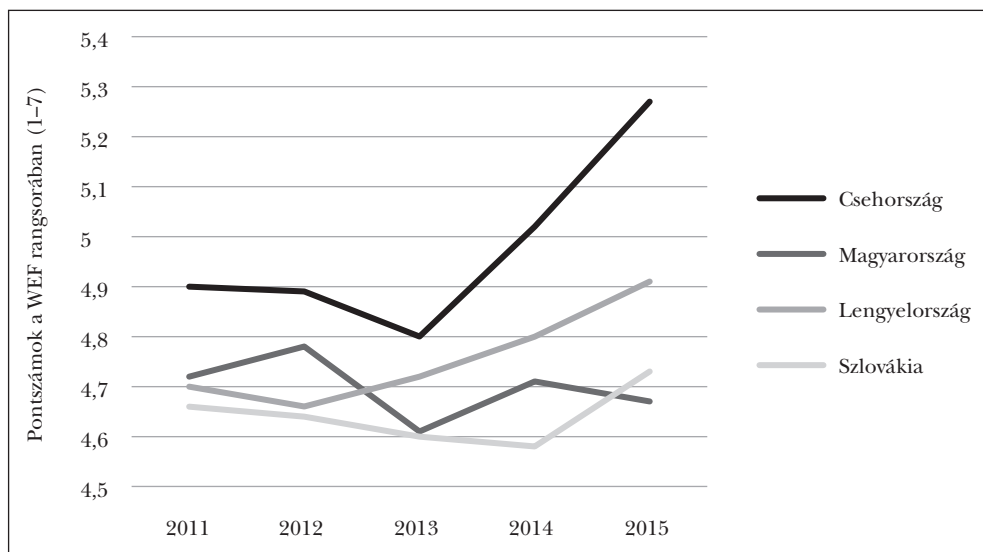
8. táblázat: Helyezések a WEF rangsorában, 2011/12–2015/16

	Magyarország	Csehország	Szlovákia	Lengyelország
2011	48.	38.	69.	41.
2012	60.	39.	71.	41.
2013	63.	46.	78.	42.
2014	60.	37.	75.	43.
2015	63.	31.	67.	41.

Forrás: *The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, 2015–2016.*

Az „alapkövetelmények” komponens alapján egyfajta visszaesés figyelhető meg 2011 és 2013 között, ezután azonban növekedés kezdődött, amely a makrogazdasági tényezőknek, illetve az infláció mérséklődésének köszönhető. Az országok versenyképességének összehasonlításakor fontos kiemelni az *intézményi-környezeti tényezők* alakulását is. Idetartoznak a jogrendszer működését, a politikusokba, a politikai rendszerbe vetett bizalmat, a korrupciót tükröző pontszámok. Magyarország esetében a mérsékelt javulást 2015-re újabb gyengébb pontszám követte, ennek okaként versenyképességet korlátozó tényezőket, például a magas államháztartási hiányt, a jelentős bürokráciát, illetve a politikusokba vetett bizalom alacsony szintjét említették meg a felmérés résztvevői. Hasonló problémákat emeltek ki a többi ország esetében is, hiszen például a legkedvezőbb pontszámot elérő Csehország esetében is a túlfejlett bürokrácia jelenti a WEF szerint a versenyképesség legnagyobb akadályát.

1. ábra: Pontszámok az „alapkövetelmények” komponens alapján, 2011/12–2015/16

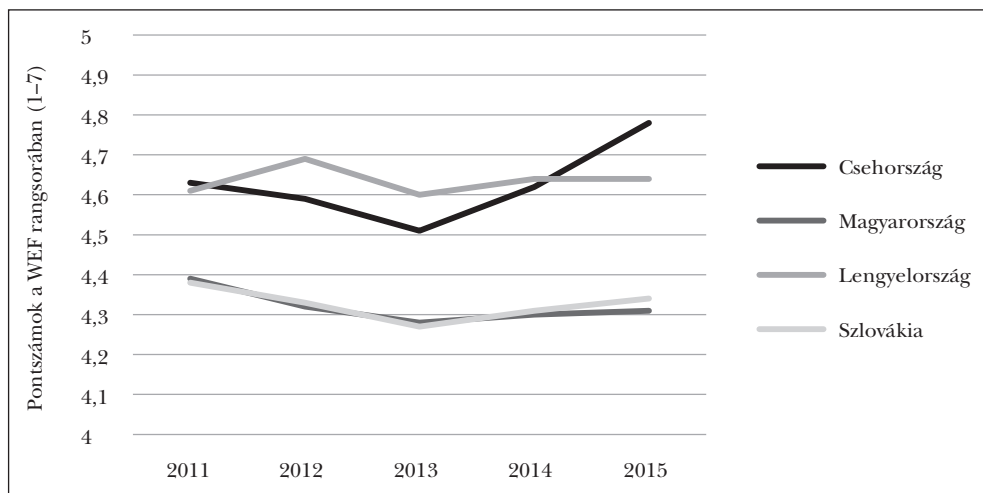
Forrás: The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, 2011/12–2015/16.

Mi lehet ennek az oka? Úgy tűnik, hogy mindegyik kelet-közép-európai országban, így Magyarországon is a legnagyobb visszahúzó erő az, hogy az alapintézmények működésének megítélése nem túl kedvező: komoly problémaként említették meg a korrupciót, a politikusokba vetett bizalom hiányát, a közhivatalok döntéshozatalát jellemző részrehajlást, a jogrendszer esetenként nem megfelelő működését, illetve az adórendszer kiterjedtségét és az adóztatás mértékét is. A kapott pontszám értelmezésekor figyelembe kell azonban azt is venni, hogy azok a „hard”, azaz kifejezetten statisztikai adatok mellett „soft” adatokat, azaz a megkérdezettek véleményét is tükrözik (2. ábra).

A *hatékonyságnövelő tényezők* komponensébe olyan mutatók tartoznak, mint a felsőoktatás és szakképzés minősége, a termékpiacok, illetve a munkaerőpiac hatékonysága, a pénzügyi piacok fejlettsége, a technológiai felkészültség, valamint a piacméret. Csehország e szerint a komponens szerint is az első helyezést szerezte meg a régióban, Magyarország és Szlovákia pedig szinte együtt halad. Mindkét ország esetében a munkaerőpiac hatékonyságának, illetve hazánk esetében a szakképzés hatékonyabbá tétele, illetve a pénzügyi piacok fejlettségének javítása járulhatna hozzá a versenyképesség növeléséhez.

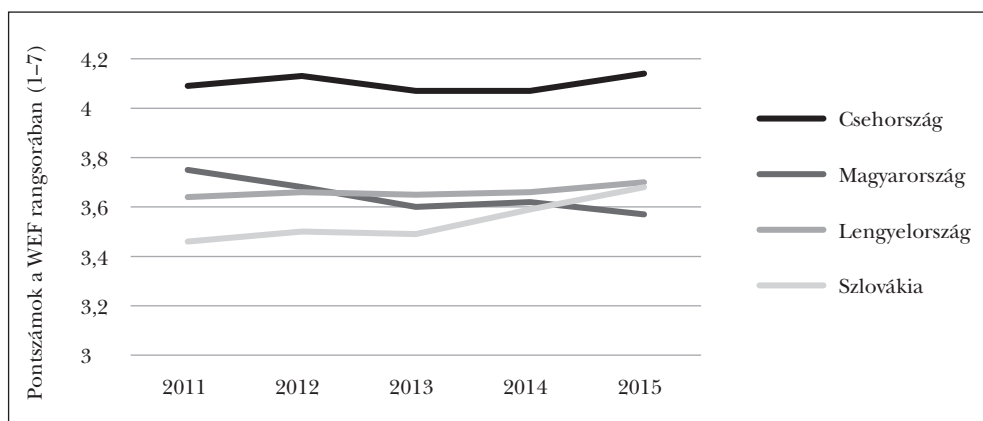
Hasonló képet kapunk az *innovációs és üzleti tényezők* pontszámainak vizsgálatakor. Az EU többi országához viszonyítva szinte az összes kelet-közép-európai országban komoly hátrány figyelhető meg ezen a területen. Magyarország, Szlovákia és Lengyelország azonban szinte együtt haladt a vizsgált időszakban, némiképp lemaradva Csehországtól. Magyarország esetében érdemes kiemelni, hogy a megkérdezettek a nehézségek között az üzleti környezet szempontjából leginkább az adóztatás szintjét, illetve a pénzügyi forrásokhoz való hozzájutás lehetőségét említették meg (3. ábra).

2. ábra: Pontszámok a „hatékonyságnövelő tényezők” alapján, 2011/12–2015/16

Forrás: The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, 2011/12–2015/16.

3. ábra: Pontszámok az „innováció és üzleti kifinomultság” alapján, 2011/12–2015/16

Forrás: The Global Competitiveness Report. World Economic Forum, 2011/12–2015/16.

Néhány területen azonban javítania kell Magyarországnak. Úgy tűnik, hogy a rangsorban látható gyengébb teljesítmény a számítási módszer, illetve a hangsúlyok eltolódása mellett más tényezőknek köszönhető. Ebbe a problémakörbe tartoznak az üzleti kultúra területén jelentkező hiányosságok, az adózási rendszer, a jogszabályi környezet, a foglalkoztatottság, a humán erőforrások fejletlenségének problémái is. Hazánk versenyképességét javíthatják azok a területek, amelyeket tekintve versenyelőnyben vagyunk. Kedvező pontszámot kaptunk például a közlekedési és a telekommunikációs infrastruktúra minőségét, a tőkeáramlás szabadságát és az exportpiacok kiterjedtségét értékelő mutatókat tekintve.

Mint minden elemzés esetében, a WEF rangsorával kapcsolatban is vannak, akik nem feltétlenül tekintik referenciának az ott közölt adatokat. Abban azonban mindannyian egyetértenek, hogy ez a rangsor arra mindenképpen alkalmas, hogy el tudjuk helyezni hazánkat a hasonló történelmi és gazdasági háttérrel rendelkező országok között, és hogy többé-kevésbé nyomon tudjuk követni, melyek azok a területek, amelyekre a jövőben a versenyképesség szempontjából komolyabban oda kell figyelni.

A VÁLLALKOZÁSOK VERSENYKÉPESSÉGÉRE HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA – A DOING BUSINESS RANGSOR

A Világbank Doing Business¹⁴ adatbázisa a vállalati működést érintő és befolyásoló üzleti környezet elemeinek alakulásáról ad átfogó képet. Ellentétben az IMD és a WEF rangsoraival, ez az adatbázis nem tér ki a makrogazdasági környezet tényezőire. Mindössze a vállalkozások működését érintő tizenegy szempont szerint hasonlítja össze az egyes országok teljesítményét. A három különböző rangsor összevetése nem ad ugyan teljesen egységes benyomást a vizsgált országokról, a Doing Business elemzése szerint kapott eredmény mégis árnyalja az előző két vizsgálati módszer szerint kapott képet. A rangsor élményében évek óta a távol-keleti (Hongkong, Szingapúr), skandináv és angolszász országok találhatók. Az európai országok közül hagyományosan jó helyet foglal el például Dánia és az Egyesült Királyság. A 2016-os rangsorban a Világbank 189 országot hasonlít össze, és ebben az évben új módszertant is alkalmaz, mely segítségével pontosítja a korábban használt indikátorok tartalmát, korrigálva így az előző éves helyezéseket is (az új számítási módszer szerint például Magyarország 2015-ben

9. táblázat: A Doing Business versenyképességi rangsora

	DB 2016	DB 2015	Változás az előző évhez képest
Szingapúr	1.	1.	–
Új-Zéland	2.	2.	–
Dánia	3.	3.	–
Korea	4.	4.	–
Hongkong	5.	5.	–
Egyesült Királyság	6.	6.	–
USA	7.	7.	–
Lengyelország	25.	28.	+3
Svájc	26.	26.	–
Szlovákia	29.	29.	–
Csehország	36.	33.	–3
Magyarország	42.	40.	–2
Oroszország	51.	54.	–3

Forrás: Doing Business 2015 és 2016 adatbázisa.

a 40. helyen állt, míg a korábban használt módszer alapján ugyanebben az évben az 54. volt). A visegrádi országok e szerint a középmezőny felső részében helyezkednek el. Az első helyen Lengyelország áll, öt követi Szlovákia, majd Csehország, és végül – legalábbis a vizsgált országok közül – Magyarország zárja a sort. Hazánk az idei rangsorban a 42. helyen áll, amely az előző évhez képest kéthelynyi romlást jelent, ám ennek értékeléséhez meg kell vizsgálni az egyes mutatók pontos tartalmát is. Látható tehát, hogy a vállalatok működését befolyásoló tényezők legalább olyan mértékben ronthatnak vagy javíthatnak egy ország versenyképességén, mint a makrogazdasági környezet elemei (9. táblázat).

Érdemes ennél a rangsornál is részletesebben megvizsgálni, hogy melyek a versenyképesség szempontjából kedvező, illetve kritikus tényezők. A vállalkozások működéséhez, a vállalkozási környezethez hozzájáruló tíz tényező segítségével árnyaltabb képet kaphatunk hazánk, illetve a többi visegrádi ország teljesítményéről.

10. táblázat: Magyarország, Csehország, Szlovákia és Lengyelország helyezései a Doing Business rangsorában, 2015–2016

	Magyarország		Csehország		Szlovákia		Lengyelország	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Doing Business	40	42	33	36	29	29	28	25
Cégalapítás	56	55	90	93	71	68	80	85
Engedélyezési eljárások	83	88	126	127	78	84	49	52
Infrastrukturális feltételek	113	117	40	42	46	48	54	49
Tulajdonjog nyilvántartása	28	29	35	37	5	5	39	41
Hitelhez jutás	17	19	24	28	36	42	17	19
Befektetők védelme	81	81	54	57	87	88	46	49
Adózás	89	95	123	122	109	73	96	58
Szerződések kikényszerítése	23	23	72	72	63	63	55	55
Vállalkozás megszüntetése	64	65	20	22	33	33	31	32

Forrás: Saját szerkesztés a Doing Business 2015 és 2016 adatbázisa alapján.

Magyarország esetében jelentős visszaesés nem tapasztalható egyik területen sem, azonban az adózás területén még mindig inkább a rangsor második felében foglalunk helyet. A DB elemzői megemléttették azt is, hogy az elmúlt évben a vállalkozás indításához szükséges alaptőke emelése sem hatott jól a versenyképességre. Az üzleti környezetet mérő többi kategóriában az erős középmezőnyben foglalunk helyet, a hitelhez jutás esetében azonban – bár a rangsorban elfoglalt helyezésünk kedvezőtlennek nem mondható – van még javítanivalónk.

Csehország – szemben az előző két rangsorban elért kedvező eredménnyel – a Világbank értékelése szerint a visegrádi országok között csak a harmadik, és a vizsgált időszak alatt három hellyel rontott a pozícióján. A Doing Business elemzői pozitívumként emelték ki, hogy a vállalkozások alapításához szükséges törzstőkeelvárást lecsökkentették, a hitelhez jutás feltételeit pedig megkönnyítették. Az adózás terén azonban komoly javítanivalók mutatkoznak, hiszen Csehország az elért 122. hellyel a rangsor gyengébben teljesítő feléhez tartozik.

Szlovákia a visegrádi országok közül Lengyelország mögött a második helyezést érte el, és több helyet javított az előző évi besoroláshoz képest, szinte minden területen. Különösen a társaságiadó-kulcs csökkentését ítélték kedvezőnek a Doing Business elemzői. Az adózás megítélésében Szlovákia a 73. helyen áll, amely kedvezőnek számít, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ezen a téren 26 helynyit javított az előző időszakhoz képest. A többi országhoz képest kedvezőtlenebbek a hitelhez jutás, illetve a cégalapítás feltételei.

Lengyelország foglalja el a legkedvezőbb helyet a rangsorban, mindkét vizsgált évben. A cégalapítás feltételei terén ugyan vannak javítanivalói, a többi komponens esetében mégis inkább a lista első felében foglal helyet. Az adózás feltételeinek könnyítését, az elektronikus áfabefizetés lehetőségét ugyan pozitívumként emelték ki, azonban a Világbank szerint ez az eljárást a korábbinál kissé költségesebbé tette.

ÖSSZEFOGLALÁS

A régió versenyképessége több szempontból is vizsgálható, hiszen nincs olyan átfogó mutató, amelynek segítségével az országok teljesítménye minden szempontból összehasonlítható és értékelhető lenne. Nem véletlen, hogy ha a három különböző módszerrel készülő és más-más területekre hangsúlyt fektető elemzést összevetjük, a vizsgált országokról akkor sem kapunk egységes képet. A rangsorokban elfoglalt helyezések az országok versenyképességének nemzetközi megítélését tükrözik, amely mellett azonban figyelembe kell venni egy-egy ország makrogazdasági mutatóit is, hiszen azok hozzátesznek, sőt, sok esetben módosítanak is azon a képen, amelyet a versenyképességi rangsorok alapján kapunk. Az IMD és a WEF elemzéseinek tanúsága szerint a visegrádi országok közül Csehország a legversenyképesebb, hiszen a makrogazdasági helyzet, továbbá az innovációs és infrastrukturális adottságok itt a legkedvezőbbek. A Doing Business elemzése alapján viszont a térségen belül Lengyelországnak a legkedvezőbb a versenyképessége. Szlovákia esetében az elmúlt néhány évben szinte minden téren egyfajta visszaesés tapasztalható – a WEF és az IMD rangsora szerint legalábbis –, az üzleti környezet feltételeit vizsgáló Doing Business listáján azonban a visegrádi országok közül a második legjobb helyezést érte el. Magyarország megítélése is felemás, hiszen annak ellenére, hogy az utóbbi években az összesített mutatók alapján némi visszaesés következett be, addig – ha nem is minden területen, de a makrogazdasági stabilitás terén mindenképpen – javulás tapasztalható, a vállalkozások üzleti környezetének megítélése pedig javulónak mondható annak ellenére is, hogy a vállalkozások alapításának, működtetésének közigazgatástól függő

része még mindig eléggé alacsony hatékonyságú.

Látható tehát, hogy minél több szempontból vizsgáljuk meg a széles értelemben vett versenyképesség alakulását, annál összetettebb képet kapunk, és a térség országairól annál nehezebb egységes álláspontot kialakítani. A jelen tanulmány célja ezért az volt, hogy a kelet-közép-európai régió országainak versenyképességét a fő makroökonómiai mutatók és komplex rangsorok segítségével hasonlítsa össze. A mostani elemzés vázlatos összehasonlító képet kívánt nyújtani az országokról. Az egyes országok helyzetének részletesebb bemutatása további kutatási feladat.

JEGYZETEK

- ¹ Mercedes Delgado et al.: *The Determinants of National Competitiveness*. NBER Working Paper Series No. 18249, The National Bureau of Economic Research, July 2012.
- ² *National Competitiveness in a Global Economy*. Eds.: David P. Rapkin, William P. Avery, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1995.
- ³ Lengyel Imre: *A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje*. Területi Statisztika, 2006/9., 131. o.
- ⁴ Török Ádám: *Verseny a versenyképességért?* Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest, 1999, 37. o.
- ⁵ Paul Krugman: *Competitiveness: a Dangerous Obsession*. Foreign Affairs, March/April 1994, Vol. 73, No. 2.
- ⁶ Michael E. Porter: *Competitive Advantage of Nations: Creating and Sustaining Superior Performance*. Simon and Schuster, 2011.
- ⁷ Bakács András: *Versenyképesség-konceptiók*. MTA VKI, Budapest, 2003.
- ⁸ Lengyel Imre: *A regionális versenyképességről*. Közgazdasági Szemle, 2000/12., 962–987. o.
- ⁹ *National Competitiveness in Global Economy. The Case of Hungary*. Eds.: Attila Chikán, Erzsébet Czakó, Zita Zoltay-Paprika, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
- ¹⁰ *IMD World Competitiveness Yearbook*. International Institute for Management Development, Lausanne, 2012.
- ¹¹ *IMD World Competitiveness Yearbook*. International Institute for Management Development, Lausanne, 2014.
- ¹² *IMD World Competitiveness Yearbook*. International Institute for Management Development, Lausanne, 2015.
- ¹³ *The Global Competitiveness Report*. World Economic Forum, 2015–2016.
- ¹⁴ *Doing Business 2016. Full Report*. World Bank Group, 2016.

Paiman Ramazan Ahmad

Role of Central Banks in the Economy

Summary

In discussing the microeconomics of any country, there is a need to analyze the tools and policies of this specific economy and the role of government in the proper regulation and control of the economy. Within this framework, the role of central banks is highlighted; and specific examples are given from different countries, from both advanced and developing countries. In accordance with the function of central banks, the importance of monetary and fiscal policies is emphasized, as “macro policy in the world economy can be thought of as a game, each country is a player in the game,”¹ and besides, “the macro policy problem is one of choosing policy rules that describe how the instruments of policy should respond to economic conditions in order to improve the performance of target variables.”²

ROLE OF THE CENTRAL BANKS IN THE ECONOMY

Before analyzing the role of central banks, it might be important to note the main criteria for the role of a central bank in the economy as follows:

- Price stability must be the overriding, long-term goal of monetary policy;
- An explicit nominal anchor must be adopted;
- A central bank should be focus on goals;
- A central bank should be independent of instruments;
- A central bank should be accountable;
- A central bank should stress transparency and communication;
- A central bank should also set financial stability as its objective.³

PAIMAN RAMAZAN AHMAD, PhD Student, National University of Public Service-Faculty of Political Sciences and Public Administration (Paiman.ahmad.ramazan@uni-nke.hu).

In essence, central banks can be considered as the engine of the economy, where like the engine the power is controlled and regulated, any malfunction in the engine creates a risk and problem in the system. Therefore; central banks are extremely important tool, Wrightsman stated in defining monetary policy, “the deliberate effort by the central bank to control money supply and credit condition for the purpose of achieving certain broad economic objectives.”⁴ Central banks should have the same role everywhere, but this is not the case. In the introductory part of his book, Curzio Giannini acknowledged that “if the success of an institution can be fairly judged by its diffusion, then the central bank is without doubt a very successful institution.”⁵ Currently, the number of central banks is increasing; economists stress the significance of having a country’s central bank, and among the most influential banks can be the following:

1. US Federal Reserve Bank (USD)
2. European central bank (EUR)
3. Bank of England (GBP)
4. Bank of Japan (JPY)
5. Swiss National Bank (CHF)
6. Bank of Canada (CAD)
7. Reserve Bank of Australia (AUD)
8. Reserve Bank of New Zealand (NZD)

In principle, the central banking system is not competitive in the developing countries, regardless of the few “regions and island countries, only North Korea does not have a central bank.”⁶ However, in reality central banks do not always function in the way people and economists would like to see. Central banks should be independent, but and the government oversees its operations, so they are exposed to politicians’ interference. Apparently, as Charles Goodhart noted, “the central bank as the fruit of an institutionalization of restrictive competitive practices required by the very nature of banking.”⁷ Central Banker Report Cards, first published in 1994 in *Global Finance*, rate central bank governors in almost 75 countries on a scale from “A” to “F”. The only governor rated “A” in the 2015 report among the governors of the Middle East was the governor of Israel’s central bank, while the governors of the central banks of “India, Malaysia, Philippines, Taiwan” were all rated “A”.⁸ In developing countries, Albania heads the list as the best among the central banks in the world, because “the bank has been able to anchor inflationary expectations well based on its inflation targeting framework, as Albanian economy rejoices over a fluid, well-capitalized and liquid banking sector, making it able to handle the crisis better than most European Countries.”⁹ The effectiveness of central banks is not always seen as the main pillar of the economy: in his book “From here to economy: a shortcut to economic literacy” Todd G. Buchholz noted that “central banks cannot do much to make factor management more efficient, or to make workers work hard, or to inspire inventors to invent more.”¹⁰ In other words, the duty of central banks is only facilitation, the provision of efficient supply and figuring out how much the economy needs. The importance of central banks was known in some states in their early years of their economic

growth, for instance, “the central bank of the United State was established in 1913 as the Federal Reserve System by the Congress. In this regard, the Congress, the President and Fed all together contribute to macro-economic policy.”¹¹ The role of central banks in the developing world was extended later than in developed countries, and so, “many central banks in developing countries nowadays proactively, seek to promote sustainable economic development.”¹² Since central banks are the main instruments in improving competitiveness in any economy, they must be independent from the government in decision-making, which means no political interventions in banking affairs at all. However, in advanced economies, the independence of central banks is granted by the government. Understanding the role of central banks is not easy, but crucial, the central bank was described in a very interesting way in a definition as “the lender of last resort,” which conveys that it is responsible for providing its country’s economy with funds if commercial banks cannot cover a supply shortage. Besides, it also acts “as a regulatory authority of a country’s monetary policy.”¹³ Likewise, Thompson and Cowton write that “banks not only need to watch the direct environmental impacts of their own operations, but also the impacts of their lending activities.”¹⁴ A sensitive and serious question that must be highlighted is government control over central banks in the developing world. Have central banks in developing countries ever been independent of governments? Naturally, the cycle model of the banking system in the developing world is fragile, and if the government makes misleading interventions in certain situations, the economy might collapse. As the Iraqi central bank’s governor put it after a lawmakers’ meeting in Parliament: “The bank is independent, financially and administratively, and therefore all procedures and policies that it adopts are independent.”¹⁵ Likewise, in 2004, the deputy governor of the Iraqi central bank confirmed that “the independence of the central bank.”¹⁶ In such a situation the blame game is worthwhile, but developing countries and governments are always ready to justify financial collapse, in particular, during wars and regional tensions mainly in the Middle East and Africa. Moreover, central banks are also supposed to protect wealth, but the surprising question is whose wealth they protect against whom. If the government takes over monetary policy, does it mean a good agent protects every interest? Central banks in the developing world are not perfect in conducting monetary policy, and the question may arise: what, after all, is the role of a central bank? Is it financial stability at all costs or does it depend on the situation? Central banks have various and significant responsibilities, including overall control over the total amount of money available in an economy, the point where the central bank wants to fight inflation. In fact, inflation “refers to a rise in price levels, which causes a fall in the purchasing power of a currency. It counts for the entire basket of goods and services not only the price of one item”¹⁷ In this respect, tracking and controlling inflation is the level where the bank monitors the system. In a developing region like the Kurdistan Region, not only inflation, but also the lack of money cut the purchasing power. During inflation people need more money to cover their needs, but during the recent economic downturn in the Kurdistan Region in 2014–2015, the government withheld civil servants’ salaries, which are the only source of income for

many people. For this reason purchasing power declined, as the prices of services and goods decreased, but incomes declined more rapidly. The reason is not rise in the prices or inflation, but wage management. On the other hand, the 2015 decline in oil prices was an external factor with direct impact on the economy in the Kurdistan Region. “Kurdish oil revenue averaged between \$361 million and \$406 million per month, a shortfall that has caused the KRG to fall behind on salary payments for the past four months.”¹⁸ Interestingly, when oil prices are high in economies dependent on oil, most exported goods are generally more expensive, which affects the populations, while in the periods characterised by low oil prices, the prices of goods do not change. Thus, inflation poses a problem for dependent economic regions, especially those that depend on a single commodity, like energy. In the Middle East and Africa, certain governments seem to have failed to coordinate fiscal and monetary policies. This is only true, however, to countries where central banks are not strong enough, and this leads to the emergence of undemocratic and heavily centralized central banks. The European central bank is a good example, as it efficiently represents the interests of the euro area, although not all euro area countries follow this path. Ranggala highlights two important points:

- The ECB has just shown that central banks can act when governments can't, and in doing so, may have increased the role of monetary policy versus fiscal policy.

- Worldwide, fiscal policy has been largely ineffectual, not so much because government efforts have failed, but because most governments have failed to make an effort.¹⁹

One of the key features of the banking system in developing countries is the dependence of central banks, and heavy governmental involvement in banking affairs. Crowe and Meade discuss central banks' independence as follows:

- Independence is greater when the central bank's management is insulated from political pressure by secure tenure and independent appointment.

- The central bank enjoys greater freedom when the government cannot participate in or overturn its policy decisions.

- Independence is greater when the central bank's legal mandate specifies a clearly defined objective for monetary policy.

- Indeed, guarantying independence of central banks

- Financial independence of the central bank relies upon restrictions that limit lending to the government.²⁰

In his lecture on “Central Banks and the Financial System”, Corrigan highlights crucial points. In the interest of progress in a number of countries in Eastern Europe, he makes the following recommendations:

- First, the stability of the banking and financial system is an absolute. Prerequisite for the growth and stability of the economy at large.

- Second, of all of the elements of structural reform that are necessary in the transition from a centrally planned and controlled economy to a market economy, none is of greater importance than the reform of the banking and financial system.

- Third, while the development of capital markets-especially an efficient market and secondary market for national government securities-clearly is important; the

highest priority should be 24 E. Gerald Corrigan placed on the reform and adaptation of the commercial banking system.

- Fourth, successful reform of the commercial banking system presupposes parallel reform in the central banking system.

- Eventually, commercial banks and central banks have only one asset that really matters and that asset is public confidence, reforms to aim in enforcing confidence in the context where they applied.²¹

Moreover, two crucial aspects are mentioned in a definition of independence by J.T. Wooley:

- The Federal Reserve System (Fed) is independent if it can propose and put into practice a monetary policy that has not previously been approved by the president of the United States, the Congress and all the other interest groups outside the Fed itself, which may not be to their liking.

- The Fed is independent if it is capable of reaching its objectives without the help of action by other policy-makers.²²

Jurgen Stark, member of the executive board of the European Central Bank, mentioned three key points of understanding and awareness of price stability:

- protects the real purchasing power of money and incomes so that people can concentrate on productive activities rather than on strategies to protect their wealth and income against inflation or deflation,

- enhances the ability of markets to allocate resources to their most efficient use by preventing signals from changes in relative prices from becoming blurred by a general trend in prices,

- reduces risk premia in longer-term interest rates, thereby permanently lowering financing costs for consumers and firms,²³

In developing countries, central banks endeavour to boost economic growth, and thus they can be considered as the driving forces of the economy, so there should be “adjustment between demand and supply of money. A shortage of money supply will inhibit growth while an excess of it will lead to inflation. When the economy develops, the demand for money is likely to go up due to the gradual monetization of the non-monetized sector and the increase in agricultural and industrial production.”²⁴ With due consideration to this fact, the question of central banks’ control over interest rates in the economy is tantamount to asking if the central bank can maintain the stability of the financial system, especially in developing countries, where financial systems are rather fragile, would this line be the answer for having proper interest rate policy. The reason the central bank changes its policy interest rate is normally to influence economic activity.²⁵ The management of credit conditions and interest rates must be done by the central bank carefully, in the history of the United States, Paul Volcker with Fed Chairman Arthur Burns aimed at “tight money policies and high interest rates to retard inflation.” This has given clear evidence to the history that monetary policy to allow moderate growth in money and credit. In the price concern, Volcker thought “domestic and international price stability went hand in hand.”²⁶

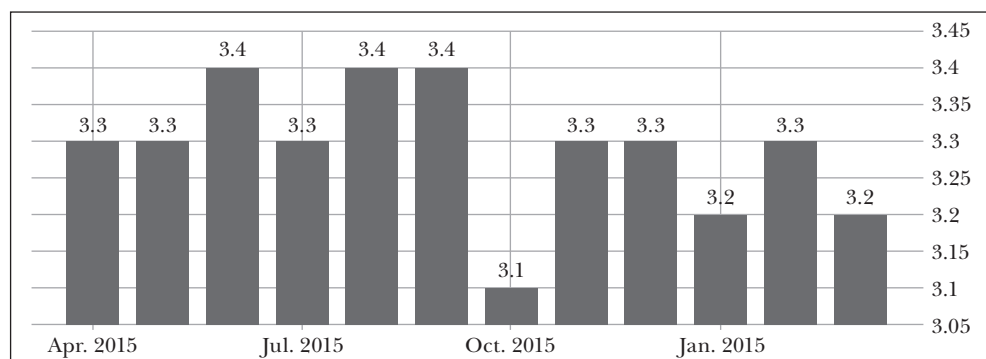
In fact, central banks are not only designed to tackle price and inflation issues, as economic growth and employment are also relevant variables, in most countries the central banks have restrictions, mainly when the monetary policy has limitations, “Monetary policy is not the only force acting on output, employment, and prices. Many other factors affect aggregate demand and aggregate supply and, consequently, the economic position of households and businesses.”²⁷ The role of the central bank in the employment creation is a concern for governments globally, according to the International Labour Organization (2019), more than 212 million people will be out of work, up from the current 201 million, based on the World Employment and Social Outlook – Trends 2015 (WESO). The rise in unemployment was due to the financial crisis in 2008 in which more than 62 million jobs have been lost.²⁸ While, ILO report has recorded high unemployment relatively as 186 million jobless people.²⁹ The main question of unemployment must be addressed as can everyone get a job, if she/he wants? Then that is relatively depending on the economy and the region too. Perhaps full-employment “zero unemployment” is what many countries want, but this scope is not easy to get it, since the population rate, and the duration of the unemployment can be encountered as the variables to find out what to do to absorb full-employment. The complex trade-off between the unemployment and inflation both is related and associated with the central bank and how to manage it, Philips lighted “the more unemployment diminishes, the more rapidly wage rates normally increase, while low wages is correspondingly associated with high percentage of unemployment.”³⁰ From this point, unemployment and wage relation has direct relation to price concept in the economy, from the perception of Philips, “the policy makers cannot target both unemployment and inflation at the same time, as during the 1960s, the monetarists emphasized price stability (low inflation), while Keynesians more emphasized on job creation.”³¹

What does unemployment mean? And what the natural rate of unemployment is, “the natural rate of unemployment”, we have defined the equilibrium real wage as that at which all those people who would be willing to accept jobs at that wage are in employment.³² Indeed, the central bank is willing to accept a higher marginal increase in the unemployment rate in order to prevent a further rise in the rate of inflation.³³ Apparently, some countries perform better in the Philips curve than others, it seems that whenever monetary and fiscal policy shove unemployment below 5%, high rates of inflation are likely to occur. It follows from this that if the only way to reduce unemployment to 4% “the old interim target of the Kennedy-Johnson economists, is to accept wage and the price increase of 8 or 9%.”³⁴ Importantly, people, governments and central banks are concerned about inflation and unemployment at the same time, insofar, the Scandinavian countries have specific model of integrating everyone into a single, skilled labour force, which is not experienced globally, especially the developing countries. While the central bank targets the inflation rate, the Philips curve argues that “rising unemployment ought to be accompanied by slowing inflation.”³⁵ Considering the situation in developing countries, where labour force, especially the young generations are wasted, Leftwich and Sharp remarks that unem-

ployed resources could have contributed to society's well-being: the economic value of their lost contribution of goods and services is the economic cost of unemployment. Unemployment does not only affect current but also future production.³⁶ Unemployment is either frictional (voluntary unemployment, usually for a short term) or structural (long-term) in the nature and usually originate on the demand side of labour. Very importantly, it is noted that structural unemployment is caused due to the demand side of labour in a sector which has a high market value, which means an economic need for a specific type of labour.³⁷ Additionally, cyclical unemployment is caused by fluctuation in the aggregate demand for goods and services in the overall economy, as a decline reduces total production and causes general unemployment throughout the economic system.³⁸ Central banks are required by laws to support job creation, but in some economies the central bank does not have any role in employment creation agenda, but the government has a major role in job creation. According to Epstein: "One reason that 'inflation-focused monetary policy' has gained so many adherents is the common perception that there is no viable alternative monetary policy that can improve growth and employment prospects."³⁹ Moreover, in the debate over inflation targeting or full employment, few cases are considered as best practices. Frenkel and Rapetti describe the case of Argentina, where targeting a stable and competitive real exchange rate has been very successful in helping to maintain more rapid economic growth and in employment generation.⁴⁰ In his article entitled "What Comes After Full Employment", James Robertson stated that "unemployment may be becoming an uneconomic way of getting much important work done, just as slavery became uneconomic in its time."⁴¹ Notably, Stonier highlights that "education will be a source of creating jobs in the future not only for the industrial countries in which information, knowledge and service sectors expand in the economy, this can be seen as business and industrial drivers to the scope of job creation."⁴² It is crucial to look at the sectors in each and every economy to find out which one contributes more to employment. In countries solely dependent on a natural resource like oil, gas, diamond or copper, these sectors have scope for more employment, but the shortage of technology and capital makes developing countries depend on developed countries. It is estimated that the pursuit of economic growth will increase unemployment rather than alleviate it.⁴³ The following figures give more explanation on some of the countries and regions.

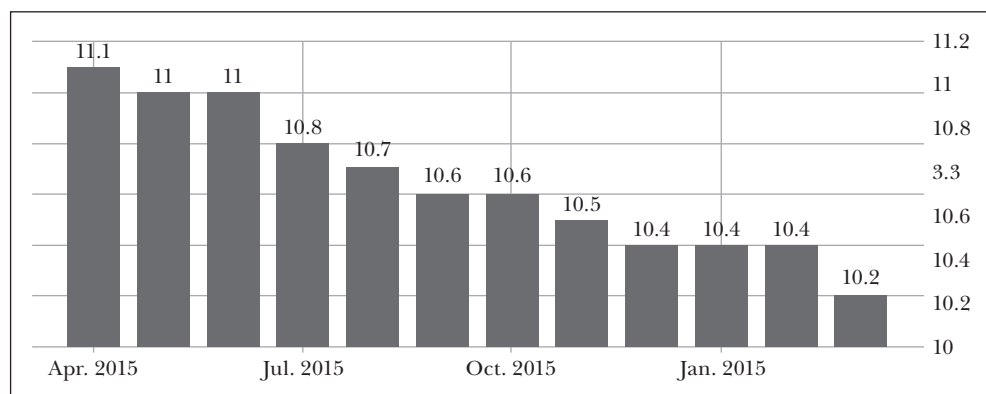
Certain countries, like Japan, have been in recession for years, and yet "the unemployment rate is low, roughly is still 3.6 percent, since in Japan during recession, wages tend to fall when the economy gets rough, which keeps people at work, while in the United States recession tend to lead to high joblessness."⁴⁴ In terms of aggregate supply, unemployment is explained very explicitly, as "jobs are created when the level of goods and services produced expands, and existing jobs are destroyed when production contracts. Producers hire more people to produce goods and services, when profits increase, and when profit decrease and losses are incurred, production is cut, and jobs are lost."⁴⁵ The central bank should not be the only institution in the country to be concerned about the unemployment and job creation, the government and the

Figure 1: Japan unemployment rate

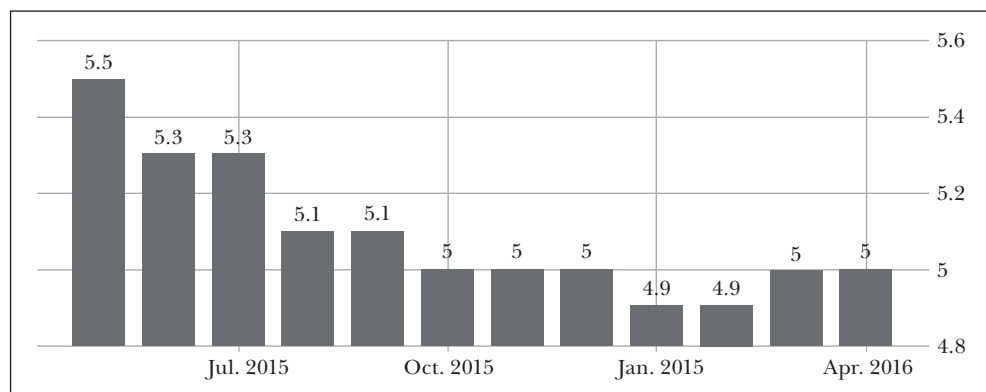
Source: www.tradingeconomics.com/Ministry of Internal Affairs & Communications.

Figure 2: EU unemployment rate

Source: www.tradingeconomics.com/Eurostat.

Figure 3: US unemployment rate

Source: www.tradingeconomics.com/U.S. Bureau of Labor Statistics.

policy makers see this as a real threat to the economy, and this can be justified from the words of Robert Lekachman in his book he claimed that “unemployed people produce nothing. They cost the employed a lot even in an ungenerous period. Put to work, they will produce something and cost less.”⁴⁶ More interestingly, the issues is not only about the central bank or the government, but the negative effects of unemployment, which directly influence the human capital in every country, in two directions, the first is the economic effect involves the waste and loss of goods and services when resources are unemployed. The second is social which affects social life, such as family and community relations.⁴⁷ This argument on employment is quite close to what Keynes discussed in his work as “the government not to do things which individuals are doing already, but to do those things which are at present not done at all.”⁴⁸ To sum up, the full employment goal is a critical point many central banks failed to tackle, because central banks demand independence from the government.

MONETARY POLICY

In the economic literature many well-known economists have given different definitions for monetary policy, in one way or another all the definitions are circulating into the same notion. In discussing the economic situation of Hungary and economic growth, Lentner remarked “The mechanism supporting fiscal policy is created at the discretion of the central bank on the basis of its responsibility for the national economy, which is implemented without jeopardizing the primary objective of price stability. Similarly, monetary policy is the other important branch of public finance policy”⁴⁹ In line with this, Harry G. Johnson defined monetary policy as “A policy employing the central banks control of the supply of money as an instrument for achieving the objectives of general economic policy is a monetary policy.”⁵⁰ Similarly, Hart mentioned “a policy which influences the public stock of money substitute of public demand for such assets of both that is policy, which influences public liquidity position, is known as a monetary policy.”⁵¹ Additionally, Paul Einzig highlighted that “monetary policy includes all monetary decisions and measures irrespective of whether their aims are monetary or non-monetary, all non-monetary decisions and measures that aim of affecting the monetary system.”⁵² Briefly, monetary policy aims in employing the central bank’s control over the supply, cost and use of money as an instrument for achieving the certain given objectives of economic policy.⁵³ The role of monetary policy is crucial, monetary policy aims in “adjustment between the demand for and supply of money, price stability, credit control, create and expansion of financial institutions, suitable interest rate structure, debt management.”⁵⁴ Economic growth logically means more money demand, since corresponding to growth will be by injecting more money into the economy. Yet this phenomenon must be regulated by the government and the central bank carefully, since more money creates financial concerns for the economy. In other words, it means “a proper control upon the supply of money will prevent economic fluctuations and pave the ground for rapid development.”⁵⁵ In general terms most developing and underdeveloped countries

suffer from the economic crisis, or better to state, those are more fragile economics, since monetary policy, which has a vital role is not well formulated, thus for economic growth monetary policy is the tool that facilitates growth and stability.

MAIN INSTRUMENTS OF MONETARY POLICY

The following monetary policy instruments influence the credit-creating capacity of the commercial banks in the economy by operating directly or indirectly on their excess cash reserves.⁵⁶

- Open Market Operation “OMO”
- Changes in the minimum legal cash reserve ratio
- Changes in the bank / discount rate

Objectives of Monetary Policy

The six main objectives are as follows:

- Exchange rate stability
- Price stability
- Neutrality of money
- Control of cyclical fluctuations
- Full employment
- Economic growth

In analyzing the impacts of monetary policy on the economy, the objective of monetary policy to be taken into consideration very seriously, in a country like Iraq with a large budget deficit, it is necessary to use fiscal policy to reduce the inflationary pressure and thus inflation, and to improve the budget deficit. Broadly speaking, monetary policy is an equally serious concern for advanced, developing and under-developed economies. However, as the economic conditions are different, “monetary policy requires special attention in a country, which seeks to bring about rapid economic growth with controlled inflation.”⁵⁷ An appealing point of view is emphasized by Joseph Stiglitz who thinks that there is no guarantee that fiscal policy works, thus the expectation that monetary policy is a response to economic tensions is a mistake: during recessions, monetary policy is ineffective, because people hesitate to purchase goods and services, and thus monetary policy does not work, while fiscal policy can have an impact on the aggregate demand, and provides means of stimulating the economy.⁵⁸ Likewise, considering monetary policy as a useful tool to slow down an overheated economy is not always good, thus Stiglitz concluding the idea of implementing both monetary and fiscal measures as soon as possible. Monetary policy practice in developing countries is different since the factors and environment is quite volatile to inflation, therefore, “low and stable inflation has become the overriding goal of monetary policy,” besides, the trade-off between inflation and employment is another concern, “an expansionary monetary policy could attain a low rate of unemployment at the long-term cost of modest inflation, while tighter monetary policy would suppress inflation but allow unemployment to rise.”⁵⁹ In most countries credibility and accountability of the monetary policy is expected, and heav-

ily depends on the central bank's role in protecting its autonomy and institutional role regardless of the political pressure. In their perception, Walton and Wykoff have pointed out the importance of the first law of economics, "the law of demand," which states that more of any particular good or service will be purchased as its price falls, less will be purchased as its price rise. In the case of higher prices people purchase less goods and services, contrary to the fall in price condition, in this regard, the population behaviour is changed due to the changes in the price. Besides, high price means low quantities of the goods and services are purchased, while low prices means higher quantities for purchase are expected by the consumers.⁶⁰ The other part of this equation, closely related to price stability and inflation must be analyzed as a phenomenon that shows if an economy is healthy or if it is in trouble. Currently, Iraq is in a civil war and is political unstable, there is hyperinflation, and although in the case of the Kurdistan Region, consumer purchasing power has decreased recently, as the purchasing power of individuals is income-dependent, at this point the Consumer Price Index ("CPI") shows the effects of inflation on consumer budgets.⁶¹ Understanding Friedman's law is a crucial precondition to understanding inflation. Friedman emphasized that inflation follows excessive monetary growth with a long variable leg of "about two years". In more scientific terms, the rate of price change follows the rate of monetary growth, but after a long and variable lag, inadequate monetary growth would lead to deflation. In fact, monetary policy affects interest rates, "in the short term, increased money keeps interest rates down, however, monetary expansion has different consequences, excessive increases in the money supply produce inflations, thus, an increase in interest rates, thus in the long run monetary policy drives the interest rates up."⁶²

FISCAL POLICY

Focusing on fiscal and monetary policy, professor Jeffrey Frankel pointed out: "When an economy is in boom, the government should run a surplus; other times, when in a recession, it should run a deficit." Notably, fiscal policy is changeable and governments must shift it during the economic growth and crisis. Frankel further highlighted on the role of the fiscal policy and compared it to a parked car, which means the role of fiscal policy depends on its environment and time: "But this is no reason to follow a *pro-cyclical* fiscal policy. A procyclical fiscal policy piles on the spending and tax cuts on top of booms, but reduces spending and raises taxes in response to downturns. Budgetary profligacy during expansion; austerity in recessions. Procyclical fiscal policy is destabilising, because it worsens the dangers of overheating, inflation, and asset bubbles during the booms and exacerbates the losses in output and employment during the recessions. In other words, a procyclical fiscal policy magnifies the severity of the business cycle."⁶³

Additionally, "fiscal and monetary policy can be either expansionary or contractionary, policy measures taken to increase GDP and economic growth are called expansionary, measure taken while inflation is too high are called contractionary

measures.”⁶⁴ In this view, fiscal policy to be adaptive to the situation during the surplus in the economy, fiscal policy to contractionary, while the revenue is higher than spending, while the spending is higher than revenue, the economy encounters deficit, hence fiscal policy is expansionary in respond to economic growth.⁶⁵ Proposed by many economists that fiscal policy positively affects the economic growth, claimed by Agell et al., the neoclassical model documented why economic policy can change the level of the long-term growth path, and that appropriate policies shift the path upwards, whereas inappropriate policies shift this path downwards.⁶⁶ In addition to that Zagler and Dürnecker searched the relationship between economic growth and fiscal policy, and presented a unifying framework for the analysis of long run growth implications of government expenditures and revenues.⁶⁷ In Iraqi case, government expenditure is very high while recently “the year 2015 started with a budget deficit of \$20 billion on a \$103 billion total budget. The situation is expected to worsen in 2016, as the Finance Ministry is setting the 2016 budget at \$99.65 billion, with a deficit of \$25.81 billion.”⁶⁸ In essence, the importance of fiscal policy must be understood by the public and the government. In particular, how fiscal policy can affect economic growth? According to IMF, when policy makers seek to influence the economy, they have two main tools at their disposal “monetary policy and fiscal policy”. Besides, governments typically use fiscal policy to promote strong and sustainable growth and reduce poverty.⁶⁹ Furthermore, “Fiscal policy is the use of government spending and taxation to influence the economy.”⁷⁰ Moreover, the changes in the government budget affect the economy generally and sometimes specific sector or aspect. In the medium term, fiscal policy is a significant tool for managing the economy since it has the ability to affect the total amount of output produced the gross domestic product. Nevertheless, remembering aggregate demand during fiscal expansion is to raise the demand for goods and services, the greater demand leads to increase in output and prices together. When the economy is in recession, increases in demand lead to more output without price change, by contrast, when the economy is at full employment, fiscal policy affects prices instead of the total output.⁷¹ From this perspective, fiscal policy has an automatic stabilizing nature, which makes the economy to move again. In one very fundamental sense, in the rentier states, the governments, which are dependent on single commodities for their GDP, like Iraq, which is heavily dependent on the energy sector for funding government spending, thus Iraq has several years of experience in deficits in a row. Although Iraq is a rich country, it is economically inefficient, oil revenues and production capacity have boosted in the 21st century, yet security, political tension and war has devastated the infrastructure of the Iraqi economy massively. Budgetary concerns, employment, social welfare and fiscal policy are all related to social and financial stability, a major concern for governments and financial institutions. It is championed by Keynesian that “fiscal policy can be a weapon in the battle against unemployment.”⁷² Moreover, Keynesian economics is inflationary, not because it leads to big government, but because it is recognized that unemployment can be created by sticky wages or by a high marginal disutility of labour. To illustrate, the Keynesian revolution was to establish the recognition of the

responsibility of the government to maintain a satisfactory level of employment in the economy. In essence, many rentier states, which are abundant with natural resources in particular in developing regions, the government works on, full employment, rather than balanced budget, because governments want to cling to power longer, by holding the public trust in their job security and employment in the public sector.

The deficit and surplus in many countries are expected, while in the case of Switzerland federal budget deficit of 124 million francs (118.5 million euros, \$133.8 million) for 2014. Was not expected, thus government decided to investigate and work on budget by cutting spending and other expenditure.⁷³ While Germany's budget surplus in a row, helps the government of Germany to spend the money on the current migration crisis.⁷⁴

CONCLUSION

Central banks and the major components of the economy, in particular, fiscal and monetary policies are closely interrelated. As noted by numerous economists, changes in any of the policies affect financial security in any state. Two techniques may be considered for crisis management: "Central banks and governments are faced with a contradiction of interest, in which if they act against the economic recession, pumping extra state funds into the economy, the possibility of increasing the deficit and accelerating inflation to be expected, whereas, if the preference is to act against inflation, to retain the budgetary balance, they are to expect a recession in the economy."⁷⁵

NOTES

¹ Robert E. Hall – John B. Taylor: *Macro Economics*. W.W. Norton & Company, New York, USA, 1993.

² Ibid. 54.

³ Frederic S. Mishkin: *What should central banks do?* Federal Reserve Bank of St. Louis, 2000. <https://research.stlouisfed.org/publications/review/00/11/0011fm.pdf>

⁴ Wrightsman cited in E. Narayanan Nadar: *Money and Banking*. PHI learning Private Limited, Delhi, 2013, 177.

⁵ Curzio Giannini: *The age of central banks*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2011.

⁶ Michael Snyder: *Guess how many nations in the world do not have a central bank?* The Economic Collapse, June 8, 2015. <http://theeconomiccollapseblog.com/archives/guess-how-many-nations-in-the-world-do-not-have-a-central-bank>

⁷ Giannini, op. cit.

⁸ *Global Finance Grades The World's Central Bankers 2015*. March 25, 2016. <https://www.gfmag.com/awards-rankings/best-banks-and-financial-rankings/global-finance-grades-worlds-central-bankers-2015>

⁹ Indranarain Ramlall: *Central Bank Ratings: A new methodology for global excellence*. Palgrave Macmillan, Hampshire, 2016, 78.

¹⁰ Todd G. Buchholz: *From here to economy. A shortcut to economic literacy*. Penguin Group, New York, 1996.

¹¹ Hall–Taylor, op. cit.

¹² *Financing Global Development: The Role of Central Banks*. Briefing paper, German Development Institute, 8/2015. https://www.die-gdi.de/uploads/media/BP_8.2015.pdf

- ¹³ Reem Heakal: *What Are Central Banks?* Investopedia, December 10, 2015. www.investopedia.com/articles/03/050703.asp
- ¹⁴ See Thompson and Cowton (2004) in Csaba Lentner – Krisztina Szegedi – Tibor Tatay: *Cooperate Social Responsibility in the Banking Sector*. Public Finance Quarterly, 2015. https://www.asz.hu/storage/files/files/public-finance-quarterly-articles/2015/a_lentner_szegedi_tatay_2015_1.pdf
- ¹⁵ *Iraqi central bank says assured of independence*. Reuters, February 11, 2011. <http://ca.reuters.com/article/topNews/idCATRE71069W20110201>
- ¹⁶ Nour Al-Karmouri: *Iraqi Central Bank confirms commitment to former regime's financial obligation*. Probe International, May 10, 2004. <http://journal.probeinternational.org/2004/05/10/iraqi-central-bank-confirms-commitment-former-regimes-financial-obligations>
- ¹⁷ Roger A. Arnold: *Economics*. Thomson-South-Western, Mason, 2008, 154.
- ¹⁸ *Why Iraqi Kurdistan struggling to pay its bills*. Stratfor, January 28, 2016. <https://www.stratfor.com/analysis/why-iraqi-kurdistan-struggling-pay-its-bills>
- ¹⁹ Vikram Rangala: *Europe and the Central role of Central Bank*. NADEX, March 11, 2016. <http://seekingalpha.com/article/3957883-europe-central-role-central-banks>
- ²⁰ Christopher Crowe – Ellen E. Meade: *The evolution of central bank governance around the world*. Journal of Economic Perspectives, Vol. 21, Nr. 4., 2007, 69–90. www.jstor.org/stable/pdf/30033752.pdf?acceptTC=true
- ²¹ E. Gerald Corrigan: *Central Banks and the Financial System*. Kansas City Fed. <https://www.kansascityfed.org/PUBLICAT/SYMPOS/1990/S90CORRI.pdf>
- ²² Fausto Vicarelli: *Central Bank autonomy: a historical perspective*. Walter De Gruyter, Berlin, Germany, 1988.
- ²³ Jürgen Stark: *The role of central banks in economic and personal finance education*. European Central Bank, International Conference of central bankers and economic educators, September 29, 2006. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2006/html/sp060929.en.html>
- ²⁴ Saritha Pujari: *The role of central bank in a developing economy of a country*. Your Article Library. www.yourarticlelibrary.com/banking/the-role-of-central-bank-in-a-developing-economy-of-a-country/11138
- ²⁵ Benjamin M. Friedman – Kenneth N. Kuttner: *Implementation of Monetary Policy: How Do Central Banks Set Interest Rates?* JEL, June 21, 2010, 7. <http://web.williams.edu/Economics/wp/FriedmanKuttner-ImplementationOfMonetaryPolicy.pdf>
- ²⁶ William L. Silber: *How Volcker launched his attack on inflation*. Bloomberg View, August 20, 2012. www.bloombergview.com/articles/2012-08-20/how-volcker-launched-his-attack-on-inflation
- ²⁷ See https://www.federalreserve.gov/pf/pdf/pf_2.pdf
- ²⁸ *Unemployment on the rise over next five years as inequality persists*. World Employment and Social Outlook, ILO, January 20, 2015. www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_336884/lang-en/index.htm
- ²⁹ *ILO pegs world jobless fig at record 180 mn*. ILO, January 25, 2003. www.rediff.com/money/2003/jan/25ilo.htm
- ³⁰ Robert Lekachman: *Economists at Bay*. McGraw-Hill Book Company, New York, 1976, 44.
- ³¹ Ramaa Vasudevan, Dollars&Sense, real world economics. <http://dollarsandsense.org/archives/2006/0906drdollar.html>
- ³² Frank Livesey: *Textbook of Economics*. Longman, London, 1989, 295.
- ³³ Jagdish Handa: *Monetary economics*. Routledge Taylor& Francis Group, New York, 2000, 300.
- ³⁴ Lekachman, op. cit. 45.
- ³⁵ Ibid, 52.
- ³⁶ Richard H. Leftwich – Ansel M. Sharp: *Economics of Social Issues*. Texas Business Publications, Plano, 1982, 278.
- ³⁷ Ibid. 282.
- ³⁸ Ibid.
- ³⁹ Gerald Epstein: *Central Banks as agents of employment creation*. DESA Working Paper, No. 38, Economic and Social Affairs, 2007. www.un.org/esa/desa/papers/2007/wp38_2007.pdf
- ⁴⁰ Ibid.

- ⁴¹ Ed Paul Ekins: *The living economy, a new economics in the making*. Routledge, London, 1986, 85.
- ⁴² Stonier (1983) cited in Ekins, op. cit. 86.
- ⁴³ Ekins, op. cit. 85.
- ⁴⁴ Jordan Weissmann: *Japan Falls Into Recession, Still Has 3.6 Percent Unemployment and a 300 MPH Train*. Slate, November 17, 2014. www.slate.com/blogs/moneybox/2014/11/17/japan_is_in_a_recession_why_is_its_unemployment_so_low.html
- ⁴⁵ Leftwich–Sharp, op. cit. 287.
- ⁴⁶ Lekachman, op. cit. 73.
- ⁴⁷ Leftwich–Sharp, op. cit. 293.
- ⁴⁸ Todd G. Buchholz: *New Ideas from dead economists*. Penguin Books, London, 1989, 263.
- ⁴⁹ Csaba Lentner: *The New Hungarian Public Finance System in a historical, institutional and scientific context. Fiscal Policy in Focus*. Public Finance Quarterly, 2015. https://www.asz.hu/storage/files/files/public-finance-quarterly-articles/2015/a_lentner_2015_4.pdf?download=true
- ⁵⁰ Harry Johnson cited in Pujari, op. cit.
- ⁵¹ See <http://dgbcom2.blogspot.hu/2013/10/monetary-policy.html>
- ⁵² See M. C. Vaish: *Monetary Theory*. Vikas Publishing House, New Delhi, 2005, 249.
- ⁵³ Ibid.
- ⁵⁴ Smriti Chand: *Role of monetary policy in economic development of a country*. Your Article Library. www.yourarticlelibrary.com/policies/role-of-monetary-policy-in-economic-development-of-a-country/23466
- ⁵⁵ Ibid.
- ⁵⁶ Vaish, op. cit.
- ⁵⁷ Smriti Chand: *Role of Monetary Policy in Developing the Economy of a Country*. Your Article Library. www.yourarticlelibrary.com/policies/role-of-monetary-policy-in-developing-the-economy-of-a-country/24829
- ⁵⁸ Joseph E. Stiglitz: *Monetary versus fiscal policy*. Economist's View, October 6, 2010. <http://economists-view.typepad.com/economistsview/2010/10/monetary-versus-fiscal-policy.html>
- ⁵⁹ Thorarinn G. Petursson: *The Role of Monetary Policy*. www.cb.is/library/Skraarsafn---EN/Monetary-Bulletin/November-2007/MB073_4.pdf
- ⁶⁰ Gary M. Walton – Frank C. Wykoff: *Understanding economics today*. The Irwin Publications in Economics, Homewood, 1989, 42.
- ⁶¹ Ibid 182.
- ⁶² Ibid 228.
- ⁶³ Jeffrey Frankel: *The procyclicalists: fiscal austerity vs. stimulus*. VOX, August 7, 2012. www.voxeu.org/article/procyclicalists-fiscal-austerity-vs-stimulus
- ⁶⁴ See more at: www.diffen.com/difference/Fiscal_Policy_vs_Monetary_Policy
- ⁶⁵ David N. Weil: *The concise encyclopedia of economics fiscal policy*. Library of Economics and Liberty, 2008. www.econlib.org/library/Enc/FiscalPolicy.html
- ⁶⁶ Jonas Agell – Thomas Lindh – Henry Ohlsson: *Growth and the Public Sector: A Critical Review Essay*. European Journal of Political Economy, Vol. 13, 1997, 33–52.
- ⁶⁷ Martin Zagler – Georg Dürnecker: *Fiscal Policy and Economic Growth*. Journal of Economic Surveys, Vol. 17, No. 3., 2003, 397–418.
- ⁶⁸ Ali Mamouri: *How to resolve Iraq's economic crisis*. Al-Monitor, November 17, 2015. www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/11/iraq-budget-deficit-steps-oil-revenues.html
- ⁶⁹ Mark Horton – Asmaa El-Ganainy: *Fiscal Policy: Taking and Giving Away*. Finance & Development, IMF, March 28, 2012. www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/fiscpol.htm
- ⁷⁰ Ibid.
- ⁷¹ David N. Weil: *The concise encyclopedia of economics fiscal policy*. Library of Economics and Liberty, 2008. www.econlib.org/library/Enc/FiscalPolicy.html
- ⁷² James M. Buchanan – Richard E. Wagner: *Fiscal responsibility in constitutional democracy*. Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Boston, 1978, 25.

⁷³ See www.dw.com/en/switzerland-runs-first-deficit-in-nine-years/a-18250379

⁷⁴ Andrea Thomas: *German Government Achieves Historic Budget Surplus*. The Wall Street Journal, January 13, 2016. www.wsj.com/articles/german-government-achieves-historic-budget-surplus-1452691320

⁷⁵ Csaba Lentner: *A few historic and international aspects of the Hungarian economic crisis and crisis management*. August 31, 2010. http://lentnercsaba.com/doc/publications_03.pdf

Diana Kucherenko

Strategic Directions of the Development of the Higher Education of Ukraine in the Conditions of the Innovative Transformations

Summary

In the scientific article the government and terms of the development of the higher education of Ukraine are considered. The problems of the development of the higher education are defined in the conditions of the passing of the economy to the model of the innovative development. The role of the higher education is shown in the process of the innovative modernization.

Statement of the problem and its relevance. In the conditions of the transition of the economy on the innovative model of the development significantly increases the role and value of the higher education, which should provide the labour market with a sufficient number of the highly qualified specialists who are able to act creatively, professionally, for solving the problems of the production technology of the world level.

The lack of a unified strategy for the formation and implementation of the government innovation policy leads to inhibition of the innovative potential of the higher educational institutions. On the predominantly extensive character of innovative processes in higher education suggests that the educational process relies on a pre-

DIANA KUCHERENKO PhD, Associate Professor, Science and Research Institute of the Social and Economic Development, Kyiv, Ukraine.

dominantly scientific and technical advances and equipment have been mastered in previous years. This type of innovative development is fairly narrow limits and makes it impossible to maintain the competitiveness of educational institutions for a long time.

Consequently, much actualizarea research questions on issues of the strategic development of the higher education, ensuring the real integration of the higher education system in the process of the rational economic transformation. Also, the actual task of today is development and introduction in practice of the public administration realistic mechanisms to support high performance innovative activities of higher educational institutions.

The analysis of the scientific works devoted to the solution of the problem. On chosen issues published several comprehensive research papers. From the analysis of these works it follows that in our times sociologists speak about the information society, economists have analyzed the innovation economy, teachers talking about Znanie society (or a society that learns). Knowledge, in essence, become a fundamentally unfinished technology shaping the future, is actually closing on itself as an economic and social system of post-industrial society. Moreover, in developed countries it is becoming more important as an economic product has grown, new forms of activities that is based on trade knowledge products (licensing, consulting, engineering, etc.).

However, in the current environment, when forming the new technological mode, and the role of countries in the global division of labor is changing rapidly, further research is needed on strategic guidelines for the development of higher education as part of the innovative economy.

The purpose of this article is to present the results of studies on certain issues of harmonization of higher education development in the conditions of formation of innovative economy.

Presentation of the basic material. The graduate school will train professionals who can work for the future only if the radical modernization of the content and learning technologies. This requires the development of new curricula which would be integrated when self-discipline from the curriculum of other specialties, forming teaching units, which should ensure at the same time deep and fundamental training, and apprenticeship that focuses on the study of innovation and technology disciplines.¹

Training and research in new fields of knowledge require integration of the content in a number of disciplines previously considered independent and unrelated. The outcome includes interdisciplinary and multidisciplinary training programs. New forms of knowledge generation and transfer require the reconfiguration of university departments and faculties, in addition to the reorganization of scientific research and training, focused on solving complex interdisciplinary problems and the development of science-intensive technologies.²

In some countries, an increasingly popular corporate educational form includes a combination of part-time studies and work. In some fields this is also implemented in the Ukraine. In this respect a promising idea is to set up new types of educational institutions in the form of university complexes at various higher educational insti-

tutions of various types and levels. Scientific research institutes and enterprises can also be linked to them, along with consortia, associations and the like. Proposals were submitted for the legislative consolidation of this status to the team drafting the act “On higher education” of the Ukraine. The rampant “universities” that led to the loss of traditions were powerful industry-specialized institutes and academies.

During the transition of higher education from elite to mass (since 2000, higher educational institutions across the world further have added 51 million students), it is logical to have a variety of university types and curricula (in particular, to separate vocational and academic education), so we need to develop standards and criteria to ensure high quality and efficiency in each type of higher educational institutions. Induction to these types of programs is important, and the university should have the right to choose the program types according to the needs of the regional economy, applicants’ demand and the ability to provide high-quality training (i.e. it is not necessary to undertake both programs).

In the course of transition to a two-level (“bachelor – master”) system, formalism should be avoided, as it deteriorates the introduction of more flexible educational programs focused for student and for the labour market, which needs the following:

- undertaking the re-classification of training areas;
- development of a new methodological basis of government standards for extended types of training bachelors, with the option to introduce programs more focused on academic training with labour market orders focused on practice;
- employers should have more opportunities to open new specialties and form the content of training to reduce the graduate’s adaptation period to practical work;
- elaboration of new criteria for licensing and the accreditation of master and PhD programs.

It would also be interesting to consider the Russian solution to the problem of mass training and the employment of bachelors. The aim of the reform is to develop programs in most schools for securing the employment of masses of bachelors as specific personnel and under research contracts with private businesses and at regional authorities. Meanwhile, the very high number of higher educational institutions is another problem waiting for a solution, so some universities can get services in masses of secondary education.

A new concept of pre-university education needs to be elaborated to provide general education that includes and aligns the humanities, natural and technical sciences, and thus closes the gap between general and vocational education. The content and objectives of regular school education and the subsequent levels require new types of correlation. Unfortunately, in the Ukraine we have not yet achieved proper alignment in reforming secondary and tertiary schools. Achieving this is the duty of universities, pedagogical training schools, and more specifically, the scientific and pedagogical staffs, who are supposed to act in accordance with the importance and complexity of these tasks.³

Efficiency must be improved in higher education through a systemic reform, in particular, through optimizing the network of higher educational institutions. In the

Ukraine, specialists are currently engaged in more than 850 higher educational institutions at all accreditation levels and in various forms of ownership, subordinated to 26 ministries and departments, 10 of which report to a single institution. The departmental subordination of educational institutions often prevents their development, the elaboration of unified approaches to the organization of educational activities, and this is why a new paradigm of interaction between educational institutions needs to be set up with both ministries, employers, and with the public higher educational system as a whole. An analysis of foreign experiences shows that in countries with roughly identical demographic indicators, the average number of students at a university is 22, 23 and 14 thousand in Spain, Italy and Greece, respectively (with only 3 thousand in the Ukraine).

The approaches and criteria used in making investment decisions to develop higher educational establishments from budget funds must also be changed. The decision-makers of public finances should alter the external criteria of evaluating the quality of activity at educational institutions. Indeed, the prevailing principle of “more students – more money” has an impact on the quality of education. In this regard, it is advisable to develop a comprehensive set of criteria for assessing the quality of the educational process, including the evaluation of the content and learning technologies used during the training; the assessment of knowledge per each student; requirements for the organization and monitoring of the educational process; modern requirements for the competence of teachers and students; and a clear and transparent procedure of self-evaluation in educational institutions as a basis for quality assurance system.⁴

In addition to short-term economic success, sufficient investment in the development of higher education would result in laying the foundations of sustainable long-term development trends in the national economy with subsequent integration into the European space of higher education.

V. Lugovyî, an academician of NAPS of the Ukraine said that the country’s entry into the European space of higher education and research was extremely important as it was a step towards real integration into the global community.⁵

The process of European integration allows the creation of a European educational and scientific space through the development of uniform criteria and standards in education and science to recognize higher educational training specialists to facilitate cooperation between higher educational institutions in Europe, and the mobility of teaching staff and students.

In the framework of the Bologna process established by the European higher educational area (hereinafter – EHEA), the geographical and institutional norms of the European Cultural Convention were determined. The Bologna process requires structural reforms in European national higher educational systems, change in the educational programs and institutional transformation in the higher educational institutions of Europe. However, it does not imply the unification of educational content. On the contrary, in many documents of the Bologna process it is noted that each participating country needs to preserve the national palette, identity and herit-

age in the content of education and training of specialists with higher education, and to continue the introduction of innovative and progressive approaches to higher education inherent in the EHEA. In every single stage, the Bologna process was declared voluntary, based on the values of European education and culture, without excluding the national peculiarities of the individual educational systems of the different European countries; and being a multiple, flexible, open and progressive system. The ultimate goal of the process is to meet the appropriate social, staffing and production-related requirements of quality higher education that can train competitive specialist who are able to easily adapt to the economic space in European countries. The development strategy used to adjust Ukrainian higher education to the Bologna process requires the creation of infrastructure that enables higher educational institutions (universities, colleges, etc.) to maximize their individual potential to meet the high requirements of the European knowledge system and to adapt the higher education system of the Ukraine to the principles, norms, standards and basic provisions of the European higher educational area.⁶

Given the above, the purpose of government policy regarding higher education should provide incentives in scientific, technical and innovative activity in higher educational institutions.

It must be taken into account that the ultimate goal of the government's innovation policy is to improve the quality of life for the wider population and to provide uniform social standards on the whole territory of the Ukraine. The quality of life is the result of a number of objective and subjective factors, both national and regional in nature. It is measured by the quantity and quality of goods that can be bought for the income earned. We are talking, primarily, about the necessary social benefits, which are included in the so-called minimum consumer basket.

The basis of the support strategy to innovative development in higher education should accelerate development of modern educational technologies, and industries and regional clusters (clusters, technology parks and technological polices), where such technologies are developed.

One of these strategic directions is a rapid development of information technology. The higher education sector of the Ukraine has significant potential for the development and sales of software and can act according to the example of Ireland, which has attracted billion-euro investments. Such a breakthrough requires a combination of efforts from the government, higher educational institutions and IT companies in the Ukraine. Software development should find a way out of its current dependence on market monopolies and should rather compete with them.

Another strategic direction is the conduct of institutions of the higher education research on designing high-tech consumer goods. In this field the potential lies in engineering products: the manufacture of household appliances, buses, automobiles, agricultural machinery, electronic and communications equipment. Support must be given to high-technology industries like aircraft engineering (the Ukraine is among the five countries with new technologies in this field) and shipbuilding (the

Ukraine builds various types of ships including tankers, increasingly in demand for European carriers). In the chemical and petrochemical industries there are prospects for increasing production of competitive mineral fertilizers and chemical plant protection products, high-performance coagulants and flocculants used for the purification of natural and waste waters, synthetic cord, polymers and products, tapes and x-ray film on a Mylar-based, household chemicals, tyres and rubber products, in particular flame-resistant conveyor belts.⁷

In the Ukrainian Act on a Comprehensive government Program for the Development of High Technologies, approved on April 9, 2004, the task varies by technological paradigm. Decree 5 on Technology and Decree 6 on Industry require an increase in production to 12 and 3 percent, respectively, in 2013, while the share of high-tech products in exports must be increased to 20%. In any case, innovative transformation must be based on the creation of opportunities in the higher education sector (“sciences”).

Investment in higher education should be channelled into the development of information and communication technologies, which improve the educational process, the availability and efficiency of education, and allow the preparation of young generations for life in the information society, defined in a number of policy documents as one of the priorities of higher education development.⁸ Investments can provide further development in information and communication technologies in higher education in the following fields:

- support to the gradual computerization of the system of higher education aimed at meeting the educational information and communication needs of students and other participants of the educational process;
- introduction of the distance learning with application in the educational process and librarianship information and communication technologies alongside traditional methods;
- development of individual modular training programs for various levels of difficulty depending on your specific needs, as well as the production of electronic textbooks;
- creation of industry of modern means of education, the relevant world’s scientific and technical level and is an important prerequisite for the implementation of efficient strategies to achieve the goals of education.

Further development in the higher education system requires significant investments, with primary focus on improving material resources in education, the complete computerization of educational institutions, the introduction of modern information technologies, efficient training and the professional development of pedagogical and scientific staffs, introduce new economic and administrative mechanisms for the development of education. All these problems require urgent solutions.

One should be aware that innovative development of higher education does not only involve growth in the volume of services provided, but also the strengthening of competitiveness in these services through the application of new knowledge and the

exploitation of the country's entire innovative potential. On the one hand, development in the Ukrainian business of new knowledge in the economy, the establishment of new and efficient market relations, and increased investment certainly played a positive role in this economic growth. On the other hand, at this stage, the factors of economic development, in particular, those of growth in domestic and external demand for Ukrainian products, including consumer products, still need to be determined. Unfortunately, the significant 2003 acceleration in export growth, which became one of the defining factors of economic development, was not due to competitiveness or the technological level of domestic goods, but rather to improved foreign trade and the appreciation of the Euro against the US dollar.⁹ This contributed to a rise in the average price competitiveness of Ukrainian products in the world market. The share of the Ukraine in the global trade of high-tech and scientific products remains very low.

The task of higher education is to train people in creative work, take the initiative and use of modern technology. In general, the service sector, including the sector of educational services in the Ukraine is underdeveloped. Despite some increase in the share of services in GDP (from 17% in 2001 to nearly 26% in 2009), it does not yet match the level of developed economies, where the figure is around 70%. Educational institutions can enhance their activities, offering the market quality services at conferences, conducting applied research, comprehensive training and retraining of specialists according to the demands of a particular employer, organization, analytical and scientific application software business processes.

It should be understood that innovation, considered as investment in the development of higher education, is aimed at the implementation of various projects in different areas of higher educational institutions and its appropriate infrastructure. The scientific and teaching equipment required for upgrading the scientific teaching base and the training costs that yield economic return (pay off) over time significantly exceed the average in the economy, and may not pay off at all. This implies that investment in higher education cannot be considered as *a priori* competitive (unless we are talking about higher education and not pseudo-education). This problem can only be solved from public funds in the framework of social and economic government policies, through granting privileges and preferences to investors implementing educational projects. The problem of the "unattractiveness" of educational innovations for the free market can only be solved in this way (as the benefits offset certain disadvantages of such innovations).

The conclusions and recommendations. Today we need a thorough reform of higher education aimed at the transformation of its roles in the globalizing world economy, which increasingly calls for innovative development. In particular, further integration is required in higher education, science and business in order to achieve high competitiveness.

It is necessary to develop and adopt a realistic government program aimed at supporting the functioning of higher education among the circumstances of rapid intellectualization in social production and the formation of a new technological or-

der. Appropriate amendments must be made in the current legislation aimed at the application of economic methods of stimulation of investment and innovative activity of higher educational institutions.

The European principles of organizing higher education should be implemented to ensure the preservation of traditions which have proven highly successful in the practice of management.

A general model must be built in innovation process organization in higher education, taking into account the government policy priorities, which include the following:

- continuous quality improvement in higher education, updating the content and form of organization in the educational process;
- granting economic and social guarantees for the professional self-realization of pedagogical and scientific staff, and raising their social status;
- combination of science and education;
- implementation of educational innovations and information technologies;
- establishing the industry of modern training and educational instruments, full support to educational institutions;
- re-orientation of the functioning of the market of educational services on the basis of appropriate scientific and methodological support;
- integration of Ukrainian higher education to the European and world educational spaces.

Consequently, the new model of organization and the government support of innovative activity in the sphere of higher education should include:

- the definition of public funding and investment in higher education as a priority direction of budget expenditures;
- the formation of a multi-channel system of investment providing higher education;
- full government financing of higher education in government and communal educational establishments in the volume defined by government standards;
- attraction of investments in the development of higher education by both legal entities and individuals;
- definition of priorities in investments in higher education and the concentration of financial resources;
- ensuring the efficient use of funds for the functioning and development of higher education.

Support to higher educational innovation should be based on the implementation of progressive management technologies, including various public-private partnership schemes similarly to those applied in developed countries.

The technology of target management needs to be elaborated in budgetary financing of higher education in order to have a realistic evaluation of the obtained results.

NOTES

- ¹ D. Kucherenko – O. Martyniuk: *Actual trends of life-long education in the Ukraine and EU*. Modern Science. Moderní věda, 2015/6., 43–50.
- ² D. G. Kucherenko: *The Economic model of management of development of higher education systems. Theoretical and methodological substantiation of an efficient financial and economic models of development of higher school*. Monograph (manuscript), ed.: I. M. Grishchenko, IVO, Kyiv, 2015, 124–132.
- ³ A.V. Korowski: *Evolution of human factor and its meaning*. Monograph, ed.: A. V. Korowski, KNEU, Kyiv, 2004.
- ⁴ O. A. Komarova: *The potential: theoretical and methodological practice aspect formulation*. DLEU, Kirovograd, 2009.
- ⁵ V. I. Lugovyi: *Economics principles of the development of the higher educational institutions of Ukraine*. Pedagogichna Presa, Kyiv, 2009, 6–7.
- ⁶ *Innovation policy of the higher educational institutions*. Ed.: R. N. Fedosova, Economics, Moscow, 2006.
- ⁷ Komarova, op. cit.
- ⁸ Lugovyi, op. cit.
- ⁹ *Innovation policy of the higher...*, op. cit.

REFERENCES

- James Forest – Kevin Kinser: *Higher Education in the United States. An Encyclopedia*. ABC–CLIO, New York, 2002, 548.
- D. G. Kucherenko: *Modern transformation of the educational services market in the Ukraine in the social integration conditions*. Polgári Szemle – Civic Review, 2015/1–3., 309–314.
- V. A. Traynev – S. S. Mkrtchyan – A. Y. Savelyev: *Improving the quality of the higher education and the Bologna process*. Dashkov and K., Moscow, 2010.

Nagy Szabaszlian

Egy mítosz margójára

„Háborús bűnösök” latin-amerikai emigrációja
a 2. világháború után

Footnote to a Myth

Emigration of “War Criminals” to Latin America after World War II

Összefoglalás

2015–2016 folyamán alkalmam nyílt Latin-Amerikába látogatni, a Miniszterelnökség által meghirdetett Mikes Kelemen Program ösztöndíjasaként. Öt hónap alatt feldolgozhattam az ott található magyar szervezetek könyvtári-levéltári örökségét. Ez idő alatt a latin-amerikai magyar közösségek személyes meglátogatása megváltoztatta bennem azt a véleményt, amelyet az elmúlt évtizedek történetírása alakított ki róluk. Ez a rövid esszé segítséget nyújthat ahhoz, hogy ennek a negatívan megítélt közösségnek az életéről árnyaltabb képet kapjunk.

Summary

Between 2015 and 2016 I had a chance to visit Latin America with the scholarship of the Mikes Kelemen Programme that was announced by the Prime Minister’s Office of Hungary. I was given an opportunity to spend 5 months in Latin America and process the Hungarian library and archival heritage of Hungarian organizations found there. During my visit to the Hungarian communities living in Latin America, my opinion about them – which was shaped by the historiography of the last decades – changed. The aim of this brief essay is to contribute to the better understanding of this sadly and negatively valued community.

NAGY SZEBASZTIAN, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának koordinációs munkatársa (nagy.1010@hotmail.com).

Amikor 1944 decemberében – a kiürítéseket és kitelepítéseket szabályozó kormányrendelet értelmében – a magyar kormányhivatalok, különböző nagyvállalatokkal és üzemekkel egyetemben, Budapestet elhagyni kényszerültek, mintegy egymillió magyar menekült az utakon Nyugat irányába. Az egykori úri-keresztény középosztály reprezentánsai, köztisztviselők, diplomáták, írók, jogászok, orvosok, tanárok, mérnökök, katonatisztek, csendőrök, arisztokraták és a magyar felső középosztály igen jelentős része tartott a visszavonuló német és magyar csapatokkal együtt Ausztria felé.¹

Mindeközben a szovjetek által megszállt országban létrejöttek az ún. népbíróságok az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-i 81/1945. M.E. rendelete alapján. A hatalomra kerülő politikai vezetés eltökélt szándéka sokkal inkább a bosszúállás volt, semmint a valódi háborús bűnösökkel szemben az igazság érvényre juttatása.² Napjainkban már közismert tény, hogy a népbíróságok tevékenységét sok esetben meglehetősen aggályos jogi és eljárási háttér, bizonyítási hiányosságok és példátlanul szigorú ítéletek tömkelege jellemezte, egyes társadalmi vagy politikai csoportok tagjait pedig potenciális háborús bűnösökként kezelték. Aki tehát bármi módon exponálta vagy csak exponálhatta magát 1945 előtt, gyakran csak pusztá pletykák miatt, menekülnie kellett.

A magyarországi háborús bűntetteket kimerítő cselekmények elkövetéséért felelős személyekre, vagy az azokat megelőző döntésekért felelősséget vállaló politikai és katonai felső vezetői személyi állományra már a 2. világháború utolsó hónapjaiban szisztematikusan vadászott, Himler Márton³ vezetésével, a nyugati szövetségesek főparancsnoksága által szervezett Office of Strategic Services magyar osztálya. A vélt vagy valós háborús bűnösöket a magyar kormány 483 fő letartóztatását és kiadatását kérő⁴ jegyzéke alapján gyűjtötték össze és adták át az ÁVO részére. A 390 összegyűjtött⁵ letartóztatott között nem csupán olyan, egyértelműen e kategóriába sorolható személy volt, mint Sztójay Döme, Baky László vagy Vajna Gábor, de olyanok is Péter Gábor elé kerültek, mint az ünnepelt primadonna, Fedák Sári,⁶ akit Ady Endre „a nagy mindennek remekbe foglalt kicsi másának” nevezett. Koholt vádak alapján hajtóvadászat indult – sok esetben csupán a vakszerencsének köszönhetően eredménytelenül – olyanok ellen, mint a zeneszerző és zongoraművész Dohnányi Ernő, a törvényszéki orvostan európai hírű professzora, dr. Orsós Ferenc, vagy olyan írók-művészek ellen, mint Nyíró József, Vaszary János és Muráti Lili.⁷

Az 59 429 vádlottból 26 997 főt ítélték el magyarországi népbíróságokon 1945. február 3. és 1951. április 1. között.⁸ Összehasonlítóképpen érdemes megjegyezni, hogy a nemzetiszocializmus bölcsőjében, a 2. világháború kirobantásáért felelős Németországban a nürnbergi pert követően, 1946 októbere és 1949 áprilisa között, az amerikaiak megszállta zóna főparancsnoksága által kinevezett bíróságok elé 185 vádlott került, akik közül 142 vádlottat ítélték el.⁹ A szembeüő aránytalanság példátlan megtorlásról tanúskodik.

A 2. világháborút követően a menekültek tekintélyes része néhány év után Latin-Amerikában telepedett le. Miért éppen Latin-Amerika? A közhiedelem szerint azért, mert a távoli országokban az ún. „háborús bűnösök” könnyen ki tudták vonni magukat a felelősségre vonás alól. Valójában arról van szó, hogy Európa romokban hevert,

és Damoklész kardjaként továbbra is a menekültek feje fölött lebegett egy további szovjet előretörés lehetősége. Az áhított tengerentúli országok közül az USA bevándorlási kvótája igen alacsony volt, Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália elsősorban szakmunkásokat keresett, és jórészt lakatlan területekre.¹⁰ Ezzel szemben Argentína, az ország gazdasági fejlesztése céljából, tervszerű népesítési szándékkal évi 50 000 európai bevándorlót engedélyezett, és szívesen látták az értelmiségieket is, mely teljesen megfelelt a magyar menekültek profiljának. Így került mintegy 14 000 magyar, az ún. „48-as emigráció” 1947 és 1951 között Argentínába.¹¹ Hasonlóan nagyvonalú módon Brazília is megnyitotta kapuit a bevándorlók előtt, és az országban 1938 óta érvényben lévő bevándorlási törvénytől eltérően – amely kimondta, hogy a bevándorlók 80%-ának földből élőknek kell lennie – nagy számban fogadtak be diplomás magyar szakembereket is. Ez magyarok ezreit vonzotta Latin-Amerika legnagyobb országába.¹² Venezuela szinte minden átvilágítás nélkül fogadta a menekülteket,¹³ de a latin-amerikai országok többsége igyekezett megragadni az alkalmat, hogy olyan minőségű szakembergárdát fogadhasson be, amely normál esetben aligha választaná otthonául a 20. század első felében – az intellektus számára – még közel sem vonzó régiót.

Mindezek ellenére sem tartották letelepedni kívánatos helynek Latin-Amerikát a szélsőjobboldal prominensei. A szélsőjobboldali, illetve nyilas emigráció logisztikai és sajtóközpontja 1945 után évtizedeken át Európa volt. Csoportosulásaik és vezetőinek tekintélyes része az öreg kontinensen maradt. A Hungarista Mozgalom emigrációs szórványainak vezetője, Henney Árpád vagy például Gömbös Ernő – Szálasi Ferenc szárnysegédje – Ausztriában élt. A szélsőjobboldal publicistái sok esetben – mint például Marschalkó Lajos, Fiala Ferenc, Alföldi Géza, Ráttkay R. Kálmán, Megyery Ella – Nyugat-Németországban folytatták életüket. E csoportosulások sajtótermékei és könyvei szinte kivétel nélkül Európában jelentek meg, így a Hungarista Mozgalom hivatalos lapjának számító Út és Cél, de olyan, a szélsőjobboldalon tekintélyesnek számító folyóiratok is, mint a *Hídverők* vagy a *Hídő* – *Hungarian Week*.¹⁴

Számba véve azokat, akik a háborúsbűnös-listákon szerepelve, a várható megtorlások elől Latin-Amerikába menekültek, mindenekelőtt a színművészekről érdemes megemlékeznünk. A film és a színház „fő bűnöseinek” világából Argentínában telepedett le – a leghíresebbek közül – Szeleczy Zita, akinek fő bűne az volt, hogy a háború idején a szovjettel szembeni kiállást propagálva, többek között Petőfi *Fel a szent háborúra* című versét szavalta.¹⁵ Itt talált otthonra Páger Antal, aki a háború alatt a hírhedt *Őrségváltás* című filmben kompromittálta magát,¹⁶ vagy Eszenyi Olga, aki minden bizonnyal a *Negyedíziglen* című, 1942-ben készült első magyar antibolsevista filmdráma főszerepének elvállalása miatt távozott Magyarországról. A romantikus komédiák sztárja, Szilassy (Szabó) László – akit a magyarországi sajtó hecckampánya egy hasonló nevű nyilas páncélosszázadossal azonosított – Brazíliában telepedett le.¹⁷ A volt magyar író-újságíró társadalomból Argentínában lelt új otthonra az *Egyedül Vagyunk* főszerkesztője, Oláh György, a *Pesti Újság* kiadója és a Keresztény Nemzeti Szocialista Front pártjának megalapítója, Maróthy-Meizler Károly, illetve közvetlen munkatársa, Vörösváry István. Brazíliában telepedett le többek között a szélsőjobboldallal szimpatizáló Csűrös Zoltán író, lapszerkesztő,¹⁸ vagy Kutasi Kovács Lajos újságíró,

szerkesztő,¹⁹ de São Paulo városában fejezte be életét Bajcsy-Zsilinszky Endre öccse, Zsilinszky Gábor²⁰ is, aki a *Stádium Sajtóvállalat Rt.* vezérigazgatójaként olyan kötetek piacra kerüléséért felelt a 2. világháború alatt, mint például Bosnyák Zoltán *A magyar fajvédelem úttörői* vagy Henry Ford *A nemzetközi zsidó* című műve.²¹ 1972-es haláláig ugyanitt tengődött akvarellek festéséből az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum utolsó főigazgatója, Csánky Dénes, aki az 1944-ben lefoglalt zsidó műkincsek kormánybiztosaként betöltött pozíciója miatt volt kénytelen Európából menekülni.²²

Politikusok a legritkább esetben kerülhettek el az üldöztetéseket, és vándorolhattak ki Latin-Amerikába. A kivételek közé tartozik dr. Vágó Pál,²³ a Nyilaskeresztes Párt országgyűlési képviselője, majd 1944 novemberétől közellátásügyi államtitkára, aki a 2. világháború után Buenos Airesben telepedett le. Érdekességgéppen megemlíthetjük, hogy magyar papírokkal, „Aranyos Pál” álnéven került Argentínába Ante Pavelić, a horvát usztasamozgalom vezetője, az 1941 és 1945 közötti Független Horvát Állam vezére. Brazíliában már 1956 után – másfél évtizedes rabságból szabadulva – telepedett le Kunder Antal, a Sztójay-kormány kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere.²⁴ Többnyire azonban a kivégzetteknek, bebörtönzötteknek csak a rokonsága jutott el – a nyilvánvaló további bosszútól tartva – Latin-Amerikáig, így például Argentínában telepedett le Kolosváry-Borcsa Mihálynak, a Sztójay-kormány kormánybiztosának özvegye és lánya, Imrédy Béla m. kir. miniszterelnök özvegye és fia.

A fentebbiekből is láthatjuk, hogy egyéni, elszigetelt esetekkel találkozhatunk ugyan, amikor háborús bűnösként számon tartott közszereplők megfordultak Latin-Amerikában, legtöbbjük tevékenysége ma már – amennyiben jogi szempontok alapján értékeli munkásságukat – nem merítené ki a háborús bűntett fogalmát. Erkölcsi szemszögből természetesen mindenkinek magának kell ítéletet hoznia felettük. Az 1944–1945 folyamán Nyugatra menekültek legnagyobb arányban származásuknál, neveltetésüknél, kultúrájuknál és sok esetben 1945 előtt betöltött pozíciójuknál fogva, világnézetileg alapvetően a konzervatív-nemzeti oldalhoz, esetenként a szélsőjobb oldalhoz kötődtek, de magyarságtudatukon kívül mindenképpen összekötötte őket keresztény és antibolsevista világnézetük. Ez a 2. világháború utáni latin-amerikai emigrációra hatványozottan is igaz. Nagyon fontos határozottan aláhúzni az eddigi adatokból is világosan kiolvasható tényt, hogy semmiféleképpen sem „náci” vagy „fasiszta” emigrációról beszélünk, és végképp le kell számolni ezzel a szocializmus idején keletkező, ám tudatlanságból fakadóan gyakran napjainkban is élő tévhitel. A 21. század remélhetőleg egyebek mellett ezt a mítoszt is felszámolhatja, oly sok ma még érthetetlenül élő legendával egyetemben.

JEGYZETEK

¹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, 13. o.

² Mikó Zsuzsanna: *A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa működése és ügykezelési gyakorlata (1957–1963)*. Doktori értekezés, Budapest, 2013, 15–16. o.

³ Himler Márton magyarországi zsidó származású amerikai vállalkozó, újságíró. A 2. világháború végén az O. S. S. magyar osztályának vezetője. Az 1. világháború előtt vándorolt ki az Egyesült Államokba. Közéleti szerepvállalásai – pl. a Tanácsköztársaság bukása utáni adománygyűjtésével az emigráns

- kommunisták számára – nagy vihart kavartak. Vezetésével gyűjtötték össze az amerikai megszállási övezetben lévő vélt vagy valós háborús bűnösöket, akiket az ÁVO vett át. Lásd Markó László: *Új Magyar Életrajzi Lexikon III.* Himler Márton szócikk, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.
- ⁴ Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói.* St. Marks Printing Corp., New York, 1958, 19–21. o.
- ⁵ Uo. 21. o.
- ⁶ Az ekkor már hetvenesztendős – világbékét veszélyeztető – Fedák Sári bűne mindössze annyi volt, hogy a bécsi Donauser rádióadásában az utóvédharcok folytatása mellett állt ki. www.totszerdahelyikultura.hu
- ⁷ Nemes Éva: *A nagy táska titka.* Új Kalász, 2012/augusztus–szeptember.
- ⁸ Takács Péter: *Nehéz jogi esetek. Jogelmélet és jogászai érvelés.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 47. o.
- ⁹ Sipos Péter: *Tizenkét per Nürnbergben.* História, 1994/1.
- ¹⁰ Némethy Keserű Judit: „Szabadságom lett a börtönöm”. *Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968.* Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2003, 30. o.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában.* Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004, 67. o.
- ¹³ Uo. 230. o.
- ¹⁴ A Hungarista Mozgalom havilapja – majd 1957-ben kétheti lapja – az *Út és Cél*, egészen 1958-as betiltásáig, változó kiadási helyen, Európában jelent meg, de Európában látott napvilágot az emigráns Hungarista Mozgalomtól ugyan független, de a szélsőjobboldalra nagy hatást gyakorló *Hídverők* és *Hídő* folyóirat is. Előbbi Alföldi Géza szerkesztésében 1948-ban Németországban, utóbbi Süli József által kiadva Londonban jelent meg (1948 és 1954 között Hungarian Week néven).
- ¹⁵ Szelezky Zita – elfoglaltsággal igazán nem vádolható – ismerőse, Gobbi Hilda erről így nyilatkozott később: „Akkor engem is el kellene ítélni, mert én is játszottam a *Dr. Kovács István* című uszító filmben? Vagy ítéljük el mindazokat, akik velem együtt énekeltek és ütemesen tapsoltak Sztálinnak vagy Rákosinak? A színész, amikor játszik, a munkáját végzi. És a színész munkájával együtt jár a lelkesedés. Nem a színész az oka, hogy miért lelkesedhet! Őcsi, nemcsak most emeltem szót Szelezky Zita mellett, hanem amikor ez még veszélyt jelentett, 1948-ban, mikor in contumaciam ítélték el állítólagos népelzenes cselekményei ügyében. Röhej, hogy mi volt a fő vád ellene. Szavalt Petőfi versét: »Jön a muszka, jön a muszka, itt is van már valóban.«.” www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/szelezkyelet.htm
- ¹⁶ Páger Antal filmszerepeit végignéze egyaránt találunk szélsőjobboldali és szélsőbaloldali műveket. Páger színész volt, aki szerepeket játszott. Játszotta azt, amiben sikert, fantáziát vagy nem utolsósorban pénzt látott. A keresztény-nemzeti kurzus jegyében bevállalta többek között a *Dr. Kovács István* (1941), az *Órsérváltás* (1942) vagy *A harmincadik* (1942) című filmeket, de 1956-os hazatérése után ugyanezt megtette a kommunista alkotásokkal is, amire példa lehet a *Tegnap* (1959) vagy a *Merénylet* (1960). www.szineszkonyvtar.hu/contents/p-z/pagerfilm.htm
- ¹⁷ Ábel Péter: *Perújrafelvétel – per nélkül.* A Szilassy László-ügy. Lásd www.szilassylaszlo.com
- ¹⁸ Csűrös Zoltán szélsőjobboldali író, újságíró, 1927-ben jelent meg első önálló könyve, *A fejedelem elbujdosik* c. elbeszéléskötet. Publicistaként igazán aktívvá az emigrációban válik, ahol rendszeresen publikált a *Hídverők* és az *Új Magyarország* hasábjain. Saját lapja, a *Magyar Egység* Brazíliában jelent meg. www.opac.pim.hu
- ¹⁹ Kutasi Kovács Lajos újságíró, 1945 tavaszán Németországba menekült, majd Brazíliában telepedett le. Éveken át a *Délamerikai Magyar Hírlap* felelős szerkesztője és kiadója. Könyveinek tucatjai jelentek meg emigrációban töltött évtizedei alatt. www.opac.pim.hu
- ²⁰ Szilinszky Gábor vegyészmérnök, tűzér főhadnagy, a Stádium Sajtóvállalat Rt., illetve a Nitrokémia Ipartelepek és a Pétí Nitrogénművek Rt. vezérigazgatója, a Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke és a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnöke. 1944-ben Németországba, majd Brazíliába távozott.
- ²¹ Pogány György: *A Stádium Sajtóvállalat Rt. története és kiadványai (1921–1944).* Magyar Könyvszemle, 1986/1.

- ²² Csánky Dénes festőművész, múzeumigazgató, a lefoglalt zsidó műkincsek kormánybiztosa. Csánky Dezső történész fiaként a számlálétrán gyorsan felfelé lépdelve, már 1912 és 1922 között a Fővárosi Múzeum igazgatóhelyettese volt. Később a Székesfővárosi Képtár, majd 1935 után az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatója. 1944-ben betöltött szerepe miatt Németországba menekült, majd 1949-ben családjával Brazíliaba költözött. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02613.htm>
- ²³ *Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről*. Szerk.: Haeffler István, Budapest, 1940, 361–362. o.
- ²⁴ Kunder Antal 1919 júniusában részt vett a ludovikás ellenforradalmi felkelésben, a Gömbös-kormány idején a Külkereskedelmi Hivatal kormánybiztosa, az Imrédy-kormányban pedig már kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter. 1944 márciusa és augusztusa között hasonló posztot tölt be a Sztójay-kormányban, amiért a háború után életfogytiglani kényszermunkára ítélte a népbíróság. Az 1956-os forradalom és szabadságharc után az akkor már Brazíliában élő családjához emigrált.

Prugberger Tamás

Pénzügyi szakértők képzelt beszélgetése Magyarország változó világbeli helyzetéről

**Recenzió a *Magyarország a változó világban* című
könyvről**

Financial Experts' Fictitious Conversation About Hungary's Changing Position in the World

Review of *Hungary in the Changing World*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Éghajlat Kiadó gondozásában jelent meg Patai Mihállyal, a Magyar Bankszövetség elnökével, Parragh Lászlóval, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnökével és Lentner Csabával, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közpénzügyi és

Államháztartási Intézetének intézetvezető professzorával készített interjúkötet *Magyarország a változó világban* címmel. A kötet Magyarország gazdaságpolitikáját tárgyalja a rendszerváltozástól, a szocialista tervgazdasági rendszer összeomlásától napjainkig, a három vezető

PROF. DR. PRUGBERGER TAMÁS, az MTA doktora, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Debreceni Egyetem (prugberger.tamas@t-online.hu).

közgazdász szemszögéből. Egy újszerű, formabontó műről van szó, amely a problémákat komplex módon járja körül, és megfontolandó javaslatokat ad a politikai és gazdasági vezetés számára.

SUMMARY

Hungary in the Changing World, by Éghajlat Publishers, is a collection of interviews made with the President of the Hungarian Banking Association, László Parragh, Chairman of the Hungarian Chamber of Commerce and Industry, and professor Csaba Lentner, head of the Institute of Public Finances and General Government of the National University of Public Service. Hungary's economic policy is discussed from the change of regime and the collapse of the planned economy system to date, from the perspectives of the three leading economists. This book is novel and offbeat, problems are tackled in a complex approach and recommendations worthy of consideration are made for the political and economic leadership.

Egy nem mindennapi könyvet adott ki az Éghajlat Kiadó Lengyel Klára szerkesztésében: moderátor-kérdezőként Kovács Lajos Péter, válaszoló társalkodóként pedig három, egymással is vitatkozó „interjúalany”, Patai Mihály, a Bankszövetség elnöke, Parragh László, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, címzetes egyetemi docens és Lentner Csaba, a Nemzeti Közszerológati Egyetem Közpénzügyi és Államháztartási Intézetének intézetvezető professzora szerepel. Ami e kötet tartalmi újszerűségét jelenti, hogy a moderátor-kérdező a három beszélgető szakemberrel kilenc fejezetbe foglalva megtárgyalja az ország gazda-

sági és pénzügyi problémáit és kitörési, fejlődési lehetőségeit, majd pedig mind a három interjúalannal külön-külön is elbeszélget, ami lehetővé teszi, hogy még mélyebb összefüggéseiben is kifejtsek nézeteiket.

Az első téma az ún. „stikli” Magyarországról szól, ahol a feleletet adók kimutatják, hogy a kádári rendszerben kialakult és megtűrt, különböző félillegális utakon keresztül biztosíthatták az emberek a maguk boldogulását. Ezt akkor az állam nemcsak eltűrte, de még támogatta is. Miként erre a beszélgetők utaltak, ilyenek voltak a különböző gazdasági és vállalati gazdasági munkaközösségek, a munkaidő utáni vagy alatti fusizás, amelynek során összekacsintással el lehetett érni, hogy az állami vállalatok anyagaival és eszközeivel a vállalati dolgozók külön jövedelemre tegyenek szert. Ilyen körülmények között zajlott le a rendszerváltás előtti és utáni spontán, valamint a közigazgatás által bonyolított hivatalos privatizáció is. Miként a könyv képzeletbeli kerekasztalán szereplő szakemberek is megállapították, a különböző korrupciós technikák és módozatok alkalmazása következtében sem a spontán, sem az államilag levezényelt privatizáció nem hozott komoly bevételt az állam számára, ugyanis a külföldi vállalatok legnagyobb része a nekik eladott és az 1980-as években hitelből reorganizált cégek zömét felszámolták, vagyis piacszerzés és nem a cég továbbműködtetése volt a céljuk. A beszélgetők arra is utaltak, hogy korrupcióval magyarok is (tisztelet a kivételnek) szert tettek nagyobb vállalkozói vagyonokra, azonban ezt a vagyont a többségük a vállalkozásba forgatás helyett elpazarolta. Ez volt a jellemző az újonnan kialakított kereskedelmi bankokra, amelyek jelen-

tős mértékben a volt szocialista politikai holdudvar tagjainak adtak szinte ingyenesen hosszú lejáratú, igen kedvezményes hitelt, hogy vállalkozásaikat sikerre vigyék; a siker azonban az előbbieket miatt elmaradt. Az emiatt tönkrement kereskedelmi bankokat állami vagyonból fel kellett tölteni, amelyek az állam értékesítési tevékenysége folytán külföldi bankok tulajdonába kerültek, és azok leányvállalataiként működtek tovább.

E témakört felölölő fejezetben beszél a három szakember arról, hogy miután a Szovjetunió már nem bírta anyagiakkal támogatni nagyra nőtt birodalmának gazdaságilag vesztes tartományait, Magyarország rákényszerült az IMF és a Világbank hiteleinek felvételére, és kezdtünk eladósodni. Ezzel kapcsolatosan szükséges kiemelni Patai Mihály szavait, hogy a rendszerváltást követően folytak tárgyalások, miszerint Magyarországnak csak a hitelként felvett tőkét kell visszafizetni, a kamatokat nem. Patai csak annyit nyilatkozott, hogy „Antall József a tárgyalásokat egyszerűen megszakította”. Arról azonban már nem beszél, hogy ebben az USA részéről közvetlen, az SZDSZ-en keresztül pedig közvetett nyomás nehezedett rá. Szerintem abban, hogy az adósságszolgálatot ma is nyögjük – nem úgy, mint a lengyelek –, óriási felelőssége van az SZDSZ-nek, valamint az USA-val és az SZDSZ-szel együttműködő Antall Józsefnek.

Lentner Csaba helytállóan mutatott rá, hogy a rendszerváltás után csak egy út volt, és ez a piacgazdaság átvétele. A problémát azonban a közgazdászprofesszor szerint az jelentette, hogy ez az átvétel igen gyorsan történt, és a magyar lakosság nem volt rá felkészülve. A lakosság túlnyomó része – miként ezt a többi

beszélgetőpartner is kifejtette – gyorsan akart meggazdagodni, és a részben félillegálisan megszerzett vagyonnal nem tudott mérsékelt módon, fegyelmezetten és szakszerűen gazdálkodni, ami a termelő- és szolgáltató-, valamint a banki szféra hazai működtetésében egyaránt megnyilvánult. Mindezt a sokkal fegyelmezettebb és racionálisan önérték-értvényesítő külföldi cégek és pénzintézetek, a saját érdekeiknek megfelelően, az ország hátrányára céltudatosan ki tudták használni.

Szó esett végül e témakörben arról, hogy az ország milyen unortodox gazdaságpolitikával szabadult meg az IMF-függőségtől. Ezzel kapcsolatban Patai Mihály megjegyezte, hogy amit Matolcsy nemzeti banki és a kormány pénzügyi politikája eredményként elért, az nem unortodox, hanem new-ortodox politika. Azzal azonban mindenki egyetértett, hogy a mai közép- és annál idősebb korú közgazdász-generáció még mindig az anakronisztikus neoliberális irányvonalat követi, mivel oktatóik ezt tanították.

A második témakör lényegében folytatása az előzőnek, amely „*a multik és a barátságos állatkert*” címet viseli. Itt a moderátor azt a kérdést feszegeti, hogy a privatizáció során a Magyarországra bejött multinacionális vállalatok mennyire erőszakosan érvényesítik a saját érdekeiket, milyen mértékben nyomják el a hazai vállalkozásokat, és működésük hasznából mennyit visznek ki, és mennyit hagynak itt. A társalgás során leszögezték, hogy a külföldi termelő és kereskedelmi cégek, de ugyanígy a külföldi bankok leányintézetek is, működésük során nem elegendő módon segítik elő a hazai vállalkozások felfejlődését, többségükben csak saját érdekeiket érvényesítik, és a hasznot teljes

egészeben kiviszik az országból. Emiatt (bár differenciáltan) pozitív intézkedésnek tartják, hogy az állam a külföldi cégekre is adót vet ki, valamint azt, hogy bevezették a bankadót. A vitázók arra is rámutattak, hogy a külföldi bankok, de a magyar OTP is a devizahitelezés során unfair eljárással és a korábbi balliberális kormányzat részéről történt felelőtlen propagálással milyen társadalmi problémákat okoztak, és a devizahitelek forintosításával és kivezetésével a kormány, illetve a jegybank miként tudta a felmerült szociális problémák jelentős részét megoldani.

Eme állami intézkedések miatt komoly feszültségek keletkeztek a jelenlegi polgári kormányzat és a multik között, amit a beszélgetőtársak természetesnek tartanak. Szerintük az államnak tudomásul kell vennie, hogy a külföldről az országba bejött cégek elsődlegesen a saját érdekeikre vannak tekintettel, de ugyanakkor nekik is tudomásul kell venni, hogy a befogadó államnak és társadalomnak is vannak velük szemben elvárásai. Ezért a hazai gazdaságpolitikának a tartós hazai működés érdekében, az érdekkölcsönösség jegyében kell az országban működő külföldi cégekkel kiegyezésre törekedni. Csak így alakulhat ki a hasznos egymás mellett működés a kis-, a közepes és a nagyvállalatok, valamint a bel- és a külföldi cégek közötti jó viszony, ami mellett a képletes „állatkert” „barátságossá” váljon.

A *„világfolyamatok sodrában”* című *harmadik témakörben* a beszélgetés tárgya az volt, hogy ez a sodrás miként alakult korábban, és miként alakul napjainkban, valamint hogy e sodrásban, mégpedig a világgazdaság és a politika jelenlegi hatalmi centrumain belül hol van Ma-

gyarország helye. A beszélgetőpartnerek abból indulnak ki, hogy a Szovjetunió szétesésével megszűnt a két hatalmi centrum, vagyis a keleti szovjet és a nyugati USA-beli. Ennek következtében USA-dominanciával egypólusú gazdasági és politikai centrum alakult ki. Ugyanakkor ezt az egypólusú hatalmi centrumot egyre erőteljesebben kezdi ismét többpólusúvá alakítani a gazdaságilag egyre erősödő Kína és India, veti fel a beszélgetés során Parragh László. A beszélgetés irányvonalát vezető moderátor utal arra, hogy ebben a feltörekvő, ismét a több pólus irányába tartó erőcentrumban helyet kér az egyre jobban erősödő, megújult Oroszország, amely a birodalmi helyzetét nem akarja feladni. Oroszország és az USA között – miként ezt megállapítják – kemény küzdelem folyik Ukrajnáért, amely az USA érdekkörébe került. Ugyanakkor a Krím félszigetet – amely korábban is Oroszországhoz tartozott – Oroszország annektálta. A pufferezónában az EU van, amely az USA kívánságára embargó alá vonta Oroszországot, amiből az EU és a tagállamai jönnek ki rosszul, míg az USA ezen nyereszkedik, mert – miként a beszélgetés során megállapítják – az Oroszországban az EU embargója miatt hiányzó árukat az USA pótolja.

A beszélgetés során az érintettek felvetik, hogy ebben az átrendeződési folyamatban az EU egyre gyengül annak ellenére, hogy ott is elindult mind a bank- és a biztosítási szektorban, mind pedig az iparban és a szolgáltatásban az a centralizálódási folyamat, ami az USA-ban kezdődött el. Előjött azonban a beszélgetés során, hogy az olajválság, valamint a 2007-ben elkezdődött bankválság jobban sújtotta Európát, mint az USA-t. Kitűnő elemzést adnak mind a kettőről a beszél-

getőpartnerek. Különösen Patai és Lentner idevonatkozó szakszerű pénzügyi elemzései érdemelnek figyelmet, aminek az iparra és a kereskedelemre irányuló kihatásait Parragh mondja el. Ismét szóba kerül a devizahitelezés, amely néhány nyugat-európai államban is megjelent, főleg azonban a kelet- és közép-európai posztkommunista államokban, és okozott komoly gazdasági-szociális problémákat. A könyvben beszélgető partnerek Magyarországot érintve azonban kitérnek arra is, hogy e hitelformának forintosítással történt átalakítását szociális szempontból is megfelelően oldotta meg a kormány a Nemzeti Bankkal karöltve.

Visszatérve ismét az erővonalakra, a beszélgetés során kiderült, hogy az orosz–amerikai konfliktusban az EU-n belül is a legnehezebb helyzetben Magyarország van, mivel történelmileg a Nyugatrómai Birodalom katolikus és a Keletrómai Birodalom ortodox keresztény kultúrterületének határán van, éppen úgy, mint az ezer évre visszamenő történelmében. Ez is közrejátszott abban, hogy komoly piacai voltak a szláv keleten Magyarországnak, amiket részben a privatizáció, részben pedig az ukrán konfliktusból eredő embargó miatt veszített el. A beszélgetés is arra konkludált, hogy a magyar gazdaságpolitikának e piacok visszaállítására kell helyezni a hangsúlyt, amit az ország gazdaságföldrajzi helyzete is indokol. Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy kár volt Stadler Józsefet kétszer is visszaeső adócsalásai miatt leültetni, mivel az orosz–ukrán piacokon kitűnő összeköttetésekkel rendelkezett, amelyek a kétszeres börtönbe kerülésével elvesztek. Szerintem az első esetben egy nagy összegű pénzbüntetés, a második esetben egy felfüggesztett börtönbüntetés kiszabása,

valamint pénzbírsággal egybekötve az elmaradt adó befizetésére való kötelezés lett volna gazdaságjogilag-politikailag a helyes megoldás. Így továbbra is hasznos lett volna személye és tevékenysége az ország számára.

A *negyedik témakörben* a beszélgetőpartnerek azzal foglalkoztak, hogy az euró bevezetése milyen haszonnal járt azoknak az országoknak, amelyek az eurózónába léptek, és milyen hátrányt vagy talán előnyt jelentett azon országok számára, amelyek nem csatlakoztak az euróövezethez. Az ezzel kapcsolatos elemzések jelentős mértékben összpontosultak Magyarországra, amelynek kormányai tervbe vették az euróövezetbe történő csatlakozást, aminek időpontját többször is kitolták a feltételeknek történő megfelelés hiánya miatt. Végül is azonban e hiányok tartóssá válása okán a csatlakozás elmaradt. Azt, hogy miért nem sikerült Magyarországnak teljesítenie a csatlakozási feltételeket, mélyrehatóan és hosszan Lentner Csaba elemzi, arról pedig, hogy ez milyen hátránnyal jár, Patai Mihály érvei figyelemre méltóak. Az ezzel kapcsolatos összefüggések tárgyalása során ismét előjött az orosz–ukrán konfliktus, és hogy az EU az embargóval maga ellen épített csapdahelyzetet, gyengítve az eurót a dollárhoz viszonyítva.

Ami az eurózónát illeti, Kovács Lajos Péter felveti, hogy azon belül is nagyon ellentétes folyamatok játszódnak le, amelyek abból adódnak, hogy különböző erősségű az eurózónában részt vevő országok gazdasági helyzete. Lentner Csaba rámutat arra, hogy a gazdaságilag gyengébb államokat az Európai Közpointi Bank úgy próbálja felerősíteni, hogy az általuk kibocsátott állampapírokat felvásárolja. Parragh László szerint ezek

ben az államokban az a probléma, hogy a központi hatalom gyengesége miatt a strukturális reformok mind ez idáig elmaradtak, és emiatt óriási a munkanélküliség. Annak érdekében, hogy az euró megerősödjön, ezen a helyzeten is változtatni kell, állapítják meg a moderátor által megkérdozettek.

A képzelt beszélgetés *ötödik témaköre* a régiók újraéledésének kérdése. Parragh László szerint a magyar külpolitika e tekintetben „vakvágányra szaladt”. Magyarázata szerint Lengyelország különutas gazdaságpolitikát folytat, és önálló piacai vannak, területéből pedig annak idején csak Galícia tartozott az Osztrák–Magyar Monarchiához. Ezért Magyarország nem a lengyelekkel tartozik egy régióba. Egy régió lenne Magyarországgal Románia, Szlovákia, Szerbia, Horvátország, Szlovákia és Ausztria. Ausztria viszont – amely e régióba sorolható – gyarmatként nézne Magyarországra és valamennyi itt említett közép-európai országra. Románia a migránskérdésben, de más tekintetben is ellentétes álláspontot képvisel, mint Magyarország és az itt említett közép-európai államok jelentős része. Ráadásul – miként a könyvben erre utalás is történik – a szomszédos államokban élő magyar kisebbségek jogainak elnyomása miatt Magyarországnak komoly konfliktusai vannak Romániával, és e kérdésben Szlovákiával is. Szerbia és Horvátország esetében az ott élő magyar kisebbségek miatt probléma nem, de a migrációs nyomás feltartóztatása terén komoly szemléleti különbség állt fenn, ami a beszélgetés során hangot is kapott. Megjegyzésre kívánczik azonban, hogy a könyv megjelenése óta (2015 nyara) ezen a téren kedvező változás állott elő mind Ausztriában, mind pedig Horvátországban és Szerbiában is.

Lentner és Parragh megállapítja, hogy Magyarország nem azokkal az államokkal működik együtt, illetve próbál együttműködni, amelyekkel egy régióba tartozna. Ugyanakkor a kerekasztal azt is megállapítja, hogy komoly színvonalkülönbségek állnak fenn e régióba sorolható államok között, amelyeket ki kellene egyenlíteni. A társalkodópартnerek itt mindenekelőtt ama színvonalkülönbségekre utalnak, ami az eurót bevezető Szlovákia és az euróövezetbe nem tartozó Magyarország között az előbbi előnyére fennáll. A beszélgető felek arra a megállapításra jutottak, hogy mindezenekelőtt e hátrányok kiküszöbölésével kellene Magyarországnak felzárkóznia a külföldi megoldások elemzése és figyelembevétele mellett. Ennek alapján kellene bizonyos mértékig megreformálni a bankrendszert, a felsőoktatást, a munkanélküliség kezelését, a foglalkoztatás elősegítését. Ami a foglalkoztatás elősegítését illeti, mindannyian azon az állásponton vannak, hogy ezen a téren a közmunkának jelentős részben még mindig improduktív területeit hasznos irányba és elsősorban a termelésbe kellene irányítani. E témakörön belül még mélyebben átbeszélték azokat a gazdasági és pénzügyi rendszert érintő javaslatokat, amelyek már felvetődtek az előző témakörben is.

A *hatodik témakört* jelentő „kerekasztal-beszélgetésen” a *bankhitelről*, a *növekedésről*, valamint a *keleti nyitásról* folyt a diskurzus. A társalgás történelmi viszapillantással indult, mégpedig arról, hogy az egyszintű központosított magyar bankrendszer hogyan vált Magyarországon az 1980-as évek második felében két-szintűvé, ahol a második, vagyis az ún. kereskedelmi-gazdasági szint kezdetben a lakosságnak és a gazdasági egységeknek

egyaránt nyújtott hitelt. Szó esett arról is, hogy a túlzottan kedvező feltételekkel nyújtott felelőtlen hitelkihelyezések okán a második szint bankjai tönkrementek, és feltőkésítésre szorultak az OTP kivételével történt külföldi eladásuk előtt. Az OTP is eladásra került, de abban a belső menedzsment jelentős szerephez jutott. A külföldnek eladott bankok magyarországi leányintézetei – miként erről már többször a beszélgetések során szó esett – működésük jelentős hasznát kivitték az anyabankjaiknak. Ismét szóba került ennek során a devizahitelezés problémája, amelyekért a külföldi anyabankok semmilyen felelősséget nem vállaltak fel.

A magyar tőkéosztály jellegét és szerepét a beszélgetők meglehetősen ötletszegénynek tartják, amely inkább állami segítséggel, nem pedig önerőből jött létre. Vita alakult ki arról, hogy ez az új hazai tőkés réteg politikailag milyen irányhoz tartozik. Lentner Csaba szerint hosszabb távon jobbra tart, amit a másik két vitapartner kétségbe von azzal, hogy ez a réteg racionálisan mindig ahhoz az irányvonalhoz húz, amelyik az érdekeit optimálisan ki tudja elégíteni. Ez azzal kapcsolatban merült fel, hogy Parragh László felvetette, amivel Patai Mihály is egyetértett, hogy meg kell teremteni a magyar vállalkozói réteget. Erre reflektált Lentner Csaba, hogy a Nemzeti Bank a Növekedési Hitelprogramon keresztül több ezermilliárd forintot investál a magyar vállalkozásokba, amiből elsősorban a kkv-k és a mezőgazdasági kistermelők részesülnek.

Kiterjedt a beszélgetés arra is, hogy milyen viszonyban áll egymással a cégtámogatás és a korrupció. Kérdésként vetődött fel, hogy korrupció-e az, ha a közbeszerzésnél a megbízások nagyobb

része ugyanahhoz a céghez kerül. Patai Mihály szerint az ezzel kapcsolatos aggályok nem megalapozottak. Lentner Csaba szerint ugyanis nem lehet korrupcióról beszélni akkor, ha a közbeszerzések többségét olyan kipróbált cég kapja meg, amely a megbízások teljesítésére a legalkalmasabbnak látszik.

A beszélgetés záróakkordjaként szóba került a keleti nyitás, a keleti piacok meghódításának kísérlete, ami nemcsak szűk körre, csak Oroszországra, hanem a tágabb területekre is kiterjed, a közel-keleti Elő-Ázsiát is magában foglalva. Ennek kapcsán felmerült a felújítandó Paksi Atomerőmű munkálatainál az orosz közreműködés, aminek helyességét több régi EU-tagállam sem vitatja, belátva, hogy a hazai energiaszolgáltatás hosszú távú biztosításának ez a legkifizetődőbb megoldása. Egyetértettek a beszélgetőpartnerek abban is, hogy egy olyan gazdaságpolitikára van szükség, amelyben a nyugati gazdasági kapcsolatok fenntartása és a keleti piacok irányába történő nyitás egyforma súllyal jelenik meg.

A *hetedik témakörre* történt „képletes összejövétel” során a három beszélgető fél és a beszélgetést mederben tartó moderátor *Magyarország nemzetközi megítéléséről* diskurált. Kovács Lajos Péter szerint a Nyugat részéről alacsony a tűrési küszöb velünk szemben, és felteszi a kérdést, mi ennek az oka? Patai Mihály szerint a Nyugat nem azt rója fel, hogy a magyar gazdaságpolitikát a keleti piacok érdeklik, hanem a Norvég Alap hazai kezelésével, a reklámadóval, Moszkva és Brüsszel összehasonlításával, valamint az illiberalizmussal van bajuk. Szerinte a legnagyobb baj a magyar politikusok atipikus artikulálása a Nyugat irányába. Lentner Csaba szerint viszont a Nyugatnak

semmi erkölcsi alapja nincs, hogy bennünket kritizáljon, mert a keleti piacon velünk szemben versenyez. Parragh László abban látja negatív megítélésünk okát a Nyugat részéről, hogy a magyar gazdaságpolitika szakított a mainstream gazdaságpolitikával, és a hitel-visszafizetéssel függetlenítette magát az IMF-től, valamint amiatt, hogy leállította a devizahitelezést és a PPP-programot. A Nyugat szemében ezenkívül – álláspontja szerint – szálla minden olyan intézkedés, amelyben nemzeti érdekek jelennek meg, mert azok elé az integrációs célok elé gördít akadályokat, amelyeket Brüsszel az USA-val együtt követ. A beszélgetésből kiderül, fő probléma a Nyugat szempontjából az, hogy Magyarország számára szimpatikusabb a szociális piacgazdasághoz hasonló gazdasági berendezkedés, mint a Brüsszel által támogatott kíméletlen versenyen alapuló piacgazdaság.

Az utolsó kollektív beszélgetés *a jövő piacgazdaságának kiindulópontjairól* szólt. A társalgás indításaként a moderátor felvetette, hogy azokról a legfontosabb szempontokról essen szó, amelyeket a jövő gazdasági tervezésénél figyelembe kell majd venni. Patai Mihály elsőként megszólalva leszögezte, hogy az EU-ban él a világ lakosságának kevesebb mint 8%-a, viszont a világ GDP-jének 25%-át termeli meg, ami sokáig nem tartható fenn, és emiatt változás várható, ami „idegen környezetből” indul el. (Ez a változás azóta már el is indult, és ez nem más, mint Európát előzőnléssel fenyegető migráció – P. T.) A gyors és folyamatos standard változások másik összetevője a multinacionális vállalatoknak a kedvezőbb áru- és munkaerőpiac irányába történő áramlása, ami az országba jövelelűkkor munkaerő-lekötés szempontjából

is pozitív hatást vált ki, kivonulásuk azonban komoly gazdaság- és foglalkoztatáspolitikai problémát okoz. Ez utóbbi elkerülése érdekében szükséges nyugvópontra jutni a multikkal, ezenkívül arra is törekedni kell, hogy a magyar cégek is eljussanak külföldre, és ott „meg tudjanak kapaszkodni”. Lentner Csaba szerint elsődlegesen a mezőgazdaságot és az élelmiszeripart lenne szükséges fejleszteni, míg Parragh László a társadalmi erőforrások összehangolását látja fontosnak, amivel eljuthatunk ahhoz, hogy magas szintű technikai eszközöket (pl. szenzort és navigációs szoftvert) tudjunk gyártani, kiváltva ezzel az alacsony szintű összeszerelői tevékenységet. Azzal mindenki egyetértett, hogy az ország jövőjét egy magas szintű vállalkozói és beszállítói tevékenység viheti pozitív irányba. Ehhez azonban az oktatást, a szakképzést és az egészségügyet meg kell reformálni, az infrastruktúrát pedig fejleszteni kell.

A kötet második *szerkezeti része* három *azonos metodikájú, külön-külön felvett beszélgetést* tartalmaz Parragh Lászlóval, Lentner Csabával és Patai Mihállal. Mindhárman összefüggéseiben mondták el véleményüket azokról a kérdésekről, amelyeket az első rész kerekasztal-beszélgetései során kifejtettek. Ezért azokat szükségtelen lenne részleteiben megismételni, itt csak a leglényegesebb szempontokat emelem ki, szintézisszerűen. *Most már ne álljunk meg félúton* cím alatt a beszélgetés Parragh Lászlóval, míg *Kiegészítés félúton...* fejezetcím keretében Lentner Csabával folyt. Patai Mihály *A Nyugatrómai Birodalom és a törésvonalak* című fejezetben még részletebben fejtette ki mindazt, amit a képzeletbeli kerekasztal-beszélgetések során elmondott.

Parragh László a vele folytatott beszélgetés során elmondta, hogy az Antall-kormány idején történt iparszerkezet-váltás az átgondolatlan és trükkös privatizáció miatt negatív volt. Amit a hazai politikai elit olcsón megszerzett, azt csődbe vitte. Befektethető tőke nem volt, viszont a vállalatban lévő tőkét kivették és felélték, a külföldi tőke túlnyomó része a privatizáció során csak piacszerzésre törekedve, vállalatfelszámolást hajtott végre. Tőke hiányában a kkv-k nem tudtak fejlődni. Az államkasszába az adóelkerülés, a multiknak adott adókedvezmény, a vámszabad területtel történő trükközés miatt kevés jövedelem folyt be. Az állami szerepvállalás is elhibázott volt, amire érvként felhossa a devizahitelezésben történt állami közreműködést. Pozitívnak tartja viszont, hogy a régóta húzóódó strukturális reformok elindulása és végigvitele megtörtént. A továbbfolytatással kapcsolatban megjegyzi, hogy a kutatást – amire az állam sokat költ – jobban össze kell kapcsolni a gazdasággal, a lényeges erőforrásokat pedig kormányzati együttműködéssel össze kell hangolni. Ezenkívül a kisvállalkozások elsősorban beszállítóként vegyenek részt a gazdaságban, végtermékként pedig a kézműiparban jeleskedjenek, aminek most konjunktúrája van. Ami a szakképzést és a szakmunkásképzést illeti, véleménye szerint azokat a nagyvállalatokhoz kötni lehetne színvonalasan és hatékonyan megoldani, visszaállítva a nagyvállalati tanműhelyi és képzőhelyi rendszert.

Lentner Csaba a vele folytatott beszélgetés során kifejtette, hogy a jelenlegi magyar kormány sikere az unortodox jellegű jó gazdaságpolitikából fakad, amely megszüntette az IMF-től való függőséget. Emiatt támadja az EU, valamint

a kül- és belföldi balliberális irányvonal a kormányt, amelynek nem konvencionális eszközökre épülő gazdaságpolitikája a magyar társadalom támogatását élvezi. Az internetadó kivételével vonatkozik ez az új adózási rendszerre is, amivel a multinacionális termelővállalatok többsége is – mára egyre inkább – elégedett, a kiszámíthatósága miatt. Bár a bankadó a külföldi bankok itteni leányvállalatainak nem tetszik, és kivonulásukkal fenyegetőznek, ha azonban sikerül a magyar gazdaságot tartós fejlődési pályára állítani, vissza fognak jönni, hiszen biztonságos belső piacokat és üzleti lehetőséget kaphatnak. Addig is az OTP-vel és más hazai kötődésű bankkal, növekedésre koncentráló jegybankkal át lehet hidalni a problémát. Racionális termelésbe fektetendő hitelekre ugyanis mindig szükség van. Lentner pozitívan nyilatkozott a Matolcsy vezette Nemzeti Bank tevékenységéről is. Utalt arra, hogy az amerikai Fedhez hasonlóan nemcsak az infláció lezórítását irányozta elő, hanem a munkanélküliség csökkentését és a gazdasági növekedés beindítását is. Vizsgálva a jelenlegi közmunkaprogramot, kritikaként – igen helyesen – utalt arra, hogy jelenlegi, zömében improduktív jellegét produktívvá kellene átalakítani. Szerintem ilyen lehet a közmunkások mezőgazdasági alapanyag termelésébe történő bevonása. A professzor az MNB oktatói, oktatásalapítványi és oktató-kutatóintézeti tevékenységét nagyra értékeli, amihez magam is csatlakozom. Jelenleg ugyanis a közgazdász-társadalomban még mindig a korábbi professzoroktól származó ortodox közgazdasági tanok uralkodnak. Ami a felsőoktatást illeti, Parragh Lászlóhoz hasonlóan, ő is a kis létszámú hallgatókkal és/vagy nem piacképes képzést

folytató szakok, karok és felsőoktatási intézmények megszüntetését szorgalmazza. A radikális fellépéssel kapcsolatosan azonban óvatos lennék, és a megszüntetés helyett a „kultúrszakok” esetében inkább a takaréklángra helyezést tartom szerencsés megoldásnak, még ha csak kis létszámú hallgatót oktatnak is (régészet, művészettörténet, asszirológia, egyiptológia stb.). Ez az ország általános kulturális színvonalának a fenntartása miatt is lényeges.

Patai Mihály a vele folytatott beszélgetés során kifejtette, hogy a nyolcvanas évektől nagy pénzügyi piramisok jöttek létre először az Egyesült Államokban, majd Európában, amely folyamat 2003 és 2005 között fejeződött be. Ezek a nagy monstrumok oda vezettek, hogy a pénzügyi elit függetlenítette magát a politikai elitől. Az elmúlt három-négy évben azonban elindult az ellenfolyamat, amikor a politikai elit visszavette a kezdeményezést a pénzügyi elitől. Kritikaként fogalmazta meg, hogy az európai politikai elit nem tud jó választ adni az amerikai kihívásokra, mert az euróhoz mint pénzkoncepcióhoz egyértelműen hozzátartozik a politikai unió is, a költségvetési unió és az adóunió is, amely területeken megannyi probléma, ellenállás, konszenzusteremtő képességbeli deficit érzékelhető. Az elmúlt évtizedben elterjedt svájcifrank-alapú hitelezésről Patai elmondja, a teljes

körü megítéléshez hozzátartozik, hogy az pozitív szerepet is játszott, hiszen 1,2 millió család jobb lakásban él, mintha nem vette volna fel a hitelt. Majd hozzáteszi: több olyan momentum játszott szerepet a svájcifrank-alapú hitelezés összeomlásában, amely független, és leveszi a felelősséget a kormányzat és az ügyfelek válláról is, a bankokéról viszont nem. Kritikaként jegyzi meg a politikum azon ígéretét, hogy 2007-ben belépünk az eurózónába. Ha a munkavállalók a devizahitel-törlesztés idejére már euróban kapták volna a fizetésüket, semmi probléma nem lett volna. A kormány konszolidációs intézkedéseire, mint egy új bankkorszak nyitányára, a globalizáció folyamatára pedig, melynek hazánk is része, mint egy továbbra is folytatódó, le nem zárható „folyamatra” tekint a bankszövetség elnöke.

Recenzorként, összegző értékelésképpen csupán csak annyit, hogy egy olyan újszerű, formabontó műről van szó, amely a problémákat komplex módon járja körül, és megfontolandó javaslatokat is ad a kormány számára. A mű olvasása során sok összefüggésre fény derül.

A kötet angol nyelvű megjelenése 2016 második félévében várható.

(Patai Mihály – Parragh László – Lenter Csaba: Magyarország a változó világban. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2015, 325 oldal.)

Recenzió *A társadalombiztosítás pénzügyei* című könyvről

Review of the Book Entitled *Finances of Social Insurance*

ÖSSZEFOGLALÁS

A könyv áttekintést ad a társadalombiztosítás finanszírozásának fejlődéstörténetéről, bemutatja és összehasonlítja a kötelező társadalombiztosítás különböző modelljeit. Kiemelten foglalkozik a mű a magyar nyugdíjrendszer közelmúltbeli reformjaival és azok hatásaival – különös tekintettel a magánnyugdíjpénztárakra –, valamint ehhez kapcsolódóan az állami nyugdíjrendszer fenntarthatóságának kérdésével.

SUMMARY

The book gives an overview of the development of the financing social insurance, explains and compares the different models of mandatory social insurance. The recent reforms in the Hungarian pension system and their effects are discussed in detail – with spe-

cial regard to mandatory private pension funds –, along with the sustainability of the public pension system.

A társadalombiztosítás témakörében elismert szaktekintélynek számító szerző a korábbi, hasonló témájú kiadványoknál teljesebb körű, egységesebb szemléletű, gazdagabb tényanyagra épülő művet kívánt létrehozni a könyv megírásával. A szociális ellátások és a társadalombiztosítás finanszírozásának fejlődését, koncepcionális változásait mutatja be annak érdekében, hogy a nagyobb mértékű átalakulások tekintetében döntéshozói pozícióban lévők számára támpontot nyújtson a folyamatok elemzésével, a korábbi és a jelenlegi rendszerek, valamint a lehetséges jövőbeni alternatívák előnyeinek és hátrányainak feltárásával. Kiemelt célja, hogy ismertesse a legújabb

hazai és nemzetközi releváns kutatási eredményeket, részletesen foglalkozzon a társadalombiztosítás finanszírozásának elméleti hátterével is, de elsősorban a ténylegesen működő modellekhez kapcsolódó gyakorlati kérdésekre adjon választ.

A kötet első részében átfogó áttekintést kapunk a szociális gondoskodás, a szociális ellátások kialakulásáról, fejlődéstörténetéről. Az őskortól kezdődő és a középkor végéig tartó időutazás során a régészeti leletek és a korabeli források alapján betekintést nyerhetünk a letűnt idők mindennapaiba, megismerkedhetünk az akkori orvosi ellátásokkal, a szegényekkel, árvákkal, özvegyekkel, rokkantakkal való törődés különböző formáival. Ismerteti az ókori zsidó, egyiptomi, mezopotámiai, görög, római, indiai, majd a középkori bizánci, iszlám, kínai államszervezetek és a katolikus egyház által nyújtott szociális ellátásokat, utóbbin belül külön kiemelve a magyar vonatkozásokat, így Szent Erzsébet és a sokak számára alig ismert Szent Piroska tevékenységét, aki bizánci császárnéként olyan kórházkomplexumot hozott létre, amely a későbbiekben mintául szolgált a hasonló arab és keresztény intézményeknek.

A következő fejezet a kötelező társadalombiztosítás kialakulását, fejlődését veszi sorra a késő középkori és újkori előzmények után. Bemutatja a klasszikusnak tekinthető bismarcki rendszert, az 1917-es forradalom után létrehozott és a 2. világháború után Magyarországon is átvett szovjet modellt, a New Deal keretében megalkotott amerikai társadalombiztosítási törvényt, a maga nemében úttörőnek számító új-zélandi segélyezési rendszert. A szerző részletesen taglalja a Beveridge-tervet, majd foglalkozik a svéd és az

európai jóléti állammal, az angolszász, az északi, a kontinentális és a mediterrán modellel, bemutatva az európai jóléti állam hagyományos felfogását és az ebből kifejlődött reformtörekvéseket, végül szól esik a munkaalapú szociális modellekről és programokról.

Külön fejezet foglalkozik az egészségügyi ellátások és a kötelező társadalombiztosítás magyar fejlődéstörténetével, amely az Árpád-kori előzményektől kiindulva a felvidéki bányászközösségek által alapított bányatársulásokon (a mai egészség- és önszegélyező pénztárak elődei) és a 19. századi munkásegyleteken át az OTI és az SZTK létrehozásáig terjedő folyamatot mutatja be, kitérve a meghatározó társadalombiztosítási törvényekre.

A nemzeti nyugdíjrendszerek felépítésével és finanszírozásával foglalkozó rész – mintegy elméleti megalapozásként – ismerteti az OECD-országokban működő nyugdíjrendszerek főbb szempontok szerinti kategorizálását, és az országok kategóriákba sorolását is elvégzi. Ezt követi a nyugdíjrendszerek elemzéséhez felhasznált különböző nyugdíjmodellek rendszertana, különös tekintettel a modellek erősségeire és gyengeségeire. A könyv egyik központi témájának felleltetéséeként, a szerző részletesen ismerteti a több ország, köztük hazánk számára példaként szolgáló, a tőkefedezeti elven működő magánnyugdíjpénztárakra épülő, elhíresült chilei nyugdíjreformot és annak hatásait az állami költségvetésre, valamint a pénztártagok megtakarításaira. Felidézi a valamivel később bevezetett argentin modellt és annak a chilei modellel közös, valamint az attól eltérő jellemzőit. A fejezet záró részében betekinthetünk abba a folyamatba, amely a rendszerváltást követő években, az

önkéntes kölcsönös pénztárak megjelenése után elvezetett a magyarországi nyugdíjreformhoz, a magánnyugdíjpénztárak 1997 utáni létrehozásához.

A mű egyik sarokpontja a magyar nyugdíjreform megalapozottságának és sikerességének, valamint a magánnyugdíjpénztári rendszer 2010-es átalakítása indoklásának a megítélése. Ehhez kapcsolódóan a szerző először ismerteti a később Nobel-díjat kapott Joseph E. Stiglitz és Peter R. Orszag által a kilencvenes évek végén készített tanulmányt, amely a chilei reform nyomán átalakított nyugdíjbiztosítási rendszerekről kialakult, közkeletű 10 makrogazdasági, mikrogazdasági és politikai-gazdasági vélekedést vette górcső alá: az esetek többségében ezeket nem sikerült tényekkel alátámasztani, sőt néhánynál kiderült, hogy az állításnak éppen az ellenkezője az igaz. Az argentin nyugdíjrendszer privatizációjának, majd az ország 2001-es pénzügyi csődje után végrehajtott államosításnak a költségvetési hiányra gyakorolt hatásai alapján a szerző megállapítja, hogy a magánnyugdíjpénztári rendszer bevezetése következtében kialakult költségvetési deficit nélkül, néhány évet leszámítva, gyakorlatilag nem lett volna hiány a büdzsében. Így a pénzügyi válság kialakulásában is döntő szerepe volt a reformnak, amely ezen túlmenően a lakosság körében meglévő lefedettség csökkenésével is járt, különösen a legszegényebbek körében, továbbá a pénztári hozamok nagymértékű volatilitást mutattak. A pénztárak államosítását követően viszont jelentősen csökkent az államadósság, ráadásul éppen 2009-ben, amikor a pénzügyi válság hatására a világ legtöbb országában éppen ellenkező irányú folyamatok zajlottak le.

Az argentin magánnyugdíjpénztári rendszer államosítása azért különösen érdekes Magyarország szempontjából, mert a szerző véleménye szerint 2010 előtt a magyar kormány előtt is nyitva állt ez a lehetőség, ám a döntéshozók nem ezt a megoldást választották, hanem az IMF-hez fordultak, és az államcsőd elkerülése érdekében felvették a mintegy 25 milliárd dolláros hitelt, miközben Argentínában éppen az államosítás tette lehetővé, hogy ne kelljen ilyen lépéshez folyamodniuk.

A könyv részletesen ismerteti azokat a folyamatokat, amelyek odáig vezettek, hogy az Orbán-kormány 2010 végén végrehajtotta azt, amit már elődei is megtehettek volna, vagyis gyökeresen átalakította a magánnyugdíjpénztári rendszert. A szerző indoklással alátámasztva felsorolja a magánnyugdíjpénztári rendszer hibáit, hiányosságait. Ilyennek tekinti többek között azt, hogy a nem megfelelő tájékoztatás, a várható hátrányok, kockázatok egy részének nem kellő mértékű hangsúlyozása következtében, a rendszer bevezetésekor sok olyan ember is taggá vált, akinek a nyugdíjig várhatóan hátralévő ideje miatt reálisan nem lehetett esélye arra, hogy a megtakarítása kompenzálja az állami nyugdíj kieső részét. Véleménye szerint nem vették figyelembe, hogy a bevezetést azoknak az országoknak ajánlották, amelyek alacsony adósságállománnyal rendelkeznek, tekintettel arra, hogy a tagok után fizetendő nyugdíjárulék mintegy negyedét a pénztárakba utalják, a felosztó-kirovó rendszer lényegéből adódóan, a nyugdíjkiadások fedezetét képező folyó bevételek jelentősen lecsökkennek, az így keletkezett hiányt pedig a költségvetésnek kell kipótolnia, amely évtizedeken keresztül növeli az állam-

adósságot mindaddig, amíg a pénztártagok nyugdíjba nem mennek. Az átalakítás mellett szóló érvként említi, hogy a hosszú távú pénztári hozamok nem tekinthetők megfelelő szintűnek, hiszen 1997 és 2010 között nem érték el még az éven belüli lejáratú állampapírokon elérhető hozamot sem, az OECD felmérése alapján ugyanakkor a tagokat terhelő költségek meglehetősen magasak voltak, a pénztárak biztos bevételt jelentettek a nyilvántartási és tagtoborzási feladatokat ellátó pénztárszolgáltató cégeknek, valamint a vagyongezelőknek. A szerző továbbá úgy véli, hogy a várakozásokkal ellentétben a magánnyugdíjpénztárak nem segítették elő a hazai tőkepiac fejlődését, a pénztárak nem szereztek tulajdont olyan jellegű társaságokban, amelyek más országokban tipikus befektetési célpontjai a nyugdíj-alapoknak. Mindezek alapján a magánnyugdíjpénztári rendszer átalakítása indokolt és szükséges intézkedés volt, és azóta több ország is hasonló lépésre szánta rá magát. A nyugdíjrendszer 2010 utáni reformja kapcsán a könyv részletesen ismerteti a vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket és az ezek nyomán a magánnyugdíjpénztári rendszerben bekövetkezett változásokat.

A kötet következő részében – kapcsolódva az előzőekhez – a szerző a magyar állami nyugdíjrendszer fenntarthatóságának kérdését járja körül. Véleménye szerint a fenntarthatóságot demográfiai és foglalkoztatáspolitikai tényezők egyaránt akadályozzák, utóbbira jó példa, hogy a hasonló méretű országok esetében lényegesen magasabb a fiatalok aktivitási és foglalkoztatási rátája. További problémát jelent, hogy hazánkban igen magas az alacsony keresetű munkavál-

lálók aránya. A megoldás lehetőségét a gyermekvállalás ösztönzésében és a foglalkoztatás növelésében látja, és üdvözlí az ennek érdekében tett közelmúltbeli kormányzati intézkedéseket. A magánnyugdíjpénztári rendszer bevezetése helyett több alternatívát is célszerűbbnek tartott volna, ilyennek tekinti a járulékfizetési fegyelem erősítését, az explicit államadósság csökkenő pályára állítását, valamint a svéd nyugdíjmodell bevezetését, amelyet részletekbe menően ismertet, végül pedig szó esik a Nemzeti Nyugdíjpolitikai Koncepcióról is.

A könyv utolsó része a társadalombiztosítás másik nagy ága, az egészségbiztosítás különböző országokban meghonosodott rendszereit hasonlítja össze, számos nemzetközi adat felhasználásával. Kiemelten foglalkozik a legnagyobb állami finanszírozású egészségügyi szolgáltató, a nagy-britanniai Nemzeti Egészségügyi Szolgálat felépítésével, működési alapelveivel, a szervezet korszerűsítésére kidolgozott irányelvekkel, valamint a brit egészségügyi és szociális ellátórendszerek reformjával. Ezt követően tájékoztatást kaphatunk a magyar lakosság egészségügyi állapotáról, az egészségügyi infrastruktúra helyzetéről, mindkét téma vonatkozásában nemzetközi kitekintés keretében. Emellett szó esik a magyar egészségügy finanszírozásáról, az Egészségbiztosítási Alap bevételi és kiadási oldaláról, valamint az egészségügy újraszervezésére készített Semmelweis Tervben megjelölt feladatokról, célkitűzésekről.

Dr. Novoszáth Péter ambiciózus feladatra vállalkozott a könyv megírásával, de erőfeszítései nem voltak hiábavalók. A szerző alapos szakmai jártasságról tanúbizonyságot téve áttekinthetően, a

laikus olvasó számára is érthetően mutatja be a társadalombiztosítási rendszereket, számtalan táblázattal, kimutatóval alátámasztva mondanóját. A mű kiemelkedő érdeme a széles körű nemzetközi kitekintés, amely nagyobb rálátást biztosítva, megkönnyíti az ismertett folyamatok alaposabb megértését. Különösen érdekes a chilei és az argentin nyugdíjreform, majd ezekhez kapcsolódóan a magyar magánnyugdíjrendszer átalakításának leírása, a döntést indokló tényezők mélyreható elemzése, amely a folyamatot tágabb összefüggéseiben

láttatja. Fontos kiemelni a mindannyiunk számára nagy fontossággal bíró témát, a magyar állami nyugdíjrendszer fenntarthatóságát nagy hozzáértéssel taglaló fejezetet is. A könyv jó szívvel ajánlható mind a szakmai közönségnek, mind a téma iránt érdeklődőknek, bővelkedik a megalapozott tárgyi ismeretekben, amelyeket olvasmányos, élvezetes formában közvetít az olvasók felé.

(Novoszáth Péter: A társadalombiztosítás pénzügyei. Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2014, 244 oldal.)

Recenzió a *Magyary Zoltán összes munkái* kritikai kiadásáról

Review of the *Complete Works of Zoltán Magyary* Critical Edition

ÖSSZEFOGLALÁS

E recenzió fő célja a tavaly megjelent *Magyary Zoltán összes munkái (1919–1922)* kritikai kiadás erényeinek bemutatása és kiemelése. Magyary Zoltán mint iskolateremtő tudós a honi magyar közigazgatás-tudomány egyik legnagyobb alakja volt, éppen ezért a Nemzeti Közzolgálati Egyetem célul tűzte ki, hogy feldolgozza a professzor teljes életművét. E vállalkozás első lépése a fent említett kritikai kiadás, mely a tudós életművének 1919 és 1922 közötti időszakát veszi górcső alá.

SUMMARY

The main purpose of the review is to emphasize and present the merits of a book entitled *Complete Works of Zoltán Magyary (1919–1922). Critical Edition*, published in 2015. As a scholar, Zoltán Magyary was one of the greatest figures in Hungar-

ian scientific public administration. For this reason, the National University of Public Service has set the objective of processing the professor's entire oeuvre. The first step towards this goal was the above-mentioned critical edition of the scholar's oeuvre, with focus on the period between 1919 and 1922.

2014 második felében vetődött fel az a lehetőség, hogy a nemzetközileg ismert iskolateremtő magyar közigazgatástudós, Magyary Zoltán életművét szükséges a szakmai közönséghez közelebb hozni. Koi Gyula egyetemi adjunktus és tudományos munkatárs nem ismeretlen név a közigazgatás-tudomány hivatott művelői előtt. Tudományos tevékenységének sarokköveként tekinthetünk két monográfiájára: a Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó gondozásában 2013-

ban megjelent *Évszázadok mezsgyéjén* című 178 oldalas kismonográfiájára¹ és a 2014-ben – szintén a NKTK kiadványaként – közreadott *Közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig* című, 487 oldalas nagymonográfia.²

A vállalkozás eredményének első darabjaként 2015-ben jelent meg a *Magyary Zoltán összes munkái (1919–1922)* kritikai kiadás 237 oldal terjedelemben. A könyv első bemutatására az ELTE és az NKE közös rendezésében 2015. március 24-én, az ELTE dísztermében, Magyary Zoltán halálának 70. évfordulójára emlékező konferencián került sor, ahol bejelentették, hogy az ELTE és az NKE közreműködésében megvalósul az ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszékén őrzött Magyary Archívum digitalizálása.

Fontos kitérni a kötet kapcsán a kritikai kiadás műfajára. A kritikai szöveg kiadója, a Péter László irodalomtörténész, néprajztudós által alkotott irodalmi kritikai kiadás hazai szabályainak megfelelően – de az állam-, jog- és közigazgatás-tudományi szövegekre vonatkozó értelemszerű eltérésekkel –, a szöveget ötsoronként megszámozva adta közre.³ A szabály abban gyökeredzik, hogy egy későbbi idézésnél az adott szöveghelyet a kritikai kiadás megfelelő kötetének megfelelő szövegére hivatkozva sorszám szerint lehessen idézni.

A sorozatszerkesztői előszóban Patyi András fontos kérdéseket fogalmaz meg, és emel ki tényeket az iskolateremtő tudós emlékezése és hagyatéka vonatkozásában. Többek között megjegyzi, az államszocialista rendszer kiépülésének köszönhetően sokáig nem közöltek Ma-

gyary-munkákat, 1979-ben Csizmadia Andor professzor a *Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban* című válogatásában tette közzé az 1932-es Magyary-féle közigazgatási racionalizálási programot. Emellett felteszi azt az – egyébként örök érvényű – kérdést, hogy: „...méltó módon őrizzük-e eleink tudományos eredményeit és hagyatékát? [...] Az, ahogyan mi, a mai magyar közigazgatás-tudomány művelői gondolkodunk, nagymértékben Magyary Zoltán szellemi hagyatékának hatása, még ha az olykor nem is tudatos vagy tervszerű. Érdemes ezért ezt az örökséget a maga egészében feltárni és értelmezni, s ha szükséges, használhatóvá, befogadhatóvá tenni a mai olvasó számára.”

Az előszót olvasva kapunk választ a kötet megjelenésének okára: „Az ezzel a kötettel induló könyvsorozat Magyary Zoltán professzor életművét állítja középpontba. Ez az életmű példa a jelenkor számára: Magyary munkássága nem szűkíthető le csupán a közigazgatási jogra és jogtudományra, hiszen tudománypolitikai, episztemológiai, felsőoktatási munkássága is kiemelendő. [...] Könyvsorozatunk egyrészt kísérletet tesz arra, hogy Magyary Zoltán összes munkái, összes fellelhető írása egy sorozatban kritikai kiadásként újra az értő olvasó kezébe kerülhessenek. Ez azt jelenti, hogy nem csupán a művet közöljük szó szerint, hanem a tudományos eszköztár és jelen ismereteink tükrében megrajzoljuk az egyes művek hátterét. Ugyanilyen fontos azon információk közlése, amelyek lehet, hogy az adott korban közismertek voltak (utalás más művekre, személyekre, közismert tényekre), de a mai olvasó már nem feltétlenül rendelkezik minden részletre kiterjedő információval. Célként jelölhető meg

az is, hogy összefüggéseket tárjunk fel az életmű különböző darabjai, az egyes művek között, bemutatva a kutató, gondolkodó ember álláspontjának változásait, tudományos nézeteinek fejlődését.”

A kötet erényei között említendő, hogy felsorolja a legfontosabb reprint kiadványokat, de az összes szövegcímet – ami legalább egyszer napvilágot látott az eredeti megjelenés után – a *Pro Publico Bono* – Magyar Közigazgatás tartalmazza.⁴ Koi Gyula e folyóiratban közreadott tanulmányát nem csupán azért fontos megemlíteni, mert a kritikai kiadás vonatkozásában annak metodológiai hátterét is az értő olvasóközönség elé tárja, és a két munka az együttes vizsgálat okán válik teljes körűvé, hanem azért is, mert a tanulmány a későbbi – tervezett – Magyar-sorozat folytatásának (metodológiai értelemben) alapjául is szolgál(hat).

A kritikai kiadás az 1919 és 1922 közötti Magyar-munkákat adja közre, összesen 15 közleményt (köztük egy német nyelvű tanulmányt). Az alábbi felsorolásból kiderül, milyen témák foglalkoztatták ekkoriban a tudományos pályája elején járó tudóst:

- A bolsevizmus közigazgatásának jellemzése

- Társadalmi kérdések

- Az állami költségvetés

- A tanszemélyzet illetményei utalványozásának decentralizálása

- A hitfelekezeti tanítók államsegélyeinek gyorsabb utalványozása

- Az új indemnitási törvényjavaslatról

- A vallás- és közoktatásügyi központi igazgatás 1867 előtti történetének vázlata

- Művelődési politika és közoktatásügyi igazgatás

- Charakteristik der bolschewistischen Verwaltung in Ungarn

- A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota

- Államtudomány oktatásunk reformja

- A felesleges tisztviselők elbocsátása

- A rendkívüli segély újabb felemelése, a hadviselt tisztviselők személyi pótléka

- Az elemi iskolai tanítók, tanítónők és óvónők illetményeinek új szabályozása

- Mennyi a fizetésünk

- A köztisztviselők új átmeneti segélye

A tudós legtöbb korai munkája nem tudományos jellegű lapokban jelent meg (kilenc írása a 15-ből a *Néptanítók Lapjában*). Mindemellett már ekkor is adott közre tanulmányt a *Magyar Közigazgatásban* (*Államtudományi oktatásunk reformja*) vagy a *Budapesti Szemlében* (*A közigazgatási reform és államtudományi oktatásunk mai állapota*), továbbá készült különlenyomat a *Társadalomtudományban* publikált írásából (*Művelődési politika és közoktatásügyi igazgatás*).

Pályája elején Magyar a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselőjeként elsősorban e téma felé fordult (*A vallás- és közoktatásügyi központi igazgatás 1867 előtti történetének vázlata; Művelődési politika és közoktatásügyi igazgatás*,⁵ *Államtudomány oktatásunk reformja*). Érdeklődési területét mindemellett determinálta az a tény is, hogy 1918-tól a számviteltan megbízott oktatója is volt: így született az *Állami költségvetés* című munkája, mely minden bizonnyal az 1923-as *A magyar állam költségvetési joga. Közigazgatási jogi tanulmány*⁶ című monográfia megírásához is alapul szolgált.

Minden egyes szöveg előtt szerepel egy szöveg- és kiadástörténeti adattár, amely három rovatból építkezik: a) alapszöveg fellelhetési helye; b) szövegvariánsok vagy egyéb szövegkiadások; c) a Magyar-életműre vonatkozó bibliográfiák

tartalmazzák-e a szöveget, amennyiben igen, az adott bibliográfia megfelelő oldalszáma és azon belül a tétel sorszáma is megtalálható.

A kritikai-filológiai jegyzetapparátusban⁷ az egyes szövegek címe után folytatlagos római számozással⁸ olvashatók a magyarázatot kívánó tételek (fogalmak, történeti események személyek, illetőleg ha az adott szöveg igényli, fellelhetőségének bibliográfiai adatai). Kitér a jegyzetapparátus arra is, ha adott esetben a másodlagos közlések során egyes szövegrészek csonkán (azaz kihagyást tartalmazva) jelennek meg, vagy éppen az alapszöveg és a másodlagos közlés szövege között eltérés van. Erre példa a 201. oldalon olvasható, *A vallás- és közoktatásügyi központ igazgatása 1867 előtti történetének vázlat*a című íráshoz tartozó CXXV. végjegyzet. Ennek tükrében láthatjuk, hogy a *Néptanítók Lapjában* megjelent alapszöveg utolsó két bekezdése a későbbi különlenyomatban nem olvasható (szövegtöbbllet a különlenyomathoz képest), míg a különlenyomat egy Eötvös-féle levelet és egy archontológiát is tartalmazott (szövegtöbbllet az alapszöveghez képest).

Eötvös Józsefnek a minisztérium átvételéről szóló körrendelet bevezetőjéről írt, Simor János esztergomi érsek, bíboros, hercegprímásnak, a római katolikus, görög katolikus, keleti érseknek, püspököknek, a pannonhalmi főapátnak, a tankerületi főigazgatóknak, a magyar és erdélyi ág és helvét hitvallású superintendensnek, a magyar és erdélyi szerzetesfőnökségnek, minden megye, kerület, vidék és szabad királyi város és szék közönségének címzett levele tehát a különlenyomatban szerepel (azaz szövegtöbbllet), ugyanakkor az alapszövegben nem olvashatunk róla. E levélből kiderül,

hogy a korábbi magyar helytartótanács-hoz címzett hivatalos levelet a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Minisztérium Elnöki Hivatalához kell ettől fogva megküldeni. A másik említett szövegtöbbllet az 1867 és 1919 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszterek és az államtitkárok listáját⁹ tartalmazza.

A kritikai kiadás célját e szöveg eklatánsan példázza azáltal, hogy különböző szövegvariánsokat mutat be: így aki csak a *Néptanítók Lapját*, vagy csupán a különlenyomatot olvassa, csonka szöveget olvas. Az okát annak, hogy Magyaryst milyen szándék vezérelhette, amikor egymáshoz képest hiányos szöveget adott közre, csupán találgathatjuk. Valószínűsíthető, hogy kutatásai, tapasztalatai formálta nézeteit, és hatott publikálási tevékenységére. Hangsúlyozandó, hogy egyik mű kézírata sem maradt fenn, de a sorozat következő köteteiben az egyes szövegek fennmaradt kézíratainak és nyomtatott változatainak összevetésére minden bizonnyal találunk majd példát.

A kötet erényei közé sorolandó a bibliográfiai adatok – a teljesség igényét célzó – részletessége (monográfia – könyvfejezet, tanulmányok – egyéb [nem közigazgatási] tárgyú források tagolással), illetőleg az igényes, többelemű jegyzék- és mutatóapparátus. A jegyzékeken belül az alábbiakat találjuk: Eltérő helyesírással írt szavak jegyzéke,¹⁰ Rövidítések jegyzéke, A kötetben használatos egyéb rövidítések jegyzéke, Illusztrációk jegyzéke.

A különböző mutatók (személynévmutató, szervezeti névmutató, tárgymutató, a magyar és német szöveghez, jogszabálymutató, címmutató) Koi Gyulára jellemző precizitással készültek az olvasóközönség számára, a sorok közti könnyebb eligazodást célozva.

Összegzésként elmondható, hogy e kötet egybefoglalásával és kritikai kiadásként történő közlésével a kritikai szövegkiadó, Koi Gyula komoly filológiai jártasságról tett tanúbizonyságot. Alapos és részletes szakmaiságot tükröző munkát sikerült közreadni. Éppen ezért bátran állíthatom, hogy minden, a magyar közigazgatás-tudomány iránt érdeklődő várja a sorozat folytatását.

(Magyary Zoltán összes munkái 1919–1922. Kritikai kiadás. Sorozatszerk.: Patyi András, vál., összeáll., előtan.: Koi Gyula, NKE Szolgáltató Kft., 2015, 238 oldal.)

JEGYZETEK

- ¹ Koi Gyula: *Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája*. Nemzeti Közszerk. és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2013; A kismonográfiáról recenziót írt Iván Dániel: *Életpéldák a hazai közigazgatás-tudomány zivataros századaiból*. Polgári Szemle, 2014/3–6., 470–477. o.
- ² Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése: külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és a közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyary-iskola koráig*. Nemzeti Közszerk. és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2014.
- ³ Péter László: *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- ⁴ Koi Gyula: *Magyary Zoltán életműve – A Magyary kritikai kiadás metodológiai háttere*. Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2015/2., 123–139. o.
- ⁵ E téma ihlethette *A magyar tudománypolitika alapvetése* című, 1927-ben megjelent kötetét, melyben szerkesztő és részben szerző is volt.

- ⁶ Érdekes, hogy Magyary ekkor még nem, majd csak 1927. február 10-én kapja meg a magántanári kinevezést. Erről részletesebben lásd Schweitzer Gábor: *A magántanári habilitációtól az egyetemi katedráig. Adalékok Magyary Zoltán tudományos pályaképeéhez (1923–1930)*. MTA Law Working Papers, 2015/22. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2015_22_Schweitzer.pdf
- ⁷ Megjegyzendő, hogy a kritikai-filológiai jegyzet-apparátus egyenlő a szövegkiadó jegyzeteivel.
- ⁸ Ennek jelentősége abban áll, hogy a kritikai szövegkiadó egyes észrevételei, jegyzetei ne keveredjenek a Magyary-féle szövegekkel. Éppen ezért a Magyary írásaihoz csatolt hivatkozásokat arab számozással, lábjegyzettel, míg Koi Gyula megjegyzéseit római számozással, végjegyzettel közlik, biztosítva így az átláthatóságot is.
- ⁹ Tisztviselést, azaz archontológia, a történettudomány segédtudománya. Ezt kizárólag a minisztérium történetével foglalkozó tudós tudja létrehozni, hiszen neki vannak a témához kapcsolódó anyagai (általánosságban elmondható, hogy a magyar minisztériumok iratai, sajnálatos módon, kevésbé maradtak fenn a levéltárakban). Ezen archontológia közreadása sejteti egyébként Magyary történészi, történetkutatói érzékét, hisz lényegében a „semmiből” gyűjtötte és állította össze az anyagot.
- ¹⁰ E ponton utalnék rá, hogy a 14–17. oldalon a kritikai szövegkiadó részletesen ismerteti és magyarázza az egyes szövegekkel kapcsolatos – tehát a kritikai kiadás során alkalmazott – helyesírási módszertant, melynek jelentősége abban áll, hogy már a kötet elején tisztázza – és ezzel feloldja – az esetleges, a kor eltérő nyelvhasználatával járó ellentmondásokat. Ebből kiderül, hogy – a kritikai kiadásokhoz méltó módon – ügyeltek megőrizni azon kifejezéseket, régies formában írt alakokat, melyek „Magyary stílusának integráns részét képezik”, ezzel is közelebb hozva az olvasót a kor szellemiségéhez és Magyary Zoltán életpályájához.

A POLGÁRI SZEMLE 2015-ÖS TARTALOMJEGYZÉKE

<i>Szerző, cím</i>	<i>Lapszám</i>	<i>Oldalszám</i>
Arkadiusz Adamczyk – A mi hőszünk, a ti ellenségeitek – Orbán Viktor politikai arculata	2015/4–6.	114
Árva László – Mádi László – Gazdaságpolitika és értérendszer	2015/1–3.	44
Báger Gusztáv – A 2014. évi költségvetési folyamatok nemzetközi és hazai makrogazdasági környezete	2015/4–6.	317
Bárczi Judit – Zéman Zoltán – A pénzügyi kultúra és annak anomáliái	2015/1–3.	102
Benedek Andrea – Egyéni értékek szerepe a CSR-központú vállalatirányításban	2015/4–6.	94
Bertalan Péter – Áldozat vagy megmaradás. Állambiztonsági hálózatok a pálos rend ellen 1945 után	2015/1–3.	342
Bezsenyi Tamás – A szervezett bűnözés elleni nemzetközi együttműködés értelmezései a magyar igazságszolgáltatásban	2015/1–3.	284
Birher Nándor – Abonyi János – Normák, kapcsolatok, igazság	2015/4–6.	52
Birkás Antal – Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei	2015/4–6.	41
Boda Boglárka – Az állami vállalatok vezetőivel kapcsolatos személyügyi tevékenység változása az államszocialista korszakban	2015/4–6.	539
Bódi Stefánia – A Szent Korona-eszme különbségei Eckhart Ferenc, Timon Ákos és Bartoniek Emma felfogásában	2015/1–3.	327
Bódi Stefánia – Szuhai Ilona – Szuverenitás és a migráció – a migránsok egyes csoportjainak jogi helyzete	2015/4–6.	154
Bodzási Balázs – Etikus hitelezés – etikus jogi szabályozás	2015/4–6.	76
Borbély Tamás – Borbély Attila – Az EUfóriától az EUnáziáig? Migránsok, emigránsok, menekültek	2015/4–6.	505
Bukovics István – A „jó állam” algoritmikus elmélete	2015/1–3.	130
Bukovics István – Az államfogalom szerveződésfilozófiai megalapozása, különös tekintettel a jó állam problematikájára	2015/4–6.	174
Dargay Eszter – Integritás, mint a korrupciómegelőzés eszköze a közigazgatásban	2015/4–6.	361
Deák Ferenc – A polgári jogi igények közérdekű érvényesítése. Úton a tisztességes pénzügyi intézményi működés felé	2015/4–6.	268

A Polgári Szemle 2015-ös tartalomjegyzéke

<i>Szerző, cím</i>	<i>Lapszám</i>	<i>Oldalszám</i>
Domokos László – Átláthatóság, elszámoltathatóság, integritás – az etikus közpénzügyi menedzsment három alapelve	2015/4–6.	13
Egedy Gergely – Brit bevándorlási politika: a Cameron-kormány (2010–2015)	2015/4–6.	128
Eperjesi Zoltán – Az európai fejlesztési pénzügyi intézetek növekvő szerepe a nemzetközi fejlesztéspolitikában	2015/1–3.	243
Falus Orsolya – Király Lajos – Kobolka István – Sasvári Gábor – A Szigeti veszedelem mint titkosított szöveg-intermediáció. A „Zrínyi-kód”	2015/4–6.	142
Farkasné Gasparics Emese – Számadó Róza – A településmenedzsment átalakulása a működési keretek tükrében	2015/1–3.	193
Fási Csaba – Az állami vagyon dinamikája. Kormányzati és jegybanksi közvagyonnövelés	2015/4–6.	567
Gábor Ágnes – Bárczi Judit – A Magyar Nemzeti Bank felelősségvállalási és oktatási programja	2015/4–6.	306
Gellén Márton – A „jó állam” empirikus, kvalitatív vizsgálata: bizalom, együttműködés, szakmaiság és vezetés a központi közigazgatásban	2015/4–6.	208
Hamza Gábor – Észrevételek a politikai hatalom és erkölcs kapcsolatáról a rendszerváltást követő időszakban, különös tekintettel Kelet- és Közép-Európára	2015/1–3.	390
Hamza Gábor – Néhány észrevétel Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij tanulmányi háttéréhez és politikai karrierjéhez a (cári) Oroszországban	2015/1–3.	394
Hamza Gábor – A trianoni békeszerződés és Lengyelország	2015/4–6.	525
Hamza Gábor – Száz évvel ezelőtt hunyt el Széll Kálmán, Magyarország miniszterelnöke	2015/4–6.	526
Hamza Gábor – Kapcsolatok Magyarország és Franciaország között a politikai gondolkodás és az alkotmányozás területén	2015/4–6.	533
Hegedős Soma – Igazságosság – kifizetődő? Az igazságosság érvényesíthetőségének nehézségei a versenyképesség világában	2015/4–6.	34
Héjjas István – Járosi Márton – Kacsó András – A megújuló energiahordozók alkalmazásának lehetőségei és korlátai	2015/1–3.	110
Homicskó Árpád Olivér – A munkaerőpiac szerepe a szociális gondoskodás nézőpontjából	2015/4–6.	83

<i>Szerző, cím</i>	<i>Lapszám</i>	<i>Oldalszám</i>
Ilyés Ferenc – A gazdasági együttműködés feltételei a Székelyföldön	2015/4–6.	490
Járosi Márton – A magyar energetika lehetőségei a 21. században	2015/4–6.	416
Kapa Mátyás – A kényszerértékesítések jellemző sajátosságai	2015/1–3.	222
Koi Gyula – A francia közigazgatási jogtudomány jellegzetességei (1705–1945)	2015/4–6.	240
Koller Boglárka – Válaszúton az integráció. Az Európai Unió jövőképeinek politikai és tudományos diskurzusa	2015/1–3.	232
Kolozsi Pál Péter – Önffinanszírozási program: jegybanki eszközökkel az ellenállóbb magyar gazdaságért	2015/4–6.	290
Kolozsi Pál Péter – Útkeresés és megújulás a közgazdasági gondolkodásban	2015/1–3.	30
Komlós Ferenc – A nemzeti hőszivattyúipar megteremtése a jövő egyik lehetősége	2015/1–3.	412
Korom Ágoston – Az Európai Unió joga által meghatározott, mezőgazdasági termőföldek használatának és tulajdonának szabályozására irányuló mozgástér	2015/4–6.	445
Diana Kucherenko – Modern Transformation of the Educational Services Market in the Ukraine in the Social Integration Conditions	2015/1–3.	309
Diana Kucherenko – Sergii Zakharin – Financing Development in Higher Education in The Ukraine	2015/4–6.	560
Laczkó Tihamér – Magyarország kivezetése a túlzottdeficit-eljárásból	2015/1–3.	72
Laki Ildikó – A magyarországi iparvárosok múltja és jelene	2015/1–3.	370
Makranczi Ádám – Káderpolitika a szocializmus éveiben és a lehetséges alternatívák	2015/1–3.	382
Miskolczi Bodnár Péter – Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata	2015/4–6.	27
Nagy László – Merre tovább, Szlovákia? Az elkövetkezendő időszak gazdasági kilátásai	2015/1–3.	274
Nagy Márton – A Növekedési Hitelprogram szerepe a hitelbefagyás elkerülésében és a gazdasági növekedés élénkítésében	2015/1–3.	15
Novoszáth Péter – „Nincs más út a társadalom számára, mint a korrektség és a törvénytisztelet.” A román korrupcióellenes ügynökség működésének értékelése	2015/4–6.	372

A Polgári Szemle 2015-ös tartalomjegyzéke

<i>Szerző, cím</i>	<i>Lapszám</i>	<i>Oldalszám</i>
Nyikos Györgyi – Pest megye és a Közép-Magyarország régió – Együtt vagy külön?	2015/4–6.	227
Ahmad Paiman Ramazan – Economic Hub “Kurdistan Region” During the 2014 Economic Crisis	2015/1–3.	314
Oleksii Palant – Legislative Framework for the Introduction of a Public Road Toll in the Ukraine with a View to European Integration	2015/1–3.	322
Parragh Bianka – Nyugodt építkezés az adózásban	2015/1–3.	60
Parragh Bianka – A fenntarthatóság feltételei és kockázatai	2015/4–6.	277
Prugberger Tamás – A jogi értékek jelentősége és időszerűsége	2015/1–3.	162
Pulay Gyula – Bővülő államháztartás, csökkenő hiány. A 2014. évi költségvetési folyamatok főbb jellemzői	2015/4–6.	343
Nataliia Savchuk – Modelling of the Effect of Basic Macroeconomic Indecencies in the National Budget Deficit in Ukraine	2015/1–3.	302
Sebestény Sándor – Zord idők a Felvidéken és Erdélyben 1918-ban	2015/1–3.	398
Sebestény Sándor – A Felvidék visszatérése 1938/39	2015/4–6.	593
Sergei L. Sergevnin – The Judiciary and the Right to Court Protection: Constitutional Law Aspects	2015/1–3.	295
Szabó Tamás – A modern nagyvárosi kormányzás jelene	2015/4–6.	455
Szalai Piroska – Család és munka: a női foglalkoztatás összehasonlító elemzése	2015/4–6.	435
Szatmári Péter – Suha György – Felsőoktatási lehetőségek a magyar gazdaságdiplomácia stratégiájában	2015/1–3.	265
Szigeti Cecília – Tóth Gergely – Csökkenthető-e a gazdasági növekedés környezeti ára?	2015/4–6.	472
Szilovics Csaba – Az adóamnesztia alkalmazásának előnyeiről és hátrányairól	2015/1–3.	183
Szmodis Jenő – A politikumtól a szakma felé. Adalékok az alkotmánybíráskodás kérdéseihöz	2015/4–6.	258
Szücs Anita – Az igazságosság nemzetközi politikaelméleti fogalmának megjelenése az európai gazdasági kormányzásról szóló vitában	2015/4–6.	60
Tarnóczi Tibor – Fenyves Veronika – Bács Zoltán – Böcskei Elvira – Versenyképesség és gazdasági etika. Vállalati teljesítmény elemzése panel regresszióval	2015/4–6.	104
Tatay Tibor – A központi bankok változó szerepe	2015/1–3.	90
Oksana Tokarenko – Development of Polish HEI Personnel Potential	2015/4–6.	549

<i>Szerző, cím</i>	<i>Lapszám</i>	<i>Oldalszám</i>
Tolnai Ágnes – A versenyképesség növelésének etikai korlátai	2015/4–6.	68
Tóthné Kardos Krisztina – Győr ma már nem „csupán” iparváros	2015/4–6.	582
Veres Pál – Golovics József – Kancellári rendszer a magyar felsőoktatásban. Célok, funkciók és szerepek	2015/1–3.	209
Víg István – Autonóm gazdaság, nemzeti modell, magas ütemű és fenntartható gazdasági növekedés	2015/4–6.	401
Zéman Zoltán – Lukács János – Túróczi Imre – A pénzmosás megjelenése a gazdaságban	2015/4–6.	388
Zsengeller József – A gazdaságetika keresztény (bibliai) alapjai	2015/4–6.	21
<i>Könyvrecenziók</i>		
Botos Balázs – Recenzió Matolcsy György: Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010–2014 című könyvéről	2015/1–3.	430
Falus Orsolya – Recenzió Birher Nándor – Bertalan Péter Hálózatokban című tanulmánykötetéről	2015/1–3.	457
Husztai Ernő – A devizahitelezés nagy kézikönyvének bemutatása a szakmai közönségnek	2015/1–3.	436
Nagy András – Recenzió A pálos rend és az állambiztonság küzdelme című könyvről (Bertalan Péter könyvéről)	2015/4–6.	612
Nagy Gábor – Recenzió Wodianer-Nemessuri Zoltán Végvidék 1561–1569 című könyvéről	2015/1–3.	460
Novoszáth Péter – A pénz bálványimádásáról, szemeteskosár-kultúráról, maradékokról, egy rendszerről, amelynek háborúznia kell a túléléseért	2015/1–3.	446
Pogrányi Lovas Miklós – Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban. Recenzió Egedy Gergely könyvéről	2015/1–3.	450
Póla Péter – Recenzió Molnár Tamás Empirikus területi kutatások és módszerek című könyvéről	2015/1–3.	444
Siposné Kecskeméthy Klára – Recenzió A 21. század élettérháborúi című könyvről (Isaszegi János könyvéről)	2015/4–6.	615

Polgári Szemle

ISSN 1786-6553